

studii

REVISTĂ DE ISTORIE

DIN SUMAR

DIN ACȚIUNILE OAMENILOR MUNCII PENTRU
APĂRAREA CONDUCĂTORILOR EROICELOR LUPTE
DIN IANUARIE—FEBRUARIE 1933 (25 DE ANI DE LA
PROCESUL DIN CRAIOVA) DE M. IOSA ȘI M. RUSENESCU

CONTRIBUȚII LA ISTORIA MIȘCĂRII MUNCITOREȘTI
DIN TRANSILVANIA LA SFÎRȘITUL SECOLULUI AL
XIX-LEA DE V. A. VARGA

INFLUENȚA PRIMEI REVOLUȚII RUSE DIN 1905—1907
ASUPRA ȚĂRĂNIMII DIN ROMÎNIA ȘI CĂILE EI DE
PĂTRUNDERE LA SATE (II) DE D. HUREZEANU

SITUAȚIA GLĂCĂȘILOR DIN ȚARA ROMÎNEASCĂ ÎN
PERIOADA 1746—1774 DE FL. CONSTANTINU

UN CARTEL FANARIOT PENTRU EXPLOATAREA
ȚĂRILOR ROMÎNE DE A. OTETEA

DOCUMENTE DIN ARHIVELE SOVIETICE PRIVITOARE
LA ISTORIA MEDIEVALĂ A MOLDOVEI ȘI ȚĂRII
ROMÎNEȘTI DE N. A. MOHOV ȘI COLABORATORI (CHIȘINĂU)

CONTRIBUȚII DE ISTORIE LOCALĂ
PROBLEMELE TRATATULUI DE ISTORIA ROMÎNIEI

ANUL XII — 1959

3

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
SUBSECȚIA DE ȘTIINȚE ISTORICE ȘI INSTITUTUL DE ISTORIE DIN BUCUREȘTI

studii

REVISTĂ DE ISTORIE

3

ANUL XII

1959

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

www.dacoromanica.ro

„STUDII” REVISTĂ DE ISTORIE
APARE DE 6 ORI PE AN

— COLEGIUL DE REDACȚIE —

Acad. P. CONSTANTINESCU-IAȘI (directorul Colegiului de redacție); EUGEN STĂNESCU (redactor șef); acad. A. CȚETEȚA; T. BUGNARIU, membru corespondent al Academiei R.P.R.; B. BĂLTEANU; L. BÁNYAI; M. BERZA; B. CIMPINA; V. CHERESTESIU; V. MACIU; GH. MATEI.

Redacția : București, B-dul Generalissimul Stalin nr. 1
Telefon : 18.25.86

S U M A R

Pag.

STUDII

M. IOSA și M. RUSENESCU, Din acțiunile oamenilor muncii pentru apărarea conducătorilor eroicelor lupte din ianuarie-februarie 1933 (25 de ani de la procesul din Craiova)	5
V. A. VARGA, Contribuții la istoria mișcării muncitorești din Transilvania la sfârșitul secolului al XIX-lea	25
D. HUREZEANU, Influența primei revoluții ruse din 1905—1907 asupra țărănimii din România și căile ei de pătrundere la sate (II)	53
FL. CONSTANTINIU, Situația clăcașilor d.n Țara Românească în perioada 1746—1774	71

NOTE ȘI COMUNICĂRI

A. OȚETEA, Un cartel fanariot pentru exploatarea Țărilor Române	111
I. TOTOIU, Cu privire la cea mai veche „Descriere a Moldovei”	123
N.A. MOHOV și colaboratori (Chișinău), Documente din arhivele sovietice privitoare la istoria medievală a Moldovei și Țării Românești	135

CONTRIBUȚII DE ISTORIE LOCALĂ

Mișcarea țăranilor de la Smeeni-Buzău (sept.-oct. 1873) (D.G.I.)	163
Lotria — formă de luptă a poporului din Banat împotriva stăpînirii habsburgice (A. Țintă)	169

★

Contribuții la cunoașterea tratatelor dintre U.R.S.S., Anglia și Franța din anul 1939 [Mejdunarodnaia J.zni, 3/1959]	193
--	-----

PROBLEMELE TRATATULUI DE ISTORIA ROMÂNIEI

Dezbateri asupra problemelor revoluției din 1848	221
--	-----

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

Dezvoltarea științei istorice din R.P. Chineză în ultimii ani (N. Nicolescu); Călătorie de studii în R. P. Bulgaria (nov.-dec. 1958) (M. Guboglu); Adunarea generală a Filialei București a Societății de științe istorice și filologice din R.P.R. (S. Chircă); Sesiunea de comunicări de istorie locală la Timișoara (L. Dunajecz); Cronică	245
---	-----

STUDII DOCUMENTARE

Răscoala zeloților din Thessalonica în lumina ultimelor cercetări (E. Frances)	257
--	-----

RECENZII

Documente privitoare la economia Țării Românești 1800—1850, culese de I. Cojocaru, Ed. Șt., Buc., 1958, vol. I—II (S. Iancovici)	267
--	-----

WILLIAM Z. FOSTER, Istoria celor trei Internaționale, Buc., Ed. politică, 1958, 675 p. (<i>I. Apostol</i>)	273
F. BRAUDEL, La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II, Paris, Librairie Armand Colin, 1949, XV + 1160 p. (<i>S. Columbeanu</i>).	281

REVISTA REVISTELOR

Voprost istorii, nr. 7—12/1958 (<i>N. Copoiu</i>); Československý časopis historický, nr. 4/1957; 1—4/1958 (<i>Tr. Ionescu-Nișcov</i>); «История СССР» nr. 1—6/1958 (<i>A. Vianu</i>)	287
---	-----

ÎNSEMNĂRI BIBLIOGRAFICE

Istoria Românel. — ȘT. BÎRSĂNESCU, „Schola latina” de la Côtinari, Biblioteca de curte și Proiectul de Academie al lui Despot Vodă, Buc., 1957 (<i>Al. G.</i>); V. BOGZA — I. PUIA, Economia României în perioada avântului revoluționar care a urmat Marii Revoluții Socialiste din Octombrie, Buc., 1958 (<i>D. P. I.</i>); Istoria U.R.S.S. — P. I. LEAȘCENKO, Istoria economiei naționale a U.R.S.S., vol. III (Socialismul), trad. rom., Ed. șt., Buc., 1958 (<i>M. H.</i>); V. D. OTAMANOVSKI, Развитие городского строя на Украине в XIV—XVIII вв. и Магдебургское право, în Вопросы истории, 3, 1958, p. 122—135 (<i>D. C.</i>); Istoria universală. — D. ROSENZWEIG, „Comuna din Paris” (<i>G. M.</i>); E. A. JELUBOVSKAIA, Крушение второй империи и возникновение третьей республики во Франции, Ed. Acad. de Șt. U.R.S.S., 1956 (<i>N. N.</i>); RENÉ GROUSSET, Figures de proue, Paris, Librairie Plon, 1957 (<i>S. C.</i>); G. FEHÉR, Beiträge zum Problem des ungarisch-slawischen Zusammenlebens, Acta Archeologica, VIII/1958 (<i>K. H.</i>); Из истории русско-болгарских отношений (Culegere de articole), Moscova, 1958, 291 p. (<i>N. C.</i>); V. M. LAVROSKI și M. A. BARG, Английская буржуазная революция. Некоторые проблемы английской буржуазной революции 40-х годов XVII века, Moscova, 1958, 365 p. (<i>C. Ș.</i>); Bizantinologie. ZORAS GH., Χρονικὸν περὶ τῶν τούρκων σουλτάνων (κατὰ τὸν βαρβερινὸν Ἑλληνικὸν κώδικα 111. [Cronică despre sultanii turci (după Codex Barberinus grec 111)], Atena, 1958 (<i>N. C.</i>); J. de MALAFOSSE, Le droit agraire au Bas-Empire et dans l'Empire d'Orient, Rivista di Diritto Agrario, 1955 (<i>E. F.</i>); Ἰάκωβος Τριβώλης. Ποιήματα (Iacob Trivolis, Poeme), Herausgegeben, übersetzt und erklärt von Johannes Irmscher, Berlin, 1957 (<i>Gh. Cr.</i>); Biblioteconomie, Muzeografie, Arhivistică. — A második világháború története. Válogatott művek bibliográfiája (Istoria celui de-al doilea război mondial. O bibliografie a operelor mai de seamă), întocmită de Kóves Erzsébet. Budapest, 1955 (<i>I. T.</i>); Documente istorice. Mănăstirile sf. Ioan-Focșani, Jgheabu, Jitia și Roaba, Măgureanu-Buc., Manu, Mărcuța și Mărgineni, Buc., 1958 (<i>C. Ș.</i>); Straty archiwów i bibliotek warszawskich w zakresie rękopiśmiennych źródeł historycznych (Pierderile suferite de arhivele și bibliotecile din Varșovia în domeniul izvoarelor istorice manuscrise), tom. I, Varșovia, 1957 (<i>I. C.</i>); EDGAR LEHMAN, Die Bibliotheksräume der deutschen Klöster im Mittelalter, Akademie-Verlag, Berlin, 1957 (<i>A. I.</i>)	305
--	-----

DIN ACȚIUNILE OAMENILOR MUNCII
PENTRU
APĂRAREA CONDUCĂTORILOR EROICELOR LUPTE
DIN IANUARIE — FEBRUARIE 1933
(25 DE ANI DE LA PROCESUL DIN CRAIOVA)

DE

M. IOSA și M. RUSENESCU

În iunie 1934 a avut loc la Craiova procesul înscenat de guvernul burghezo-moșieresc împotriva conducătorilor eroicelor lupte ale muncitorilor cefești și petroliști organizate de Partidul Comunist din România în ianuarie—februarie 1933.

Desfășurarea procesului, desfășurarea acțiunilor de masă, de protest împotriva procesului, au reprezentat un moment însemnat în istoria luptelor de clasă din țara noastră.

În apărarea luptătorilor trimiși în fața tribunalului reacționar s-au ridicat mase largi de oameni ai muncii conduși de partid; în toată țara s-a dezvoltat un furtunos val de acțiuni de masă de solidarizare cu luptătorii comuniști implicați în procesul din Craiova. Mișcarea muncitorească internațională și-a manifestat solidaritatea cu fruntașii cefeștilor și petroliștilor cerind eliberarea lor.

Procesul a constituit prilejul unei confruntări moral-politice pentru clasa muncitoare, condusă de comuniști, și burghezie. Atitudinea profund principială, fermă și curajoasă a conducătorilor cefești și petroliști care au demascat cu tărie regimul burghezo-moșieresc și au demonstrat justetea drumului de luptă revoluționară trasat de Partidul Comunist din România, a confirmat încă o dată superioritatea moral-politică a clasei muncitoare în fața claselor exploatoare intrate în descompunere. Din boxa acuzaților, conducătorii cefeștilor și petroliștilor au făcut să se audă puternic și răspicat cuvântul însuflețitor al Partidului Comunist din România care chema întregul popor la lupta împotriva claselor exploatoare, pentru o viață mai bună, pentru libertate, pentru pace,

pentru independență națională, împotriva fascismului. Prin atitudinea lor la tribunalul din Craiova comuniștii dați în judecată au arătat cu claritate că nimeni și nimic nu poate înspăimînta și abate Partidul Comunist de la lupta pentru cauza oamenilor muncii. Acțiunile de solidaritate desfășurate în toată țara pentru apărarea conducătorilor luptelor din ianuarie—februarie 1933 au demonstrat influența, capacitatea de organizare și de mobilizare a comuniștilor, au arătat forța mereu crescîndă a Partidului Comunist din România care întruchipa nădejtile și năzuințele oamenilor muncii spre o viață mai bună.

În ianuarie—februarie 1933, sub conducerea Partidului Comunist, s-a desfășurat cea mai puternică bătălie a proletariatului român împotriva burghezici, din perioada de dinaintea celui de-al doilea război mondial.

Eroicele lupte ale cferiștilor și petroliștilor din 1933 au avut loc în condițiile crizei economice din anii 1929—1933.

Criza economică din 1929—1933 a adîncit puternic toate contradicțiile orînduirii burghezo-moșierești. În acești ani a crescut puternic lupta revoluționară a clasei muncitoare în apărarea drepturilor ei și ale întregului popor. Sub conducerea și îndrumarea Partidului Comunist din România, clasa muncitoare s-a ridicat cu vigoare împotriva ofensivei economice și politice a burgheziei și a capitalului străin, care căuta ieșirea din criză pe spinarea oamenilor muncii.

Congresul al V-lea al Partidului Comunist din România care a avut loc în decembrie 1931, a făcut o profundă analiză științifică a situației din România, stabilind caracterul, sarcinile și forțele motrice ale revoluției din țara noastră. Congresul a arătat că România se găsea în fața desăvîrșirii revoluției burghezo-democratice, că sarcina acestei revoluții consta în doborîrea cu forța a puterii de stat burghezo-moșierești, în instaurarea dictaturii revoluționar-democratice a proletariatului și țărănimii. Hegemonul revoluției burghezo-democratice nu putea fi decît proletariatul aliat cu masele de bază ale țărănimii, sub conducerea partidului marxist-leninist, Partidul Comunist din România. Desăvîrșirea revoluției burghezo-democratice trebuia să creeze condițiile trecerii rapide, neîntrerupte la revoluția socialistă. În hotărîrile luate, Congresul al V-lea preciza că punctul de plecare al întregii activități a partidului trebuia să-l constituie lupta pentru cucerirea majorității clasei muncitoare, iar instrumentul principal pentru atingerea acestui scop — tactica frontului unic de jos pe baza cerințelor zilnice ale maselor proletare. În vederea atragerii maselor de muncitori, organizați și neorganizați, în frontul unic muncitoresc de luptă, congresul arăta că este necesară întărirea rolului conducător al partidului în luptele economice și politice ale proletariatului.

Înarmați cu hotărîrile Congresului al V-lea al partidului, comuniștii au organizat puternice acțiuni de luptă ale clasei muncitoare. Muncitorii au pornit sub conducerea partidului la luptă pentru apărarea drepturilor și libertăților lor și ale întregului popor de la acțiuni simple, greve demonstrative, la greva politică de masă, mobilizînd masele largi ale oamenilor muncii.

În cadrul acestor acțiuni o deosebită însemnatate politică au avut-o luptele ceferiștilor și petroliștilor din februarie 1933. Încă la începutul anului 1932, pe baza hotărârilor Congresului al V-lea Partidul Comunist Român a desfășurat o largă activitate în rândurile ceferiștilor și petroliștilor care au ales Comitetul Central de Acțiune în frunte cu tov. Gh. Gheorghiu-Dej. Constituit pe baza frontului unic de jos Comitetul Central de Acțiune a fost un adevărat stat major, care sub conducerea Partidului Comunist din România a pregătit în cele mai mici amănunte eroicele lupte din ianuarie — februarie 1933. După exemplul ceferiștilor au fost alese Comitete de acțiune și în Valea Prahovei, ca și în o serie de alte ramuri industriale.

Sub îndrumarea Partidului Comunist din România, Comitetele de acțiune au asigurat pregătirea luptelor care au culminat cu marile bătălii din 1933.

Începutul anului 1933 este marcat de accentuarea ofensivei reacționare capitaliste împotriva maselor. Venirea lui Hitler la putere în Germania a fost un semnal pentru clasele exploatoare din România de a înăspri exploatarea maselor. Măsurile represive luate de guvernul burghezo-moșieresc, departe de a intimida pe muncitori, au fost întâmpinate cu puternice contraacțiuni. În ianuarie 1933 au avut loc manifestații și greve la C.F.R., în întreprinderile petrolifere și în alte ramuri industriale. Aceste acțiuni au permis Partidului Comunist din România să treacă la organizarea marii greve de la Atelierele Grivița din 2 februarie 1933, care a fost urmată mai apoi de luptele ceferiștilor din Cluj, Pașcani, Galați, Constanța etc. precum și de luptele petroliștilor. Greva ceferiștilor din 2 februarie s-a terminat cu o mare victorie a proletariatului, obligînd guvernul național-țărănesc să aprobe pentru moment unele revendicări ale ceferiștilor. Dar, cîteva zile mai tîrziu, după ce a făgăduit satisfacerea revendicărilor muncitorilor, guvernul burghezo-moșieresc a declarat starea de asediu, a arestat numeroși conducători ai muncitorilor și a anulat promisiunile acordate. În ajunul zilei de 15 februarie 1933, au fost arestați și tov. Gheorghe Gheorghiu-Dej și alți conducători. Această măsură a produs un puternic val de indignare în rîndul maselor populare, care manifestează pentru respectarea revendicărilor cîștigate, împotriva stării de asediu, pentru recunoașterea sindicatelor și comitetelor de întreprindere, pentru eliberarea celor arestați. Mii de ceferiști din București au pornit la marea luptă din 15 — 16 februarie 1933. Alte mii de muncitori din fabricile și uzinele Capitalei și-au manifestat solidaritatea, înconjurînd Atelierele Grivița C.F.R. Ceferiștii au dat pildă de un eroism revoluționar fără margini, trezind un puternic val de acțiuni populare în întreaga țară.

Luptele ceferiștilor și petroliștilor au zădărnicit înfăptuirea înrobitorului plan „de asanare” stabilit la Geneva în 1932, care avca menirea să adîncească exploatarea și înfeudarea țării imperialiștilor străini. Ceferiștii și petroliștii s-au ridicat la luptă pentru apărarea intereselor maselor largi populare. În ansamblul lor aceste lupte, după cum arată tov. Gh. Gheorghiu-Dej, „au constituit o manifestare hotărîtă a forței clasei muncitoare împotriva fascismului, lovind în politica de fascizare a țării și de înfeudare a ei față de imperialism, pricinuind căderea guvernului Vaida

și avînd totodată ca urmare întărirea influenței și legăturilor partidului cu masele”¹.

Însemnătatea memorabilelor lupte ale ceferiștilor și petroliștilor, prin obiectivele, caracterul și amploarea lor au depășit granițele țării. Ele s-au încadrat în lanțul marilor acțiuni revoluționare ale proletariatului internațional duse în această vreme împotriva fascismului, constituind în acest sens prima mare împotrivire fățișă a clasei muncitoare contra fascismului, după instaurarea hitlerismului în Germania.

Reprimarea sîngeroasă a luptei muncitorilor ceferiști și petroliști a indignat masele largi muncitoare. Au avut loc puternice demonstrații de solidaritate cu luptătorii de la Grivița și din Valea Prahovei.

După innăbușirea sîngeroasă a luptelor din februarie, guvernanții romîni au trecut la arestarea a peste 2000 de muncitori. Reacțiunea s-a aruncat și cu mai mare furie asupra P.C.R. Cu toată represiunea sălbatică dezlănțuită asupra maselor și a conducătorului lor, Partidul Comunist din România, guvernanții n-au reușit să înfrîngă spiritul de luptă al proletariatului. În ciuda stării de asediu, un val de proteste a străbătut întreaga țară. Cîteva zile după greva de la Grivița din 15—16 februarie muncitorii ceferiști au făcut o demonstrație pentru redeschiderea imediată a Atelierelor și reprimarea tuturor muncitorilor la lucru, deși înăuntru se afla armata. Cînd s-au deschis atelierele nu au fost primiți la lucru la Secția I 300 de muncitori, iar la Secția a II-a 270². În sprijinul acestora în ziua de 10 martie 1933, muncitorii care lucrau au declarat o grevă demonstrativă. Greva a fost de scurtă durată, datorită intervenției armatei care a împiedicat întinderea ei³. În același fel au susținut în trei rînduri pe cei concediați — participanți la luptele din februarie 1933 — petroliștii din valea Prahovei⁴.

În fața închisorilor în care erau deținuți conducătorii luptelor din februarie, aveau loc demonstrații pentru eliberarea celor arestați. Demonstrațiile familiilor celor arestați și ale altor muncitori au avut loc în fața căzărniei Malmaison unde erau ținuți arestați majoritatea conducătorilor greviștilor. O puternică demonstrație a avut loc și în fața spitalului militar unde se aflau muncitorii răniți⁵. La Malaxa, Lemaître, Saturn, Voinea, Norma, Set, Balcan etc., au avut loc întîlniri zburătoare unde au fost alese delegații care să meargă la autoritățile militare pentru a cere eliberarea celor arestați⁶. La Cluj, Iași, Ploești, Pașcani, Galați etc., în decursul lunilor iunie-iulie 1933, au avut loc demonstrații cerîndu-se eliberarea celor arestați⁷.

¹ Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări*, ed. a IV-a, E.S.P.L.P., Buc., 1955, p. 378.

² *Descătușarea*, an. III, nr. 13 din martie 1933, p. 39.

³ *Ibidem*, p. 40.

⁴ Gh. Gorn, *Luptele din februarie din România și importanța lor politică*, ed. a II-a, Ed. C.C. P.C.R., 1934, p. 34.

⁵ Chivu Stoica, *Eroicele lupte ale muncitorilor ceferiști și petroliști din 1933*, E.S.P.L.P., ed. a II-a, 1955, p. 116.

⁶ Gh. Gorn, *op. cit.*, p. 34.

⁷ Arhiva Centrală a Inst. de istorie a partidului de pe lîngă C.C. al P.M.R., dosar nr. 2938, special, vol. II, f. 24.

Sub îndrumarea P.C.R. au început să ia ființă comitete pentru apărarea muncitorilor ceferiști arestați. La 19 iulie 1933 a apărut un organ al Comitetului local de apărare București, intitulat : „Apărarea ceferiștilor” care a lansat un apel cerînd stingerea procesului. Acest apel a circulat în scopul de a fi semnat la numeroase întreprinderi din capitală ca : „Record”, „Cordiana”, „Lyon”, „Saturn” etc.¹ În noaptea de 14—15 iulie 1933 cartierul Grivița a fost „inundat” cu manifeste². S-au strins zeci de mii de iscălituri de protest în care muncitori și intelectuali cereau eliberarea arestaților. Astfel, profesorii Radu Cernătescu, Petre Constantinescu-Iași, Iorgu Iordan, publicistul Sorin Toma, poetul Cicerone Teodorescu au trimis la 16 iulie 1933 ziarului *Adevărul* un protest contra deținerii ceferiștilor arestați, cerînd stingerea procesului și eliberarea lor. Solidaritatea oamenilor muncii s-a manifestat și printr-o largă campanie în vederea stringerii de fonduri pentru familiile celor uciși sau răniți³.

Ignorînd glasul maselor, în condițiile unei crîncene terori, a fascizării țării, guvernul român a înscenat procesul care s-a judecat la București între 17 iulie și 20 august 1933. În fața instanței au apărut 108 „acuzati”.

Sub îndrumarea Partidului Comunist, „acuzatii” au transformat procesul „într-un proces îndreptat împotriva întregii orînduirii capitaliste, împotriva claselor exploataatoare, trădătoare ale intereselor naționale”⁴. Aceasta a făcut ca procesul să devină un puternic act de acuzare a statului burghezo-moșieresc.

Procesul conducătorilor ceferiștilor și petroliștilor era în fapt procesul întregii muncitorimi din România și de aceea clasa muncitoare s-a ridicat cu tărie în apărarea celor arestați, pentru apărarea drepturilor ei.

În timpul procesului a avut loc o largă mișcare politică de solidarizare a maselor largi din toate colțurile țării. Încă de la ora 6 dimineața, în ziua de 17 iulie, cînd a început procesul la București, muncitorii împreună cu familiile celor arestați s-au adunat pe străzile Witing, Calea Plevnei, Francmasonă, din jurul Consiliului de Război, manifestînd pentru eliberarea arestaților⁵.

Printre manifestanți se aflau și delegați de la Iași, Cluj, Brașov etc. Tot în cursul acestei zile muncitorii din toate sectoarele capitalei au hotărît ca de la data deschiderii procesului să se organizeze în fiecare zi întruniri zburătoare de protest în fabrici și uzine⁶; în aceeași zi au avut loc astfel de întruniri ale unor grupuri de muncitori în parcul Carol, Bragadiu, Gîrla, Pantelimon, Militari, pădurea Băneasa⁷. În diverse uzine și ateliere din București au loc numeroase adunări unde se strîng zeci de mii de iscălituri de protest, pentru eliberarea celor arestați. La București, de pildă.

¹ Arhiva Centrală a Inst. de istorie a partidului de pe lînga C.C. al P.M.R., dosar nr. 2938, special, vol. II, f. 1.

² Ibidem, f. 70.

³ *Descătușarea* an. III, nr. 15 din mai 1933, p. 10, 17.

⁴ Chivu Stoica, *Eroicele lupte ale muncitorilor ceferiști și petroliști din 1933*, E.S.P.L.P., 1953, p. 128.

⁵ Arhiva Centrală a Inst. de istorie a partidului de pe lînga C.C. al P.M.R., dos. 2938, special, vol. III, f. 40.

⁶ Ibidem, f. 40.

⁷ Ibidem, f. 15.

muncitorii de la Lemaître, azi Timpuri noi, au trimis un memoriu Consiliului de Război în care cereau eliberarea deținuților¹. La Cluj, muncitorii ceferiști au organizat un miting sub cerul liber și au protestat împotriva modului cum se desfășura procesul². În aceste zile, pe adresa Ministerului de Justiție și Consiliului de Război al Corpului II Armată, au fost expediate mii de telegrame de protest.

În vara aceluiași an, după Marele Congres Mondial Antifascist, ce a avut loc în iunie la Paris (sala Pleyel), s-a format și în țara noastră un Comitet de inițiativă de luptă împotriva fascismului, în frunte cu prof. P. Constantinescu-Iași, Ilie Cristea și alții.

Neținând seamă de protestele oamenilor muncii, Tribunalul Militar a condamnat la ani grei de temniță pe conducătorii muncitorilor ceferiști și petroliști. Verdictul procesului de la București a provocat o puternică reacție în țară și în străinătate.

Partidul Comunist din România a chemat masele largi populare în apărarea conducătorilor muncitorilor ceferiști și petroliști. Într-o circulară de la începutul lunii ianuarie 1934, C.C. al P.C.R. preciza sarcinile tuturor organizațiilor de partid în vederea luptei ce trebuia desfășurată pentru eliberarea ceferiștilor³. „Această campanie — se spune în rezoluție — trebuie astfel desfășurată încît ea să aducă repede fixarea termenului de recurs și, în cazul judecării recursului, în ziua acestei judecăți să se prefacă într-o manifestare de masă în toată țara”⁴. Organizațiile de partid au înregistrat succese importante în îndeplinirea acestor sarcini. În București un număr de peste 3 000 de muncitori⁵, înfruntînd și teroarea și pericolele au cerut deschis eliberarea tovarășilor condamnați⁶.

La Iași a luat ființă un comitet de apărare a ceferiștilor și petroliștilor care purta numele lui Ilie Pintilie și care îngloba un număr mare de muncitori și intelectuali⁷. În patru secții ale atelierelor Nicolina-Iași, un număr de aproape 1 000 de muncitori au inițiat o grevă demonstrativă în care au cerut reprimirea muncitorilor concediați și punerea în libertate a celor închiși. Cu acest prilej ei au adunat bani pentru ajutorarea familiilor acestora. Acțiuni asemănătoare au avut loc în numeroase întreprinderi din București (la Malaxa, Zimmer etc.), Galați, Cluj. Opinia publică protesta sub diverse forme împotriva regimului bestial la care erau supuși muncitorii arestați. Ziarul progresist „Clopotul” ce apărea la Botoșani publica în ianuarie 1934 protestul a peste 80 muncitori și intelectuali. Printre semnătari se aflau Tudor Arghezi, N. D. Cocea, C. Paraschivescu-Bălăceanu și alți scriitori, publiciști, juriști, artiști etc. În protest se spunea : „să înceteze

¹ Arhiva Centrală a Inst. de istorie a partidului de pe lângă C.C. al P.M.R., dos. 2938, special, vol. III, f. 92.

² *Ibidem*, f. 151, Într-un cinematograf din București s-a suspendat rularea filmului din cauza manifestației muncitorilor care au organizat un furtunos miting pentru eliberarea conducătorilor arestați. La Oradea s-au împărțit manifeste și au avut loc greve scurte de protest (f. 153).

³ *Documente din Istoria Partidului Comunist din România*, vol. IV, 1934 — 1937, E.S.P.L.P., Buc., 1957, p. 37—40.

⁴ *Ibidem*, p. 40.

⁵ *Deștețtarea*, organul oficial al Asociațiunii culturale a muncitorilor romîni din America, Detroit, Michigan, din 28 iulie 1934, p. 4.

⁶ Arh. Centrală a Inst. de ist. a partidului de pe lângă C.C. al P.M.R., dos. nr. 42313, f. 20.

⁷ *Deșteptarea* din 28 iulie 1934, p. 4.

imediat acest regim barbar și inchizitorial” (din închisori). Facem apel la opinia publică și în special la presa și intelectualitatea română să se pună în mișcare pentru ca organele în drept să remedieze de îndată această stare de lucruri”¹.

Trebuie arătat că Partidul Comunist din România lega campania de eliberare a conducătorilor muncitorilor ceferiști și petroliști de lupta maselor muncitoare pentru nevoile lor zilnice, împotriva stării de asediu. a procesului de fascizare a țării, împotriva pregătirii războiului anti-sovietic.

La lupta pentru eliberarea conducătorilor ceferiști au participat activ și tinerii muncitori și studenți. Studenții de la căminul „Sf. Ioan Nou” din București au strâns fonduri pentru ajutorarea familiilor celor arestați².

Sub presiunea maselor, a protestelor din lumea întreagă, Consiliul de revizie al armatei a fost nevoit să caseze sentința de la București, hotărînd rejudecarea procesului. Așa cum preciza un manifest al C.C. al P.C.R. de la sfîrșitul lui martie 1934, anularea sentinței de la București „a fost impusă de atitudinea curajoasă, revoluționară a luptătorilor noștri ceferiști în fața justiției militare, ca și în carcerile dușmanului de clasă”³.

În zilele recursului conducătorilor muncitorilor ceferiști și petroliști, într-o serie de fabrici de textile din București, în două mari întreprinderi metalurgice s-au produs greve de solidarizare cu conducătorii ceferiștilor și petroliștilor. Pe zidurile numeroaselor clădiri din oraș, între care și la Universitate,⁴ au apărut lozinci scrise: „Luptați pentru eliberarea ceferiștilor condamnați”. La Atelierele Grivița, deși erau înțesate cu trupe, muncitorii au lăsat lucrul și fără să părăsească atelierele au înțeles să demonstreze și să-și manifeste deplina lor solidaritate cu conducătorii aleși de el. În același timp ca un simbol al luptei neînfricate a muncitorimii pentru tovarășii ce se găseau în ghiarele dușmanului de clasă, pe atelicele Grivița a fost arborat un steag roșu⁵.

Rejudecarea procesului a fost stabilită pentru data de 4 iunie 1934 la Craiova, oraș lipsit pe atunci de o industrie dezvoltată și de un proletariat numeros, unde guvernul burghezo-moșieresc spera să evite mișcări de masă. Guvernul s-a înșelat în socotelile lui, procesul neputînd fi izolat de masele largi ale oamenilor muncii din țară și străinătate.

Comitetul Central al Partidului Comunist din România prin organizațiile legale conduse de Partid a inițiat o largă mișcare pentru eliberarea conducătorilor muncitorilor ceferiști și petroliști. Directivele Comitetului Central au îndrumat organizațiile să convoace întruniri, să voteze moțiuni de protest, să trimită proteste Ministerului Justiției și Consiliului de Război de la Craiova⁶.

¹ *Clopotul* din 1 ianuarie 1934, p. 1.

² Arhiva Centrală a Institutului de istorie a partidului de pe lângă C.C. al P.M.R., dos. 2438, special, vol. II, f. 236.

³ *Documente din istoria Partidului Comunist din România 1917 - 1944*, ed. a II-a, E.P.I. P., 1953, p. 230.

⁴ *Deșteptarea* din 28 iunie 1934, p. 4.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Arhiva Centrală a Institutului de istorie a partidului de pe lângă C.C. al P.M.R., dosar 41019, 1934, f. 2.

În perioada de pînă la rejudicarea procesului, la București și în alte centre ale țării, au loc numeroase proteste întruniri, și greve demonstrative. Astfel, la Uzina de Gaz din București, 80 de muncitori au trimis Consiliului de Război un protest în care cereau eliberarea conducătorilor arestați¹. La fabrica „Zimmer”, la fabrica „Cehoslovaca”², la fabrica „Regina Maria” au avut loc greve demonstrative de o jumătate de oră pentru eliberarea conducătorilor muncitorilor ceferiști și petroliști. La 1 Mai 1934 muncitorimea din Capitală, avînd în primele rînduri pe ceferiștii de la Atelierele Grivița, manifestează cu steaguri roșii pe calea Griviței strigînd lozinci revoluționare: „Eliberarea ceferiștilor”, „Trăiască frontul unic”, „Trăiască 1 Mai, zi de luptă”, „Jos fascismul”, „Jos războiul”³. Poliția a intervenit și a împrăștiat pentru moment pe manifestanți, dar aceștia și-au refăcut repede rîndurile și sfidînd teroarea și-au continuat demonstrația în fața Atelierele C.F.R. În aceeași zi, au manifestat muncitorii de la Lemăitre, Moara Asan, și alte întreprinderi⁴. O lună mai tîrziu 2000 de muncitori din Capitală au manifestat în fața porții principale a Atelierele C.F.R. purtînd un drapel roșu pe care era scris: „Vrem eliberarea tovarășilor ceferiști”⁵. Muncitorii de la C.F.R.-Grivița s-au alăturat coloanei demonstranților și au pornit spre centru. Poliția a intervenit operînd arestări în rîndurile demonstranților.

Tot în această vreme, la întrunirea Comitetului antifascist din jud. Ilfov, organizată într-o sală din București, au participat peste o mie de muncitori delegați ai sindicatului cîmarilor, franzelarilor și chelnerilor, precum și delegați ai muncitorimii de la C.F.R., s-a votat o moțiune în care se arăta: „Față de procesul ceferiștilor care se judecă la Craiova Comitetul cere stingerea procesului și imediată eliberare a celor ce au luptat la Grivița pentru cauza muncitorilor”⁶.

La Craiova, au venit martori din cele mai diverse straturi sociale. În ziua deschiderii procesului ei au făcut o manifestație caldă de simpatie conducătorilor ceferiști⁷. În drum spre Craiova, ea și la înapoiere, martorii au manifestat în stațiile Pitești, Piatra Olt, Slatina și Craiova, cerînd eliberarea conducătorilor muncitorilor ceferiști și petroliști⁸.

Pe vagoanele cu care au venit și cu care au și fost expediați martorii după apel, era scris: „C cerem stingerea procesului, cerem încetarea regimului de teroare”⁹.

În fața Tribunalului, conducătorii muncitorilor ceferiști și petroliști au devenit acuzatori ai claselor asupritoare, demascînd exploatarea nemiloasă a clasei muncitoare și vînzarea independenței țării de către guvernele burghezo-moșierești, ajutate de trădătorii social-democrați de dreapta. În fața Consiliului de Război, în cuvinte simple, înflăcărate, conducătorii

¹ *Scînteia*, an. IV, nr. 3 din martie 1934, p. 11.

² *Lupta de clasă*, nr. 3-4, iulie—august 1934, p. 63.

³ *Documente din istoria Partidului Comunist din România 1917—1944*, 1953, p. 235.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Scînteia*, an. IV, nr. 7 din 3 iunie 1934, p. 10.

⁶ *Clopotul* din 1 iunie 1934, p. 2.

⁷ *Dimineața* din 9 iunie 1934, p. 18.

⁸ Arhiva Centrală a Inst. de ist. a partidului de pe lângă C.C. al P.M.R., dos. 2938, special vol. III, f. 61.

⁹ *Ibidem*.

muncitorilor ceferiști și petroliști au pus în lumină rolul istoric al clasei muncitoare și al partidului ei de avangardă — Partidul Comunist. Ei au subliniat cu tărie meritul Partidului Comunist din România de a fi organizat și condus luptele din ianuarie—februarie 1933 împotriva crîncenei exploatare a propriei burghezii și a capitaliștilor străini.

„Chiar de ar fi să plătesc cu viața cele ce spun — a arătat tov. Gh. Gheorghiu-Dej — trebuie să declar aci deschis că grevele din ianuarie—februarie 1933 ale muncitorilor ceferiști și petroliști, ca și toate grevele de solidaritate care au izbucnit în acest răstimp, au fost inițiate, organizate și conduse de Partidul Comunist din România”¹.

Conducătorii muncitorilor ceferiști și petroliști au demascat crunta exploatare la care capitaliștii autohtoni și străini condamnau clasa muncitoare. Vorbind de sistemul de salarizare al muncitorilor ceferiști tov. Gh. Gheorghiu-Dej a arătat că acesta „constituie un sistem colonial de salarizare”².

În același sens tov. Chivu Stoica, referindu-se la condițiile înrobitoare în care lucrau muncitorii, menționa cum la atelierele Grivița, ca de altfel pretutindeni, „munca muncitorului este batjocorită, iar el lăsat pradă tuturor umilirilor. Mai mare grijă este de fierul brut decît de făptura noastră”³.

Conducătorii muncitorilor ceferiști și petroliști au dezvăluit în fața Consiliului de Război situația grea creată muncitorimii ceferiste datorită poziției oportuniste a conducerii sindicale reformiste, care făcea jocul guvernanților. În loc să apere revendicările maselor muncitoare, conducerea reformistă se limita să trimită memorii care nu aveau nici un efect. Conducătorii au demonstrat cu tărie că epoca limitării la memorii și intervenții trecuse, că era nevoie de acțiuni energice, la capătul cărora se afla greva, care în condițiile guvernelor reacționare din acea vreme era „arma de luptă prin care muncitorimea își poate cîștiga și apăra drepturile sale”⁴.

Luptele din ianuarie—februarie 1933 au confirmat justetea metodelor de acțiune stabilite de partid. Tov. Gh. Gheorghiu-Dej a expus pe larg cum nevoile muncitorilor de la C.F.R. cereau găsirea și aplicarea unor noi forme de organizare și de luptă, capabile să asigure succesul acțiunii ce se pregătea. El preciza ca o condiție indispensabilă victoriei luptelor muncitorești realizarea frontului unic muncitoresc, care să cuprindă pe toți muncitorii⁵. În timpul pregătirii și desfășurării luptelor din ianuarie—februarie s-a realizat peste capul liderilor social-democrați de dreapta un larg front unic muncitoresc, de jos, al muncitorilor comuniști, social-democrați și fără de partid în jurul lozincilor de luptă ale Partidului Comunist.

La proces a fost demascată cîrdășia conducătorilor reformiști cu clasele exploatare, arătîndu-se că liderii social-democrați de dreapta au

¹ Chivu Stoica, *op. cit.*, p. 128.

² *Dimineața* din 13 iunie 1934, p. 10.

³ *Documente din Istoria Partidului Comunist din România*, cd. a II-a, E.P.L.P., Buc., 1953, p. 229.

⁴ *Dimineața* din 13 iunie 1934, p. 10.

⁵ *Ibidem*.

format front unic cu burghezia, contra clasei muncitoare din România și pentru pregătirea unui război antisovietic¹.

Combătînd tactica reformistă de respectare cu sfințenie a legilor burghezo-moșierești, conducătorii ceferiștilor și petroliștilor au subliniat că muncitorii trebuie să treacă peste legile teroriste, antipopulare, atunci cînd o cer necesitățile luptei revoluționare de clasă. „Legal sau nu — arăta tov. Gheorghiu-Dej — muncitorii s-au adunat, au manifestat și au luptat pentru apărarea drepturilor lor și ale clasei din care fac parte. Iar dacă se interzicea dreptul de întrunire și manifestare, ei erau datori să o facă, căci înaintea oricăror legi stă dreptul muncitorilor la viață”².

Burghezia și moșierimea romînă adoptaseră peste 400 de legi cu caracter naționalist șovin care confiscau în drepturi a naționalităților pe plan economic, politic și cultural. Fuseseră interzise folosirea limbii materne a minorităților naționale în administrația de stat, în justiție etc. Prin diverse măsuri se limitase dreptul de muncă al oamenilor muncii din rîndul minorităților naționale și începînd cu anul 1929 se introduseseră măsuri care limitau tot mai mult accesul în școli al acestora.

Demascînd politica de asuprire națională și diversiune naționalistă, promovată de burghezie și moșierime în scopul dezbinării clasei muncitoare, a slăbirii capacității ei de luptă, tov. Gh. Gheorghiu-Dej a arătat că „muncitorimea conștientă nu face nici un fel de distincție de rasă și naționalitate. În ateliere, muncitorul romîn suferă ca și cel evreu și ungar, iar fabricanții nu țin seama la concedieri și salarii dacă muncitorii sînt sau nu romîni”³.

Conducătorii muncitorilor ceferiști și petroliști au folosit banca acușării pentru a chema masele la luptă împotriva politicii de fascizare și de jaf pe care o duceau guvernânții țării în detrimentul intereselor generale ale poporului muncitor. „Indiferent care vor fi sentințele în această judecată — accentua tov. Gh. Gheorghiu-Dej — muncitorii vor intensifica și lărgi lupta, vor deveni din ce în ce mai hotărîți”⁴.

Tov. Chivu Stoica a demascat în depoziția sa exploatarea grea a oamenilor muncii de la orașe și sate. „Sînt feciorul unui țaran. Am plecat din sat de frica foamei și a jandarmului, am venit la oraș unde am aflat exploatare și teroare... Boierul, banchrul și fabricantul sînt uniți contra muncitorilor și țaranilor. Îndată ce am fost convinși de asta m-am alăturat în lupta care se dezvoltase la căile ferate pentru că am știut că lupt pentru interesele comune ale muncitorilor și țaranilor din România”⁵. Totodată, tov. Chivu Stoica a demascat politica guvernului național-țărănesc, care „a venit cu scăderile de salariu... așa cum se hotărîse la Geneva”, și a accentuat rolul Partidului Comunist din România în mobilizarea muncitorilor la lupta împotriva planului de la Geneva și pentru apărarea drepturilor lor: „manifestele din ateliere — menționa tov. Chivu Stoica — ne

¹ Deșteptarea din 24 martie 1934, p. 4.

² Documente din Istoria Partidului Comunist din România, E.P.L.P., ed. a II-a, Buc., 1953, p. 225.

³ Apărarea ceferiștilor, an. I, 1934 din 16 iunie, p. 1.

⁴ Deșteptarea din 24 martie 1934, p. 4.

⁵ Ibidem.

învăţau să părăsim partidele care nu ne apărau interesele noastre economice şi să mergem în sindicate pentru a lupta în folosul clasei muncitoare”¹.

Tov. Gh. Vasilichi s-a referit în depoziţia sa la marile demonstraţii care au avut loc pe valea Prahovei şi care au servit „ca lecţii pentru masele muncitoare în lupta lor”².

Prin glasul conducătorilor săi clasa muncitoare şi-a afirmat la proces hotărîrea fermă de luptă împotriva claselor conducătoare şi a capitaliştilor străini care urmăreau să arunce pe spinarca ei întreaga povară a crizei economice din aceşti ani. Conducătorii muncitorilor ciferişti şi petrolişti au făcut un adevărat rechizitoriu orînduirii burgho-zo-moşiereşti bazată pe exploatarea oamenilor muncii, şi au chemat întreaga clasă muncitoare în jurul Partidului Comunist din România în lupta împotriva pregătirilor de război, pentru o viaţă mai bună, pentru pace şi independentă.

Partidul Comunist din România a asigurat prezentarea la proces a sute de martori care să contribuie la demascarea guvernului reacţionare, la apărarea fruntaşilor muncitorimii, la agitaţia revoluţionară. Martorii au arătat justetea tacticii şi formelor de luptă pe baza frontului unic preconizate de Partidul Comunist din România, prin Comitetul Central de Acţiune, confirmînd întrutotul situaţia mizeră de la atelierele C.F.R. şi în genere din toate întreprinderile ţării.

Pîntre numeroşii martori a fost şi Ilie Pintilie, membru al C.C. al P.C.R., condamnat şi el la un an închisoare în urma grevei de la atelierele C.F.R. Nicolina-Iaşi. Chemat ca martor la proces, Ilie Pintilie a înfăţişat Consiliului de Război situaţia mizeră a salariilor în atelierele C.F.R. Iaşi, aceeaşi ca pretutindeni. Cu acest prilej el a înfierat nepăsarea administraţiei C.F.R. faţă de greutăţile muncitorilor demonstrînd în faţa instanţei de judecată necesitatea luptei maselor muncitoare: „drepturile nu se cerşese — a spus el — ele se cuceresc cu lupte şi chiar cu sacrificii”³.

Întrebărilor provocatoare ale membrilor justiţiei militare Ilie Pintilie a răspuns în cuvinte pătrunse de înalt spirit revoluţionar: „...dacă însă comuniştii sînt aceia care au deschis ochii muncitorilor, arătîndu-le calca de urmat şi ce trebuie să facă, dacă comuniştii au învăţat pe muncitori cum trebuie să conducă greva, cum trebuie să o organizeze, dacă ei sînt aceia ce au venit să lumineze calea noastră, a ciferiştilor şi să arate drumul luptei, care singură ne-a dat cîştigul grevei de la 2 februarie 1933, apoi domnule preşedinte, şi noi subscriem cu totul la ceea ce au făcut comuniştii, şi eu sînt comunist”⁴. În continuarea depoziţiei sale, Ilie Pintilie a prezentat Consiliului de Război un protest semnat de 280 muncitori, prin care se cerea eliberarea conducătorilor arestaţi.

Depoziţiile sutelor de muncitori, veniţi din diverse localităţi ca martori la proces, au constituit un puternic act de acuzare al orînduirii capitaliste, o puternică afirmare a influenţei Partidului Comunist în rîndurile clasei muncitoare. Muncitorii veniţi ca martori, nu numai că s-au

¹ *Deşteptarea* din 24 martie 1934, p. 4.

² *Ibidem*.

³ *Documente din Istoria Partidului Comunist din România*, E.P.L.P., ed. a II-a, Buc., 1953, p. 227.

⁴ *Ibidem*.

solidarizat cu conducătorii muncitorilor ceferiști și petroliști, dar au recunoscut deschis că au adoptat în mod conștient tactica revoluționară preconizată de Partidul Comunist din România. Mulți dintre ei au prezentat Consiliului de Război moțiunile de protest iscălite de muncitori în întrunirile lor ¹.

Partidul Comunist a folosit adunarea martorilor la proces pentru agitație revoluționară în favoarea alianței clasei muncitoare cu țărănimea muncitoare. Țăranii veniți ca martori au arătat suferințele lor pe moșiile boierești aceleași ca și ale muncitorilor din fabrici. Folosind sala procesului, ei au arătat că „confiscarea fără plată a pământurilor moșierești și împărțirea lor țărânimii... cerere arzătoare a țărânimii, se poate realiza numai prin lupta unită a proletariatului cu țărănimea” ².

Martorii au demascat înscenările și provocările burgheziei. Alexandru Ionescu, preotul bisericii din fața Atelierelor Grivița, a arătat că agenți de poliție au făcut cu burghiul găuri în pereții bisericii de lângă atelierele Grivița pentru „a dovedi” că muncitorii au tras focuri de armă.

Datorită atitudinii curajoase a conducătorilor muncitorilor ceferiști și petroliști, șefii sociali-democrați de dreapta au fost demascați ca trădători ai intereselor maselor muncitoare. Acest lucru l-au confirmat de asemenea, numeroși alți martori, funcționari ai atelierelor C.F.R., care au arătat în depozițiile lor că „șefii social-democrați erau protejați și sprijiniți de minister, și la căile ferate” ³. Unul din conducătorii Uniunii ceferiste, Al. Oprescu a recunoscut deschis rolul liderilor de dreapta ai acestei uniuni, de abatere a maselor de muncitori de la lupta pentru revindicări. „Noi de dreapta...(a spus el referindu-se la conducătorii social-democrați de dreapta), sîntem oamenii ordinei... sîntem contra mișcărilor energice” ⁴. Această mărturisire a lui Oprescu a arătat o dată mai mult clasei muncitoare pe trădătorii ei, în persoana șefilor social-democrați de dreapta.

Atitudinea curajoasă a conducătorilor muncitorilor ceferiști și petroliști și mărturiile muncitorilor în favoarea lor erau expresia vie a voinței de luptă a maselor. Protestele lor împotriva dării în judecată a conducătorilor ceferiști, cererile lor de a stinge procesul, declarațiile de solidarizare cu conducătorii muncitorimii s-au extins de la un capăt la altul al țării. În fruntea luptei de solidaritate cu conducătorii muncitorilor ceferiști și petroliști se aflau muncitorii de la căile ferate. În timpul desfășurării procesului muncitorii de la căile ferate au protestat zi de zi, cerind stingerea procesului. Acțiunea muncitorilor ceferiști din București a culminat cu demonstrația din 29 iunie 1934. În această zi 3000 de muncitori au manifestat sub steagul roșu, strigînd lozinci revoluționare: „Jos fascismul”! „Trăiască P.C.R.”. În lupta care s-a dat cu poliția un muncitor ceferist a fost rănit mortal ⁵. La atelierele Nicolina-Iași, cu toate încercările admi-

¹ O serie de martori din întreprinderi care nu aparțineau căilor ferate (textiliști, croitori, brutari) s-au solidarizat cu conducătorii arestați, subliniind că au aceleași interese de clasă ca și muncitorii ceferiști și petroliști.

² *Lupta de clasă*, nr. 3—4 (iulie-august), 1934, p. 51.

³ *Ibidem*, p. 61.

⁴ *Lupta de clasă*, nr. 3—4 (iulie-august), 1934, p. 61.

⁵ *Ibidem*, p. 63.

nistrației de a intimidă — prin informatori plasați în toate secțiile — pe muncitori, aceștia protestau atât la intrare cât și la ieșirea din atelier, iscă-lind zeci de adeziuni de protest și cerind eliberarea acuzaților¹. Același lucru îl cereau în întrunirile lor muncitorii din București, din cartierele Rahova, Dudești, Cioplea, Giurgiu, Oltenița, din sectorul I Galben, sectorul III Albastru, sectorul IV Verde, cât și muncitorii chelnări de la Corso, Elysé, Excelsior, ș. a.². Proteste asemănătoare au adresat „Liga Muncii”, Cercul cultural muncitoresc „Gh. Coșbuc” din București, sindicatele muncitorilor tipografi, textiliști, cizmari, croitori³, precum și muncitorii forestieri din Piatra Neamț⁴.

La această campanie a participat și tineretul muncitor. Conduși de Uniunea Tineretului Comunist din România, tinerii muncitori, în număr de 600—800 de la fabrica „Bumbacul” din București au organizat o întrunire zburătoare. După ce un muncitor a vorbit despre situația din fabrică, un altul despre război, iar un altul de fascism, muncitorii au pornit în demonstrație strigând „Jos fascismul”! Jos războiul imperialist”! Jos fascizarea și militarizarea tineretului”. „...Pentru eliberarea muncitorilor ceferiști”!⁵. În tot cursul demonstrației s-a auzit lozincă „Trăiască Uniunea Sovietică patria proletară”. Imediat a sosit poliția și a arestat pe cei mai activi dintre demonstranți.

La lupta pentru eliberarea conducătorilor muncitorilor ceferiști și petroliști s-au ridicat și elementele înaintate ale țărănimii muncitoare, adunând iscălituri cu cererea eliberării lor și prezentându-le prin delegați Consiliului de Război de la Craiova. Astfel, sătenii din Cătate (Dolj) au prezentat o petiție semnată de 300 țărani⁶. Proteste asemănătoare a primit Consiliul de Război din partea țăranilor din Ilfov, din județele Moldovei și ale Transilvaniei⁷.

Alături de masele muncitoare de la orașe și sate s-au solidarizat cu conducătorii ceferiștilor și petroliștilor cercuri largi de intelectuali.

Numeroși profesori, publiciști, juriști etc. din București, Cluj, Iași, Botoșani și din alte orașe și-au ridicat glasul lor împotriva procesului de la Craiova. „Societatea clujeană — se spunea într-un protest al intelectualilor de la Cluj—fără deosebire de vederi politice de origină etnică și de credință se manifestă în favorul muncitorilor de la Grivița, cerind stingerea procesului și eliberarea acuzaților”⁸. Protestul era semnat de peste 200 de muncitori și intelectuali, printre care Mihai Beniuc, Valeriu Novacu, Tudor Bugnariu ș. a.

Lupta pentru eliberarea conducătorilor muncitorilor ceferiști și petroliști a avut un puternic ecou peste granițele țării.

¹ Arhiva Centrală a Institutului de istorie a partidului de pe lângă C.C. al P.M.R., dos. 2938, special, vol. III, f. 162.

² *Apărarea ceferiștilor* din 29 iunie 1934, p. 1.

³ Arh. Centrală a Institutului de istorie a partidului dos. 2938, special, vol. III, f. 174.

⁴ *Ibidem*, f. 235.

⁵ *Tânărul leninist*, organ al C.C. al U.T.C. din 15 sept. 1934, p. 7.

⁶ *Lupta de clasă*, nr. 3—4 (iulie-august), 1934, p. 51.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Apărarea ceferiștilor*, din 29 iunie 1934, p. 1.

Oamenii sovietici au dat impresionante mărturii de solidaritate cu muncitorii ceferiști. La Moscova, Leningrad, Kiev au avut loc mitinguri de protest.

Muncitorii căilor ferate din Kiev au întreprins o largă campanie în vederea stringerii de fonduri în ajutorarea familiilor celor căzuți și închiși¹.

Muncitorii din Italia, ca și cei din Grecia, Elveția, înfierînd sentința care s-a dat după procesul de la București, cereau imediată eliberare a arestaților. „Încetați crimele voastre împotriva claselor muncitoare”, — se spunea în scrisoarea Secției Italiene a Ajutorului Roșu. „Eroicii conducători ai grevei ceferiștilor din București trebuie să fie eliberați. Aceasta o cer masele muncitoare din întreaga lume”².

O puternică manifestare de solidaritate internațională cu luptătorii de la Grivița, chiar înaintea înscenării procesului a avut loc cu prilejul Congresului mondial antifascist ținut în iunie 1933 la Paris (în sala Pleyel). Cînd delegatul Comitetului de inițiativă din România a vorbit de eroicele lupte ale ceferiștilor și petroliștilor, sala întreagă, cei aproape 2000 delegați din toate colțurile lumii, s-au sculat în picioare și au aclamat cu entuziasm pe eroicii luptători din România³.

Acțiuni de solidaritate cu ceferiștii și proteste împotriva condamnării conducătorilor lor au avut loc și în Cehoslovacia. „De acord cu opinia publică și civilizată din întreaga lume și de acord cu păturile muncitoare și intelectuale din Cehoslovacia — se spunea într-o declarație — considerăm de datoria noastră umanitară ca înaintea judecării recursului să exprimăm protestul nostru cît mai energic împotriva acestui proces, cît și contra sentinței neomeneste și neîndreptățite. Facem răspunzător guvernul din România și Justiția lui pentru înscenarea acestui proces. Cerem eliberarea tuturor victimelor condamnate”⁴.

Într-un manifest al Comitetului Central al Partidului Comunist din România se arată că „Din toate părțile lumii, din Europa, America și Africa, din Franța, Anglia, Cehoslovacia, Bulgaria, Spania, Grecia, chiar din înslăvita Germanie, din Canada, Statele Unite, din Argentina, din Maroc și Africa de sud, milioane de muncitori protestară și cerură telegrafic și în scris eliberarea ceferiștilor. Acestui strigăt al proletariatului internațional își alăturară glasul sute din cei mai mari învățați și scriitori ai lumii”⁵.

La proces a sosit din Franța pentru a apăra pe conducătorii luptelor din ianuarie-februarie 1933, avocatul Charles Bourthoumier. El avea delegație de la un important număr de avocați din secțiunea franceză și asociația juridică internațională. Consiliul de judecată s-a opus însă ca el să ia cuvîntul la proces⁶.

¹ Arhiva Centrală a Institutului de istorie a partidului de pe lângă C.C. al P.M.R., dos. 2938, special, vol. II, f. 328.

² *Descalșarea*, nr. 2, din februarie-martie 1934.

³ *Apărarea ceferiștilor*, din 29 iunie 1934.

⁴ Arhiva Centrală a Institutului de istorie a partidului de pe lângă C.C. al P.M.R., dos. nr. 2938, vol. III, f. 5.

⁵ *Documente din istoria Partidului Comunist din România*, vol. IV, 1934—1937, E.S.P.I.P., Buc., 1957, p. 114.

⁶ *Clopotul*, Botoșani, din 29 iunie 1934, p. 2.

Totodată, proletariatul francez a trimis delegați care au luat cuvântul la proces. Unul dintre ei, Barbet Raymond Loncien, a spus printre altele: „Fac parte din delegațiunea aleasă, după o întreagă campanie de întruniri ce a avut loc în diferitele centre ale uniunii noastre de transporturi, care numără mai bine de 400 000 muncitori. Muncitorimea franceză a urmărit cu un deosebit interes cele petrecute în februarie 1933 și a socotit că aceleași nevoi care au determinat de atâtea ori în Franța pe muncitori să lupte pentru revendicările lor, au determinat în grevele lor și pe lucrătorii de căi ferate române”¹. În același sens a vorbit și Darnet Roger din Fontenay-aux-Roses, muncitor la căile ferate. Delegații francezi s-au pronunțat împotriva procesului, cerînd eliberarea tovarășilor lor.

Paralel cu aceasta la Paris a fost constituit un comitet de apărare a ceferiștilor, compus din muncitori feroviari și intelectuali, care a publicat în limba franceză o broșură de popularizare a eroicelor lupte din februarie 1933. Comitetul a editat cărți poștale cu fotografiile luptătorilor, care au fost adresate în semn de protest Consulatului Român din Paris. Din Franța s-au primit apoi numeroase proteste. Cităm printre altele protestul Comitetului Mondial Antifascist (al cărui președinte era Henry Barbusse) și al Comitetului Mondial studentesc².

O delegație reprezentînd 74 mii de muncitori din New York s-a prezentat în ziua de 22 iunie 1934 la oficiul Consulatului român cu o rezoluție de protest, cerînd eliberarea conducătorilor ceferiști și petroliști și rugînd să fie transmisă Ministerului de Interne și Tribunalului Militar-Craiova³.

Marele scriitor progresist Henry Barbusse arăta într-o scrisoare, care a fost citită la proces că „intelectualitatea lumii întregi urmărește cu deosebit interes viguroasa manifestare a purtătorilor de cuvînt ai poporului român, aflați pe banca acuzării. Prin ei, muncitorimea ceferistă își exprimă voința hotărîtă de a participa la lupta pentru dreptul la existență a tuturor și la lupta împotriva războiului. Sîntem solidari cu bravii noștri tovarăși, cu eroicii luptători ai poporului român, de care noi, ca și voi, ne simțim mîndri”⁴.

La Consiliul de război la Craiova seseau zilnic proteste, scrisori și telegrame din lumea întreagă, prin care muncitorimea internațională cerea eliberarea conducătorilor. Toate acestea erau o mărturie vie a internaționalismului proletar, a puternicului ecou stîrnit de procesul conducătorilor muncitorilor ceferiști și petroliști.

Purtarea neînfricată a conducătorilor muncitorilor ceferiști și petroliști a trezit un puternic ecou în mișcarea comunistă internațională. La Congresul al VII-lea al Internaționalei Comuniste, Gh. Dimitrov, secretarul general al Comitetului Executiv al Internaționalei Comuniste, evidențiind comportarea conducătorilor arată că „atitudinea conducătorilor muncitorilor ceferiști la proces a fost o pildă de purtare bolșevică în fața tribunalului”⁵.

¹ Apărarea ceferiștilor, din 16 iunie 1934, p. 1.

² Descătușarea, sept.-nov. 1934, f. 19 în Arh. Centr. a Inst. de ist. a partid. de pe lângă C.C. al P.M.R.

³ Dșteptarea din 30 iunie 1934, p. 1.

⁴ Chivu Stoica, *op. cit.*, p. 137.

⁵ Gh. Dimitrov, Избрани произюэления, том пбрви, И.Б.К.Р. София, 1954, p. 273.

Sub presiunea acțiunilor maselor muncitoare din țară și din numeroase țări, clasele exploatare au trebuit totuși să atenueze condamnarea pronunțată împotriva conducătorilor muncitorilor ceferiști și petroliști în fața tov. Gh. Gheorghiu-Dej și Chivu Stoica. În locul condamnărilor la închisoare pe viață, pronunțate la primul proces, s-au pronunțat sentințe între 10—15 ani de închisoare. Condamnând la ani grei de temniță pe fruntașii muncitorimii, clasele guvernante urmăreau să stăvilească avântul clasei muncitoare și al partidului ei și să-și continue în voie politica de infeudare față de trusturile străine și de fascizare a țării.

În ciuda odioasei sentințe de condamnare a conducătorilor muncitorilor ceferiști și petroliști, în ciuda teroarei antimuncitorești, clasa muncitoare n-a putut fi înfrântă. Comitetul Central al Partidului Comunist din România a chemat clasa muncitoare ca prin întruniri, greve, demonstrații să impună eliberarea conducătorilor. Sub conducerea Partidului Comunist clasa muncitoare a inițiat numeroase acțiuni împotriva regimului din închisori, în apărarea sănătății și vieții conducătorilor arestați. „Chemăm întreaga muncitorime organizată și neorganizată — se spunea într-un apel al C.G.S.U. de la sfârșitul lui iulie 1934 — de la orașe și sate la luptă pentru salvarea vieții și sănătății tovarășilor închiși, pentru eliberarea ceferiștilor și a tuturor deținuților revoluționari, pentru regim politic”¹.

Un nou val de proteste a străbătut orașele țării; la București, Iași, Cluj etc., muncitorii ceferiști și cei din alte ramuri au ținut întruniri de protest împotriva sentinței. În zilele de 15—16 februarie 1935, muncitorii de la atelierele C.F.R. Pașcani, Galați etc. au ținut adunări în care au comemorat evenimentele din februarie 1933², păstrînd 5 minute reculegere.

Strîns unită în jurul partidului, clasa muncitoare a continuat lupta împotriva fascizării țării, în apărarea drepturilor ei.

Luptele organizate de Partidul Comunist din România împotriva procesului intentat fruntașilor muncitorilor ceferiști și petroliști au reprezentat continuarea marii bătălii din ianuarie-februarie 1933. Viguroasele acțiuni de protest duse de oamenii muncii împotriva procesului, mișcarea pentru eliberarea conducătorilor luptelor din ianuarie-februarie 1933, arătau că aceste lupte au exercitat o puternică influență asupra bătăliilor de clasă din țara noastră.

Încurajați de exemplul luptelor ceferiste și petroliste din 1933, nu trînd o vie admirație și simpatie pentru curajul și eroismul participanților la aceste lupte oamenii muncii mobilizați de partid au înfăptuit mari acțiuni de protest împotriva înscenării procesului din Craiova și a celorlalte măsuri teroriste ale guvernelor reacționare.

Procesul din iunie 1934 a avut o mare însemnătate politică dezvăluind maselor adevărata față a tuturor claselor, partidelor și grupărilor politice.

¹ *Viața muncitoare*, organ al C.G.S.U., din august 1934, p. 6.

² Arhiva Centrală a Inst. de ist. a part. de pe lângă C.C. al P.M.R., dosar 2398, special, vol. III, f. 358, 363.

Declarațiile conducătorilor muncitorilor au constituit un puternic act de acuzare a orînduirii burghezo-moșierești. Conducătorii muncitorimii ceferiste și petroliste s-au ridicat împotriva fascizării țării și înrobirii ei de către trusturile străine. În același timp ei au dat o lovitură puternică liderilor social-democraților de dreapta, demascîndu-i ca trădători ai intereselor clasei muncitoare.

Procesul a permis P.C.R. să ralieze în jurul său variate straturi sociale, să lărgească influența sa în masele largi ale poporului.

Cu conducătorii luptelor ceferiste și petroliste s-au solidarizat nu numai muncitorii, ci și păturile cele mai largi ale maselor neproletare; țărani, intelectuali, funcționari, studenți etc. În timpul procesului s-a produs de asemenea o vie demonstrație a solidarității oamenilor muncii din lumea întreagă.

Acțiunile organizate de Partidul Comunist din România în legătură cu procesul au scos puternic în evidență rolul conducător al clasii muncitoare și al partidului ei în lupta întregului popor pentru libertate și o viață mai bună.

Conducătorii muncitorilor ceferiști și petroliști au transformat procesul într-o înaltă școală de educație revoluționară, într-un strălucit exemplu de hotărîre și abnegație comunistă. În focul eroicelor lupte din ianuarie-februarie 1933, în focul luptelor desfășurate la procesul din București din iulie-august 1933 și din Craiova din iunie 1934 și a ciocnirilor de clasă care au urmat s-au călit cadre de luptători încercați, pentru cauza oamenilor muncii, cauza comunismului, care conduc azi poporul nostru în marea operă de construire a socialismului.

De la procesul ceferiștilor și petroliștilor s-au scurs 25 de ani. Năzuințele care au însuflețit atunci pe eroicii muncitori ceferiști și petroliști s-au împlinit în zilele noastre sub conducerea fermă a aceleiași forțe care a organizat și condus luptele din ianuarie—februarie 1933, partidul marxist-leninist al clasei muncitoare.

О ВЫСТУПЛЕНИЯХ ТРУДЯЩИХСЯ В ЗАЩИТУ РУКОВОДИТЕЛЕЙ ФЕВРАЛЬСКИХ БОЕВ 1933 ГОДА

К 25-ЛЕТИЮ КРАЙОВСКОГО ПРОЦЕССА

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Бои рабочих-железнодорожников и нефтяников в январе-феврале 1933 года были мощным проявлением революционного настроения рабочего класса Румынии, его боеспособности. Под руководством Коммунистической партии Румынии рабочий класс перешел от низших форм борьбы, демонстративных забастовок и т. д. к открытой борьбе с явно выраженным политическим антиимпериалистическим характером, направленной против фашизма и войны.

После кровавого подавления февральских боев румынские правители инсценировали чудовищный суд над руководителями рабочих-железнодорожников и нефтяников, во главе с товарищем Георге Георгиу-Деж и Киву Стойка; суд происходил вначале в Бухаресте, но, под мощным напором масс, дело слушалось вторично, на этот раз в Крайове.

Руководители железнодорожников и нефтяников выступили перед судом как подлинные обвинители угнетающих классов, беспощадно разоблачив сущность буржуазно-помещичьего режима, обречшего весь трудовой народ на нищету, безработицу, голод; они разоблачили политику фашизации страны и ее порабощение иностранным империализмом. Руководители рабочего класса превратили процесс в высокую школу революционного воспитания, указав массам, как и против кого следует выступать.

Под руководством Коммунистической партии Румынии во время подготовки процесса и судебной процедуры развернулось огромное политическое движение солидарности широких масс с руководителями февральских боев 1933 года. Трудящиеся демонстрировали перед тюрьмами, в которых содержались арестованные, требуя их освобождения. На бухарестских заводах и фабриках „Малакса”, „Лэмэтр”, „Сатурн”, „Войня”, „Сет”, „Норма”, „Балкан”, „Циммер” и др., а также в железнодорожных мастерских и на других предприятиях в Яссах, Пашкани, Клуже и других городах страны трудящиеся требовали освобождения арестованных. Во всей стране организовались Комитеты защиты арестованных рабочих. Вышел в свет орган Комитетов защиты под названием „Защита железнодорожников”, печатавшийся во время судебного процесса в Бухаресте и Крайове. В Крайове в день вторичного судебного процесса сотни рабочих, прибывших в качестве свидетелей, организовали горячую демонстрацию симпатии руководителям февральских боев. Наряду с пролетариатом выступали крестьяне, служащие, представители интеллигенции, связанной с народом, студенты и др.

К протестам трудящихся Румынии присоединили свой протест народные массы всего мира. Из Советского Союза, Франции, Чехословакии, Швейцарии, Германии и других стран прибыли многочисленные протесты против инсценировки суда и вынесенного приговора.

**ACTIONS ENTREPRISES PAR LES MASSES TRAVAILLEUSES
À LA DÉFENSE DES DIRIGEANTS
DES LUTTES DE FÉVRIER 1933
(À 25 ANS DU PROCÈS DE CRAIOVA)**

RÉSUMÉ

Les luttes entreprises en janvier—février 1933 par les cheminots et les travailleurs du pétrole représentent une puissante manifestation de l'esprit révolutionnaire et de la décision de lutte de la classe ouvrière de Roumanie. Sous la direction du Parti Communiste de Roumanie, la

classe ouvrière passe de l'action simple — grèves, démonstrations, etc. — à la lutte ouverte, d'un caractère franchement politique, anti-impérialiste, antifasciste et antiguerrier.

Après la répression sanglante des luttes, le gouvernement roumain de l'époque monte un procès révoltant aux dirigeants des ouvriers cheminots et pétroliers et, au premier chef, aux camarades Gheorghe Gheorghiu-Dej et Chivu Stoica. Le procès est jugé d'abord à Bucarest puis, sous l'effet de la forte pression des masses populaires, jugé une seconde fois à Craiova.

En pleine instance, les dirigeants du mouvement ouvrier se dressent en accusateurs des classes exploiteuses. Ils révèlent, sans nul ménagement, l'essence même du régime bourgeois-agrarien, qui condamne les masses laborieuses à la famine, au chômage, à la misère ; ils en dénoncent la politique de fascisation et d'inféodation du pays aux impérialistes étrangers. Ils transforment ainsi le box des accusés en une chaire de haute éducation révolutionnaire et indiquent aux masses comment et contre qui diriger leur action.

Pendant la mise en œuvre et au cours même du procès, un ample mouvement politique se déploie, sous la conduite du Parti Communiste de Roumanie, mouvement de solidarisation des larges masses laborieuses avec les dirigeants des luttes de février 1933. Devant les prisons où ils sont détenus, le peuple manifeste pour la mise en liberté des prisonniers. Dans les usines et fabriques de Bucarest — Malaxa, Lemaitre, Saturn, Voinea, Set, Norma, Balcan, Zimmer, etc. — aussi bien que sur toute l'étendue du pays, dans les ateliers des chemins de fer de Jassy, Pașcani, Cluj, ainsi que dans bien d'autres entreprises, les travailleurs exigent la mise en liberté des prisonniers. Dans le pays, des comités pour la défense des travailleurs détenus s'organisent. «Apărarea ceferiștilor» (La défense des cheminots), organe des Comités de défense, est publié pendant toute la durée des procès, à Bucarest et à Craiova. Le jour du procès de Craiova, les ouvriers cités comme témoins font une chaleureuse manifestation de sympathie aux dirigeants des luttes de février. À l'action du prolétariat se joignent avec enthousiasme des paysans, des fonctionnaires, des intellectuels attachés à la cause du peuple, des étudiants, etc.

La protestation des masses populaires du monde entier s'élève et vient corroborer le mouvement protestataire des travailleurs roumains. D'Union Soviétique, de France, de Tchécoslovaquie, de Suisse, d'Allemagne, des messages de protestation arrivent, contre ce simulacre de procès et contre les arrêts prononcés.

CONTRIBUȚII LA ISTORIA MIȘCĂRII MUNCITOREȘTI DIN TRANSILVANIA LA SFÎRȘITUL SECOLULUI AL XIX-lea¹

DE

V. A. VARGA

Lupta de clasă a proletariatului în formare din Transilvania a început să se manifeste prin unele acțiuni spontane, trecînd apoi treptat la diferite încercări și forme de organizare pentru apărarea și promovarea comună a intereselor lui materiale, culturale etc. Primii inițiatori ai organizării muncitorilor din Transilvania au fost mai ales calfele din diferite meserii, îndeosebi muncitorii tipografi. Primele forme de organizare au fost diferite asociații de ajutorare, cele ale tipografilor începînd să apară în unele orașe pe la mijlocul secolului al XIX-lea¹. Acestea constituiau încercări ale muncitorilor de a estompa urmările grave ale exploatării crunte asupra situației lor materiale, fiind primele forme restrînse de unire a rîndurilor lor.

În perioada de după încheierea pactului dualist dintre Austria și Ungaria în 1867 — pactul avînd la bază mai ales asupra naționalităților de către clasele exploatoare austriace, și ungare — s-a intensificat organizarea muncitorilor, deoarece o dată cu dezvoltarea mai accentuată a industriei, ca urmare a existenței unei piețe interne lărgite, au crescut

* Articolul prezent constituie o încercare de a scoate în evidență momentele mai importante și unele trăsături caracteristice ale mișcării muncitorești din Transilvania, din secolul al XIX-lea și în deosebi de la sfîrșitul acestui secol. Înfățișarea amănunțită și analiza diferitelor aspecte istorice revin unor lucrări monografice.

¹ În anul 1846 s-a creat „Asociația de ajutor de boală, înmormîntare și de ajutor de călătorie a tipografilor de la Brașov”; în anul 1851, „Asociația de ajutor de boală a tipografilor de la Timișoara”; în 1861 „Asociația de ajutorare a tipografilor de la Cluj”. În același an a luat ființă asociația de ajutorare a muncitorilor de la Reșița. (Vezi: L. Fodor și L. Vaida, *Contribuții la istoria mișcării sindicale din Transilvania*, Buc., 1957, p. 92; Josef Gabriel, *Fünfzigjährige Geschichte der Banater Arbeiter beriegun*, Timișoara, 1928, p. 10; Arhiva centrală a Institutului de istorie a partidului de pe lângă C.C. al P.M.R., mapa 65, vol. I).

repede și rîndurile proletariatului. Această etapă de dezvoltare capitalistă era caracterizată printr-o exploatare aproape nelimitată și de aceea muncitorii au căutat forme de apărare a intereselor lor. Dar, multe asociații de ajutorare nu aveau încă un caracter de clasă; în conducerea acestora au participat adeseori și patronii. La lipsa de suficientă delimitare organizatorică a muncitorilor de patroni a contribuit și faptul că o mare parte a proletariatului lucra încă în industria mică și în ateliere meșteșugărești, ceea ce a determinat predominarea îndelungată a unor concepții „socialiste” mic-burgheze în rîndurile sale. Totuși, în această perioadă se afirmă din ce în ce mai mult tendința muncitorilor de a-și crea organizații proprii, independente, libere de supravegherea patronilor. În urma acestei tendințe, în anul 1868 a apărut în Banat „Asociația Generală a Muncitorilor” care a avut filiale mai întîi la Timișoara, apoi la Arad și la Oradea. O asociație asemănătoare puternică a fost creată la Reșița. Alte filiale ale asociației au luat ființă la Sibiu, Oravița, Anina, Cluj, Brașov¹. Inițiatorul organizării acestor asociații a fost muncitorul reșițean Carol Farkas care a menținut legături strînse cu mișcarea muncitorească internațională condusă de K. Marx și F. Engels, devenind și mandatar al Internaționalei I². „Asociația Generală a Muncitorilor” a fost prima încercare de creare a unei organizații muncitorești cu caracter politic, bazată pe principiile de clasă, deoarece ea a cerut dreptul de asociație, întrunire, libertatea presei, drept de vot universal, alegerea funcționarilor publici³. Totodată, lipsa revendicărilor economice din preocupările Asociației era o manifestare a influenței concepțiilor lassaliene⁴. Autoritățile n-au admis însă activitatea acestor asociații decît fără aspirații politice. De aceea, „Asociația Generală a Muncitorilor” și filialele ei care de fapt erau organizații independente și-au concentrat activitatea asupra ajutorării și educării membrilor ei, creînd în aceste scopuri-secții separate. Autoritățile au urmărit cu neîncredere și această activitate a Asociației în cadrul căreia, de fapt, s-au propagat unele idei socialiste și internaționaliste.

Stringerea legăturilor cu Internaționala I, organizarea grevei pentru mărirea salariilor, la Căile ferate de la Timișoara de Farkas în 1868, au contribuit la slăbirea influenței lassaliene în mișcarea muncitorească din Transilvania. După plecarea lui Farkas din Timișoara, organizarea muncitorilor a fost continuată în oraș și în Banat de Gh. Ungureanu ș. a. Dar, în urma prigoanei organizată după Comuna din Paris împotriva

¹ *A magyarországi munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai* (Documente alese din istoria mișcării muncitorești din Ungaria), pe scurt: M.M.T.V.D., 1848 — 1890, p. 121. Aceste filiale din Transilvania au apărut sub influența creării Asociației Generale a Muncitorilor din Budapesta, Bratislava etc. în lupta împotriva unei Asociații muncitorești desființată mai înainte care avea ca obiectiv numai autoajutorarea pe baza ideilor lui Schultze-Delitzsch, stînd sub influența burgheziei.

² Nemes Dezső, *Az Általános Munkássegylet története 1868 — 1873* (Istoria Asociației Generale a Muncitorilor), 1957, p. 51.

³ Vezi articolul lui Egyed A., *Asociațiile muncitorești din Transilvania între 1868 — 1872*, în *Studii*, nr. 6 1956, p. 27 — 49; Josef Gabriel, *op. cit.*, p. 10.

⁴ Andics Erzsébet, *A magyarországi munkásmozgalom az 1848 — 1849 es forradalomtól és szabadságharcától az 1917 — es Nagy Októberi Szocialista Forradalomig* (Mișcarea muncitorească din Ungaria de la revoluția și lupta pentru libertate din 1848 — 1849 pînă la Marea Revoluție Socialistă din Octombrie), ed. a II-a, 1956, p. 14.

mișcării muncitorești din toată Europa, a fost dizolvată și „Asociația Generală a Muncitorilor” din Transilvania.

După înfrângerea Comunei din Paris, a început în mișcarea muncitorească internațională o nouă perioadă de dezvoltare. Pe de o parte, s-a întărit reacțiunea internațională, au luat proporții măsurile antimuncitorești; pe de altă parte însă, ideile marxismului au cucerit poziții dominante în mișcarea muncitorească, exemplul primei puteri proletare din Franța dând impulsul creșterii conștiinței de clasă și solidarității internaționale a proletariatului. Perioada de după 1871 era caracterizată de continuarea luptei împotriva resturilor influenței burgheze și a concepțiilor mic-burgheze din mișcarea muncitorească și de diferite inițiative pentru crearea unor partide muncitorești. În răsăritul Europei, acestea și-au croit drumul treptat și mai anevoios. În Transilvania autoritățile n-au admis nici o organizare cu denumiri și lozinci socialiste și, un timp îndelungat, nici cu vreun obiectiv politic. Aceasta a fost una din cauzele, pentru care în acești ani, muncitorii din Transilvania au trebuit să se organizeze mai mult în asociații de autoajutorare și autoeducare și în filiale ale Casei Generale de Ajutor de boală și invaliditate. Caracteristic este însă faptul că acestea au fost considerate de obicei ca „Asociații muncitorești”. Crearea acestor forme organizatorice a corespuns totodată și necesității organizării economice a muncitorilor în lupta împotriva exploatării lor. De aceea s-a desfășurat o luptă puternică între burghezie și proletariat și în jurul înființării și activității acestor organizații. Din partea muncitorilor a crescut tendința pentru crearea asociațiilor în toată Transilvania și în același timp, pentru a le organiza adeseori pe meserii separat, promovind astfel și organizarea muncitorilor pe profesii. Autoritățile au pus nenumărate piedici în calea organizării lor, reținând și respingând statutele, sub cele mai diferite forme și încercând să mențină influența burgheziei în organizațiile de ajutorare, chiar prin prevederi statutare. Totuși, procesul de răspîndire al acestor asociații n-a putut fi oprit ¹.

Pentru propagarea ideilor socialiste mai multe posibilități au oferit asociațiile de autoeducare, cercurile de citire etc., deși acestea au dus o activitate închisă avînd și mijloace puține pentru desfășurarea unei astfel de munci ². Cercurile de autoeducare s-au putut însă afirma mai greu

¹ Numai cu privire la Asociațiile de ajutorare, ajutor de boală și case generale de ajutor de boală dintr-o perioadă scurtă, sînt cunoscute următoarele organizații: metalurgiști de la Reșița cu activitate reluată în 1880, mineri de la Abrud (1887), muncitori de la Societatea austriacă de cale ferată (1878), tipografi din Arad (1873), muncitori din industria de ghete, pantofari, cismari de la Cluj (1889), Gherla (1885), Orăștie (1889), Făgăraș (1889), Zalău (1890); zidari din Sibiu (1887), tăbăcari (1878); brutari din Sibiu (1889); croitori din Timișoara (1873), Reghin (1886), Sibiu (1889); salariați comerciali din Satu Mare (1884), Sibiu (1887); frizeri din Arad (1886). Fără deosebire de profesie, Simeria (1873), Sibiu (1876). (Arhiva Centrală a Inst. de ist. a partidului, statutele asociațiilor).

² A existat și o imbinare între activitatea de ajutorare și autoeducare. Astfel, după datele cunoscute de noi, asociații culturale și de ajutorare ale tinerilor meseriași existau la Brașov (Orașul Stalin) (1874), Gheorghieni (1876), Turda (1879), Reșița (1881), Bistrița (1883), Reghin (1883), Turda (1885), Sibiu (1885), Satu Mare (1887), Mărghita (1889), Zalău (1889), Brașov (zidari, 1889), Cluj (1889, idem). Fără nici un caracter specific (cu privire la ajutorare, educare etc.) au activat asociații și cercuri ale calfelor meșteșugărești generale la Pîncota (1868), Oradea (1870) Sebeș (1883), Mediaș (1887), (Ibidem).

din cauza suspectării lor mai accentuate de către autorități și a tendinței lor mai pronunțate de a se manifesta fără amestecul patronilor, care mai aveau o influență puternică asupra unor asociații de ajutorare și de caracter general, această tendință provocând o atitudine și mai ostilă a autorităților față de ele ¹.

Datorită convingerii muncitorilor asupra necesității apărării intereselor lor economice și a muncii de lămurire dusă în rîndurile lor de către elementele înaintate, a crescut mereu și năzuința lor spre crearea unor forme superioare de organizare, prin înființarea organizațiilor profesionale îndreptate cu mult mai mult împotriva patronilor și a exploatării muncitorilor decît asociațiile de autoajutorare și autoeducare. Acestea nu apăreau și activau în diferite perioade, dar dacă pînă în ultimii 15—20 de ani, aproximativ, din secolul trecut, predominau mai mult organizațiile de autoajutorare și autoeducare formate în majoritate din muncitorii din mica industrie, pe la sfîrșitul secolului al XIX-lea s-a schimbat raportul de forțe în favoarea organizațiilor profesionale. Una din cele mai vechi și mai viabile dintre asociațiile muncitorești din Transilvania era asociația chelnerilor de la Cluj înființată încă în anul 1868. Deși asociația avea și scopul de ajutorare, ea a urmărit în același timp și obiective de apărare a unor interese profesionale. Ca rezultat al acestei activități, la 1 aprilie 1874, asociația a reușit să încheie cu patronii un fel de contract colectiv semnat de 12 reprezentanți ai patronilor pe de o parte și de președintele și casierul asociației pe de altă parte.

În anul 1875 asociația și-a creat și un oficiu de plasare ².

O altă formă de organizare profesională s-a manifestat și în cadrul Asociațiilor Generale ale Muncitorilor din anii 1868—1871. Asociațiile de la Timișoara și Arad au înființat în cadrul lor secții profesionale care s-au ocupat de ajutorarea materială și educarea muncitorilor, dar în același timp și-au pus ca scop și „reglementarea salariilor”. De asemenea, unele asociații de ajutorare și educare create după mîserii, îndeosebi ale muncitorilor tipografi, se transformau în asociații profesionale. Au apărut astfel asociații profesionale ale lucrătorilor croitori, zidarilor, lăcătușilor etc. Au existat și uniuni care au cuprins pe muncitorii din mai multe profesii din anumite localități, cum erau : Uniunea calfelor lăcătuși, zidari, croitori și dogari la Brașov ; Uniunea calfelor măcelari și pantofari de la Odorhei ³. În jurul anilor 1871, muncitorii tipografi au avut asociații profesionale la Oradea, Arad, Timișoara, Sibiu, Brașov ⁴. Formarea asociațiilor profesionale n-a putut avea loc decît într-un ritm lent, în urma

¹ Pentru situația lor este caracteristic cazul asociației de autoeducare de la Reșița din 1870—1871. Aprobarea statutelor ei a fost respinsă sub motivul că muncitorii au deja o asociație de ajutorare. În afară de aceasta, 24 de muncitori din semnatarii statutelor, au fost expulzați din localitate. Alți 36 de muncitori au fost siliți să părăsească asociația de autoeducare. Reluîndu-și activitatea în anul 1886, Asociația de autoeducare de la Reșița a fost dizolvată peste puțin timp, din nou, sub motivul că răspîndește „idei comuniste”.

² *Szakszervezet* (revista Sindicat), Cluj, august 1945, p. 346 — 347.

³ L. Fodor și L. Vaida, *op. cit.*, p. 17 — 19, 27.

⁴ Nemes Dezső, *op. cit.*, p. 166.

rezistenței autorităților și a diferitelor piedici puse în calea recunoașterii statutelor lor. Totuși, acest proces s-a desfășurat perseverent, ceea ce arată că presiunea muncitorilor a impus aprobarea unor statute¹.

Crearea asociațiilor profesionale s-a lovit de greutăți deosebit de mari acolo unde întreprinderile erau în proprietatea capitalului străin sau a statului. O rezistență înverșunată au depus autoritățile la îndemnul capitaliștilor străini împotriva formării organizațiilor profesionale în regiunile miniere. Minerii de la Anina au luptat cu cea mai mare perseverență pentru crearea unei astfel de organizații. Prima lor încercare din 1880 n-a dat însă rezultate.

Aspirațiile de apărare a intereselor economice au fost împletite treptat cu aspirații politice, de voința cuceririi unor drepturi politice. Aceste tendințe s-au manifestat mai înainte în forme spontane și nu destul de clare, concretizându-se apoi tot mai mult în dorința de a crea un partid politic muncitoresc. Acest proces era legat de creșterea rolului și greutății specifice a proletariatului în viața economică, de dezvoltarea conștiinței sale de clasă și de influența pe plan internațional a apariției unor partide muncitorești în deceniile al 8-lea și al 9-lea al secolului al XIX-lea.

Astfel de tendințe existau în Transilvania încă dinainte de crearea organizațiilor politice propriu-zise.

După „Asociația Generală a Muncitorilor” care avea mai mult un caracter politic, și care a fost și dizolvată din această cauză, n-au fost lipsite de tendințe politice nici organizațiile de ajutorare, fără a mai vorbi de cele de autoeducare. Este caracteristic din acest punct de vedere raportul subprefectului jud. Timiș din anul 1878 care arată că chiar și în cadrul caselor cercuale muncitorești de ajutor de boală și invalizi se observă „un mare interes față de congresul internaționalist muncitoresc, care se va ține la Budapesta”².

În același timp s-a accentuat și rolul politic al asociațiilor profesionale prin contribuția lor la răspîndirea ideilor socialiste și mai ales prin formularea unor revendicări nu numai pentru apărarea intereselor economice ale muncitorilor, ci și cu privire la drepturile politice, libertatea presei, drepturi de asociere etc.

Asociațiile profesionale și mai târziu sindicatele, au devenit o bază importantă a activității partidelor muncitorești. Dezvoltarea asociațiilor profesionale a întărit aspirațiile spre crearea unui partid politic al proletariatului. Autoritățile au înăbușit prima încercare din anul 1873 de a înființa un astfel de partid. Primul pas mai important pentru crearea unui partid muncitoresc s-a făcut la Congresul sus-amintit, care s-a deschis

¹ Din această perioadă avem cunoștință despre unele asociații profesionale ca de ex. : Asociația profesională a muncitorilor cismari, Brașov (1882), a muncitorilor pălărieri, Fugăraș (1889) (Arhiva Institutului de istorie a partidului, Statutele asociațiilor).

² Arhiva centrală a Institutului de istorie a partidului, mapa nr. 6, f. 78.

la 21 aprilie 1878 și la care a fost înființat „Partidul nealegătorilor” („celor fără drept de vot”, „Nemválásztók pártja”) ¹.

Gradul de dezvoltare a mișcării muncitorești din Transilvania din acel timp s-a vădit și în faptul că la acest congres au participat delegații ai muncitorilor din mai multe centre transilvănene: Timișoara, Arad, Sibiu, Brașov, Oradea, Aradul Nou. Congresul însă n-a putut crea o bază corespunzătoare pentru desfășurarea largă a muncii politice, deoarece așa cum a arătat și ziarul francez *l'Egalité* redactat de Jules Guesde: „Partea într-adevăr socialistă a programului n-a fost și n-a putut fi tratată la Congres: guvernul n-a admis aceasta. Dar au trebuit să fie puse bazele unei organizații și pentru aceasta a trebuit folosit primul prilej posibil” ². Problema centrală a congresului a fost cîștigarea dreptului de vot pentru muncitori. Or, lupta pentru această revendicare — care timp de cîteva decenii a devenit preocuparea principală a mișcării muncitorești și pentru cucerirea căreia au fost mobilizate mase largi — nu putea avea un pronunțat conținut de clasă. Pentru dreptul la vot a luptat nu numai proletariatul, dar și naționalitățile asuprite, mișcarea feministă și, din motive „opozitioniste”, chiar și unele partide burgeze.

Peste doi ani, acest partid a fost înlocuit cu o formă de organizare politică superioară, Partidul Muncitoresc General din Ungaria, al cărui program a cuprins și unele obiective cu caracter socialist, ca de exemplu trecerea mijloacelor de producție în proprietatea obștească, fără însă a indica căile de luptă pentru cucerirea lor. Delegații sau mandatarii muncitorimii din Transilvania (Arad, Timișoara, Brașov, Orăștie, Sibiu, Lovrin jud. Timișoara) au participat la Congresul de constituire. La Congresul al II-lea din anul 1881 precum și la Congresul al III-lea din anul 1887, au participat delegații din Timișoara, Cluj, Oradea, Arad, Reșița, Satu Mare. Unii fruntași ai muncitorilor din Transilvania, — Gh. Ungureanu și alții — au arătat la congrese dezvoltarea continuă a mișcării muncitorești, activitatea susținută a unor organizații locale ale acestui partid în Transilvania ³.

Existența acestor organizații politice s-a resimțit în Transilvania și prin străduința mai accentuată de a organiza adunări muncitorești la Cluj, Timișoara etc. Autoritățile din Transilvania au căutat însă să pună piedici în calea înființării și activității organizațiilor locale ale acestui partid, împingîndu-l la o activitate neautorizată, deci ilegală. Organizațiile partidului general muncitoresc desfășurau o activitate intensă pentru răspîndirea ideilor marxiste. Prin intermediul lor au început să circule în Transilvania *Manifestul Partidului Comunist* și alte lucrări ale lui Marx și Engels și s-au publicat unele fragmente din operele întemeietorilor socialismului științific. În Transilvania circulau manifeste care chemau pe muncitori la acțiuni greviste, la lupta pentru cucerirea repausului duminical. Au fost difuzate broșuri care demascau regimul capitalist de

¹ Prin denumirea de „partidul nealegătorilor” a fost ocolit cuvîntul „socialist”, denumire care n-ar fi fost admisă de autorități. Totodată, prin aceasta s-a subliniat că muncitorii sînt lipsiți de drepturi politice.

² M.M.T.V.D., 1848 — 1900, p. 323 — 338.

³ M.M.T.V.D., 1848 — 1900, p. 426, 537; Josef Gabriel, *op. cit.*, p. 14.

exploatare, cum erau acele întitulate *Die Zeiten sind schlecht* (Timpurile sînt rele), sau *Ungeziefer — Tod, Gebrauchs-Anweisung zur gänzlichen Vertilgung von Flöhen Wanzen, Motten und anderen Ungeziefer* (Moartea paraziților, indicații de întrebuințare pentru stîrpirea totală a puricilor, ploșnițelor, moliilor și a altor paraziți). În căutarea înfrigurată a acestor publicații, autoritățile făceau percheziții și înscenau unor muncitori procese, se trimeteau circulare de urmărire etc.¹

În centrele muncitorești din Transilvania s-au răspîndit ziarele centrale ale mișcării muncitorești *Arbeiter Wochen Chronik* și ediția ei în limba maghiară *Munkás Heti Krónika*. Se difuzau ziare apărute în străinătate ca : *Sozial demokrat* de la Zürich, *Vorbote* de la Geneva și altele. La răspîndirea ideilor marxiste a contribuit conținutul ideologic relativ ridicat în publicațiile apărute în ziarul *Arbeiter Wochen Chronik*.

Idei socialiste au pătruns puternic în Transilvania și din România veche. Rapoarte confidentiale ale autorităților au semnalat că revista *Contemporanul* a fost trimisă în Transilvania pe mai multe adrese, printre care și la Blaj. Socialiștii din România veche veneau în Transilvania pentru a face propagandă și agitație printre muncitorii romîni care lucrau într-un număr mare în regiunile miniere, forestiere, metalurgice etc. O adresă a prefectului din județul Brașov a atras atenția pretorilor asupra faptului că doi socialiști din România veche vor să răspîndească idei socialiste în Transilvania și în acest scop voiau să se stabilească în apropierea „graniței” de atunci, pentru a trece și a se întoarce de mai multe ori. Din Iași și din alte centre muncitorești, au fost trimise manifeste și broșuri socialiste în Transilvania, printre care unele au fost interceptate de autorități².

Legătura mai strînsă și influența reciprocă dintre mișcarea muncitorească din România veche și Transilvania erau determinate și de asemănarea drumului de dezvoltare a mișcării muncitorești din cele două părți ale patriei. Aproape în aceeași etapă de dezvoltare a mișcării muncitorești au apărut asociații de ajutorare, de autoeducare și asociații profesionale atît în România, cît și în Transilvania și au activat membri și mandatarai ai Internaționalei I. S-a manifestat un sprijin reciproc la izbucnirea unor greve pentru a împiedica spargerea lor. La string rea acestor legături a contribuit și trecerea masivă a oamenilor muncii din Transilvania în România, unde s-au încadrat în mișcarea muncitorească locală, menținînd totodată legăturile cu organizațiile muncitorești din centrele transilvănene, de unde au venit.

Răspîndirea ideilor marxiste în Transilvania s-a lovit însă de multe greutăți. O piedică de seamă a constituit-o influența lassallianismului care se mai resimțea mult. Totuși, răspîndirea ideilor marxiste, era tot mai puternică, determinînd drumul dezvoltării mișcării muncitorești³.

¹ M.M.T.V.D., 1848 — 1890, p. 414 (Arhiva centrală a Institutului de ist. a partidului, mapa 46, f. 11).

² Ibidem, mapa 13, vol. II, f. 17.

³ Unii cercetători printre care A. Egyed în articolul întitulat : *Mișcarea muncitorească din Transilvania între anii 1880 — 1890*, în *Studii*, nr. 4/1957, susțin că literatura lassalliană și anarhistă ar fi cunoscut o răspîndire asemănătoare cu cea a literaturii marxiste și alături de ea, afirmînd că „în ideologia organizațiilor muncitorești din Transilvania s-au ames-

Poziția elementelor oportuniste din sînul conducerii Partidului General Muncitoresc și divergențele cu acestea s-au răsfrînt de asemenea în mod negativ și asupra unor organizații din Transilvania. Aceste divergențe au avut loc între reprezentanții concepției că mișcarea muncitorească trebuie să dezvolte luptele politice și economice și să transforme partidul într-o forță politică și adepții curentului oportunist, reprezentați mai ales de elemente birocratice din conducerea centrală a mișcării muncitorești, care motivau că este necesar de a promova mai mult în mișcarea muncitorească rolul caselor cercuale muncitorești ¹.

O altă piedică a constituit-o presiunea patronilor asupra unei serii de asociații de ajutorare precum și a „comisiilor de împăcare” ale corporațiilor meseriașilor, care au urmărit să prevină conflictele de muncă și să le rezolve numai în favoarea patronilor ².

În pofida greutăților, o dată cu dezvoltarea mai rapidă a industriei din penultimul deceniu al secolului, mișcarea muncitorească a făcut un progres însemnat. Un centru important al mișcării muncitorești a devenit Timișoara, unde în anul 1885 a luat ființă „Clubul muncitoresc de la Timișoara” sub conducerea lui Gh. Ungureanu ³. Un alt centru puternic al mișcării muncitorești devenise orașul Arad. Treptat, s-a dezvoltat și mișcarea socialistă din orașul Brașov, cu toate că autoritățile orașenești căutau să împiedice organizarea unei mișcări cu un caracter socialist, muncitorii înaintați fiind nevoiți să se întâlnească în mod secret în localul fostei bresle a tâmplarilor sau în alte locuri. Prefectul de la Brașov a cerut expulzarea unui fruntaș al organizației muncitorilor socialiști de la Sibiu, la care cu prilejul unei percheziții s-au găsit gazete socialiste provenite și din străinătate ⁴.

Acțiunile greviste ale muncitorilor, altă dată spontane au început să fie inițiate, organizate și sprijinite de organizațiile muncitorești și de unii socialiști.

Lupta de clasă a proletariatului a început să se îndrepte împotriva formelor nelimitate ale exploatării capitaliste. Muncitorii s-au ridicat la acțiuni pentru reglementarea și reducerea relativă a duratei zilei de muncă și mărirea salariilor, ca să-și poată asigura o existență minimă ⁵.

tecat ideile marxiste cu cele lassaliene și cu cele anarhiste“ (p. 44). „Această prezentare pierde din vedere creșterea luptei ideologice din penultimul deceniu al secolului al XIX-lea, răspîndirea tot mai crescîndă și covîrșitoare a ideilor marxiste în imperiul habsburgic, inclusiv Transilvania, ceea ce era o condiție principală pentru transformarea peste scurt timp a partidului general muncitoresc în partid social-democrat, deși anumite rămășițe ale influenței lassaliene s-au mai resimțit o vreme în mișcarea muncitorească din Transilvania.

¹ E. Andics, *op. cit.*, ed. a II-a, p. 22.

² Arh. St. Oradea, f. Primăriei. Dos. statutelor asociațiilor. Statutele corporațiilor meseriașilor.

³ Josef Gabriel, *op. cit.*, p. 12 — 13.

⁴ Arhiva Centrală a Inst. de ist. a partidului, mapa 13, vol. II, f. 2, 7.

⁵ Primele greve mai importante și cunoscute sînt: lupta grevistă din mai 1868 a muncitorilor aduși din Italia la construirea căilor ferate dintre Simeria și Hațeg; greva muncitorilor feroviari de la Timișoara din 1869 pentru mărirea salariilor; acțiunea de zece zile a lucrătorilor croitori de la Cluj din 1870 pentru sporirea cu 10%, a salariilor (Arhiva centrală a Inst. de ist. a partidului, mapa 61).

Grevele au avut un important rol în dezvoltarea conștiinței și solidarității de clasă a muncitorilor. Caracterizînd grevele din secolul trecut V. I. Lenin a arătat : „Greva învață pe muncitori să înțeleagă în ce constă forța patronilor și în ce constă forța muncitorilor, îi învață să se gîndească nu numai la patronul lor și nu numai la tovarășii lor apropiați, ci la toți patronii, la întreaga clasă a capitaliștilor, precum și la întreaga clasă a muncitorilor¹.

Acțiunile greviste s-au intensificat o dată cu înmulțirea și consolidarea treptată a organizațiilor profesionale și cu eforturile pentru înființarea unor organizații politice.

Urmările crizei economice de supraproducție din anul 1873 care pentru prima oară a lovit simțitor în proletariatul tînăr prin apariția șomajului de proporții mai mari și scăderea salariilor, au ușurat munca de lămurire dusă de muncitorii socialiști în rîndurile proletariatului asupra necesității acțiunilor comune pentru apărarea intereselor lui economice. Una din primele acțiuni greviste după izbucnirea crizei economice a fost greva minerilor din valea Jiului în anul 1874, reluată în anul 1875. S-au transformat în lupte greviste frămîntările muncitorilor crunt exploatați în fabricile de tutun : după greva din anul 1881 de la fabrica de tutun din Timișoara, a urmat în 1882 greva de la fabrica de tutun din Cluj împotriva încercărilor de a reduce salariile². Lucrătorii tîmplari din Arad au organizat în 1885 o grevă pentru mărirea salariilor cu 10—30%, zece ore de muncă pe zi, repaus duminical. Greva, care a durat cinci zile, a fost înăbușită de poliție. În ultimii ani ai deceniului al noulea au fost cuprinse de mișcări greviste unele centre metalurgice și miniere din Banat, în anul 1887 avînd loc greva a 600 de muncitori din Reșița, iar în 1889 greva minerilor din Drencova și Cozla împotriva introducerii unui nou sistem de salarizare în detrimentul muncitorilor.

Dezvoltarea grevelor de la conflictele de muncă într-un singur atelier sau întreprindere pînă la cuprinderea unei ramuri industriale întregi dintr-un centru muncitoresc, încetarea simultană a muncii de către sute de muncitori, au dovedit și ele gradul relativ înaintat de dezvoltare a mișcării muncitorești din Transilvania. Acest fapt era legat și de schimbările structurale prin care trecuse muncitorimea din Transilvania în ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea, cînd se formase în general o industrie mare și în cadrul acesteia s-au concentrat mulți muncitori cu o conștiință de clasă mai ridicată.

În aceste condiții era nevoie și de organizații muncitorești mai înaintate care să corespundă gradului de dezvoltare a mișcării muncitorești, creșterii spiritului de combativitate a maselor și să fie în concordanță cu necesitățile desfășurării largi a luptei de clasă și a unei activități politice mai hotărîte a proletariatului. Către această direcție a fost împinsă în ultimii ani ai deceniului al IX-lea mișcarea muncitorească din Transilvania și sub influența puternică a dezvoltării mișcării muncitorești internaționale. La sfîrșitul deceniului al IX-lea s-a pus la ordinea zilei în mișcarea muncitorească crearea organizațiilor muncitorești politice cu un

¹ V. I. Lenin, *Opere*, vol. IV, p. 292.

² L. Fodor și L. Vaida, *op. cit.*, p. 31, 34.

program marxist care să se încadreze în mișcarea muncitorească internațională ce se dezvoltă atunci impetuos. Speranțele muncitorilor socialiști din Transilvania ca și a celor din România veche s-au îndreptat spre noua Internațională în formare. În salutul lor din anul 1889 trimis Congresului de constituire a Internaționalei a II-a, muncitorii de la Oradea au cerut ajutorul Internaționalei pentru crearea unui partid muncitoresc unic social-democrat¹. Un ecou general și puternic a produs în rîndurile muncitorimii din Transilvania hotărîrea primului congres al Internaționalei a II-a cu privire la serbarea zilei de 1 Mai, drept zi de solidaritate internațională a proletariatului din toate țările. Muncitorii din multe centre din Transilvania s-au pregătit cu însuflețire să sărbătorească și ei această zi împreună cu proletariatul internațional, Autoritățile burgheze speriate de perspectivele unei astfel de demonstrații a unirii și a forței muncitorimii au interzis orice demonstrație publică a muncitorilor în această zi². Șeful poliției de la Timișoara a declarat amenințător că „artileria stă la dispoziția burgheziei”³. Respingînd aceste amenințări, prima zi de 1 Mai din anul 1890 a fost totuși sărbătorită într-o serie de centre din Transilvania: Timișoara, Arad, Cluj, Oradea, Brașov, Reșița etc⁴. Ziua de 1 Mai a fost sărbătorită apoi an de an în diferite centre muncitorești.

În jurul zilei de 1 Mai s-au desfășurat în Transilvania o serie de lupte revendicative. Astfel, timp de cîțiva ani, s-a dus lupta pentru încetarea muncii în această zi, patronii căutînd să intimideze pe muncitori cu amenințarea că acei care nu vor lucra în ziua de 1 Mai, vor fi concediați⁵; totuși, ei au trebuit să cedeze treptat (cismarii de la Cluj, patronii tipografilor de la Oradea ș.a.). Muncitorii de la Arad au refuzat încă în anul 1890 să lucreze în această zi. O rezistență și mai mare a existat din partea autorităților față de demonstrațiile de stradă pe care muncitorii au vrut să le organizeze în zilele de 1 Mai, muncitorii fiind nevoiți să se mulțumească cu adunări în săli închise, sau în afara orașelor.

În ciuda acestor greutăți, acțiunile din ziua de 1 Mai au avut un rol important în dezvoltarea conștiinței de clasă a muncitorilor. Aceasta a fost determinată pe de o parte de sărbătorirea zilei de 1 Mai în fiecare an de muncitorii din toate ramurile industriale și din fiecare oraș ca o zi comună a lor, pe de altă parte de formularea comună și consecventă a unor revendicări cum erau: ziua de muncă de opt ore, protecția muncii, repaus duminical, vot universal. Presiunea muncitorimii a impus ca încă în 1891 să se legitimeze repausul duminical.

Sărbătorirea primei zile de 1 Mai a întărit încrederea muncitorilor în forțele lor proprii, a dezvoltat spiritul lor combativ, anul 1890 fiind caracterizat de un val de greve. Minerii romîni și maghiari de la minele din Moravița și Ocna de Fier au intrat în grevă la 18 iunie 1890 în urma acțiunilor de răzbunare ale patronilor austriaci și maghiari fiindcă nu

¹ S. Vincze Edit, *A magyarországi szociáldemokrata párt megalakulása és tevékenysége* (Formarea și activitatea partidului social-democrat din Ungaria). *Századok* (Veacuri), nr. 1—2/1956, p. 129.

² Arhiva centrală a Inst. de ist. a partid., mapa 13, vol. II.

³ Josef Gabriel, *op. cit.*, p. 44.

⁴ M.M.T.V.D., 1848 — 1890, p. 598.

⁵ *Ellenzék*, Cluj (fără zi) aprilie 1893.

au lucrat în ziua de 1 Mai, iar patronii aplicaseră minerilor o amendă care însemna în practică o reducere de 25 % a salariilor, supunându-i totodată unor cercetări efectuate cu ajutorul jandarmilor. După o durată de o lună de zile, greva a fost înfrântă din cauza lipsei unei organizații muncitorești corespunzătoare și a unui fond de ajutorare.

Puternica manifestare a solidarității muncitorești din primul 1 Mai i-a îndemnat pe muncitori și la alte acțiuni grevești cum a fost greva lucrătorilor croitori de la Timișoara, izbucnită la 5 mai 1890 pentru reducerea zilei de muncă la 9 ore și sporirea salariilor cu 20 %; acțiunea muncitorilor lăcătuși și pantofari din acest oraș pentru aceleași revendicări; cea a minerilor din minele de la Ruda, jud. Hunedoara, autoritățile cerînd telegrafic trimiterea unei companii de armată de la Deva pentru înăbușirea „răzvrătirii muncitorești”¹. Tot în anul 1890, au declarat grevă și minerii de la Doman împotriva condițiilor insuportabile de exploatare, dar ea a fost înfrântă. În același timp o adunare a muncitorilor de la Arad a cerut printr-o moțiune adoptarea unor legi potrivite pentru protecția muncii în spiritul hotărîrilor congresului din 1889 al Internaționalei a II-a. Relatînd aceste fapte de după primul 1 Mai muncitoresc, un ziar burghez al vremii a constatat cu îngrijorare: „Adevărata mișcare muncitorească abia acum începe să se manifeste luînd proporții tot mai mari”².

MIȘCAREA SOCIAL-DEMOCRATĂ DIN TRANSILVANIA. CREȘTEREA COMBATIVITĂȚII MASELOR MUNCITOREȘTI

Dezvoltarea mai largă a mișcării muncitorești din Transilvania a devenit posibilă o dată cu crearea partidului social-democrat bazat pe principiile marxiste. Aceasta a avut loc prin transformarea Partidului General Muncitoresc în partid social-democrat și continuarea activității sale ca partid al Internaționalei a II-a. La primul congres al partidului social-democrat din 7—8 decembrie 1890 au participat în număr mare delegații muncitorimii din diferitele centre ale Transilvaniei (Timișoara, Arad, Reșița, Caransebeș, Brașov, Orăștie etc.). Și mai important a fost însă faptul că o serie de delegați (de la Timișoara, Reșița, Brașov, Caransebeș) au avut un rol activ și însemnat în lucrările Congresului, luînd inițiative valoroase cu privire la ziua de 1 Mai, denumirea partidului social-democrat etc³. Reprezentanții muncitorimii din Transilvania au avut un rol important și la congresele următoare ale partidului social-democrat, dovedind și prin aceasta că proletariatul transilvănean devenea o forță politică de seamă.

Programul adoptat de primul congres al P.S.D. a corespuns orientării generale de atunci a partidelor Internaționalei a II-a. Programul denumit *Declarația de principii* a fixat ca scop final al partidului social-democrat trecerea mijloacelor de producție în proprietate obștească, a subliniat

¹ M.M.T.V.D., 1890 — 1900, p. 16, 23. Arhiva centrală a Institutului de istorie al partidului, mapa 25, f. 1.

² Ibidem, p. 29, 16, 23.

³ M.M.T.V.D., 1890 — 1900, p. 39, 40, 46, 47, 52, 53, 63, 64, 71.

importanța internaționalismului proletar, a luptei împotriva exploatării, a mobilizării maselor la lupta pentru dreptul de vot universal. Congresul a stabilit că statul socialist va trebui să ia în proprietate obștească pământurile de la marii moșieri. Congresul însă n-a răspuns la unele probleme fundamentale ca : problema revoluției, problema națională etc. În afară de aceste lipsuri importante, programul a avut în acele vremuri un caracter relativ înaintat și a fost ferit mai mult de influența concepțiilor lassaliene. Congresul a orientat mișcarea muncitorească spre organizarea profesională mai sistematică, depășind astfel, în esență, sfera de cercuri și asociații de ajutorare și autoeducare, fără însă a renunța la acestea.

Din anul 1890 datează și dezvoltarea mișcării sindicale moderne. Sindicatele s-au dezvoltat într-o anumită împletire organizatorică cu organizațiile partidului social-democrat, ceea ce a făcut ca ele să devină principalele organizații și pentru mobilizarea politică a maselor. Din această cauză, în documentele vremii, unele organizații sindicale locale figurează drept organizații social-democrate și invers¹. Pe lângă aceste neajunsuri, din anul 1890, mișcarea muncitorească din Transilvania a intrat într-o nouă etapă de dezvoltare.

Curînd a început munca pentru înființarea organizațiilor social-democrate în unele centre din Transilvania. La Arad adunarea de constituire a avut loc, încă la 29 martie 1891 cu participarea delegațiilor muncitorimii din întreprinderi și a lucrătorilor din industria mică și ateliere. În același an a luat ființă și la Cluj, organizația social-democrată locală, prin transformarea „Asociației muncitorești” într-o organizație social-democrată. La Brașov a avut loc încă în decembrie 1890 o adunare de constituire a partidului social-democrat, dar organizația locală nu s-a format atunci. Un nucleu al mișcării socialiste s-a format în 1894 la Orăștie. Extinderea acestor organizații a întâmpinat însă greutăți mari, statutele lor și ale asociațiilor care au adoptat programul partidului social-democrat, în cele mai multe cazuri, fiind refuzate, iar „lipsa” statutelor aprobate a fost folosită tocmai de către autorități ca un „motiv” permanent pentru împiedicarea organizării și a adunărilor pe linia programului social-democrat. Totuși, pînă la sfîrșitul secolului, deși într-un proces complex, s-au creat organizații bazate pe principii social-democrate într-o serie de centre din Transilvania. Au apărut sindicate bazate pe principii ale luptei de clasă — uneori mai departe sub denumirea de „asociații profesionale” — ca de exemplu — asociația profesională a pantofarilor (muncitori din industria de ghete) și a muncitorilor lemnari (1891) de la Arad în anii 1890—1892, asociațiile profesionale ale muncitorilor croitori, pantofari, dogari în 1893, asociația profesională a muncitorilor metalurgiști în 1895 (tot la Arad) și cea a

¹ În procesul de organizare nu s-a făcut o delimitare precisă între anumite organizații muncitorești. Pînă în 1890 s-a întîmplat adeseori ca o asociație de autoeducare sau de ajutorare, sau chiar o filială a casei cercuale de ajutor de boală să fie considerată și denumită de muncitori drept „asociație muncitorească” (De altfel, în unele cazuri și de obicei în perioade relativ scurte, au existat și asociații muncitorești propriu-zise). După 1890, lipsa de delimitare a continuat în sensul că partidul social-democrat avînd organizații proprii s-a sprijinit mai mult pe sindicate, a avut loc un proces de contopire între sindicate și organizații social-democrate și membrii sindicatelor, în multe cazuri, au plătit cotizația și pentru partidul social-democrat.

lucrătorilor croitori de la Cluj în anul 1892, a lucrătorilor croitori de la Brașov în 1893¹. Autoritățile au respins cererile de aprobare a statutelor mai multor asociații profesionale chiar dacă nu erau încă în legătură cu partidul social-democrat, ca cele ale muncitorilor dogari de la Arad în 1892, ale rotarilor și fierarilor de la Oradea în 1893². La Oradea, burghezia s-a alarmat când în 1892 un grup de muncitori s-a desprins din asociația muncitorilor din industria mică (asociația calfelor de meseriași) supravegheată de patroni pentru a-și crea o asociație pur muncitorească și independentă, luând împotriva lor o serie de măsuri represive drastice. Răspunzând la aceste restricțiuni, muncitorii socialiști au căutat adeseori cu succes să atragă sub influența lor asociațiile muncitorești — de exemplu pe cele de autoeducare — care aveau statutele aprobate și, după cum a arătat într-un raport prefectul de la Timișoara, se foloseau de localurile acestora pentru întruniri, desfășurând o intensă agitație socialistă sub motivul „autoeducării”. O activitate susținută a desfășurat în această direcție asociația de autoeducare a muncitorilor zidari de la Brașov, care a avut statutele aprobate de mai înainte, în localul lor muncitorii social-democrați din oraș, organizând adunări și de două ori pe săptămână ședințe. De aceea muncitorii insistau și asupra înființării noilor asociații de autoeducare. Totodată pentru întărirea mișcării socialiste, prin contribuții particulare a fost editată la Timișoara în 5 000 de exemplare broșura intitulată *Ce vor social-democrații?* și de la 1 Mai 1893 a apărut săptămînal în 500 exemplare gazeta muncitorească *Volkswille*³.

S-a trecut însă și la crearea organizațiilor social-democrate ilegale. De exemplu, la o adunare neaprobată sub denumirea camuflată „Societatea populară Petöfi” a fost creată la Odorhei o asociație muncitorească cu caracter social-democrat. În regiunile industriale, crearea organizațiilor ilegale a luat proporții și mai mari⁴. Autoritățile lor superioare au anunțat pe prefectii din județele Timiș și Caraș, că, după informații confidentiale, în aceste județe se creează organizații ale partidului social-democrat fără a avea statute aprobate. În răspunsul dat de prefecti, s-a confirmat existența din 1890—1891 a „reprezentanței districtuale” (care a cuprins mai mult Banatul), a P.S.D., ca ducînd o intensă activitate organizatorică la Deta, Lugoj, Aradul Nou, Orșova, Reșița etc. și cuprinzînd în partidul social-democrat numeroși muncitori lăcătuși, tipografi, morari, timplari, croitori, curelari de la Timișoara — fără nici un statut⁵. La 11 iunie 1893 a avut loc la Timișoara o conferință districtuală cu delegați din județele

¹ L. Fodor și L. Vaida, *op. cit.*, p. 40 — 41. Arh. Centr. a Inst. de ist. a partid., mapa 52, f. 5; și broșura din 1892. Ibidem, mapa 93, vol. II, f. 33; ibidem, Statutele asociațiilor; Kovach Géza, *A marxizmus behatolása az aradi munkásmozgalomba* (Pătrunderea marxismului în mișcarea muncitorească din Arad în *Korunk*, nr. 5, mai 1858, p. 656; M.M.T.V.D., 1848 — 1890, p. 201 — 203, 295 — 296.

² M.M.T.V.D., 1890 — 1900, p. 145, 532, 533. Arhiva centrală a Inst. de ist. a partid., mapa 5, nr. 6320/1895, mapa 5, f. 199.

³ Arhiva centrală a Institutului de istorie a partidului, mapa 46, f. 61, 69, Idem, f. 62. Ibidem, mapa 29, Documente ref. la jud. Bihor. 1892; Ibidem, mapa 13, vol. II, f. 47, 51. Ibidem.

⁴ Ibidem, mapa 28, f. 12.

⁵ Ibidem.

Timiș, Torontal, Caraș, alegînd o reprezentanță superioară compusă din 8 membri „pentru conducerea treburilor lor de partid”.

Mișcarea socialistă s-a întărit și în orașul și județul Arad, dar n-a existat o coeziune suficientă printre muncitorii social-democrați, în rîndurile lor fiind, după părerea prefectului, atît elemente „moderate” cît și „radicale”¹. Mișcarea muncitorească din Arad era totuși caracterizată în general de un spirit combativ. În unele cazuri, la Arad de exemplu, acțiunile de 1 Mai au căpătat aspecte mai militante. La 1 Mai 1893 masele muncitoare s-au ciocnit chiar cu poliția. În același an a început să apară la Arad o gazetă muncitorească *A Munka öre* (Străjerul muncii) care apărea bilunar².

Nu a fost deci întîmplător, că mișcarea muncitorească din Banat a avut un rol important în lupta pentru restabilirea unității partidului social-democrat³. Muncitorii înaintați din Banat s-au ridicat împotriva politicii scizioniste a elementelor oportuniste, conducătorii birocrati ai „casei cercuale generale de ajutor de boală și de invalizi a muncitorilor” care au asigurat autoritățile aristocrației nobiliare și burgheziei că nu se vor ocupa pe probleme politice și care au căutat să acapareze conducerea centrală a P.S.D. pentru a-i impune o astfel de linie. Atunci cînd sciziunea a fost provocată și înfăptuită la Congresul al II-lea al P.S.D. din ianuarie 1893, delegatul de la Timișoara a intervenit pentru lichidarea conflictului, iar conferința districtuală de la Timișoara, din iunie 1893, a declarat în numele organizațiilor muncitorești din Banat că atît timp cît „conflictele din centrul partidului nu sînt rezolvate, ele vor activa în mod independent”. Totodată această conferință a inițiat convocarea la Arad a unui congres general de partid în scopul lichidării divergențelor și sciziunii. Congresul propus a avut loc în zilele de 6 și 7 ianuarie 1894 la Arad pregătind unificarea mișcării muncitorești înfăptuită la Congresul III al P.S.D. care a avut loc încă în același an.

În ultimii ani ai deceniului al zecelea din secolul trecut, mișcarea muncitorească din Transilvania a trecut printr-un proces complex de dezvoltare. În ciuda unificării mișcării muncitorești înfăptuite în anul 1894, divergențele din sînul conducerii centrale a P.S.D. n-au fost lichidate. Din contră, influența orientării oportuniste s-a întărit în sînul ei în urma

¹ Arhiva centrală a Institutului de istorie a partidului de pe lîngă C.C. al P.M.R., mapa 5, f. 64.

² M.M.T.V.D., 1890 — 1900, p. 201—203. Mai înainte la Arad a apărut gazeta muncitorească *Közjólét* (Bunăstare publică), (1891). Gazeta elementelor oportuniste de la Arad era *Uj Világ* (Lumea nouă), (1893 — 1894). Evenimentele mișcării muncitorești din Transilvania din anii 1890 — 1894 sînt tratate pe larg în lucrarea de dizertație a lui Augustin Deac intitulată „Mișcarea muncitorească din Transilvania între 1890 — 1894”.

³ Unitatea partidului social-democrat a fost spartă în conducerea centrală de către adepții așa-zisului curent „burgist” care, speriați de perspectiva continuării politicii de clasă de către partidul social-democrat, erau îngrijorați de posibilitatea pierderii posturilor lor de la casa cercuală de asigurări subordonată controlului autorităților începînd din 1891. De aceea au pornit o campanie de calomniere împotriva conducătorului aripei mai militante, P. Engelmann, excluzîndu-l din partid la congresul din 1893 prin folosirea predominării printre membrii de partid a muncitorilor proveniți din mica industrie. Prin această acțiune a fost spartă unitatea, în ciuda avertismentului prealabil a lui F. Engels.

compromisului neprincipial făcut de conducerea centrală a partidului social-democrat, în favoarea reformiștilor de la Casa cercuală. În anul 1895 s-a produs o întorsătură negativă mai categorică¹, care s-a resimțit și în Transilvania unde unii foști fruntași ai mișcării muncitorești — Hoffmann de la Timișoara și alții — au trecut de partea oportuniștilor. Dogația îndelungată a spiritului oportunist în conducerea centrală a mișcării muncitorești a frinat și îngustat mult activitatea organizațiilor locale din Transilvania. Totuși, creșterea rapidă a rîndurilor proletariatului și răspîndirea mai largă a ideilor marxiste au dezvoltat conștiința de clasă a muncitorilor, dorința lor de organizare și de activitate, chiar dacă nu erau bine îndrumați de mulți conducători ai lor. Mișcarea social-democrată n-a pășit pe drumul luptei pentru desăvîrșirea revoluției burghezo-democratice și pentru cucerirea rolului hegemon al proletariatului în această luptă, dar în situații grele a desfășurat o muncă continuă pentru crearea și dezvoltarea organizațiilor de clasă ale muncitorilor, care au condus lupta lor împotriva regimului exploatator, pentru îmbunătățirea condițiilor de existență și de libertăți democratice.

Deși într-un cadru politic relativ îngust, s-a depus totuși o intensă activitate agitatorică și organizatorică în rîndurile proletariatului. În anul 1895 autoritățile numai cu un singur prilej au descoperit și confiscat la Arad 1 500 de manifeste trimise la adresa asociației muncitorilor². La Brașov s-au găsit pe stradă 28 de manifeste socialiste. Agitatori social-democrați au activat în diferite orașe din Transilvania, de multe ori deplasîndu-se în centre muncitorești mai mici și în mediul rural. Întărirea sindicatelor a dovedit-o și prezența reprezentanților lor la diferite congrese sindicale. Astfel, delegații muncitorilor de la Oradea au participat la primul congres al muncitorilor din industria de fier și metalurgie din anul 1894, precum și la alte congrese profesionale. În martie 1898 delegații muncitorilor din Arad au luat parte la congresul muncitorilor lemnari³. La Congresul P.S.D. din 6—8 iunie 1897 au participat delegații muncitorilor social-democrați și din centre care nu erau reprezentate pînă atunci la astfel de congrese cum erau Turda, Tg. Mureș, iar delegații de la Timișoara au reprezentat mai multe comune din regiune⁴. La Congresul al VI-lea al P.S.D., din aprilie 1899, erau reprezentați și muncitorii din Sighet și Bod.

În ultimii 3—4 ani ai deceniului au apărut și au activat în Transilvania o serie de sindicate importante, ca de exemplu sindicatul puternic al muncitorilor constructori de la Oradea și primul sindicat al minerilor din

¹ S. Vincze Edit, *A Magyarországi szociáldemokrata párt vezetésében a XIX század 90-es éveiben beállott fordulatról* (Despre cotitura intervenită în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea în conducerea P.S.D. din Ungaria) apărut în *Párttörténeti Közlemények* (Comunicări cu privire la istoria partidului), Budapesta, mai 1958, p. 42 — 72.

Această nouă întorsătură negativă s-a produs în urma unirii oportuniștilor de la Casa Cercuală cu conducerea P.S.D. și a înlăturării din conducere a lui Silberberg care după Engelmann a căutat să imprime orientării partidului social-democrat o poziție de clasă. Aceste evenimente erau în legătură cu întărirea elementelor oportuniste în multe partide ale Internaționalei a II-a din ultimii ani ai sec. al XX-lea, avînd ca pretutindeni și cauze interne, specifice.

² Arhiva centrală a Institutului de istorie a partidului, mapa 5, f. 112.

³ Ibidem, mapa 5, f. 99.

⁴ M.M.T.V.D., 1890 — 1900, p. 295—296, 432, 435, 589.

Transilvania (1897) — de la Anina — etc. Înființarea acestui sindicat minier s-a aprobat în mod excepțional (imediat după evenimentele sîngeroase de la Anina), dar din cauza prigonirilor permanente, nici acest sindicat nu a funcționat mult timp¹. La Cluj a activat sindicatul muncitorilor din industria de fier și metalurgie, care în anul 1898 a și ținut o importantă adunare politică. Încă mai înainte au început să activeze la Cluj sindicatele (asociațiile profesionale) ale muncitorilor pantofari-cizmari și tîmplari. S-au organizat și s-au răspîndit broșuri, manifeste și alte publicații socialiste și printre muncitorii de la Bistrița. Totodată a crescut presiunea muncitorilor pentru a se încadra în partidul social-democrat sau pentru a subordona organizațiile muncitorești existente conducerii acestui partid. Aceasta s-a împletit cu insistența muncitorilor de a li se admite organizarea unei serii de adunări. În rapoarte din 1898—1900 capitanatul de poliție de la Brașov a recunoscut presiunea crescîndă a muncitorilor pentru a impune ținerea unor adunări în vederea sărbătoririi zilei de 1 Mai și a discutării situației lor materiale. Poliția a trebuit să aprobe în aprilie 1898 cererea a 15 muncitori pentru a organiza o adunare generală, cu condiția că problema zilei de 1 Mai, cît și pregătirea adunării muncitorilor metalurgiști care urma să aibă loc, să fie scoase de pe ordinea de zi. Amîndouă aceste adunări urmau de fapt să fie organizate tocmai în vederea acestei zile². La 28 februarie 1897 s-a organizat în Brașov o adunare cu participarea a 500—600 de muncitori și calfe care au discutat situația muncitorilor și au înființat o asociație generală muncitorească de autoeducare, avînd ca președinte pe Haner F. Statutele asociației nefiind aprobate în urma intervenției prefectului, muncitorii de la Tg. Mureș au continuat să se organizeze, să țină întruniri și să răspîndească literatură socialistă în mod ilegal³.

Creșterea mișcării muncitorești s-a oglindit și în amploarea sărbătoririi zilei de 1 Mai în anul 1897, mai ales la Timișoara, Tg. Mureș, Cluj, Oradea și în anul 1898 la Brașov și Anina⁴.

La sfîrșitul secolului al XIX-lea s-a conturat în linii mari și rețeaua de organizare a partidului social-democrat în Transilvania în ciuda piedicilor puse în calea organizării. Dintr-un ordin ministerial pentru împiedicarea organizării muncitorilor reiese că în septembrie 1898, după informațiile primite au existat în Transilvania cinci organizații social-democrate principale (sau districtuale): la Arad, Brașov, Cluj, Timișoara, Tg. Mureș. Fiecare dintre acestea a cuprins organizații social-democrate și din alte județe. Organizațiilor social-democrate districtuale le-au aparținut următoarele organizații județene: 1. Arad, Bihor, Sălaj; 2. Brașov, Ciuc, Făgăraș, Trei Scaune; 3. Cluj, Solnoc-Dobîca, Bistrița-Năsăud; 4. Timiș, Caraș-Severin, Hunedoara, Sibiu; 5. Mureș, Turda, Turda-Arieș,

¹ Raport către al VII-lea Congres al Uniunii minerilor din industria minieră din România. Istorical luptelor din Banat, p. 26—28. Vezi despre evenimentele de la Anina studiul lui H. Mureșan, *Greva de la Anina din anul 1897* în *Studii și referate privind istoria României*, București, 1954, partea a II-a, p. 1293—1305.

² Arhiva centrală a Institutului de istorie a partidului, mapa 13, vol. II, f. 65; Ibidem, mapa 10, f. 1; L. Fodor și L. Vaida, *op. cit.*, p. 416.

³ Arhiva centrală a Institutului de istorie a partidului, mapa 53, f. 2, 7, 18, 37.

⁴ M.M.T.V.D., 1890—1900, p. 424, 554.

Alba de Jos, Tîrnava Mică și Mare, Odorhei¹. Dar numai puține dintre aceste organizații au fost consolidate. O bună parte dintre ele au activat fără o bază legală, sprijinindu-se în general pe activitatea sindicatelor care se găseau, de asemenea, într-un proces de formare și extindere. Mișcarea social-democrată și cea sindicală deveneau însă către sfîrșitul secolului al XIX-lea factori recunoscuți ai vieții sociale și politice.

Întărirea mișcării muncitorești din Transilvania în ultimul deceniu al secolului trecut s-a oglindit îndeosebi prin dezvoltarea acțiunilor greviste. Apariția unor organizații muncitorești care stăteau pe pozițiile luptei de clasă a contribuit la înlocuirea treptată a grevelor spontane cu greve pregătite și desfășurate mai organizat. Totuși au mai avut loc și unele greve, câteodată puternice, care au izbucnit într-un mod spontan, cum au fost marile acțiuni greviste ale minerilor.

O grevă importantă s-a dezlănțuit la începutul acestui deceniu la minele din Petroșani unde se lucra în condiții foarte grele (12 ore de muncă pe zi, accidente frecvente, brutalizări etc.). În urma aplicării unei amenzi (reținerea de cîte doi forinți din salarii) minerii romîni, maghiari și de alte naționalități în ziua de 18 iulie 1892 au intrat în grevă². Din această cauză au declarat grevă 650 mineri de la Anina pentru reglementarea salariilor, a aprovizionării lor etc. Greva a fost înăbușită cu forța³. La 10 iunie 1895 s-a dezlănțuit marea grevă de la Reșița împotriva abuzurilor direcțiunii săvîrșite în legătură cu „lada frățească” și aprovizionarea minerilor. Din lipsa unui fond de rezervă a greviștilor, lupta dusă pînă în 18 iulie 1895, a fost înfrîntă, autoritățile condamnînd apoi pe mulți muncitori la închisoare între 8—60 zile⁴. În primii ani ai deceniului al zecelea, de asemenea au dus lupte greviste și muncitorii tipografi de la Timișoara — în anul 1891 și în ianuarie 1894 — cerînd micșorarea numărului de ore de lucru și mărirea salariilor; în aprilie 1891 muncitorii croitori din Cluj luptau pentru sporirea salariilor etc. De asemenea, muncitorii din atelierele meșteșugărești și industria mică, au întreprins o serie de acțiuni reușind în multe cazuri și treptat să impună reducerea zilei de lucru și să obțină o oarecare mărire a salariilor⁵. În general, din acești ani au început să se desfășoare, luînd proporții din ce în ce mai mari, luptele îndrîjite ale muncitorilor din Transilvania îndeosebi pentru reducerea numărului orelor de muncă care a devenit unul din scopurile economice principale ale luptelor muncitorești din următoarele 2—3 decenii.

O nouă serie de mari lupte a fost începută tot de mineri în anul 1897. În primul rînd au intrat în grevă 3 000 de mineri de la Anina pentru revendicări economice și pentru apărarea drepturilor lor în legătură cu

¹ M.M.T.V.D., 1890—1900, p. 578.

² E. Andics, *op. cit.*, ed. a II-a, p. 27.

³ M.M.T.V.D., 1890—1900, p. 131—134.

⁴ *Ibidem*, p. 141—144.

⁵ *Ibidem*.

„lada frățească”. Jandarmii au tras în masă omorînd mai mulți muncitori ¹. O grevă nouă a început în ianuarie 1897 la Reșița cu participarea a 2 200 de muncitori, în urma restrîngerii drepturilor lor la instituția proprie de pensie fondată în anul 1860. Jandarmii au asasinat la Reșița 11 muncitori rănind grav pe alți nouă ². Aproape 1 000 de muncitori și muncitoare au declarat grevă în iunie 1897 la fabrica de tutun de la Cluj, din cauza reținerii unor sume drept impozit ³. În anul 1898, greva muncitorilor tipografi de la Sibiu a dus la cucerirea zilei de muncă de 9 ore, cea a lucrătorilor brutari de la Brașov la sporirea salariilor, greva parțială a muncitorilor metalurgiști din fabrica de vagoane de la Arad la satisfacerea mai multor revendicări. Lupte greviste au dus în acest an lucrătorii din industria de încălțăminte de la Cluj, tăietorii de lemne din județul Bihor și în anul 1899 muncitorii de la fabrica de cărămizi din Arad ⁴.

Astfel, în ultimii ani ai secolului trecut, muncitorii din Transilvania au învățat să folosească mai hotărît și pe scară mai largă arma grevei în apărarea unor drepturi și în lupta lor pentru revendicări economice. În aceste acțiuni, crearea și procesul de consolidare a organizațiilor sindicale și social-democrate au înlesnit dezvoltarea luptei muncitorimii, au întărit solidaritatea lor în luptă. Grevele din această perioadă, luate în ansamblu, constituie un pas important înainte, în dezvoltarea luptei de clasă din Transilvania. În ele s-au încadrat mase mai mari de muncitori, ridicîndu-se la luptă în repetate rînduri muncitorii din industria mare și centrele miniere (Reșița, Valea Jiului, Anina), ceea ce a avut o influență considerabilă și asupra acțiunilor muncitorilor din alte ramuri industriale. Grevele erau de diferite caractere : în cîteva cazuri erau ofensive, de exemplu cele pentru reducerea zilei de lucru ; altele aveau un caracter defensiv, dar izbucneau adeseori ca o ripostă imediată la anumite nedreptăți, ceea ce a demonstrat creșterea considerabilă a voinței de luptă a maselor. Din aceste cauze, o serie de greve au avut și succese, iar luptele mai mari nu au putut fi înfrînte de burghezie decît cu ajutorul organelor de constrîngere, folosind mijloace sîngeroase. Muncitorii au început să treacă mai sistematic de la acțiuni locale la acțiuni pe întregi ramuri profesionale din principalele centre muncitorești. Printre învățămintele importante trase de muncitori în această vreme era și convingerea proprie și tot mai răspîndită cu privire la necesitatea și însemnătatea organizării lor.

În măsura în care s-a dezvoltat mișcarea socialistă și sindicală, autoritățile burghezo-moșierești au trecut la o prigoană tot mai susținută împotriva mișcării muncitorești. Această situație este caracteristică pentru întreaga perioadă din ultimul deceniu al secolului trecut ⁵.

¹ M.M.T.V.D., 1890 — 1900, p. 484. E. Andics, *op. cit.*, ed. a II-a, p. 42.

² *Ibidem*, p. 383—387.

³ *Ibidem*, p. 422—429.

⁴ *Ibidem*, p. 587—588.

⁵ Persecutarea mișcării muncitorești s-a accentuat, în special, în timpul guvernării baronului Bánffy Dezső care avea mari moșii în Transilvania, și care a introdus un ade-vărat regim de teroare împotriva organizațiilor muncitorești, întreaga perioadă respectivă (1895 — 1899) fiind denumită faimoasa „epocă a lui Bánffy”.

În acești ani a fost practică pe scară largă, ca și în România veche, metoda de expulzare a muncitorilor socialiști din anumite regiuni și localități numai, pentru că au depus o activitate mai intensă în mișcarea muncitorească. În 1892 au fost expulzați din Oradea șase muncitori pentru organizarea independentă a muncitorilor din industria mică; în 1893—1897 au fost expulzați din Timișoara principalii organizatori ai mișcării locale; în 1893 inițiatorul unei mișcări locale — pentru organizarea unei adunări populare de către muncitorii timpurii — a fost expulzat din Odorhei. În anii 1896—1898 repetate expulzări s-au făcut din Cluj, Oradea și alte centre din Transilvania. În 1898 autoritățile de la Arad au expulzat din oraș șase muncitori. Abia se întărise mișcarea socialistă de la Tg. Mureș, când, în 1899, au fost expulzați trei muncitori și din acest oraș¹.

În ultimii ani ai secolului s-a accentuat tendința de a refuza, sub diferite pretexte, aprobarea statutelor organizațiilor muncitorești. Dacă totuși unele au fost aprobate, aceasta s-a datorit creșterii considerabile a numărului cererilor prezentate. Autoritățile au făcut multe greutăți organizațiilor înființate, supraveghiind îndeaproape asociațiile profesionale și sindicale. La Arad, în anul 1898, a fost suspendată activitatea a două sindicate și s-a împiedicat înființarea sindicatului zidarilor și a celui al dulgherilor².

S-a continuat interzicerea din an în an a demonstrațiilor muncitorești în zilele de 1 mai³.

Autoritățile locale au căutat să pună cât mai multe piedici în organizarea adunărilor populare și a celor de muncitori. A fost împiedicată direct, și cu metode drastice, ținerea unei astfel de adunări la Odorhei în aprilie 1893. La Brașov n-au fost admise adunările programate pentru zilele de 14 noiembrie 1897 și 27 februarie 1898 pentru crearea organizației locale a partidului social-democrat, sub motivul că n-are statutele aprobate. De asemenea n-au fost aprobate adunarea social-democrată de la Timișoara prevăzută în iunie 1898 și nici unele adunări din anul 1899. La Arad în 1898, din nouă adunări cerute n-au fost aprobate decît patru.

A început o largă campanie de persecutare a gazetelor muncitorești. Au fost confiscate multe numere ale organelor de presă muncitorească, intentîndu-li-se procese de presă. În anul 1898 a fost respinsă cererea unor muncitori de la Arad de a edita o nouă gazetă muncitorească. Au fost angajați agenți speciali pentru informarea autorităților cu privire la mișcarea muncitorească din diferite localități⁴. Autoritățile au căutat să împiedice strîngerea fondurilor pentru sprijinirea unor greve. Poliția de la Arad a confiscat în 1895 chiar și chemările asociației muncitorilor metalurgiști care au urmărit acest scop. În 1898 aprobarea formării sindicatului muncitorilor zugravi, vopsitori de firme, lustruitori și croitori de la Arad

¹ Arhiva centrală a Institutului de istorie a partidului, mapa 29 (Documente privitoare la județul Bihor din anul 1892). Ibidem, mapa 28, f. 12; ibidem, mapa 5, f. 181; mapa 19, f. 13, 19, 23, 30; mapa 6, f. 17; mapa 53, f. 37.

² Ibidem, mapa 5, f. 166, 202; mapa 6, f. 17.

³ Ibidem, mapa 13, vol. II, f. 48.

⁴ Arhiva centrală a Institutului de istorie a partidului, mapa 28, f. 12; mapa B, vol. 13, f. 47, 51; mapa 46, f. 97, 101, 147; mapa 6, f. 17; *Népszava*, 20 iulie 1899.

a fost condiționată de neacordarea niciunui sprijin greviștilor și de promisiunea că se vor ocupa numai de educația culturală a muncitorilor¹. O serie de muncitori mai activi au fost condamnați la închisoare, uneori numai pentru păstrarea literaturii socialiste în casele lor. Un fruntaș al mișcării muncitorești de la Tg. Mureș, a fost condamnat — în anul 1898 — la două luni închisoare din cauză că la locuința lui s-au găsit cărți și broșuri socialiste².

Muncitorii însă nu s-au lăsat intimidați de aceste persecuții. Dimpotrivă, ura lor împotriva claselor exploatoare și a autorităților acestora a crescut. Prigoana a contribuit la creșterea spiritului lor de rezistență și de solidaritate. Ei s-au ridicat tot mai hotărât împotriva metodelor de teroare aplicate de autorități. Delegații muncitorimii din Transilvania la Congresul al VI-lea al P.S.D. din 2—3 aprilie 1899, au demascat și condamnat teroarea poliției împotriva mișcării muncitorești. Au avut loc acțiuni locale de protest. În ziua de 15 octombrie 1899 muncitorii social-democrați din Cluj au organizat o demonstrație de protest de nouă ore împotriva „răpirii drepturilor” și a fărădelegilor autorităților. În mod demonstrativ muncitorii au apărut la această demonstrație cu insigna partidului muncitoresc³.

Dar, persecuțiile au influențat în același timp negativ elementele slabe din conducerea organizațiilor muncitorești locale, în care se mai găseau multe elemente mic-burheze (meseriași și băcani) și au întărit curentul oportunist din conducerea ei centrală, pornit pe calea compromisurilor neprincipiale în favoarea claselor dominante, în locul căii luptei de clasă, intransigente. Iar aceasta s-a resfrânt asupra orientării și mersului mișcării muncitorești. S-a creat o contradicție între politica oportunistă a elementelor reformiste din conducerea mișcării muncitorești și combativitatea maselor care însă erau lipsite de o îndrumare consecventă revoluționară.

ÎNCEPUTURILE MIȘCĂRII „AGRAR-SOCIALISTE”

O dată cu dezvoltarea mișcării muncitorești în Transilvania s-au afirmat și s-au accentuat din ce în ce mai mult și mișcările agrare. Frământările de pe moșii și din sate au avut rădăcini puternice în întreaga dezvoltare a relațiilor de producție din agricultură, în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Desființarea iobăgiei a fost însoțită de păstrarea pământurilor moșierești. Din această cauză mase mari de țărani au rămas fără pământ sau cu pământ puțin. Industria, în dezvoltare, n-a putut să absoarbă decît în parte brațele de muncă eliberate la sate, unde mizeria a crescut încontinuu, fiind întreținută de puternice rămășițe feudale împletite cu forme capitaliste de exploatare. Mase de țărani au fost nevoite să lucreze la moșieri

¹ Arhiva centrală a Institutului de istorie a partidului, mapa 5, f. 199.

² Ibidem, mapa 53, f. 18; mapa 65, vol. I.

³ Ibidem, mapa 53, f. 18.

şi la chiaburi în condiţiile unei exploatări excesive¹. S-au adîncit contradicţiunile dintre proletariatul agricol şi ţăranii săraci pe deoparte, şi moşierii sprijiniţi puternic de aparatul de stat pe de altă parte, aceştia din urmă avînd un rol predominant în viaţa politică publică. În urma acestei situaţii au crescut puternic şi tendinţele de emigrare ale ţăranilor.

Un rezultat important al acestei situaţii a fost faptul, că sub influenţa mişcării muncitoreşti au apărut mişcări agrare cu caracter antifudal şi anticapitalist care au formulat revendicări burghezo-democratice şi au exprimat năzuinţa maselor pentru împărţirea pămînturilor moşiereşti. Mişcările agrare — care au cuprins mai ales regiunile de apus din Transilvania (Crişana şi Banatul) — s-au întărit îndeosebi în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea. În mijlocul zilierilor şi argaţilor, s-au dus tot mai des agitatori socialişti, căutînd să-i cîştige pentru ideile partidului social-democrat, mai ales la lupta pentru vot universal. Asupra mişcărilor ţărăneşti din Transilvania au avut multă influenţă răscoalele ţăranilor din România veche din 1888 şi cele din ultimul deceniu al secolului. Din această cauză, în timpul răscoalelor din România veche, autorităţile austro-ungare au întărit controlul la „graniţele” de atunci şi, cuprinse de spaimă de posibilităţile de molipsire a ţăranilor, au cerut subalternilor energice măsuri preventive. „Cu prilejul mării răscoale din România veche din anul 1888, Ministerul de Interne a scris prefectilor din judeţele Timiş, Arad, Bihor, Caraş-Severin, Sălaj, Satu-Mare, următoarele : „În urma răzvrătirii cu tendinţă comunistă din regatul român vecin, care poate fi iniţiată şi aici, rog pe dvs. ca jandarmii şi în special ofiţerii să fie dublaţi şi chemaţi la oca mai viguroasă supraveghere”².

Totuşi, izbucnirea unor frămîntări ţărăneşti şi în Transilvania n-a putut fi prevenită. În urma recoltei proaste din anul 1896 şi a foametei din anul 1897, cînd moşierii au înăsprit şi mai mult condiţiile de muncă. au avut loc o serie de greve ale secerătorilor din judeţele Arad, Bihor, impunînd în unele cazuri desfiinţarea muncii de clacă şi o anumită mărire a salariilor³.

În anul 1899 a avut loc la Sîntana-Nouă o acţiune puternică a ţăranilor săraci din cauza sumelor mari luate de burghezia satelor pentru folo-

¹ În anul 1870 erau în Transilvania 404 353 zilieri şi 408 203 argaţi. A avut loc un proces continuu de fărîmîtare a gospodăriilor ţăranilor. La rîspîntia dintre cele două secole, 71,4% din gospodăriile ţărăneşti aveau pînă la 10 jugare de pămînt. Creşterea surplusului de braţe de muncă de la sate, ţăranii săraci fiind nevoiţi să se ducă la munci sezoniere, la munci de construcţii şi în special să lucreze ca secerători, le-a impus să accepte la moşierii şi chiaburi munci în dijmă, munca în parte etc. Moşierii au folosit şi mecanizarea treptată a proprietăţilor lor pentru a înăspri mereu condiţiile de rîsplată a ţăranilor săraci. Vezi: Kovács József, *Adatok az 1848 utáni erdélyi tőkés mezőgazdaságról* (Date cu privire la gospodăria capitalistă în agricultura din Transilvania după 1848), Buc. 1957; Ludovic Vaida, *Despre situaţia economică şi social-politică a Transilvaniei în primii ani ai sec. XX*, în *Studii şi materiale de istorie modernă*, vol I, 1957, p. 308 — 319.

² Arhiva Institutului de istorie a partidului, mapa 27, f. 2, 5, 6.

³ Simon Péter, *A századforduló földmunkás — és szegényparasztmozgalmai 1891—1907*. (Mişcări ale muncitorilor agricoli şi ţăranilor săraci de la sfîrşitul secolului trecut şi de la începutul acestui secol), p 103—117. S. Vincze Edit., *op. cit.*, p. 157.

sirea pășunilor. Jandarmii trimiși împotriva lor au înăbușit și această mișcare, omorînd patru țărani ¹.

Autoritățile burghezo-moșierești apărînd interesele marilor moșieri au răspuns cu o cruzime fără precedent la orice acțiune, cît de neînsemnată, a muncitorilor agricoli și a țăranilor săraci ajunși într-o situație disperată. În județele cu un proletariat agricol mai numeros, ca : Timiș, Arad, Bihor, Sălaș, Satu-Mare, au fost create o serie de posturi noi de jandarmi, iar cele existente au fost întărite. Jandarmii au trecut la folosirea frecventă a armelor de foc și înecarea în sînge a mișcărilor țărănești. Autoritățile superioare burghezo-moșierești au dat dispoziții, încă din 1891, ca „în caz de nevoie” să ceară trimiterea armatei împotriva țăranilor, prefectii adresîndu-se la comandamentul militar cel mai apropiat ². Astfel orice încetare a muncii din cauza exploatării insuportabile a fost considerată de burghezie și moșierime drept o desfacere sau o călcare a contractelor de muncă, fiind folosită ca un motiv pentru măsuri sălbatice de reprimare. Prin legea din anul 1898 nr. 11 „Cu privire la reglementarea relațiilor juridice dintre patroni și muncitorii agricoli” s-a creat și o bază „oficială” pentru sugrumarea mișcărilor țărănești, transformînd învoielile particulare în acte oficiale. Ele trebuiau să fie încheiate la primăriile comunelor, jandarmii avînd apoi dreptul să constrîngă prin forță pe țărani pentru executarea muncilor respective ³.

În urma frămîntărilor puternice din rîndurile proletariatului agricol și ale țăranilor săraci, conducerea partidului social-democrat a fost nevoită să se ocupe de problema agrară. Au fost trimise la sate broșuri socialiste ca cele intitulate *Vin socialiștii, Cum se dezvoltă socialismul* și altele. Astfel de broșuri au fost găsite în anul 1898 de autorități în comunele din plășile Lipova și Buziaș, în județul Timiș, în comuna Izgar din județul Caraș-Severin, în comuna Piscari din județul Satu Mare, în comuna Moșca din județul Mureș etc. ⁴.

A fost un merit al muncitorilor înaintați că au desfășurat o intensă propagandă socialistă în comunele din diferitele regiuni ale Transilvaniei, organizînd adunări, răspîndind idei socialiste, creînd cercuri de citit și în-deosebi ținînd discursuri în fața țăranilor. În această activitate ei au trebuit să înfrunte prigoana jandarmilor și a autorităților locale-județene, care au căutat să împiedice intrarea lor în anumite comune, condamnîndu-i la amenzi pentru adunări neautorizate etc. ⁵. Dar această activitate a avut mai mult un caracter de lămurire și de demascare a claselor guvernante chemînd pe țărani la organizare și nu la acțiuni.

Partidul social-democrat n-a pornit pe calea organizării sistematice a conducerii revoluționare a mișcărilor țărănești, și nu s-a preocupat de unirea lor cu acțiunile muncitorești în vederea făuririi unei alianțe de luptă între proletariat și țărănime, deși pentru aceasta au existat posibilități

¹ Arhiva centrală a Institutului de istorie a partidului, mapa 6, f. 19, 23.

² Ibidem, mapa 46, f. 27.

³ Simon Péter, *op. cit.*, p. 171.

⁴ Arhiva centrală a Institutului de istorie a partidului, mapa 49, f. 2, mapa 35, f. 19, 23, mapa 53, f. 15 - 18.

⁵ Ibidem, mapa 35, f. 34.

reale. Nu s-au tras încă concluziile necesare din existența puternicelor rămășițe feudale în agricultură, pentru a elabora formele luptei antif feudale a țăranilor muncitori sub conducerea proletariatului în care ar fi fost interesate pături largi ale țăranimii. Dimpotrivă, la sfârșitul secolului trecut, conducerea centrală a mișcării muncitorești s-a speriat de amploarea mișcărilor țăranesti, orientându-se spre demobilizarea acțiunilor revoluționare ale țăranimii așa cum au procedat și oportuniștii din conducerea P.S.D. din România veche din acea vreme.

Astfel se explică apariția unor mișcări pseudo-social-democrate care își cucereau mai mult o bază la sate ca în secolul trecut cea condusă de Várkonyi dintre care unele aveau un caracter antif eudal, burghezo-democratic. În acest proces complex au apărut mișcările „agrар-socialiste” fără însă a avea un caracter socialist.

MIȘCAREA MUNCITOREASCĂ ȘI PROBLEMA NAȚIONALĂ

O trăsătură specifică a mișcării muncitorești din Transilvania din secolul trecut este caracterul ei internaționalist. Începând de la primele forme de organizare ale muncitorilor în asociații de ajutorare, de auto-educare, profesionale, precum și în organizațiile și cercurile politice, pretutindeni au participat muncitori români, maghiari, germani, sârbi și de alte naționalități atât în conducerea acestora, cât și ca simpli membri ai acestor organizații. Muncitorii de diferite naționalități în toate părțile Transilvaniei au dus împreună o serie de acțiuni și lupte în apărarea intereselor lor.

Pentru răspîndirea ideilor socialiste în Transilvania au fost editate gazete, broșuri și manifeste în limbile română, germană, maghiară, sîrbă. În regiunile locuite de mai multe naționalități, convocările și afișele făcute pentru organizarea unor adunări erau scrise în limbile respective. De asemenea s-a hotărît ca în centre ca Timișoara, Sibiu, Brașov etc. să fie asigurați mereu vorbitori în toate limbile populației locale.

Ideile socialiste au găsit ecou puternic în rîndurile muncitorilor și țăranilor români care suferind și de aspirare națională vedeau în ideile sociale și internaționaliste ale mișcării muncitorești calea eliberării lor. La sfârșitul secolului, Căpitanatul de poliție din Arad, semnalînd găsirea mai multor manifeste redactate în limba română în județ, a comunicat îngrijorarea sa autorităților superioare, că din zece plăși cite erau în județul Arad, ideile socialiste erau răspîndite mai mult în cele șapte plăși locuite în majoritate de români¹. În satele românești au găsit un teren prielnic și mișcările „agrар-socialiste”².

Conducătorii mișcării muncitorești n-au reușit însă să ridice manifestările internaționaliste ale muncitorilor la înțelegerea justă a problemei naționale. Pe lângă declararea vagă și stereotipă a „frăției muncitorilor” nu s-au preonizat principiul și revendicări programatice, clare, care ar fi asigurat rolul conducător al proletariatului în mișcarea națională de elibe-

¹ Arhiva centrală a Inst. de ist. a partidului, mapa 6, f. 19.

² Nu a fost încă analizat nici faptul că ideile socialiste găseau o largă răspîndire și în regiunile locuite de oamenii muncii germani și sîrbi din Transilvania.

rare. Deși conferințele și congresele muncitorești condamnau aspirarea națională, aceasta nu s-a făcut decât în general și abstract. Unele slabe încercări programatice de a propune o oarecare rezolvare a problemei naționale au fost făcute într-o formă neconcretă. Astfel încă în programul Asociației Generale a Muncitorilor (1868—1872) a fost inclusă problema „autodeterminării” popoarelor fără alte indicații practice.

Aceleași lipsuri și chiar o ocolire și mai evidentă a acestei probleme a caracterizat programele partidelor muncitorești din ultimele trei decenii ale secolului trecut, când s-a accentuat aspirarea națională. Partidul Muncitoresc General — constituit în 1880 — nu și-a înscris în program și n-a luat poziție împotriva legii nr. XVIII din anul 1879 după care profesorii și învățătorii tuturor școlilor pedagogice și elementare erau obligați să-și însușească limba maghiară, sau împotriva legii nr. XXX din 1883 care a obligat școlile medii cu limba de predare a naționalităților să introducă în mod obligatoriu predarea limbii și literaturii maghiare. Formele de aplicare a acestor legi și extinderea lor prin legile nr. XV, din 1891, nr. XXVI din 1893 etc. au dovedit și mai mult că ele făceau parte din politica de desnaționalizare dusă de clasele guvernante maghiare.

De asemenea, în lupta pornită pentru unele drepturi politice, nici conducerea centrală și nici cea locală a mișcării muncitorești n-a acordat atenție faptului că legea electorală din 1874 a lovit și mai mult în oamenii muncii din regiunile locuite de naționalități. Astfel, circumscripțiile electorale erau stabile în așa fel, încît celor cu populația majoritară maghiară le revenea un deputat la cca. 2—3 000 locuitori, pe cînd celor cu populația majoritară romînească la 50—70 000 și chiar la 100 000 de locuitori.

În scrisoarea sa de salut trimisă primului Congres din anul 1890 al partidului social-democrat, Fr. Engels a subliniat caracterul internaționalist al mișcării muncitorești, atrăgînd atenția partidului social-democrat, constituit, asupra importanței problemei naționale. Programul adoptat la acest Congres a subliniat că partidul social-democrat este un „partid internațional, care nu recunoaște privilegiile națiunilor, de naștere și proprietate, declarînd că lupta împotriva exploatării trebuie să fie internațională așa cum este și exploatarea”. Dar la congresele din perioada următoare, acest „caracter internațional” al partidului social-democrat n-a fost dezvoltat mai departe, deși după înființarea partidului social-democrat, s-au încadrat în rîndurile sale mase mari de muncitori de diferite naționalități și în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea problema națională a luat forme mai ascuțite.

Lipsa cea mai mare a conducerii centrale a partidului social-democrat a constatat în aceea că omițînd dreptul la autodeterminare a națiunilor chiar din „declarația de principii” adoptată la primul congres din 1890, problema acestui drept n-a stat în centrul preocupărilor și nici după ce congresul din anul 1896 al Internaționalei a II-a s-a pronunțat în principiu pentru dreptul de autodeterminare a națiunilor. Această abitudine a însemnat acceptarea tacită a situației create în imperiul habsburgic și apărarea sistemului dualist de către conducerea social-șovină a partidului social-democrat. În ultimii ani ai secolului a început să fie resimțită tot mai mult și influența negativă a ideilor austro-marxismului.

În același timp conducerea centrală a P.S.D. a căutat să creeze iluzii înșelătoare în mase în legătură cu dreptul de vot și în privința problemei naționale, afirmând că prin cucerirea celui dintâi se va rezolva și problema națională. Această concepție a influențat și cadrele conducătoare ale organizațiilor locale din Transilvania, fapt care se explică și prin slaba pregătire ideologică și politică a cadrelor din acea vreme. Conducerea centrală a susținut totodată chiar teza că acordarea sau cucerirea dreptului de vot universal va contribui la întărirea „integrității” imperiului habsburgic contrazicând astfel net asigurările ei cu privire la „rezolvarea” problemei naționale¹.

Paralel cu aceste fenomene, în mișcarea muncitorească din Transilvania, s-au manifestat și tendințe pozitive în problema națională deși n-au ajuns nici ele la concluzii precise. Aceste tendințe au urmărit solidaritatea între masele muncitoare de diferite naționalități, o apropiere de mișcarea națională română, o colaborare strânsă între mișcarea muncitorească din Transilvania și România veche.

Congresul al III-lea al P.S.D. din anul 1894, ținut într-o regiune locuită de populație majoritară română, la Arad, sub influența acestor tendințe și-a manifestat simpatia față de mișcarea națională a populației românești și și-a exprimat solidaritatea cu mișcarea muncitorească din România veche.

În această vreme s-au strâns legăturile dintre muncitorii înaintați din Transilvania și cealaltă parte a patriei, România veche. Poliția de la Oradea a stabilit în 1892 că astfel de legături au existat între mișcarea socialistă ilegală descoperită în oraș și o organizație a muncitorilor de la București². Ziarele muncitorești din România *Munca* și *Lumea nouă* au fost cunoscute de mulți muncitori din Transilvania, deși ele n-au putut fi difuzate liber. Muncitorii înaintați de naționalitate maghiară din Transilvania, cu un spirit internaționalist mai dezvoltat, au propus încă în secolul al XIX-lea scoaterea unor publicații socialiste locale în limba română. Delegatul muncitorilor de la Cluj a anunțat la congresul P.S.D. din anul 1899 că au hotărât să scoată o gazetă românească locală. Congresul a aprobat această inițiativă, dar conducerea centrală a mișcării n-a luat măsuri pentru trădarea în viață a propunerii.

O poziție marxistă intransigentă și consecventă a conducerii mișcării muncitorești în problema națională ar fi dezvoltat mai mult inițiativele internaționaliste de jos, ar fi ajutat și masa de militanți din mișcarea muncitorească din Transilvania să vadă în problema națională una din problemele importante, față de care trebuia să adopte o poziție programatică, științifică, revoluționară, respingând cu astfel de mijloace eficiente și cu mai mult succes agitațiile șovine, naționaliste pe care burghezia

¹ Înscrisura ulterioară (în anul 1903) în programul P.S.D. a revendicărilor cu privire la „emanciparea totală a fiecărei națiuni” s-a referit doar la acordarea unei autonomii culturale. Toate aceste poziții s-au transformat apoi în sprijinirea fățișă a imperiului habsburgic de către conducătorii reformiști și revizionști ai partidului social-democrat pe baza ideologiei oportuniste și șovine a austro-marxismului.

² Arhiva centrală a Institutului de istorie a partidului, mapa 29, Documente referitoare la jud. Bihor, 1892.

maghiară, română etc. le-au întreținut într-o măsură și mai mare în perioada următoare. Între muncitorii români, germani, maghiari etc. din Transilvania a existat însă o încredere și un sprijin sincer și reciproc, luptînd neabătut împreună împotriva exploatatatorilor lor comuni.

К ВОПРОСУ ОБ ИСТОРИИ РАБОЧИХ ДВИЖЕНИЙ В ТРАНСИЛЬВАНИИ В КОНЦЕ XIX ВЕКА

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

В данной статье автор выявляет наиболее важные моменты и характерные черты рабочих движений XIX века, в особенности его конца, в одной из частей территории Румынии — в Трансильвании, объединившейся с другими Румынскими Землями в 1918 году.

В вступительной части статьи указывается, что в середине XIX века первыми формами организации рабочих являлись различные объединения типографов по оказанию помощи. В 1868 году в различных центрах Трансильвании возникли организации Всеобщего объединения рабочих, являющиеся первой попыткой создать рабочие организации политического характера. Однако они были распущены во время преследования международного рабочего движения после разгрома Парижской Коммуны.

Далее автор показывает путь развития рабочего движения в Трансильвании от низших организационных форм, какими были объединения по оказанию помощи и объединения по самообразованию, до сравнительно более высших форм рабочего движения: профессиональных союзов, местных организаций рабочих партий, развивших свою деятельность в Венгрии и Трансильвании в восьмидесятых и девяностых годах до создания синдикатов и организаций социал-демократической партии в последнем десятилетии прошлого столетия.

Этот процесс развертывался в борьбе против надзора патронов за рабочими организациями, в борьбе за создание независимых рабочих организаций классового характера. Вместе с тем, этот процесс переплетался с развитием классовой борьбы, с предъявлением экономических требований и со вступлением трансильванских рабочих на путь стачечной борьбы, вначале стихийной, а затем все более организованной.

Под руководством передовых революционных элементов, трансильванские рабочие стали вступать на путь политических выступлений, в особенности в дни празднования 1 Мая, за право организовываться, за всеобщее голосование и т.д.

Рабочее движение в Трансильвании развилось и укрепилось в борьбе против влияния буржуазных и лассальянских воззрений, но его развитие тормозило в некоторой мере отсутствие прочного единства в центральном руководстве рабочего движения и преобладание в конце XIX века в среде этого руководства оппортунистических элементов.

Это обстоятельство отразилось и на Трансильванских местных организациях, хотя последние проявили большую боеспособность и взяли на себя инициативу восстановить единство рабочего движения, выступив против раскольнической политики оппортунистических элементов.

Рабочее движение не доросло еще до правильного подхода к аграрному и национальному вопросам главным образом, вследствие слабой идеологической подготовки рабочих; но передовые рабочие проводили интенсивную агитационную работу в селах, вследствие чего развитие рабочего движения в Трансильвании способствовало появлению в конце века „аграрно-социалистического” движения, не носившего, однако, социалистического характера. Рабочие различных национальностей Трансильвании боролись единомышленно с полной солидарностью за свои общие права. Связи между трансильванскими и румынскими рабочими упрочились.

Укрепление рабочего движения в Трансильвании подготовило его переход к новой фазе развития в начале XX века.

CONTRIBUTION À L'HISTOIRE DU MOUVEMENT OUVRIER EN TRANSYLVANIE, À LA FIN DU XIXe SIÈCLE

RÉSUMÉ

L'auteur s'attache à mettre en évidence les moments les plus importants et les traits caractéristiques du mouvement ouvrier, au cours et surtout à la fin, du XIXe siècle, en Transylvanie, cette partie du territoire roumain qui se réunit en 1918 au reste du pays.

La partie introductive de l'étude rappelle qu'à l'origine ce furent les différentes associations d'entraide, fondées vers le milieu du XIXe siècle par les ouvriers typographes, qui constituèrent la première forme d'organisation des ouvriers de Transylvanie. Ce n'est qu'en 1868 que prirent naissance, dans quelques localités, des organisations de l'Association Générale des Travailleurs, première tentative d'organisations ouvrières à caractère politique. Elles furent bientôt dissoutes, à la suite des persécutions auxquelles le mouvement ouvrier international fut en butte après la défaite subie par la Commune de Paris.

L'auteur retrace ensuite les étapes du développement du mouvement ouvrier de Transylvanie passant de formes inférieures d'organisation, telles les sociétés d'entraide et les associations éducatives, à des formes relativement supérieures : associations professionnelles, organisations locales de certains partis ouvriers qui déploient leur activité durant les huitième et neuvième décennies du XIXe siècle, jusqu'à la constitution des syndicats et des organisations du parti social-démocrate au cours des dernières années du siècle.

Le processus de ce développement se manifeste notamment dans la lutte contre la surveillance des organisations ouvrières par le patronat et pour la création d'organisations indépendantes ayant un caractère de

classe. Cette activité allait de pair avec l'aggravation de la lutte de classe et avec un certain nombre de revendications d'ordre économique. Les travailleurs recourent également à des actions grévistes, d'abord spontanées et de plus en plus organisées par la suite.

Dirigés par des éléments avancés, révolutionnaires, les travailleurs de Transylvanie ne tardent pas à entreprendre des actions politiques — à l'occasion du 1er Mai notamment — revendiquant le droit de s'organiser, le suffrage universel, etc.

Le mouvement ouvrier de Transylvanie s'est développé et fortifié dans sa lutte contre l'influence bourgeoise et contre celle des conceptions de Lassalle. Il se trouva néanmoins freiné dans une certaine mesure par l'absence d'une unité durable chez les dirigeants, parmi lesquels prédominaient, à la fin du XIXe siècle, les éléments opportunistes. Cet état de choses ne fut pas sans influencer les organisations locales de Transylvanie, qui faisaient pourtant preuve de beaucoup de combativité et prirent l'initiative de rétablir l'unité du mouvement ouvrier en s'élevant contre la politique de scission, des éléments opportunistes.

Le mouvement ouvrier de ce temps ne parvint pas à aborder d'une manière juste le problème agraire et le problème national, du fait surtout de la faible formation idéologique des travailleurs. Toutefois, parmi ces derniers, les éléments avancés déployèrent dans les campagnes un intense travail d'agitation et le développement du mouvement ouvrier en Transylvanie contribua à la naissance — à la fin du siècle — du mouvement «agraire-socialiste» qui, en réalité, n'avait de socialiste que le nom. Les ouvriers de toute nationalité luttèrent avec une solidarité et une entente parfaites pour leurs droits communs et, à cette occasion, des relations importantes s'établirent entre les ouvriers de Transylvanie et ceux de Roumanie.

Cette affirmation progressive du mouvement ouvrier de Transylvanie fut à l'origine de la nouvelle phase que ce mouvement connut, au début du XXe siècle.

INFLUENȚA PRIMEI REVOLUȚII RUSE DIN 1905—1907 ASUPRA ȚĂRĂNIMII DIN ROMÂNIA ȘI CĂILE EI DE PĂTRUNDERE LA SATE (II) *

DE

D. HUREZEANU

Locuitorii din ținuturile învecinate cu granița rusească aveau, fără îndoială, cunoștințe mult mai clare și mai concrete despre cele ce se petrec în Rusia, erau mai bine informați în ceea ce privește amploarea mișcărilor agrare din gubernia Basarabia, care au favorizat de altfel agitațiile și frământările țărănimii române în perioada premergătoare răscoalei din 1907.

Țăranii din Moldova și mai ales cei de pe Valea Prutului țineau legături cu populația vecină la care treceau deseori și adăposteau la rîndul lor pe fugarii de peste Prut. În special în perioada primei revoluții ruse se observă o intensificare a trecerii frontierelor. Fenomenul e consemnat de numeroase surse și unele materiale documentare arătau că mobilul trecerii se află în directă legătură cu evenimentele revoluționare petrecute de o parte și de alta a Prutului.

Alarmat de proporția încălcării granițelor și de urmările pe care le poate avea, din punct de vedere al „siguranței” statului, contactul dintre populația rusă și română, guvernul burghezo-moșieresc român a început încă din toamna anului 1904 să acorde frontierei Prutului o atenție deosebită. Aproape noapte de noapte soldați ruși, fugiți de pe îndepărtatele fronturi manciuriene traversau în ascuns granița cu ajutorul activ al populației de pe ambele maluri ale Prutului; după ce scăpau de focul încrucișat al grănicerilor, ei cutreerau, căutînd adăpost și hrană, prin satele Moldovei unde povesteau despre cele ce au loc în Rusia. La rîndul lor mulți dintre soldații români, nemaiputînd suporta greutatea cazarmei, treceau de predilecție în Gubernia Basarabia sau în Bulgaria, ducînd cu ei povestea unor vieți împovărate. Un corespondent al

* Partea I-a studiului de față a fost publicată în nr. 2/1959 al acestei reviste.

ziarului *Adevărul la sate* arăta că deși s-au făcut amnistii speciale, din cei 5 000 de dezertori înregistrați, nu s-au prezentat la unități decît 2 000. „Cei mai mulți dintre ei fiind oameni simpli și dată fiind asprimea recrutării și a vieții de cazarmă... au pierdut orice încredere în autoritățile militare. Din cercetările ce am făcut asupra lor m-am convins că pentru dinșii amnistia nu-i decît un fleac”¹. Majoritatea dezertorilor, potrivit relatărilor date de corespondent — se aflau în gubernia Basarabia și în Bulgaria². Izbucnirea revoluției ruse a determinat guvernul Cantacuzino să ia noi măsuri severe de întărire a pazei la Prut; invocînd pretextul epidemiei de holeră, epidemie aproape inexistentă, autoritățile romîne au închis de fapt, pentru o perioadă, granița ruso-romînă. Ziarele menționau zilnic deplasări de trupe la Prut sub titlul: „Întărirea pazei la frontiera ruso-romînă”³. În numărul din 28 iulie 1905 ziarul *Dimineața* anunța că „Un detașament de infanterie din reg. 6 Tecuci sub comanda maiorului Racoviță, a plecat să întărească paza Prutului”. Măsura de întărire a graniței era pusă de ziar în legătură cu activizarea tentativelor de a trece frontiera și intensificarea evenimentelor revoluționare din gubernia Basarabia⁴. În toamna anului 1905 același ziar arăta că desfășurarea evenimentelor din Rusia pe linie ascendentă impun noi măsuri de precauție, în special intensificarea posturilor de supraveghere a graniței: „Toate statele limitrofe cu Rusia — constata cu satisfacție ziarul — au luat măsuri urgente de apărare a granițelor pentru ca nu cumva focul de dincolo să se propage și în țările vecine. România, care se mărginește cu Basarabia era una din cele mai amenințate”⁵. Ea avea de aceea un temei în plus, după aprecierea gazetei, să se îngrijească de „securitatea granițelor”. La numai o lună înainte de răscoală ministrul de interne atrăgea din nou atenția prefecturii jud. Iași printr-o adresă specială, că trebuie instituit un control și mai riguros, asupra persoanelor care trec granița din gubernia Basarabia⁶.

Cînd deja avuseseră loc primele începuturi ale răscoalei presa comunica că autoritățile, probabil sub impresia celor petrecute la sate, intenționează să întărească „corpul grănicerilor ce vor face pază la frontiera Prutului”⁷. Ziarul *Russkoe Slovo* remarca creșterea exigențelor în privința formalităților de trecere în România a persoanelor sosite din Rusia. „Pe cei care sosesc din Rusia îi urmăresc cu vigilență — sublinia ziarul. Perchezițiile la graniță asupra rușilor sînt amănunțite”⁸.

Cu toate acestea, tentativele de trecere din Rusia în România și vice-versa devin tot mai frecvente. Ziarul *Secolul* anunța că „la Ungheni-Ruși au fost arestați cîțiva revoluționari din Chișinău care, probabil, vroiau să treacă Prutul”⁹.

¹ *Adevărul la sate*, 1 noiembrie 1905.

² *Ibidem*.

³ Vezi de ex. *Dimineața*, Buc., 26 iulie 1905.

⁴ *Dimineața*, 28 iulie 1905.

⁵ *Ibidem*, 1 noiembrie 1905.

⁶ Arh. St. Iași, Prefectura Jud. Iași, 1907, dosar nr. 19.

⁷ *Evenimentul*, 23 februarie 1907.

⁸ *Russkoe Slovo*, 22 martie 1907.

⁹ *Secolul*, 16 iulie 1906.

O importanță cu totul specială o prezintă cazul lui Grigorii Bondarev arestat de autoritățile românești la începutul anului 1908. Ancheta judiciară a stabilit că Bondarev „a venit în țară în mod fraudulos și a avut legături cu cercurile revoluționare ruse”¹. În România el a luat contact cu potemkiniștii și a întreținut relații strinse cu câțiva din ei². Din păcate știrile presei nu ne permit să precizăm dacă Bondarev primise însărcinare specială în acest sens, sau numai întâmplător, în urma unei inițiative personale și contînd pe faptul că va găsi sprijin printre tovarășii care împărtășeau aceeași soartă ca și el, a intrat în legătură cu potemkiniștii. Încercările de a trece de partea cealaltă a Prutului atrăgeau după sine intervenția armată a grănicerilor, fără să se afle în prealabil împrejurările și motivele care duceau la aceasta. „Un conflict de frontieră s-a iscat pe linia Prutului între grănicerii romîni și pescarii ruși”, se scria în această ordine de idei în unul din ziarurile vremii. „Voind să treacă pe malul românesc — continua ziarul — pescarii ruși au fost primiți cu focuri de pușcă de către grăniceri. Un pescar rus a fost împușcat”³. În timpul răscoalei din 1907 se înregistrează un nou aflax al traversărilor din Rusia în România și vice-versa. Animația între cele două maluri ale Prutului crește. Demn de relevat este faptul că acest șuvoi circular continuu era provocat de evenimentele revoluționare care aveau loc; într-un caz țărani puneau la cale o înțelegere în vederea unei acțiuni comune, în altul ei se adăposteau de urmărirea detașamentelor de represiune, alteleori se semnala prezența unor țărani ruși pe teritoriile cuprinse de răscoală etc. Menținîndu-ne strict în domeniul izvoarelor documentare se poate preciza cu certitudine că intensificarea legăturilor reciproce dintre populația de pe teritoriul Rusiei și al Romîniei și prin urmare lărgirea posibilităților de informare, se află în raport direct cu activizarea luptei de clasă dintr-o țară sau alta.

La 9 martie 1907 comandantul unui detașament de represiune comunica autorităților militare că în comuna Mihăileni-Dorohoi, care intra în raza sa de acțiune, au fost arestați 8 ruși. Din declarațiile date la interogatoriu de cei arestați reieșea că ei s-au rupt de un grup mai mare care rămăsese în comuna Corni, Jud. Botoșani⁴. La 12 martie același comandant al detașamentului de represiune din Mihăileni întreba autoritățile militare superioare dacă este necesar să fie trimiși cei 8 ruși arestați, împreună cu 9 capi de revoltă din comună, la Dorohoi pentru anchete suplimentare⁵. La începutul răscoalei, în punctul de frontieră Sculeni, au fost reținuți 5 ruși. Ziarul *Evenimentul* relatează că „cei 5 ruși care au fost prinși eri la Sculeni vor fi aduși miine în localitate. Asupra lor planează oarecari bănuieli”⁶. La Ungheni, în timpul răscoalelor, au fost prinși 6 țărani ruși pe care autoritățile i-au arestat considerîndu-i „instigatori, la revoltă și tulburări”⁷. Autoritățile rusești au prins la rîndul lor, la Ungheni-Ruși,

¹ *România muncitoare*, 17—26 februarie 1908.

² *Ibidem*.

³ *Secolul*, 19 august 1905.

⁴ Arh. St. Suceava, Prefectura Jud. Dorohoi, dos. 1, f. 5.

⁵ *Ibidem*, f. 15.

⁶ *Evenimentul*, 23 februarie 1907.

⁷ *Vezi Adevărul*, Buc., 11 martie 1907.

mai mulți țărani români „care făceau propagandă printre sătenii din gubernia Basarabia îndemnându-i să treacă în Moldova unde li se va da pământ din belșug”¹. Țăranii români considerați elemente ațîțătoare la dezordine au fost predați autorităților române². Ziarul *Universul* semnala de asemenea la 23 martie 1907 că autoritățile rusești au predat autorităților române mai multe persoane care trecuseră granița în Rusia din comuna Cîrniceni.

Țăranii răsculați din Comuna Hrodiștea, situată în regiunea Prutului, au declarat cu ocazia arestării lor, că între ei și țăranii ruși din gubernia Basarabia au existat înțelegeri vechi în vederea răscoalei³. Corespondentul unui ziar contemporan scria din jud. Dorohoi că la Mitoc s-au făcut descoperiri interesante în ceea ce privește participarea țăranilor de dincolo de Prut la răscoalele din acea comună. „Se știe că arendașul moșiei, I. Kaufman — menționa corespondentul — posedă o gospodărie model. Mitoc e situat pe malul Prutului. Din cercetările făcute pare a rezulta că țăranii basarabeni au participat direct la devastări”⁴. În continuare corespondentul arată că între țăranii din Mitoc și cei de pe malul celălalt al Prutului au avut loc legături permanente. „În timpul nopții mulți țărani din satul nostru Mitoc trec Prutul înot în Basarabia după cum mulți țărani ruși vin înot din Basarabia”⁵. Către sfîrșitul răscoalelor, de teama urmărilor aparatului represiv, mulți țărani români căutau adăpost la tovarășii lor de dincolo de Prut. „Știri sosite din Chișinău, menționa corespondentul unui ziar, anunță că la diferite puncte de trecere în Basarabia au fost arestați un mare număr de săteni din România, fugiți de urmărirea autorităților”⁶.

Considerînd de domeniul evidenței realitatea unor contacte dintre sătenii de pe ambele maluri ale Prutului, unele organe de presă nu intrau în amănuntele concrete ale acestor contacte ci semnalau într-o formă generală că ele au ca urmare răspîndirea știrilor revoluționare de la sat la sat. Un corespondent berlinez constata că pătrunderea informațiilor despre cele petrecute în Rusia se făcea și „... de-a dreptul, de la satele de peste Prut”⁷. Unele ziare ale vremii menționau că infiltrarea știrilor cu privire la mișcările de peste Prut „este...periculoasă, mai ales că ea se produce pe nesimțite de la sat la sat transformîndu-se după păsurile locale ale locuitorilor”⁸. În timpul marilor răscoale din 1907 s-a dezvăluit cu limpezime măsura în care pătrunsese la sate ecoul primei revoluții ruse, cît de larg erau răspîndite știrile despre revoluția din Rusia. Ceea ce caracterizează aceste știri este faptul că țăranii le interpretau prin prisma năzuințelor și intereselor lor cele mai arzătoare.

Evenimentele revoluției din 1905—1907 erau prelucrate în mintea țăranilor, adeseori într-un chip fantastic, naiv, departe de a corespunde realității lucrurilor, dar totdeauna în dosul acestor interpretări, — vagi

¹ *Universul*, 11 martie 1907, vezi și *Opinia*, 10 martie 1907.

² *Ibidem*. S-a consemnat și în presa rusă prezența citorva țărani români care trecuseră Prutul și „ațîțau pe țăranii basarabeni la răscoale”, *Novoe vremea*, 15 martie 1907.

³ *Universul*, 28 martie 1907.

⁴ *Conservatorul*, 4 aprilie 1907.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Opinia*, 30 martie 1907.

⁷ *Voința națională*, 17 aprilie 1907.

⁸ *Opinia*, 2 martie 1907; *Conservatorul*, 1 martie 1907.

și nebuloase. — se dezvăluiau tendințele și gândurile pe deplin conturate și cristalizate ale țărănimii de a înlătura asupra moșierească, de a-și ușura traiul și a obține pământ. Cercetătorul perioadei respective nu va găsi, printre mărturiile și păreriile țărănilor despre prima revoluție rusă, o expunere mai mult sau mai puțin amănunțită a celor petrecute, un tablou veridic cu informații autentice, culese din surse care nu permit nici o obiecțiune, dar va fi de la bun început reținut de aceea că țărăniile puneau în directă legătură eliberarea lor de sub jugul moșierilor și arendașilor cu cele petrecute în Rusia. Ei nu înțelegeau, sau nu reușeau să-și lămurească pe deplin, conținutul informațiilor separat luate, dar interpretarea generală dată știrilor îi ajuta să-și lămurească propria situație. Înriurirea puternică, activă și nemijlocită a primei revoluții ruse asupra țărănimii romine s-a manifestat tocmai în faptul că țărăniile au legat evenimentele din Rusia de situația lor concretă, de dorințele, speranțele și cererile lor. Astfel, delegații întregi din Moldova, care soseau la București anunțau autoritățile că sînt hotărîte să se mute în Rusia pentru că acolo vor primi pământ. Iar atunci cînd erau întrebați : „Dar cine v-a spus că rușii vă vor da pământ ? A fost cineva prin satele dvs ? Țărăniile răspundeau : n-a fost. Dar parcă nu vorbesc oamenii. Nu s-aude ?”¹. Corespondentul unui ziar care apărea în limba rusă relata de asemenea că numeroasele delegații de țărani sosite la București erau ferme în hotărîrea lor de a nu înceta mișcarea pînă nu vor primi pământ. Țărăniile spuneau — menționa corespondentul — că sînt „gata să părăsească pămîntul natal și să treacă în Basarabia, unde Duma le va da pământ”². Într-o scrisoare adresată primului ministru D. A. Sturdza, care prin expunerea ei stingace și greoaie, prin scrisul și ortografia ei rudimentară nu mai lasă nici o îndoială că era alcătuită chiar de către țărani, locuitorii dintr-o comună din Moldova arătau că dacă nu li se vor satisface cererile vor trece în Rusia unde li se va da hrană³. Foarte răspîndit printre țărani era zvonul că „studenții ruși s-au unit cu cei romîni și le vor da pământ”⁴. În județul Vilcea țărăniile credeau că studenții nu sînt altceva decît tineri veniți din Rusia⁵. În județul Romanați un jandarm însărcinat să culeagă informații de la locuitorii cîtorva comune, relata următoarele : „toți țărăniile tineri și bătrîni și chiar femeile, au credința că regele nostru a fost chemat astă vară de împăratul Rusiei care i-a poruncit să le dea pămînturi de muncit ; regele Carol însă s-a unit cu ciocoi care au moșii și nu vrea să le dea pămînt ; așa că ei sînt nevoiți să trimeată jalbă împăratului pentru a trimite în țară oștire rusească care să silească pe rege și pe ciocoi să le dea pămînt”⁶.

Documentul de față oglindește influența primei revoluții ruse răsfîrîntă prin conștiința înapoiată a țărănilor care păstrau încă urmele credinței în regi și împărați. Aceste închipuiri utopice îmbrăcau o realitate

¹ *Dimineața*, Buc., 10 martie 1907.

² *Bessarabia*, 14 martie 1907.

³ Acad. R.P.R., *Mss.*, Arhiva Sturdza, mapa XI, 1907, fond neinventariat.

⁴ *Răscala țărănilor din 1907*, Doc., vol. I, p. 49.

⁵ *Ibidem*, p. 884.

⁶ Acad. R.P.R., *Mss.*, Arhiva D.A. Sturdza, mapa 10 1907, Scrisoare din 10 martie, fond neinventariat.

evidentă și anume : năzuința spre desființarea latifundiilor și împărțirea pământului moșieresc. Separînd prin urmare fondul chestiunii de aspectul ei exterior, reiese clar că ideea ajutorului din partea Rusiei constituia un imbold însuflețitor în lupta lor pentru pămînt.

★

Pe linia celor expuse mai sus trebuie relevat că pentru țărani din România intrase în tradiție să asocieze problema eliberării lor de ajutorul și sprijinul venit din partea Rusiei. În masa de țărani era adînc înrădăcinat sentimentul că Rusia acționează în sensul năzuințelor lor. Perioada primei revoluții ruse a reactualizat numai într-o nouă formă această veche tradiție din sentimentul popular și i-a dat un sens amenințător pentru clasele exploatare. Nu întîmplător sursele vremii manifestau tendința de vădită neliniște pentru urmările pe care le poate avea acest sentiment în condițiile desfășurării primei revoluții populare în Rusia și a avîntului revoluționar de la noi din țară. „Săteanul român, — scria un ziar la începutul răscoalei din 1907 — este un vechi și profund admirator al Rusiei. Din timpuri istorice . . . datează respectul țăranului român pentru marea împărăție rusă, ba chiar și speranțele lui într-o intervenție mîntuitoare a sfintei Rusii. Recruții noștri țărani își caută scăparea în Basarabia . . .”¹. În vara anului 1905, răspîndirea potemkiniștilor în centrele și satele din România provoca meditații de același gen unui alt ziar al vremii. Făcîndu-se ecoul cercurilor reacționare din țara noastră el ajungea să califice drept „pericol rațional” urmările pe care le are credința țărănimii în misiunea eliberatoare a Rusiei, mai ales în condițiile cînd țărani vor veni în contact cu potemkiniștii. În realitate, acest puternic sentiment popular a stat la baza relațiilor de prietenie dintre cele două popoare. Pentru sătean muscalul este „naș brat” adică „fratele nostru” — spune o gazetă a vremii².

Ziarul *Cronica* a consacrat în vara anului 1901 un ciclu de articole pentru „a preveni” opinia publică de pericolul pe care-l prezintă faptul că țăranul român nutrește sentimente de adîncă simpatie pentru poporul rus, își ațîntește privirile înspre țara vecină de la răsărit, socotînd că ea îi va sprijini eforturile sale de eliberare, se lasă prins în mrejele unor iluzii potrivit cărora Rusia, manifestă sollicitudine pentru situația lor grea. Pe lîngă multe considerații ostile acestui curent existent în popor ziarul recunoștea numeroase fapte reale³. În alt număr același ziar sublinia : „Gazetele muscălești (rusești — *D. H.*) au dreptate cînd susțin că rușii se bucură de simpatii în Țara Romînească, ele nu greșesc cînd afirmă că vor fi primiți cu brațele deschise și că există o categorie de ființe (ziarul are în vedere țărănimea — *D.H.*) care susțin cu energie că e mai bine să fim prieteni cu rușii decît cu nemții”⁴. Credința țăranilor în înfrîurirea binefăcătoare a Rusiei, reflectată în imaginația lor în chip naiv și fantastic, era relevată de gazetă astfel : „E veche propaganda printre populația

¹ *Opinia*, 9 martie 1907.

² *Secolul*, 2 iulie 1905.

³ *Cronica*, 25 iulie 1901.

⁴ *Ibidem*, 7 august 1901.

noastră rurală, pentru ca să vadă în țarul tuturor rușilor un salvator, pe adevăratul împărat ... pe bunul stăpînitor de la care numai se poate obține dreptate”¹. Materiale suplimentare vin să confirme, într-adevăr că în timpul războiului de la 1877—1878 și a răscoalei din 1888 — țăraniile legau schimbarea situației lor de eventualul sprijin pe care îl vor primi din partea Rusiei².

Caracterizînd starea de spirit care domnește la sate după răscoala din 1888 ziarul *Drepturile omului* menționa : „... ideea cea mai răspîdită e că la primăvară să se scoale cu toții să cheme pe împăratul Rusiei în ajutor ... și să ceară pămînt”³. Un raport trimis de către procurorul tribunalului Ilfov ministrului de justiție la 3 mai 1878 conține amănunte interesante cu privire la sentimentele pe care le nutreau țăraniile față de ostirea rusă. În urma unor frămîntări manifestate în rîndurile țărănilor în localitățile pe unde staționase armata rusă, procurorul tribunalului Ilfov a fost însărcinat să cerceteze cauzele care le-au generat și în general starea de spirit la sate. Rezultatele la care a ajuns nu au nevoie de comentarii ample : „Astfel, mai prin toate comunele pe unde am făcut investigațiile mele — comunica procurorul — locuitorii se arată foarte mulțumiți, ca să nu zic încînțați de soldații ruși pe care au început a-i considera ca pe niște binefăcători”⁴. Din raport reiese clar că atitudinea de simpatie a țărănilor față de trupele rusești era stimulată de faptul că țăraniile legau de prezența acestor trupe posibilitatea ușurării propriilor lor situații. „Lucrurile au mers pînă acolo, d-le ministru — menționa procurorul, — încît din această cauză locuitorii au început a nu-și mai plăti datoriile către stat. Astfel I. Rădulescu, notarul comunei Crețești, mi-a declarat, că locuitorii acelei comune ... au început de a refuza să plătească chiar contribuții datorite fîscului, declarînd că nu vor să o plătească deoarece vor fi apărați de ruși ...”⁵. Chestiunea pămîntului, a înlăturării jugului moșieresc, a format, după relatările procurorului, obiectul unor discuții între populația satelor și soldații ruși”⁶. Lucrul este plauzibil dacă avem în vedere că aceleași probleme frămîntau în fond atît pe țăraniile romîni cît și pe cei ruși, îmbrăcați în haine militare. Convingerea țărănimii că Rusiei trebuie să i se atribuie un rol corespunzător propriilor sale necesități de luptă, întărită de puterea tradiției și alimentată de fantezia masei de truditori ai pămîntului a constituit unul din factorii prielnici care au contribuit la răspîndirea influenței primei revoluții ruse în satele romînești.

*

¹ *Cronica*, 25 iulie 1901.

² *Ibidem*, 7 august 1901.

³ *Conservatorul*, 15 decembrie 1907. Faptul că masele de țărani erau atrase de iluziile create de ele înseși potrivit cărora Rusia și țarul le va da pămînt, și-a găsit reflectarea și în literatură. Într-o discuție dintre arendașul Tănase Scatiu și bătrînul țăran Stoica, din romanul lui Duiliu Zamfirescu *Viața la țară* ultimul își dezvăluie astfel gîndurile sale în privința împărțirii pămînturilor moșierești : „Păi, nu știm, coane, omul fără carte e ca vai de el ; da așa s-a zvonit ; a venit cîcă de la Rosia poruncă să ne împartă pămînturi” (Duiliu Zamfirescu, *Viața la țară*, Ed. VII, Buc., Ed. Alcalay, p. 134—135).

⁴ *Cronica*, 8 august 1901.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*.

Înrîurirea primei revoluții ruse asupra evenimentelor din România a fost reliefată și de reprezentanții cercurilor dominante din țară și de peste hotare. Ea a fost consemnată în scrierile și mărturiile unor autori contemporani, în coloanele presei etc.

Trebuie spus că pentru reprezentanții claselor exploatatoare influența primei revoluții ruse, al cărei rezultat concret s-a manifestat atât de viu cu ocazia răscoalei țăranilor români din 1907, constituia un puternic motiv de neliniște și îngrijorare. Valul revoluționar ce a pornit din Rusia — centrul mișcării revoluționare mondiale — a alarmat cu atât mai mult clasele stăpînitoare din România și din Apus, cu cît acestea au văzut că el se propagă atât de repede. Lenin arăta că pe burghezia europeană „o alarmează serios revoluția din Rusia, care provoacă prea multe frămîntări în rîndurile proletariatului din Europa și amenință cu izbucnirea unui incendiu revoluționar mondial”¹. Rusia revoluționară constituia o adevărată primejdie pentru oamenii politici burghezi nu numai pentru că ea se ridicase împotriva regimului țarist pe care-l susțineau guvernele reacționare din Europa de apus ci și pentru că ea putea să „contamineze” spiritele din alte țări, așa cum s-a întîmplat cu România. Acest lucru îl exprima cu limpezime ziarul *Pester Lloyd* care menționa că „revolta din România prezintă un interes internațional, căci această țară e un factor necesar în orientul Europei. Din răsăritul depărtat al Europei, începînd cu Rusia ... se întind curențe revoluționare agrare pînă în Europa de mijloc și cea de miazăzi ... Contagiunea amenință statele vecine”².

Ziarul burghez naționalist *Lupta* ce apărea în limba romînă la Budapesta era alarmat de propaganda ideilor revoluționare din România. El pune problema propagării influenței revoluționare din Rusia prin România în mod concret, referindu-se anume la imperiul austro-ungar, care ar putea fi cuprins de valurile revoluției³.

Aprecierile cu privire la înrîurirea primei revoluții ruse asupra mișcării revoluționare din România provenite din partea reprezentanților cercurilor oficiale sau și altor purtători ai opiniei publice, necesită discernămint critic și circumspecție; ele trebuie privite în funcție de mobilul care îi făcea pe aceștia să emită asemenea aprecieri. Astfel reprezentanții cercurilor oficiale și ai vîrfurilor moșierimii, încercînd să arate că răscoala țăranilor e lipsită de teren, recurgeau la înrîurirea rusească. Versiunea adoptată de ei are o nuanță cazonă, șablonardă, vădit plăsmuită. Primul ministru conservator Gh. Gr. Cantacuzino declarase de exemplu unui ziar burghez că „mișcarea ar fi pornit din Rusia de unde ar fi sprjinită chiar cu bani”⁴. Ziarul *Cronica* semnala că declarația primului ministru conservator fusese colportată de numeroase organe străine⁵.

¹ V. I. Lenin, *Opere*, E.S.P.L.P., Buc., 1955, vol. 8, p. 479.

² Acad. R.P.R., Arh. D.A. Sturdza, 1907, fond neinventariat, corespondență; vezi și *Voința națională*, 18 martie 1907.

³ *Adevărul*, Buc., 14 martie 1907.

⁴ *Universul*, 10 martie 1907; vezi și *Răscoala țăranilor din 1907*, Doc., vol. III, p. 50.

⁵ *Cronica*, 11 martie 1907. În escamotarea adevărului Gh. Gr. Cantacuzino atinsese adevărate culmi. Cum a aflat de arestarea potemkiniștilor, în alt interviu al său, el s-a grăbit să „rectifice” declarațiile anterioare cu privire la geneza mișcării, subliniind că „adevărata

În presa reacționară rusă declarația primului ministru era primită aprobativ, cu specificarea că acei care întrețineau mișcarea sînt comitetele revoluționare. Atari relatări făcea de pildă gazeta *Rusi* pentru care era supusă criticii chiar de ziarele burgheze ruse cărora le venea greu să admită o mistificare atît de grosolană¹.

Metoda preferată la care recurgeau autoritățile romînești pentru a pune în evidență influența rusească era însă aceea a semnalării unor imaginare cuiburi de instigatori și emisari ruși. Încă la începutul primelor tulburări printre țărani din Moldova de sus, reprezentanții claselor stăpînitoare, autoritățile locale și guvernul, simulînd o nevinovăție plină de fățărnicie și iezuitism, de parcă starea îngrijorătoare și situația disperată a țărănimii nu apărea ca rezultatul firesc al dominației lor economice și politice, au început o campanie deșănțată, pe cît de zgomotoasă pe atît de neîntemeiată, împotriva așa-zișilor „instigatori” care — spuneau ei — au ațîțat „spiritele pașnice” ale țărănilor romîni. Atunci cînd era vorba de tulburarea liniștei claselor stăpînitoare, acestea, din motive ușor de înțeles, puneau în mod automat problema existenței unor factori exteriori, care duceau cu ei în masă duhul „răzvrătirii” și al „nesupunerii”. Deși cu denumirea de instigator puteau fi gratificate persoane de diverse categorii, unele din ele neavînd nimic comun cu lupta țărănilor pentru pămînt, totuși atenția principală era îndreptată împotriva „instigatorilor”, de proveniență ruși.

În afirmațiile lor, autoritățile centrale și locale se foloseau de faptul că printre țărani era înrădăcinată credința potrivit căreia rușii îi ajută în luptă, ca și de prezența a numeroși refugiați politici ruși în țara noastră. Rapoartele autorităților locale, sau documentele provenite din instituțiile centrale ale aparatului de stat abundă în relatări despre instigatori și emisari ruși. Prefectul jud. Botoșani, Văsescu, sublinia într-un raport trimis ministrului de interne la 11 martie că „grație instigatorilor, se crede ruși de naționalitate, ce cutreeră satele”², faza revoluției s-a schimbat și țărani cer împărțirea pămînturilor între ei. Cu altă ocazie el releva același lucru pe varianta că emisarii ruși cutreieră satele „și promit în numele M. S. Împăratul Rusiei, de a împărți tot pămîntul la țărani”³. Purtători ai influenței rusești erau considerați pînă și jugănarii sau iconarii ruși. Prefectul județului Vlașca încunoștiința într-o notă Ministerul de interne că „printre instigatori ar fi și jugănarii ruși”⁴. La sugestia prefec-

origine a revoltei trebuie căutată în agitațiile socialiste anarhice a marinarilor de pe crucișătorul rus Potemkin” (Acad. R.P.R., *Mss.*, Fond D.A. Sturdza, Mapa X, Corespondență neinventariată).

Afirmațiile primului ministru conservator la 1907 (mai ales aceea cu privire la întreprinderea mișcării cu bani din Rusia) nu aveau măcar meritul de a fi originale. Ele nu însemnau decît reeditarea unor plămuii mai vechi de același gen. Într-adevăr, într-o declarație făcută unor ziarști la 1888, cu ocazia răscoalelor țărănești de atunci, T. Rosetti, primul ministru al Romîniei, a susținut cu aceeași dezinvoltură penibilă că „Rusia cu milioane de ruble a ațîțat pe țărani” (C. Geblesco, *La propriété rurale à Rome, en France et en Roumanie*, Paris, 1895, p. 308—309).

¹ *Novoe vremea*, 15 martie, 1907.

² *Răscoala țărănilor din 1907*, Doc., vol. I, p. 54.

³ *Ibidem*, p. 49.

⁴ *Ibidem*, p. 372.

tului, ministrul a dat dispoziții printr-un ordin circular cifrat prefecturilor de județe ca să se pună în urmărire toți jugănarii din țară¹. Mai mulți ofițeri din regimentul 19 Romanai susțineau că „răscoalele au fost organizate din timp de către tineri, unii chiar vorbind prin tilmaci, ce cutreierau satele, zicându-și studenți”².

Calitatea de tineri ce uzează de tilmaci era atribuită de către autorități în primul rînd persoanelor de proveniență rusă.

O altă grupă de aprecieri despre înfrîurirea primei revoluții ruse, provenită tot din partea cercurilor dominante sau ai reprezentanților opiniei publice largi, nu denaturează atît de flagrant adevărul; nota specifică a acestor aprecieri, privite în ansamblul lor, o constituie o anumită inversare a raporturilor dintre factorul intern și extern, o exagerare a factorului extern pentru a se putea diminua cu atît mai comod factorul intern. De asemenea, aceste aprecieri erau însoțite adesea de reproșul că „s-a întîrziat momentul oportun, căci cînd a izbucnit revolta țărănilor în Rusia atunci trebuia să se prevadă aceasta (e vorba de răscoala din 1907 — *D. H.*) și să se acorde acestora (țăranilor — *D. H.*) ușurare de trai”. Un ziarist liberal considera că partidul pe care îl reprezenta trebuie să-și facă un merit din faptul că a întrevăzut primejdia pătrunderii influenței revoluționare din Rusia, cu mult înainte de răscoale și că a propus în consecință măsuri menite să prevină izbucnirea din primăvara lui 1907. Conservatorii au respins însă orice propuneri și au lăsat ca lucrurile să evolueze pînă la aprinderea incendiului revoluționar. „La toate stăruințele liberalilor că e primejdie în întîrziere, că poporul din Rusia va arunca scînteii peste materia explozibilă din dreapta Prutului, și se va încinge și la noi foc, conservatorii ne-au răspuns că țărăanii stau bine”³. Ziarul *Opinia* elogia spiritul de prudență al primului ministru rus Stolîpin, care a găsit mijloace pentru

¹ *Ibidem*. Așa cum primul ministru conservator Gh. Gr. Cantacuzino indicînd drept cauză a răscoalei penetrația rusă, penetrație prevăzută cu toate mijloacele, pînă la cele pecuniare, nu făcea decît să repete afirmațiile predecesorului său de la 1888; tot astfel încercările autorităților de a pune mișcarea țărănilor pe seama fugărilor și iconarilor nu făceau altceva decît să reinvie vechile formule la care recurgeau autoritățile în 1888. De fapt, la 1907 se reedita de către autorități pe o scară mai mare, arsenalul falsificărilor folosite de predecesorii lor în 1888. Vorbind despre înscenările pe care le-au făcut autoritățile la 1888 în chestiunea jugănarilor și iconarilor ruși „instigatori” un om politic al vremii menționa: „Nu am nevoie să expun cît s-a căutat și ce puțin s-a dovedit (e vorba de prezența elementelor rusești în mișcarea din 1888 — *D. H.*). Și cu toate acestea, iconarii și jugănarii sînt încă legenda pe care o viețuiește o parte a presei și în ziua de astăzi” (Al. Marghiloman, *Discursuri politice*, Buc., 1916, p. 140).

Materialele din presă și documentele oficiale atestă că și la 1888 ca și la 1907 se urmăreau iconarii ruși. În ziarul *L'indépendance Roumaine* din 30 ianuarie 1899 nr. 6691 se sublinia în acest sens următoarele: „Primarul comunei Balotești (Ilfov) a deferit parchetului doi țărani ruși sub învinuirea de a fi instigatori la revoltă”. Într-o telegramă destinată pentru Rusia se arătau de asemenea următoarele: „Ieri au fost arestați și trimiși la judecată în București doi jugănari ruși bănuți că umblau prin sate și stringeau iscălituri de la țărani pentru o jalbă adresată țarului. Jugănarii au fost supuși unui lung interogatoriu” (Acad. R.P.R., *Mss.*, Fond Sturdza, Corespondența, mapa 10). Un autor contemporan sublinia că asemenea înscenări puerile nu cadrează cu seriozitatea situației pe care au dezvăluit-o mișcărilor. „Mai multe mii de țărani se răscoală contra autorităților comunale. Pentru acest incurabil bolnav (e vorba de autorități — *D. H.*) Rusia a răscolat pe săteni...” (*Adevărul*, 1888, 24 noiembrie).

² *Dimineața*, Buc., 12 martie 1907.

³ *Voința națională*, 10 martie 1907.

a curma orice posibilitate de răspindire a influenței răscoalei din 1907 în Rusia. Spre deosebire de autoritățile rusești — scria ziarul „noi care avem un proletariat agricol asemănător celui din Rusia n-am făcut același lucru (ziarul refuza să recunoască că în ciuda tuturor măsurilor luate, situația era de așa natură încît exercitarea influenței nu putea fi înlăturată — *D.H.*) și ... sigur că veștile despre revoltele agrare făcute în Rusia în anii trecuți, au fost și ele prea bună cauză a revoltelor de la noi”¹.

Mărturiile contemporanilor, purtători de cuvînt ai opiniei burgheziei și moșierimii, despre înniruirea primei revoluții ruse asupra mișcării țărănilor din România nu dezvăluie, de cele mai multe ori, cum s-a manifestat în chip concret această înniruire. Atunci cînd încercau să explice evenimentele ei se vedeau obligați să țină seama în general de faptul evident al înniruirii, să fixeze semnificația istorică a chestiunii, uneori cu scopul de a avertiza asupra puterii de penetrație a influenței revoluționare. Un corespondent străin declara că el este „convins că răscoalele țărănești sînt răsunetele unei revoluții economico-sociale care abia a început în Rusia”². Sub impresia nemijlocită a celor petrecute în timpul mișcării țărănești din 1907, martorul ocular al evenimentelor, primul secretar al ambasadei ruse la București, Iurii Soloviov, după ce expunea desfășurarea răscoalei, tragea următoarea concluzie: „Oricum ar fi, mișcarea țărănească descrisă din România a fost incontestabil un răsunset al primei revoluții”³. Într-o broșură scrisă imediat după răscoalele din 1907 se sublinia că „stofa combustibilă s-a îngrămădit mereu și a fost deajuns o scînteie ... importată din Rusia ... ca să producă o explozie teribilă care să dea flăcări ... Romîniei”⁴. Gazeta vieneză *Zeit* menționa că ideile primei revoluții ruse se manifestă cu o deosebită vigoare în Balcani. „Revoluția rusă influențează asupra vieții politice a statelor balcanice” scria gazeta. Sub influența ei a avut loc mișcarea printre studenții bulgari, ea a contribuit la consolidarea anarhismului (mișcării socialiste — *D.H.*) în Bulgaria, ea a provocat și tulburările agrare din România”⁵.

Un francez care vizitase România în anul 1906 scria unui prieten al său, după evenimentele din 1907: „Mișcările similare care au avut loc în Basarabia au frapat în mod deosebit populația voastră rurală”⁶. Vizitatorul străin arăta că persoane în măsură să cunoască situația, își exprimau îngrijorarea în discuțiile purtate cu el pe această temă⁷. Într-un interviu acordat ziarului *Russkoe slovo* unul din funcționarii ambasadei romîne la Petersburg declara printre altele: „Este posibil ca revoluția care a cuprins România să fie o parte a acelei uriașe mișcări sociale pe care o observăm în momentul de față în toată lumea civilizată”⁸. Ziarul rus

¹ *Opinia*, 29 martie 1907.

² *Patria*, Buc., 28 martie 1907, p. 1.

³ Iurii Soloviov, *25 let v diplomaii*, Moscova, 1925, p. 172.

⁴ Cosma Parteniu, *Răscoala țărănească din Romînia*, Sibiu, 1907, p. 10.

⁵ *Russkoe slovo*, 15 martie 1907.

⁶ Arh. Centrală a Institutului de istorie a partidului de pe lngă C.C. al P.M.R., Dosar nr. 41, 701, vol. II, f. 59.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Russkoe slovo*, 22 martie 1907.

Reci, relatînd știri despre răscoala din 1907, considera de domeniul evidenței influența revoluției ruse asupra Romîniei¹.

Mulți autori, frapați fiind de asemănarea formelor de luptă ale răscoalaților ruși și romîni, considerau că aceasta constituie cea mai bună dovadă că țaranii romîni au pornit răscoala sub imboldul celor petrecute în Rusia repetînd în amănunțime exemplul venit „de peste unul din hotare”. „Modul de a opera al țărănilor — scria C. Bacalbașa în amintirile sale — era identic cu felul în care au operat țărăni ruși, răsculați cu cîțiva ani înainte². Într-un discurs parlamentar C. G. Disescu sublinia că „mișcarea de aici a fost ca și mișcarea din străinătate și, mai cu seamă ea se aseamănă cu mișcarea din Rusia”³. Într-un comentariu făcut pe marginea lucrării fostului ministru rus al agriculturii Ivan Ermolov, intitulată „Rusia agrară și criza agrară”, un ziarist conservator observa în legătură cu problema care ne interesează următoarele: „În Rusia țaranii erau trimiși să incendieze fermele spunînd că numai astfel nobilii nu se vor reîntoarce; la noi țaranii incendiau și jefuiau pe motiv că boierii fiind fugăriți, pămîntul ar rămîne în acest caz plugarilor. În Romînia țaranii au intrat prin conace și au distrus toate mobilele cu topoarele, și în Rusia la fel. În Romînia, ori în ce sat au intrat țaranii, au pus stăpînire pe telefoane întocmai ca și în Rusia”⁴. După ce releva și alte forme de luptă care se reproduceau aidoma în mișcările țărănești din Romînia ca și în cele din Rusia, comentatorul găsea că este de prisos să se mai insiste asupra faptului că ambele mișcări au fost dirijate „din umbră” de către organizații secrete după un plan stabilit în prealabil. Este probabil că planul și metodele de acțiune să fi fost preluate de la organizațiile corespunzătoare rusești, sau ultimile să-și fi trimis direct agenții în vederea ridicării maselor din Romînia. Nu este lipsit de interes să remarcăm că divagațiile comentatorului, cu pretenții de analiză subtilă, și-au găsit riposta chiar în perioada apariției lor.

În coloanele ziarului *Adevărul* se sublinia coincidența izbitoare, care mergea uneori pînă la reproducerea celor mai mici detalii și amănunte dintre formele de luptă ale țărănilor din Rusia și celor din Romînia. „În capitolul asupra răscoalelor din cartea ministrului agriculturii Jermoloff, poți să înlocuești cuvîntul rus prin cel romîn și încolo nu vei avea nevoie de nici o altă modificare pentru a avea o succintă descriere a răscoalelor”⁵. Concluzia la care ajungea autorul articolului publicat în *Adevărul* se deosebea în mod radical de cea pe care o formulase comentatorul ziarului *Conservatorul*. În fond el punea problema pe adevăratul său teren de rezolvare: „Numai starea țăranului rus se mai aseamănă cu a celui romîn. Și fiindcă în materie socială aceleași cauze trebuie să producă aceleași efecte, și în Rusia au avut loc răscoale țărănești care au pînă în amănunt aceleași caractere ce ale noastre”⁶.

¹ *Reci*, 6 martie, 1907.

² C. Bacalbașa, *Bucureștii de altădată*, Buc., 1930, vol. III, p. 153.

³ *Dezbatările Senatului pe anul 1908*, p. 745.

⁴ *Conservatorul*, 30 martie 1907.

⁵ *Adevărul*, 29 mai 1907.

⁶ *Ibidem*.

V. G. Korolenko, renumitul scriitor rus animat de idei umanitare, vizitînd România în vara anului 1907 mărturisise că veștile despre evenimentele revoluției ruse au pătruns pînă în cele mai îndepărtate colțuri ale Romîniei, că „în zilele libertății ecurile evenimentelor ruse au ajuns, desigur, și pînă la gurile Dunării”¹.

Dintre cercetătorii mai proeminenți ai problemei agrare, care s-au ocupat cu studierea cauzelor și condițiilor istorice în care a avut loc răscoala țărănească din 1907, Radu Rosetti a fost unul dintre pușinii care s-a oprit în mod special în lucrarea sa *Pentru ce s-au răscolat țărani* asupra influenței „revoluției rusești asupra spiritului țărănimii”. Trebuia spus că și în această privință Rosetti a rămas un reprezentant fidel al clasei sale, cuprins de panică și de neliniște față de „excesele agrare din imperiul vecin” care „se țin lanț” constituînd un exemplu mîlîșitor pentru lumea satelor din România. Pentru a arăta „gravitatea pericolului” și seriozitatea cu care trebuia privită problema influenței primei revoluții ruse la sate, Rosetti face unele aprecieri care dezvăluiesc, într-adevăr, înrîurirea puternică a evenimentelor revoluționare din Rusia asupra țărănimii romîne. El a scris următoarele : „Printre alte revendicări la ordinea zilei în Rusia sînt acele ale țărănimii care, ca și a noastră, cere pămînt”². Mișcările țărănești — continua Rosetti — izbucnesc din ce în ce mai puternic și „se pot opri numai cu forța armată . . . și cu toată paza graniței Prutului de către ruși, între țărani de pe ambele maluri există comunicațiuni zilnice care scapă oricărui privegheri. Cele ce se întîmplă la țară, în unele provincii ale Rusiei, nu pot să nu fie aduse la cunoștința țărănilor basarabeni, încă mărite și denaturate prin depărtare. De altminteri nici Basarabia nu e cruțată de propagandă revoluționară și aici țărani cer pămînt”³. În încheiere Rosetti insistă asupra faptului că știrile din „interiorul imperiului” și mai ales cele din gubernia Basarabia trec repede Prutul și într-un timp „mai lung sau mai scurt ajung pînă la munte și pînă peste Milcov”⁴. Deosebit de neliniștit era autorul lucrării *Pentru ce s-au răscolat țărani* față de izbucnirea unor tulburări serioase peste Prut, care ar alcătui „pentru liniștea publică a Romîniei o primejdie din cele mai vajnice”⁵.

În legătură cu reflectarea influenței revoluției ruse în istoriografia vremii e foarte semnificativă poziția lui Const. Dobrogeanu-Gherea în această chestiune. Deși a scris lucrarea sa *Neoiobăgia* sub amintirea proaspătă a evenimentelor revoluționare din 1907, Gherea a ignorat complet problema influenței primei revoluții ruse asupra mișcării revoluționare din România, în general, asupra mișcării țărănești, în special. În *Neoiobăgia*, C. Dobrogeanu-Gherea s-a mulțumit să facă aprecieri despre aceea că „sîntem unica țară din Europa, afară de Rusia, care avem prilejul trist

¹ V. G. Korolenko, *Polnoe sobronie socinenii*, vol. XIX, Harkov, 1923, p. 113, citat după E. I. Spivakovski, *Podiom revoluționnogo dvijenja v Rumlnii v naciale XX veka*, Moskva, Satekghiz, 1958, p. 95.

² Radu Rosetti, *Pentru ce s-au răscolat țărani*, Buc., 1907, p. 605.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*.

al revoltelor țărănești”¹ și să „zdrobească” de pe pozițiile unui obiectivism burghez acuzațiile de instigare aduse de diferiți politicieni burghezi iconarilor și jugănarilor ruși. În rest, sub pretextul unei profunde cercetări „imparțiale” și „de bună credință a cauzelor și explicării răscoalei”, Const. Dobrogeanu-Gherea a ocolit în mod cu totul neînțeleș și nepermis pentru un sociolog — așa cum singur îi plăcea să-și spună — ce se ocupă cu problema agrară și frământările țărănești — influența primei revoluții ruse, dovedind și în felul acesta că însemnătatea istorico-mondială a revoluției din Rusia a rămas neînțeleasă, departe și străină de el².

Mai mult decât atîta, prin atitudinea lui față de înfrîurirea pe care a exercitat-o revoluția rusă din 1905—1907 asupra mișcării revoluționare din România, Gherea izola grandioasa răscoală din 1907 a țăranilor romîni de marile lupte de clasă și adînci prefaceri sociale pe care le-a inaugurat prima revoluție rusă.

Luptele de clasă ale proletariatului romîni ca și puternica răscoală țărănească din România fac însă parte integrantă din întreaga serie de revoluții sociale și mișcări de eliberare ce au zguduit în această perioadă Asia și Europa sub influența puternică și directă, exercitată de revoluția populară din Rusia anilor 1905—1907 și sînt indisolubil legate de ea.

ВЛИЯНИЕ ПЕРВОЙ РУССКОЙ РЕВОЛЮЦИИ 1905—1907 ГОДОВ НА РУМЫНСКИХ КРЕСТЬЯН И ПУТИ ЕГО ПРОНИКНОВЕНИЯ В ДЕРЕВНЮ

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Крестьянское восстание 1907 года было подготовлено всем ходом исторического развития Румынии. Оно было порождено глубокими противоречиями, расшатывавшими всю систему сельского хозяйства после реформы 1864 года. Одной из внешних причин, способствовавших началу февральско-мартовских событий 1907 года, явилась первая народная революция 1905—1907 годов в России. Автор изучил пути проникновения отзвуков первой русской революции и черты, подчеркивающие влияние событий в России на крестьянские массы Румынии.

Печать, славянское население на территории Румынии, пребывание и деятельность потемкинцев в румынских селах, русские политические эмигранты, наконец, личные связи румынских крестьян с русскими

¹ C. Dobrogeanu-Gherea, *Neoîobăgia*, Buc., 1910, p. 173.

² Spre deosebire de C. Dobrogeanu-Gherea, în lucrarea dedicată criticii concepției neoîobăgiste, S. Timov a subliniat în mod special influența primei revoluții ruse asupra răscoalei țăranilor din 1907 în România. E drept că autorul nu a cercetat în mod concret problema, cum de altfel s-a ocupat în linii generale de răscoala din 1907, dar a pus-o cu toată claritatea și tăria necesară (Vezi S. Timov, *Agrarnii vopros, i Krestianskoe dvijenie v Rumniit*, Moskva, 1928, p. 112).

крестьянами, поддерживаемые при переходах границы с обеих сторон,— все это явилось основными факторами распространения идей о первой русской революции среди румынского крестьянства.

Несмотря на то, что печать проникала в деревню в очень ограниченном количестве и читалась лишь незначительным числом крестьян, этим путем постепенно накопился некоторый минимум знаний, более или менее примитивных и неточных, о революционном движении в России и о борьбе крестьян за землю. Знаменательно в этом отношении, что внимание крестьян было обращено лишь на те сведения из газет, которые касались революционных событий в России.

В период роста революционного подъема крестьянства, известия о первой русской революции пропагандировались русскими политическими эмигрантами, находящимися на территории страны, и славянским населением, осевшим в Румынии, особенно русским и украинским.

Особую роль в пропаганде первой русской революции среди народных масс сыграли героические моряки броненосца „Потемкин”, высадившиеся в Румынии. Боевая активность потемкинцев, примкнувших к социальным волнениям 1905—1907 годов в Румынии, выделяет их не только как борцов за свободу, но и как вестников первой русской революции.

Жители мест, находившихся по соседству с русской границей, имели, без сомнения, более четкие и точные сведения о том, что происходило в России, благодаря связям с соседним населением, осуществляемым путем взаимных переходов с одного берега Прута на другой. Строго придерживаясь документальных источников, можно с уверенностью утверждать, что упрочнение взаимоотношений между населением России и Румынии и, следовательно, расширение возможностей получения сведений находится в прямой связи с активизацией классовой борьбы в одной и другой стране.

Особенностью реагирования крестьянства на события в России явилось то, что они интерпретировали эти события с точки зрения личных насущных желаний и интересов. События 1905—1907 годов отражались в сознании крестьян часто фантастическим наивным образом, не соответствующим действительности, но всегда в основе этих распылчатых и туманных толкований обнаруживались четко выраженные и выкристаллизованные стремления и мечты крестьянства — ликвидация помещичьего гнета, улучшение жизни и получение земли. Это ясно следует как из собственных признаний крестьян, так и из сообщений корреспондентов прессы, находившихся в контакте с крестьянами.

В заключение статьи рассматривается трактовка и отображение влияния первой русской революции на события в Румынии представителями господствующих кругов страны и за рубежом.

Из изученных материалов автор делает вывод, что классовые бои румынского пролетариата как и мощное крестьянское восстание в Румынии являются составной частью целого ряда социальных революций и освободительных движений, потрясших в этот период Азию и Европу под прямым мощным влиянием народной революции 1905—1907 годов в России.

L'INFLUENCE DE LA PREMIÈRE RÉVOLUTION RUSSE (1905—1907) SUR LA PAYSANNERIE ROUMAINE ET SES VOIES DE PÉNÉTRATION DANS LES CAMPAGNES

RÉSUMÉ

Le soulèvement paysan de 1907 avait été préparé par le cours même de l'évolution historique de la Roumanie. Il fut engendré par les contradictions profondes qui minaient l'entier système agraire du pays après les réformes de 1864. La révolution populaire russe de 1905—1907 fut l'un des facteurs extérieurs qui contribuèrent à déclencher les événements dont la Roumanie a été le théâtre en février et mars 1907. L'auteur de l'article s'attache précisément à établir comment et par quelles voies parvinrent aux masses paysannes roumaines les échos de cette première révolution russe, et à analyser les symptômes révélateurs de l'influence des événements de Russie sur la paysannerie roumaine.

La presse, la population d'origine slave, la présence et l'activité dans les milieux ruraux des marins révoltés du « Potemkine », celle des réfugiés politiques russes et, enfin, le contact personnel entre paysans roumains et russes le long de la frontière, qu'ils franchissaient des deux côtés, furent autant de facteurs propres à propager parmi les paysans de Roumanie les idées engendrées par la première révolution russe.

La presse, il est vrai, ne pénétrait guère dans les campagnes, et peu de paysans d'ailleurs étaient à même d'en faire la lecture. Ce fut elle néanmoins qui, graduellement, accumula un minimum de connaissances, rudimentaires sans doute et imprécises, touchant le mouvement révolutionnaire de Russie et la lutte des paysans russes pour la possession des terres. Et, fait significatif, de toutes les nouvelles qu'apportaient les journaux, c'étaient précisément les relations touchant les événements révolutionnaires du pays voisin qui retenaient avant tout l'attention des paysans.

A cette époque, où l'élan révolutionnaire de la paysannerie prenait une ampleur croissante, les réfugiés politiques russes et la population slave établie en Roumanie, composée surtout de Russes et d'Ukrainiens, propageaient aussi, les nouvelles relatives à la révolution russe.

Dans cette œuvre de diffusion des idées révolutionnaires parmi les masses populaires, un rôle particulièrement important revient aux héroïques marins révoltés du croiseur « Potemkine », débarqués en Roumanie. Par leur attitude militante d'intervention active dans les mouvements sociaux qui agitaient alors la Roumanie, ils firent figure non seulement de combattants pour la cause de la liberté, mais encore de messagers de cette première révolution russe.

Quant aux habitants des régions voisines de la frontière, ils avaient, des événements de Russie, une connaissance plus claire et plus complète, du fait des rapports qu'ils entretenaient avec leurs voisins d'au-delà du Pruth, rivière qui était constamment franchie par les habitants des

deux rives. Ces relations réciproques, et les nombreux moyens d'information qui en découlaient, contribuèrent directement à l'intensification de la lutte de classe dans les deux pays ; c'est là ce que confirme incontestablement une stricte interprétation de toutes les sources documentaires.

Le trait essentiel de l'attitude des paysans devant le mouvement révolutionnaire russe est qu'ils interprétaient les événements à travers le prisme de leurs propres aspirations et de leurs intérêts les plus pressants. Ces événements se reflétaient souvent dans leur esprit d'une manière fantastique et naïve, fort éloignée de la réalité. Néanmoins, derrière cette interprétation vague et nébuleuse, reparaisait toujours l'idée précise et nettement cristallisée de la paysannerie, qu'il lui fallait s'affranchir enfin de l'oppression des propriétaires fonciers, s'assurer une existence moins précaire et obtenir des terres. Le fait ressort clairement des témoignages des paysans eux-mêmes, aussi bien que des relations des correspondants de presse qui venaient en contact avec eux.

La partie finale de l'article s'occupe de la réaction des représentants des classes dominantes, de Roumanie et de l'étranger, contre l'influence de la première révolution russe sur les événements de Roumanie, ainsi que de la manière dont ils consignèrent ces faits.

La conclusion qui se dégage du matériel étudié est que la lutte de classe du prolétariat roumain et le vigoureux soulèvement des paysans font partie de cette longue suite de révolutions sociales et de mouvements de libération, qui à la même époque, ébranlèrent l'Asie et l'Europe, sous l'influence énergique et directe de la révolution populaire russe de 1905—1907.

SITUAȚIA CLĂCAȘILOR DIN ȚARA ROMÎNEASCĂ ÎN PERIOADA 1746—1774

DE

FL. CONSTANTINIU

1. SITUAȚIA AGRICULTURII ÎN ȚARA ROMÎNEASCĂ

Lucrările puțin numeroase referitoare la istoria socială a veacului al XVIII-lea în Țara Românească și-au concentrat atenția asupra a două principale momente din evoluția relațiilor agrare : reforma lui C. Mavrocordat (1746) și așezământul lui A. Ipsilanti (1780). Perioada cuprinsă între aceste date a fost mai puțin cercetată, iar concluziile asupra evoluției agrare în acest interval s-au întemeiat pe un material documentar limitat, mai ales, la textele tipărite. Întrucît însă fondurile arhivistice conțin documente în măsură să modifice unele dintre concluziile vechilor cercetări, încercăm în rindurile de mai jos, să reluăm problema pe baza unor materiale inedite.

Recentele discuții asupra celei de-a doua iobăgii au pus în lumină rolul comerțului de grîne în agravarea situației țăranilor din țările Europei răsăritene¹. Întrucît fenomenul se constată și în trecutul țării noastre în veacul al XVIII-lea², pentru a cunoaște stadiul de dezvoltare a relațiilor agrare, se impune cercetarea nivelului atins de agricultură în această perioadă. Reconstituirea împrejurărilor de viață agricolă, în ceea ce privește întinderea terenurilor cultivate și metodele folosite în perioada ce ne interesează, nu poate fi decît aproximativă. Deși încercările în această direcție se lovesc de numărul redus al informațiilor privitoare la chipul

¹ S.D. Skazkin, *Problemele fundamentale ale așa-numitei „a doua iobăgii” în Europa centrală și răsăriteană*, în *Analele romno-sovietice*, seria istorie, an. XII (1958), nr. 1—2, p. 105 și urm.

² A. Oțetea, *Le second asservissement des paysans roumains (1746—1821)*, în *Nouvelles études d'histoire*, Buc., 1955, p. 299 și urm.; idem, *Problema periodicizării istoriei României*, în *Studii*, an. X (1957), nr. 6, p. 108.

de lucrare a pământului¹, studii recente au arătat că „sistemul celor trei tarlale (forma general răspândită în întreaga Europă) nu a pătruns decât pînă la linia Carpaților . . . Pe noi ne-a prins pătrunderea capitalismului în agricultură pe treptele inferioare ale desfețenirii permanente și ale celor două cîmpuri. Agricultură noastră se ridicase deci pînă la nivelul tehnic pe care îl putem desemna în termeni romînești prin denumirea de „noimă și desfețnire”².

Cercetările din ultimul timp au arătat că pînă la mijlocul veacului trecut creșterea vitelor a deținut primatul asupra agriculturii. Acest raport nu înseamnă însă că în cultura cerealelor nu s-au înregistrat simțitoare progrese. Un indice semnificativ în această privință îl constituie vînzarea grîului din Moldova și Țara Romînească peste Carpați, din a doua jumătate a veacului al XVI-lea³.

Accentuarea monopolului turcesc asupra produselor cerealiere în veacul al XVIII-lea⁴ și depopularea țării⁵, datorită mai ales oneroasei politici fiscale practicate de majoritatea domnilor fanarioți, au creat condiții neprielnice dezvoltării agriculturii în măsura în care fertilitatea excepțională a solului ar fi îngăduit-o. Călătorii străini înregistrează aproape toți contrastul dintre rodnicia pământului și întinsele terenuri lăsate în paragină din pricina numărului scăzut al brațelor de muncă. Astfel, în 1702 englezul E. Chishull, însoțitorul lordului Paget, descriind cîmpia dunăreană, observă că în ciuda bogăției vegetației „aceste ținuturi sînt aproape nelocuite și lăsate în paragină”⁶. Spre sfîrșitul aceluiași veac, în 1797, un alt călător englez, John Jackson, străbătînd aceleași regiuni, — trecuse Dunărea, pe la Ruscuk și se îndrepta spre Călugăreni — însemna că pînă la această din urmă localitate nu se zărea nici o cultură, iar de acolo înainte, drumul trecea printr-o „regiune frumoasă, care însă era puțin cultivată, măcar că se arăta foarte roditoare”⁷. Exemplele s-ar putea înmulți; ne limităm la cele de mai sus pentru că rezumă impresiile călătorilor europeni poposiți pe meleagurile romînești în cursul veacului al XVIII-lea.

Este nevoie totuși de o precizare: în cunoașterea nivelului atins de agricultură în principate trebuie avut în vedere că acești străini priveau realitățile agricole de la noi cu ochii unor oameni care cunoșteau metodele

¹ Cf. J. Meuvret, *L'agriculture en Europe aux XVII-ème et XVIII-ème siècles*, în *Relazioni del X Congresso di Scienze storiche*, IV, Firenze, 1955, p. 139 și urm.

² H.H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe romînești*, vol. I, Buc., 1958, p. 299.

³ P. P. Panaitescu, cap. *Producția și viața economică*, în *Viața feudală în Moldova și Țara Romînească*, Buc., 1957, p. 16, 37.

⁴ M. Alexandrescu-Dersca, *Contribution à l'étude de l'approvisionnement en blé de Constantinople au XVIII-ème siècle*, în *Studia et Acta orientalia*, I, 1957, p. 13 și urm.

⁵ „Țara ar putea hrăni de 5 sau 6 ori mai mulți locuitori decât are în prezent și cel mai rău este că ea se depopulează tot mai mult, mai ales de 30—40 ani”. Drept cauze ale depopulării, generalul Bauer indică guvernarea despotică a turcilor, impozitele, chipul tiranic de percepere al acestora, vexațiunile boierilor, războaiele cu toate urmările lor și Țiciuma (Bauer, *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie*, Francfort et Leipzig, 1778, p. 19—20).

⁶ *Buletinul Societății de geografie*, an. XLI (1922), p. 198.

⁷ C. J. Karadja, *O călătorie prin Muntenia în anul 1797*, în *Viața Romînească*, XV (1923), nr. 10—11, p. 160—162, „Muntenia are un pămînt bogat, sînt însă prea multe păduri”, observă Jackson.

mai înaintate de cultivare a pământului din țările lor sau judecau posibilitățile economiei agricole a Țărilor Române în lumina tratatelor de agronomie care începeau să circule tot mai mult în Europa. E o apreciere pornită de la criterii economice și agro-tehnice existente în țările cu o agricultură dezvoltată. Pentru localnici, pentru cei care aveau o mai adâncă cunoaștere a climatului istoric al locurilor, al felului de viață oriental, aceleași lucruri se prezentau sub un aspect diferit. Astfel, de pildă, unui slujbaș otoman, cunoscător al agriculturii practicate în Orient, Țara Românească îi apărea ca „roditoare și foarte bine cultivată”¹. Sînt aici cuvintele cuiva care cunoștea îndeaproape viața agricolă a Balcanilor și a Orientului și era în măsură să sesizeze progresul înregistrat de cele două principate în domeniul agriculturii; un progres, pe care alte izvoare ni-l arată a nu fi considerabil, dar care trebuie luat în seamă într-o cercetare de istorie socială. Proporțiile acestui progres încercăm să le explicăm mai jos.

Elementul nou în agricultura Țărilor Române în veacul al XVIII-lea este răspîndirea pe scară largă a culturii porumbului. Apărută la noi probabil la începutul veacului al XVII-lea, noua plantă ajunge în curînd elementul de bază în alimentația locuitorilor. Explicația trebuie căutată — așa cum s-a arătat² — în împrejurările create de desfășurarea războaielor purtate de Poartă cu Austria. Capitala imperiului otoman era aprovizionată cu grîne din principate dar pe lângă această obligație permanentă, Țările Române trebuiau să livreze mari cantități de cereale trupelor beligerante. Porumbul, nefiind cerut de turci, devenise astfel principalul aliment al populației. Italianul Domenico Sestini, care a trecut prin Țara Românească spre sfîrșitul veacului al XVIII-lea, scrie că porumbul este „primul și aproape singurul lor mijloc de întreținere”³. Călătorul aflase că acesta fusese introdus de puțină vreme și își explica larga sa răspîndire prin faptul că nu cerea o muncă stăruitoare, iar recolta era sigură⁴. John Jackson, referindu-se la aceleași regiuni ca și Sestini, amintește de „o regiune frumoasă, unde se cultivă mai puțin grîu decît porumb”; dintre cerealele cultivate la noi, el menționează în primul rînd „grîul turcesc”⁵. Grîul a continuat să ocupe un loc însemnat în culturile cerealiere chiar și după ce porumbul devenise principalul mijloc de hrană al populației. Aceasta se explică prin faptul că dintre cerealele produse în Moldova și Țara Românească, grîul era cel mai cerut în circuitul comercial exterior, în primul rînd de imperiul otoman.

Întrucît nu dispunem de date precise privind volumul producției de grîu și a altor cereale a principatelor în această epocă, este necesar, pentru a putea aprecia potențialul agricol al Țării Românești și al Moldovei, să folosim poruncile otomane referitoare la procurarea de zaharea; acestea

¹ M.C. Karadja, *Principatele române văzute de un funcționar turc din veacul al XVIII-lea*, în *Arhivele Olteniei* (1933), nr. 67—68, p. 293, cf. N. Iorga, *Istoria românilor prin călătorii*, Buc., 1928, vol. II, p. 195—202.

² N. Iorga, *Vechimea culturii porumbului la noi*, în *Revista istorică*, VI (1920), nr. 7—9, p. 173.

³ Idem, *Călătoriile lui Domenico Sestini în Muntenia*, Arhiva Societății științifice și literare din Iași, IV (1893), nr. 10—11, p. 571.

⁴ D. Sestini, *Viaggio in Valachia e Moldavia*, Milano, 1853, p. 42.

⁵ C. I. Karadja, *op. cit.*: apusenii numeau porumbul „grîu turcesc”.

ne îngăduie, fie și indirect, să cunoaștem gradul de dezvoltare atins de agricultură¹. Astfel în 1741, domnul Moldovei primea poruncă să furnizeze imediat 13 000 de chile de făină la prețul de 55 bani chila². Reprezentantul regatului celor două Sicilii își informa guvernul la 24 ianuarie 1756 că Țării Românești i se cerea de la Constantinopol să trimită 300 000 chile de grâu și 200 000 chile de orz, iar Moldovei 200 000 chile de grâu și 100 000 chile de orz³. În 1758 soseau în capitala otomană din țările românești 1 000 000 chile de grâu și 490 000 chile de orz⁴. Deputații munteni îl informau pe contele Panin în 1770 că țara lor trimitea anual la Constantinopol 35 000 chile de grâu și asigura hrana garnizoanelor turcești din raialele Brăila, Giurgiu și Turnu⁵. Această nouă obligație fusese introdusă în anii 1755—1756, când tulburările din Egipt și Constantinopol creau dificultăți de aprovizionare⁶. În 1769 se livraseră turcilor de către Țara Românească 40 000 chile de grâu; și aceeași cantitate de orz din recolta anului precedent⁷.

Cu același prilej, trimișii munteni înfățișează și situația generală a țării, indicațiile lor constituind un prețios mijloc de reconstituire a vieții economice a Țării Românești. Potrivit acestor date, cultura cerealelor căpătase o mai mare dezvoltare în județele Ialomița, Argeș, Romanși și Dolj. În legătură cu primul dintre aceste județe aflăm că „cea mai mare parte din produse, adică zaharele din care se hrănește țara, se face în județul acesta, cum și cel mai însemnat comerț cu grâne”. Ialomița apărea atunci ca unul dintre cele mai bogate județe ale țării, fapt care explică și de ce, când se vorbește de rodnicia altor județe — ca Mehedinți sau Ilfov — termenul de comparație este mereu Ialomița⁸.

Trebuie subliniat faptul că livrările de grâne către turci nu epuizau cantitățile destinate schimbului. A continuat să existe și să se dezvolte un comerț intern de grâne alături de care înțelnim deseori un prisos destinat exportului. În 1770 deputații munteni stăruie în a arăta tocmai deplina satisfacere a nevoilor interne de cereale și posibilitățile de export ale țării; ei arată că în anii de pace, după trimiterea celor 35 000 chile de grâu datorate Porții „lumea își avea cu prisos îndestulare trebuincioasă... și li mai prisosea încă și zaharea pentru negoț; ba încă și alți negustori cumpărau

¹ M. Guboglu, *Documentele turcești din Arhivele Statului și importanța lor pentru cercetările istorice*, în vol. *Arhivele Statului. 125 de ani de activitate*, Buc., 1957, p. 436—438. Pentru darea în grâne, cunoscută sub numele de iștira sau mubaya, și chipul de percepere al acesteia, vezi N. Svoronos, *Le commerce de Salonique au XVIII-ème siècle*, Paris, 1956, p. 48—50.

² N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 327.

³ A. Oțetea, *Contribution à la question d'Orient*, București, 1930, p. 168.

⁴ L. Guțer, *Le problème de l'approvisionnement d'Istanbul en céréales vers le milieu du XVIII-ème siècle*, în *Revue de la Faculté des Sciences Economiques de l'Université d'Istanbul*, XI (1950), nr. 1—4, p. 179, unde se dau chila de Chilia = 230,94 kg, și chila de Istanbul = 25,66 kg.

⁵ N. Iorga, *Genealogia Cantacuzinilor*, Buc, 1902, p. 461, chila este socotită aici ca având 240 ocale.

⁶ M. Alexandrescu-Dersca, *op. cit.*, p. 20.

⁷ N. Iorga, *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 462.

⁸ „Iar partea de jos este cîmpie, unde se fac bucate ca și în Ialomița” (e vorba de Ilfov), iar despre Mehedinți „două (părți) de cîmp, unde se fac bucate multe pentru zaharele ca și în Ialomița”.

de la țărani români pentru vânzare¹. Existența unor negustori care achiziționau grâu pe piața internă ne este dovedită și de o poruncă a lui C. Mavrocordat din 11 ianuarie 1742 prin care se ordonă oprirea activității acelor „neguțători ce ar fi cumpărători de pîine”, pînă la satisfacerea exigențelor otomane². Merită a fi remarcată însemnătatea acestor negustori care impuneau prin prezența lor, chiar în condițiile monopolului turcesc, o anumită „politică de prețuri” a domniei. S-au amintit mai sus prețurile derizorii stabilite de turci la cumpărarea grînelor³. Era evident pentru domn că în asemenea condiții cererile otomane nu puteau fi îndeplinite cu ușurință, fapt care atrăgea sancțiuni, mergînd pînă la pierderea domniei. Dintr-o poruncă a domnului Moldovei din 1742 aflăm felul în care problema era soluționată : Poarta ceruse o anumită cantitate de grîne, făină de grâu și orz care urma să fie adunată la Galați ; la rîndul lui, domnul, informîndu-se, află că în țară negustorii plătesc „3 lei pol chila de 18 dimirlii”, iar chila de orz cîte 50 parale. De o concurență reală între domnie și acești negustori nu poate fi vorba, deoarece, așa cum s-a arătat, aceștia din urmă erau opriți de a cumpăra grîne pînă la executarea poruncilor Porții. Totuși prețurile oferite de ei, în condițiile „normale” de acțiune a legii valorii, trebuiau luate în seamă de către domn, chiar atunci cînd prin intervenția sa, ca reprezentant al monopolului turcesc devenea singurul cumpărător pe piața internă. În porunca amintită, avînd în vedere că grîul trebuia măcinat și transportat la Galați, domnul oferea 4 lei pe chila de grâu și 1 leu și jumătate pe chila de orz⁴. Prin urmare, în cazul de față, producătorii autohtoni, formal, nu au fost păgubiți, legea valorii croindu-și drum chiar în împrejurările neprielnice ale dominației otomane. Pierderile de bani, rezultate din diferența dintre prețul plătit de turci, și cel achitat în țară de către domn, erau acoperite din impozite, a căror greutate apăsa asupra țărănimii.

Cerealele, cu deosebire grîul, și produsele fabricate : făina și pîinea nu erau vîndute numai turcilor ; cu cit tîrgurile și orașele din țările românești se dezvoltau și deveneau centre de producție meșteșugărească și de schimb, accentuîndu-se astfel separarea de ocupațiile agricole, cererile de grîne în asemenea aglomerări urbane sporeau. Poruncile domnești ne dau o sugestivă imagine a tîrgului, unde domeniile boierilor și mănăstirilor, precum și gospodăriile țărănești își desfăceau produsele agricole. O astfel de imagine reflectă un document din 1761 privitor la repartizarea locurilor în piața din Suceava. Sînt pomenite cu acest prilej „pitărițele cu pita” și „carăle cu făină sau cu alte legume”⁵. Există documente care vădesc preocuparea domniei de a asigura aprovizionarea cu pîine și cereale. Pentru a stimula pe producători în desfacerea mărfurilor în centrele orașenești, sînt acordate o serie de înlesniri și în primul rînd scutirea de taxe. În condica de porunci a lui C. Mavrocordat întîlnim invitația adresată de domn, locui-

¹ N. Iorga, *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 465.

² Idem, *Studii și documente*, VI, p. 325.

³ Cf. N. Svoronos, *op. cit.*, p. 49 și urm.

⁴ N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 332.

⁵ Idem, *Istoria comerțului românesc*, Buc., 1925, vol. II, p. 25.

torilor de a aduce la Iași, pîine, făină, grîu, orz și mălai, subliniind că „beilic nu să vor lua, iar pîinea încă vor vinde-o cu prețul ei”¹.

Prin nevoile lor alimentare, orașele au stimulat nu numai producția cerealiară, dar și culturile de zarzavaturi. În descrierea țărilor românești de către funcționarul turc amintit, se arată că în împrejurimile Bucureștilor se află „cîmpii roditoare cu grădini și vii”, iar pe lângă Tirgoviște se găsesc „întinse vii și grădini de zarzavaturi”². Este probabil ca asemenea culturi să fi fost făcute de locuitorii acestor orașe, practică devenită caracteristică acolo unde orașele sau târgurile nu au reușit să se separe complet de îndeletnicirile agricole; în acest caz, problema iese în afara preocupărilor prezentei cercetări. Faptul însă că în toate poruncile domnești privitoare la obligațiile clăcașilor față de stăpînii de moșii, întîlnim mereu amintite, cînd se vorbește de dijma din produse, legumele destinate „neguțătoriei”, perfect distincte de acele necesare gospodăriei: „pentru treaba caselor lor”, ne îndreptățește încheierea că în orașe se desfășeau legume și zarzavaturi, produse de marile domenii boierești sau mănăstirești, provenite fie din dijmele țaranilor, fie din culturile făcute pe rezerva stăpînului sau de clăcași pe loturile lor.

Desigur că, în ciuda înăsprii monopolului turcesc, o dată cu instalarea domnilor fanarioți, s-a continuat vînzarea mai mult sau mai puțin fățișă a grînelor peste Carpați. Numai astfel se poate explica învinuirea pe care internunțul Brognard i-o aduce lui Alexandru Ghica, domnul Țării Românești, de a fi oprit vînzarea grîului și a altor produse peste Carpați. Răspunsul Porții din august 1767 motivează măsurile domnești prin obligațiile de aprovizionare pe care Țara Românească le avea de îndeplinit față de Imperiul otoman³. Rezultă totuși că, înainte de interdicerea ordonată de Al. Ghica, se vindea în provinciile stăpînite de Habsburgi, grîu din Țara Românească. Contrabanda desfășurată la graniță, care evident nu putea lăsa urme în documentele vremii, a fost de asemenea un factor de limitare a monopolului turcesc, dar lipsa de date precise nu ne permite nici un fel de aprecieri cantitative.

În sfîrșit, printre factorii care au stimulat cultivarea cerealelor în vederea vînzării, trebuie amintite și războaiele purtate de Poartă cu Austria și Rusia. Nevoile de aprovizionare ale trupelor combatante erau satisfăcute în mare parte de producția locală, de unde interesul „serviciilor de intendență” în sporirea cantităților de cereale produse pe marile domenii. Așa cum s-a remarcat, aceste armate solicitante de cereale, au îndeplinit, în proporții evident mai moderate, rolul jucat în această direcție de către orașele din vestul Europei⁴. Cînd însă operațiile militare luau sfîrșit, carele cu grîu sau făină în loc să se mai îndrepte spre depozite militare luau drumul spre Brăila, pasurile Carpaților sau târgurile răspîndite pe întinsul țării, unde încărcătura lor își găsea grabnic cumpărători.

¹ N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 229. Și J. Jackson scrie că „în orașele mari se găsește încă pîine bună de grîu”, vezi, C.I. Karadja, *op. cit.*

² M. C. Karadja, *op. cit.*

³ *Hurmuzaki*, vol. VII, p. 39—40.

⁴ A. Oțetea, *Constrîngerea extra-economică a clăcașilor la începutul sec. al XIX-lea*, în *Studii și referate privind istoria României*, Buc., 1954, vol. II, p. 1060.

Proporțiile acestui comerț de grîne nu trebuie însă exagerate. Așa cum s-a amintit, creșterea vitelor deținea un loc important în economia țărilor românești, iar din întreaga întindere a țării, suprafața de păduri și pășuni depășea cu mult pe cea a terenurilor cultivate. Știrile despre exportul prinșipatelor menționează la loc de frunte tocmai articolele provenite din sectorul creșterii vitelor. În afară de oi și porci, se vindeau în cantități însemnate piei de oaie și de capră, lână, miere și ceară¹. Împrejurări favorabile pentru o creștere simțitoare a comerțului de grîne nu s-au creat decât după 1774, dar au trebuit să mai treacă câteva decenii pentru ca țăările românești să joace un rol important pe piața europeană; abia după 1829, cele două principate au început să îndeplinească funcția de furnizoare de grîne pentru centrul și vestul continentului nostru. Trebuie subliniat însă că dezvoltarea istorică creia premisele pentru succesul agriculturii, pentru inversarea raportului economic: creșterea vitelor, cultivarea pământului, în favoarea ultimului termen. Înainte de a cerceta chipul în care s-a reflectat pe planul relațiilor de producție, nivelul de dezvoltare a vieții agricole românești, este necesar să amintim și factorii care au împiedicat și întârziat sporirea însemnată a cantităților de grîne destinate exportului.

Dintre aceștia, doi sînt mai însemnați și trebuie să rețină atenția cercetătorului: 1) dominația otomană, mai ales aspectele ei economice; 2) situația demografică a Țării Românești.

Dominația otomană. Exploatarea țărilor române de către imperiul otoman a influențat negativ ansamblul economiei românești; în ceea ce privește agricultura, această influență s-a exercitat pe două căi: a) *Exploatarea prin regimul de monopol asupra comerțului de grîne*; s-a arătat mai sus că Țările Române nu aveau dreptul să exporte prisosurile de cereale de care dispuneau, atît timp cît nu erau satisfăcute exigențele Porții. În răspunsurile date contelui Panin în 1770, deputații munteni înșirau numeroasele articole, în primul rînd cerealele, al căror export în regiunile imperiului habsburgic era categoric interzis de turci. Aceste interdicții limitau interesul s'ăpînilor de moșii de a spori în chip sistematic producția marfă a domeniilor lor. Deși comerțul cu grîne făcut cu turcii aducea boierimii cîștiguri, în comparație cu operațiile de schimb, desfășurate în condițiile unei libertăți depline, aceste beneficii nu puteau însemna decît un stimulent relativ. Este cunoscut chipul în care înțelegeau turcii să facă negoț²: abuzurile lazilor sînt o pildă grăitoare. Suzeranitatea otomană și regimul de monopol puneau într-o situație de vădită inegalitate pe producător față de cumpărătorul turc, situație, care desigur nu putea constitui pentru localnici un îndemn spre o inițiativă economică. b) *Exploatarea directă.* Urmările nefaste ale dominației otomane pentru agricultură nu se reduceau la cele de mai sus. Întinderi însemnate din pământul țării fuseseră acaparate de către turci pentru a fi folosite ca pășuni sau exploatarea agricole. Cronica lui Dionisie Eclesiarhul arată proporțiile luate de

¹ N. Iorga, *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 476; V. Papahagi, *Contribuții la istoria relațiilor comerciale ale Munteniei cu Peninsula Balcanică și Veneția în secolele XVI și XVIII*, în *Revista istorică*, XIX (1933), nr. 4—6, p. 119 — 126; N. Svoronos, *op. cit.*

² N. Iorga, *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 505—506.

fenomen și gravitatea sa pentru populația țării, exploatată acum, nu numai prin obligațiile față de statul otoman, dar chiar și direct de către negustorii și cămătarii turci, care începuseră să se dedea pe scară largă la activitate agricolă pe teritoriul țării. Înfățișînd împrejurările premergătoare anului 1769, Dionisie scrie: „Într-aceea vreme era această țeară cuprinsă de turci, că luase moșii boierești și mănăstirești, care era lor voia și da arendă cît vrea ei pe ele, mai nimic și silea pe oamenii satelor de le lucra, adecă clăcuia și făcea negustorie în silnicie...¹”. Căile de acaparare au fost variate. Unii domni fanarioți, pentru a cîștiga bunăvoința turcilor din cetățile dunărene și a evita astfel violențele acestora, le-au permis să ocupe terenuri în pămîntul țării². O dată instalați aici, ei au început să încalce sistematic stăpînirile vecine, dedîndu-se la jafuri și alte acte de violență. În jurul terenurilor turcești se crea repede o zonă pustie, locuitorii căutînd să-și salveze avutul și viața prin fugă. Cerînd Rusiei în 1770 cucerirea Brăilei, Turnului și Giurgiului, a căror stăpînire înlesnea turcilor desfășurarea acțiunilor prădalnice asupra așezărilor din apropiere, boierii munteni subliniau că prin aceasta „se va da prilej de plugărie în acel loc”³. Față de înmulțirea silnicilor turcești, Scarlat Ghica reușește în 1758, în schimbul sumei de 400 000 lei să obțină temporar sprijinul autorităților centrale ale imperiului pentru înlăturarea acestor elemente de dezordine și pradă. Înstăpînirea turcilor în interiorul țării se făcea însă și pe calea unei intense activități cămătărești — prin luarea ca zălog a moșiilor datornicilor aflați în imposibilitate de a restitui sumele împrumutate — și prin arendări. Grăbiți să obțină cîștiguri mari, turcii secătuiu repede pămînturile arendate, iar în diferendele cu localnicii foloseau forța pentru a obține cîștig de cauză⁴. Zălogirea moșiilor la turci ajunsese un fenomen atît de răspîndit, încît domnia s-a văzut obligată să ia măsuri de lichidare a acestei situații primejdioase pentru economia și liniștea țării. Într-o judecată din 2 februarie 1756 se amintea o poruncă domnească, care obliga pe toți locuitorii cu moșiile zălogite la turci, să-și achite imediat datoriile pentru a nu mai da prilej turcilor de a stăpîni moșii în țară⁵. O poruncă similară, menționată într-un document din 20 ianuarie 1760 adaogă la interzicerea zălogirilor și pe cea a arendărilor „ca să poată turcii eși din țară să nu mai găsească pricini cu ținerea moșiilor”⁶.

Prin urmare, turcii au acaparat pămînturi, organizînd o exploatare directă a bogățiilor naturale. Activitatea economică otomană lipsea Țara Romînească și pe această cale de posibilitatea unei mai largi folosiri a tere-

¹ Dionisie Eclesiarhul, *Cronograful Țărei Romnești*, ed. C.S. Nicolăescu-Plopșor, R. Vilcii, 1934, p. 8, cf. H.D. Siruni, *O năvdire necunoscută a bandelor turcești în țările romne la 1769*, în *Revista arhivelor*, IV (1940), nr. 1, p. 26. Turcii aflați pe moșiile Oravița și Bolboșani refuzau în 1747 să dea adetul convenit mitropoliei, stăpîna acestor moșii, pentru 120 clăi fln cosit, 700 stupi și 4 mori, Acad. R.P.R., ms. 616, f. 87.

² D. Fotino, *Istoria generală a Daciei*, trad. G. Sion, Buc., 1859, vol. II, p. 148.

³ Acad. R.P.R., ms. 5244, f. 280.

⁴ Teama de arendașii turci era atît de mare încît epitropii bisericii Obedeauu includeau în contractul de arendă, încheiat la 23 aprilie 1763 cu Gheorghe al Popii și Băluna, pentru moșia Sacă, o clauză privitoare la sancțiunea pe care urmau să o suporte arendașii, dacă s-ar fi întovărășit cu un turc (Arh. St. Buc., Bis. Obedeauu, VII/3).

⁵ N. Iorga, *Studii și doc.*, V, p. 495.

⁶ *Ibidem*, p. 326.

nurilor capabile să asigure însemnate cantități de produse destinate schimbului. Rolul negativ al acestei infiltrări turcești a fost accentuat de chipul brutal în care dominatorii înțelegeau să-și obțină cîștigurile.

Factorul demografic. Al doilea factor de limitare a întinderii suprafețelor cultivate a fost numărul scăzut al brațelor de muncă. În această perioadă populația Țării Românești nu depășea cu mult jumătate de milion de locuitori, ceea ce însemna o densitate cu totul redusă. Contemporanii își dădeau seama că o populație sporită în aceste locuri bogat dăruite de natură, ar fi putut da un excepțional randament economic. Dintre numeroasele mărturii cuprinse în descrierea Țărilor Romîne și în rapoartele agenților străini amintim următoarele rînduri dintr-o descriere anonimă a Țării Românești din veacul al XVIII-lea, datorită unui autohton: „iar, cîndu ar fi mulțimea oamenilor, ce pe alte locuri sântu, atunci nu cu altă țară de potriveaiei, care ar fi dînd venit mai bun, s-ar putea potrivea, ci pot zice că atunci cu 3 și 4 țări d-acele mai bune ar putea da venit deopotrivă”¹.

Numărul scăzut al populației se explică prin acel complex de factori, înfățișat de generalul Bauer în lucrarea sa despre Țara Romînească². Dintre aceștia o influență deosebită a avut-o fuga, ca urmare a exploatării fiscale. În cursul lucrării vom avea prilejul să urmărim mai atent această problemă. Ne mărginim aici a arăta că relațiile observatorilor străini sînt unanime în a recunoaște urmările dezastruoase pe care le-a avut depopularea pentru agricultură și a atribui fuga poverii insuportabile a dărilor. Lămuritor în această privință este raportul lui Pietro Businello, cunoscător al realităților muntene din anii 1744—1746. Amintind nenumăratele obligații ale locuitorilor față de aparatul de stat, el notează că în intervalul amintit, 20 000 familii și-au părăsit căminurile, preferînd să-și caute scăparea pe teritoriul administrat de pașa din Vidin. Fuga locuitorilor lăsa în paragină numeroase terenuri arabile și reducea simțitor producția agricolă³. Această situație s-a menținut de-a lungul întregii perioade studiate. În 1770 contele Panin era informat de deputații munteni că din pricina silniciei turcești și a abuzurilor în perceperea impozitelor — sau cum spun diplomatic boierii pentru a nu-și vădi practicile proprii „hrăpîri și dese schimbări de domnie” — „ai noștri se împuținau, fugînd pe toată ziua”⁴.

¹ N. Iorga, *Studii și doc.*, III, p. 57—58. În aceeași descriere citim: „Deci dăstul este a socoti cinevaș cîtă dare au pe tot anul, nu numai birul și alte științe și obișnuitele cheltuieli... și alte întîmplări și pagube au apurarea și de s-ar socoti cîtă sumă vor cuprinde acest tot, încă p-atît sau mai mult plătesc pe tot anul dobinzi de bani la turci ce-i îndatoresc și tot den osteneala lor, ajutîndu-se din birșugul pămîntului, de să face multă neguțătorie, cu care să biruiesc la toate necazurile”. Pentru cunoașterea nivelului atins de agricultură munteană ar fi interesant să se poată data precis această însemnată descriere. N. Iorga socotea că a fost scrisă pe la 1750. Vezi *Cîteva note despre cronicile și tradiția noastră istorică*, extras din *Analele Acad. Rom.*, seria II, t. XXXIII, 1910, p. 14.

² Mai sus, p. 72, nota 5.

³ N. Iorga, *Călători, ambasadori, misionari în țările noastre și asupra țărilor noastre în Buletinul Soc. geografice*, sem. II, 1898, p. 71—72. Și abatele Boscovici (despre el, N. Iorga, *Istoria romînilor prin călători*, II, p. 177 și urm.) a fost găzduit la Jenibazar de un romîn care prefera să trăiască sub administrația turcă pentru a scăpa de dările apăsătoare din țara sa. Cf. *Giornale di un viaggio da Constantinopoli în Polonia*, Bassano, 1784, p. 65—66.

⁴ N. Iorga, *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 461.

La capătul acestei sumare expuneri a factorilor care stimulau și a celor care frânau dezvoltarea agriculturii, se impune constatarea că dominația otomană și metodele de guvernare ale instrumentelor ei — domnii fanarioți — au împiedicat folosirea condițiilor naturale excepționale de care dispunea țara pentru cultura cerealelor. În măsura însă în care acțiunea factorilor neprielnici sporirii cantităților de cereale-marfă era atenuat de împrejurări istorice favorabile progresului economic, agricultura a cunoscut înainte de 1774, faze de progres lent. Stăpînii de moșii organizatori ai procesului de producție pe marele domeniu, au putut întrevedea în asemenea momente perspectivele ce li se deschideau, în cazul înlăturării obstacolelor din calea dezvoltării agriculturii. Dar pentru transformarea moșiilor în unități capabile să furnizeze permanent produse pentru piața internă și externă era necesară găsirea mijloacelor în măsură să asigure o producție și o productivitate a muncii superioare celor existente. În fața acestei probleme, boierimea din Țările Române a ales calea reacționară, a sporirii obligațiilor de muncă a clăcașilor, a fixării acestora de pămîntul pe care îl lucrau. Apăreau astfel fenomenele economice și sociale caracteristice procesului complex denumit a doua iobăgie a țărănilor.

2. OBLIGAȚIILE CLĂCAȘILOR

Străinii care în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea au cunoscut îndeaproape realitățile economice și sociale din Țara Românească, au arătat că reforma lui Constantin Mavrocordat nu a rezolvat — și de altfel nu putea rezolva — problema țărănilor clăcași. Desființarea șerbiei punea capăt dependenței personale a țărănilor față de stăpînii de moșii, nu însă și dependenței reale care decurgea din stăpînirea pămîntului de către boieri și mănăstiri. Raicevich după ce arată că desființarea șerbiei a fost provocată de anumite interese ale domniei, constată că în realitate rumîinii „eliberați” rămîneau la dispoziția stăpînului moșiei pe care se aflau. El este de părere că numai însoțită de o simultană distribuire de pămînt (din domeniile întinse ale domniei) reforma ar fi putut aduce o transformare însemnată în situația țărănilor clăcași fie direct, fie indirect, silindu-i pe stăpînii de pămînt să ușureze regimul țărănilor aflați pe moșiile lor, de teamă de a nu pierde brațele de muncă și altfel rare în țară ; „libertatea acordată nu e decît imaginară”, încheie Raicevich acest capitol al observațiilor sale¹.

Hrisovul de desființare a rumîniei din 5 august 1746 afirma răsplată — pentru a nu da loc la confuzii — că se vor elibera sau răscumpăra doar „capetele rumînilor, fără de moșie”, acestea din urmă rămînînd în stăpînirea boierilor și a mănăstirilor. Introducerea acestei clauze însemna o importantă etapă în procesul multiseclar de acaparare a pămîntului țărănesc de către boieri și mănăstiri, dar mai ales a trecerii spre stăpînirea

¹ (Raicevich) *Osservazioni storiche, naturali e politiche intorno la Valachia e Moldavia*, Napoli, 1788, p. 128—130. Cf. aceeași apreciere, la N. Bălcescu, *Despre starea socială a muncitorilor plugari în Principatele Române în deosebite timpuri*. Opere, vol. I, Buc., 1953, p. 141, *Reforma socială la romni*, *ibidem*, p. 257 : „emancipația țărănilor rămase numai cunoscută în lege, iar relațiile lor cu proprietarul rămăseră tot aceleași”.

deplină a acestora asupra pământului, astfel cum se va realiza în veacul al XIX-lea. Faptul în sine nu trebuie însă greșit interpretat. Clauza amintită din hrisovul de eliberare a rumînilor nu era o inovație; ea apare în aceeași formă în majoritatea actelor de răscumpărare sau eliberare individuală a rumînilor la sfîrșitul veacului al XVII-lea și în prima jumătate a veacului al XVIII-lea¹ și nu reprezenta deci decît aplicarea într-o hotărîre cu prevederi generale, a unui vechi procedeu folosit în majoritatea cazurilor individuale de eliberare. Totuși, nu e mai puțin adevărat, că foștii rumîni — sau cel puțin o parte a lor — au căutat să interpreteze actul ca o răscumpărare nu numai a „capetelor” ci și a pământului lor².

Desființarea rumîniei a adus o simplificare în structura țărănimii lipsite de pământ reducînd la două, categoriile de țărani folosiți de stăpîni în exploatarea domeniilor lor: lăturași cu așezămînt și clăcași.

Cei dintîi erau veniți de pe alte moșii sau dinafara hotarelor țării, ca urmare a repetatelor chemări făcute de domn sau boieri pentru a suplini lipsa brațelor de muncă. Acești coloniști se bucurau de un regim fiscal deosebit (ruptoarea), iar obligațiile lor față de stăpînul moșiei pe care se așezau se stabileau prin învoeli încheiate cu acesta și erau relativ ușoare³. Deși poruncile domnești subliniază că în această situație nu se puteau primi decît „oameni străini fără de bir”, interzicînd prin urmare trecerea în această categorie a locuitorilor țării, este probabil că mulți țărani, pentru a beneficia de ușurările fiscale acordate, fugeau în satele de colonizare. Interesați în a avea cît mai mulți oameni de muncă, stăpînii de moșii îi tăinuiau în satele lor.

A doua categorie o constituiau clăcașii, vechii rumîni care prin reforma lui Constantin Mavrocordat din 1746, căpătaseră posibilitatea de a dobîndi libertatea personală. Principalele lor obligații față de stăpînul moșiei pe care locuiau constau într-un anumit număr de zile de clacă și dijma din produse⁴. Pentru a-și spori veniturile moșiilor, boierii și mănăstirile se străduiau să-și lărgească stăpînirile de pământ⁵ și să mărească numărul zilelor de clacă.

¹ Cu titlu de exemplu: doc. din dec. 1745 (întărire domnească la 31 dec.) pentru rumîni din Edera la I.C. Filitti, *Arhiva Gheorghe Grigore Cantacuzino*, Buc., 1919, p. 98.

² Vezi mai jos, p. 54.

³ A. Oțetea, *Constrîngerea extra-economică...*, p. 1063.

⁴ Pentru celelalte aspecte ale situației clăcașilor, vezi, A. Oțetea, *Le second asservissement...*, p. 302—305.

⁵ Idem, *Tudor Vladimirescu și mișcarea eteristă în țările românești*, Buc., 1945, p. 38. Pînă în prezent nu s-a studiat amănunțit extinderea marelui domeniu în veacul al XVIII-lea pentru a se preciza aspectul cantitativ al problemei. Pentru rezolvarea acestei chestiuni este necesar să se urmărească, pe baza unei atente examinări a hotărnicilor, întinderea marilor domenii prin acapararea pământului moșnenilor și a actelor de transfer funciar (Cf. pentru sec. XIX, studiul lui Gh. Georgescu-Buzău, *Un mare latifundiar în Moldova după tratatul de la Adrianopol: Mihail Sturza, în Studii și materiale de istorie modernă*, vol. I, Buc., 1957). M'jloacele folosite de stăpînii de moșii au fost variate. Boierii și mănăstirile s-au folosit de o serie întregă de împrejurări pentru a-și realiza țelul. Ne mărginim aici a înregistra cîte un caz exemplificator pentru fiecare chip de însușire a unor părți din pămînturile țărănilor liberi: a) Neachitarea datoriilor bănești; moșnenii din Vulpeasca neputînd plăti o despăgubire lui Dumitru Mehtupcu sînt nevoiți să renunțe la o parte din moșie, v. N. Iorga, *Documente teleormăne*, în *Buletinul Comisiei istorice a Romîniei*, XI (1933), p. 19. b) Hotărnicii nedrepte, la 22 martie 1755, moșnenii din Gemenea- (Dimbovița) se plîngeau împotriva hotărniciei efectuate cu prilejul delimitării părții lor de moșie,

Pentru valorificarea pământului însă se cereau brațe de muncă și acestea erau mai greu de găsit. Apăsarea fiscală îi împingea pe locuitori la fugă, iar numărul coloniștilor străini era relativ redus. Când mijloacele „legale” de atragere a unui număr cât mai mare de brațe de muncă pe moșii erau epuizate, fără a se atinge rezultatele dorite, stăpînii acestora recurgeau la „rapt”. E cazul sătenilor din satul Lăceni de pe moșia postelnicului Iordache Ciocănescu, care fuseseră mutați de ispravnicul județului Teleorman, Mavrodin, pe moșia sa : „s-au pus de au ridicat satul Lăcenii după moșia noastră și l-au dus pe moșia dumnealui”. Timp de 4 ani locuitorii satului amintit au rămas pe moșia lui Mavrodin. E probabil că mutarea de pe o moșie pe alta s-a făcut cu învoirea țăranilor, aceștia fiind atrași de avantajele — în primul rînd de natură fiscală — de care beneficiau locuitorii de pe moșiile boierilor cu dregătorii înalte sau de anumite înlesniri făgăduite de Mavrodin. Trebuie subliniat faptul că „păgubașul” era un boiernaș, Lăcenii fiind singurul său sat. În 1763, în urma unor împrejurări pe care nu le cunoaștem — poate că ispravnicul începuse să facă uitate înlesnirile inițiale — țăranii se reîntorc la vechiul stăpîn, încercările lui Mavrodin de a-i relua fiind zadarnice¹. Pricina se judecă la 3 octombrie 1763, cînd în sfîrșit lui Iordache Ciocănescu i se recunoaște dreptul de stăpînire asupra satului². Conflictul dintre cei doi boieri este semnificativ pentru încercările stăpînitorilor de a-și spori numărul clăcașilor de pe moșiile lor. În condițiile acestei concurențe pentru brațe de muncă țăranii beneficiau deseori de înlesniri și, la rîndul lor, căutau să se folosească de aceste neînțelegeri pentru a-și ușura traiul.

Totuși, asemenea mijloace nu puteau furniza decît o mică parte din mîna de lucru necesară pe domenii, mai ales că organele fiscale se opuneau acestor schimbări. Pentru o mai bună valorificare a pământului, calea cea mai sigură era sporirea zilelor de clacă și stăpînii de moșii au recurs la ea. Se impune deci cercetarea evoluției numărului acestor zile.

Evoluția obligațiilor de clacă. Începînd de la prima reglementare generală a obligațiilor de clacă, care datează din deceniul al treilea al veacului al XVIII-lea și pînă în 1774, în Țara Romînească s-a succedat un șir de măsuri adoptate de puterea centrală în problema raporturilor agrare. Succesiunea acestor măsuri reflectă evoluția raporturilor dintre clasa stăpînitorilor de pămînt și cea a clăcașilor, tendința celor dintii de a obține mai

de partea stăpînitorilor de m-rile Sf. Gheorghe și Radu-Vodă. Ei arătau că primiseră o întindere de pămînt mai mică decît li se cuvenea „și încă la trei dintr-aceștia (dintre moșneni — n.n.) nu l-eau dat nimic”, v. I. Răuțescu, *Documente dtmbovițene*, în *Revista istorică*, X, 1924, nr. 10—12, p. 281, la aceste hotărnicii mărturia unui boier mare valora cît mărturiile mai multor boieri mici, ceea ce sporea abuzurile, cf. doc. publicat de C.G. Giurescu în *Revista istorică*, LX, 1923, nr. 1—3, p. 43—45, un vel logofăt = 12 boeri la N. Iorga, *Studii și doc.*, V, p. 449. c) Judecăți îndelungate; sărăciți de cheltuielile judecății, de drumurile zadarnic bătute, țăranii erau siliți să se lipsească de o parte din pămînt. În această situație se găseau Petru Almăjanu și cetașii săi, aflați în judecată cu boierii Poenari. În zăpăditul dat de cei dintii citim : „Așteptînd noi să se strîngă boierii și zăbovind mult și supărîndu-ne cu cheltuiala și pericunerea casei, fiind vremea lucrului, am voit pacea. Ni-au dat dumnealor (boierii — n.n.) din bună voe, moșie mai puțină” . . . , v. I. C. Filitti, *Condica Poenarilor-Almăjani*, extras din *Arhivele Otteniei*, 1929, nr. 41—42, p. 6.

¹ Arh. St. Buc., Mitropolia Țării Romînești, ms. 129, f. 57v—58.

² Ibidem, f. 58.

multă muncă pentru a-și exploata mai bine domeniile, rezistența, cu multiple aspecte și uneori încununată de succes a celor din urmă; în sfârșit politica domniei, exponentă a intereselor boierimii, dar în același timp cu interese fiscale deosebite, care uneori o sileau să acorde concesiile țăranilor. Din ciocnirea acestor linii de interese contradictorii a rezultat dinamica relațiilor agrare în veacul al XVIII-lea.

Regimul obiceiului — al reglementării prin învoială între țăranii liberi și boierii sau mănăstirile pe moșiile cărora erau așezați¹ — a fost pentru prima oară înlocuit printr-o reglementare cu aplicație generală în Oltenia, în timpul ocupației austriace (1718—1739)². În 1722, autoritățile austriace stabileau la cererea boierilor olteni, regimul de clacă de o zi pe săptămână — adică 52 zile pe an — pentru toți țăranii — indiferent de situația lor juridică — de pe moșiile boierești și mănăstirești³. Expresie a unui moment de dominație nelimitată a marii boierimi, regimul acesta avea să dureze tot atât timp cât și împrejurările istorice din care s-a născut. Deoarece în județele din stînga Oltului, în tot acest interval „obiceiurile” vechi continuaseră să reglementeze relațiile agrare, se înțelege că după unificarea țării, în urma păcii de la Belgrad, domnia era silită să asimileze cele două situații atât de deosebite și prin urmare izvor de mari inconveniente. Folosind probabil exemplul administrației austriece, C.Mavrocordat a introdus un așezămînt⁴, care prevedea pentru țăranii ce locuiau pe moșiile boierilor și ale mănăstirilor obligația de a clăcui 24 zile pe an. Textul hotărîrii nu s-a păstrat; ea nu ne este cunoscută decît din lucrările lui Mihail Cantacuzino și ale generalului Bauer⁵.

Existența acestei reglementări nu a avut durată. C. Mavrocordat a fost silit în curînd să se ocupe din nou de problema relațiilor agrare, dar hrisovul său din februarie 1740 prevedea ca „oricine pe a cui moșie va

¹ Din puținele cazuri cunoscute se constată că în general acestea prevedeau 3 zile de clacă sau un număr apropiat.

² Pentru relațiile agrare în această perioadă și în general pînă la 1746, vezi Șerban Papacostea, *Contribuție la problema relațiilor agrare din Țara Românească în prima jumătate a veacului al XVIII-lea* (în manuscris).

³ C. Giurescu, *Material pentru istoria Olteniei sub Austrieci*, Buc., 1916, p. 536—537. Această hotărîre fusese precedată de alta, cu un regim mai puțin apăsător pentru țăranii, care a fost însă modificată la insistențele boierilor. Cf. Ș. Papacostea, *op. cit.* (Mihail Cantacuzino) *Istoria Țării Românești*, trad. C. Sion, Buc., p. 36—37 și Bauer, *op. cit.*, p. 48 afirma că țăranii erau obligați să presteze 48 zile pe an; totuși dispozițiile administrației indică întotdeauna o zi pe săptămână; de ex. poruncă adresată satelor Dobriceni și Bogdănești la 2 noiembrie 1722, „...în toate săptămînile, de săptămînă, o zi”. Arh. St. Buc., M-rea Arnotă, XVIII/92. În schimbul acestei considerabile sporiri a numărului zilelor de clacă, stăpînii de moșii au renunțat la dijmă.

⁴ Pentru aspectul juridic al hrisoavelor și așezămîntelor domnilor fanarioți, vezi, D. Ionescu, Gh. Matei și Gh. Tuțui, *Dezvoltarea constituțională a statului român*, Buc., 1957, p. 35—36, cf. A. Rădulescu, *L'influence française sur le droit roumain jusqu'en 1864*, Académie Roumaine, *Buletin de la Section historique*, t. XXVII (1946), p. 10, compară aceste hrisoave cu ordonanțele regale franceze.

⁵ Nu s-a găsit pînă în prezent nici o poruncă domnească în favoarea mănăstirilor sau boierilor stăpîni de moșii, care să facă referire la acest așezămînt: în favoarea autenticității sale pledează însă adresa clerului și a boierimii către Al. Ipsilanti, probabil din 1775, în care se arată: „iar de la o vreme încoace s-au hotărît ca să fie datori cei ce șădu pe moșii streine să lucreze într-un anu zile 24”, N. Iorga, *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 542.

șădea, aceluia să-i clăcuiască și să-și dea dijma după obicei¹, ceea ce pare a însemna o revenire la regimul anterior al „obiceiurilor”. Poruncile domnești din a doua jumătate a anului 1740 și din anii următori (atât cele de la C. Mavrocordat cât și cele de la M. Racoviță) fixează obligațiile de clacă² ale țăranilor de pe moșiile mănăstirești și boierești la 6 zile pe an³.

Reîntors în domnie în vara anului 1744, C. Mavrocordat adoptă o nouă hotărâre în privința obligațiilor de clacă; poruncile emanate acum de cancelaria domnească au formule stereotipe și ele se conformează unui așezământ al cărui original e pierdut, dar ale cărui prevederi pot fi reconstituite⁴. Țăranii⁵ erau obligați să clăcuiască 12 zile pe an, câte trei zile în fiecare anotimp și aveau dreptul să convertească, numai cu asentimentul stăpînului moșiei, claca în bani plătind un zlot pe an în două rate: 1 tult⁶ la Sf. Gheorghe (23 aprilie) și 1 tult la Sf. Dimitrie (26 octombrie).

Evenimentele din anii 1745—1746, care au culminat cu actul de desființare a rumîniei din 5 august 1746 nu au adus nici o modificare regimului clăcii stabile anterior. Țăranii clăcași — categorice în care s-au integrat și foștii rumîni — urmau să presteze 12 zile conform așezămîntului din vara anului 1744. Derogarea de la acest așezămînt nu se prevedea decît în favoarea imigranților (atît în înțelesul propriu al termenului cît și în cel de fugari reîntorși), care, în afara ușurărilor de ordin fiscal, obțineau și o reducere la jumătate, adică la 6 zile, a obligațiilor de clacă. S-a crezut că și rumîni eliberați în urma hotărîrii din 6 august au beneficiat de același regim⁷. Documentele nu confirmă însă această ipoteză: la 12 februarie 1747 domnul poruncește clăcașilor din satul Stroești al m-rii Bistrița să achite suma pe care conveniseră cu egumenul să o plătească pentru a fi scutiți de clacă, în caz contrar fiind îndatorați să clăcuiască 12 zile pe an⁸; tot la 12 zile erau îndatorați clăcași din satele Jiblea, Călimănești, Bratovoiești și Orlea ale m-rii Cozia, prin porunca domnească din iunie 1747⁹. Rămîne să se stabilească în viitor, pe baza unei mai largi cunoașteri a materialului documentar, dacă aceste porunci porneau de la un nou așezămînt, ulterior reformelor din 1746, așa cum au crezut unii

¹ Arh. St. Buc., Suluri, nr. 17; textul francez al „constituției” lui Mavrocordat indică „un certain nombre de jours”, *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secț. Ist., seria III, t. XXIX (1945—1946), p. 439.

² Documentele nu precizează dacă e vorba de țăranii liberi cu învoială sau rumîni, folosind formula „toți oamenii cîți vor fi șezători pe moșiia. . .”; cf. porunca din 20 noiembrie 1740. *Acad. R.P.R.*, fond. cit. *DXCI/83*.

³ Cu o singură excepție, la 4 septembrie 1740, domnul poruncește locuitorilor moșiei Dărăști a vel sătrarului Tănase să clăcuiască 12 zile pe an. Arh. St. Buc., Mitrop., Ț. Rom., XXV/4.

⁴ Conținutul acestor porunci indică întotdeauna izvorul pe care îl urmează „după hotărîrea y așezămîntul ce s-au făcut la divan”. Arh. St. Buc., M-rea Glavacioc, XXXIV/73.

⁵ E vorba probabil de țăranii liberi cu învoială; în unele porunci, după ce se vorbește despre obligația „oamenilor ce vor fi șezători pe moșiile. . .” de a clăcui 12 zile, se spune: „Și pe rumîni de baștină să-i stăpînească ca și mai înainte”. Cf. *Acad. R.P.R.*, *Mss. DXCIV/67*.

⁶ Tultul era o monedă turcească, vezi H. Dj. Siruni, *Monetele turcești în țările romîne, Balcania, II—III* (1939—1940), p. 75.

⁷ I. C. Filitti, *Proprietatea solului în Principatele romîne pînă la 1864*, Buc., 1934, p. 214—215.

⁸ Arh. St. Buc., M-rea Bistrița, LVI/11.

⁹ *Ibidem*, XLVI/18.

cercetători¹ sau reglementarea din 1744 a continuat să se mențină în vigoare pînă la sfîrșitul domniei lui C. Mavrocordat. Textul „urbariului sau pontului” acestui domnitor, publicat de N. Bălcescu², fixează ca îndatorire clăcașului, „să lucreze pe an 8, 10 și 12 zile, după cum se va învoi cu stăpînul moșiei” și nu mai amintește posibilitatea răscumpărării clăcii, după căpătarea aprobării stăpînului moșiei. Documentul referitor la satul Stroești, amintit mai sus, arată însă că nici după 1746, dreptul de convertire a clăcii nu fusese abrogat. La 9 decembrie 1747, clăcașii de pe moșia Suhașul se învoiau cu egumenul m-rii Bistrița să răscumpere claca numai cu 60 bani, întrucît mănăstirea nu le dăduse pămînt „cît ne-ar trebui să ne hrănim”, ci numai loc de casă și grădină³.

Documentele din primii doi ani de domnie a lui Grigore Ghica, succesorul lui C. Mavrocordat, reflectă dualitatea regimului de obligații: la 2 iunie 1748 domnul poruncește clăcașilor de pe moșiile din Romanaiți ale m-rii Brîncoveni să lucreze „după cum au avut așezămînt de au clăcuit și pîn-acum, zile 12”⁴; porunca domnească din 10 iunie 1748 către patru sate din jud. Dîmbovița al mitropoliei indică obligația de 6 zile clacă pe an, grupate cîte două la o coasă, seceră și arătură⁵; la 3 septembrie 1748, domnul poruncește clăcașilor de pe moșia schitului Pîrliți să clăcuiască 6 zile pe an, subliniind că răscumpărarea clăcii este interzisă: „însă clacă, iar nu bani”⁶. În sfîrșit într-o poruncă din 4 septembrie 1748 se evită orice precizare cantitativă referitor la clacă și se admite convertirea clăcii în bani; că este vorba, în acest caz, de recunoașterea unei învoeli dintre mănăstire și clăcași, reiese din înseși cuvintele documentului: „toți să aveți a clăcui după așezămîntul ce-l aveți”⁷.

Nu mult timp după aceasta, Grigore Ghica a modificat regimul obligațiilor de clacă, dacă nu chiar ansamblul raporturilor dintre stăpînii de moșii și clăcași. Poruncile emise de domn începînd din vara anului 1750 reflectă această nouă reglementare. La 15 iunie domnul se adresa ispravnicului de Vîlcea, poruncindu-i să constrîngă la îndeplinirea obligațiilor pe locuitorii refractari ai moșiei Gorunișul; aceștia urmau să clăcuiască „după testamentul care s-au făcut acum dă domnia-mea”. „Testamentul”⁸ fusese desigur trimis în copie tuturor ispravnicilor, căci textul arată în continuare „...precum și dumitale ți s-au trimis izvod după testament”⁹. Domnul poruncise ca textul acestui așezămînt să fie adus la cunoștința

¹ G. Panu, *Cercetări asupra stărei țăranilor în veacurile trecute*, vol. I, Buc., p. 305—307, G. Tașcă, *Cum a evoluat claca de la începutul înființării ei pînă astăzi*, în *Analele Acad. Rom.*, Mem. Secț. Ist., seria III, t. XIX, mem. 12, p. 30 consideră că urbariul publicat de N. Bălcescu este această nouă reglementare.

² *Magazinul istoric pentru Dacia*, II (1846), p. 293 — 294.

³ Arh. St. Buc., M-rea Bistrița, LXII/151.

⁴ *Ibidem*, M-rea Brîncoveni, XXI/14.

⁵ *Ibidem*, Mitrop., Ț. Rom., XXXVII/22.

⁶ *Ibidem*, M-rea Cîroceni, XXVIII/25.

⁷ *Ibidem*, M-rea Cîroceni, XXVIII/26.

⁸ Pentru „testament” în sens de legiuire, vezi H. Tikin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, s.v.

⁹ Acad. R. P. R., *Mss.* CCCLXII/182. O formulare similară în cartea către ispravnicul de Vîlcea din 26 august 1750 „după testamentul ce l-au făcut domnia-mea, după care testament încă mai înainte ți s-au trimis izvod... să clăcuiască”. G. Potra, *Mănăstirea Cobia*, Buc., f.a., p. 42.

locuitorilor prin citirea lui în sate; într-o rezoluție domnească din aprilie 1752, în legătură cu abuzurile săvârșite de clucerul Mihalache, se găsește următoarea întrebare adresată marelui vistier: „Dar acestea toate (obligațiile clăcașilor — *n. n.*) și pentru sohatul vitelor și pentru clacă nu s-au coprinsu în porunca ce s-au trimis la isprav/nicul/ județului ca să le citească pen toate satele și să să urmeze?”¹.

Poruncile domnești din acești ani sînt aplicații în cazuri particulare ale măsurilor generale cuprinse în „testament”. Astfel porunca din 17 martie 1752 impunea locuitorilor din trei sate ale județului Ialomița să clăcuiască „după cum iaste hotărît prin testamentul domniei mele”². Cînd în cursul aceluiași an domnul intervenea în conflictul dintre m-rea Mărgineni și clăcașii din Breaza, el porunceea acestora din urmă să-și îndeplinească obligațiile de muncă „după cum se arată în testamentul domniei mele”; și în privința interdicției pentru țărani de a vinde vin, textul poruncii se referă tot la „hotărîrea testamentului”.

Ne mărginim la aceste indicații ale documentelor, care dovedesc indiscutabil existența unei reglementări domnești în problema obligațiilor țăranilor clăcași, rămasă pînă astăzi necunoscută. Textul „testamentului” nu ni s-a păstrat. Reconstituirea sa desigur fragmentară, trebuie încercată pe baza diverselor porunci, prin care se făcea aplicarea prevederilor acestuia³. Din păcate însă, documentele de acest fel se exprimă concis, făcînd referire la așezămînt, al cărui cuprins era cunoscut în întreaga țară.

Prima constatare ce se desprinde din cercetarea documentelor este că pe marea majoritate a moșilor mănăstirești claca era fixată la 6 zile anual. Într-adevăr, toate poruncile din intervalul 1750—1756, cu excepții asupra cărora vom reveni, impun țăranilor clăcași de pe moșiile mănăstirilor să presteze 6 zile de clacă. Dintre formulările cuprinse în documente, mai explicită ni se pare a fi cea aflată în porunca adresată la 24 aprilie 1752 ispravnicilor de Prahova pentru supunerea la muncă a clăcașilor de pe moșia schitului Pirlîți, în care după ce se vorbește despre claca datorată de aceștia, se face precizarea: „după testamentul domniei mele ce s-au dat mai pe urmă, să faceți pe acei oameni... ca să clăcuiască cîte 6 zile într-un an”⁴. Reducerea obligațiilor de clacă reiese evident din succesiunea poruncilor domnești pentru aceeași moșie; astfel clăcașii de pe moșiile din Vlașca ale m-rii Glavacioc care clăcuiau 12 zile pe an în 1745⁵, primeau poruncă la 20 februarie 1754 din partea domnului C. Racoviță să presteze doar 6 zile pe an⁶. Scăderea numărului zilelor de clacă de la 12 la 6 trebuie explicată prin interesul domniei de a stabili un regim uniform de obligații prin egalarea cuantumului îndatoririlor localnicilor cu cel al înstrăinaților reîntorși⁷.

¹ Acad. R.P.R., *Mss.* DGXXIV/107.

² Arh. St. Buc., M-rea Dealul, XXII/35.

³ Cercetarea trebuie extinsă și asupra poruncilor emise de Matei Ghica și C. Racoviță, succesorii lui G. Ghica, care au menținut regimul stabilit de predecesorul lor.

⁴ Arh. St. Buc., M-rea Țigănești, IX/3.

⁵ Porunca lui C. Mavrocordat din 10 iunie 1745, *ibidem*, M-rea Glavacioc, XXXIV/73.

⁶ *Ibidem*, XXXIV/76.

⁷ O măsură similară a fost adoptată în Moldova, unde claca locuitorilor era redusă de la 24 zile la 12 pe an, cit datorau lăturașii.

Din documente reiese că așezămîntul domnesc stăruia și asupra modalității de efectuare a clăcii. Hotărîrea referitoare la procesul m-rii Mărgineni cu satul Breaza, după ce amintește obligațiile celor 6 zile, adaugă : „și claca să o facă după cum se arată în testamentul domniei mele”¹. Probabil că așezămîntul lămuria precis obligațiile clăcașilor în cadrul celor 6 zile², după modelul oferit de învoelile dintre stăpînii de moșii și clăcași³. E foarte probabil că așezămîntul grupa zilele de clacă în trei anotimpuri —primăvara, vara și toamna—răspunzînd astfel cerințelor stăpînilor de moșii, interesați ca zilele de muncă să fie grupate în perioadele de activitate agricolă intensă.

Pe unele moșii însă se constată derogări de la această hotărîre cu aplicație generală, menținîndu-se vechiul regim de 12 zile de clacă. Un exemplu îl constituie moșiile din Argeș ale mitropoliei, ai căror locuitori primeau poruncă la 7 februarie 1753, să clăcuiască numărul de zile amintit⁴. Explicația acestor situații speciale ne este oferită de altă poruncă domnească : la 24 aprilie 1754, C. Racoviță impunea locuitorilor de pe moșiile m-rii Tismana să presteze 12 zile de clacă, subliniind că numărul îndoit de zile de clacă în raport cu obligațiile clăcașilor de pe moșiile altor mănăstiri, se datorează condițiilor locale : „fiind loc de munte și cu anevoie de hrană”⁵.

Așezămîntul lui Grigore Ghica a menținut obligația de clacă pe moșiile boerești la 12 zile pe an. Într-adevăr, unele informații aflate în documente îndreptățesc asemenea concluzie : în jalba clăcașilor din satul Izvorul de Jos (Vlașca) adresată domnului Grigorie Ghica în primăvara anului 1751 citim : „măria-ta ai hotărît 12 zile să clăcuim stăpînului cu moșia și le clăcuim”⁶ ; în porunca din 24 aprilie 1754 amintită mai sus pentru satele m-rii Tismana, domnul stabilea ca, spre deosebire de alte moșii mănăstirești unde claca era fixată la 6 zile anual, satele acestei mănăstiri : „să-i clăcuiască ca și boierilor satele lor cîte 12 zile”⁷. Dintr-o anafora către domn din 18 mai 1764 aflăm că sătenii din Călimănești, aflați în conflict cu m-rea Cozia prezentară o carte de la Const. Racoviță, în care se arăta că ei nu sînt obligați să clăcuiască 12 zile, ci numai 6. Referindu-se la documentul arătat, boierii explică domnului că „așa și era obiceiul atunci de clăcuia la mînăstiri (6 zile — *n.n.*) iar la urmă s-au făcut hotărîre de obște, precum clăcuiesc boierilor cîte 12 zile, așa și mînăstirilor, fiind moșiile tot una”⁸.

¹ N. Iorga, *Studii și doc.*, V, p. 197.

² În porunca din 31 martie 1753 către satul Popești se spune despre clacă : „6 zile de om și nu... deodată ci rînduri, rînduri, la ce vă va pune acum de primăvară. Cei ce vor avea vite să facă claca cu plug, cei fără vite, cu sape și la coasă, la secere și la alte ce va trebui. Arh. St. Buc., M-rea Mihai-Vodă, V/25.

³ De pildă Invoiala dintre locuitorii satelor Oravița și Bolboșani (Jud. Mehedinți) și mitropolie ; conform învoelii țărănil cu pluguri urmau să lucreze 2 zile la arătură, una primăvara și alta toamna, 2 zile la săpă, o zi la seceră și alta la treierat, iar cei fără vite cîte 2 zile la săpă, la seceră și la arie. Arh. St. Buc., Mitrop. Ț. Rom., ms. 136, f. 319 v — 320.

⁴ Ibidem, ms. 133, f. 27.

⁵ Ibidem, M-rea Tismana, XCII/44.

⁶ Acad. R.P.R., *Mss.* DCXXIV/107.

⁷ Arh. St. Buc., M-rea Tismana, XCII/44.

⁸ Ibidem, M-rea Cozia, XLIX/29.

Faptul că în intervalul 1750—1756 existau totuși și moșii boierești, unde claca era stabilită la 6 zile pe an sau chiar mai puțin¹, ne face să credem că „testamentul” lui Grigore Ghica fixa, așa cum se va întâlni mai târziu și în „Pravilniceasca Condică” a lui Al. Ipsilanti, ca limită superioară claca de 12 zile, îngăduind însă și învoielii între clăcași și stăpîni sub acest cuantum. O asemenea procedare era de altfel obișnuită în țară, după cum reiese din cazurile frecvent întâlnite în documente².

Cînd a fost adoptată acea „hotărîre de obște” de care aminteau boierii munteni în anafora, citată mai sus, din 18 mai 1764, menită să uniformizeze regimul clăcii, este mai greu de precizat, deoarece textul acesteia nu ni s-a păstrat. Și de astă dată răspunsul trebuie căutat în poruncile domnești. La 12 decembrie 1756, deci cîteva luni după reocuparea scaunului muntean, C. Mavrocordat enumera într-o poruncă emisă în favoarea m-rii Tismana, îndatoririle clăcașilor, de pe moșiile acesteia, arătînd că prevederile poruncii sînt „după așezămîntul ce s-au făcut în anii trecuți prin hrisov, care s-au întărit acum și de către domnia mea cu divan”³. De astă dată nu mai este însă vorba de o situație deosebită a m-rii Tismana, ci de o măsură cu caracter general. Într-adevăr, în legătură cu o anafora din 6 aprilie 1757 referitoare la nesupunerea clăcașilor de pe moșiile m-rii Argeș, în care se arăta că aceștia refuză să facă clacă „în zilele pe le orînduite de măria ta, după așezămîntul ce s-au făcut în anii trecuți, care s-au întărit acum și de către măria cu divan”, domnul poruncește ca țărani clăcași să fie îndatorați la 12 zile pe an⁴. Începînd cu această domnie a lui C. Mavrocordat toate poruncile privitoare la clăcași amintesc numai de 12 zile cu precizarea că urmează a fi prestate în 9 luni „de la începutul primăverii la sfîrșitul toamnei”. Față de situația din domnia precedentă a lui C. Mavrocordat, cînd cele 12 zile erau repartizate cîte trei de fiecare anotimp, cîștigul dobîndit de stăpînii moșiilor este evident : se elimina iarna, munca clăcașilor fiind concentrată în perioada de activitate agricolă intensă.

Că a fost vorba de o hotărîre cu aplicație generală, reiese din formulările folosite de poruncile similare din anii următori în care se menționează obligația de a presta 12 zile de clacă în 9 luni ; de exemplu „fiind că este hotărît cu testament” (9 dec. 1758)⁵, „după așezămîntul ce s-au făcut prin testament care iaste întărit” (11 ian. 1759)⁶ după așezămîntul ce s-au făcut prin testament care iaste întărit după obicei, ce iaste cu hotă-

¹ Pe moșia clucerului Neacșu, Izvorul de Jos, claca era fixată la 5 zile pe an. Acad. R.P.R., *Mss.* DCXXIV/107 ; la 20 aprilie 1752 se hotăra ca țărani clăcași din Breaza să presteze 6 zile boierilor Matei Cantacuzino și Toma Crețulescu, N. Iorga, *Studii și doc.*, V, p. 197 ; tot 6 zile se clăcuia pe moșia Ciulnița a paharnicului Chiriță Doicescu, Biblioteca Centrală de Stat (filiala N. Bălcescu), *fondul St. Georges*, pach. CCLXXII, dosar 1, doc. 6.

² La 19 ianuarie 1743 Mihail Racoviță poruncește tuturor oamenilor șezători pe moșiile mănăstirii Tismana să facă claca „cea obișnuită, după cum s-au hotărît de la domnia mea” de 6 zile anual ; imediat însă se introduce și posibilitatea unei înțelegeri pe alte baze : „Iar carii nu vă va da mîne a lucra acea clacă să vă așezați precum veți putea cu egumenul”. Arh. St. Buc., M-rea Tismana, XC/30.

³ Acad. R.P.R., *Mss.* XXI/67.

⁴ Arh. St. Buc., Episcopia Argeș, II/94.

⁵ Acad. R.P.R., *Mss.* CCCLVII/93.

⁶ Arh. St. Buc., M-rea Dealul, XXII/62.

rire făcut în toată țara pentru toți cei cîți sînt șezători pe moșii streine” (6 decembrie 1765)¹ „după vechiul obicei și după testamentul ce s-au făcut în toată țara pentru cîți oameni sînt șezători pe moșiile altora” (26 aprilie 1770)².

Prin urmare, în cea de-a cincea domnie munteană, C. Mavrocordat a reluat problema reglementării raporturilor dintre țărani clăcași de o parte, boieri și mănăstiri de alta. Formularul documentelor se referă însă numai la *întărirea* unui așezămînt dat în anii anteriori. Față de situația existentă pe moșiile mănăstirești, în timpul domniilor lui Grigore Ghica, Matei Ghica și Const. Racoviță, cînd pe cea mai mare parte se constată îndatorirea de 6 zile anual, C. Mavrocordat dublează obligațiile de muncă ale clăcașilor. Întrucît și în anii 1744—1748, cei ce locuiau pe moșiile mănăstirilor trebuiau să presteze clacă tot 12 zile, s-ar putea admite că revenind în scaun C. Mavrocordat a readus în vigoare hotărîrile luate în domnia anterioară, reconfirmarea făcîndu-se printr-o întărire a divanului. Există însă un element care se opune acestei interpretări, altminteri foarte firească. În poruncile lui C. Mavrocordat din anii 1756—1758 se menționa că țărani clăcași, în eventualitatea că stăpînul moșiei nu ar avea nevoie de clacă, vor trebui să răscumpere cele 12 zile cu un zlot de casă pe an „după adaosul ce s-au făcut *acum* la acest așezămînt”. Așadar convertirea clăcii în bani nu exista în textul așezămîntului întărit de divan și a fost introdusă de C. Mavrocordat. Din documentele citate mai sus pentru regimul obligațiilor de muncă din anii 1744—1748 s-a văzut că răscumpărarea clăcii, cu învoirea stăpînului, era admisă și prin urmare nu la reglementarea din vara anului 1744 se referă poruncile din anii 1756—1758. Dacă o hotărîre în acest sens nu a fost luată de C. Mavrocordat în ultimul an al celei de-a patra domnii (1748), atunci înseamnă că se are în vedere „testamentul” lui Grigore Ghica, care într-adevăr stăruie asupra interzicerii depline a răscumpărării clăcii.

Evoluția limitelor superioare a obligațiilor de muncă ale clăcașilor

Anii	1746—1750	1750—1756	1756—1774
moșii boierești	12 zile	12 zile	12 zile
moșii mănăstirești . .	12 zile	6 zile	12 zile

Reglementarea din 1756 încheie șirul urbariilor domnești anterioare condiții lui Al. Ipsilante³ și reprezintă în liniile ei generale, formula de soluționare a obligațiilor de muncă ale clăcașilor pînă la Regulamentul organic⁴.

¹ Arh. St. Buc., M-rea Cotroceni, XXVIII/40.

² Ibidem, M-rea Cotroceni, XXVIII/42.

³ I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 215 afirmă că Al. Ipsilanti este cel care a sporit zilele de clacă de la 6 la 12 pe an, necunoscînd poruncile domnești, din anii 1756—1780.

⁴ În afară de obligațiile de muncă, fixate de așezămintele domnești, clăcașii se îndatorau cu zile de clacă și cînd, neputînd să-și asigure hrana de pe moșia pe care locuiau, făcea arături în hotarul altei moșii. E cazul clăcașilor din Costeștii-Vilcea care în schimbul învoielii de a face

Dijma. În afara prestațiilor în muncă, țărani clăcași erau obligați să dea și dijmă din produse. Ca și în trecut, și în perioada de care ne ocupăm, stăpînii de pămînt percepeau a zecea parte din produsele cultivate pe moșile lor.¹ Erau scutite de dijmă doar legumele consumate în gospodăriile țăranilor, cele destinate negoțului fiind supuse dijmei obișnuite.

Spre deosebire de celelalte produse, porumbul, potrivit „testamentului” lui Grigore Ghica, nu se dijmuia după cantitatea recoltată, ci pe unitatea de suprafață — pogonul — luîndu-se 4 banițe de porumb, iar banița fiind socotită de 22 oca². Chipul deosebit de percepere a dijmei din porumb se explică probabil prin locul de primă importanță pe care acesta îl ocupa în alimentație, de unde interesul stăpînilor de moșii de a-și asigura o cantitate fixă, independent de fluctuațiile recoltei.

La dijma din fructe, a 10-a parte se socotea la cantitatea recoltată — „din zece oca, una” — interzicîndu-se sistemul mult mai avantajos pentru stăpîni, de a culege roadele unui pom din zece, în care caz alegerea cădea asupra celor mai roditori³. În ciuda dispozițiilor domnești, abuzul în perceperea dijmei în fructe, mai ales în regiunile deluroase, era larg răspîndit.

Pe unele moșii dijma din cereale nu se dădea stăpînului în clăi, ci în „grăunțe”. Acest mod de dijmuire punea la adăpost pe boier sau egumen de pierderile pe care le-ar fi suferit în cazul cînd spicul ar fi avut un număr redus de boabe⁴.

Dijma din miere era de 4 stupi dintr-o sută sau în cazul convertirii în bani, cîte o para de fiecare stup⁵.

Renta în bani. Așezămîntul lui C. Mavrocordat din vara anului 1744 prevedea că stăpînul moșiei are dreptul de a cere în locul celor 12 zile de clacă, de fiecare gospodărie — „om casnic” — cîte un zlot pe an, plătit în două rate: la 23 aprilie și 26 octombrie. Acest regim a rămas în vigoare pînă în vara anului 1750. „Testamentul” dat atunci de Grigorie Ghica se pare că a interzis cu desăvîrșire, cel puțin pe moșiile mănăstirești, convertirea clăcii în bani. Poruncile domnești formulează de obicei această interdicție în chipul următor: „să clăcuiască după cum iaste hotărît prin testamentul domniei mele, însă clacă să facă, iar nu bani”⁶. Noua prevedere agrava situația clăcașilor, deoarece le răpea posibilitatea de a

culturi pe moșia Vaideei a m-rii Bistrița, urmau să dea dijmă, iar claca să o facă astfel: pentru o zi de arătură în hotarul amintit „afară din țarcul finului o zi și de tot țarcul de fin 3 zile”, aceste zile fiind deosebite de claca obișnuită, pe care o datorau mănăstirii ca șezători în hotarul Costeștilor (Arh. St. Buc. M-rea Bistrița. ms. 193, f. 110—111).

¹ „să dea dijma din toate semănăturile,... din grîu, din orz, din mălai, din porumb, din legume, din fineață, din livezile de pomi sau veri din ce” (Porunca lui Gr. Ghica din 15 iunie 1750) Acad. R.P.R., *Mss*, CCCLXXII/182, dijma „după obicei din zece, una” (Porunca marelui ban din 22 iulie 1748) Arh. St. Buc., M-rea Arnota, XVIII/111.

² N. Iorga, *Studii și doc.*, V, p. 198; Arh. St. Buc., M-rea Arnota, XVIII/130. Al. Ipsilanti hotărăște ca dijma din porumb să se ia din 10 banițe una. Boierii falsifică textul legiurii domnești în sensul vechiului obicei. C. Ipsilanti restabilește prevederile tatălui său, dar Caragea satisface dorința boierimii, Cf. A. Oțetea, *Constringerea...* p. 1075.

³ Arh. St. Buc., ms. 185, f. 78.

⁴ Ibidem, M-rea Dealul, XXII/55.

⁵ Acad. R.P.R., *Mss*, 500, f. 11 — 11v.

⁶ Arh. St. Buc., M-rea Dealul, XXII/35.

atenua dependența față de stăpînul moșiei prin achitarea unei sume de bani în locul zilelor de clacă. Abrogarea convertirii a corespuns intereselor acelor stăpîni de moșii, care intenționau să-și valorifice pămîntul mai ales prin cultivarea rezervei, dar luarea acestei hotărîri de către domnie a fost determinată și de dorința de a elibera pe clăcașul contribuabil de alte sarcini bănești, pentru a-l exploata mai eficient prin impozitele de stat, a căror strîngere constituia preocuparea de căpetenie a domnului. Probabil, că nemulțumirile stîrnite printre clăcași de această măsură l-au silit pe C. Mavrocordat să reintroducă posibilitatea convertirii clăcii în bani.

În prezent este greu de precizat gradul de răspîndire al rentei în bani, deoarece nu dispunem decît de foarte puține condici de venituri ale moșiiilor¹. Din cercetarea acestora reiese că recurgerea la una din formele muncă sau bani ale rentei feudale era condiționată de caracteristicile naturale ale domeniului, raportul dintre întinderea rezervei și a delnițelor, felul culturilor etc. Din condica de venituri și cheltuieli a moșiilor mitropoliei se observă că pe moșiile păturoase, neprielnice culturilor agricole, cu o rezervă, cînd o aveau, de întindere redusă, claca era convertită în bani. Astfel pe moșia Flești (Argeș) dintr-o regiune de păduri², cei 20 de clăcași plățiseră în anul 1747, 15 taleri³. Același lucru se constată și pe altă moșie a mitropoliei, Babele (Vlașca), despre care în condica amintită se notează că „iaste pădure de ghindă”⁴; pe moșia Crîngul-Sasului, cu o rezervă care nu depășea 4 pogoane⁵ cei 30 de clăcași plățiseră în 1747, 22 taleri⁶.

Claca era convertită și pe moșiile al căror venit provenea în primul rînd din cultivarea viței de vie. Întrucît viticultura cerea o anumită pregătire și interes în muncă, stăpînii de moșii preferau să angajeze țărani cu simbrie⁷, decît să-și cultive viile prin munca clăcașilor. Sugestivă în această

¹ Sămile mănăstirilor Inchinate din Țara Romînească (ms. 677 de la Arh. St. Buc.) care cuprind date destul de bogate în această privință sînt anterioare anului 1746. Sămile mănăstirilor din Moldova sînt larg folosite de către N. Corivan în temeinicul studiu *Contribuții la obligațiile țărănilor din Moldova în prima jumătate a veacului al XVIII-lea*, în *Studii și cercetări științifice*, Acad. R.P.R., Fil. Iași, Istorie, 1957, nr. 1, p. 63 și urm.

² Producția de porumb se ridica la 165 cezverti (1 cez. = 16 ocă) Acad. R.P.R., ms. 616, f. 85.

³ Ibidem.

⁴ Ibidem, f. 105 v.

⁵ Ibidem, f. 57 v.

⁶ Ibidem, f. 26.

⁷ Folosirea muncii salariate la munci agricole, viticole sau de caracter gospodăresc se constată încă de la sfîrșitul veacului al XV-lea în Țara Romînească, vezi Șt. Ștefănescu, *Evoluția proprietății feudale în Țara Romînească pînă în sec. al XVII-lea*, în *Studii*, an XI (1958), nr. 1, p. 62. Documentele din veacul al XVIII-lea relativ la țărani simbriași nu arată decît rare ori dacă e vorba de clăcași, lăturași sau moșneni, aflați în această situație. Țărani se angajau fie din nevoia de a-și asigura strictul necesar, fie din dorința de a-și spori veniturile. Astfel, întrucît moșia satului Vaideei depășea posibilitățile de muncă ale clăcașilor localnici, m-reă Bistrița a angajat în vara anului 1738, 75 țărani (probabil clăcași) din satul Costești, aflat în stăpînirea aceleiași mănăstiri, plătindu-i cu 15 bani pe zi. Amintim că numeroase documente referitoare la acest ultim sat vorbesc de „strîmtoarea locului și nelesnirea de hrană”, fapt care explică prezența locuitorilor de aici pe altă moșie, la o muncă plătită în bani (Arh. St. Buc., M-reă Bistrița, ms. 192 f. 379 v. — 380), la o situație asemănătoare se referă probab il

privință este situația întâlnită pe moșia Sălătrucul (Argeș), ai cărei clăcași plăteau 22 taleri și jumătate pentru zilele de lucru : din 216 taleri, venitul moșiei în 1745, 138 taleri, adică 64% proveneau din vânzarea vinului ; în același an cheltuielile pentru îngrijirea viei se ridicau la 52 taleri, adică 50,4%, din totalul de 106 taleri¹. Pe asemenea moșii o parte din cheltuielile făcute în cadrul sectorului viticol, erau acoperite de sumele luate de la clăcași în locul rentei în muncă.

În afara obligațiilor bănești rezultate din convertirea clăcii, țăranii clăcași mai erau îndatorați să dea câte 2 bani de fiecare capră și 3 bani de matca de stupi.

Invoieli speciale. Deși reglementările domnești urmăreau stabilirea unui regim uniform de obligații pe întreg teritoriul țării, invoielile stabilite din vechime au continuat să se mențină. Ele oglindesc raportul de forțe dintre stăpîni și clăcași pe fiecare moșie, cei dintîi fiind interesați să sporească obligațiile, ultimii luptînd pentru ușurarea situației lor. Desele ciocniri duceau inevitabil la stabilirea unor noi invoieli al căror caracter depindea de succesul uneia dintre părți. Cercetarea citorva cazuri de acest fel contribuie la o mai deplină cunoaștere a tabloului vieții țărănești în perioada studiată.

Satul Costești aflat în stăpînirea m-rii Bistrița, situat în regiunea muntoasă a județului Vilcea, fusese scutit de plata dijmei deoarece recolta de cereale era insuficientă chiar pentru nevoile locuitorilor ; clăcașii lucrau pentru mănăstire 9 zile pe an și erau îndatorați să-și pună carele la dispoziția acesteia, cînd era nevoie. De pe la 1760, satul intră în conflict cu egumenul. Față de nesupunerea clăcașilor starețul le cere, ca sancțiune, plata dijmei și claca obișnuită², devenită acum 12 zile. Pricina se judecă și sub Al. Ipsilanti în 1779, cînd se hotărăște ca țăranii clăcași să lucreze 8 zile pe an iar dijma să o dea după obicei, dar se interzice egumenului de a lua pentru dijma de fin din cinci care un car sau din cinci căpițe o căpiță, motivarea fiind „strîmtoarea locului”³.

La 8 mai 1743 egumenul m-rii Bistrița și clăcașii din satul Stroești conveneau ca obligațiile de clacă, dijma și suhat să fie răscumpărate cu suma de 100 zloți pe an⁴. Această înțelegere nu a durat : la 12 februarie

zapisul din 15 martie 1770 prin care clăcașii dintr-un sat al m-rii Sinaia, recunoscînd, nesupunerea lor, arată că au luat finul egumenului „ce l-au avut cosit în bani pentru treaba mănăstirii”. Acad. R.P.R., *Mss.* CGCLXXV/110. Nu este vorba în asemenea cazuri de un proletariat agricol, cei angajați fiind posesori de loturi de pămînt pe alte moșii care *temporar*, de multe ori din pricina condițiilor locale, — ca în cazul satului Costești — își vindeau forța de muncă. Încercînd o analogie, i-am considera apropiați de acei „muncitori salariați cu lot”, despre care vorbește Lenin, referindu-se la societatea capitalistă (v. V. I. Lenin, *Opere*, vol III, ed. P.M.R., 1953, p. 156 — 157). Existența unei asemenea categorii de țărani îngăduia stăpînitorilor de moșii din partea locului să nu se lase constrînși de obișnuita amenințare cu fuga. Rolul de „rezervă de muncă” al acestora nu trebuie însă exagerat : numărul lor era redus, iar aria de deplasare de obicei restrînsă, astfel că pentru clăcașii nesupuși, amenințați cu expulzarea, reprezenta mai curînd o primejdie potențială decît reală.

¹ Acad. R.P.R., *Mss.*, 616, f. 86.

² Arh. St. Buc., ms. 192, f. 168 v.

³ *Ibidem*, f. 173.

⁴ În urma plîngerii din 19 martie 1741 a episcopilor mănăstirii că obiceiul clăcașilor de a da în locul dijmei 20 taleri „nu iaste de folos mănăstirii”, G. Mavrocordat interzice răscumpărarea în bani a dijmei (Arh. St. Buc., M-rea Bistrița, LVI/19).

1747 judecata hotăra în litigiul dintre egumen și clăcași ca aceștia sau să plătească 75 taleri, mai ales că „dijma lor tae mai mult acei taleri” sau să facă 12 zile clacă și să-și dea obișnuita dijmă¹. Imediat după judecată intervine o nouă învoială care fixează la 60 taleri anual răscumpărarea obligațiilor în muncă și natură, dar la 23 decembrie 1748 egumenul se plîngea domnului că nici de astădată clăcașii nu se supun învoielii².

Clăcașii din satul Tomșani al căpitanului de legegii C. Micșunescu, după ce refuzaseră multă vreme să presteze cele 12 zile stabilite, se învoiesc cu stăpînul moșiei la 1 august 1773 să-i lucreze 4 zile pe an; în anul în curs, deoarece trecuse primăvara și vara fără ca ei să lucreze, urmau să clăcuiască 8 zile. Cei care n-ar fi lucrat erau obligați să achite o sumă egală cu plata celor angajați în locul lor pentru muncile agricole³.

Satului Jiblea al m-rii Cozia, în urma repetatelor judecăți și cereri de reducere a numărului zilelor de clacă, mitropolitul îi acordă la 7 iulie 1768 următoarea „înlesnire”: „de vor fi 30 (locuitori) ca să clăcuiască să ia la clacă numai 20 și să clăcuiască cele 12 zile, iar cei zece să rămîie și să ajute pe cei 20 la zilele ce clăcuiesc”⁴.

Unele învoieli stabilesc pe lingă numărul zilelor de clacă sau în locul acestuia, muncile concrete pe care clăcașii urmează să le îndeplinească în cadrul obligațiilor. Deosebit de amănunțit sînt descrise asemenea îndatoriri în zăpisul de învoială din 22 mai 1767 dintre satul Călimănești și m-rea Cozia. Referitor la dijmă, se arată că aceasta se ia din grîu, mălai, porumb, orz și cînepă, la porumb măsurîndu-se cu banița de 22 oca, iar la celelalte luîndu-se zeciuală. Obligațiile de muncă constau în lucrul peste an la via de la Călimănești, cîșitul a 100 care de fin, — strînsul urmînd să se facă de către robii mănăstirii, — cîșitul grîului de la Călimănești sau Jiblea, fiecare clăcaș — casnic fiind îndatorat la o zi; tot o zi urmau să lucreze la culesul viilor, legatul vaselor, cercuri etc.⁵

Învoielile stabileau de obicei obligații mai ușoare decît cele hotărîte în reglementările domnești. Ele erau rezultatul luptei clăcașilor împotriva exploatării feudale dar constituiau, în unele cazuri, și un mijloc folosit de stăpînii moșiilor pentru a atrage cît mai multe brațe de muncă.

Abuzuri. Obligațiile stabilite de domnie sau cele fixate prin învoieli erau încălcate prin arbitrariul boierilor și egumenilor interesați să sporească veniturile moșiei. La 20 aprilie 1752, clăcașii din Breaza se plîngeau că m-rea Mărgineni îi silește la clacă peste ceea ce este hotărît de domn, iar dijmă le ia mai mult decît se obișnuia pe alte moșii⁶. O reclamație asemănătoare întîlnim în 1767 din partea clăcașilor din Călimănești,

¹ Arh. St. Buc., M-rea Bistrița, LXII/126.

² Ibidem, LVI/12.

³ Acad. R.P.R., Mss. GGCGXV/145.

⁴ Refuzul de a satisface cererea de reducere a clăcii este motivat de mitropolit astfel: „nedîndu-ne mîna că să stricăm obiceiul. . . Arh. St. Buc., M-rea Cozia, XLVI/25. Pentru diferite scutiri vechi ale locuitorilor din Jiblea, vezi A. Sacerdoțeanu, *Din arhiva mînăstirii Cozia*, în *Hrisovul*, VI (1946), p. 71.

⁵ Arh. St. Buc., ms. 209, f. 48.

⁶ N. Iorga, *Studii și doc.*, V, p. 196.

care arătau că proegumenul m-rii Cozia le făcea „mai multă supărare despre rîndul clăcii, peste orînduială”¹.

Locuitorii din satele Nucet, Movila, Tăiată și Olari se plîngeau că noul egumen al m-rii Nucet încalcă vechile obiceiuri „întreindu-le și împătîrindu-le”, arătînd în jalba lor² abuzurile acestuia : la dijma porumbului starețul nu măsura cu prăjina și banița obișnuită, ci cu prăjina sa de 16 palme, iar banița o socotea de 31 ocale. Potrivit vechiului obicei, pentru dijma finului clăcașii plăteau cîte 10 parale de car³, noul egumen însă nu numai că îi înșela cu prilejul măsurătorii, dar le cerea cîte 1 taler de car. Întrucît livezile de pomi fructiferi ale mănăstirii fuseseră plantate de locuitori, aceștia nu erau îndatorați să dea dijma din fructe, dar egumenul i-a impus la zeciuală, percepută și aceasta în chip arbitrar : în loc de a socoti dijma din cantitatea strînsă, lua din zece pomi unul, alegîndu-i firește pe cei mai roditori. Obiceiurile hrăpărețe ale starețului erau urmate și de slujbașii mănăstirii : clăcașii se plîngeau că logofețelul rînduit cu socotirea dijmelor, primea înainte pentru fiecare fel de semănătură cîte 2 parale, un pui la sf. Petru și o găină la Crăciun, iar acum lua cîte zece parale de om și o găină de orice fel de semănătură. Încheind această înșirare de abuzuri, clăcașii cereau revenirea la vechile obiceiuri și solicitau o poruncă domnească menită a-i pune la adăpost de noi împilări cu prilejul schimbării egumenilor. Arătînd că se „stîng” sub greutatea cheltuielilor pentru judecări, amenințau cu ceea ce pentru ei reprezenta mijlocul de soluționare extremă : „că de nu... toți cu totul ne răspîdim care încotro cu ochii vom vedea”.

Pentru a împiedica spargerea satelor — împrejurările relatate în jalba de mai sus nu trebuie considerate ca singulare — și implicit, scăderea veniturilor, ca urmare a reducerii numărului de contribuabili, domnia a fost silită să dea satisfacție în unele cazuri, clăcașilor. La 22 aprilie 1751, după o cercetare care scosese la iveală un șir nesfîrșit de silnicii săvîrșite de clucerul Mihalache Piteștean pe moșia Izvorul de Jos (Vlașca), divanul hotăra ca moșia să fie confiscată și împărțită clăcașilor și martalogilor de acolo „pentru jafurile și necazurile ce le-au făcut”⁴.

Monopolul vînzării băuturilor. Dreptul de vînzare a vinului și rachiuului pe marile domenii constituia un vechi monopol al stăpînului. În anii de care ne ocupăm poruncile domnești privitoare la obligațiile clăcașilor amintesc cu regularitate că nimeni nu are voie să vîndă vin sau rachiu pe moșie în afara respectivului stăpîn, boier sau mănăstire. Porunca lui C. Mavrocordat din 4 septembrie 1740 pentru moșia Dărăști a biv vel șătraruului Tanasie, precizează această interdicție : „nimeni să nu fie volnic a vinde vin... nici vin domnesc, nici pîrcălăbesc, nici birnicescu, nici măcar ce feliu de om ar fi”⁵. Aceeași poruncă subliniază însă că vinul stăpînului

¹ Arh. St. Buc., M-rea Cozia, ms. 209, f. 48.

² Ibidem, M-rea Nucet, XXII/14.

³ Înaintașul egumenului mai adăogase 10 parale, dar le măsura drept.

⁴ Acad. R.P.R., Mss. DCXXIV/107. Solidaritatea de clasă dintre vinovat și judecători se manifesta și de astă dată în anafora divanului către domn : „după vina lui i se cădea mare pedeapsă, dar noi îndrăznind la mila prea înălțatului... nostru domn, i-am hotărît pedeapsă mai ușoară pentru ca să să înțeleptească...”

⁵ Arh. St. Buc., Mitrop. Ț. Rom., XXV/4.

nu se poate vinde decît la cîrciuma acestuia, asemenea precizare fiind menită să pună capăt vechiului abuz al vînzărilor silite. Întărînd la 6 mai 1741, monopolul de vin și rachiul al mitropoliei pe moșia Sălătrucul, C. Mavrocordat poruncește ca vinul să fie vîndut numai la cîrciumă „iar nu să-l lapede pe la săraci cu sila”¹. Obligația clăcașilor de a cumpăra vinul sau rachiul stăpînului nu se limita numai la plasarea forțată, peste nevoile lor; arbitrarul sporea prin faptul că prețul era de asemenea fixat de stăpîn după voia sa. În 1752, clăcașii din Breaza, se plîngeau că egumenul m-rii Mărgineni, „le leapadă prin case vin cu sila și-i apucă de-l plătesc cu ce preț îi este voia”². Cînd viile stăpînului nu puteau răspunde tuturor cerințelor se îngăduia locuitorilor moșiei — clăcași sau lăturași — după o prealabilă învoială cu stăpînul, să vîndă din vinul sau rachiul lor, plătînd în schimb o taxă denumită „adetul buții” în valoare de 1 leu de bute. Faptul că în unele porunci domnești această taxă nu era precizată, ci se lăsa la latitudinea celor două părți care urmau, „să se așeze”³ arată că și în această privință interveneau învoielii speciale pe moșie.

În unele cazuri dreptul de monopol al stăpînului nu era absolut: după ce o cantitate dinainte fixată din vinul acestuia era vîndută, lăcuiitorii puteau să-și vîndă băuturile lor, însă tot la prețul la care vindea stăpînul moșiei, pentru a nu-i face concurență. Astfel la 11 februarie 1753, Matei Ghica interzicea sătenilor și menzilgiilor de pe moșia Găgeni a vel vornicului C. Brîncoveanu de a-și desface băuturile proprii dacă în prealabil nu vînduseră cîte o bute din vinul boierului; prețul de vînzare trebuia să fie cel din cîrciumile boierești. Potrivit învoielii dintre C. Brîncoveanu și locuitori, buțile de vin ale acestora nu erau supuse la nici o taxă⁴. Se pare însă că înțelegerea nu a fost respectată, deoarece la 9 decembrie 1758 Scarlat Ghica intervenea, amintînd că „nu va ierta” să fie păgubit boierul și să rămînă cu vinurile nevîndute; domnul impunea locuitorilor să vîndă mai întîi 60 vedre din vin boieresc⁵.

Concluzii. Materialul documentar prezătat mai sus deși neîndestulător pentru cunoașterea amănunțită a relațiilor agrare în Țara Romînească, îngăduie totuși reconstituirea principalelor aspecte ale evoluției obligațiilor țărănilor clăcași în perioada respectivă. Locul secund ocupat de agricultură în raport cu creșterea vitelor în economia Țării Romînești și tendința boierilor de a-și procura principalele venituri din dregătorii, ceea ce însemna implicit neglijarea activității agricole, explică de ce dijma a continuat a fi cea mai însemnată și răspîndită formă a

¹ Arh. St. Buc., Mitrop. Ț. Rom., ms. 133, f. 26. În porunca amintită pentru moșia Dărăști se spune: „nici cu sila să nu aibă voe a lepăda vin la vreun om, fără numai în cîrciumă să se vînză”. Cîrciumile reprezentau unul din cele mai însemnate izvoare de venituri ale stăpînului de moșii. *Cronica Ghiculeștilor* denunță cu prilejul înșirării merindelor lui C. Mavrocordat „Vechea deprindere a boierilor de a pune femei în cîrciumi și mai ales de a alege pe cele mai frumoase, pentru ca vinul să se vînză repede” practică interzisă de domnul reformator; D. Russo, *Cronica Ghiculeștilor, în Buletinul Comisiei Istorice a Romniei*, II (1916), p. 75.

² N. Iorga, *Studii și doc.*, V, p. 196.

³ Arh. St. Buc., M-rea Cotroceni, XXVIII/42.

⁴ Acad. R.P.R., *Mss.* CCCLVII/42.

⁵ *Ibidem*, CCCLVII/43.

rentei feudale¹. Constatarea nu trebuie să ne împiedice însă a sesiza elementele noi în sistemul de exploatare agricolă, a căror afirmare și dezvoltare urma să o aducă viitorul. Căpîtul de organizare a muncii în feudalism nu permitea stăpînului de moșie să organizeze nici munca necesară a clăcașului, nici supramunca acestuia cînd renta feudală este percepută în natură sau bani². Într-adevăr clăcașul, producător direct, este înzestrat cu un lot de pămînt și cu uneltele de producție necesare, bucurîndu-se astfel de o anumită autonomie economică, V. I. Lenin subliniază că, în asemenea condiții, țăranul n-ar putea fi determinat să cedeze o parte din produsul muncii sale, renta feudală, dacă stăpînul moșiei nu ar fi în măsură să-l silească la aceasta prin puterea de care dispune asupra persoanei producătorului direct (constringerea extra-economică)³. Stăpînii de moșii care, datorită împrejurărilor interne și internaționale schițate mai sus, începeau să înțeleagă avantajele exploatării sistematice a pămîntului, s-au străduit să obțină un control nemijlocit asupra muncii clăcașului. Or, în producția feudală numai renta în muncă dă posibilitatea stăpînului de moșie să organizeze supra-munca clăcașului potrivit intereselor celui dintîi: claca este făcută pe rezerva stăpînului sub supravegherea oamenilor acestuia.

Înlăturarea dominației otomane și posibilitățile de lărgire a schimburilor economice, deschise o dată cu trecerea Olteniei sub stăpînirea habsburgică, au făcut ca boierimea locală să fie interesată în extinderea formei muncă a rentei feudale în detrimentul dijmii în produse. De aici cererile stăruitoare de a se introduce în Oltenia, regimul iobagilor transilvăneni, iar cînd s-a primit un refuz din partea administrației imperiale, stăpînii de moșii s-au mulțumit cu 52 zile de clacă pe an, renunțînd cu totul la dijmă. Situația creată în 1739 cu prilejul reunificării țării, politica de reformă a domniei, izvorită în primul rînd din considerente fiscale — asigurarea perceperii dărilor — și rezistența țărănimii au dus la abolirea acestui regim de obligații. Necesitatea de a asigura numărul și stabilitatea contribuabililor l-a determinat pe C. Mavrocordat să facă unele înlesniri țăranilor pe tărîmul raporturilor acestora cu stăpînii pămîntului (reducerea vremelnică a numărului zilelor de clacă, desființarea rumîniei). La rîndul lor, boierii și mănăstirile erau dispuși să accepte această politică a domniei deoarece nu se creaseră încă împrejurările prielnice pentru un avînt al producției agricole. În condițiile de dezvoltare economică, schițate mai sus, boierimea își trăgea principalele venituri din slujbe în aparatul de stat. Clăcașii erau mai exploatați de boierime pe calea fiscalității, decît pe cea a obligațiilor feudale nemijlocite. Revine a spune că plus-produsul muncii clăcașului era însușit într-o măsură mai însemnată pe calea rentei centralizate de stat (dări) decît prin renta percepută pe fiecare

¹ A. și G. Oțetea, *Țăranii sub regimul Regulamentului Organic*, în *Studii și articole de istorie*, I, Buc. 1956, p. 136.

² M. I. Siuziumov, *Cu privire la legea economică fundamentală a formațiunii feudale*, în *Analele rom. sov., Istorie*, 1954, nr. 4, p. 96.

³ V. I. Lenin, *Opere*, Ed. P.M.R., vol. III, p. 170.

moșie¹. În sprijinul acestei afirmații stă faptul că pînă în 1774, numărul zilelor de clacă nu a trecut de 12 pe an, sau în răscumpărarea bănească 1 zlot iar dijma s-a menținut constantă; în aceeași perioadă însă impozitele au cunoscut creșteri considerabile provocînd spargerea satelor.

În ciuda tendințelor de agravare a obligațiilor, manifestate de către stăpînii de moșii, nevoia atragerii unui număr cît mai mare de coloniști sau de readucere a fugarilor a făcut ca exploatarea pe moșii a clăcașilor să se mențină la un nivel mediu constant. Regimul creat lăturașilor arată străduința domniei de a păstra un raport convenabil între obligațiile localnicilor și cele ale noilor veniți pentru a nu provoca neînțelegeri în interiorul țării sau deosebiri mari de situație, indemn la fugă pentru clăcașii doritori de condiții de muncă mai ușoare².

În măsura în care și-au dat seama de marile posibilități de cîștig oferite de agricultură, stăpînii de moșii au căutat să sporească obligațiile de muncă ale clăcașilor. În 1775, cînd, în urma hătișerifului din iunie 1774, limitarea abuzurilor turcești deschidea noi perspective activității economice, boierimea și clerul muntean cereau lui Al. Ipsilanti să sporească la 24 zile pe an claca, invocînd fățarnic „stricăciunile lăcașurilor noastre, goliciunea cinstei noastre”³. Este semnificativ că și de astă dată stăpînii moșiilor își mărturiseau preferința pentru forma muncă a rentei feudale, motivînd aceasta prin dorința de a nu îngreua situația clăcașilor prin cereri de bani: „noi bani de la dînșii necerîndu-le, nici o supărare nu facem, cerînd numai ajutorul ce-l poate face numai cu mîinile sale”. Este vădită intenția de a asigura domnia, tocmai pentru a-i dobîndi sprijinul, că cere-rile de sporire a îndatoririlor țărănilor clăcași nu ar prejudicia capacitatea de plată a birurilor.

Aceste demersuri nu au izbutit. Dacă în Moldova fixarea nartului în 1766 a marcat o creștere simțitoare a obligațiilor țărănești, boierimea

¹ Pentru situația existentă după 1774 vezi S. Vianu, *Cu privire la problema descompunerii feudalismlui în țările romine*, în *Studii și referate privind istoria Romniei*, I, p. 818.

² Așezămîntul din 26 octombrie 1745 pentru înstrăinați acorda acestora în afara altor înlesniri, regimul de clacă de 6 zile, cu drept de răscumpărare (Arh. St. Buc. M-rea Arnota, VI II); la 14 mai 1750 Grigorie Ghica într-o carte adresată „ungurenilor romîni, celor streini și celor ce să vor fi înstreinat din pămîntul țării” le acorda, în eventualitatea venirii lor în Țara Romînească, următorul regim de obligații față de stăpînii moșiilor pe care s-ar fi stabilit: în primul an urmau să fie scutiți de clacă și să dea numai zeciuială din produse; începînd cu anul al doilea, pe lîngă dijma obișnuită, trebuiau să presteze 6 zile clacă anual (Arh. St. Buc., Ep. Argeș, XXVII/17); Alexandru Ghica într-o chemare din 6 februarie 1768 către cei fugiți, hotărăște referitor la clacă astfel: în primul an de la venire aceștia erau obligați să presteze 3 zile, în al doilea 6 zile și începînd cu al treilea 9 zile pe an (*Magazinul istoric pentru Dacia*, II (1840), p. 300). În afara reglementărilor domnești se întîlnesc și învoiele deosebite pe moșii între stăpîni și coloniști: la 31 martie 1772 „oamenii streini ungureni” se înțelegeau cu egumenul schitului Văleni să-i clăcuiască 5 zile pe an și să-i dea dijma din toate semănăturile, afară de varză și fasole, iar din anul următor să clăcuiască 8 zile și să dea dijma din toate (Arh. St. Buc., M-rea Cotroceni, XCVII/4).

³ N. Iorga, *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 541 — 542. Cf. S. S. Vianu, *op. cit.*, p. 818. Aceleași motive sînt invocate și față de feldmareșalul Rumianțev; într-o hotărîre a acestuia, prevăzînd între altele acordarea de scutelnici boierilor citim „... pîndnd pricini (boierii, — n.n.) că sînt prădați și neavînd după cinul lor venit, fiind și săraci”. Document publicat de T. G. Bulat, în *Revista istorică*, 1926, nr. 1—3, p. 31. Cf. S. Vianu, *Considerații asupra caracterului activității administrației ruse în țările romîne (1769 — 1774)*, în *Studii și materiale de istorie medie*, I, 1956, p. 233 — 234.

munteană a trebuit să aștepte pînă în epoca Regulamentului organic pentru a-și vedea satisfăcute pe deplin interesele.

3. REZISTENȚA CLĂCAȘILOR

Documentele timpului înfățișează un tablou de variate forme de împotrivire a țărănilor-clăcași a căror cunoaștere are o mare însemnătate pentru înțelegerea stărilor interne din Țara Românească. Într-adevăr, cercetarea temeinică a manifestărilor luptei de clasă în Țara Românească în veacul al XVIII-lea trebuie nu numai să consemneze faptele, dar și să stabilească acțiunea directă exercitată asupra politicii domnești și a formelor de exploatare a muncii de către stăpînii de pămînt. Politica de reformă practică de unii domni fanarioți, departe de a fi rezultatul îndepărtatelor influențe iluministe, a izvorît din realitățile românești, printre care un loc de seamă revine acțiunii de împotrivire a maselor.

Problema fiscală a constituit centrul preocupărilor domniei : reprezentant al intereselor Porții, domnul trebuia să satisfacă cerințele turcești¹, deoarece risca altfel să-și piardă scaunul. Factorii politici de răspundere din țară, boierimea și clerul superior, aveau interese bine determinate, în primul rînd consolidarea poziției economice pe care domnia nu le putea ignora. Sprijinul clasei dominante nu putea fi cîștigat decît prin acordarea de dregătorii, danii și scutiri. În sfîrșit, domnul trebuia să se îngrijească de interesele proprii, plătindu-și sprijinitorii de la Constantinopol, și pregătindu-se pentru un viitor nesigur. Pentru a face față atîtor cerințe trebuia asigurat izvorul de bogăție și venit pe care îl reprezentau masele țărănești, prin producție și situația de contribuabili. Din aceste considerente a decurs în chip firesc politica demografică a domnilor cu orizonturi largi, care urmăreau fixarea și evidența contribuabililor și sporirea capacității fiscale și productive a țării prin acțiuni de colonizare.

Împrejurările istorice nu îngăduiau însă promovarea consecventă a unei atari politici. Cîrmuitorii fanarioți — cazul lui C. Mavrocordat este cel mai elocvent — care se străduiau să urmeze în guvernarea lor liniile directe schițate mai sus, erau siliți în cele din urmă să-și încalce propriile măsuri. Pricinile insuccesului trebuie căutate în țară și la Constantinopol. Intențiile reformatoare ale domnilor se loveau de dificultăți în măsură să facă imposibilă aplicarea lor : aparatul de stat, corupt și abuziv nu înțelegea să renunțe nici un moment la marile beneficii obținute din stoarcerea nemiloasă a supușilor lor de rînd. Succesiunea guvernării contribuia de asemenea la anularea urmărilor pozitive ale acțiunilor întreprinse de domnii cu o mai adîncă pătrundere a rosturilor economice și de stat : măsurile luate de C. Mavrocordat după 1739 au dus la o sporire a populației țării, iar activitatea economică a cunoscut o anumită înviorare. Urmasul său, Mihail Racoviță, nu numai că a renunțat să continue acțiunea

¹ Pentru obligațiile materiale ale Țării Românești către Poartă, vezi M. Berza, *Haraciul Moldovei și Țării Românești în sec. XV—XIX*, în *Studii și materiale de istorie medie*, II, 1957, p. 41—43; idem, *Variațiile exploatarei Țării Românești de către Poarta Otomană în secolele XVI—XVIII*, în *Studii*, XI (1958), nr. 2, p. 65—69.

predecesorului său, dar a înțeles să beneficieze de progresele realizate în timpul domniei anterioare; în consecință, a ridicat numărul sferturilor și a reintrodus vâcăritul, provocând fuga din țară a peste 15 000 familii¹. În sfârșit, cererile turcești lipsite de orice reglementare zădărniceau calculele financiare și economice ale celor ce se străduiau să introducă ordine în haos.

Răspunsul la șirul nesfârșit de jafuri și împilări l-a constituit fuga populației. Cifrele citate de Bauer în această privință sînt cunoscute la începutul domniei lui C. Mavrocordat, recensămîntul fiscal înregistrase în țară 147 000 familii, în 1745 numărul lor scăzuse la 70 000 pentru ca mai tîrziu să coboare la 35 000². Chiar dacă aceste cifre nu corespund întru totul realității, proporțiile însemnate ale fugii nu pot scăpa nimănui. Pietro Businello comunica printr-un raport senatului venețian fuga în sudul Dunării a 20 000 familii, încredințate că traiul sub stăpînirea pașei din Vidin era mai ușor decît sub ocîrmuirea munteană³. Fenomenul se repeta ori de cîte ori exploatarea fiscală lua forme excesiv de apăsătoare. În a doua domnie munteană, Grigorie Ghica reintroduce oieritul și vâcăritul, iar C. Racoviță încearcă să-și achite creditorii, înăsprind astfel povara birurilor. Reacția a fost imediată: la 4 iunie 1753 Giuliani raporta că în ultimii șapte ani dările se ridicaseră la 36 000 pungi, dar din 130 000 familii mai rămăseseră doar 40 000 și mulți dintre cei care nu luaseră drumul străinătății, erau pe punctul de a pribegi⁴. În 1765, cînd țara suferea de pe urma cruntei exploatări a lui Ștefan Racoviță, instrument docil al capuchehaiei Stavrahe, turcii de la Vidin informau Istambulul că ne mai putînd suferi greutatea birurilor, 70 000 familii fugiseră în Ungaria⁵.

Cauza principală a fugii a constituit-o în primul rînd exploatarea fiscală și în mai mică măsură obligațiile de dijmă sau clacă. Mărturiile vremii converg în acest sens; ele demonstrează că proporțiile luate de

¹ D. Fotino, *Istoria generală a Daciei*, II, p. 156.

² Bauer, *op. cit.*, p. 48. N. Bălcescu arată că recensămîntul cu 70 000 familii este din 1746 și adaugă că „numai din jud. Dolj au fugit odată 15 000 familii”; în 1757 erau 35 000 familii (*Magazinul istoric pentru Dacia*, t. II (1846), p. 239, nota). Trebuie avut în vedere că în vara anului 1746, Moldova și Țara Romînească au fost prada unei mari invazii de lăcuste, vezi N. Iorga, *Însemnări de cronică ale clericilor din Scheii Brașovului*, în *Buletinul Comisiei Istorice a Romniei*, XII (1933), p. 92. O însemnare pe un pateric (ms. 480 al Acad. R.P.R.) „Să se știe de cînd au venit lăcuste în Țara Romînească în luna lui iuni, 16 zile, leat 7256”, I. Bianu și R. Caracaș, *Catalogul manuscrisurilor romîne*, vol. II, p. 218.

³ N. Iorga, *Căldători, ambasadori, misionari*... în *Bul. Soc. Geografice*, 1898, p. 71—72.

⁴ Idem, *Știri despre veacul al XVIII-lea*, II, în *Analele Acad. Rom.*, Secț. Ist., t. XXXII, nr. 7, p. 20, Cf. A. Oțetea, *Contribution à la question d'Orient*, p. 167.

⁵ *Hurmuzaki*, XIV, 2, p. 1176. Apreciind numărul fugarilor trebuie avut în vedere că adeseori nu era vorba de o strămutare în afara hotarelor, ci numai de o eschivare de la recer sămintele fiscale prin ascundere sau plecarea pe altă moșie. La 28 august 1742, C. Mavrocordat scria ispravnicului R. Racoviță în legătură cu acești bejenari: „... însă cercîndu bini că mulți nu sîntu ești din țară, ce îmblă din sat în sat și den ținut, mistuindu-să după obiceiul lor” (N. Iorga, *Studii și documente*., VI, p. 389). Deși aici sînt înfățișate împrejurări din Moldova, e de la sine înțeles că situația din Țara Romînească era similară. Repetatele mutări ale țărănilor îl determinau pe același domn să poruncească ispravnicilor din Dolj la 23 ianuarie 1763: „să dați în știre lăcuiților ca să caute fiștecarele, așazăndu-se și astîmpărîndu-se la satul, unde s-au așezat la dajdea așazămintului” (Acad. R.P.R., Mss. XI/92). Prin urmare datele furnizate de izvoare privitoare la emigrare trebuie reduse în lumina celor de mai sus. O precizare numerică e însă dificilă.

emigrații se datoresc abuzurilor și chipului neregulat de stabilire și percepere a impozitelor. Fugarii moldoveni, întrebați de C. Racoviță despre motivele plecării, o spun răspicat: „din pricina vremelnicii nestări, adică neștiind și nefiind hotărît ce să dea bir pe an”¹. Fixarea precisă a impozitelor este cerută și într-o jalbă a preoților din Romanai către C. Mavrocordat: „și această luminare (stabilirea birului) avînd la mîna noastră nu vor putea să ni mai jăfuiască ca pînă acum”². În chemările adresate celor fugiți, domnii făgăduiesc în primul rînd — și aceasta indică și cauza principală a emigrării — stabilirea unui impozit potrivit cu situația materială a contribuabililor și punerea la adăpost a acestora de impuneri suplimentare neașteptate, izvorite mai ales din cererile turcești. Astfel, în cartea lui Scarlat Ghica din 15 noiembrie 1765 pentru doljenii fugiți și străini dornici să se stabilească în Țara Romînească, li se făgăduiește acestora: „că vă veți așeza... după starea și puțința voastră însă și mai cu ușurință. Care așezămînt și ruptoare vi se va păzi de către domnia mea nestrămutat”³. Același domn mărturisește trei ani mai tîrziu teama de căpetenie a celor care ar fi vrut să se reîntoarcă la vetrele lor: „ați vrea să știți pentru rîndul așezămîntului dăjdii voastre în ce chip va să fie, fiindcă în vremea altora ați fost năpăstuiți peste dreptate și această sfială avînd, vă îndoiiți a veni”⁴. Pentru a încheia șirul acestor mărturii, amintim explicațiile date de boierii munteni în 1770 contelui Viazemski; în legătură cu depopularea țării, ei arată că după reformele lui C. Mavrocordat, domnii au păstrat numai numele dărilor, înmulțind însă numărul sferturilor pînă la 20 „și — se spune în continuare — pe cît scoteau (sferturile) cu atît lumea se trăgea din țară”⁵.

Pentru a stabili un indice al exploatării fiscale este semnificativ de amintit că fugeau chiar și cei din categoriile privilegiate. La 11 septembrie 1753, C. Racoviță poruncește ca protopopii din episcopia Buzăului să-i aducă înapoi pe preoții care „s-ar fi sculat cu tot al lor și fug.” pentru ca să scape de dăjdi”⁶. Este lesne de închipuit situația birnicului de rînd, cînd cei ce beneficiau de anumite înlesniri se hotărau să pribegescă.

Direcțiile fugii reprezintă o problemă ce rămîne a fi rezolvată cînd se va dispune de date sigure asupra populației din regiunile învecinate. Documentele arată că țărani fugeau în sudul Dunării, Ucraina, Transilvania și Banat. În ce privește părțile ardeleni, statisticile studiate de acad. D. Prodan dovedesc că sporul de populație nu depășește normalul⁷. Regimul de obligații al iobagilor ardeleni era mult mai greu decît în Mol-

¹ Sturza, Scheianu, *Acte și legiuri privitoare la chestia fărâneasă*, I, p. 24.

² N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 159 — 160.

³ I. Donat, *Material pentru istoria Craiovei și a jud. Dolj*, în *Arhivele Olteniei*, 1934, nr. 71 — 73, p. 130.

⁴ *Magazinul istoric pentru Dacia*, t. II (1846), p. 300.

⁵ N. Iorga, *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 483, cf. raportul lui Desalleurs din 4 mai 1754, *Hurmuzaki*, Supl. I, 1 p. 654. De remarcă că în legătură cu silniciile săvîrșite de clucerul Mihalache pe moșia Izvorul de Jos, domnitorul Grigorie Ghica îi scria marelui vistier: „de zulumuri ca acestea ce să fac săracilor... să spîrgea satele, iar nu de dăjdlie visterii”. Acad. R.P.R., *Mss.* DCXXIV/107.

⁶ Acad. R.P.R. *Mss.* CXXIV/145. Pentru regimul fiscal al preoților vezi D. Furtună, *Preoțimea romînă în secolul XVIII*, Vălenii de Munte, 1915.

⁷ D. Prodan, *Teoria imigrației romînilor din principatele romîne în Transilvania*, p. 120.

dova și Țara Românească și nu putea prin urmare să atragă pe clăcașii munteni. În Banat emigrația a fost împiedicată de guvernul habsburgic care plănuia să aducă acolo coloniști șvabi¹. Eliminând aceste regiuni, reiese că fugarii se îndreptau mai ales spre sudul Dunării și mai puțin peste Prut.

Cei plecați nu renunțau la gândul reîntoarcerii și, mulți așezându-se în imediata apropiere a granițelor, continuau să păstreze legături cu locurile de baștină. Din cartea amintită a lui Scarlat Ghica reiese că cei înstrăinați se îngrijesc mai departe de semănăturile lăsate în țară, trecînd granița pentru a-și căuta hrană, fin sau lemn. Domnul îi anunța că în viitor nu li se va mai îngădui o asemenea situație și îi invita să se reîntoarcă definitiv.

Pădurile țării erau de asemenea un bun adăpost pentru clăcașii care voiau să scape de „năpăștile” birurilor și de asuprirea stăpînului. În vara anului 1748 egumenul m-rii Strehăia se plîngea marelui ban că sătenii din Strehăia, au fugit din sat și „șăd risipiți prin păduri”. La adăpostul codrilor, țărani refuzau să clăcuiească și să dea dijmă, mai mult, vitele lor ieșeau din pădure și se hrăneau pe ogoarele mănăstirii, astfel că aceasta rămînea „păgubașă de bucate”².

Părăsirea satelor și sustragerea clăcașilor de la plata dărilor și îndeplinirea obligațiilor către stăpînii de pămînt au determinat domnia, în perioadele în care aceste fenomene căpătau forme acute, la desfășurarea unor acțiuni menite să asigure vistieriei încasarea dărilor impuse, iar marilor domenii mina de lucru necesară. Sferele vieții publice muntene incluse în politica de reformă au variat după măsura în care autoritatea centrală și-a înțeles rolul de apărătoare a intereselor generale ale clasei stăpînitoare și nu s-a transformat într-un mijloc de chiverniseală personală. În chip asemănător cu desfășurarea procesului de centralizare a statului feudal și acum, politica reformatoare a unora dintre domnii fanarioți, care înțelegeau că este în interesul clasei dominante să se adopte soluții noi de guvernare, s-a lovit de înțelegerea strîmtă, particularistă, a cutărui boier sau egumen cu orizontul limitat la întinderea propriei sale moșii. Opoziția față de reforme s-a manifestat în lupta pentru înlăturarea domnilor care le promovau, sabotarea măsurilor luate sau denaturarea lor. Atari acțiuni au contribuit la ascuțirea contradicțiilor din societatea munteană în perioada de destrămare a feudalismului și mai ales au îndirjit țărănimea clăcașă în lupta pentru pămînt și îngrădirea exploatării.

La începutul anului 1746 neliniștea în rîndurile rumînilor și mai ales fuga au luat proporții amenințătoare. În cadrul acestor împrejurări C. Mavrocordat nu putea să ignore consecvența dorință de eliberare a

¹ T. Filipescu, *Voivodina strbească*, Buc., 1929, p. 27 — 28.

² Acad. R.P.R., ms. 500, f. 11 — 11v. Sînt puține știri despre fuga clăcașilor la orașe. Problema merită o cercetare specială. O tradiție păstrată la Cîmpulung afirmă că după arderea orașului în 1737, orașenii au revenit în 1742 împreună cu alți locuitori, printre care țărani. Întrucît boierii reclamau restituirea acestora, Alexandru Ghica a ordonat în 1766 înapoierea fugarilor, „din diferite timpuri”, dar orașenii arătînd inconvenientele mari pe care le-ar fi adus aplicarea poruncii, domnul a renunțat. Cei veniți s-au integrat în obștea tirgului, dar fugarii sosiți între 1742 și 1766 au trebuit să se reîntoarcă, vezi. C. Aricescu, *Istoria Cîmpulungului*, Buc., 1856, vol. II, p. 11 — 12, 150.

rumînilor. Este semnificativ din acest punct de vedere că un șir de vechi procese între rumîni și stăpîinii de moșii își găsesc acum sfîrșitul prin hotărîrea domnului de a-i răscumpăra pe cei dinții cu bani din vistierie sau cîmara domnească (satele Vaideei, Bogdănești, Bădești etc.).

Acțiunea domniei în cazurile particulare ale acestor sate, alături de hotărîrile din martie și august 1746 privitoare la rumîni au creat în rîndurile țărănimii o mare efervescență. Deși răscumpărările individuale și actul de desființare a rumîniei subliniau că eliberarea se referă numai la persoana rumînului iar nu și la părțile de moșie care se aflau în folosința lui și urmau să rămîna mai departe sub stăpînirea mănăstirilor și boierilor, clăcașii în numeroase locuri au interpretat aceste măsuri¹ în sensul dorit de ei, înglobînd în eliberare și peticele lor de pămînt. Astfel la 25 ianuarie 1749, m-rea Hurez se afla în judecată cu Tudose și Radul Boțină cu tovarășii lor care de trei ani stăpîneau „în silă” jumătate din moșia Foleștii de Jos. La judecată, ei nu au putut arăta nici un document de proprietate, ci numai „cu gura strigă cum că ei cu tot satul au fost rumîni și cînd s-au iertat, s-au slobozit și cu părțile lor de moșie”².

Dorința foștilor rumîni de a dobîndi stăpînire deplină asupra pămîntului pe care îl munceau s-a manifestat în forme variate. Ne mărginim aici la înfățișarea situațiilor mai caracteristice. Astfel satul Vaideei al mănăstirii Bistrița încearcă să dispună în chip liber de moșia pe care se află, punîndu-l pe egumen în fața faptului împlinit. Din jalba înaintată de acesta la 21 ianuarie 1746 aflăm că țărani clăcași „gîndindu-se cum că n-are mănăstirea nici o treabă cu dînșii, nici cu moșia”, arendaseră în cursul anului precedent venitul moșiei³.

O procedură asemănătoare se întîlnește și mai tîrziu, cînd, pentru a-l împiedica pe egumen să beneficieze de venitul moșiei, clăcașii o arendează unui turc. Deosebit de semnificativă, pentru că pune în lumină și raporturile dintre domnie și turci, este atitudinea domnului: la 7 mai 1758 C. Mavrocordat înștiințează oficial pe ispravnicul Vîlcii că pe săteni i-a pedepsit, iar pe egumen l-a globit și i-a confiscat moșia, pentru că a îngăduit o asemenea tranzacție. Ispravnicul i se poruncește să aibă grijă de moșie, îndepărtîndu-l pe arendașul turc cu desăvîrșire⁴. În aceeași zi domnul trimite și o altă poruncă aceluiași ispravnic în care arată că cele cuprinse în primul ordin „s-au zis că să arăți turcului și să poți face zapt moșiei”, în realitate voința domnului este ca venitul m-rii să fie asigurat⁵ în ciuda acțiunii clăcașilor. Prudența, dacă nu teama, cu care procedează domnul, simulînd o confiscare, dovedește nu numai slăbiciunea lui în fața unui turc oarecare, dar și grija de a da o aparență de

¹ Urmașii unor rumîni se exprimă astfel despre reforma lui C. Mavrocordat: „... dînd dumnezeu bun gînd mării sale Constantin vodă Mavrocordat, domnul țării, de s-au slobozit toți rumîni de sub jugul robii”. (Arh. St. Buc. M-rea Arnota, IV/20).

² Arh. St. Buc., M-rea Hurez, XVIII/33.

³ Ibidem, M-rea Bistrița, VIII/40.

⁴ Ibidem, LXII/159.

⁵ Ibidem, VIII/43. În 1805 clăcașii explicau cele petrecute în 1758 prin nevoia de bani pentru a putea continua judecata cu m-rea în vederea redobîndirii moșiei, ibidem, VIII/43.

legalitate actului în ochii clăcașilor, întăriți în poziția lor prin colaborarea cu acest turc.

Cunoaștem și alte cazuri în care țărani clăcași recurgeau la tranzații cu turcii : astfel, clăcașii moșiei Balta (Gorj) în conflict cu schitul Strimba constatând după nenumărate judecăți că nu-și pot câștiga partea de moșie revendicată „s-au supus la turci și n-au vrut să-și dea din bucate bani (doc. este din 27 iunie 1763) nici au lucrat clacă după obicei”¹. Clăcașii de pe moșiile Orevița și Bolboșani „de prin cătunele turcești” refuzau, de asemenea, în 1747 să clăcuiască².

Pentru a-și dobândi pământul rămas sub stăpînirea m-rii Arnota, clăcașii din Bogdănești (Vâlcea) au recurs la alte mijloace. La 3 februarie 1747 egumenul reclama domnului că foștii rumîni se înfrățiseră cu un oarecare Mihăilă Ciocan „județ de mai înainte vreme”, înfrățit la rîndul său cu un alt sătean, care revendica fără succes moșia în temeiul unei cărți de la Mihnea-vodă. Clăcașii m-rii împreună cu aceștia doi iau în stăpînire jumătate din moșia m-rii, în ciuda protestelor starețului³. Nesupunerea clăcașilor din Bogdănești se împletește cu cea a clăcașilor din Dobriceni, cele două sate manifestînd permanent o împotrivire comună în deceniile următoare. La 22 iunie 1748 C. Dudescu, mare ban, înfățișa în porunca dată-acestor sate situația creată de împotrivirea clăcașilor : „nici lucru n-ați lucrat, nici dijma n-ați dat, nici finurile n-ați cosit din livezi . . . mare stricăciune și pagube aduceți sfintei mănăstiri”⁴. Dar amenințările cu închisoarea cuprinse în poruncă și măsurile vătăfului de plai „pus asupra lor” pentru a-i sili să plătească venitul neîmplinit, s-au arătat zadarnice. Cele două sate înțelegeau că eliberarea se răsfrînge nu numai asupra persoanei ci și a pămîntului, refuzînd cu îndirjire să satisfacă cererile de clacă și dijma ale starețului. La 15 iulie 1752 acesta trimitea o lungă jalbă⁵, în care înfățișa situația creată pe moșia m-rii Arnota în urma nesupunerii clăcașilor. Este interesant de amintit că egumenul distinge cu acest prilej, două categorii între locuitorii satului, unii, cei eliberați prin răscumpărarea lui Mavrocordat, în urma procesului încheiat în ianuarie 1746, în vreme ce alții „au rămas tot rumîni”. În legătură cu prima categorie, egumenul sublinia hotărîrea clăcașilor de a nu permite în nici un chip stăpînirea mănăstirii asupra pămîntului : „zic că iaste moșia a lor și . . . că nu vor îngădui o dată cu capul lor, să stăpînească livezi și pomi mănăstirea și vor face și moarte”. Poruncile starețului erau disprețuite, sătenii trimiteau la lucru doar copii, și numai în sat, iar la mănăstire unde era nevoie de clacă nu se ducea niciunul. Este semnificativă observația egumenului că nesupunerea clăcașilor se manifesta cu îndirjire „de cînd s-au judecit”. Referitor la cea de-a doua categorie, a rumînilor, starețul Neofit denunță același deplin refuz, însoțit de amenințări : „că se laudă tot cu ciumagul”.

¹ Acad. R. P. R., *Mss.* XCI/75.

² *Ibidem*, ms. 616, f. 87. Colaborare economică cu turcii în dauna m-rii și într-un doc. din 11 iunie 1748, Arh. St. Buc., M-rea Mihai-vodă, V/22.

³ Arh. St. Buc., M-rea Arnota, IV/11.

⁴ *Ibidem*, XVIII/111.

⁵ *Ibidem*, XVIII/118.

Spiritul de împotrivire se menține neînfrînt în ciuda poruncilor și a măsurilor luate de domn și ispravnici, căpătînd forme de manifestare tot mai viguroase. O nouă jalbă din 16 iunie 1756¹ arată categoricul refuz al locuitorilor din cele două sate de a da clacă și dijmă și nesocotirea monopolului de vin și rachiu fapt care provoca serioase prejudicii bănești mănăstirii. Din jalbă se pare că țaranii-clăcași erau pe punctul unei ridicări generale, starețul reclamînd că „umblă pe la metoașele mănăstirii cu semeția și înjură și ocărăsc pe călugării cum iaste mai urît”.

Șirul actelor referitoare la împotrivirea acestor două sate se prelungește, vădînd o impresionantă combativitate.

Refuzul de a îndeplini obligațiile nu se întîlnește însă numai aici. Din marele număr de cazuri întîlnite în documente spicim cîteva: la 6 mai 1746 vel clucerul C. Brîncoveanu înștiința pe domn despre refuzul locuitorilor de pe moșia sa Găgeni (Saac) de a presta cele 12 zile de clacă, hotărîte de domn, și a da dijmă; pe lîngă aceasta ei vinduseră în anul precedent 30 buți de vin, iar în 1746 alte 20 buți, în vreme ce vinurile boierului rămăseseră nevîndute². Egumenul m-rii Mislea se plîngea domnului la 8 septembrie 1750 că „rumîinii” de pe moșia mănăstirii nu numai că refuză să dea dijma obișnuită, dar și că au pus stăpînire pe moșie și au început să vîndă altora „locurile cu pămînt cu tot”³. Grigorie Ghica porunca la 17 martie 1752 ispravnicului de Ialomița să-i constrîngă pe clăcașii din satele Brînciani, Jăgălia și Beilicul ale m-rii Dealul la îndeplinirea clăcii și la respectarea monopolului vinzării vinului și rachiului⁴. O poruncă asemănătoare întîlnim în legătură cu satele Ciocănești și Stănești (Muscel) ale mănăstirii Cotmeana care „se pun în semeție de-și vînd vinul și rachiul lor și nici de clăcuit n-ar fi vrînd că clăcuiască”⁵. Dintr-o anafora întărită de domn la 6 aprilie 1757 se constată refuzul de a face clacă al țăranilor clăcași de pe moșiile Flămînzești, Mușetești (Argeș), Domnești și Corbi (Muscel) ale m-rii Argeș⁶. La 12 aprilie 1764 Ștefan Racoviță îl înștiința pe ispravnicul de Ilfov că egumenul m-rii Radu-Vodă i se plînsese împotriva clăcașilor de pe moșia Cheseletul, care nu îngăduiau să se vîndă vin mănăstiresc; un ispravnicel trimis să vîndă două buriașe fusese amenințat cu bătaia⁷. Clăcașii din satul Drăgoești (Ilfov) al aceleiași mănăstiri tăiaseră o braniște de la Cătrunești, bătînd pe călugărul aflat de pază⁸. Ispravnicul de Vlașca primea la 7 septembrie 1766 poruncă de la domn să cerceteze cele petrecute pe moșia Gășești a m-rii Radu-Vodă unde, din pricina lipsei de fin, clăcașii din satul Podul-Doamnei nu numai că nu îngăduiseră

¹ Arh. St. Buc., M-rea Arnota, XVIII/113.

² Acad. R.P.R., Mss. CCCLVII/39.

³ Arh. St. Buc., M-rea Mislea, ms. 46674v—75. De reținut explicația egumenului referitoare la refuzul clăcașilor de a da dijma, întrucît pune în lumină situația rumînilor înainte de 1746; „nainte. . . nu li s-au luat dijmă că fiind rumîni ai mănăstirii pururea slujia și lucra mănăstirii la toate trebile, tocmai ca niște țigani și pentru aceia nu li se lua dijmă”.

⁴ Ibidem, M-rea Dealul, XXII/35.

⁵ Ibidem, M-rea Cotmeana, ms. 357, f. 37 — 37v.

⁶ Ibidem, Ep. Argeș, II/94.

⁷ Ibidem, M-rea Radu-Vodă, ms. 256, f. 391.

⁸ Ibidem, f. 347.

omului trimis de egumen să cosească finul dar îl și bătuseră luînd ei finul¹.

Împotrivirea țărănilor clăcași a găsit un prilej de accentuată manifestare de-a lungul celor cinci ani de război ruso-turc. Desfășurarea operațiilor militare și frământările din sinul clasei conducătoare au creat condiții prielnice pentru sustragerea clăcașilor de la împlinirea obligațiilor față de stăpîinii moșilor². Fondurile de documente ale mănăstirilor cuprînd numeroase porunci ale divanelor din București și Craiova către țărani pentru a da dijma și claca cuvenită. În unele cazuri clăcașii nu se limitau la refuzul îndatoririlor, ci luau chiar în stăpînire pămîntul sau recolta. La 2 mai 1772 egumenul Antim al Arnotei se plîngea că țărani clăcași din Bogdănești s-au sculat a stăpîni în silă pămîntul m-rii³. Clăcașii m-rii Sinaia dădeau la 15 martie 1770 un zăpis de supunere egumenului Nil, în care arătau că au luat tot finul cosit pe moșie, au pus stăpînire pe moara mănăstirii, de unde luaseră și tot mălaiul și au refuzat să dea dijma⁴. Spiritul de împotrivire a cuprins și moșiile pe care, potrivit obiceiului, claca era răscumpărată în bani și deci regimul obligațiilor era mai ușor. La 24 mai 1773, Panait, epitropul m-rii Colțea, cerea divanului carte de volnicie pentru a-i obliga pe clăcașii de pe moșia Comarnic să dea sumele de bani cuvenite⁵. La începutul anului 1775, același epitrop înștiința pe domn că „de la o seamă de vreme încoace” clăcașii de la Comarnic au luat în stăpînire moșia, refuzînd să îndeplinească obligațiile de clacă și dijma și nesocotînd monopolul mănăstirii de vînzare a vinului și rachiului⁶.

Materialul documentar ne permite așadar să distingem trei aspecte principale ale luptei țărănilor-clăcași : fuga, nesupunerea la dijma, clacă și celelalte obligații și încercările de a pune stăpînire pe pămîntul pe care-l munceau, de a se considera moșneni, ceea ce însemna lichidarea tuturor obligațiilor față de boieri și mănăstiri.

Clasa dominantă, prin aparatul de stat aflat la dispoziția sa, a căutat să reprime orice acțiune țărănească în măsură să știrbească ceva din orînduiele feudale. Majoritatea covîrșitoare a documentelor referitoare la obligațiile clăcașilor sînt porunci adresate de domni ispravnicilor județelor pentru a-i sili pe țărani la îndeplinirea îndatoririlor lor. Chipul în care se conformau reprezentanții aparatului de stat ne este de asemena cunoscut prin documente. Cităm cîteva exemple : la 22 iulie 1748 C. Dudescu, mare ban, porunca satelor m-rii Arnota să-și împlinească claca și dijma, arătînd că în caz de nesupunere va trimite slujitori pentru a lua și închide „pe cîțiva din voi ce veți fi mai de frunte”, aceștia urmînd să rămîină la închisoare pînă la împlinirea venitului mănăstirii. De remarcat

¹ Arh. St. Buc., M-rea Radu-Vodă, ms. 256, f. 391.

² Cf. Matei Mircea, *Lupta țărănilor împotriva exploatării în timpul războaielor ruse-turce*, în *Studii și referate privind istoria Romîniei*, I, p. 930—931.

³ Acad. R.P.R., CMXIV 152.

⁴ Ibidem, CCCLXXV/110.

⁵ Ibidem, CCCLXIX 210.

⁶ Ibidem, CCCLXIX/212. Pentru înscrierea țărănilor în corpurile de voluntari în anii de război, vezi Matei Mircea, *Despre poziția claselor sociale în Moldova și Țara Romînească față de războiul ruso-turc, în 1768—1774*, în *Studii*, VI (1953), nr. 3, p. 53 și urm.

că acest venit era socotit după „foaia” arătată de egumen, obiectiile clăcașilor nefiind măcar puse în discuție¹. În legătură cu împotrivirea aceluiași sate, marele ban scria ispravnicului de Vlcea la 15 iulie 1752, poruncind să le dea clăcașilor „o bătaie bună la talpe”².

Împletirea dintre măsurile represive luate de stăpînii de moșii și cele ale organelor de stat este sugestiv înfățișată de zăpisiul amintit al clăcașilor de pe moșia m-rii Sinaia, în partea finală, unde se menționează sancțiunile la care vor fi supuși în cazul neîndeplinirii obligațiilor luate, citim: „să ne pedepsească (egumenul) cu cîte trei sute de toiage fiește-cărui la talpe și să ne trimită și în butuci la București, ca să ne luăm altă pedeapsă și să ne scoată și di pă moșia sfinții sale”³.

Tendinței stăpînitorilor de moșii de a controla și organiza supra-munca țaranilor clăcași prin extinderea formei-muncă a rentei feudale, i-au corespuns străduințele celor din urmă de a elimina prin răscumpărarea clăcii imixtiunea feudalului. În măsura în care locuitorii moșiilor au reușit, prin rezistență sau prin învoieli, să înlăture intervenția nemijlocită a stăpînului în activitățile productive desfășurate pe moșie, se poate constata un progres economic. Exemplul cel mai concludent ni se pare a fi satul Stroești din Argeș; reușind să obțină răscumpărarea în bani a tuturor obligațiilor în muncă și natură față de m-rea Bistrița, satul se bucura de autonomie economică, organizînd producția potrivit voinței obștei locuitorilor. Un prilej de manifestare a spiritului de neatîrnare izvorît tocmai din această situație, l-au constituit cele petrecute în iarna anului 1753: m-rea Bistrița împrumutase de la clucerul Mincu Bucșănescu, 530 taleri, punînd ca zălog venitul moșiei Stroești, cu dreptul pentru creditor de a-și vinde vinurile. Obștea satului hotărăște însă la 24 decembrie ca în decurs de 15 zile să procure banii împrumutați de mănăstire pentru a-i da clucerului. În zăpisiul încheiat cu această ocazie, ei arată: „noi nu ne-am suferit cu toți sătenii, ci i-am întors vinul dumnealui îndărat și i-am ucis slugile, că sintem volnici să ținem moșia”⁴. În ultimele cuvinte se simte deplina încredere în forțele proprii, mîndria stăpînului, care nu admite amestecul nimănui. Urmările economice ale unei asemenea autonomii le întîlnim în jalba din 3 mai 1794 a egumenului Bistriței, în care se arată că sătenii „țin cîrciumă cu alișverisuri din vii ... vite de strînsură pentru zahanale, osebit de vitele caselor lor ... cherestele de vînzare, osebit de lemne de foc ... , capre țin la suhaturi și cu tutunuri fac alișverisuri”⁵. Avem imaginea unei unități economice capabilă să se organizeze singură, valorificîndu-și resursele pe calea unui schimb sistematic. E de la sine înțeles că o astfel de situație ar fi fost de neconceput sub supra-

¹ Arh. St. Buc., M-rea Arnota, XVIII/111.

² Ibidem, XVIII/118.

³ Acad. R.P.R., Mss. CCCLXXV/110. Observăm cu acest prilej că deposedarea clăcașului de lotul său era o măsură excepțională, o sancțiune aplicată celor care nu se supuneau obligațiilor. Interesul stăpînitorilor de moșii de a avea cît mai multe brațe de muncă făcea ca asemenea măsuri să fie aplicate rar, iar ușurința cu care clăcașii reușeau să găsească de muncă pe alte moșii împiedica ruperea acestora de sectorul agricol.

⁴ Arh. St. Buc., M-rea Bistrița, LXII/130.

⁵ Ibidem, LVI/16, inițiative economice și la clăcașii nesupuși din Breaza care fac mori, pive și dirște, N. Iorga, *Studii și doc.*, V, p. 196.

vegherea nemijlocită a mănăstirii și că la ea nu s-ar fi putut ajunge fără o stăruitoare acțiune de îndepărtare a amestecului mănăstirii. Poziția avantajoasă ocupată de asemenea sate în raport cu celelalte a deschis căi noi de dezvoltare în condițiile de viață economică de după 1774. Cercetarea acestor căi depășește însă limitele prezentei cercetări.

ПОЛОЖЕНИЕ БАРЩИННЫХ КРЕСТЬЯН В ВАЛАХИИ В 1746—1774 ГОДАХ

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Реформа Константина Маврокордата не разрешила проблему барщинных крестьян. Отмена крепостного права положила конец лишь личной зависимости крестьян от владельцев поместий, а не их реальной зависимости, вытекающей из собственности бояр и монастырей на землю. Акт об отмене крепостной зависимости от 5 августа 1746 года представляет собой важный этап в многовековом процессе захвата крестьянских земель боярами и монастырями, и в особенности в процессе перехода их к полному владению этими землями, осуществившемуся в XIX веке.

В период 1746—1774 годов центральной властью был принят ряд последовательных мероприятий по вопросу аграрных отношений. Последовательность этих мероприятий отражает эволюцию отношений между классом землевладельцев и барщинными крестьянами, стремление первых использовать как можно больше рабочей силы для более продуктивной эксплуатации своих поместий, а также сопротивление барщинных крестьян, принимавшее разнообразные формы и иногда увенчивавшееся успехом, и, наконец, политику господарской власти, выражающей интересы боярства и преследующей особые фискальные интересы, часто заставлявшие ее идти на уступки крестьянам.

Несмотря на то, что оброк (10-я часть продуктов) оставался наиболее важной и распространенной формой феодальной ренты, главным мотивом конфликта между владельцами поместий и барщинными крестьянами являлась барщина (до 12 дней в год). Регламентация 1756 года завершает ряд господарских „урбарий” („поземельных списков”), предшествовавших реестру А. Ипсиланти и, в сущности, чертах, представляет собой разрешение вопроса о трудовых повинностях барщинных крестьян до появления Органического регламента. По мере того как землевладельцы убеждались в возможности извлечения больших доходов из земледелия, они пытались увеличить число дней барщины. Тенденции к усилению повинностей наталкивались на упорное сопротивление крестьянства. Наряду с чрезмерными фискальными повинностями — главной формой эксплуатации крестьянства XVIII века — усиление барщинных повинностей способствовало массовому бегству крестьян. Общий характер этой формы классовой борьбы вызывал серьезное беспокойство властей: уклонение налогоплательщиков от государственных повинностей делало невозможным регулярное взыскание налогов. Следовательно, обеспе-

чение источника богатств и доходов, который представляли собой крестьянские массы со своей продукцией в качестве налогоплательщиков явилось необходимостью. Эти обстоятельства — отмечает в заключение автор — предопределили политику реформ господарей-фанариотов, являющейся основной характеристикой внутренней жизни Румынских Княжеств XVIII века.

LA SITUATION DES PAYSANS CORVÉABLES DE VALACHIE DANS LA PÉRIODE 1746—1774

RÉSUMÉ

La réforme de Constantin Mavrocordat n'avait point résolu le problème des paysans corvéables. L'abolition du servage mettait fin à la dépendance personnelle des paysans des propriétaires de domaines, sans néanmoins faire cesser leur dépendance réelle, laquelle découlait de la possession des terres par les boïards et les couvents. L'acte de l'abolition du servage du 5 août 1746 marque une étape importante du processus multiséculaire de l'accaparement des terres paysannes par les boïards et les couvents, processus qui devait graduellement assurer à ces derniers la pleine possession des terres que l'on verra se réaliser au XIXe siècle.

Au cours de la période 1746—1774 le pouvoir central adopta une suite de mesures touchant le problème des relations agraires. Leur succession reflète bien l'évolution des rapports entre la classe des possesseurs de terres et la paysannerie corvéable : tendance des premiers à obtenir une plus grande quantité de travail propre à assurer une exploitation plus efficiente de leurs domaines, résistance, revêtant des aspects divers et parfois couronnée de succès, de la part des paysans et, enfin, politique du gouvernement, porte-parole des intérêts des boïards, mais qui, sous l'empire de quelque intérêt fiscal, était souvent contraint de faire des concessions à la paysannerie.

Bien que la dîme continuât d'être la forme la plus importante et la plus généralement répandue de la rente féodale, c'est pourtant la corvée (jusqu'à 12 jours par an) qui fut la principale cause de conflit entre propriétaires de domaines et paysans corvéables. La réglementation de 1756 vient clore la série des *urbaria* princiers (registres fonciers) antérieurs au Code d'A. Ypsilanti et restera, dans ses grandes lignes, la formule qui régira jusqu'au Règlement Organique, le travail des paysans corvéables. Dans la mesure où ils se rendaient compte des grandes possibilités de gain que leur offrait l'agriculture, les possesseurs de domaines s'efforçaient de multiplier les journées de corvée. Cette tendance se heurta à la résistance opiniâtre des paysans. A côté des charges fiscales excessives qui pesaient sur eux et qui constituaient au XVIIIe siècle la principale forme d'exploitation de la paysannerie, l'aggravation de leurs obli-

gations envers les possesseurs de domaines contribua à la désertion en masse des paysans. Généralisée, cette forme de la lutte de classe créa de graves soucis au gouvernement; le grand nombre de contribuables qui se soustrayaient ainsi à leurs obligations envers l'Etat rendait, en effet, impossible la perception régulière de l'impôt. Il était donc nécessaire pour l'Etat de s'assurer la source de richesses et de revenus que représentaient les masses paysannes par leur production et en qualité de contribuables. Ces considérations — conclut l'auteur de l'article — déterminèrent la politique de réformes des princes phanariotes, caractéristique essentielle de la situation intérieure des deux Pays Roumains au XVIIIe siècle.

NOTE ȘI COMUNICĂRI

UN CARTEL FANARIOT PENTRU EXPLOATAREA ȚĂRILOR ROMÎNE

DE

ACAD. ANDREI OȚETEA

La începutul anului 1819, Poarta a promulgat un „Regulament privind eligibilitatea la Principatele Moldovei și Țării Românești și la posturile de dragoman al Porții și al Amiralității”. Originalul acestui regulament imperial a fost depus la biroul Divanului imperial și întărit cu un hati-șerif. Regulamentul reducea la patru numărul familiilor fanariote care puteau ocupa scaunul domniei în Țările Române. Deși T. Codrescu a publicat în *Uricariul* său o traducere din grecește (vol. I, ed. II, p. 126—131), iar N. Iorga a dat în *Acte și fragmente* (vol. II, p. 545—549) o ediție în franțuzește, identică cu aceea pe care noi am găsit-o în Arhivele Ministerului de Externe de la Moscova, istoricii noștri, afară de N. Iorga, care-i consacră o pagină în *Istoria Românilor* (vol. VIII, p. 236), nu-i acordă nici o atenție. A. D. Xenopol și C. C. Giurescu nici nu-l pomenesc.

De altfel, importanța acestui act, anulat prin însăși restabilirea domniilor pămîntene, nu putea fi bănuită decît în urma revelației sarcinilor pe care le impunea Țărilor Române. Or, din datele cunoscute pînă acum, acele sarcini nu puteau fi stabilite. Abia din actele consulatului rus de la București, care ne-au păstrat tabloul amănunțit al veniturilor și cheltuielilor Moldovei și Țării Românești, am putut stabili aceste sarcini și determina adevărata semnificație a Regulamentului.

I. CUPRINSUL REGULAMENTULUI

Poarta recunoaște că domniii Țării Românești și Moldovei au fost la început aleși dintre pămînteni, „prin voința deplină și întregă” a țării. Înlocuirea domnilor pămînteni cu fanarioți trimiși de la Constantinopol se justifică „printr-o stare de lucruri neplăcută” care s-ar fi produs între

ei și care ar fi consistat în „procedee blamabile”. Sistemul fanariot a funcționat „pînă acum cîtva timp” spre satisfacția Porții. Conduita fanariotilor trimiși să guverneze Țările Romîne a fost „înțeleaptă și regulată”. Dar dat fiind — se precizează în regulamentul — că în vremea din urmă s-au întetit în jurul scaunelor domniei intrigile și uneltirile contrare și dragomanat oameni nedestoinici și chiar intruși, Poarta a simțit necesitatea de a schimba sistemul și de a întocmi un regulament care să curme intrigile și vrajba dintre pretendenți.

Examinînd de aproape conduita tuturor persoanelor care au domnit sau puteau aspira la domnia Țărilor Romîne, Poarta s-a putut convinge de meritul, de capacitatea și de incapacitatea fiecăruia. În lumina ultimelor evenimente (fuga lui Caragea), cercetarea a scos în evidență caracterul și purtarea unor intriganți și a dovedit că posturi atît de importante ca scaunele celor două Țări Romîne nu mai pot fi încredințate primilor veniți.

În consecință, Poarta a hotărît ca aceste înalte posturi să nu mai fie conferite în viitor decît unor persoane integre, încercate și nesuspecte de intrigi, și aparținînd următoarelor patru familii: familia lui Scarlat Callimachi, a lui Alecu Suțu, a lui Mihail Suțu și a defunctului [Dimitrie] Moruzi, compusă din trei frați. Acestor patru familii vor fi rezervate și cele două dragomanate: al Divanului imperial și al Amiralității.

Ordinea de succesiune e stabilită astfel: „Cînd domniile actuali vor ajunge să fie depuși, cei doi domni rămași în urmă (*les deux voïvodes restés en arrière*) îi vor înlocui alternîndu-se și permutîndu-se, adică Principatul Țării Romînești va fi conferit domnului destituit din Moldova, iar Principatul Moldovei domnului destituit din Țara Romînească”. S-ar părea că după expirarea mandatului său, domnul Moldovei trece în scaunul Țării Romînești, și vice-versa. O notă identică și în textul ministrului Prusiei la Constantinopol, von Schladen, și în acela al baronului Stroganov, ne avertizează că pentru diplomații de la Constantinopol, „cei doi domni rămași în urmă”, care aveau deci să ia succesiunea, erau „predecesorii mediați sau imediați” ai celor depuși. Că acesta e sensul frazei o dovedește faptul că Scarlat Callimachi, care și-a terminat septenatul normal și spre satisfacția Porții, n-a fost trecut în Țara Romînească decît după moartea lui Alecu Suțu, adică după a doua vacanță.

Regulamentul prevede că, dacă un domn ales în acest mod s-ar face vinovat de necredință, ar fugi în străinătate sau ar comite vreun alt act asemănător, familia lui va fi ștearsă și membrii ei vor fi excluși pentru totdeauna din orice serviciu. Dacă vreuna din cele patru familii s-ar stinge, Poarta va însărcina pe cel mai capabil și mai devotat dintre membrii familiilor fanariote pentru a forma o nouă familie care să ia locul celei stinse.

Postul de dragoman al Divanului imperial, care prin tradiție ducea la scaunul domnesc, va fi de asemenea rezervat celor patru familii, ca și acela de dragoman al Amiralității. Dar titularul acestui din urmă post nu va putea ajunge la domnia Țărilor Romîne decît trecînd prin dragomanatul Divanului imperial. Regulamentul admite ca un domn în funcțiune să se poată dezista în favoarea fiului său, dragoman al Divanului imperial.

Aceste dispoziții înlăturau de la domnie pe cei doi candidați, care prin diferite mijloace se puseseră în situația de a lua succesiunea lui Caragea și Scarlat Callimachi, anume pe Alexandru Hangerli și pe Iacovache Arghiropol. Dar, din considerație pentru serviciile lor din trecut și pentru a nu rămîne în lipsă de mijloace de subzistență, regulamentul le asigură o pensiuine, lui Hangerli de 60 000 de piaștri pe an, iar lui Arghiropol de 40 000 de piaștri. Aceste sume aveau să fie plătite lunar din veniturile particulare ale domnilor celor două țări romine și anume două treimi de domnul Țării Rominești, iar o treime de domnul Moldovei. Plata era garantată prin „titluri valabile”, adică prin polițe, pe care cei doi domni aveau să le remită imediat.

Acest aranjament impunea principatelor o sarcină anuală de 100 000 piaștri. Pe lângă aceasta, cele patru familii privilegiate trebuiau să ia asupra lor „întreținerea suficientă a celorlate familii fanariote care aveau nevoie de ajutor”. Ele trebuiau să-și împartă între ele „clasa tuturor boierilor [fanarioti] și să-și atașeze fiecare un anumit număr din aceste familii”. Acestea vor trebui, la rîndul lor, să respecte riguros sistemul familiei la care vor fi atașați și „să se abțină de la orice demers contrar voinței suverane”.

Un buiurildiu adresat patriarhului invita, sub cele mai aspre sancțiuni, pe „boierii” Fanarului să se conformeze Regulamentului și să considere dispozițiile lui ca reguli de conduită pentru viitor.

Acest Regulament, pe care răscoala din 1821 avea să-l abroge, n-a fost aplicat decît timp de doi ani, din 5/14 ianuarie 1819¹ și pînă la moartea lui Alecu Suțu, la 19 ianuarie 1821.

Într-o notă adresată ambasadorului Rusiei, care relevase agravarea condiției locuitorilor din principate, în urma sarcinii care li se impunea de a pensiona familiile nobile din Fanar, Poarta justifică Regulamentul prin „avantajele considerabile” care ar rezulta pentru principate din restringerea numărului pretendenților la domnie.

Poarta găsește că pensiunile atribuite unor indivizi din Fanar, „care au drept la aceasta” (!), pentru a asigura liniștea domnilor, nu constituie o împovărare a celor două principate, întrucît ele vor fi achitate din veniturile particulare ale domnilor, care sînt destul de largi, pentru ca domni să nu fie siliți a năpăstui și asupra locuitorii. Iar dacă o vor face, vor fi aspru pedepsiți.

II. ANALIZA REGULAMENTULUI

Cercurile diplomatice de la Constantinopol au fost surprinse mai ales de excluderea lui Alexandru Hangerli și Iacovache Arghiropol, care pregătiseră terenul pentru a lua succesiunea lui Caragea și Scarlat Callimachi, al căror septenat se împlinea la mijlocul anului 1819.

¹ Data de 5 14 ianuarie, care e în ambele exemplare ale versiunii franceze, N. Iorga o declară falsă și propune: „18 28 ianuarie”. Dar, dacă 5/14 corespunde stilului iulian, data gregoriană ar fi 17/26 ianuarie.

Alexandru Hangerli era încă din 1807 candidat la domnie, iar Iacovache Arghiropol fusese dragoman al Porții (1812—1817). Atribuindu-le o pensie considerabilă, Regulamentul le recunoștea prioritatea și o declara în termeni explițiți : „prin diferite mijloace, ei se pusese mai înainte în ranguri”. Prin efectul Regulamentului, „ei erau excluși, din rîndul celor patru familii, gradele lor anulate și amîndoi puși în retragere de guvern”.

Stroganov regretă mai ales excluderea lui Hangerli care adusese mari servicii misiunii ruse și avea să fie răsplătit împărătește de Alexandru I sub forma achiziției colecției sale de medalii.

Dacă familia lui Dimitrie Moruzi, negociatorul păcii de la București, și „acela care, dintre toți grecii, spune Stroganov, e cel mai demn de protecția Majestății Sale și cel mai devotat Rusiei”, a fost cuprinsă între cele patru familii privilegiate, meritul a fost pe nedrept, cum vom vedea, atribuit lui Stroganov. Familia lui Alecu Suțu, numit recent domn al Țării Românești, își datora elevațiunea sa fidelității încercate față de Poartă, iar aceea a lui Mihail Suțu, actual dragoman al Porții, se explica prin protecția lui Halet-Efendi, favoritul sultanului.

Scarlat Callimachi, domnul Moldovei, a fost extrem de măgulit de a fi fost nu numai ales, dar de a fi fost pus în fruntea celor patru familii privilegiate. În fața lui se deschideau „perspectivele cele mai strălucite”¹. În adevăr, la expirarea septenatului său, a primit un hatiserif elogios, iar la întoarcerea sa la Constantinopol a fost îmbrăcat din ordinul sultanului cu o blană de zibelină, iar, după ridicarea lui Mihail Suțu în scaunul Moldovei, fratele său Iancu a fost numit dragoman al Porții, iar el a fost însărcinat cu conducerea spinoaselor negocieri ale Porții cu Rusia ; apoi, după moartea lui Al. Suțu, a fost numit, conform Regulamentului, domn al Țării Românești. Izbucnirea răscoalei din 1821 a curmat brusc această ascensiune și a transformat existența familiei într-o zguduitoare tragedie.

Bănuți de a fi afiliați la Eterie, și în adevăr erau, ei au fost printre primele victime ale răzbunării turcești. Tatăl lor, Alexandru, a fost aruncat în închisoare, Iancu exilat la Bali, în Asia Mică, apoi decapitat, iar Scarlat, aflînd această știre, a fost lovit de apoplexie (sau, după zvonul public, otrăvit).

Consulul Austriei la București, Fleischhackl von Hakenau, a cunoscut de la 1 februarie 1819 Regulamentul și l-a rezumat exact, dar i-a adăugat un pasaj care nu se află în original : „Acela care, în afară de cele patru familii, ar îndrăzni să ridice pretenții la unul din cele două Principate, să fie pedepsit cu moartea și capul lui să fie expus înaintea *Babi humaiun*-ului” (Înaltei Porți)².

În ceea ce privește semnificația actului, Fleischhackl o consideră ca o dovadă a slăbiciunii Imperiului otoman. „În starea de slăbiciune actuală a Imperiului otoman, e în adevăr curios că o dispoziție asemănătoare, cu repercusiuni profunde în viitor, a putut fi dată publici-

¹ *Hurmuzaki*, vol. XX, p. 455.

² *Ibidem*, p. 454.

tății, de vreme ce cu greu se poate prevedea dacă aceste Principate vor mai rămîne șapte ani sub stăpînire turcească sau nu”¹.

Joseph Raab, consulul Austriei la Iași, consideră noul sistem favorabil și pentru domni și pentru Principate, „căci, pe deoparte intrigile grecilor vor cădea de la sine, domnii nu vor mai fi nevoiți să-și cumpere scaunul la Constantinopol și să se cufunde în datorii și să stoarcă țara, iar pe de alta, țara va câștiga prin faptul că domnii vor putea să creeze lucruri bune, să introducă ameliorări și să culeagă ei înșiși roadele acestor ameliorări sau să le lase moștenire copiilor lor”². Perspicacitatea lui Raab a fost ilustrată de intrigile lui Hangerli și Arghiropol care s-au pornit imediat după plecarea lui Alecu Suțu de la Constantinopol.

Consulul Franței, Pagé, crede că Regulamentul „n-a fost făcut decît la cererea Rusiei, pentru a ameliora soarta nenorociților locuitori ai acestor provincii”³. Pagé se înșela de două ori : ambasadorul Rusiei n-a știut nimic și Regulamentul nu era în favoarea „nenorociților locuitori” ai Țărilor Romîne.

Baronul Stroganov a semnalat abia la 1/13 februarie cabinetului rus existența acestui Regulament, dcuă săptămîni mai tîrziu decît Fleischhackl. El n-a fost numai complet străin de elaborarea acestui act, dar Reis-Efendi a refuzat să comunice textul, chiar și confidențial, primului interpret al ambasadei ruse. Stroganov și-a procurat textul, pe care-l anexează în copie, „de la una din familiile interesate”.

Comentariile cu care Stroganov însoțește actul sînt deosebit de interesante și dovedesc nu numai experiența, ci și clarviziunea sa. Mai întîi, el nu-l crede durabil : „nici interesul popoarelor, nici justiția nu l-au dictat”. Persoanele excluse din numărul candidaților, și mai ales Hangerli, nu sînt lipsite de talent, de perseverență și chiar de protecție⁴. După o retragere simulată și puțin îndelungată din centrul intrigilor, ei se vor întoarce cu o nouă înfocare (*ardeur*). Moartea sultanului, căderea favoritului [Halet-Efendi] le vor oferi șanse sigure, iar exemplul trecutului le va servi totdeauna și de exemplu și de imbold. Un lucru n-a prevăzut Stroganov : moartea lui Alecu Suțu și rezultatul mișcării eteriste în Țările Romîne. Al doilea domn numit în virtutea Regulamentului, Scarlat Callimachi, nici n-a mai ajuns să se urce în scaun. Cu el și cu Mihai Suțu s-a încheiat seria domniilor fanariote.

„Dealtfel, continuă Stroganov, acest Regulament îmi pare tot atît de rău combinat sub raportul utilității publice, cît și sub acela al intereselor particulare ale Porții. Avantajul pe care-l oferă nenorociților de moldoveni și munteni, limitînd la patru case numărul asupritorilor lor, e larg compensat prin întreținerea indivizilor excluși, a candidaților și a boierilor [notabililor] care le sînt atașați”. Deși Regulamentul precizează că sumele necesare întreținerii candidaților excluși și clientelei lor vor trebui plătite din veniturile particulare ale celor doi domni în funcțiune,

¹ Hurmuzaki, vol. XX, p. 454.

² *Ibidem*, p. 455.

³ *Ibidem*, vol. XVI, p. 1029.

⁴ Hangerli avea în adevăr, prin serviciile aduse ambasadei, cele mai solide titluri la protecția Rusiei.

în proporție de două treimi de domnul Țării Românești și de o treime de acela al Moldovei, el a prevăzut că domniile „nu vor lipsi să se despăgubească imediat asupra locuitorilor de sacrificiile pe care guvernul lor lacom și nesocotit li le impune — afară numai dacă nu vor fi autorizați de tăcerea noastră. Făcînd presiuni asupra Porții, în această privință, noi ne vom rezerva mijloacele de a preveni și de a urmări redresarea unei infinități de abuzuri, noi o vom sili tacit să convină că domniile au venituri destul de considerabile pentru a lua asupra lor această sarcină fără a sucomba sub o povară atît de copleșitoare”.

După completarea vacanței din Țara Românească prin numirea lui Alecu Suțu în iulie 1819, avea să se deschidă succesiunea lui Scarlat Callimachi. Stroganov știe că scaunul Moldovei era deja asigurat lui Mihai Suțu, „ginterea lui Caragea, chiar și numele căruia îi face pe turci să se cutremure”. Se exprimă de asemenea regretul că fiul fostului dragoman Dimitrie Moruzi, Constantin, „considerat ca un trădător” de către turci, nu e printre candidați.

Într-o scrisoare către Capodistria, din 16/28 februarie 1820, în care vorbește cu înțelegere și simpatie despre aspirațiile la libertate și independență ale grecilor, Stroganov face următoarea apreciere judicioasă asupra grecilor din Fanar: „Ei sînt aproape străini de restul compatrioților lor. Cele două Principate sînt obiectul lăcomiei lor, singura aureolă la care aspiră și spre care năzuiesc. Această castă privilegiată, care se reduce de altfel la vreo 50 indivizi [evident capi de familie], a avut pretenția ridicolă de a crede că misiunea Rusiei¹ putea servi de instrument și de sprijin uneltirilor lor”.

După promulgarea Regulamentului, reprezentanții celor patru familii s-au întrunit pentru a forma *un plan de conduită*. Ei și-au împărțit familiile notabile din Fanar și au format patru facțiuni distincte. Singura legătură care-i unea era împărțirea prăzii. „Un guvern luminat — observă cu dreptate Stroganov — n-ar fi îngăduit un astfel de aranjament, cu atît mai puțin l-ar fi ordonat. El ar fi simțit că propriul său interes se opunea la aceasta, *chiar și sub raportul fidelității grecilor*², *deja atît de suspectată*. Ambiția lor lacomă e singura legătură care-i ține sub jugul turcilor; dorința de a fi preferați pentru scaunele de domni și teama de a nu fi, îi făceau să-și înțească și mai mult protestările de fidelitate și de devotament. Acum alegerile fiind fixate de mai înainte, ei ar putea fi liniștiți, mai independenți. Dea Dumnezeu, pentru fericirea acelor nenorociți, să prețuiască caracterul noii lor situații și, abandonînd unui mic număr dintre ei cariera funestă a Principatelor, să se dedice altor ocupații utile. Regenerarea Greciei ar fi atunci mai curînd realizată”.

Considerațiile pesimiste ale lui Stroganov aveau să fie confirmate fără întîrziere de fapte. Regulamentul n-a pus capăt intrigilor și uneltirilor fanarioților; el n-avea decît să agraveze sarcinile, și așa insuportabile, ale Principatelor în folosul Porții și al fanarioților.

¹ Înțelege: ambasada rusă de la Constantinopol.

² Prin aceștia, documentul înțelege pe dregătorii fanarioți ai Imperiului otoman.

III. EFECTUL REGULAMENTULUI

Se pune acum întrebarea : dacă Rusia a fost străină de crearea Regulamentului și dacă el era contrar intereselor Porții, cine e adevăratul lui autor ? Cine avea interes să-l smulgă Porții ? Evident, fanarioții înșiși. Concurența pentru domnie ajunsese atât de aprigă încît prețul pe care candidații au trebuit să-l plătească dregătorilor turci influenți a atins sume enorme : văduva lui Alecu Suțu ar fi oferit Porții, spre a obține scaunul Țării Românești pentru fiul său Nicolae, treisprezece milioane de lei¹, de două ori bugetul țării pe un an. Cel mai fericit dintre candidați, acela care dobîndea scaunul domniei, venea deci atât de împovărat de datorii încît îi trebuiau ani pentru a se achita și pentru a-și constitui o rezervă, și niciunul n-avea certitudinea de a ajunge la capătul septenatului. De la hătișeriful din 1802 care a instituit domnia de șapte ani, Scarlat Callimachi a fost singurul care s-a aflat în această fericită situație. Dar, dacă candidatul ales avea cel puțin șansa de a se achita și de a face avere, pentru ceilalți concurenți era ruina.

De aici nevoia unei înțelegeri care să curme sau să îngrădească concurența, pentru a asigura membrilor maximum de avantaj cu minimum de risc. Înțelegerea întărită prin Regulamentul din ianuarie 1819 are toate caracterele unui cartel, ai cărui membri se unesc pentru exploatarea unui izvor de venit și repartizarea beneficiilor.

Ceea ce a permis interesaților să convingă Poarta a promulga un act atât de contrar intereselor ei adevărate a fost consternarea și indignarea provocată de fuga lui Caragea. Regulamentul o mărturisește deschis vorbind de intrigile și de lipsa de lealitate „constatate de anume evenimente supărătoare survenite în ultimul timp”².

Bugetul Țărilor Romîne pe 1820 reoglindește fidel efectele nefaste ale acestui cartel asupra populațiilor noastre. Așa cum a prevăzut Stroganov, pensiile care, după Regulament, trebuiau plătite din veniturile particulare ale domnilor, adică din veniturile cămării, au fost trecute în sarcina vistieriei și au fost acoperite din impozite. În bugetul Țării Românești, ele figurează sub denumirea : „Salarii (*traitements*) vechi și noi ale diverselor persoane de la Constantinopol”, 500 000 piaștri. Această indicație, pe care am găsit-o în *Tabloul veniturilor și cheltuielilor publice ale Țării Românești*, anexat la raportul consulatului rus din 10 august 1820³, ne-a părut cu atât mai surprinzătoare cu cît ea figura alături de aceasta : „cheltuieli pentru agenții de la Constantinopol”, alte 500 000 piaștri. Pînă n-am dat de Regulamentul din 1819 și de discuțiile din jurul lui, nu ne-am putut explica rostul acestor sume.

¹ Raportul ambasadorului englez, Strangford (*Rapoarte consulare engleze*, vol. I, p. 427 428) și Raportul lui Kreuchely către von Miltitz (*Hurmuzaki*, vol. X, p. 103).

² Nicolae Suțu, fiul lui Alecu, ultimul domn fanariot al Țării Românești, pretinde că tatăl său ar fi fost autorul Regulamentului : „C'est alors [avant de quitter Constantinople] qu'il fit décréter par la Porte le fameux Canoun-namé ou règlement qui n'était pas destiné à obtenir la consécration du temps” („Atunci [înainte de a pleca de la Constantinopol] pentru a se urca în scaunul Țării Românești, el a făcut ca Poarta să decreteze faimosul Canoun-name sau Regulament, care nu era destinat să obțină consacrarea timpului”). În *Mémoire du Prince Nicolas Soutzo, grand logothète de Moldavie (1798 — 1871), publiés par Panaïotti Rizos-*

³ Arhivele Ministerului de Externe, Moscova, nr. 286/1820, f. 212 — 213.

Suma de 500 000 piaștri din bugetul anului 1820 nu era în 1819, primul an al domniei lui Alecu Suțu, decît de 200 000 piaștri. Creșterea de la un an la altul era deci de 150%. Părspectivile pe care aplicarea Regulamentului le deschidea țărilor romîne erau deci cît se poate de întunecate.

Cheltuielile Moldovei pentru agenții din Constantinopol și pentru „cheltuielile făcute cu prilejul numirii miniștrilor și funcționarilor Înaltei Porți, inclusiv chiria și alte cheltuieli ale casei numite „*capuconac*”: 394 426 piaștri; „Salariile agenților Principatului la Constantinopol și ale funcționarilor agenției”: 288 000 piaștri; „cheltuielile pentru pensiile acordate diferitelor familii nobile puțin avute de la Constantinopol, inclusiv cîteva alte pensii plătite de asemenea la Constantinopol : 129 000 piaștri”. Moldova plătea deci și ea, sub diferite forme, grecilor din Fanar : 811 426 piaștri. Ele erau înscrise în bugetul particular al domnului. În fond, erau plătite tot de țară.

Alecu Suțu, după evaluările lui Kreuchely, ar fi strîns în doi ani 28 657 000 piaștri, prin vînzări de slujbe și de licențe de export, de caftane și de alte favoruri, în afară de veniturile cîmării și de taxele judiciare. El a venit în țară cu o datorie de 4—5 milioane și cu o suită de 820 persoane, între care nouă copii și vreo 80 de rude, care toți trebuiau căpătuiți.

Exploatarea țării de turci prin regimul fanariot părea a fi atins sub domnia lui vodă Caragea limita extremă. Domnia lui Alecu Suțu a dovedit că mecanismul creat de Regulamentul din 1819, care asocia la lăcomia domnului și a boierilor pămînteni, *marile familii din Fanar*, a permis să se treacă și această limită. *Regimul fanariot a ajuns un sistem de guvernare care storcea pînă la sînge o țărănișe fără nici o apărare și secătua înseși izvoarele de producție ale țării.*

ANEXE

*Baronul de Stroganov, Ambasadorul Rusiei la Constantinopol,
căt-re Subsecretarul de Stat, Conte de Nesselrode*

No. 17

Buyukdéré, ce 1/13 février 1819

117

Monsieur le Comte,

Un Règlement particulier vient d'être publié sur la manière dont les vacances des Principautés seront désormais remplies et les individus qui seuls pourront y prétendre. Le Reis-Effendi, persistant dans le système de son Gouvernement, a encore refusé de communiquer cette Ordonnance à Franchini, même confidentiellement. Mais, comme elle est entre les mains de tous les intéressés il ne m'a pas été trop difficile de m'en procurer une traduction fidèle. J'ai l'honneur de la transmettre ci-joint à Votre Excellence¹.

¹ Ea e identică cu aceea publicată de N. Iorga în *Acte și fragmente*, vol. II, p. 545 — 549. De aceea n-o mai reproducem aici.

Il est impossible de calculer d'avance l'influence que ce nouvel état de choses pourrait avoir à la longue sur le bien-être des deux Provinces. Il ne saurait d'ailleurs être considéré comme stable ; ce n'est ni l'intérêt des peuples, ni la justice qui l'ont dicté, et les passions parviendront sans doute sous bien peu de temps à renverser leur propre ouvrage. Les personnes exclues du nombre des candidats, et surtout Hangerli, ne manquent point de talents, de persévérance, et même de protection¹. Après une retraite simulée et peu durable du centre des intrigues, ils y reviendront avec une nouvelle ardeur. La mort du Sultan, la chute du favori² leur offriront des chances certaines, et l'exemple du passé leur servira toujours et d'aiguillon et d'excuse.

D'ailleurs ce Règlement me paraît aussi mal combiné sous le rapport de l'utilité politique que sous celui des intérêts particuliers de la Porte. L'avantage qu'il offre aux malheureux Moldaves et Valaques, en bornant à quatre maisons le nombre de leurs oppresseurs, est bien compensé par l'entretien des individus exclus, des candidats et des boyards³ qui leur sont attachés. Le Sultan fixe lui-même la pension d'Arghiropoulo⁴ à 60 000 piastres, celle de Hangerli à 40 000 et les assigne arbitrairement sur les deux Voïvodes, à proportion de leur revenu. Il charge aussi les quatre familles d'aviser aux moyens d'existence des boyards de chaque parti. C'est sur les Principautés que ce nouveau poids va peser, et je me crois obligé de demander là-dessus des explications à la Porte. Le reste du Règlement, quoique froissant indirectement la prérogative protectrice de la Russie ne saurait être relevé dans notre système actuel. Mais nous pouvons, nous devons faire la distinction officielle entre la caisse du Hospodar et celle des Provinces. Il est évident que les premiers ne manqueront pas aussitôt de se dédommager sur leurs peuples des sacrifices que leur Gouvernement avide et inconsidéré leur impose, à moins qu'ils n'y soient pas autorisés par notre silence. En pressant la Porte sur ce point, nous nous réserverons les moyens de prévenir et de poursuivre le redressement d'une infinité d'abus, nous la forcerons tacitement de convenir que les Hospodars ont des revenus assez considérables pour être surchargés, sans y succomber, d'un fardeau aussi pesant. Tel sera l'esprit de l'Instruction ostensible que je vais donner à Franchini⁵ pour servir de texte à mes explications, et qui accompagnera la Note protestative, dont ma dépêche sub no. 10 a montré la nécessité.

En conséquence du Règlement, les représentants des quatre familles choisies se sont rassemblés dernièrement pour former *un plan de conduite*. Ils ont partagé entre eux et selon leur bon plaisir tous les boyards du Fanal ; ils ont formé quatre factions bien distinctes. Un Gouvernement éclairé n'eût pas souffert sans doute un pareil arrangement, loin de l'or-

¹ E vorba de protecția Rusiei, pe care Hangerli o avea în adevăr.

² Halet-Efendi.

³ E vorba de notabili greci din Fanar, și nu de boierii români.

⁴ Iacovache Arghiropol, resident turc la Berlin din 1804, dragoman al Porții (1812 — 1817), candidat la domnie în 1818, după fuga lui Caragea. Mort în 1850 (N. Iorga, în *Hurmuzaki*, vol. X, p. 258, nr. 2).

⁵ Primul interpret al ambasadei ruse.

donner. Il eut senti que son propre avantage s'y oppose, même sous le rapport de la fidélité des Grecs, qui est déjà si suspectée. Leur avide ambition est le seul lien qui les attache au joug des Ottomans ; le désir d'être préféré pour les places d'Hospodars et la crainte de ne pas l'être, les faisaient redoubler de protestations et d'ardeur. Maintenant, les choix étant fixés d'avance, ils pourraient être plus tranquilles, plus indépendants. Plût au Ciel, pour le bonheur de ces infortunés, qu'ils prissent le caractère de leur nouvelle situation, qu'en abandonnant à un petit nombre d'entre eux la carrière funeste des Principautés, ils se livrassent à d'autres occupations utiles ! La régénération de la Grèce serait alors bien plutôt effectuée.

La famille du feu Drogman Démétrius Mourousi, celui qui s'est montré le plus sincèrement attaché à la Russie, n'est point au nombre des candidats élus. Cette exclusion et son motif évident doivent nous donner des regrets. Son fils est considéré comme le fils d'un traître ; et le Drogman actuel, Soutzo, le beau-fils de Caradja dont le nom seul fait frémir les Turcs, est choisi pour régner, par la seule volonté du favori.

J'ai l'honneur d'être avec une haute considération etc ...

Baron de Stroganoff

ФАНАРИОТСКОЕ СОГЛАШЕНИЕ ОБ ЭКСПЛУАТАЦИИ РУМЫНСКИХ КНЯЖЕСТВ

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

В начале 1819 года, в связи с получением Румынскими княжествами права избрания на престол, Порты издает Регламент, согласно которому число фанариотских семейств, имеющих доступ к княжескому престолу, было сведено к четырем. Порты оправдывает это мероприятие, заранее устанавливающее порядок престолонаследия, необходимостью прекратить интриги, всегда сопутствующие этому акту, и обеспечить покой господарей.

Настоящее значение и преследуемая этим Регламентом цель заключается в обязанности этих четырех привилегированных семейств, или вернее двух правящих господарей, обеспечить пенсии приблизительно пятидесяти фанариотским семействам, которые при каждой вакансии, будучи разоренными, требовали назначения на престол. Счастливый победитель при занятии поста имел большие долги и оставался должником целый ряд лет. Для того чтобы расплатиться и создать себе резервы ему часто не хватало семи лет правления и в течение которых он не был уверен, что удержится на престоле. Отсюда возникла идея соглашения (настоящая картель) с целью ограничения конкуренции и обеспечения соперникам наибольших выгод с наименьшим риском.

Расходы по этому соглашению должны были нести Румынские княжества. В бюджете Мунтении на 1820 год действительно предусматри-

вається 500 000 пиастров для „Старых и новых жалований различным лицам из Константинополя” и такая же сумма для „расходов на константинопольских агентов”. Молдавия со своей стороны выплачивала 811 426 пиастров в виде „пенсий и других расходов” фанариотским грекам. Таким образом, Регламент 1819 года в действительности являлся картелью, предназначенной обеспечить систематическую эксплуатацию Румынских княжеств. К счастью, восстание 1821 года ликвидировало одновременно с господством фанариотов и этот Регламент.

UN CARTEL PHANARIOTE POUR L'EXPLOITATION DES PRINCIPAUTÉS ROUMAINES

RÉSUMÉ

Au début de 1819, la Porte promulgua un Règlement sur la manière dont les vacances des Principautés allaient être remplies, Règlement qui réduisait à quatre le nombre des familles phanariotes susceptibles d'y accéder. La Porte justifiait cette mesure, qui fixait d'avance l'ordre de succession au trône, par la nécessité de mettre fin aux cabales et aux passions qui avaient toujours accompagné les nominations aux Principautés et d'assurer la tranquillité aux hospodars régnants.

La signification et la portée véritables de ce Règlement nous sont révélées par l'obligation imposée aux quatre familles privilégiées, ou plutôt aux deux hospodars régnants, d'assurer des pensions à une cinquantaine de familles du Phanar qui, à chaque vacance, se ruinaient à briguer la nomination aux Principautés. L'heureux vainqueur arrivait à son poste tellement obéré de dettes, qu'il lui fallait des années pour s'acquitter et se constituer une réserve; il n'était d'ailleurs jamais sûr d'atteindre le terme de son septennat.

Ainsi prit naissance l'idée d'une entente, véritable cartel destiné à limiter la concurrence et à assurer aux compétiteurs le maximum d'avantages et un minimum de risques. Les frais de cette entente devaient retomber sur les Principautés. Le budget de la Valachie comporte en effet, pour l'année 1820, 500 000 piastres pour «Traitements anciens et nouveaux à diverses personnes de Constantinople» et une somme égale au titre de «Frais pour les agents de Constantinople». La Moldavie payait, de son côté, aux Grecs du Phanar, 811 426 piastres, au titre de «Pensions et autres frais».

Le Règlement de 1819 était donc en fait un cartel destiné à assurer une exploitation systématique et sévère des Principautés Roumaines. L'insurrection de 1821 vint heureusement abolir ce Règlement en même temps qu'elle mit fin à la domination des Phanariotes.

CU PRIVIRE LA CEA MAI VECHĂ „DESCRIERE A MOLDOVEI”

DE

I. TOTOIU

Nu s-a făcut încă la noi, un studiu comparativ asupra izvoarelor istorice străine, pentru a stabili ce conțin ca observație directă și deci valabilă pentru cercetătorul trecutului românesc și care sînt, dacă e cazul, părțile de împrumut. Căci se poate întîmpla uneori ca istoricul să ajungă la concluzii false, sprijinind o afirmație falsă a unui autor, prin mărturia altui autor, care n-a făcut altceva decît — după obiceiul general al evului mediu — să-l copieze pe cel dintîi.

O asemenea problemă se pune și în legătură cu o descriere a Moldovei, cea mai veche pe care o cunoaștem, pînă acum, cuprinsă într-o scurtă relație a unui diplomat anonim către regele său.

Relația, scrisă în limba latină, cuprinde două părți distincte. În prima parte, se dă o descriere sumară a țării și a locuitorilor ei. Moldova este arătată ca o țară frumoasă și bogată în vii, cereale, pește, mine de aur și argint și în care „nimic din cele de trebuință omului nu lipsește”. Moldovenii sînt prezentați ca un popor înapoiat, dar viteaz și tolerant față de celelalte neamuri care mai locuiesc în Moldova : „ruteni, sîrbi, ruși, armeni, bulgari, tătari și chiar un număr destul de mare de sași catolici” . . . „Fiecare națiune se folosește de legile și obiceiurile ei” în toată libertatea. În partea a doua, autorul, căutînd să informeze pe suveranul său asupra importanței pe care o are Moldova pentru securitatea Transilvaniei, arată că turcii mai ușor pot pătrunde în Transilvania prin munții Moldovei către Brașov, decît prin Țara Romînească, unde ar fi siliți să treacă prin pasul Turnu Roșu, drum foarte anevoios și bine păzit de ardeleni.

★

Începînd din ultimul pătrar al veacului trecut, numita relație își face periodic apariția în publicațiile noastre istorice, ca document inedit, după mss. cu nr. 3922 din Biblioteca Vaticanului.

A fost publicată mai întâi în *Hurmuzaki, Documente*, vol. III/2 (București, 1888), sub titlul „Descrierea Moldovei făcută de un anonim” (p. 442—443). După un deceniu a fost publicată din nou de Ioan Bogdan — după comunicarea lui Josef Koczeniowski — în *Arhiva Societății științifice și literare din Iași*, IX (1898), sub titlul „Anonim latin din sec. XVI” (p. 117—121). La un sfert de veac după aceea, este publicată a treia oară de A. Veress în *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. I (București, 1929), sub titlul „Descrierea Moldovei de un anonim bun cunoscător al țării” (p. 189—191). Însfîșit, peste un alt deceniu și jumătate, relația apare pentru a patra oară, sub semnătura lui Ștefan Pascu, în *Studii și cercetări istorice*, XVIII (Iași, 1943) cu titlul „O scurtă descriere a Moldovei din sec. XV” (p. 182—187).

Diferitele ediții se deosebesc una de alta doar prin greșeli de lectură, fără importanță deosebită ¹.

După cum rezultă și din titlurile diferite sub care a fost publicată, această relație nu conține nici o indicație cu privire la autor, la data și împrejurările când a fost scrisă. Primii trei editori se abțin de la comentarii, mărginindu-se la fixarea datei pe care editorul volumului Hurmuzaki o stabilește, arbitrar, la 1599 ², Bogdan, mai vag, în sec. XVI ³, iar Veress, tot în chip arbitrar, la 1560. Acesta din urmă se arată preocupat și de identificarea autorului, pe care-l presupune a fi un ungar ⁴. Ștefan Pascu, ultimul editor, caută, cel dintâi, să lămurească, printr-un comentariu larg, când a fost scrisă relația, de cine, către cine și în ce scop? ⁵

Începe, firește, cu localizarea în timp a relației. Spre deosebire de toți ceilalți editori care l-au precedat, comentatorul o situează în sec. XV. Ajunge la această concluzie întemeindu-se pe două elemente. În primul rând pe felul scrisului: Atât limba memoriului — susține el — cât și caligrafia și ortografia, lipsa aproape totală de prescurtări, bogăția virgulelor etc. „sînt caracteristice numai latinii din sec. XV” ⁶. În al doilea rând, pe faptul că Suceava este singura cetate amintită în relație, deși mai erau și alte cetăți în Moldova; de aici se poate deduce — se spune în continuare — că Suceava era capitala țării în timpul când a fost scrisă relația, și este știut că acest oraș a fost capitala Moldovei de pe la sfîrșitul sec. XIV și întreg sec. XV.

O dată stabilit secolul, caută prin analiza conținutului, să stabilească — în cadrul acestui secol — cât mai precis, momentul când a fost scrisă relația. O face în două etape.

În prima etapă fixează momentul scrierii în timpul domniei lui Ștefan cel Mare, reducînd astfel cîmpul de investigații la jumătatea a doua

¹ O greșeală mai mare se găsește în copia Pascu, unde cuvîntul „*Christianorum*” din mss. este transcris în text „*Churonorum*”, apoi îndreptat, în comentariu, în „*Cumanorum*”, lăstînd să se înțeleagă că în secolul respectiv mai existau cumani în Moldova; cf. *Studii și cercetări istorice*, XVIII (Iași, 1943), p. 184.

² Hurmuzaki, *Documente*, III/2, p. 442.

³ *Arhiva Societății Științifice și Literare din Iași*, IX (1898), p. 117.

⁴ Veress A., *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. I, București, 1929, p. 189.

⁵ *Studii și cercetări istorice*, XVIII (Iași, 1943), p. 182.

⁶ *Ibid.*, p. 183.

a sec. XV. Această afirmație, care constituie de fapt elementul de bază pe care se sprijină tot restul argumentației, este justificată de comentator astfel: „Autorul relației vorbind despre orașul Nicopole — bază de atac a turcilor asupra Țării Românești — spune că ar putea fi cucerit numai de „*Moldavus ipse*”; iar „sub aceasta — susține comentatorul — nu se poate înțelege decât Ștefan cel Mare”, ale cărui biruințe asupra turcilor erau cunoscute și de străini.

Făcînd un pas mai departe, aduce precizarea că relația trebuie să fi fost scrisă după 1475—1476, anii biruințelor lui Ștefan cel Mare, cînd Matei Corvin, regele Ungariei (care se găsea acum în bune relații cu domnul moldovean, dăruindu-i cele două cetăți Ciceiu și Cetatea de Baltă) se aștepta la o năvălire a turcilor în Transilvania, și înainte de 1479, cînd s-a produs invazia așteptată.

Iată, deci, rezolvată fixarea în timp.

Dar, indirect, o dată cu aceasta, se rezolva și o altă chestiune importantă: din cele de mai sus rezultă clar că relația era adresată regelui Ungariei Matei Corvin. Pentru a înlătura orice îndoială că ar putea fi vorba de alt rege, comentatorul adaugă că, dintre toți regii pe care „îi găsim în sec. XV” în Europa, numai pe regele Ungariei îl interesează chestiunea turcească în legătură cu Moldova. Și mai departe: „Numai în sec. XV și începutul secolului următor erau preocupați regii Ungariei de primejdia otomană”, dat fiind că „la 1526 Ungaria este prefăcută în pașalic turcesc”.

Comentatorul ajunge astfel la concluzia că relația a fost scrisă în a doua jumătate a secolului al XV-lea, mai precis, între anii 1475 și 1479, de un diplomat al lui Matei Corvin, trimis la Ștefan cel Mare în scopul de a cunoaște Moldova și pe moldovenii și „a folosi aceste locuri și oameni împotriva unei eventuale năvăliri”.

S-ar părea deci, că, după o analiză atît de minuțioasă a formei și conținutului documentului, s-a spus ultimul cuvînt în această chestiune, mai rămînînd deschisă doar problema autorului.

Totuși, privite de aproape, argumentele aduse se dovedesc a nu fi concludente.

Mai întii, în ceea ce privește localizarea în sec. XV. Afirmația, în legătură cu felul scrisului, că „lipsa aproape totală de prescurtări, bogăția virgulelor etc.” sînt caracteristice numai latinii secolului XV, este discutabilă. Toți ceilalți editori au localizat documentul în sec. XVI întemeindu-se pe aceleași caracteristici. Tot astfel, chestiunea Sucevii. Suceava a fost capitala Moldovei nu numai întreg secolul XV, ci și cea mai mare parte din sec. XVI, pînă după vremea lui Petru Rareș (domnul, la care, după cum se va vedea, se referă, de fapt, relația)¹.

Nu rămîne valabilă nici încercarea de a identifica pe *Moldavus ipse* cu Ștefan cel Mare. Ea se datorește unei greșite interpretări a pasajului în care se amintește de Nicopole. În comentariu este prezentat astfel: „După părerea autorului, confirmată și de judecata altora, turcii pot trece

¹ De altfel, pe autorul relației îl interesează Suceava nu ca oraș de reședință a domnului ci ca cetate, adică punct de rezistență împotriva turcilor: în *Chorographia Moldaviae*, Suceava este înlocuită cu Neamț. Cf. mai jos *textele paralele*.

Dunărea pe la Nicopole, care oraș numai „Moldavus ipse”, dacă ar fi înștiințat din vreme despre intenția lor, l-ar putea cuceri ușor”¹. Textul pe care se întemeiază acest comentariu sună, de fapt, astfel: „Pentru ca Majestatea Voastră să poată ști pe ce drum și pe care râuri pot să ajungă turcii în țara Moldovei și de aici în Transilvania, după părerea mea și a altora, nu există o trecere mai potrivită pentru ei în Moldova, pe care s-o arăt Majestății Voastre, decât ca să treacă din cetatea Nicopole, care-i cea mai aproape de țărml Dunării, de-a dreptul peste Dunăre și apoi pe cele două râuri numite mai sus (Moldova și Nistrul), nu prea deosebite ca mărime, și care în cursul lor înconjoară tot acest ținut, pe unde nu pot trece decât cu ajutorul vaselor, cu mare grijă și osteneală. De aceea acest domn al Moldovei întreține o oaste gata orișicând, ca, dacă e înștiințat de sosirea dușmanilor, să poată ocupa cu ușurință, înaintea lor, oricare loc de trecere a râurilor numite”².

Nu este deci vorba de o mișcare ofensivă pentru ocuparea orașului Nicopole de la turci, ci de o acțiune pur defensivă pentru a opri înaintarea lor la vadurile râurilor moldovene. Dar chiar și altfel, nimic pozitiv nu justifică aducerea în scenă a lui Ștefan cel Mare.

În sfârșit, trebuie revizuită și aserțiunea că „numai în sec. XV și începutul secolului următor erau preocupați regii Ungariei de primejdia otomană”. — Primejdia otomană a continuat să fie mereu actuală și după dezastrul de la Mohács, pînă la sfârșitul sec. XVII. A fost cu deosebire acută mai ales în timpul lui Ferdinand I, care s-a urcat pe tronul Ungariei îndată după dezastrul de la Mohács (1526—1564). (Putem anticipa și aici, că lui îi este adresată relația în discuțiune).

Într-un cuvînt, argumentația pentru localizarea relației în sec. XV, și, treptat, tot mai precis, în epoca lui Ștefan cel Mare, apoi între anii 1475—1479, nu rezistă unei verificări riguroase; și în acest caz, cade de la sine și restul eșafodajului.

Problema rămîne astfel deschisă pentru noi discuții.

Există un element hotărîtor pentru localizarea în timp a relației, de care nici unul din editori n-a ținut seama, anume asemănarea desăvîrșită ce se constată între textul ei și textul cunoscutei lucrări a lui Georgius Reicherstorffer: *Chorographia Moldaviae*.

După cum se știe, celebrul umanist ardelean, care, în calitate de secretar și consilier al regelui Ferdinand I de Habsburg, a îndeplinit dife-

¹ *Studii și cercetări istorice*, XVIII (Iași, 1943), p. 184.

² „Ut autem Maiestas Vestra cognoscere possit per quae flumina gens illa turcica ad regnum Moldaviae et deinde Transylvaniam ingredi quantum meo et aliorum iudicio liquet, Vrae Mti designare, non video commodiorem eorundem Turcorum accessum ad Moldaviam, quam ex Nicopoli civitate, quae ripis Danubii proxima est, recta traicere Danubium atque tandem non multis passibus per alia duo flumina praescripta *Moldova și Nistrul* non dispari magnitudine existentia; quae toti huic regioni suo meatu undequaque circumferunt, nonnis navali praesidio pervenire posse ingentibus, cum curris, tum laboribus. Quoniam, Moldavus ipse, qui quotidianum alit exercitum, paratum quemlibet praedictorum fluminum, si modo de hostium adventu avisatus fuerit antea facile occupare poterit”... Veress, *ibid.*, p. 191.

rite misiuni diplomatice în Transilvania și Moldova¹, a rămas cunoscut în literatura istorică prin două lucrări de o valoare excepțională²: o corografie a Moldovei³ de care s-a amintit mai sus, apărută în 1541 și o corografie a Transilvaniei, apărută în 1550⁴. O confruntare a relației noastre cu textul corografiei Moldovei poate duce la concluzii interesante⁵. Dăm mai jos, pe două coloane, fragmentele asemănătoare :

Relația

(Ed. Veress)

În primis itaque, Serenissime Rex, dum per Poloniam a civitate Cracoviensi iter versus Moldaviam ingreditur, plana est terra atque rebus victui necessariis accomodatissima, montibus et alpibus minime impedita, donec per Russiam propemodum desertam, usque Leopolim, civitatem metropolitanam Russiae insignem, quae a quinquaginta passibus aut miliaribus ab ipsa civitate Cracoviensi distat, atque non adeo procul a confinibus regni Moldaviae sita pervenitur. Illic arx in excellenti monte huic civitati coniuncta est munitissima, utraque ad regem Poloniae spectantes, und non longe duo sunt flumina satis profunda et latissima: Nester et Moldava, a quo flumine Moldavo regnum istud inprimis nomen accepit. Quae quidem flumina, antea quam verae terrae Moldaviae metae attingantur, traicere oportet tandem non longo itinere

Chorographia Moldaviae

(Ed. A. Papiu-Ilarian)

În primis igitur exordiendo a confinibus regni Poloniae dum scilicet ex eadem satis vasta regione iter versus Moldaviam spectat, plana est terra atque rebus usui, et victui necessariis accomodatissima, Montibus et Alpibus minime impedita, donec per Russiam prope modum desertam, usque civitatem Leopolim, Russiae Metropolim insignem, quae quinquaginta miliaribus ab urbe Cracovia, distat, ad proprios Moldaviae metas acceditur. Subinde non ita procul duo sunt flumina haud absimili latitudine et navigabilia, et profundissima quae quidem totam hanc regionem naturali suo fluxu ingentibus undequaque ambiunt anfractibus, utpote Nester, qui Boristhenes amnis dicitur, et Moldavus, a quo regnum istud primaeum nomen accipit illic ab eius Boristhenes fluminis portu Arx quaedam sita est, Chotijna dicta, qui quidi

¹ Joh. Karl Schuller, *Georg Reicherstorffer und seine Zeit. Ein Beitrag zur Geschichte von Siebenbürgen in den Jahren 1527 — 1537*, în Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen, vol. XXI, Viena 1859 (și în extras), passim. Vezi și Joh. Seivert, *Nachrichten von Siebenbürgischen Gelehrten und ihren Schriften*, Pressburg, 1785; și pentru completări, Joseph Trausch, *Schriftsteller-Lexicon... der Siebenbürger Deutschen*, vol. III și IV (Brașov 1871 și 1913), sub voc. *Reicherstorffer*.

² O bună caracterizare a operei lui Reicherstorffer dă Fr. Teutsch, *Drei sächsische Geographen im XVI Jahrhundert* în Arhiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde, XV, p. 623 și urm. — Pentru comentarii asupra operii, cf. G.D. Teutsch, *Ein Schreiben von Honterus — angeblich an Sebastian Münster*, în Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde, 6, 1883, p. 1 — 67; Karl Kurt Klein, *Splitter zur Geschichte der Herkunftsforschung der Deutschen in Siebenbürgen*, Iași, 1931, p. 21 — 37.

³ *Moldaviae quae olim Daciae pars, Chorographia Georgio a Reichstorff Transilvano autore*. Excusum Viennae Pannoniae per Joannem Singrenium M.D.XLI. O a doua ediție revăzută și completată se tipărește, tot la Viena, în 1550; este reprodușă apoi în 1595 (Köln), 1600 (Frankfurt), 1634 (ed. Elzeviriana), 1746 (Viena). Apare și o ediție prescurtată în traducere germană, la 1828 (Bemberg). La noi a fost publicată de A. Papiu-Ilarian în *Tesauru de monumente istorice pentru Romînia*, tom. III, București 1864, p. 125 — 143.

⁴ *Chorographia Transilvaniae, quae olim Dacia appellata, aliarumque provinciarum et regionum succincta Descriptio et explicatio*. Georgio a Reichersdorff etc., Viennae, M.D.L. Pentru amănunte, cf. Joseph Trausch, *op. cit.*

⁵ Trimiterile le facem pentru relație, la ed. Veress, care dă reproducerea cea mai exactă pentru corografia Moldovei, la ed. A. Papiu-Ilarian, tipărită pe baza ediției din 1541, cu completările adăugate în edițiile ulterioare.

intervallo Moldaviae limites iniiciuntur atque recto tramite totius regni Moldaviae ambitus per longitudinem iusto calculo emetitur, usque ad alpes transylvanas, ubi illius terrae finalis meta est et ultima ad sexaginta et quatuor miliaria hungarica se extendit, inde per dictas alpes et asperam admodum atque saxosam, strictamque viam, qua videtur currus unicus procedere commode potest, per unum et alterum diem non multo labore ad civitatem Brassoviensem, quae montibus prope est, applicatur ad Transylvaniam (p. 190).

Est autem ista regio Moldavia satis amoena et planissima, atque vallibus et oppidis, et villis undequaque copiosissima. Nullis tamen arcibus aut civitatibus, dempta unica arce Szuczawa appellata, praecincta muris, sed sola fluminibus quasi a natura aptis munita, in qua regione nil deesse cernitur, quod vel ad humanum usum aut delicias spectare videatur, quandquidem et vinearum promontoria, item frugum et agrorum undecumque, et victualibus omnibus felicissima et refertissima, imo piscinarum, lacunarum et paludum longe locupletissima, adeo ut nihil magis ad vitae necessitatem a mortalibus unquam desiderari possit. Praeterea in eadem regione Moldaviensi sunt montana et aureis, et argenteis fodinis ditissima, quae nullo labore intermisso non sine magno fructu et commodo coluntur indies (p. 190).

Verum illic populus est barbarus et agrestis, tamen rebus militaribus et bellicis, suo more satis insigniter instructus, qui fidem Divi Pauli haecenus ab initio non sine summa vene-

fluvius primo statim in Moldaviam trajicitur aditu, atque in Mare album prope arcam Nester Feijerwar munitissimam continuo suo cursu in flu... Tandemque non multo itineris intervallo quoddam oppidum Snatijna vocatum, quod videlicet Moldavos terminos a finitimis Russiae metis prope se iungit, attingitur Isthmum Moldaviae limites prima fronte apparent. Inde recto tramite, totius regni Moldaviae ambitus in longitudine certo miliarium spatio ad calculum revocato usque ad alpes Transylvanos, ubi illius terrae Moldaviae extrema meta est, ad sexaginta et quatuor miliaria satis longa protenditur, et terminatur, hinc per praedictas alpes, et asperam admodum et saxosam angustamque viam, qua vix commode currus unicus progredi potest, per unum et alterum diem non multo negotio ad civitatem Brassoviensem per Ciculiae metas finitimas in terram Bartzam deflectitur. Quae quidem civitas Brassoviensis circumquaque contiguis cincta est montibus (p. 135).

Est autem illa provincia Moldavica satis amoena tam planitiae quam vallibus, oppidos etiam et variis possessionibus undecumque refertissima, nullis tamen arcibus aut civitatibus industria, aut arte munitis, excepta sola arce Nempezs, quae in altissimo monte sita, cincta est moeniis alias solum fluminibus, quasi a natura adhibitis, munita praesidiis. Sunt et praeterea duae Arces Validis extractae muris utpote Remaniwijwar, quam planities quaedam ad flumen Zered, quod in Danubium flectitur sustinet. Alteri vero Romaniwasar nomen est... In qua quidem regione nil deesse comperitur quod usui humano conferre possit. Ad haec dives, auri, argenteique ac salium fodinis. Item agrorum, vinearum, pecorum, Piscinarumque et stagnorum ac selectorum et variorum piscium genere, longe omnium locupletissima, adeo ut rerum omnium copia ubertim affluat, alioqui etiam aeris clementia victus commoditate, ipsaque politia sane quam nobilis et spectatissima (p. 142).

Praeterea gens ista Moldavica ferox est et admodum barbara rebus tamen militaribus, et bellicis, . . . suo more eximis instructa. Christum et divos Apostolos agnoscit, ac S. Pauli,

ratione et devotione coluere, illic quoque diversae religiones et sectae habentur, utpote Ruthenorum, Rascianorum, Armenorum, Bulgarorum et Tartarorum, atque etiam non minima pars Saxonum Christianorum terram hanc passim inhabitat, imperio eiusdem wayvodae Moldaviensi subiecti sunt. Unaqueque autem natio suis legibus et ritibus utitur et fruitur pro suo libito, eodemque modo monachi ipsi christiani religionem profitentes sacris suis officiis et ceremoniis iuxta Ecclesiae atque ordinis constitutionem potiuntur libere. Hic summa subditorum erga principem Moldavum obedientia atque delinquentium gravissima et extrema correctio et emendatio (p. 190—191.).

ut ipsi volunt religionem hactenus iam inde ab initio non sine summa veneratione, et pietate colui istic diversae sectae, et diversa quoque religionum et nationum genere habentur, utpote Ruthenorum, Sarmatorum, Rascianorum, Armeniorum, Bulgarorum et Tartarorum, non minor deinceps pars Saxonum Transylvanorum, hanc terram passim inhabitantes, Imperio wayvodae obnoxia varietate tamen ceremoniarum et dogmatum sine contentione utuntur, et quaelibet secta, sive natio solitis suis ritibus et legibus, pro suo fruitur libito. Eodem quoque modo et ordine, Monachi Christianam religionem illic profitentes, sacris suis ceremoniis, et officiis iuxta monasterii et ordinis sui consuetudinem sive regulam utuntur (p. 137).

Pornind de la confruntarea celor două texte, prima chestiune care se impune este, desigur, aceea a paternității relației. Se datorește aceasta oare vreunui diplomat comod care și-a luat informația de-a gata din corografia lui Reicherstorffer, sau poate el a plagiat pe altul mai vechi, după un obicei consacrat al vremii ?

Chestiunea o rezolvă însuși Reicherstorffer, când declară că n-a existat înaintea lui o descriere a Moldovei, țară care „nu era cunoscută pînă atunci decît din nume”¹. Și mai departe : „Dacă scriitorii ar fi descris poziția și tăria acestei țări, ea n-ar fi căzut pradă turcilor păgîni”². Iar în altă parte, adresîndu-se lui Ferdinand I, arată că a întocmit numita descriere „pentru ca această prea nobilă țară a Moldovei să nu rămînă și mai departe necunoscută Maiestății Voastre”³.

De fapt, nu se cunoaște pînă acum nici o descriere a Moldovei anterioară lui Reicherstorffer⁴.

Înșfîrșit, declarația cu care autorul își încheie relația, este o dovadă că aceasta n-a fost copiată după altul : „Acestea sunt, prea luminate rege, știrile pe care voiam să le împărtășesc Maiestății Voastre, nu după mărturia altora, ci din propria-mi experiență, în ceea ce privește așezarea țării Moldovei”⁵.

¹ „... hactenus non aliter, quam solo nomine cognita”. *Tesaurus*, IH, p. 130.

² *Ibid.*

³ *Ibid.*, p. 125.

⁴ Cit de vagi și confuze erau cunoștințele pe care le aveau străinii despre cele două țări românești în sec. XV și prima jumătate a sec. XVI, pînă la Reicherstorffer, se poate vedea din relațiile și cosmografiile vremii. Vezi, de ex., descrierea Ungariei atîngînd și țările romîne a legatului papal de la curtea lui Matei Corvin, în 1480, la J. Chr. Engel : *Geschichte des Ungarischen Reiches und seiner Nebenländer*, vol. II, Halle, 1797, p. 6, și capitolul despre țările romîne în Seb. Frank v. Wörd, *Weltbuchspiegel und bildniss des ganzen erdbodens...* Anno MDXXXIII, foaia LXXXI.

⁵ „Haec sunt, Ser-me Rex, quae non alieno testimonio, sed propria rerum experientia V-rae M-ti de situ terrae Moldaviensis describere constitui”. Veress, *op. cit.*, p. 191.

Nu putea să vorbească astfel cineva care și-ar fi însușit textul altuia ¹.

Pe temeiul celor constatate mai sus — paternitatea relației poate fi atribuită, fără ezitare, lui Reicherstorffer, autorul corografiei Moldovei. Aceasta cu atât mai mult, cu cât acest distins erudit și făcea un titlu de glorie din a nu pune pe hîrtie decît ceea ce a văzut cu ochii proprii; și, pentru a reda cît mai fidel cele văzute — s-a mărginit la o expunere neobișnuit de sobră în acea vreme, renunțînd la înfloriturile de stil, atât de prețuite de umaniști ².

Rămîne de stabilit data cînd a fost scrisă relația.

Se știe că, în lupta pentru tronul Ungariei, pe care a trebuit s-o ducă timp de 12 ani (1526—1538) împotriva lui Ioan Zápolya și a turcilor, protectorii lui, Ferdinand I de Habsburg s-a străduit pe toate căile să obțină sprijinul Transilvaniei și al celor două principate romînești de peste Carpați. Pentru legăturile cu Transilvania și Moldova s-a folosit mai ales de Reicherstorffer, secretarul și consilierul său, pe care l-a trimis în Moldova în două rînduri, cu misiunea de a cîștiga alianța lui Petru Rareș. Prima călătorie a făcut-o Reicherstorffer în vara anului 1527, la începutul războiului civil; a petrecut atunci la curtea domnului moldovean mai bine de o lună de zile și a reușit să-i cîștige alianța în contra lui Ioan Zápolya ³.

A doua misiune a avut-o după uciderea, la Mediaș (în vara anului 1534), a lui Aloisio Gritti, comisarul sultanului, cînd primejdia unei expediții turcești de pedepsire — care amenința în aceeași măsură pe Ferdinand ca și pe domnul moldovean — părea iminentă. Reicherstorffer a plecat în Moldova la sfîrșitul aceluiași an, iar la 4 aprilie 1535 s-a încheiat între Petru Rareș și Ferdinand I cunoscutul tratat de alianță împotriva turcilor ⁴. Domnul român se obliga, între altele, să împiedice pe turci de a trece prin Moldova, în Transilvania ⁵.

Cu prilejul acestor misiuni, Reicherstorffer a vizitat toată Moldova și, la îndemnul regelui, a întocmit o descriere a țării. Este menționat acest lucru în *Chorographia Moldaviae*, tipărită la 1541: „Mai anii trecuți — se spune în introducere — cînd raportam... Majestății Voastre despre toate cele văzute și săvîrșite în țara Moldovei, Majestatea Voastră m-a însărcinat să pun în scris... așezarea și descrierea susnumitei țări”... ⁶. Aceeași

¹ O discuție analoagă există și în legătură cu unele pasaje din *Chorographia Transylvaniae*, care se găsesc într-o scrisoare a lui J. Honter. Nici aici chestiunea paternității n-a fost rezolvată. Cf. G. D. Teutsch, *op. cit.*; Karl Kurt Klein, *op. cit.*

² „...opusculum maiore a me fide quam elegantia conscriptum”; cf. *Tesauru*, III, p. 128.

³ J. K. Schuller, *op. cit.*, p. 235 și urm.; I. Ursu, *Die auswärtige Politik der Peter Rareș, Fürst von Moldau*, Viena, 1908, p. 23.

⁴ Hurmuzaki, *Documente*, II/1, p. 83, 84, 90, 91 (nr. 58, 59, 60, 64, 66); J. K. Schuller, *op. cit.*, p. 271, 274; I. Ursu, *op. cit.*

⁵ Hurmuzaki, *op. cit.*, II/1, p. 91 și urm.

⁶ *Tesauru*, III, p. 125.

declarație o găsim și în partea introductivă a relației : „M-am hotărât a scris pe scurt, după dorința Majestății Voastre și după iscusința și cunoștința mea, așezarea și înconjurul întregii țări a Moldovei...”¹.

Se pune acum întrebarea : care este raportul dintre cele două variante ? Care din ele a fost scrisă mai înainte ?

Presupunerea că relația ar putea fi un rezumat al corografiei², nu pare verosimilă. N-avea rost să se trimită regelui rezumatul unei scrieri care-i fusese trimisă mai înainte și care, mai mult chiar, se găsea în circulație, tipărită. Mai plauzibilă este ipoteza următoare : Relația trebuie să fi fost raportul diplomatic pe care Reicherstorffer l-a înaintat lui Ferdinand I³, în legătură cu rezultatele celei de-a doua misiuni a lui în Moldova, în 1535, în urma uciderii lui Gritti, o năvălire a turcilor părea iminentă. Mai târziu, apoi, desigur, după îndemnul prietenilor săi umaniști, și în deosebi al lui Nicolae Olahus, care și el lucra în acea vreme la o descriere a Ungariei⁴ — și cu care stătea în strînsă legătură⁵ — Reicherstorffer amplifică relația, completînd-o cu noi date și punînd-o, totodată, de acord cu situația politică a zilei⁶ și o publică, în 1541, sub forma cunoscută⁷.

Relația anonimă poate fi deci considerată ca cea mai veche descriere a Moldovei și prototipul operei lui Georgius Reicherstorffer : *Chorographia Moldaviae*, care, timp de un secol și jumătate, a fost principalul izvor de informație asupra Moldovei, pentru geografii și istoricii apuseni.

¹ Veress, *op. cit.*, p. 189.

² Sadi-Ionescu, *Bibliografia călătorilor*, p. 42.

³ Numai în 1558 obține Ferdinand titlul de împărat ; pînă atunci era numai rege al Ungariei și Boemiei.

⁴ *Hungaria sive de originibus gentis, regionis situ, divisione, habitu atque opportunitatibus*. Scrisă prin 1536—1537, a fost publicată abia în sec. XVIII, mai întîi în 1735, apoi, într-o nouă ediție, în 1763. Fragmente, în traducere românească, au fost publicate de I. Lupaș, în *Cronicari și istorici romîni din Transilvania*, ed. II (Editura „Scrisul românesc”, f.a.), p. 5 și urm., reproduse din T. Cipariu, *Arhivă pentru filologie și istoria*, Blaj, 1867.

⁵ *Nicolae Olahus* și Reicherstorffer erau amîndoi originari din Sibiu ; în tinerețe au făcut împreună serviciu la curte și au rămas pînă la sfîrșit în relații de prietenie ; prin Olahus, Reicherstorffer a ajuns în legătură cu Erasm și umaniștii din cercul lui. *Chorographia Transylvaniae* a fost dedicată de autor lui Olahus. Iar lucrarea acestuia, amintită mai sus, are unele date pe care le regăsim și în scrierile lui Reicherstorffer.

⁶ După cum se știe, Ferdinand n-a ratificat tratatul încheiat cu domnul moldovean, de teamă să nu provoace pe sultan, pentru a cărui protecție, în lipsa unui ajutor eficace din partea fratelui său, împăratul Carol V, rivaliza cu Ioan Zápolya. Situația, pentru el, era cu altă mai critică, cu cît în 1535 turcii au încheiat un acord cu francezii și în 1538 anul în care moldovenii erau călcați de sultan și Transilvania era de asemenea amenințată de o invazie izbutesc să distrugă flota unită a lui Carol V, a papei și a Veneției. Așa se explică, desigur, omiterea părții a doua a relației, din textul corografiei.

⁷ O dovadă este și inadverența ce se constată în corografie. Afirmăția din relația despre existența unei singure cetăți (Suceava) rămîne și în corografie (cu deosebire că e înlocuită Suceava cu Neamț), deși mai adăugă două cetăți ; cf. mai sus, *textele comparate*. — Preocuparea de a reda cît mai exact și mai complet o situație o atestă și faptul că ediția a doua a corografiei Moldovei (1550) apare pusă la punct cu ultimele evenimente istorice ; cf. ediția A. Papiu-Illarian, în care sînt scoase în evidență părțile adăugate. — Se pare că și corografia Transilvaniei, scrisă cu cîțiva ani înainte de a fi tipărită, a fost mereu revizuită și pusă la punct pînă în momentul publicării ; cf. G. D. Teutsch, *op. cit.* ; Karl Kurt Klein, *op. cit.*

О САМОМ ДРЕВНЕМ „ОПИСАНИИ МОЛДАВИИ”

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Наиболее древнее описание Молдавии, известное до настоящего времени, заключается в кратком донесении одного дипломата королю. В этом донесении нет никаких указаний относительно автора, дат и обстоятельств, при которых оно было написано. За период 1888—1943 годов, то есть более полувека, оно 4 раза публиковалось в румынских периодических изданиях, причем каждый раз как неизвестный письменный памятник.

Первые три автора отнесли его, до некоторой степени, к XVI веку, воздержавшись от каких бы то ни было других комментариев. Последний автор, Штефан Паску, подробно анализирующий и пространно комментирующий этот документ, приходит к выводу, что донесение было написано в XV веке, точнее во времена правления Стефана Великого, дипломатом Матея Корвина.

Однако при тщательной проверке все аргументы, приведенные в доказательство данного утверждения, становятся несостоятельными, а выводы, столь убедительные по форме — лишенными содержания.

Автор статьи возвращается к этому, остающемуся до сих пор открытым вопросу. Исходя из полного сходства между текстом донесения и известным произведением видного романиста Г. Рейхершторффера „Chorographia Moldaviae”, — сходства, которое не учитывали до сих пор издатели, — стало возможным установить на основе анализа обоих текстов и категорических заявлений автора „Chorographia Moldaviae”, что вышеуказанное донесение принадлежит перу Рейхершторффера и написано после 1525 года в связи с его второй дипломатической миссией в Молдавии, когда ему удалось добиться союза с Петром Рарешем против турок. Что же касается связи между этими двумя произведениями, правдоподобным является предположение, что Рейхершторффер, несомненно по совету своих друзей-гуманистов, расширил и пополнил текст донесения и напечатал его в 1541 году под названием „Chorographia Moldaviae”.

Таким образом, анонимное донесение может быть рассматриваемо как прототип знаменитого сочинения Г. Рейхершторффера, служившего для Запада в течение полутора столетий главным источником сведений о Молдавии.

À PROPOS DE LA PLUS ANCIENNE «DESCRIPTION DE LA MOLDAVIE»

RÉSUMÉ

La plus ancienne description de la Moldavie que l'on connaisse à ce jour est donnée dans une brève relation adressée par un diplomate étranger à son souverain. Elle ne contient aucune indication relative à

son auteur, à la date et aux circonstances où elle fut rédigée. De 1888 à 1943, dans l'intervalle de plus d'un demi-siècle, ce document fut publié à quatre reprises dans la littérature roumaine de spécialité, et chaque fois à titre de pièce inédite.

Les trois premiers auteurs font, d'une façon quelque peu arbitraire, remonter le document au XVIe siècle, en s'abstenant d'ailleurs de tout commentaire. Le dernier, Ștefan Pascu, aboutit, après une analyse minutieuse, à la conclusion que la relation en question aurait été écrite au XVe siècle — plus exactement sous le règne d'Etienne le Grand — par un représentant diplomatique de Mathias Corvin.

Néanmoins, soumis à une vérification rigoureuse, les arguments produits à l'appui de cette thèse tombent un à un et les conclusions de l'étude, si fermes en apparence, perdent tout leur sens.

Le problème demeuré ainsi en suspens est repris par l'auteur de cet article. Partant de la parfaite analogie qui existe entre ce document et l'œuvre bien connue du distingué romaniste G. Reicherstorffer, *Chorographia Moldaviae*, analogie qui avait échappé aux précédents éditeurs, il lui a été possible de conclure, en raison de l'analyse des deux textes et de la déclaration formelle de l'auteur de la *Chorographia Moldaviae*, que la relation en question est due à Reicherstorffer, qui l'écrivit après 1525, à l'occasion de sa seconde mission en Moldavie, lorsqu'il réussit à obtenir l'alliance de Petru Rareș contre les Turcs. Quant à la parenté des deux écrits, une hypothèse, non dépourvue de vraisemblance, est celle que Reicherstorffer — sans doute à l'instigation de ses amis humanistes — amplifia et compléta le texte de cette relation, pour le publier, en 1541, sous le titre de *Chorographia Moldaviae*.

La relation anonyme peut donc être estimée être le prototype de l'œuvre célèbre de Reicherstorffer, œuvre qui, pendant plus de cent cinquante ans, fut pour l'Occident la principale source d'information touchant la Moldavie.

DOCUMENTE DIN ARHIVELE SOVIETICE PRIVITOARE LA ISTORIA MEDIEVALĂ A MOLDOVEI ȘI ȚĂRII ROMÎNEȘTI

DE

N. A. MOHOV, E. M. RUSSEV, P. G. DMITRIEV,
D. M. DRAGNEV și P. V. SOVIETOV

(Chișinău)

În anii puterii democrat-populare s-au obținut multe succese în ce privește studierea istoriei Romîniei din perioada feudalismului, dar cercetînd mai aprofundat problemele istoriei social-economice și politice, oamenii de știință s-au ciocnit în ultimul timp de faptul că lipsesc publicații noi de materiale documentare, fiind obligați să opereze cu vechile lucrări ale arheografilor romîni, ruși etc.

În afară de aceasta, publicațiile răslețe, datorite unor persoane izolate și neavînd o bază arheografică unică, nu ne permit să ne facem o idee generală asupra întregului material descoperit și publicat, îngreuiază analiza unei anumite probleme în evoluția ei. Iată de ce dezvoltarea mai departe a științei istorice a adus în mod insistent la ordinea zilei alcătuirea unui corpus de documente în mai multe volume privitoare la perioada feudalismului.

Unul din marile succese ale științei istorice din Republica Populară Romîna din ultimii ani, este publicarea corpus-ului complex de documente medievale din Moldova, Țara Romînească și Transilvania. Începînd cu anul 1949 au apărut tomuri voluminoase conținînd atît documentele publicate anterior, cît și cele inedite.

Cercetătorii așteaptă cu interes apariția volumelor următoare, deoarece tocmai pentru secolul XVII și îndeosebi pentru secolul XVIII, majoritatea documentelor este nepublicată sau greu accesibilă.

Apariția acestui corpus de documente ar permite să se pună într-un mod nou multe probleme ale studierii feudalismului în țările romîne. Dar, publicarea documentelor slave numai în traduceri, fără comentarii și indici, îngreuiază în mare măsură studiile. Trebuie să arătăm că deși culegerile de documente publicate urmăresc scopul de a îmbrățișa în măsură

cît mai mare întregul material de acte din perioada feudalismului, nu cuprind decît puține din documentele păstrate în arhivele Uniunii Sovietice provenite din cancelariile Moldovei și Țării Românești. Acest material prețios rămîne în majoritatea sa covârșitoare necunoscut istoricilor.

Lucrurile nu stau satisfăcător nici în ce privește documentele referitoare la legăturile de politică externă ale Moldovei și Țării Românești și în special, privitoare la istoria relațiilor romîno-ruse, care se păstrează în arhivele din Uniunea Sovietică. Publicarea lor este și ea una din sarcinile actuale ale mediaviștilor sovietici și romîni.

Prezentul material urmărește să înfățișeze cercurilor științifice din Republica Populară Romîna unele fonduri de arhivă din Uniunea Sovietică în care se păstrează acte privitoare la istoria Moldovei și Țării Românești în perioada feudalismului. Acest material figurează în primul volum al culegerii de documente slavo-moldovenești din secolele XV-XVII, pregătit de filiala din R.S.S. Moldovenească a Academiei de Științe a U.R.S.S.

Acte ale Moldovei și Țării Românești din perioada medievală se păstrează în Uniunea Sovietică la Arhiva Centrală de Stat a R.S.S. Moldovenești (ȚGA MSSR), la Arhiva centrală de stat a documentelor vechi ale U.R.S.S. (ȚGADA SSSR), la Arhiva centrală de stat pentru istoria militară (ȚGVIA SSSR), la Arhiva secției din Leningrad a Institutului de istorie al Academiei de științe a U.R.S.S., în secțiile de manuscrise ale Bibliotecii de stat a U.R.S.S. „V. I. Lenin”, la Muzeul istoric de stat al U.R.S.S., în arhivele regionale din Cernăuți, Lvov și Odesa, precum și în alte depozite.

Descrierea tuturor fondurilor care conțin materiale importante asupra istoriei Moldovei și Țării Românești, iese din cadrul acestei comunicări. Ne vom limita numai la o scurtă enumerare a actelor medievale care alcătuiesc aceste fonduri.

Dintre colecțiile de documente menționate mai sus, unul din primele locuri în ce privește importanța, revine fondului „Colecția hrisoavelor moldovenești” de la Arhiva centrală de stat a R.S.S. Moldovenești, alcătuit din 2 627 de documente care cuprind o perioadă de la începutul secolului XV pînă la jumătatea secolului XIX. Multe din acestea sînt nepublicate. O parte din ele au fost publicate în deceniul IV al secolului nostru de către L. T. Boga. Publicația lui L. T. Boga nu numai că nu cuprinde multe din izvoarele prețioase ale fondului, dar și suferă de o serie de lipsuri esențiale: marele număr de greșeli, omisiuni și descifrări evident greșite ale numelor, denumirilor toponimice, existența unor date greșite etc. Pentru a putea fi folosite în scopuri științifice, aceste documente trebuie reeditate.

Din colecția de care ne ocupăm, cel mai mare interes îl prezintă 320 de documente referitoare la perioada 1420—1700. Acest material cuprinde 142 originale, 178 copii moldovenești (surete) și traduceri rusești. Dintre originale, 88 documente sînt în limba slavă și 55 în limba romîna. Primul document în limba romîna datează din anul 1612. În ce privește materialul, pe care sînt scrise originalele, 40 din ele sînt scrise pe pergament, iar celelalte pe hîrtie. Primul document pe hîrtie datează din jurul anului 1521¹.

¹ ȚGA MSSR, fond 220, opis 1, d. 174.

Unele documente din această colecție care se păstrează în arhivele sovietice în original, au fost editate și publicate de Academia R.P.R. în *Documente privind istoria României* după copiile și rezumatele din secolele XVIII—XIX, existente în arhivele din România. Compararea textelor publicate cu originalele dovedește că în copii există greșeli de transcriere esențiale care denaturează uneori sensul documentului, precum și terminologia sa.

Printre originalele din secolul al XV-lea există 17 documente falsificate, scrise pe pergament. În esență, ele se referă la perioada 1468—1470. Majoritatea lor sînt o încercare de a imita scrisul diaacului Stețko, unul din pisarii cunoscuți ai lui Ștefan al III-lea cel Mare¹. Aceste documente au fost falsificate, probabil, în secolul al XIX-lea, cu scopul de a stabili granițele posesiunilor funciare, cu ocazia efectuării hotărnicilor.

Documentele din această colecție oglindesc diferite laturi ale relațiilor feudale în Moldova. Sînt pe larg prezentate întăririle date de domni pentru posesiunile funciare ale feudaților laici și eclesiastici (64 documente) precum și daniile făcute de domni, bisericii. Cel mai mare număr de documente îl formează documentele de vînzare-cumpărare a pămîntului (75 documente). Analiza conținutului lor ne arată creșterea latifundiilor marilor feudați prin cotopirea pămînturilor țăranilor și ne permite să urmărim în mod mai aprofundat reîmpărțirea fondurilor funciare între clasa feudaților, în special pe teritoriul dintre Prut și Nistru.

Colecția cuprinde și hrisoave de hotărnicie (29 documente) și acte cu caracter juridic (proces, hrisoave, despre amenzi, despre răscumpărarea de la pedeapsa cu moartea etc.).

Multe documente privitoare la litigii sînt o mărturie convingătoare a cotopirii pămînturilor țărănești de către marii feudați².

În fond există documente despre „vecini” vînduți de feudați împreună cu pămîntul și despre robi-țigani, vînduți împreună cu familia sau separat³.

Documentele acestei colecții oglindesc și lupta de clasă în satul moldovenesc din secolele XVI—XVII. Dintre acestea fac parte actele privitoare la împotrivirea țăranilor față de stringerea zeciuielii, rezistență reprimată cu forța⁴, despre fuga șerbilor de la stăpînii lor, despre refuzul țăranilor de a părăsi propriul lor pămînt expropriat de către feudați⁵. Materialul privitor la ocuparea unei ocine boierești de către orășeni prezintă un interes deosebit⁶.

În fondul de care ne ocupăm, documentele din secolele XVIII—începutul secolului XIX, sînt în număr mult mai mare decît izvoarele

¹ Autorii documentelor false dispuneau probabil de originalele cîtorva hrisoave scrise de pisarul Stețko în deceniul opt al secolului XV, ceea ce și explică datarea actelor false cu această perioadă (25. IX. 1468, 3. IX. 1469, 5. IX. 1469, 22. IX. 1469 ș.a.) ca și încercarea de a-i imita scrisul. O parte din documentele false au fost scrise pe pergament dintr-o perioadă mai nouă și se deosebește prin prelucrarea grosolană a pielii, iar cealaltă parte din documente sînt palimpseste.

² TGA MSSR, fond 220, op. 1, d. 257, 121 ș.a.

³ Ibidem, d. 196, 255, 259 ș.a.

⁴ Ibidem, d. 161,

⁵ Ibidem, p. 63, 83, 177 ș. a.

⁶ Ibidem op. c, d. 4.

din secolele XV—XVII descrise mai sus (aproximativ 2 300 documente). Prin caracterul lor, ele pot fi împărțite în următoarele categorii : genealogice (92 documente), mărturii cu privire la dări (331 documente), zapise de vânzare (175 documente), documente juridice (zapisele de zălogire, diatele, foi dotale, mărturii judiciare în probleme funciare), vânzarea sau schimbul de șerbi (26 documente) etc.

Fără a intra în analiza amănunțită a documentelor din secolul al XVIII-lea, vom aminti unele probleme care găsesc oglindire în aceste izvoare.

După cum se știe pînă în ultimul timp, s-au găsit puține documente privind lupta de clasă în Moldova din această perioadă, ceea ce a adus la unele aprecieri chiar în literatură, că în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea lupta de clasă slăbește. Or, în ultimul timp am reușit să găsim materiale prețioase, nefolosite înainte de cercetători, care dovedesc ascuțirea luptei de clasă în Moldova, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

La numeroasele și variatele izvoare care se păstrează în arhivele din Uniunea Sovietică și care ne permit să analizăm într-o lumină nouă această problemă¹, trebuie să adăugăm și materialele fondului descris, care ne arată măsurile active luate de clasa dominantă în vederea întăririi aparatului de constrîngere, împotriva luptei de clasă crescînde a țăranilor. În lumina acestui fapt crește interesul pentru hrisoavele inedite din această colecție ale domnitorilor prin care se acordă și se confirmă titlul de mazil și ruptaș pentru numeroase persoane (aproximativ 800 documente)².

Printre documentele din această colecție există izvoare asupra istoriei orașului Chișinău. Pe lângă documentele din secolele XV—XVII, prezintă mare interes actele mai noi care vorbesc despre numărul locuitorilor din oraș și despre popularea lui în decursul secolelor XVIII — începutul secolului XIX. Astfel, dacă după recensămîntul din 1774, orașul nu avea decît 162 contribuabili, din marele număr de hrisoave ale domnilor, necunoscute înainte și datînd de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea se vede popularea masivă a orașului prin coloniștii veniți de peste Dunăre : în esență, sîrbi și bulgari fugiți, așa cum se menționează cu toată preciziunea în hrisoave, de greul jug turcesc. Între 1793 și începutul secolului al XIX-lea, s-au mutat la Chișinău cîteva mii de oameni, cărora domnitorul le fixa un impozit scăzut, stabil.

Din celelalte depozite ale Uniunii Sovietice prezintă un interes deosebit Arhiva centrală de stat a documentelor vechi din Uniunea Sovietică (ТГДА СSSR) din orașul Moscova în care există Fondul de hotărnicie al guberniei Basarabia. Pînă în ultimul timp, istoricii nu au cunoscut

¹ Ca exemplu, vom aminti creșterea luptei de clasă în Moldova în perioada războaielor ruso-turce, din a doua jumătate a secolului XVIII, cînd intrarea țăranilor în rîndurile voluntarilor se transformă în răscoale fățișe împotriva exploatatorilor. Astfel, în timpul războiului ruso-turc din 1768 — 1774, această mișcare a cuprins peste 50 de sate din ținuturile Soroca și Orhei (vezi ТГДА, fond 293, d. 171, f. 210, 211; ibidem, d. 179, f. 120; ТГВІА, fond 44, d. 166, f. 57 ș.a.).

² Din această pătură se recrutau verigile inferioare ale aparatului de constrîngere al statului : percepătorii de impozite, micii funcționari, corpul de poliție etc.

acest fond. El este alcătuit din 8 711 dosare și reprezintă cea mai bogată colecție de vechi documente moldovenești din U.R.S.S. referitoare la teritoriul dintre Prut și Nistru.

În secolul trecut, Basarabia făcea parte din acele gubernii ale Rusiei unde nu se efectuase hotărnicia generală. Ea se efectua de către instituțiile de hotărnicie numai la cererea proprietarilor funciari. În cazurile în care apăreau litigii în cursul procesului, ambele părți prezentau numeroase documente (în majoritatea cazurilor copii) prin care dovedeau drepturile asupra pământului.

În 1890, în legătură cu desființarea Biroului de hotărnicie a Basarabiei și a Comisiei de hotărnicie, actele lor au fost trimise la Moscova la Arhiva centrală care se găsea la Kremlin. Între 15 februarie 1890 și 5 ianuarie 1893, au intrat în arhivă 6 625 dosare¹. Celelalte dosare au continuat să vină pînă în anul 1907².

Arhiva de hotărnicie s-a găsit la Kremlin pînă în anul 1925, iar în 1939 a fost vărsată la Arhiva centrală de stat a documentelor vechi, cu drept de sector separat, unde se găsește și astăzi.

Deși valoarea principală a fondului o alcătuiesc materialele privitoare la problemele social-economice ale Basarabiei din secolul a XIX-lea³ el conține și multe documente referitoare la o perioadă mai veche.

La multe dosare sînt anexate vechile originale ale documentelor sau copiile lor și, aproape în toate cazurile sînt date rezumate mai mult sau mai puțin amănunțite ale documentelor referitoare la dreptul de stăpînire asupra pământului, prezentate în timpul hotărniciei. Unele din ele datează de la începutul secolului al XV-lea⁴.

Documentele datînd din secolele XV—XVII sînt reprezentate de 350 originale, copii și peste 2 000 rezumate. Numărul lor este mult mai mare pentru secolul al XVIII-lea.

Acest fond, care reprezintă o imensă colecție de documente vechi asupra diferitelor posesiuni funciare și care s-au păstrat pînă la începutul secolului al XIX-lea, permite un studiu mult mai aprofundat atît al istoriei diferitelor domenii în parte, cît și al posesiunii funciare feudale în ansamblu în ținutul dintre Prut și Nistru.

Analiza documentelor în ordine cronologică pe posesiuni funciare separate va permite să se facă unele observații noi asupra relațiilor sociale în satul moldovenesc medieval.

Astfel, se conturează mai bine tabloul procesului de creștere rapidă a marii proprietăți funciare feudale, al nașterii posesiunii funciare condiționate, al dezvoltării imunității caracteristice pentru secolele XVI—XVII,

¹ ȚGADA, fond 1 299, vezi catalogul op. 1.

² Ibidem.

³ În particular, fondul conține materiale extrem de bogate asupra posesiunii funciare moșierești, mănăstirești, a statului și răzășești. Aceste materiale ne zugrăvesc tabloul cotropirii pământului răzeșilor de către moșieri și mănăstiri, sub pretextul că răzeșii nu ar avea documentele corespunzătoare pentru a dovedi dreptul de stăpînire asupra pământului.

⁴ În dosarele fondului hotărniciei s-au găsit originale inedite ale unor documente moldovenești destul de vechi, scrise pe pergament și datînd din 20 iulie 1432, 1434, 25 februarie 1446, 29 noiembrie 1443, 5 aprilie 1448 ș.a.

și în sfârșit, se aduc unele precizări în înțelesul sensului câtorva termeni din perioada feudalismului („megieș”, „răzeș” etc.).

Un mare număr de documente constituie o mărturie vie a felului în care marii boieri, asemeni postelnicului Dumitrache Chiriță Paleolog, lui Nicoară, vornicul Țării de Sus, lui Grigore Ureche, vornicul Țării de Jos, și altor mari feudali, nedîndu-se în lături de la nici un fel de mijloace pentru a expropria pe micii proprietari funciari, au concentrat în mîinile lor imense latifundii¹. Această cotropire a pămînturilor se făcea cu multă violență, deși în relațiile funciare ale Moldovei medievale, domina dreptul de preemțiune al rudelor și consătenilor la achiziționarea pămîntului înstrăinat de congenerii lor, lucru pe care ni-l arată în mod elocvent și documentele descoperite².

Deocamdată, știința istorică dispune de un număr neînsemnat de documente care vorbesc de deținerea temporară, condiționată, bazată pe dijmă a unor sate de către feudali, precum și despre așezarea slujitorilor pe pămîntul domnitorului, cu condiția să presteze serviciul militar. Fiecare nouă mărturie este extrem de importantă din acest punct de vedere. Asemenea date se găsesc și în fondul de hotărnicie. Pe lângă alte date deja cunoscute din alte documente, acestea ne arată tendința de formare a proprietății feudale condiționate, care apare în Moldova în secolele XVI—XVII, proprietate limitată la dreptul de folosință, de a dispune de acest pămînt și de a-l moșteni.

Dar, în virtutea manifestărilor extrem de slabe ale acelor premise social-economice și politice care au dat naștere acestei forme a tipului feudal de proprietate, această tendință rămîne aici neîncheată, capătă o dezvoltare specifică, întrerupîndu-se chiar în procesul nașterii ei. Posesiunea funciară de ocină rămîne forma dominantă în absolut a posesiunii funciare feudale.

Există documente asupra împrumării slujitorilor mai puțin pe pămînturile domnului și mai mult pe pămînturile proprietate privată. Acest din urmă fapt este provocat de lipsa unei baze funciare necesare, lucru dovedit de actul din 16 iulie 1700³. În Moldova nu se crează condiții favorabile pentru dezvoltarea categoriilor de slujitori militari, are loc ruina lor în masă, adeseori ei se dizolvă în masa țărănimii, iar uneori ajung chiar dependenți de feudal. Pe de altă parte numeroase documente din fond ne permit să socotim ca profund greșită identificarea necondiționată a categoriilor de slujitori militari (călărași și, în special curteni) cu pătura țărănilor dependenți de feudal. În documentele descoperite dispunem de date interesante asupra situației juridice și economice a slujitorilor diu Moldova în secolele XVII—XVIII⁴.

¹ ȚGADA, fond 1 299, op. 1, d. 812, f. 144, 153 — 187, d. 868, f. 324, 326, d. 7 230, f. 1 — 2, 7 — 8, d. 521, f. 124 — 133; d. 436, f. 235 — 236, d. 436, f. 222 — 228, d. 812, f. 147 — 164; ȚGA MSSR, fond. 220, op. 1, d. 33, 33 a, 143, 15, 17, 16, 31, 37 ș.a.

² ȚGA MSSR, fond. 220, op. 1, d. 144, 257 ș.a.

³ ȚGADA, fond 1 299, op. 1, d. 7 230, f. 28.

⁴ Ibidem, d. 244, f. 255, 366.

Imunitatea feudală este reprezentată prin câteva acte de privilegii, printre care unul din cele mai vechi acte inedite, este cel din 5 aprilie 1448, dat de domnul Petru II mănăstirii Pobrata¹.

Documentele nou descoperite nu numai că largesc sfera materialului faptic care permite să studiem mai complet dezvoltarea imunității feudale de pe pământurile bisericii din Moldova, fenomen asupra căruia știința istorică avea și înainte un important material faptic, dar aduc și unele precizări la studiul imunității posesiunii funciare feudale laice din secolele XV—XVI.

Astfel, în prezent, în fondul Rumeanțev al secției de manuscrise de la Biblioteca de stat a U.R.S.S. „V. I. Lenin”, s-a descoperit un document din anul 1587 din care reiese existența unei imunități fără termen a feudalului laic². Aici se arată că domnitorul Petru Șchiopul confirmă lui Geachir Gelep drepturi de imunitate pe vecie ereditare și neatinsă în vecii vecilor³. Interesul pentru acest document crește cu atât mai mult cu cât în corpus-ul de documente publicat în Republica Populară Română nu există asemenea cazuri pentru secolele XV—XVI.

Documentele din fondul studiat conțin și date despre orașele medievale moldovenești. În special documentele inedite despre satul Peștera și alte documente despre hotărnicia lui în secolele XVII—XIX, aruncă o lumină asupra problemei litigioase a locului pe care se găsea orașul moldovenesc medieval „vechiul Orhei”, dispărut. În multe documente citim: „Pământul numit Peștera, care se găsește mai jos de orașul Orhei, numit Vechiul Orhei, în toate granițele vechi”⁴. Descrierea acestor granițe vechi este cea care ne permite să stabilim locul exact al vechiului Orhei. Se întilnesc și date noi despre alte orașe vechi ale Moldovei. Două hrisoave ale domnilor Iliș și Ștefan (unul datat din anul 1432, celălalt rupt tocmai în locul unde figurează data), sînt primele mărturii⁵ documentare, asupra uneia din cele mai vechi așezări orășenești ale Moldovei — orașelul Tuzora în document e clar Тоузопа (*n. t.*) (astăzi orașul Călărași)⁶.

Dar, nu la aceasta se rezumă valoarea materialelor analizate. În multe dosare, există genealogii amănunțite care ajung nu numai pînă în secolul al XVIII-lea dar și într-o perioadă mult mai veche (secolele XVI—XVII)⁷. Aceste genealogii împreună cu alte documente ale Fondului hotărniciei ne permit să studiem mai aprofundat nu numai unele probleme litigioase ale dreptului familial și ereditar din Moldova feudală, dar aduc

¹ În documente pînă la jumătatea secolului XV mănăstirea Pobrata se numește Mănăstirea din Poiana. În documentul din 23. XI. 1443, inedit, care se păstrează la Fondul de hotărnicie, această mănăstire poartă pentru prima dată numele nou de Pobrata (TGADA, fond 1 299, op. 1, d. 7 226, f. 10).

² Trebuie să arătăm că în *Documente privind istoria Romniei. A. Moldova* n-am reușit să găsim pentru secolele XV—XVI nici un document care să vorbească despre confirmarea nelimitată a imunității unui feudal laic.

³ Secția de manuscrise a Bibliotecii de stat a U.R.S.S. „V.I. Lenin”, fond 256, nr. 80, f. 1, 2.

⁴ TGADA., fond 1 299, d. 3599, f. 31—32, 34.

⁵ În toate culegerile de documente vechi din prima jumătate a secolului XV, cunoscute nouă, nu există nici o mențiune despre Tuzora.

⁶ TGADA, fond 1 299, d. 4 202, f. 1, 6.

⁷ Ibidem, d. 4 200, f. 452—455, 475.

unele precizări în ce privește sensul câtorva termeni care se întîlnesc în documentele din perioada feudală (megiași, răzeși și altele).

Este important faptul că printre dosarele fondului descris figurează hărțile și planurile aproape ale tuturor satelor din Basarabia acelor vremuri. Majoritatea hărților sînt alcătuite în secolul al XIX-lea, dar unele datează și din secolul al XVIII-lea. Numeroase hărți și planuri amănunțite ale posesiunilor funciare ale boierilor, mănăstirilor și țăranilor, formează unul din izvoarele cele mai interesante pentru studiul dezvoltării agriculturii în Moldova în secolele XVIII—XIX. Hărțile și planurile conțin material nu numai despre numărul caselor, morilor, grădinilor din sat, dar ne dă date din cele mai prețioase asupra repartizării pămînturilor între diferiții proprietari¹.

Atît în fondurile mai sus descrise, cît și în Fondul hotărniciei s-au oglindit fapte din lupta de clasă (fuga șerbilor de la stăpînii lor și căutarea lor², atît în țară cît și peste hotare, în special în Polonia³, rezistența opusă de țăranii stringerii zeciuelii etc., precum și materialele referitoare la numeroasele incursiuni ale cazacilor ucrainieni în Moldova în secolele XVI—XVII, care împreună cu păturile de jos ale Moldovei dădeau lovituri atît cotropitorilor turci cît și stăpînilor de șerbi moldoveni.

Dar dacă prin caracterul său Fondul hotărniciei poate da numai unele detalii fragmentare și sărace asupra legăturilor Moldovei cu Ucraina și Rusia, un fond ca „Treburile Munteniei — moldovenesti” (Voloskîie dela) din aceeași arhivă, este în întregime consacrat acestei probleme.

Fondul „Treburile moldovenesti” de la Arhiva centrală de stat a documentelor vechi a U.R.S.S. s-a constituit din documentele aduse la Posolski prikaz, în legătură cu sosirea diferiților soli moldoveni sau a trimerii solilor ruși în Moldova. Documentele secolului al XVII-lea s-au păstrat în întregime, dar din cele ale secolului al XVI-lea, există numai o mică parte. Documentele din perioada mai veche au pierit în timpul incendiului din 1812. Un anumit număr de documente privitoare la Moldova din perioada precedentă s-au păstrat totuși în fondul „Treburile Crimeii” și în alte fonduri.

În fondul „Treburilor moldovenesti” există peste 100 de dosare în care se păstrează copiile hrisoavelor domnitorilor, însemnările tratativelor cu solii, materialele despre tranzacțiile comerciale și daruri etc. Există peste 50 de hrisoave originale ale domniilor și un mare număr de copii ale hrisoavelor rusești trimise domnului Moldovei. Majoritatea acestor documente nu au fost publicate.

De un interes deosebit sînt rapoartele agentului rus Afanasie Nașciokin (viitorul om de stat al Moscovei — boierul Ordîn-Nașciokin), care din însărcinarea guvernului rus cu încuviințarea domnului Vasile Lupu, a trăit în 1642—1643 în secret pe lîngă curtea domnitorului, ca un curtean moldovean, „pentru aflarea treburilor Turciei și Poloniei”⁴. Rapoartele

¹ Vezi, de pildă, materialele despre satele Dumești și Hoginești ȚGADA, SSSR, fond 1 299, op. 1, d. 4 426.

² Ibidem, d. 730, f. 408—409; vezi și d. 244 și d. 3 961.

³ Ibidem, d. 571, f. 450—451.

⁴ Ibidem f. 68/1, op. 1.

sale ne furnizează nu numai un bogat material asupra chestiunilor internaționale, dar și asupra situației interne a Moldovei, asupra obiceiurilor de la curte, chiar și despre glumele făcute la masa domnitorului.

Există un material important despre legăturile Moldovei din a doua jumătate a secolului al XVII-lea cu Turcia, Polonia, Ucraina, Ungaria, despre tratativele privitoare la trecerea Moldovei sub protecția rusă, pe timpul lui Gheorghe Ștefan Petriceicu etc.

Materialul acestui fond referitor la legăturile domnilor Moldovei și boierilor moldoveni cu spătarul Nicolae Milescu, în perioada șederii sale în Rusia, precum și la legăturile cu mitropolitul Sucevei, Dosoftei, în perioada șederii sale în Polonia, este prea puțin folosit în lucrările publicate. Dintr-un raport aflăm că în 1643, la Iași, pe lângă tipografie „a trăit pentru tipărirea cărților” popa Samuil¹. Acest popă avusese înainte legături cu tipografia de la Moscova și Kiev. Raportul constituie un izvor prețios pentru studiul istoriei primei tipografii moldovenesti.

Deosebit de importante sînt materialele despre legăturile economice; în multe cazuri se cunoaște lista, cantitatea și uneori chiar prețul mărfurilor aduse în Moldova și trimise din Moldova.

În fondurile mai sus descrise un mare număr de documente se referă la istoria Moldovei, un număr mai mic de documente se referă la istoria Munteniei. Dar, în arhivele din Uniunea Sovietică, se păstrează și colecții de documente în care prevalează documentele despre Muntenia. Astfel, la Arhiva centrală de stat pentru istoria militară a U.R.S.S. există o colecție importantă de cîteva sute de copii, după cele mai prețioase documente vechi muntenesti alcătuite în deceniul patru al secolului al XIX-lea, pentru nevoile administrației ruse, în legătură cu alcătuirea Regulamentului Organic. O parte importantă a documentelor din acest fond nu este publicată. Marea lor valoare constă în faptul că toate documentele legate de crearea noii legislații sînt strînse pe diferitele instituții de drept (penal, civil, material, ereditar, familial, contractual de stat etc.), și cuprinde în acest fel un complex important de laturi diferite ale istoriei social-economice a Țării Rominești în secolele XIV—XVIII.

În afara acestor fonduri, ale căror materiale au fost strînse de organele administrative (de hotărnicie², judecătorești și altele), în depozitele din Uniunea Sovietică există colecții de documente moldovenesti vechi strînse în secolul trecut de slaviștii ruși de seamă.

Din acest punct de vedere, prezintă un interes deosebit colecțiile secției de izvoare scrise de la Biblioteca de stat „V. I. Lenin”. Astfel în „Colecția Markevici și Lukașevici” există 16 originale de acte moldovenesti din secolul XV. Cel mai vechi este hrisovul Domnitorului Alexandru cel Bun din 14 aprilie 1411³. Aceste documente au fost publicate de Ion

¹ TGADA, f. 68, op. 2, f. 192.

² În colecțiile strînse în perioada hotărniciei, figurează fondul „Hrisoavele domnilor Moldovei” din Arhiva filialei din Moldova a Academiei de Științe a U.R.S.S., alcătuit din 120 documente din secolele XVI—XVIII și privind istoria posesiunii funciare a orașului Chișinău și a împrejurimilor.

³ Secția izvoarelor manuscrise de la Biblioteca de stat a U.R.S.S.

Bogdan¹. În colecția „Fondul Grigoroșici” se păstrează peste 100 de copii ale documentelor din secolele XV—XVIII², iar în fondul lui Iurii Venelin există copii ale vechilor hrisoave moldovenești și muntenesti publicate de el în 1840 în culegerea „Vlaho-Bolgarskie ili dako-slavianskie gramoti”, precum și alte câteva documente care nu figurează în această publicație.

Fondurile slaviștilor mai sus amintiți erau și înainte cunoscute științei istorice. Pe lângă acestea, am descoperit și colecțiile necunoscute pînă acum „Fondul Barșov și Sciukin”, „Fondul N. P. Lihaciov” și altele, care pun problema eventualei existențe a unui mare număr de documente inedite în fondurile personale ale marilor slaviști.

Astfel în „Fondul Barșov și Sciukin” care se păstrează la Muzeul istoric de stat al U.R.S.S., s-au descoperit 10 originale bine conservate ale hrisoavelor moldovenești și muntenesti din perioada 1528—1646.

Merită atenție și colecția „Acte rominești și moldovenești” care se păstrează în fondul N. P. Lihaciov la arhiva secției din Leningrad a Institutului de istorie al Academiei de științe a U.R.S.S.

Printre aceste documente, figurează două hrisoave moldovenești de la sfîrșitul secolului XVI — începutul secolului XVII (unul datează din 1593, celălalt din 1603), și hrisoave din secolul XVIII, precum și 7 documente din secolele XV—XVII, referitoare la statul Munteniei și consacrate mai ales legăturilor Munteniei cu orașul Brașov. Există și documente cu caracter politic intern, de pildă hrisoavul domnului Șerban Cantacuzino cîn 6 martie 1680.

În afara fondurilor și colecțiilor compacte, în depozitele sovietice există și documente răslețe asupra istoriei Moldovei și Țării Rominești medievale. Asemenea documente există în secția de manuscrise a Bibliotecii publice de stat „A. M. Saltikov-Șcedrin” din orașul Leningrad, în Muzeul regional-republican al R.S.S. Moldovenești și altele.

Astfel, în secția de manuscrise a Bibliotecii publice „A. M. Saltikov Șcedrin” se păstrează originalul diplomei domnului Ștefan al III-lea cel Mare din 20 aprilie 1462 precum și șapte hrisoave de danie din secolul al XVIII-lea, referitoare la mănăstirea Ioan Predtecea din Hotin și două copii necunoscute ale unor scrisori adresate lui Ștefan cel Mare, prima de la regele Poloniei Cazimir³, și cea de-a doua de la fiica sa Elena⁴, căsătorită la Moscova cu țareviucul Ivan.

Deși conținutul acestei din urmă scrisori este consacrat mai ales urărilor de sănătate și fericire, acest document are o mare importanță deoarece arată că relațiile Elenei (care după cum se știe, a jucat un rol important în viața politică a curții de la Moscova) cu tatăl ei se întrețineau și pe calea corespondenței. După cum reiese din text, această scrisoare nu a fost singura în această corespondență.

¹ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. I—II, București, 1913.

² Secția izvoarelor manuscrise ale Bibliotecii de stat a U.R.S.S., „V. I. Lenin”, fond 87.

³ Secția de manuscrise a Bibliotecii publice de stat „A.M. Saltikov-Șcedrin”, Culegerea F—XVII 23, sistemul Oleninski, f. 551.

⁴ Ibidem.

În Muzeul regional-republican din R.S.S. Moldovenească există câteva documente vechi moldovenești printre care originalul unui act privat din 1631, găsit în 1950 în apropiere de cetatea Soroca cu ocazia reparării unei case vechi. Două copii de documente din secolul al XVII-lea și câteva documente originale din secolul al XVIII-lea, există în „Fondul familiei Manuk Bey” din același muzeu.

16 documente moldovenești păstrate în muzeul regional din orașul Kamenetk—Podolsk erau și ele pînă nu de mult necunoscute în știință.

Materialele arhivelor regionale din Cernăuți, Lvov și Odesa, prezintă un anumit interes. În arhiva regională din Cernăuți, în fondul tribunalului de ținut, în hîrtille personale ale istoricului austriac Wilkenhauser, precum și în „Colecția hrisoavelor moldovenești” există aproximativ 700 documente din secolele XV—XVIII, referitoare la Moldova. Dintre acestea, originale în limba moldovenească sînt 84, în limba slavă — 5, copii în limba moldovenească — 45, în limba slavă — 19, copii în limba germană — 548. Documentele mai sus amintite conțin date referitoare la 95 de sate, 11 schituri și mănăstiri, precum și la episcopia din Rădăuți. Printre aceste documente există acte de hotărnicie, acte de întărire, documente de hotărnicie și vînzare, rapoarte ale boierilor către domnitor privitor la litigii în problemele funciare, de genealogie etc.

În filiala din Lvov a Arhivei istorice centrale de stat a R.S.S. Ucrainiene, în fondul „Arhiva lui A. Golovksi” există 25 documente referitoare la mănăstirea Voroneț și 24 documente referitoare la mănăstirea Putna, îmbrățișînd perioada 1519—1785 și care sînt originale, copii sau traduceri moldovenești și germane de mai tîrziu. Acestea sînt acte de danie sau de întărire date mănăstirilor mai sus amintite.

În aceeași arhivă se păstrează materiale importante privitoare la legăturile de politică externă ale Moldovei și Țării Rominești. Un mare număr de documente a fost publicat, dar există și unele necunoscute încă istoricilor. De pildă, nu s-a publicat scrisoarea frăției din Lvov din anul 1642 cu privire la caracterele tipografice destinate tipografiei din Iași. Această scrisoare aruncă lumină asupra cauzelor conflictului dintre domnul Moldovei și frăția din Lvov. După cum se știe, după anul 1642, frăția a fost înlăturată de la participarea la crearea tipografiei din Iași.

Dacă arhivele din orașul Lvov au fost folosite pe scară largă de istoricii din România, arhivele din Kiev le-au rămas aproape necunoscute. Pentru secolul al XVII-lea, ele furnizează un anumit material despre legăturile cu cazacii ucraineni, iar pentru secolul al XVIII-lea, conțin o vastă documentare asupra istoriei interne a Moldovei, în special în perioada în care Moldova a fost arena războaielor ruso-turce și exista acolo administrația rusă.

La sfîrșit ne vom opri asupra materialelor din depozitele arhivelor din Odesa, care în secolul al XIX-lea a fost un centru destul de important de studiere a istoriei Romîniei. Printre alte probleme studiate, cercetătorii de atunci s-au ocupat și de publicarea documentelor vechi moldovenești și muntenești.

În arhiva regională din Odesa se păstrează dosarele voluminoase ale „Asociației pentru istorie și antichități”¹. Din aceste dosare aflăm că începînd cu anul 1845, Asociația (mai ales secretarul ei N. Murzakevici) se ocupa cu strîngerea documentelor vechi moldovenesti și muntenesti. În acest scop, s-a întocmit un chestionar tribunalului civil din Basarabia și, de asemenea, tribunalelor județene din orașele Orhei, Chișinău, Soroca, Cahul și Hotin, de unde s-au obținut hrisoave din secolele XV—XVIII.

Asociația a primit de asemenea hrisoave și din Moscova, de la diferite persoane particulare și mănăstiri. Este interesant de menționat că la 7 mai 1886, Academia Romînă a trimis Asociației o scrisoare în care îi propunea să stabilească legături strînse pe linia studierii antichității, între care și a publicării de documente².

Documentele colecționate de Asociație s-au păstrat pînă la cel deal doilea război mondial, la Muzeul arheologic din orașul Odesa. Cea mai mare parte a lor a pierit, împreună cu alte fonduri bogate de documente și monede, în timpul războiului. Printre materialele rămase, putem aminti, unele documente răzlețe din secolul al XV-lea (de pildă, din anul 1434) și cîteva documente mai noi, în genere din secolul al XVIII-lea. Celelalte materiale referitoare la Moldova și Țara Romînească datează din secolul al XIX-lea. Ele figurează într-un număr destul de mare și aruncă lumină asupra celor mai variate laturi ale relațiilor social-economice și politice ale Țărilor Romîne din această perioadă.

În cadrul acestui articol nu am avut posibilitatea să caracterizăm toate materialele din arhivele Uniunii Sovietice referitoare la Istoria Moldovei și Munteniei feudale, dar din cele spuse, reiese limpede că în arhivele din U.R.S.S. există multe izvoare necunoscute pînă acum care permit un studiu mai aprofundat al problemelor social-economice și politice ale istoriei Moldovei și Țării Romînești.

DOCUMENTE

(1432 ianuarie 1—1433 noiembrie)

† Din mila lui Dumnezeu, noi Ilie voievod, domn al țării Moldovei. Facem cunoscut cu această carte a noastră tuturor celor care o vor vedea sau o vor auzi citindu-se că aceastei adevărate slugi a noastre, Staia, i-am dat un sat Tuzara, unde este cneaz Nicora, la obîrșia Văii J. . . . covului, alt sat mai jos seliștea Heghetiş ca să-i fie uric în veci i-am dat lui și fraților lui și nepoților lui și strănepoților lui neclintit niciodată în veci uric să nu i să dea nimănui niciodată și alt sudeț să nu aibă, însă să asculte noi de Suceava.

Iar hotarul acestor două sate să fie pe vechile hotare, pe unde au folosit din veac.

¹ Arhiva regională din Odesa, fond 93, op. 1.

² Ibidem d. 8, f. 36.

Iar la aceasta este credința domniei mele mai sus scrise și credința preaiubitului fiu al domniei mele Roman și credința fratelui domniei mele pan Bogdan și credința tuturor boierilor Moldovei, mari și mici.

A scris Nan diac la Suceava.

Arhiva Centrală de Stat a documentelor vechi a U.R.S.S. (ȚGADA, SSSR),
fond 1 299, op. 1, doc. 4 202 f. 6. Orig. slav, perg. rupt, pecete atârnată, pierdută

1448 (6956) aprilie 5

† Din mila lui Dumnezeu, noi Petru voievod domn al țării Moldovei. Facem cunoscut cu această carte a noastră tuturor celor care o vor vedea sau o vor auzi citindu-se că am binevoit domnia mea cu a noastră bună și cinstită și luminată inimă și gând bun și am făcut pentru pomenirea sfîntrăposatilor părinți ai noștri și pentru sănătatea domniei mele și am dat această carte a noastră oamenilor din Rîpiceani și din Rădăuți și din Dobircinești și din Balanești și din Davidăuți și din prisaca de la Rusnăzești și din prisaca de la Visoca ca să aibă scutire neclintită de nimeni, să nu dea dare nici posadă nici iliș nici podvoade nici <la> morile noastre să nu lucreze nici la cetățile noastre să nu lucreze, ori fie meșter, cum va fi la acele sate mai sus scrise, și cojocar sau făurar, sau fie ori ce meșter, nimeni să nu aibă nici o treabă cu ei. Și deasemeni ori cîtă marfă va trece la Cetatea Albă sau marfa domniei mele, sau care fie ale noastre fie boierești, acești oameni mai sus scriși să nu dea ajutor nimănui, niciodată. Și deasemeni cînd va veni mierea și grîul mănăstirii noastre de la Pobrata la vadul Țuțorii brodnicii să le treacă fără întîrziere, nici vamă nici brodină să nu ia pentru ele. De asemeni la acele sate mai sus scrise să nu se amestece sudeții din Iași, nici globnicii, nici pripășarii și nici un dregător nici gloabe să ia, nici tretină de nici o vină nici de mare nici de mică, și să nu-i judece pe acei oameni în altă parte, ci să-i judece însuși egumenul de la Pobrata sau dregătorii lui, iar alt sudeț să nu aibă. De asemeni la posadă și la jold pe Nistru acei oameni să nu umble.

Acestea toate mai sus scrise să fie mănăstirii noastre de la Pobrata și satelor ei, neclintit niciodată în veci.

Iar la aceasta este credința domniei noastre mai sus scrise, Petru voievod și credința boierilor noștri mari (și)¹ mici.

S-a scris la mănăstirea de la Pobrata în anul 6956 (1448) aprilie 5.

Arhiva Centrală de Stat a documentelor vechi a U.R.S.S. (ȚGADA, SSSR),
fond 1 299, op. 1, doc. 7 226, f. 15. Orig. slav, perg., pecete atârnată, căzuță.

1599 (7107) апреля 16, Тырговиште

Господарь Михаил Храбрый подтверждает монастырю Чептуроае села, части сел, нивы и цыган, полученные в дар от бояр или купленные монастырем.

† Къ законѣ повелѣ господь богъ съномъ Иеранливом на въскко актъ удесетствовати, еанка аще стезитъ шт дома своего, съ вѣдѣши апостолы свѣтлыи и богоносныи штцы, съвѣщающе на помощь и на благодателствъ //

¹ Omis în original.

ДѢШЫ НАШЫ И ПРѢДАШН НАМЫ, ЧЕДОМ ИЛѢ, ОВИ МОЛИТВОЖ И БДѢНІЕМЪ ШЕШ МИЛОСТНИКѢМЫ И ПОКАНІЕМЪ ОГРѢВАТЫ СЯ УТ ВЪСѢККОЕ ЗАЛЪ ДА ВЪСѢККОЕ ВѢРѢ ГOTOBY БУДЕМЪ ОУСЛИШАТЫ УН СЛАДКІИ ГЛАС: ПРИИ//ДѢТЕ КЪ МНѢ ВЪСИ ТРОУЖДАЕШЫ И ШЕРѢМѢННЫ И АЗЪ ОУПОКОА ВЪ ИДѢЖЫ ДАРОВЕ ВЕЛИЦИ И РАДУСТ НЕЗЛАГОЛАННО.

СЕЖЕ И ВЪ ХРИСТА БОГА БЛАГОБѢРНИИ И БЛАГОЧЕСТЫВЫ И ХРИСТОУЛОВИВЫ И САМО//ДРЪЖАВНИИ ІУ МИХАИЛЪ ВЕВОДА, СЪНОУ ВЕЛИКОМУ ПОКОННОМУ ПЕТРАШКО ВЕВОДА, МИЛОСТІЮ БОЖІЮ, БОЖІЕМЪ ДАРОВАНИЕМЪ ОБЛАДАЕШЫ И ГОСПОДСТВОУЖИИ ВЪСОИ ЗЕМЛЕ ОУГРРОВАХІНСКОЕ // И ЕЩЕЖЕ И ЗАПЛАНИСКИМЪ СТРАНАМЪ, ЯМЛАШУИ И ФАГАРАШ ХЕРЦЕГЪ, БЛАГОПРОЗВОЛЫЛЪ ГОСПОДСТВО МЫ СВОИМЪ БЛАГЫМЪ ПРОЗКОЛЕНІЕ, ЧИСТЫМЪ И СВѢТЛЫМЪ СРЪДЦА ГОСПОДСТВО МЫ, ТАКО ПРОСЛАВЛЯЮТЕ // ПРОСЛАВЛЯШАГО МѢ БОГА И НА ПРѢТОЛѢ СВѢТОПОЧИВШЫ РОДИТЕЛІЕ ГОСПОДСТВО МЫ СЕЖЕ И ДАРОВАЛЪ ГОСПОДСТВО МЫ СЪИ ВЪСѢЧЕСТНЫИ И БЛАГОВЕРАНИИИ И ПРѢПОЧТАНЫИ И УТ БОГА ДАНИИ ИЖЕ НАД ВЪСѢМЫ // ЧЕСТЫ ДАРОВЕ НАСТОАЩИИ СІЮ ХРИСОВОУЛЪ ГОСПОДСТВО МЫ СВѢТѢИ И БОЖЕСТВЕНѢИ МОНАСТІР, ЗОВЕМАГО ЧЕПТОУРОАЕ, ИДѢЖИ ІЕСТЬ ХРАМ СВѢТАГО УТЦА НАШЕГО НИКОЛАЕ ЧЮДОТВОРЦА МІРИЛЕКЕНСКИИ//, ТАКОЖЕ ДА ИМ ІЕСТЬ СЕЛО КРОУЧА ВЪСАЛЪ СЪЕ ВЪСОМУ ХОТАРШУИ, И УТ ШОУЛѢНИ Г-ТАГО ДѢЛЪ УТ ПРЕЗ ВЪСО ХОТАРШУИ, ПОНИЖИ СІЕ ВИШИРЕЧЕН[НІЕ] СЕЛОВЕ БИЛИ СОУТ ПОЧТЕННЫМИ ПРАВИТЕЛІИ ГОСПОДСТВО МИ ЖОУПАН РАДУЛ ВЕЛИКИИ КЛЮЧАР И ЖОУПАНЪ ПРЕДА ВЕЛИКИИ ПОСТѢЛНИКЪ И ЖОУПАНЪ СТРОЕ ВЕЛИКИИ СТОЛНИКЪ ЗА ДѢДИНОУ ИМЪ ТАЖЕ ПАМІЛО[ВА]ЛИ СОУТ СВѢТА ВИШЕ РЕЧЕНА МОНАСТІРЪ.

И ПАКИ ІЕСТ ПОКОУПИИ ПОЧ//ТЕННОМУ ПРАВИТЕЛЮ ГОСПОДСТВО МИ ЖОУПАН РАДУЛ КЛЮЧАР ДРЪГАГО Г-ТАГО ДѢЛЪ УТ ШОУЛѢНИИ УТ ПРЕЗ ВЪСО ХОТАРШУИ, ВАРЕ ЕЛИКО СЕ ХТЕТ ИЗБЕРИТ [УТ] НА ДОУМУТРОУ ПРЪТИНЪ ПОСТЕЛНИКЪ ЗА ХГ АСПРИ ГОТОВИИ И ПРИЛОЖИ//ОУ СВѢТА МОНАСТІРЪ. И ПАКИ ДА СОУТЪ СВѢТѢИ МОНАСТІРЕ СЕЛОВЕ ШОУРАНИИ ВЪСИ СЪ ВЪСОУ ХОТАРШУИ И РОГОЖАНИИ СЪ ВЪСО ХОТАРШУИ И УТ ГОРЪ КЪЛОУЮИ И УТ ДУА КЪЛОУЮИ, ВАРЕ КОЛИКО ХОКЕТ СЕ ШЕРѢТАЕТЪ ДѢЛОВЕ БОЛѢРИИ ГОСПОДСТВО МИ ЖОУПАНЪ РАДУЛ ВЕЛИКИИ КЛЮЧАР И ЖОУПАНЪ ПРЕДА ВЕЛИКИИ ПОСТѢЛНИКЪ И ЖОУПАНЪ СТРОЕ ВЕЛИКИИ СТОЛНИКЪ И ЖОУПАНЪ РАДОУЛ ПОСТЕЛНИКЪ И ДРАГОМИР СПАТАР, И РАДУЛ // ПОСТЕЛНИКЪ ШТЕТИШАНОУА, ПОНИЖЕ СІЕ ВИШЕ РѢХ СЕЛОВЕ БИЛИ ИМЪ СОУТЪ ЗА ДѢДНИИ И ПРИЛОЖИЛЪ СОУТ ВЪ СВѢТА МОНАСТІРЪ.

И ПАКИ ПОКОУПИИ ЖОУПАНЪ РАДУЛ КЛЮЧАР УЧИИ ОУ ДОБРОУША ДѢЛА СОКОЛОВ ПОСТЕЛНИКЪ, СЪНУ ХАМЗА БЕНГЪИ//, ЕЩЕЖЕ УТ ПРИ ДНЫ ПОКОННОМУ ПЕТРОУ ВЕВОДА, КЪДА ІЕСТЬ БЫЛ ПРИЕЗНАЛЪ В ОУГРРОВСКОЕ ЗЕМЛЕ, ЗА ХЕ НОВЦИ ГОТОВИИ. ТАЖЕ КЪДА ІЕСТЬ СЛѢЗИЛЪ ЖОУПАНЪ РАДУЛ КЛЮЧАР УТ ОУГРРОВСКОИ ЗЕМЛЕ СЪАМИРЕНІЕ ИКѢТЬ БИЛЪ ЕГО СЪС//ТАЕ УЧИНА УТ ДОБРОУША, АНОВ ІЕСТЬ ВЪЗЕЛЪ ДРОУГ ДѢЛЪ ЗА УЧИИ СОКОЛОВ ПОСТЕЛНИКЪ В ЧЕРЪТ СВАХ, ВАРЕ ЕЛИКА СЕ ХТЕТ ИЗБЕРИТ, РАДИ УЧИНА УТ ДОБРОУША И ПРИЛОЖЕ ОУ СВѢТА МОНАСТІРЪ.

И ПАКИ ПОКОУПИИ ЖОУПАН РАДУЛ КЛЮЧАР СЕЛО КІАНОУА// ВЪС СЪ ВЪСОМУ ХОТАРШУИ УТ ЖОУПАНИЦА МАРИА И УТ СЪНОУ ЕИ ШЕРБАИ ПЕХАРНИКЪ ЗА ХЛ АСПРИ ГОТОВИИ И ЕЩИ ПРИ ДЪНЫ ЯИАНДРОУ ВЕВОДА И ПРИЛОЖИ ОУ СВѢТА МОНАСТІРЪ.

И ПАКИ ПОКОУПИИ ЖОУПАНЪ РАДУЛ КЛЮЧАР И ЖОУПАНЪ ПРЕДА// ПОСТѢЛНИКЪ И ЖОУПАНЪ СТРОЕ СТОЛНИКЪ СЕЛО РЪБЕЦИИ ВЪСИ СЪ ВЪСО ХОТАРШУИ ЗА ХКХДП АСПРИ ГШТОВИИ, АЛИ УТ ГОА СЕЖЕНЫ РЪ ЗА ХВ АСПРИ И ДРЪГОЮ СЕЖЕНЫ РП ЗА ХГХ АСПРИ И СРЪВЕОУА// — ЛЗ ЗА П* АСПРИ И СТОИКА — Ш ЗА ХАС АСПРИ,

* Пропущена вероятно цифра 40, (м), ибо цена одной сажени, согласно последующим и предыдущим расчетам, равна 20 аспрам.

и Мирѣ сежены мѣ за ѿ аспри и Гогѣл — к̄ за ѱ аспри и Стоань — ч за х̄ав̄ и Ялбоу — м̄ за w̄ и Манѣ сежены р̄к̄ за х̄в̄у аспри и Бѣнѣ — рз̄ за х̄вр̄м ас//при и Радѹл — і за с̄ и Борань — п за х̄а̄х̄ и Стонка — еі за т̄ и Ранка — л за х̄ и Кръстѣ — р за х̄в̄ и Толдер — к̄ за ѱ̄ и Флорѣ п за х̄а̄х̄ и Богдан — л̄ за х̄ и Пѣтрѣ — м за w̄. И продаван се соут за добро волѣ им//. И приложи жовпань Радѹл ключар с̄ више речена свѣта монастыре.

И пакн да ест свѣтѣн монастыри више рѣх̄ учинѣ оу Два Кьлоуѹ дѣла попен Станчулов и Бланкоуа и Дань и Бладѹ и Нѣгоѣ и Бладѹа и Радѹа и Стѣнислав и Понцѣл// и Къдѣлниц и Бладѹа и Кръчюи и Нѣкша и Зонка и Ловпа и Бланкоуа и Чокинь и Станчул и Манѣ нѣх̄ вѣскѣх̄ дѣлове, понже ю ест покоупил самь ѡтцоу іероумен Ѡнофріѣ, съ аспри ѡт стежаніѣ и ѡт кома//ти свѣтѣ монастыре за х̄е̄ х̄і̄ аспри гѡтовн.

И пакн да ест свѣтѣн монастыр учина с̄ Гор Кьлоуѹ дѣлове сінмь чело-вѣкы Стоань и Стонка и Стан и Ядѣ и Строе и Станчул и Стан и Пѣтроу и Бланкѣл и Манчул и поп Радѹа и Дьнчель// и Бадѣ и Ловптѣ и Манѣ и Ѡпрѣ и Бика и Бладѹа и Опрѣ и Бьчиль и Дьмیانь и Стоань и Станчул и Татомир понже пакн ест покоупил Онофріѣ іероумен със аспри ѡт стежаніѣ свѣтѣн монастыре за х̄е̄ х̄і̄ аспри гѡтовн//.

И пакн цокупи отцѣ іероумен Онофріѣ със аспри ѡт стежаніѣ свѣтѣн монастыр село Крътихна съ всох̄ Хотарѡм ѡт Нѣкшоуа и Стонка и Нѣгомнр и Стан и Радѹа и Доумитров и съ вси братіи имь за х̄ӣ аспри гѡтовн//.

И пакн покоупи жовпан Радѹа ключар учинѣ с̄ Балша Конкьн дѣлове сінмь челоуѣкы на имѣ Ѡанчѣ и Конка и Горга и Ѡпрѣ и Бан и Рада и Станчул и Никола и Бьденко и Оурѣке и Бирчисл и Косотѣ и Кръчюи и Блѣдърѣс // и Нѣгоѣ и Станиц и Стан и Драгна и ѡт Оурѣке дѣла Оурѣов и дьщера Божинов и Ловпоуа и Кръшари и Гаврил и Данчул и дѣла Оурѣи свѣлко, вѣре елико се Хтѣт избрѣт, за х̄е̄ х̄і̄ аспри гѡтовн.

И пакн покоупи // жоупан Радѹа великин ключар учинѣ с̄ село Чороу с-таго дѣл ѡт през вѣсо Хотарѡм ѡт на Кентна [вѣсѣх̄] за рѡ флоринци оугринскіи. И пакн покоупи жовпан Радѹа ключар г-таго дѣл ѡт Чороу през вѣсомь// Хотар ѡт на Никѡула ѡт Блѣдѣны за спѣ талер.

И пакн ест вил покоупил жовпан Радѹа ключар село Бръсеціи ѡт Ходноу код Гіергиць за х̄і̄ аспри гѡтовн. Таже променил есть със Мирослав вѣк вел лѡгофет// да дрѣже жовпань Радѹа ключар s-таго дѣл, что есть имѣл жовпан Мирослав лѡгофет с̄ село Чороу, през вѣс Хотар, а жоупан Мирослав лѡгофет да дрѣжи село Бръсеціи ѡт Ходноу код Гіергиць//, и сице соут променил за нѣх̄номь добро волѣ. Я потѡм жовпань Радѣл ключар ѡн есть приложила село Чороуа свѣтѣн монастыр виши речена.

И пакн придоши Нистѣ и Барѡуа и Іѡн и Стан и Татомир ѡт Балша Стоанѡв пред̄ господство ми за нѣх̄номь добро волѣ и дали соутъ неговѣ дѣлове за учинѣ свѣтѣн монастыр више рѣх̄ раді помѣнь им и родител им и исписали се соут въ свѣтоу помѣник//.

И пакн покоупил ест Діѡнсіѣ мнѣхом учинѣ с̄ Прѣшанин Бовнен ѡт на Іліѣ и ѡт Флорѣ а̄ оуже цѣла за х̄а̄ аспри гѡтовн и ѡт дьщѣрѣ Болдоушкѣн г дѣлове и пол ѡт Ѡана и ѡт Конко и ѡт Сламнь// за х̄а̄ аспри гѡтовн и ѡ[т] дѣл Телецевѣ половины ѡт на Ланка за ф̄ аспри гѡтовн и пак ѡт Моу-

шаты д̄ ниве за с̄ аспри и шт на Мнх̄нл̄ а̄ оуже цѣла за х̄ а̄ аспри и шт Радоул Боуен а оуже цѣла за х̄к̄ аспри и пла//тиль есть една д̄шнгоуевнн̄ раді Къзань и ради Богдан и ради Гарчл̄ и да дръжи сваѣко нмь д̄ѣла за шчинн̄. И пакн̄ а̄ оуже цѣла шт Тоудоран за тн̄ аспри и пакн̄ шт Тоудоран шт а̄ оуже цѣла ѣ-го д̄ѣла за ѳ̄ аспри готовн̄// и шт на Ланка а̄ оуже цѣла за х̄ а̄ аспри и шт а̄ оуже цѣла д̄-таго д̄ѣла за сн̄ аспри и шт Мнх̄нл̄ поло-винн̄ за оуже за ф̄ аспри. И продадоше с̄ю више имениті людіе више речени шчинн̄ Дішн̄[сї]ѣ* мнх̄омь за свонмь добро волѣ//. И потом Дішн̄сіе мнх̄омь, видѣх̄ весь іако ни въ чтоже есть сіа мнра, тьчїю прикладеніе грѣх̄ къ грѣх̄, таже приложе сн̄ више речени покоупенн̄ вишеречннмь монаст ре ради покааніе и въ ветавленіе грѣх̄ом и шт никтоже раздран̄.

И пакн̄ поклонил̄ есть Кръчюнь Блотороул сваѣко д̄ѣла его за шчинов шт сел Доль Шемникъ вѣсаѣ, варе елика се Хтет изврат егова д̄ѣла, бити скатѣн̄ монастир Чептоурое раді д̄шн̄ нмь и родітеліе нмь бовде къ вѣчноѣ вѣспо-минаніе.

И пакн̄ да есть сватѣн̄ монастир ациганин̄ Соурдслещин̄ по нме Иван цигань съ челѣд̄ и съ чед̄ ен̄ и Петрика цигань със̄ челѣд̄ и Дюмитрову циган съ челѣд̄ и Индрѣ цигань със̄ челѣд̄, пониже сн̄ више речени ациганы шнн̄ соут помнловаль шт напрѣжде врем̄ шт Дюмитрѣ пѣхарникъ шт Квиннещы за д̄шн̄ его и родітеліе его.

И пакн̄ да ест// сватѣн̄ монастир више рѣх̄ един̄ ациган по нме Дан съ децамн̄ сн̄, пониже с̄ю ацигань помнловаль ест шт жоупань Стънмлькв̄ соул-жер шт Клякън̄ещ шт егова ацигание// раді помѣн̄.

И пакн̄ да соут сватѣн̄ монастир един̄ челѣд̄ за ацигани по нме Ци-моура съ циганка и съ децам сн̄ и Бѣлчю ациган съ циганка и съ чеді нмь// и Цифрн̄н̄ ациган и със̄ циганка и със̄ чеді нмь, пониже сіа ацигани виши рѣх̄ билн̄ сѣт за д̄ѣдин̄ жоупаницн̄ Станкн̄ а жоупань Радул великн̄н̄ ключар, таже прилчил̄ се ен̄// сѣмрть и на чаѣ неход̄ д̄шн̄ еж, шна рекоша със̄ ен̄ п[з]никъ да прѣбнваеть тѣло еж на свата монастир до послѣдн̄го издїханіе и помнловаѣ със̄ сіе вишеречены челѣдї за ацигани// И пакн̄ да есть сватѣн̄ мо-настир нѣкое челѣдн̄ за ацигани по нме Бовда циган съ циганка сн̄ и съ чеді ем̄ и Рапа ациган и съ циганка сн̄ и със̄ чеді емь и Лсдсл̄ ациган// със̄ ци-ганка и съ чеді емь и Цнцнрнк̄ ациган съ циганка и със̄ чеді емь и Данчюл̄ ациган съ циганка сн̄ и съ чеді нмь, пониже с̄ю више речени ацигани билн̄ соут за д̄ѣдин̄ // Лъовдатв̄ лгофет шт Клядѣнн̄, а потом Тоудор и Драгомир, сънн̄ Лъовдатв̄ логофетъ, шнн̄ соут продавал̄ сн̄ више речены ациганы по-чтенином̄ правнтелю господство мн̄// жшпан Радул̄ ключар за х̄ а̄ х̄ѣ аспри готокн̄.

И пакн̄ да ест сватѣн̄ монастир ациганы по нме Костѣ ациган и съ циганка и съ чеді нмь и сънн̄ Костен̄ ациган// съ циганка и съ съновы, по-нижн̄ сн̄ ациганы билн̄ сѣт за д̄ѣдин̄ Оудрицев̄ постѣлник̄ и приложил̄ есть оу свата монастир бити нмь помѣн̄.

И продадошн̄ с̄ сіе више речены шчинн̄ и селове и ациганы више реченым̄ болѣр за нл̄немь благоколен̄ и съ знаніе вѣсѣмь окръстннмь. И потомь бо-лѣкрн̄ и правнтелн̄ господство мн̄ виши речены помнловали соутъ и приложили

* Пропущено в оригинале.

и оутвърдили сууть сіа више речена монастыр // глаголемін Чептоураде съе сію вишы речени села и циганы такоже да бовде иноцима въ пише и въ оукръмленіе и въ оукръпленіе и странныма въ оутѣшеніе и пѣтницеа // къ покоеніе и немощнима въ обитель и алчанима къ еденіем даканіе и жежданима въ напоеніе и просителнима милочаніе и старцима въ честію рекшѣже / въскльчискоема питателіе а помилувателінима п родителни ма въ вѣчное въспоминаніе.

Сего ради и приложихомъ и господство ми сіи више речены села и учни и цигани // за помилочаніе бити скатѣ монастыр и шенталицима къ святому монастыр въ шѣб. И заклинаніе по шшествію господство ми, коѣо изберитъ господъ богъ бити господарь Блашкон земле // или отъ сръдечнаго плода господство ми или отъ сьродникъ господство ми или по грѣсѣхъ наших отъ иноплѣмнникъ, да аще почтетъ и поновитъ и оутвърдитъ сію Христова господство ми, а того господъ богъ да // почтетъ его въ господствѣ его, а въ бовдѣции вѣцѣ — дѣша его. Ище ли не почтетъ и не поновитъ сію Христова господство ми, а того господъ богъ да не почтетъ его, ни въ бѣдѣции вѣцѣ — дѣша его. Я коѣо // человекъ Хокетъ прѣстѣпнѣти и поперитъ сію Христова господство ми а того да естъ проклетъ отъ тѣхъ свѣти отци, иже в Некии, и да имать частію и прѣк[вѣ]*ванію съе Іовда и съе Яріа и съе шѣми въмѣ // ни съ, иже възжпиша на господа бога и спаса нашего Іисуса Христа: „къзми и распени его, а крѣ[вѣ] [его] на нас и на чедѣхъ наши и естъ и бѣдѣтъ к рѣкы“.

Сеже и свѣдѣтеліе поставѣлемъ господство ми // жовпан Дѣмитръ великин дворникъ и Ѡвѣдосіе великин лѣгофетъ и Стопка великин кнстнар и Негре спатар и Радул комис и Строе столникъ и Шербанъ великин пѣларник // и жѣпан Преда великин постелникъ. И исправникъ Ѡвѣдосіе великин лѣгофетъ. И азъ, Параскева лѣгофетъ, мавахъ ѣ граду Тръговици апріліе сіи дѣнь отъ [Идама до нынѣ въ лѣтъ хрѣ].

† Іу Михаилъ воевода милостію божію господнѣ.

Господарская привесная желтовосковая печать с сургульным покрытием лицевой вогнутой стороны. Легенда. вокруг государственного герба Валахии: „Іу Михаил воевода“.

ЦГА МССР, Ф. 220, оп. 1, д. 310. Подлинник, 70×65, пергамент. Сохранность хорошая.

1599 (7107) aprilie 16, Tîrgoviște

† În lege a poruncit domnul dumnezeu fiilor lui Izrael ca în fiecare an să dea zeciuială din ce vor dobîndi din casa lor. Această știind sfinții apostoli și părinții de dumnezeu purtători ne-au sfătuit pentru ajutorul și binefacerea sufletelor noastre și ne-au lăsat nouă fiii lor, unii cu rugăciune și priveghere, alții cu milostenii și pocăință să ne curățim de orice rău, cu credință să fim gata să auzim acel dulce glas : veniți la mine toți

* Вероятно пропущено писцом.

cei trudiți și împovărați și eu vă voi odihni, unde sînt daruri mari și bucurie nespusă.

Iată și eu în Hristos dumnezeu binecredinciosul și binecinstitorul și de Hristos iubitorul și singurstăpînitorul Io Mihail voievod, fiul marelui, răposatului Petrașco voievod, din mila lui dumnezeu <și> eu darul lui dumnezeu stăpînind și domnind peste toată țara Ungrovlahiei, încă și herțeg al părților de peste munte, Amlașul și Făgărașul, am binevoit domnia mea cu a mea bunăvoință, cu curată și luminată inimă a domniei mele, ca să proslăvesc pe dumnezeu cel ce m-a proslăvit și <m-a înălțat> pe scaunul sfintrăposatilor părinți ai domniei mele, iată am dăruit domnia mea acest hrisov de față al domniei mele, atotcinstit și preacinstit și de dumnezeu dăruit, care este deasupra tuturor cinstitelor daruri, sfintei și dumnezeieștii mănăstiri numite Cepturoae, unde este hramul sfintului nostru părinte, Nicolae, făcătorul de minuni din Mira Lichiei, ca să-i fie satul Crucea, toată, cu tot hotarul și din Puleni a treia parte de peste tot hotarul; pentru că aceste sate mai sus zise au fost ale cinstiților dregători ai domniei mele: jupan Radul mare clucer și jupan Preda mare postelnic și jupan Stroe mare stolnic, de moștenire lor. Apoi au miluit sfînta mănăstire mai sus zisă.

Și iar a cumpărat cinstitul dregător al domniei mele, jupan Radu clucer, altă a treia parte din Puleni de peste tot hotarul oricît se va alege, de la Dumitru Părtină postelnic pentru 3 000 aspri gata și a dăruit-o la sfînta mănăstire.

Și iar să fie sfintei mănăstiri satele Puranii toți cu tot hotarul și Rogojanii cu tot hotarul și din Călușul de Sus și din Călușul de Jos, oricît se vor alege părțile boierilor domniei mele: jupan Radul mare clucer și jupan Preda mare postelnic și jupan Stroe mare stolnic și jupan Radul postelnic și Dragomir spătar și Radul postelnic Otetilișanul, pentru că aceste sate mai sus spuse le-au fost de moștenire și le-au dăruit la sfînta mănăstire.

Și iar a cumpărat jupan Radul clucer ocină la Dobrușa, partea lui Socol postelnic, fiul lui Hamza Bengăi, încă din zilele răposatului Petru voievod, cînd a pribegit în Țara Ungurească, pentru 5 000 bani gata. Apoi, cînd a venit jupan Radul clucer din Țara Ungurească nu a avut pace cu acea ocină de la Dobrușa, ci a luat o altă parte de ocină a lui Socol postelnic la Cerăt, toată oricît se va alege, pentru ocina de la Dobrușa și a dăruit-o la sfînta mănăstire.

Și iar a cumpărat jupan Radul clucer satul Vianul tot cu tot hotarul, de la jupanița Maria și de la fiul ei, Șerban paharnic, pentru 30 000 aspri gata, încă din zilele lui Alexandru voievod, și l-a dăruit la sfînta mănăstire.

Și iar au cumpărat jupan Radul clucer și jupan Preda postelnic și jupan Stroe stolnic satul Răbegii toți, cu tot hotarul, pentru 24 080 aspri gata, însă de la Goia 100 stînjeni pentru 2 000 aspri și Drăgoiu 180 stînjeni pentru 3 600 aspri și Sărbul 37 <stînjeni> pentru 700 aspri și Stoica 60 pentru 1 200 aspri și Mirea 45 stînjeni pentru 900 aspri și Gogul 20 <stînjeni> pentru 400 aspri și Stoian 90 <stînjeni> pentru 1 800 <aspri> și Albu 40 stînjeni pentru 800 aspri și Manea 120 stînjeni pentru 2 400 aspri și Bunea 107 stînjeni pentru 2 140 aspri și Radul 10 <stînjeni> pentru

200 <aspri> și Boran 80 <stînjeni> pentru 1600 <aspri> și Stoica 15 <stînjeni> pentru 300 <aspri> și Raica 30 <stînjeni> pentru 600 <aspri> și Cârstea 100 <stînjeni> pentru 2000 <aspri> și Toader 20 <stînjeni> pentru 400 <aspri> și Florea 80 <stînjeni> pentru 1600 <aspri> și Bogdan 30 <stînjeni> pentru 600 <aspri> și Pătru 40 <stînjeni> pentru 800 <aspri>. Și s-au vîndut de bunăvoia lor. Și a dăruit jupan Radul clucer la sfînta mănăstire mai sus zisă.

Și iar să fie sfîntei mănăstiri mai sus zise ocină la Căluul de Jos, partea popii Stanciul și Vlaicul și Dan și Vladul și Neagoe și Vladul și Radul și Stănilav și Puțul și Cădelniță și Vladul și Crăciul și Neața și Zoica și Lupa și Vlaicul și Ciochină și Stanciul și Manea, toate părțile lor, pentru că le-a cumpărat singur părintele egumen Onofrie cu aspri din agoniseala și din averea sfîntei mănăstiri pentru 15.000 aspri gata.

Și iar să fie sfîntei mănăstiri ocină la Căluul de Sus, părțile acestor oameni: Stoilă și Stoica și Stan și Aldea și Stroe și Stanciul și Stan și Pătru și Vlaicul și Manciu și popa Radul și Dăncel și Badea și Luptea și Manea și Oprea și Bica și Vladul și Oprea și Băcilă și Dămian și Stoilă și Stanciul și Tatomir pentru că iar a cumpărat Onofrie egumen cu aspri din agoniseala sfîntei mănăstiri, pentru 15.000 aspri gata.

Și iar a cumpărat părintele egumen Onofrie cu aspri din agoniseala sfîntei mănăstiri satul Vărtihna cu tot hotarul, de la Neațul și Stoica și Negomir și Stan și Radul și Dumitru și cu toți frații lor, pentru 8.000 aspri gata.

Și iar a cumpărat jupan Radul clucer ocină la Balșa Coicăi părțile acestor oameni, anume: Oancea și Coica și Gorga și Oprea și Ban și Rada și Stanciul și Nicola și Bădeico și Ureche și Birciul și Cosotea și Crăciun și Vlădărău și Neagoe și Staneț și Dragna și de la Ureche partea lui Urs și a fiicei lui Bojin și Lupul și Vârșar și Gavril și Danciul și partea lui Udrea, toată oricît se va alege pentru 12.000 aspri gata.

Și iar a cumpărat jupan Radul mare clucer ocină la satul Cioroiu a 6-a parte de peste tot hotarul de la Vintilă, toată pentru 170 florinți ungu-rești. Și iar a cumpărat jupan Radul clucer a 3-a parte din Cioroiu de peste tot hotarul de la Niculcea din Vlădeni pentru 285 taleri.

Și iar a cumpărat jupan Radul clucer satul Bărseștii de la Hodnău lîngă Ghiierghita pentru 10.000 aspri gata. Astfel a schimbat cu Miroslav fost mare logofăt: să stăpînească jupan Radul clucer a 6-a parte pe care a avut-o jupan Miroslav logofăt în satul Cioroiu de peste tot hotarul, iar jupan Miroslav logofăt să stăpînească satul Bărseștii de la Hodnău lîngă Ghiierghita. Și așa au schimbat de a lor bunăvoie. Iar apoi jupan Radul clucer el a dăruit satul Cioroiul sfîntei mănăstiri mai sus spuse.

Și iar au venit Nistea și Barbul și Ion și Stan și Tatomir din Balșa lui Stoan înainte domniei mele de a lor bunăvoie și au dat părțile lor de ocină sfîntei mănăstiri mai sus spuse pentru pomana lor și a părinților lor și s-au scris la sfîntul pomelnic.

Și iar a cumpărat Dionisie monahul ocină la Pârșanii Bunei de la Ilie și de la Florea o funie întregă pentru 1.000 aspri gata și de la fiicele Boldușcăi 3 părți și jumătate de la Oana și de la Voico și de la Slamnă

pentru 1000 aspri gata și din partea lui Telețe jumătate de la Laica pentru 500 aspri gata.

Și iar de la Mușat 4 ogoare pentru 200 aspri și de la Mihăilă o funie întreagă pentru 1000 aspri și de la Radul Buei o funie întreagă pentru 620 aspri.

Și a plătit o dușegubină pentru Căzan și pentru Bogdan și pentru Garcia și să stăpânească toată partea lor de ocină.

Și iar o funie întreagă de la Tudoran pentru 350 aspri și iar de la Tudoran dintr-o funie întreagă a 5-a parte pentru 75 aspri gata și de la Laica o funie întreagă pentru 1000 aspri și dintr-o funie întreagă a 4-a parte, pentru 250 aspri și de la Mănăilă jumătate de funie pentru 500 aspri. Și au vîndut acești oameni mai sus numiți ocinele mai sus spuse lui Dionisie monahul de a lor bunăvoie. Iar apoi Dionisie monahul a văzut că întru nimic nu este această lume, numai adăugare de păcat la păcat. Astfel a dăruit aceste cumpărături mai sus zise mănăstirii mai sus spuse pentru pocăință și pentru iertarea păcatelor și de nimeni nestricată.

Și iar a închinat Crăciun Blotorul toată partea lui de ocină din satul Șemnicul de Jos toată, oricît se va alege partea lui, să fie sfintei mănăstiri Căpîturăe pentru sufletul lui și al părinților lui să fie veșnică pomenire.

Și iar să fie sfintei mănăstiri țigani Surdulești, anume Ivan țiganul cu sălașul și cu copiii lui și Petrica țiganul cu sălașul și Dumitru țiganul cu sălașul și Andrea țiganul cu sălașul, pentru că acești țigani mai sus ziși au fost miluiți de mai înainte vreme de Dumitru paharnic din Căinești pentru sufletul lui și al părinților lui.

Și iar să fie sfintei mănăstiri mai sus zise un țigan anume Dan cu copiii săi pentru că acești țigani au fost miluiți de jupan Stănilă sulger din Vălcănești din țigania lui, pentru pomană.

Și iar să fie sfintei mănăstiri un sălaș de țigani anume Timura cu țiganca și cu copiii săi și Beleiu țiganul cu țiganca și cu copiii lor și Țifurin țiganul cu țiganca și cu copiii lor, pentru că acești țigani mai sus spuși au fost de moștenire ai jupaniței Stanca a jupanului Radul mare clucer. Astfel s-a întîmplat ei moarte și la ceasul sfîrșitului, ea a spus cu limba ei să-i stea trupul la sfînta mănăstire pînă la cea din urmă suflare. Și a miluit cu aceste sălașe de țigani mai sus spuse.

Și iar să fie sfintei mănăstiri niște sălașe de țigani anume Buda țiganul cu țiganca sa și cu copiii lui, Raia țiganul și cu țiganca sa și cu copiii lor și Ludul țiganul cu țiganca și cu copiii lor și Țințiric țiganul cu țiganca și cu copiii lor și Danciul țiganul cu țiganca sa și cu copiii lor, pentru că acești țigani mai sus spuși au fost de moștenire ai lui Lăudat logofăt din Vlădeni. Iar apoi Tudor și Dragomir, fiii lui Lăudat logofăt, ei au vîndut acești țigani mai sus spuși cinstitului dregător al domniei mele, jupan Radul clucer, pentru 11.500 aspri gata.

Și iar să fie sfintei mănăstiri țigani anume Costea țiganul și cu țiganca și cu copiii lor și fiul lui Costea cu țiganca și cu fiii <lui>, pentru

că acești țigani au fost de moștenire ai lui Udriște postelnic și s-au dăruit la sfinta mănăstire să-i fie pomană.

Și s-au vîndut aceste ocine mai sus zise și sate și țigani mai suszișilor boieri de a lor bunăvoie și cu știrea tuturor celor din jur. Iar apoi boierii și dregătorii domniei mele mai sus spusu au miluit și au dăruit și au întărit această mănăstire mai sus zisă numită Cepturoae cu aceste sate mai sus zise și țigani ca să fie călugărilor de hrană și de mîncare și de întărire și străinilor de mîngăiere și călătorilor de odihnă și neputincioșilor de lăcaș și infometaiților de mîncare și însetaiților de băutură și cerșetorilor de milă și bătrînilor de cinste adică tuturor celor ce vor cere iar miluitorilor și părinților veșnică pomenire.

Pentru aceasta, am dăruit și domnia mea aceste sate mai sus spuse și ocine și țigani să fie de milă sfintei mănăstiri și lăcuiitorilor din sfinta mănăstire de ohabă.

Și blestem : după trecerea domniei mele pe cine va alege domnul dumnezeu să fie domn al Țării Romînești sau din rodul inimii domniei mele sau din neamul domniei mele sau după păcatele noastre din alt neam, dacă va cinsti și va înnoi și va întări acest hrisov al domniei mele, pe acela dumnezeu să-l cinstească în domnia lui iar în veacul viitor sufletul lui, iar dacă nu va cinsti și nu va înnoi acest hrisov al domniei mele, pe acela domnul dumnezeu să nu-l cinstească pe el, nici în veacul viitor sufletul lui. Iar care om va călca și va strica acest hrisov al domniei mele, acela să fie blestemat <de 318> sfinți părinți cei de la Nicheia și să aibă parte și ședere cu Iuda și cu Arie și cu ceilalți <care> s-au socotit cu ei și au strigat asupra domnului dumnezeu și mintuitorului nostru Isus Hristos, ia-l, ia-l și răstignește-l, iar sîngele lui asupra noastră și asupra copiilor noștri, și este și va fi în veci.

Iată și martori punem domnia mea : jupan Dumitru mare vornic și Theodosie mare logofăt și Stoica mare vistier și Negre spătar și Radul comis și Stroe stolnic și Șerban mare paharnic și jupan Preda mare postelnic. Și ispravnic Theodosie mare logofăt.

Și eu, Paraschiv logofăt, am scris în cetatea Tirgoviște, aprilie 16 zile, de la Adam pînă acum în anul 7107 <1599>.

† Io Mihail voievod, din mila lui dumnezeu, domn.

Arhiva Centrală de Stat a Republicii Socialiste Moldovenești, fond 220, op. 1, doc. 310. Orig. slav, perg., pecete ațrînată.

1633 (7142) ноября 17, Бухарест

Господарь Матей Басараб подтверждает бывшему второму вистернику Георгию и жене его Софиике вотчину и крепостных в селе Жигоряны Влашского уезда.

† Милостию божію Іw Матію коєвода и господинь въсоє Землж Ёггров-владХинское, вноук великаго и прѣдобраго стараго поконномъ Іw Бъсараб коєводд, дават господство ми сію повѣленіє господство ми почитенномъ, въкрномъ

болѣринѣ господство ми жѣпан Гергіе, // бивше вторін вистіпар и жѣпанице его Софінкѣв и съе сънвени им, елижеже богъ даст, такоже да мѣ ест учиноу и вечини оу сяло оу Жигорѣни, вт соудство Блашка, вт пол и вт шоум, и вт вод, и вт съдалише село вт по//своуді, вари елика се хтит избрат вт по вѣсом Хотаром. И вечини да съ знает по име: Дѣка, сънѣ Даткок монах, и съе съновн си, и Бранка, сънѣ Моушатов Тѣлпшѣсков, и съе съновн си, и Ѡпрѣ и Мѣшат, сънѣ //Дрѣганов, и съе съновн си, и Крѣстіпан, брат Мѣшатов, и съе съновн си, и Иван, сънѣ Братосинов, и съе съновн си, и Коупи, сънѣ Пѣтров, и съе съновн си, и Микшан, сънѣ Кѣсинок монах, и съе съновн си, и Костѣ, сънѣ Станов, и съе съновн си //, и Доумитроу сънѣ Сток и съе съновн си, и Стан, сънѣ Стонкѣв, и съе съновн си, понеже сін више реченіе именовити людіе били соут кнєши съе учини им ешиже вт прѣжде врѣме. И потом, къда ест бил въ дни Левн воеводе, // а уни продадоша се вечини почтенномѣ болѣринѣ господство ми жоупан Гергіе бивше вторін вистіпар и жѣпанице его Софінкѣв съе съновн им, сътвѣсѣх дѣлове им за учинѣ вт Жигорѣни за ѡг рчг аспри готови за нишно // добро волю без ни една силостію, съе оузнаніе вѣсѣм мєрїашомѣ вт шкрѣсть мѣстом и съе запис вт роукам нѣ и съе мнози болѣри сведѣтеліе.

И потом, къда ест бил съда въ дни господство ми, по врѣмѣ // къда съм пришел прѣвіе въ господарство вт чиститомѣ Мєхмет Яѣза паша вт Некопє, тогда сін више реченіе вечини вт Жигорѣни уни написоваша се вѣснѣх кѣлѣраши и дѣрѣбанци под скриптрѣ Мѣрзакоул и плака//ша уни тогда прѣд господство ми како се соут продали за неволю. Потом Мѣрзакоул измоли се соут ѡ господство ми како да зметниа вечини новци почтенномѣ болѣринѣ господство ми Гергіе бивше вторін вистіпар назад и сице соут рѣкѣа вечини како // сътвориа нѣ силост.

Таже въ том господство ми раді волѣ Мѣрзакоул а господство ми съм рекох Гергіе вистіпар такоже да нѣ вѣзимаєт новци назад вт вечини. Тажѣ а потом вечини вт Жигорѣни уни соут дали една разлог за новци, а после бежали ест и ра//сипант сѣ, тєрє раздрал ест бирѣа и мєд царска. Въ том господство ми съмотрихом кѣпноже съе вѣснми чисти(ти)ми правителіе господство ми и сведѣтелствоваа ест вѣснѣх болѣри ѡ диван, ешеже и червени вт сѣдство, коланци соут били тогда // на ѡстроєніе им, како се соут продали уни вечини за нишно доброволю, без ни една силост. Таже въ том господство ми съм сѣдихом но прав и по закон, съм дал господство ми почтенному болѣрину господство ми жѣпан Гергіе вистіпар, такоже, да зметниа тєл//новци, что ест бил метнѣа вечини Гергіе вистіпар, и да ест вечини за дѣднинѣ съе вѣсѣх дєл им, како се соут бил продали.

Сєго раді дадох господство ми почтенномѣ болѣринѣ господство ми жѣпан Гергіе бивше вторіе вистіпар и жѣпанице его Софінкѣв, такоже да // мѣ ест сїе учини и вечини вт Жигорѣни, иже више писано, дѣдинѣ и въ шѣб, съновом и вѣском и прѣвнѣчетом и не вт когоже непоколебимо поризало господство ми.

Сеже оубо и сведѣтеліе поставѣем господство ми жѣпан Радул Бѣзєскѣа вел бан Кралвєскін и жѣпан Ивашко вел дворник и жѣпан Радул Нѣстѣрєл вел лѣгофєт и жѣпан Гангоріе вел вистіпар и жѣпан Тѣдосіе вел спатар и жѣпан Мнѣхан вел столник и жѣпан Бѣзєнка вел комис и жѣпан Кѣчина вел пѣхарник и жѣпан Костандин вел постєлник. И ис//правник Радул вел лѣгофєт.

И написах аз, Пръвѣша граматикъ, въ на//стол градѹ оу Боукѹрѣци, месѣца
нояمبرіе 21 дни и шт Ядама даже до нынѣ въ сего писаніе теченіе лѣтомъ къ
лѣтоу хрѣмк а шт рождества Христова лѣт хлхлѣ.

† Іw Матею ввекѣда милостію божію господинь.

Іw Матею ввекѣда.

ГИМ, фонд 450 (коллекция Барсова) 9. 1762.

Подлинник, пергамент.

1633 (7142) noiembrie 17, București

† Din mila lui Dumnezeu, Io Matei voievod și domn a toată țara Ungrovlahiei, nepotul marelui și preabunului, bătrînului, răposatului Io Băsărab voievod. Dă domnia mea această poruncă a domniei mele cinstitului, credinciosului boier al domniei mele, jupan Gherghie fost al doilea vistier, și jupaniței lui, Sofiica și cu fiii lor, cîți Dumnezeu le va da, ca să le fie ocina și vecinii în sat la Jigoreni din județul Vlașca, din cîmp și din pădure și din apă și din vatra satului de pretutîndeni, oricît se va alege de preste tot hotarul. Și vecinii să se știe, anume Duca, fiul lui Datco monah, și cu fiii săi și Braica, fiul lui Mușat Tălpășescu, și cu fiii săi Oprea și Mușat, fiii lui Drăgan, și cu fiii lor și Cărstian, fratele lui Mușat, și cu fiii săi și Ivan, fiul lui Bratosin, și cu fii săi și Cupen, fiul lui Pătru, și cu fiii săi și Mיעșan, fiul lui Văsiu monah, și cu fiii săi și Costea, fiul lui Stan, și cu fiii săi și Dumitru, fiul lui Stroe, și cu fiii săi și Stan, fiul lui Stoica, și cu fiii săi, pentru că acești oameni mai sus spuși au fost cnezi cu ocinile lor, încă de mai înainte vreme. Iar apoi, cînd a fost în zilele lui Leon voievod, ei s-au vîndut vecini cinstitului boier al domniei mele, jupan Gherghie fost al doilea vistier, și jupaniței lui, Sofiica, cu fiii lor, cu toate părțile lor de ocină din Jigoreni pentru 193 ughi, aspri gata, de a lor bunăvoie, fără nici o silă, cu știrea tuturor megieșilor din jurul locului și cu zapis de la mîna lor și cu mulți boieri martori.

Iar apoi cînd a fost acum, în zilele domniei mele, pe vremea cînd am venit domnia mea întîi în domnie de la cinstitul Mehmet Abăza pașa de Necopoe, atunci acești mai sus ziși vecini din Jigoreni toți s-au scris călărași și dărăbanți sub sceptrul lui Mărzacul și s-au plîns ei atunci înaintea domniei mele că s-au vîndut de nevoie. Apoi Mărzacul s-a rugat la domnia mea ca să lepede vecinii înapoi banii cinstitului boier al domniei mele, Gherghie fost al doilea vistier, și așa au spus vecinii că le-a făcut silă. Astfel întru aceea, domnia mea pentru voia lui Mărzacul domnia mea am spus lui Gherghie vistier ca să-și ia banii înapoi de la vecini.

Astfel, apoi vecinii din Jigoreni ei au dat o seamă de bani, iar după aceea au fugit și s-au risipit de au spart birul și mierea împărătească. Întru aceea, domnia mea am cercetat împreună cu toți cinstiții dregători ai domniei mele și au mărturisit toți boierii din divan încă și roși de județ, cîți au fost atunci la întocmirea lor, că s-au vîndut ei vecini de a lor bunăvoie, fără nici o silă. Astfel, întru aceea, domnia mea am judecat după dreptate și după lege și am dat domnia mea cinstitului boier al domniei mele, jupan Gherghie vistier, ca să lepede acei bani pe care

i-au lepădat vecinii lui Gherghie vistier și să-i fie vecinii de moștenire cu toate părțile lor, cum s-au vîndut.

Pentru aceasta, am dat domnia mea cinstitului boier al domniei mele, jupan Gherghie fost al doilea vistier și jupanitei lui, Sofiica, ca să le fie aceste ocine și vecinii din Jigureni, care sînt mai sus ziși, dedină și de ohabă fiilor și nepoților și strănepoților, și de nimeni neclintit, după porunca domniei mele.

Iată dar și martori punem domnia mea : jupan Radul Buzescul mare ban al Craiovei și jupan Ivașco mare vornic și jupan Radul Năsturel mare logofăt și jupan Gligorie mare vistier și jupan Tudosie mare spătar și jupan Mihai mare stolnic și jupan Buzinca mare comis și jupan Vucina mare postelnic și jupan Costandin mare postelnic. Și ispravnic Radul mare logofăt.

Și am scris eu, Pîrvul gramatic, în cetatea de scaun în București, luna noiembrie 17 zile și de la Adam pînă acum la această scriere, cursul anilor în anul 7142, iar de la nașterea lui Hristos, anul 1633.

† Io Matei voievod, din mila lui dumnezeu, domn.

Io Matei voievod m. p.

Arhiva Muzeului istoric de Stat din Chișinău, nr. 67 827, fond 450, colecția Barsov 1762.

Fotocopie după orig. slav. perg. pecete timbrată, căzută.

1680 (7188) martie 6, București

† Din mila lui dumnezeu, Io Șerban voievod și domn a toată țara Ungrovlahiei, nepotul marelui, răposatului Io Șărbău Basarab voievod. Dă domnia mea această poruncă a domniei mele sfintei, dumnezeieștii mănăstiri ce se cheamă Vărbila, unde este sfîntul hram al cinstitei adormiri a preasfîntei stăpînei noastre de dumnezeu născătoare, pururea fecioară Maria, și părintelui egumenului Serghie și tut<u>ror călug<ă>rilor, căți vor fi lăcuior<i> într-acestu sf<ă>ntu lăcaș, ca să-i fie aceștii sf<i>nte mănăstiri ocină în Pătărlage și Tega din județul Sac, însă partea lui Stănil<ă> vornicul toat<ă>, mănăstirii 2 părți și popei lu Stănil<ă> și lui Vladu, nepoții Ovreașului, 1 parte den câmpu, den pădure, den apă, den șăderea satului și dă pretutindenilea [pres] preste tot hotarul pre sémne și pre hotarale cele bătrâne, pentru că această moșie dăn Pătărlage și Tega, fost-au bătrână și direaptă ocină a sf<i>ntii măn<ă>stiri Vărbilie încă mai denainte vrême daat<ă> și miluit<ă> de Stănil<ă> vornecul dă Loloeștii pentru pomeana, iară lu Stănil<ă> vornecul fostu-i-o-au dat și i-o au închinat Vladu Hăra, fratel<e> lu Sibiu și al Radului, pentru mult și mare bine ce i-au fost făcut de i-au fost scos capul de la pierzare de cătră domnie.

Iară cîndu au fost în zilele lu Pătrașco voievod, fiul lui Radul voievod, iară Stănil<ă> vornecul și cu jupăneasa lui, Neacșa, fost-au dat și au miluit la sf<ă>nta măn<ă>stire Vărbila toate moșiile lor și au fost dat și această parte dă moșie den Pătărlage și Tega ; i-au fostu făcut măn<ă>stirii și cartea lui Pătrașco voievod pre toate moșiile lor și pre această moșie den Pătărlage și Tega ca să le fie sf<ă>nta măn<ă>stire Vărbila

după moartea lor să le obləduiască și [să] să le moștinească toate cu bună pace, de cându au fostu cursul anilor 7061 <1552—1553>.

Iară după acéia, întâmplându-să țărăi avându multe răutăț<i> și prăzi pren vremile dă atunce, fost-au perit și dă ale măn<ă>stirii, multe, dă toate și au fostu perit și acea carte a lu Pătrașco voevod, carii o au fostu făcut mănăstirie Stănil<ă> vor<necul>, dă n-au avut călugării cu ce căuta dă moșiil<e> mănăstirii ce le-au fost dat Stănil<ă> vornecul și cu jupăneasa lui, Neacșa, ci le-au înpresurat și unii și alții și au fostu luat și această parte dă moșie den Pătărlage și Tega a sf<i>ntii mănăstiri Vărbilii ginerii Ovriiașului dă o au ținut ei, anum<e> Băra și Vladu și Nifon și Frăcea și Dobra, fata Ovriiașului, așa neavându nici o treabă, fără cât au fost zis ei cum că au fost miluit Stănil<ă> vornicul pre socrul lor, pre Ovriiașul, cu această moșie den Pătărlage și Tega. Și tot o au ținut ei pre seama lor până în zilele răposatului Mateiu Basarab voevod anul 7161 <1652—1653>. Deci atunce, răposatul Dumitrașco stolnicul Filipescul și cu fiu-său, răposatul Paan<ă> fost mare spătar, fiindu ctitori sf<i>ntii măn<ă>stiri Vărbilii și căutându ei de toate cărțike<e> măn<ă>stirii Vărbilii, ce au avut pre toate moși<i>le<e>, atunce aflat-au și cartea lu Pătrașco voevod, ce au fostu făcută dă Stănil<ă> vornicul pre toate moșiil<e> lui să fie ale sf<i>ntii mănăstiri, și s-au aflat scrisă într-acia carte și această moșie den Pătărlage și Tega, fiindu daat<ă> sf<i>ntii măn<ă>stir<i> preste tot. Deci au avut pără dă faț<ă> naintea răposatului Mateiu voevod la divan cu acei oameni, ginerii Ovriiașului, carii săntu mai sus scriș<i>. Într-acéia, răposatul Mateiu Basarab voevod au fostu judecat cu tot divanul dumniei lui și au fost dat dăn divan lége ginerilor Ovriiașului 12 boiari jur<ă>tori pre răvașă domnești ca să jure ei cu acei 12 boiari dă cătră sf<ă>nta mănăstire Vărbila pentru moșia Pătărlagel<e> și Tega cum că iaste a lor dăspre socrul lor Ovriiașul daat<ă> dă Stănil<ă> vornecul, nu iaste dată măn<ă>stirii Vărbilii. Și cînd a fostu la zi ei au fost venit cu toat<ă> lége deplin naintea răposatului Mateiu voevod în divan, iară apoi jurătorii nu s-au fost cutezat a jura, ci i-au lăsat dănaintea răposatului Mateiu vodă dăn divan, și au rămas ginerii Ovriiașului de lége și de judecată. După acéia, ei au căzut cu multă rug<ă>ciune la răposatul Dumitrașco stolnic și la fiu-său Paan<ă> spat<ar> ca să nu fie scoș<i> afară den toat<ă> moșia dăn Pătărlage și Tega, fiindu lăcuitori atătea ani. Într-acéia Dumitrașco stolnic și cu fiu-său Paan<ă> spat<ar>, după rug<ă>ciunea lor a<u> fostu socotit și le-au dat și lor să ție ei o parte și măn<ă>stirea doao părți și le-au fost făcut și cartea lor la mâna ginerilor Ovriiașului carii<scri>u mai sus. Și dă atunce încoace tot au fostu ținut mănăstirea Vărbila și cu ginerii Ovriiașului această moș<i>e dăn Pătărlage și Tega, precum scrie mai sus, cu bun<ă> pace.

Iară cându au fost în zilele Ducăi voevod rădicatu-s-au cu pără Gherghe vist<i>rnicele și cu popa Arsenie și cu alalți cu toț<i>, căț<i> au fostu toat<ă> ceata lor, pentru această moșie den Pătărlage și Tega partea măn<ă>stirii Vărbilii și a popii lui Stănil<ă> și a lu Vladu, nepoții Ovriiașului și au mersu toți dă s-au părăt dă faț<ă> la divan naintea Ducăi voevod cu părintel<e> Deonesie, egumenul dă la Vărbila și cu popa Stănilă și cu Vladu, nepoții Ovriiașului, și au fostu scos egumenul Deonesie

cartea lui Pătrașco vod<ă> dă danie ce au fost daat<ă> această<ă> moșie dă Stănil<ă> vornecul, iară nefiindu cartea lu Dumitrașco stolnicul și cu fiu-său Paan<ă> spat<ar> de faț<ă> la măn<a> lui Deonesie egumenul, fost-au judecat Duca voevod și au fostu dat lu Gherghe vistirnicelul și popei Arsenie cu toat<ă> ceata lor ca să-ș<i> ție ei această moșie den Pătărlage și Tega, făcându-ș<i> și cărți dă rămas.

Iară dup<ă> acéia, cându au fostu acum în zile<e> domnii mél<e>, iară părintel<e> Serghie, egumenul dă la Vărbila, și cu popa Stănil<ă> și cu Vladu, nepoț<ii> Ovriiașului, aflându cartea lu Dumitrașco stolnicul cu fiu-său Paan<ă> spat<ar>, venit-au naintea domnii mél<e> la divan de s-au părăt de faț<ă> cu Gherghe vistirnicelul și cu popa Arsenie cu ceata lor și au scos părintel<e> Serghie egumenul cartea lu Dumitrașco stolnicul cu fiu-său Paan<ă> spat<ar> de s-au cetit pre deplin naintea domnii mél<e> în divan, dentru carii carte adevărându domnia mea cum au fostu această moșie Pătărlage<e> și Tega a sf<i>ntii măn<ă>stiri Vărbilii, iară încă domnia mea nici pre acea carte n-am lăsat, ci le-iam dat dănaintea domnii méle dăn divan la mijlocul lor 12 boiari adiveritori pre răvașă domnești și cu om domnescu . . .¹ *al doilea* portar ca să caute acei 12 boiari și să adevérezé pentru această<ă> moșie cine au ținut mai denainte vréme și cui să cade să o ție,

Deci cându au fostu la zi, iar acei 12 boiari ei s-au strănsu toț<i> la sf<ă>nta ep<i>scupie dă la Buz<ă>u naintea părintelui Gligore ep<i>scupul și au fost socotit în tot chipul împreună<ă> și cu alți oameni buni bătrâni denprejurul locului și așa au adevărat cu sufletel<e> lor și au dat să ție sf<ă>nta măn<ă>stir<e> Vărbila precum iaste daat și miluit dă Stănil<ă> vornecul și să ție și pop<a> Stănil<ă> și Vladul, însă măn<ă>stirea 2 părți și ei cu toat<ă> ceata lor 1 parte precum s-au tocmit și s-au așăzat cu Dumitrașco stolnicul și cu fiu-său Paan<ă> spat<ar>, iară Gherghe vistirnicelul și pop<a> Arsenie cu toat<ă> ceata lor să nu mai aib<ă> nici o treabă cum n-au avut nici mai denainte vréme, ci au fost ținut fără dă nici o direptate, precum am văzut domnia mea și cartea acelor 12 boiari dă adevérintă și amăndoao răvașă<e> domnești la mâna părintelui Serghie egumenul *de la Vărbila*.

Derept acéia, am dat și domnia mea sf<i>ntii măn<ă>stiri Vărbilii și popei Stănil<ă> și Vladu cu ceata lor, Ovriiașii, ca să le fie acéste moșii dăn Pătărlage și Tega toat<ă> partea lu Stănil<ă> vor<ne>cul, lor moșie ohabnic<ă>, stăt<ă>toare și neclătit<ă>, în véci. Și am luat domnia mea cărțil<e> Ducăi vodă, céle ci au fost făcut Ghiorghe vist<i>rnicele și popa Arsenie cu ceata lor dă rămas dă la măn<a> lor și alte scrisori de s-au dat toate la măn<a> lui Serghie, egumenul *de la Vărbila*, ca s<ă> ție măn<ă>stirea cu bun<ă> pace, pentru că au rămas Gherghe vist<i>rnicele și pop<a> Arsenie cu ceata lor de lége și dă judecată . . .² méle dăn divan. *Și is<pravnic> însăși spusa domniei méle*.

Iată și martori punem domnia mea: Radu Nasturel mare ban, Badea mare vor<nic> și Hriza mare vor<nic>, Radul mare log<ofăt>,

¹ Loc alb în original.

² Loc neciteț în fotocopie.

Barbul mare vist<ier>, Mihai mare spat<ar>, Vladul mare clucer, Costandin mare post<elnic>, Dumitrașco mare peh<arnic>, Alixandru mare stol<nic>, Barbul mare comis. *Și ispravnic Șărban al doilea logofăt.*

Și Dumitrașco logofăt Copăceanul am scris în cetatea București luna martie a 6-a zi, de la Adam pîndă acum în anul 7188 <1680>.

† Io Șărban voievod, din mila lui dumnezeu, domn.

Io Șărban voievod m.p.

Șerban al doilea logofăt am citit.

Arhiva secțiunii din Leningrad a Institutului de istorie al Academiei de științe U.R.S.S. fondul N. P. Lihacev, carton 77.

Orig. rom. perg., pecete timbrată, căzută.

ДОКУМЕНТЫ СОВЕТСКИХ АРХИВОВ, КАСАЮЩИЕСЯ ИСТОРИИ СРЕДНЕВЕКОВОЙ МОЛДАВИИ И ВАЛАХИИ

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

В архивах Советского Союза находятся многочисленные документы, отражающие различные стороны социально-экономической и политической жизни Валахии и Молдавии, а также акты о румыно-русских отношениях в феодальном обществе.

В архивах Москвы, Ленинграда, Кишинева и Киева имеются весьма ценные материалы, как например: коллекция молдавских грамот, охватывающая период XV—XIX веков, фонд „Молдавских дел”, а также различные коллекции старых молдавских документов, собранные в прошлом веке выдающимися русскими славяноведами.

Эти документы отражают не только внутреннюю жизнь страны, но и вопросы отношений Румынских Княжеств с Россией, Турцией, Польшей, Украиной, Венгрией и т.д.

Материалы областных, Черновицкого, Львовского и Одесского архивов представляют особый интерес, так как в них находятся приблизительно 700 документов XV—XVIII веков, касающихся Молдавии, акты о монастырях Воронец, Пробота и Путна, объемистые дела „Общества истории и древностей”.

Кроме полных собраний и коллекций, в советских архивах имеются также и разрозненные документы, относящиеся к истории средневековой Валахии и Молдавии.

DOCUMENTS DES ARCHIVES SOVIÉTIQUES RELATIFS À L'HISTOIRE DE LA MOLDAVIE ET DE LA VALACHIE À L'ÉPOQUE MÉDIÉVALE

RÉSUMÉ

Les archives de l'Union Soviétique contiennent de nombreux documents qui reflètent différents aspects de la vie économique, sociale et politique de la Valachie et de la Moldavie à l'époque féodale, ainsi

que nombre de pièces relatives aux relations russo-roumaines à cette même époque.

Les Archives de Moscou, de Leningrad, de Kichinev et de Kiev contiennent des matériaux précieux, tels que la Collection des documents moldaves du XVe au XIXe siècle, le fonds des « Affaires moldaves », ainsi que diverses collections de documents moldaves anciens, réunis au cours du siècle dernier par d'éminents slavistes russes.

Ces documents reflètent non seulement la situation intérieure des Pays Roumains, mais encore leurs relations avec la Russie, la Turquie, la Pologne, l'Ukraine, la Hongrie, etc.

Le matériel des archives régionales de Czernovitz, de Lvov et d'Odessa offre un intérêt tout particulier, du fait qu'on y trouve plus de 700 documents du XVe au XVIIIe siècle, concernant la Moldavie et notamment des pièces relatives aux monastères de Voronetz, de Probota et de Putna, ainsi que les volumineux dossiers de l'*Association pour l'histoire et les antiquités*.

En dehors des collections et des fonds compacts, les dépôts soviétiques contiennent également des documents isolés intéressant l'histoire de la Valachie et de la Moldavie au Moyen Âge.

CONTRIBUȚII DE ISTORIE LOCALĂ

MIȘCAREA ȚĂRANILOR DE LA SMEENI-BUZĂU

(sept.-oct. 1873)

Legea rurală din anul 1864, cu toate că în primul articol exprima limpede dreptul clăcașilor de „a rămâne stăpîni deplini pe locurile supuse posesiunii lor”¹, lăsa, totuși, deschisă în art. 16, posibilitatea satisfacerii intereselor boierești prin achiziționarea celor mai bune pămînturi dintre cele deținute de țărani pînă atunci.

Prin art. 16², sub pretextul necesității comasării izlazurilor, fînețelor cu locurile de arătură țărănești, în cazul cînd erau prea dispersate (și acesta era cazul aproape pretutindeni), se anula, în fapt, prevederile primului articol menționat mai sus. Proprietarul putea acționa acum legal în vederea delimitării loturilor țărănești din cele mai proaste terenuri ale moșiilor sale.

De această situație se folosește moșierul Gună Vernescu din comuna Smeeni, raionul Buzău. El voia să-i scoată pe țărani din vatra satului tocmai la o margine a moșiei unde se găseau locuri sărate, sterpe, sau acoperite cu pietriș. Țăranii însă nu vor să renunțe, de dragul comasării, la pămînturile pe care le avuseseră în folosință în momentul apariției legii. Moșierul cere atunci, potrivit legii, Comitetului permanent județean să arbitreze. Țăranii nu consimt cu nici un chip de astă dată să cedeze în fața acestei instanțe. Proprietarul, ca să-i constrîngă să accepte decizia superarbitrului, favorabilă numai lui, trece la măsuri mai severe, aducînd ordinul Procurorului General al Curții de Apel din București și forța publică de care, în regimul de atunci, el putea dispune (un frate al lui Gună Vernescu era judecător de instrucție la Tribunalul din Buzău)³.

Astfel, în ziua de 26 septembrie 1873, Gună Vernescu trimite la Smeeni pe procurorul Tribunalului, un avocat ca reprezentant al său, pe subprefectul plășii Cîmpul, un inginer hotarnic, superarbitrul Comitetului permanent județean împreună cu 40 de dorobanți călări, înarmați numai cu bice și săbii, sub comanda unui ofițer. Aceștia aveau misiunea să intimideze

¹ C. Hamangiu, *Codul general al României*, II, București, 1903, p. 1396.

² *Ibidem*, p. 1300.

³ Arh. St. Buzău, Trib. jud. Buzău, dos. 2645/1873, f. 40.

pe țărani și să-i forțeze să accepte decizia superarbitrului, refuzată cu atita stăruință pînă atunci.

Autoritățile ajunse în sat, sînt întîmpinate de peste 200 de oameni înarmați cu rîngi, furci, măciuci ciobănești și leuci. Țăranii adunați cu femeile și copiii laolaltă, fac gălăgie și amenință autoritățile strigînd că „vor face omoruri” dacă se trece la o nouă delimitare.

Procesul verbal¹, încheiat de procuror, din care am luat aceste informații și pe care îl dăm în anexe, subliniază inutilitatea somațiilor repetate pe care le face procurorul, dar nu scoate un cuvînt despre cererea locuitorilor de a se amîna executarea delimitării pe teren cu 15 zile, timp în care ei să-și scoată drepturile.

Masa de țărani agitată de încercările anterioare nereușite ale lui Gună Vernescu, era acum în plină fierbere. De aceea, în momentul în care autoritățile pornesc cu trăsurile pázite de dorobanți către locurile din marginea satului, țăranii se năpustesc asupra dorobanților care începuseră să-i lovească cu bicele. Pe unii îi trag jos de pe cai, pe alții îi dezarmează luîndu-le săbiile, opresc trăsurile și încep să lovească.

Că dorobanții călări lovesc în țărani nu e de mirare dacă ne gîndim la faptul că pe la 1870 aceștia se recrutau cu exclusivitate dintre tinerii familiilor de chiaburi spre a putea face serviciul militar pe cheltuiala lor.

Cu toate acestea, țăranii reușesc să pună armata pe goană, să înfrîngă autoritățile și să-și mențină pămînturile, dejucînd uneltirile moșierului.

A doua zi încep arestările. Hăituiți din toate părțile, țăranii sînt aduși la penitenciar. Fiindcă mulți fugiseră sau se ascuseseră, pînă la 12 octombrie 1873 abia sînt arestați 10 (Manta Tîrcă, Constantin Luca, Radu Dumitru, Constantin Cristea Drăgan, Costache Popescu, Andrei Toma, Vasile Vișan, Dimache Dumitru, Ion Damian și Mihai Andrei)². La interogatoriile ce li s-au luat, toți declară că „nu se lasă a fi executați de boier și că sînt hotărîți să-și apere pămîntul”³.

Cercetările și ancheta se prelungesc trei luni de zile. Două zeci și opt de țărani sînt purtați pe sălile tribunalului. Ordonanța de trimitere în judecată s-a redactat abia la 18 decembrie 1873. Capii mișcării sînt socotiți Ion Damian și Andrei Toma, fiindcă au fost „înarmați cu ciomege, s-au opus în fapt autorității executive, au oprit trăsura d-lui procuror întinzîndu-l pe avocatul Demetriade spre a-l da jos din trăsură și au lovit cu ciomagul pe dorobanții chemați să restabilească ordinea”⁴.

Episodul de la Smeeni, din septembrie 1873, se adaugă lanțului de nedreptăți cauzate țărănimii de moșierii care, împotriva spiritului legii reformei agrare, scoteau pe țărani din vatra satului, pentru ca, printr-o nouă delimitare, să le schimbe pămînturile de hrană cu altele pe care nici nu le puteau munci.

¹ Arh. St. Buzău, Trib. jud. Buzău, dos. 2645/1873, f. 22—23.

² Ibidem, f. 76.

³ Ibidem, f. 25.

⁴ Ibidem, f. 117.

Interesant este faptul că, pe cînd în alte părți unde se petrec aceleași fenomene, țărani se mărginesc să trimită petiții stăpînirii sau chiar să renunțe, descurajați, la împrăștierea¹, aci la Smeeni, întrebuițînd vigilența, ei luptă să-și mențină pămînturile la care au dreptul împotriva delimitărilor puse la cale, meșteșugit, de moșierul lacom.

A N E X E

1) Procesul verbal întocmit de procuror în ziua de 13 septembrie, ora 13, în comuna Maxenu.

Astăzi, 26 septembrie 1870.

Noi, Procopiu Demetrescu, procurorul de lângă Tribunalul de primă instanță al districtului Buzeu, conform ordinului d-lui Procuror G-ral al Curții de Apel din București nr. 8877, transportîndu-mă în comuna Smeeni, plasa Cîmpului, acest districtu, spre a stăruia la executarea sentinței superarbitrului d-l Constantinescu, pronunțată conf. art. 16 din legea rurală între d-lui Gheorghe Ion Vernescu, proprietarul moșiei suszîsă, și locuitorii ei, unde am găsit față pe d-l Ion Demetriade, avocat — delegat din partea d-lui proprietar și d-l inginer P. Danielescu, subprefectul respectiv și pe d-l sublocotenent Nae Georgescu, însoțit de 40 călărași veniți după intervenția noastră către d-l prefect al districtului în interesul executării și voind a procedea la executarea suszisei sentințe, locuitorii în grupă însoțiți de femeile și copiii lor în număr de peste două sute persoane, ne-au întîmpinat dînd alarma că nu permit a se face executarea și că sînt gata a face chiar omoruri, după care l-am somat ca să se liniștească și să lase a se face executarea și că, dacă cred că au vre-un drept, să meargă a ataca zisa sentință pe cale legală.

În urma acestei somațiuni, locuitorii persistă încă în deciziunea lor subclămintînd grave amenințări, am întrebuițat toate mijloacele posibile de a-i convinge de răul la care se expun de a întrebuița forța brută contra autorității chemată a executa zisa deciziune, după care pornind cu trăsura însoțit de d-l inginer, subprefect, primar al comunei Smeeni, sublocotenent Georgescu, avocatul Demetriade, escortat de toți călărașii și voind a merge către punctul litera Z după planul vizat de membrul superarbitru ce urma a executa locuitorii în grupă înarmați cu ciomege, unelte de la care (leuci), furci, măciuci ciobănești și cuțițe, în starea cea mai cumplită de sălbătăciune, făcînd o larmă îngrozitoare au năvălit mai întîi asupra excortei călărașilor, dîndu-le lovitură, trîntindu-i de pe cai și astfel ajungînd în dreptul trăsurilor noastre, au început a ne înjura și a ne declara că ne omoară dacă nu plecăm din proprietate, s-au repezit apoi la trăsura și apucînd unul dintre dînșii pe d-l Demetriade de brațul drept voia a-l ridica din trăsura, și alți doi ridicînd ciomegele pe cînd era să aplice loviturile; birjarul văzînd starea de pericol în care ne găseam și observînd că excorta era pusă în dezordine la distanță ca de 40 de m. de trăsura, în urma căreia mulțimea năvălea, a dat bice cailor și astfel numai am putut reuși de a fi scăpați de critica pozițiune în care eram expuși.

În urma acestora, la o distanță ca de 400 m., oprindu-se trăsura, am observat că turburătorii ne urmăresc în goană, iar excorta se retrage în partea opusă, și astfel nemai putînd avea mijloace de a lua măsuri de arestare a rebelilor, am trecut în com. Maxenu, ce este limitrofă cu proprietatea Smeeni, și mergînd în localul primăriei am găsit prezente pe consilierul Abraam Ion și notarul Ion Constantinescu, unde, în fața susnumiților, precum și a d-lor I.

¹ Cazuri de acest fel, petrecute tot prin părțile Buzăului, relatează I. Rădoi în *Chestia agrară în România*, Buc., 1895, p. 152.

Demetriade și inginerii Danielescu, s-a dresat prezentul proces Verbal, rămânând a se supune înprejurările la cunoștința d-lui procuror general și a se urmări rebelii după ce vom lua informațiunile necesare de numele lor prin autoritatea respectivă a comunei, de oarece primarul a fost prezent la această scenă și ne-a părăsit de spaima actelor agresorilor.

Făcut la primăria comunei Maxenu, azi 26 septembrie, ora 1 p.m.

Procuror, (s.) Procop Dimitrescu.

Consilier (ss) Avraam Ion

Notar (ss) Ion Constantinescu

Avocat (ss) I. Demetriade

Inginer (ss). P. Danielescu

La terminarea] acestui proces verbal sosind și noi subprefectul și sublocotenentul Gheorghescu ni s-au citit de d-l procuror și faptele fiind descrise cu fidelitate, ne subsemnăm

Subprefect (ss) Cîrlova

Sublocotenent (ss) N. Gheorghescu

(Arh. St. Buzău, Trib. Buzău, dos. 2645/1873, f. 22—23).

2) Declarația sublocotenentului N. Gheorghescu, comandantul escadronului de călărași.

„...adunîndu-se toți locuitorii în număr ca 400 împreună cu neveste și copii și eșîndu-ne înainte au strigat ca să nu le ia pămîntul că se face omor. D-l procuror s-au dat jos din trăsură înaintea lor și locuitorii au cerut un termen de 15 zile de a nu se executa măsurători pe fața pămîntului pînă să se ducă să se consulte și dinșii cu avocații lor. D-l procuror a admis această propunere dar d-l Demetriade s-a opus cerînd a se executa. Toți locuitorii adunați s-au armat cu ciomege, au năvălit asupra jandarmilor și asupra celorlalți. Am văzut o leucă trecînd pe deasupra trăsorii. Dar cine a fi dat nu știu și nici nu-l cunosc că eu rămînînd în mijlocul locuitorilor ce înconjuraseră jandarmii, ca să-i fac să înțeleagă i-am somat în mai multe rînduri și ei s-au liniștit. Pînă atunci însă dintre locuitorii pe care nu-i știu cum fi chiamă și nici nu-i cunosc au dat cîteva lovituri dorobanților luîndu-le și două săbii”.

Sublocotenent (ss) N. Gheorghescu

(Arh. St. Buzău, Trib. Buzău, dos. 2645/1873, f. 98—99).

3) Declarația țaranului Andrei Toma.

„... în adevăr, am fost împreună cu toți locuitorii ca să ne opunem la executarea deciziunii pentru că aveam și noi o altă deciziune a Curții de Casație. Eu am pus mîna ca să popresc trăsura d-lui procuror și cu Ion Damian, iar pe ceilalți nu i-am băgat în seamă fiind înfurat. De asemenea, nu am băgat de seamă cine a dat cu ciomagul ca să lovească pe d-l procuror și nici pe aceia ce au amenințat pe d-l sublocotenent și au lovit pe dorobanți și le-au luat săbiile.

Am făcut aceasta pentru că voiau să ne ia pămîntul ce ne este dat de stăpînire”.

(Arh. St. Buzău, Trib. Buzău, dos. nr. 2645/1873, f. 31.)

D. G. I.

КРЕСТЬЯНСКОЕ ДВИЖЕНИЕ В СМЕЕНИ - БУЗЭУ (Сент.-Окт. 1873)

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Автор описывает один эпизод из истории крестьянских восстаний в районе Бузэу. Речь идет о восстании крестьян села Смеени - Бузэу против помещика Гунэ Вернеску, пытавшегося отнять у них силой земельные участки и дать им взамен плохие земли. Столкновение между крестья-

нами и посланцами помещика, а именно: прокурором, адвокатом, супер-арбитром постоянного уездного комитета, офицером и 40 „доробанцами”, — произошло 26 сентября 1873 года. Крестьянам удалось обратить в бегство солдат и представителей власти и сохранить свои земли.

Автор прилагает протокол, составленный прокурором бузауского суда по случаю его выезда в село Смеени для проведения процедуры по обезземеливанию крестьян.

LE SOULÈVEMENT DES PAYSANS DE SMEENI-BUZĂU (sept.-oct. 1873)

RÉSUMÉ

L'auteur évoque un épisode de l'histoire des révoltes paysannes du district de Buzău. Il s'agit du soulèvement des paysans du village de Smeeni-Buzău contre le boïard Gună Vernescu lorsqu'il tenta de s'emparer de leurs lots de terre et de leur donner en échange des terrains de mauvaise qualité. La collision entre paysans et envoyés du boïard — un procureur, un avocat, un superarbitre de la part du Comité départemental permanent, un officier et quarante gendarmes — se produisit le 26 septembre 1873. Les paysans réussirent à mettre en fuite le détachement armé et les représentants des autorités et à garder leur bien.

En annexe à son article, l'auteur joint le procès-verbal dressé par le procureur du Tribunal de Buzău lors de son déplacement à Smeeni, pour procéder au dépouillement des paysans.

LOTRIA — FORMĂ DE LUPTĂ A POPORULUI DIN BANAT ÎMPOTRIVA STĂPÎNIRII HABSBUGICE

Nemulțumirea poporului exploatat și asuprit din Banat s-a manifestat prin diferite forme de luptă, începînd cu cele inferioare, ca rezistența pasivă sau jalba, pînă la cele superioare — răscoala. Asemănătoare cu răscoala, ca o formă superioară de luptă, lotria acționează pe întreg teritoriul, avîndu-și centrele în regiunea muntoasă și uneori în păpurișul mlaștinilor.

Lotria devenise în secolul al XVIII-lea un fenomen general, care dădea mult de lucru stăpînirii habsburgice, ce lupta din răsputeri să-și consolideze recenta-i stăpînire în această provincie de graniță, aducătoare de mari venituri. Lotria este asemănătoare haiduciei, care este constatată ca formă a luptei de clasă în Țara Romînească, Moldova, Transilvania, Ungaria feudală, Peninsula Balcanică. Totuși, nu este chiar identică deoarece — cel puțin în secolul al XVIII-lea — ea s-a manifestat în condiții deosebite și ocupa un loc însemnat printre problemele ce frămîntau administrația habsburgică din Banat.

De la început este necesară o explicație asupra faptului că întrebuițăm pentru această formă de luptă, termenul de lotrie și nu de haiducie. Aceasta se impune din mai multe motive. În primul rînd, în acel timp, haiduci se numeau niște ostași înarmați ai administrației care alcătuiau o armată de milițieni (*Banatische Landmiliz*¹); 140 soldați formau o companie de haiduci. Aceștia erau întrebuițați în diferite servicii administrative² și participau uneori la urmărirea lotrilor. În al doilea rînd, haiducii bănățeni, ca elemente răzvrătite, erau numiți lotri, de către popor. Acest termen se întîlnește printre altele și în circularele parohiale, prin care episcopii comunică preoților din sate, să aducă la cunoștința poporului diferite dispoziții, cu ocazia slujbelor bisericești. Într-o circu-

¹ Antoniu Marchescu, *Grănicerii bănățeni*, Caransebeș, 1941, p. 54—55.

² Baróti Lajos, *Adattár Dél-magyarország XVIII századi történetéhez*, vol. I, p. 7, reg. 107, vol. II, p. 55, reg. 42, și p. 86 reg. 223.

lară parohială¹ din 9 septembrie 1785, îndemnînd pe preoți să țină poporul în supunere față de stăpînire, episcopul arată că unii locuitori „ca niște oameni netrebnci pentru faceri de rău și pentru oarecare *noae adunare de lotri în Ardeal să vorbesc*”. „Noae adunare de lotri” indică încercările de răscoală ce au avut loc în Transilvania după înfrîngerea răscoalei condusă de Horia, iar vestea lor ajunsese desigur și în mijlocul țărănilor bănățeni. Circulara continuă cu sfaturile pe care preoții să le dea poporului. Citim între altele : „iară mai vîrtos *pentru adunarea lotrilor* întru sine supt grea pedeapsă a grăi să nu îndrăznească și dear auzi cineva pe oarecare de această vorbind pe acela stăpînirii căruia se cuvine îndată supt grea pedeapsă să se înștiințeze”. Cronica lui Stoica de Hațeg, relatînd despre evenimentele petrecute în cadrul luptelor dintre turci și austriaci în Banat între 1736—1739 vorbește despre „o ciată de oameni armați, rumîni, . . . carii tilhărea și ucidea . . .”. Mai departe cronica vorbește despre un „harambașa de lotri”. Răsculații din 1738—1739 erau numiți de asemenea „lotri”. În continuare, vorbind de închiderea drumului trupelor austriace de către răsculați la Teregova, ni se spune că au fost ajutați și de „alți *lotri curuți de-a lui Racoti*”². Lotrii din circularele parohiale și din cronica lui Stoica de Hațeg sînt răzvrătiții sociali care prezintă un mare pericol pentru stăpînire, care ia măsuri energice pentru nimicirea lor, însă fără efect. În afara faptului că această formă de luptă în Banat este mai intensă și mai generală în spațiu și timp ca în alte părți, și că este îndreptată mai mult împotriva administrației habsburgice și a uneltelor ei, argumentele de mai sus ne determină să păstrăm pentru haiducii din Banat, termenul de lotri așa cum exista în graiul poporului.

În documentele redactate în limba latină, lotrii sînt numiți „*praedones*” iar uneori „*latrones*”. În unele documente redactate în limba maghiară și traduse în romînește se întrebuintează termenul de haramii sau haiduci. Antonic Cosmor, în scrisoarea sa către dregătorii comitatului Bihorului, spune că „au sosit acolo haramii cu împușcături mari” și vorbind de lupta haramilor adaugă : „pe toate cărările pîndesc pe dregători ca pe iepuri, și-i omoară nefăcînd nici o alegere”³. În adresa comitatului Aradului⁴ către al Bihorului se spune : „pentru împotrivirea primejdioșilor haiduci (*haramasăgnak*) și pentru pregătirea puterilor strînse îndeajuns spre stîrpirea lor din comitatul nostru”. Termenul „haramii” se găsește în corespondența administrației din Banat și în graiul poporului, designînd pe conducătorul cetei de lotri numit harambașa. În corespondența administrației cu organele vieneze sau cu districtele lotrii sînt numiți „*die Räuber*”. Termenii utilizați pentru hoții, ucigașii ordinari sau alte elemente de acest fel în corespondența administrației sînt : „*die Diebe, Wegelagerer, Mörder, Thätter, Übelthätter*” etc. așa că se poate observa că „*die Räuber*” indică elemente combative care interesează îndeaproape organele centrale : „am 21 Iuli, früh ist der General-Adjutant Baron

¹ Arh. St. Timișoara, Circularele parohiale Răcăjdia, p. 45.

² *Cronica lui Stoica de Hațeg la Bujor Surdu, Răscoala antihabsburgică din Banat 1737—1738 în Studii și materiale de istorie medie*, Buc., 1957, vol. II, p. 335, 341.

³ Hurmuzaki, *Documente*, vol. XV, partea a II-a, p. 1754, doc. 3325.

⁴ *Ibidem*, p. 1777, doc. 3358.

Scheroding von Räubern todt geschossen worden" (la 21 iulie dimineața a fost ucis de către lotri generalul adjutant baron Scheroding)¹.

ORGANIZAREA ȘI LUPTA LOTRILOR. Lotria — formă de luptă a maselor asuprite și exploatate — a acționat desigur și înainte de secolul al XVIII-lea în diferitele ei forme. Un studiu al dezvoltării luptei țărănimii bănățene din cele mai vechi timpuri ar putea elucidă multe din problemele care așteaptă o documentare științifică și care deocamdată nu pot fi decît ipoteze.

În corespondența administrației și a serviciilor districtuale și comitatense se vorbește foarte des despre acțiunile lotrilor și de măsurile care se iau împotriva lor, așa că se poate observa ușor că lotria ocupă un loc aparte față de delictele ordinare. Nici administrația nu o confundă cu acestea, iar lupta împotriva lotrilor este o preocupare de seamă a administrației habsburgice din Banat. Aceasta se poate vedea din documentele timpului. Un document din 1731 vorbește despre „die Partei der Räuber” (ceata lotrilor) care prin „tîlhăriile lor”, face nesigure drumurile comerciale. Acest fapt este calificat dăunător țării, și considerîndu-se împrejurările extrem de periculoase, devin les-majestate (Beleidigte Majestät) și poate fi privit ca un „crimen contra Statum”. Autoritățile sînt foarte îngrijorate deoarece — cum se arată în document — „răul se întinde ca și o ciură”. Ca soluție se propune a se considera această acțiune ca „les-majestate”, explicînd că „les-majestate” este „vițiul (Laster) care se comite în contra poporului roman (prin care se înțelege astăzi orice provincie) și în contra securității lui, prin faptul că se pune la cale o revoltă (Empörung) prin strîngerea la un loc (Zusammenrottirung) de oameni răi, care părăsesc agricultura și pun mîna pe arme în contra statului spre ruina țării”².

Pericolul pe care lotria îl prezenta pentru stăpînire determină Cancelaria Aulică să trimită instrucțiuni speciale referitor la măsurile care trebuiau să fie luate pentru nimicirea lotrilor. Aceste instrucțiuni trimise după 16 septembrie 1785³ arată că liniștea este tulburată mai ales în trei feluri de către răufăcători :

În primul rînd, de către prădători, care adăpostindu-se în păduri și locuri ascunse, se unesc în cete sub vreun oarecare conducător, cu gînd de pradă și legîndu-se între ei cu jurămint, după anumite așezăminte îmbrățișează acest fel de viață.

¹ Extras din jurnalul de campanie al armatei austriace la Dragalina, *Din Istoria Banatului de Severin*, partea a III-a, p. 204.

² Arh. St. Timișoara, 7/4 f. 17—18. Traducere.

³ Hurmuzaki, *Documente*, vol XV, partea a II-a, p. 1780, doc. 3366. Textul latin este : „Securitas a malefactoribus triplici potissimum ratione violatur”.

Primo. A praedonibus, qui, in sylvas et loca abdita recedentes, in societatem sub duce quodam animo praedandi coeunt, et, foedere inter se iuncti, certis institutis hoc quasi vitae genus amplectunt.

Secundo. A colonis inter caeteros quidem in possessionibus degentibus, sed qui, in hiantes alicuius, quem opulentiorem sciunt, facultatibus, conspirant et, irruentes domos cum in colarum interdum caede aut gravi cruciatu, expilant.

Tertio. Itidem a colonis, pastoribus aut aliis vagabundis, qui vel ex occasione, vel conducto, vias obsident et, itinerantis aggressi despoliant.

În al doilea rînd, de către locuitorii care își petrec viața împreună cu ceilalți pe moșii, însă care, rîvnind (bunurile) ale unui oarecare pe care îl știu mai bogat, conspiră și, atacînd casele, despoaie pe locuitori cu ucideri sau mari torturi.

În al treilea rînd, tot din partea locuitorilor, păstorilor sau a altor vagabonzi, care, sau din întîmplare, sau punînd la cale, pîndesc drumurile și atacîndu-i pe drumeți îi despoaie.

Din cele de mai sus se desprinde că cei considerați de către stăpînire că tulbură liniștea, fac parte din cele trei categorii de răufăcători. Dintre aceștia, cei din prima categorie „praedones” sînt desigur lotrii. Este posibil să existe lotri și în cea de-a doua categorie. Această supoziție o facem ca urmare a faptului că episcopul Vichentie Popovici, trimițînd preoților, în traducere romînească această circulară, introduce la cea de-a doua categorie, în text : „Cu jurămînt, pre sine se legătuesc”¹. Această introducere în textul inițial poate fi o traducere greșită a cuvîntului „conspirant”, dar poate fi și o introducere intenționată a episcopului care cunoștea situația de la sate. A doua ipoteză este în oarecare măsură confirmată prin dispozițiile care se dau de către guvern ca să se supravegheze îndeaproape populația de la sate. Este posibil ca și cei din a doua categorie să fi fost deci lotri, deoarece legătura prin jurămînt în secolul al XVIII-lea era un element ce nu lipsea din organizarea cetelor. Faptul că circulara Consiliului Locotenențial maghiar arată că a doua categorie e formată din locuitori ce stau în sate și, rîvnind la bogăția altora, conspiră, ne îndreptățește să credem că aceștia sînt iobagii exploatați de către nobili² sau jefuiți de agenții fiscali, care își răzbună sărăcia lor, prin jefuirea celor bogați. Cu toate aceste argumente nu putem considera în mod hotărît că cea de-a doua categorie indică pe lotri, ca elemente combative împotriva stăpînirii habsburgice sau împotriva exploatării nobililor și a bogătașilor satelor. Cea de-a treia categorie indică pe hoții și pe jefuitorii ordinari.

Cauza lotriei este de căutat în exploatare și asuprire. Este explicabil faptul că în secolul al XVIII-lea fuga din sat și lotria devine un fenomen general. Exploatarea poporului din Banat de către guvernarea habsburgică ia forme tot mai accentuate, ca urmare a faptului că această provincie a coroanei trebuia să aducă erariului venituri mari, stoarse din tot felul de dijme și contribuții. Aici, în decursul secolului al XVIII-lea se dezvoltă manufacturile de stat pe scară largă, în raport cu alte provincii. Procesul de acumulare primitivă al capitalului are loc chiar la începutul acestui secol, ca urmare a faptului că Banatul, considerat ca pradă de război, a devenit domeniu al coroanei habsburgice, iar tot pămîntul a trecut în

¹ Arh. St. Timișoara, Circularele parohiale Răcăjdia, p. 40 nr. 12 și în circularele altor parohii se află această circulară cu același conținut.

² Începînd din 1781 praediile sînt scoase în vînzare de către erariu, așa că în Banat se încheagă iarăși o nobilime exploatoare.

proprietatea curții vieneze. Țăranii bănățeni, care, în perioada sfârșitului stăpînirii turcești în Banat, deveniseră proprietari deplini ai loturilor pe care le lucrau, se văzură fără proprietate, iobagi ai curții, lucrînd sesii iobăgești, ori muncind ca roboți în mine sau manufacturile ce luau ființă. Întreținerea garnizoanelor militare, sarcinile fiscale crescînde, secătuirea țărănimii ca urmare a deselor războaie, intensificarea exploatarei ca urmare a împletirii relațiilor feudale cu cele capitaliste care apar în acel secol, determină o ascuțire a contradicțiilor între masele țărănești și stăpînitorii habsburgici, sau nobilimea care se reînchega în Banat în ultimele două decenii ale secolului al XVIII-lea. Lipsiți de proprietate de pămînt, exploatați de curte și asupriți de funcționarii habsburgici sau de militari, țăranii luptă sub diferite forme. Unii din ei, mai curajoși și mai combativi, iau calea codrului și se organizează în cete de lotri. Instrucțiunile Consiliului Locotenențial maghiar amintite, precum și mărturiile contemporane confirmă în parte cele de mai sus¹.

Consiliul Locotenențial maghiar arată în altă parte a instrucțiunilor²: „sentimentul necesității îi împinge la tîlhărie, care sentiment în această provincie pare să-și aibă originea...”³. Zeci de rapoarte ale Verwalterilor către administrație, arată că țăranii luați la robotă protestau și fugeau de la diferite lucrări care se desfășurau în timpul muncii cîmpului. Desigur, poate unii neglijau într-adevăr agricultura și se ocupau mai mult cu creșterea vitelor, dar aceasta nu era o consecință a trîndăviei. Nivelul redus de dezvoltare a uneltelor făcea ca productivitatea muncii în agricultură să fie scăzută; contribuțiile, dijmele și alte soiuri de impozite după avere storceau pe țărani, ori, în timpul conscripțiilor în vederea stabilirii impozitelor, vitele se puteau ușor ascunde în munte, păpuriș sau chiar în alte sate, pentru a nu fi impuse și rapoartele districtelor arată multe cazuri de acest fel. Dar mai este o cauză a „neglijării agriculturii” și „trîndăviei” constatată chiar de Iosif al II-lea cu ocazia călătoriei sale în Banat. În instrucțiunile trimise comitatelor din Banat de către acesta în 1785 se spune printre altele: „Față de valahi există încă un comportament negativ, de unde provine sălbăcia, nemulțumirea... ei se consideră că stau pe pămînturile lor de azi pe mîine. A fost o mare greșeală că le-au fost luate pămînturile cele mai bune pentru coloniști, ei fiind transferați în alte sate și au fost continuu supuși șicanelor, cu toate că ei sînt locuitorii cei mai vechi ai regiunii⁴. Istoricii burghez Lénart Böhm arătînd starea țăranilor bănățeni în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea scrie între altele: „Nici un țăran nu avea proprietate cu excepția coloniștilor germani; țăranul

¹ Hurmuzaki, *Documente*, vol XV. partea a II-a, p. 1781. Textul latin este: Sicut malefacta huiusmodi ex duobus praecipue fontibus nascuntur, nempe ruditate omnisque moralitatis ignoratione, et necessitate, ita duo principalia illis media opponenda sunt: institutio et per laborem occupatio.

² Arh. St. Timișoara, Circularele parohiale Răcăjdia, nr. 12, p. 41.

³ Hurmuzaki, *Documente*, vol. XV, partea a II-a, p. 1782. Textul latin este: Interdum necessitatis sensus ad praedandum inducit; Qui in his provinciis non videtur indeoriri quod media necessariorum vitae auxiliorum populo desint, sed magis ab otio neglectuque agriculturae.

⁴ Böhm Lénart, *Dél-Magyarország vagy az ungynevezett Bánság külön történelme*, Pesta, 1867, vol. II, p. 148-149.

avea pământul numai în folosință și nemernicia a fost dusă de funcționari atît de departe încît pentru 30 florini au predat posesiunea țărănească primului venit, alungînd pe țaran împreună cu familia. Acest fel de administrație a produs în mod natural plîngeri și răzvrătiri ; atunci se raporta la Viena că Banatul întreg e de răzvrătiți, că Banatul întreg e o bandă de tîlhari. Într-adevăr o bandă de tîlhari jefuia în Banat, dar aceea nu era formată din țărani”¹. Așadar, cauzele „neglijării agriculturii” și a „trîndăviei” trebuiesc căutate în faptul că țaranul putea fi alungat sau mutat de pe pământul său după bunul plac al funcționarilor și administrației ; stoarcerile, abuzurile și jafurile oficiale și neoficiale, adînceau sărăcia țaranilor, ascuțind contradicțiile între țărani și guvernanți, ceea ce determină pe țărani să lupte sub diferite forme dintre care fuga și lotria devin fenomene generale în secolul al XVIII-lea. Or, țaranul își putea lua cu sine mai ușor vitele decît restul gospodăriei pe care o părăsea.

Johann Lehmann, în însemnările călătoriei lui de la Pressburg la Sibiu, între 1780—1785² trecînd prin Banat dă informații asupra lotrilor, pe care le ia din expunerea verbală a unui „ofițer distins” adresată autorităților. Vorbînd despre conducătorul cetei de lotri spune că este în cele mai multe cazuri : „un astfel de om, care crede că i s-a făcut lui, sau tatălui său, sau rudelor sale, o nedreptate și are motiv să obțină o satisfacție pentru sine însuși sau pentru rudele sale... un astfel de individ abia își arată intențiile răzbunătoare și imediat își găsește mulți adepți printre cei similari”. Aceste mărturii contemporane, luate de la un ofițer care nu avea nici un interes să prezinte cauzele luptei lotrilor într-o lumină favorabilă, ci din contra, arată ca o cauză a luptei, nedreptatea, care desigur nu putea veni decît din partea autorităților habsburgice. Din mărturia de mai sus se desprinde că erau mulți nedreptățiți, deoarece cel ce-și arată intenții răzbunătoare „își găsește mulți adepți printre cei similari”. În altă parte vorbind despre hotărîrea lor de luptă, Lehmann consemnează : „este obișnuit la asemenea statornicie, că nici cele mai alese mijloace de tortură nu-i store nici o mărturisire, sau ștreangul și roata, căința”.

Lotrii se constituie în cete sub un conducător : „sub ducem quodam...coeunt”, se leagă între ei cu jurămînt : „foedere inter se iuncti”³ și îmbrățișează un nou fel de viață. Lotrii luptă timp îndelungat, unii fac parte din ceată cea mai mare parte a vieții, astfel Adam Moharu⁴ amintit ca lotru într-un ordin al administrației din 15 mai 1720 privitor la urmărirea lui, este menționat documentar, încă în 13 oct. 1741⁵, deci după 21 ani. În general, numele, familiile și satele de origine ale lotrilor, sînt cunoscute autorităților, totuși rareori funcționarii cutează să se atingă de familiile lor, de teama răzbunării. Administrația însă ia uneori măsuri

¹ Böhm Lénart, *Dél-Magyarország vagy az ungynevezett Bánság külön történelme*, Pesta, 1867, vol. II. p. 98—99.

² Berkeszi István, *Múlt századi külföldi utazók feljegyzései Temesvárról és Délmagyarországról. Történelmi és régészeti értesítő. IV. évf., 1890.*

³ Hurmuzaki, *Documente*, vol. XV, partea a II-a p. 1780.

⁴ Dr. Baróti Lajos, *Adattár*, vol. I, p. 496, reg. 129.

⁵ *Ibidem*, vol. I, p. 524, reg. 209.

repressive împotriva familiilor lotrilor, nu fără a atrage răzbunarea ulterioară a acestora : în 1743 se arestează copiii harambașei Deak ¹, în 1746 se arestează tatăl și frații harambașei Mihail, apoi soția și copiii unui lotru originar din Carașova ² etc.

Ceata de lotri este condusă de un harambașă, numire care se păstrează și în documentele redactate în limba germană. Uneori în corespondența districtelor cu administrația, se mai întâlnesc termenii de Oberrauber, Răuberanführer sau chiar Capitan. Într-un document din 12 iunie 1782, din Oravița ³, un species-facti, care conține o declarație a inginerului cameral montanistic Iosif Ruziska din Nermet, se poate vedea existența unei cete de 12 lotri condusă de un căpitan (Stroe Conjerevnic) avînd ca ajutor un locotenent (Peter Gusmann) iar în ceată se află și un caporal. Cu toate acestea, termenul de harambașă era cel consacrat pentru conducătorul cetei, termen ce se afla și în graiul poporului. Se cunosc mulți harambași vestiți : Johann Deák, Adam Moharu, Ianăș Bumbăcilă de la Teregova, Pavel Dărăbanțu de la Gătaia, Oberräuberul Nicolitza (Nicolcea), harambașii Rista, Schiwan Vergovici, Ilia Moldovanu, Marcu din Vermeș, Misko sau Pava Kolar etc.

Numărul lotrilor din cete variază ; uneori rapoartele semnaleză cete mici de 6—8 lotri ⁴, alte ori 20 ⁵, 50 ⁶ sau 60 ⁷, în majoritatea cazurilor însă, fără a indica numărul, rapoartele menționează : „o ceată numeroasă de lotri”. Faptul că uneori se semnaleză cete compuse dintr-un număr redus de lotri, nu înseamnă întotdeauna că ceata este mică numericeste. Se întâlnesc dese cazuri în care ceata se împarte în grupuri și acționează pe subcete. Serviciul districtual Lipova raportează la 30 august 1737 ⁸ că drumurile spre Transilvania sînt nesigure din cauza împrăstierii în trei părți a cetei de lotri (Räuberhorde) ce acționează în districtul Lipovei. Așa se explică și faptul, că uneori rapoartele semnaleză un număr de lotri care fac parte din ceata harambașei Adam Moharu sau harambașei Nicolitza, sau Deák etc., alte ori indică și participarea directă a harambașei, cînd acesta se află cu acea subceată.

În timp de răscoală, ceata de lotri devine elementul cel mai combativ și mai mobil al ei, iar harambașii conduc de multe ori diferite grupuri de răsculați, așa că lotria se integrează în răscoală. Un raport al districtului Virșeț ⁹ din 28 noiembrie 1738, semnaleză că ceata lui Adam Moharu compusă din 600 de lotri, a ocupat mina de la Bocșa pe care au stăpînit-o timp îndelungat ; raportul menționează că de aceștia „este foarte greu să te apropii cît timp, stau în păduri”. Ceata de lotri este alcătuită uneori de oameni din același sat ¹⁰, alte ori din localități diferite ; ceata de lotri

¹ Dr. Baróti Lajos, *Adattár*, vol. I, p. 513, reg. 619.

² *Ibidem*, vol. I, p. 370, reg. 340 și vol. II, supl., p. 55, reg. 95.

³ Arh. St. Arad, copia nr. 1807/1782.

⁴ Baróti, *op. cit.*, vol. II, p. 375, reg. 159.

⁵ *Ibidem*, vol. II, p. 375, reg. 167.

⁶ Arh. St. Timișoara, 7/4 f. XV și 30/196 f. 1098—1101.

⁷ *Ibidem*, 30/196, f. 1098.

⁸ Baróti, *op. cit.*, vol. I, p. 84, reg. 205.

⁹ *Ibidem*, vol. I, p. 318, reg. 123.

¹⁰ *Ibidem*, vol. II, supl. p. 53, reg. 53.

care l-a luat ostatic pe inginerul montanistic Ruziska era formată jumătate din lotri originari din comitatul Timiș, iar jumătate din satul Bogenirisz (ortografia originală de lângă Caransebeș¹). În cetele de lotri alături de români se găsesc luptând împotriva exploataților și sârbi, germani, maghiari, etc. Cu toate că rapoartele Verwalterilor nu indică aceasta în mod direct, însă din informațiile date de numeroase rapoarte, se poate deduce².

Centrele de rezistență și acțiune ale cetelor de lotri, se aflau în regiunea muntoasă, mai rar în cea mlăștinoasă. Instrucțiunile Consiliului Locotenențial din 1785 indică aceasta precis, arătându-se că lotri își au adăposturile mai ales în regiunea muntoasă a comitatului Caraș „regiunea dintre Caransebeș și Sasca”³. Același lucru se constată din măsurile pe care urmează să le ia pentru stăvilirea luptei lotrilor; Consiliul Locotenențial ordonă că negustorii care vînd pulbere și gloanțe în anumite orașe să fie pe cît posibil oameni de încredere. Orașele și târgurile amintite în instrucțiuni sînt: Vîrșeț, Ciacova, Aradul Nou, și Lipova în comitatul Timiș, Lugoj în comitatul Caraș, Arad în comitatul Aradului, Oradea Mare în Bihor, Becicherecul Mare și Sînnicolaul Mare în comitatul Torontal, Panciova, Biserica Albă, Caransebeș și Mehadia în granița militară⁴. Dintre orașele de mai sus în afară de Arad și Oradea Mare toate celelalte se află în Banat, iar dintre acestea majoritatea se află în apropierea sau chiar în regiunea muntoasă. Faptul că din 13 orașe și târguri citate, 11 se află în Banat, precum și faptul că instrucțiunile guvernului specifică exact și regiunea în care lotrii își au mai ales adăposturile și centrele lor de acțiune, denotă că în secolul al XVIII-lea această formă de luptă era mult mai intensă în Banat decît în alte părți. În „species-facti” din 1782, amintit mai sus, Ruziska spune că a fost dus de către cei 12 lotri care l-au luat ostatic, timp de 6 ore, urcînd pînă „în cea mai înaltă pădure crașovănească”. Johann Lehmann în jurnalul său de călătorie, indică regiunea dintre Caransebeș, Mehadia, Panciova, Oravița, ca regiune periculoasă pentru călători, din cauza lotrilor numeroși. Un alt călător străin contele Hoffmannsegg din Lausitz-ul de Sus, în scrisorile lui de călătorie⁵ vorbind despre drumul de la Panciova la Mehadia spune că se poate ajunge pe trei drumuri: unul pe Dunăre, care e periculos din cauza vîrtejurilor, al doilea prin Timișoara, Lugoj, Caransebeș, iar al treilea prin munții numiți Stancilova. Ultimele două sînt deopotrivă de primejdioase din cauza lotrilor: „pe aceste drumuri — relatează el — trebuie cerută escortă militară”.

Din cele expuse se constată că centrele principale ale lotrilor se află în regiunea muntoasă a Banatului. Centre de lotri se află și în regiunea mlăștinoasă unde se adăpostesc în păpurișul nesfirșit. Administrația ia măsuri ca să se stabilească posturi fixe, să se înarmaze luntrașii de pe mlaștină, să se formeze detașamente militare de luntrași (Csaiken), care urmă-

¹ Arh. St. Arad, copia 1807/1782.

² Baróti, *op. cit.*, vol. I, p. 315, reg. 20., *Ibidem*, vol. II, p. 14, reg. 339. *Ibidem*, vol II, p. 85, reg. 214.

³ Hurmuzaki, *Documente*, vol XV, partea a II-a, p. 1783.

⁴ *Ibidem*, p. 1786.

⁵ Berkeszi, *op. cit.*, an VI, fasc. I.

rese pe lotri în mlaștină. O adresă a Administrației către serviciul districtual Panciova¹, arată că s-au luat măsuri împotriva cetelor de lotri „care s-au cuibărit în mlaștinile de la Ilancea”.

Din aceste centre, lotrii își întind raza de acțiune în întreg Banatul, uneori trec și în Transilvania, Țara Românească, sau peste Dunăre și Tisa. Vorbind despre regiunea în care lotrii își au adăposturile și despre modul cum atacă, instrucțiunile Consiliului Locotenențial² spune că „adăposturile se află în regiunea dintre Caransebeș și Sasca; lotrii, sau își exercită acolo jafurile lor, sau năvălesc de acolo ca dintr-o cetate spre locurile de șes și apoi se retrag iarăși la adăposturi”, pentru a împiedica această năvălă, guvernul crede potrivit a se așeza în munți unități puternice de miliție.

Lupta lotrilor bănățeni în secolul al XVIII-lea are specificul că este îndreptată în primul rând, împotriva administrației habsburgice, a funcționarilor, a diferitelor instituții etc. Din numeroasele rapoarte ale Verwalterilor și administrației reiese această luptă. La 17 iunie 1730 este atacată poșta de la Slatina de către lotri, care au promis șefului poștei că-l vor mai vizita³, în aprilie 1722 harambașa Stoia atacă și capturează 17 care cu ceară trimise administrației la Timișoara sub pază militară, de către Hermann încasatorul zeciuelii⁴. În 1731 s-a prădat casa districtuală din Iasenova⁵; în 1735 a fost atacat cnezul de la Caransebeș și jefuit de suma ce reprezenta o parte a contribuției, pe care o ducea la Timișoara⁶. Un alt raport arată că la 19 noiembrie 1737 a fost atacat de către lotri în satul Rattay un transport militar de vite și cai pentru armată; lotrii au luat 27 cai și 8 boi⁷. În 1738 a fost ocupată mina de la Bocșa de către harambașa Adam Moharu cu ceata lui, în 1741 harambașa Johann Deák a trimis vorbă Verwalterului și controlorului districtului Panciova că „dacă le face plăcere să se lupte cu ceata lui, să-i urmărească mereu”. Din corespondența administrației cu districtul Orșova reiese că în 1745 lotrii au lipsit erariul de 8750 florini ce reprezentau încasările vamale și contribuționale ale districtului⁸, în 1752 o ceată de lotri atacă mina de la Sasca⁹. O notă a Comandamentului general bănățean către Comandamentul general din Buda din 18 iulie 1775 arată că nu poate trimite trupe pentru siguranța minelor și a districtelor Caransebeș, Lugoj, Virșeț, căci nu are armată suficientă și cere în consecință ajutoare¹⁰. În adresa din 21 iulie 1775 a Comandamentului general bănățean către cel din Buda, se arată că lotrii

¹ Baróti, *op. cit.*, vol. I, p. 352, reg. 106.

² Hurmuzaki, *Documente*, vol. XV, partea a II-a, p. 1783. Textul latin este: Cum annorum complurium experientia constat praedones in montano comitatus krassoviensis tractu inter Caransebessinum et Szászákam se potissimum colligere, ibi receptacula sua habere et vel ibi solum praedonicia sua exercere, vel interdum quasi ex arce inde ad planiora prorumpere, et rursum illuc se recipere. . .

³ Baróti, *op. cit.*, vol. II, p. 193, reg. 361.

⁴ Ion Stoia Udrea, *Răscoala din 1738*, p. 19.

⁵ Arh. St. Timișoara, 7/4 f. 16.

⁶ Baróti, *op. cit.*, vol. II, p. 334, reg. 88.

⁷ *Ibidem*, vol. II, p. 383, reg. 266.

⁸ *Ibidem*, vol. II, p. 257, reg. 999 și vol. I, p. 366, reg. 225.

⁹ *Ibidem*, vol. I, p. 49, reg. 237.

¹⁰ Arh. St. Timișoara, 30/196, f. 1099 și verso.

neliniștesc mai ales „minele cezarocrăești” expuse prădăciunilor și pericolului de incendiu „în detrimentul erariului suprem”¹.

Lotrii își îndreaptă atacurile împotriva funcționarilor administrației și a uneltelor lor. Lehmann spune că lotrii sînt „spaima funcționarilor”. Corespondența serviciilor districtuale abundă în rapoarte care indică mulți cnezi, obercnezi, verwalteri etc. amenințați, luați ostatici, bătuți, jefuiți, uciși, unii din răzbunare alții pentru că erau funcționari ai administrației exploatare². Negustorii, circiumarii, arendașii diferitelor praedii sau impozite, sînt adesea atacați de către cetele de lotri. Contele Hoffmannsegg care călătorea prin Banat în 1793 trecînd prin regiunea Sasca, vorbește despre lotri și felul lor de luptă. „Ei nu atacă în chip de ucigași, întii nici nu trag ci stau pe vre-o movilă în cete de 50—60 oameni, sar înainte, jefuiesc pe călător și-l lasă să plece. Oamenii lor favorii — continuă el — sînt comercianții. De la aceștia așteaptă ca să le dea o parte din averea lor obținută prin înșelătorie”. Rapoartele timpului confirmă cele de mai sus. Lehmann spune că lotrii „comit mai puține fapte neomeneste față de cei nenorociți”, înțelegînd prin nenorociți pe cei săraci, care formau masa populației.

Este necesar ca să încercăm lămurirea unor acțiuni ale lotrilor de care ei au făcut uz în lupta lor și anume faptul că jefuiau sau uneori ucideau. Istoriografia burgheză și mai ales cea șovină în tendința ei cunoscută de a eclipsa diferite forme de luptă ale poporului asupra și exploatat, a folosit aceste aspecte considerate negative și a căutat să înfățișeze lupta lotrilor în mod defavorabil, minimalizînd sau ignorînd conținutul luptei. Astfel — în opoziție cu folclorul — lotrii au fost considerați tîlhari, prădători de către istoriografi. Poporul i-a cîntat însă în cîntece; un studiu al folclorului bănățean ar contribui mult la întărirea acestei argumentări. Istoricii burghezi, care au folosit în studiile lor corespondența dintre districte și administrație, sau dintre aceasta și curtea vieneză sau Consiliul Locotenențial, nu au consemnat în lucrările lor, un fapt care atrage imediat atenția și anume că acolo unde se vorbește de „Räuber” se vorbește în majoritatea cazurilor și de măsuri militare, execuții spectaculoase, putere de zeci și sute de ostași aparținînd de unitățile diferitelor garnizoane, cu planuri de luptă întocmite, deoarece organele administrative ale districtelor cu miliția locală, erau considerate prea slabe, ca să poată lupta cu ei. Din contra, acolo unde rapoartele semnaleză: „die Diebe, Wegelagerer, Mörder, Ubelthätter”, nu se iau măsurile amintite mai sus. Concluziile noastre sînt că în marea majoritate a cazurilor „die Räuber” indică pe lotri, similari cu „latrones et praedones” din documentele redactate în limba latină și cu haiducii din Transilvania, Moldova, Țara Romînească, Peninsula Balcanică etc. Administrația habsburgică cunoștea destul de bine conținutul luptei lor, anume că era îndreptată împotriva exploatării și stăpînirii habsburgice, fapt pe care nu-l mărturisea deschis ci căuta să înfățișeze conținutul acestei lupte într-o formă defavorabilă, atitudine pe care istoriografia burgheză a împărtășit-o fără rezervă.

¹ Arh. St. Timișoara, 30/196 fol. 1098 și verso.

² Aurel Țintă, *Aspecte din lupta maselor populare din Banat împotriva exploatării habsburgice în prima jumătate a sec. XVII*, în *Studii și articole de istorie*, v. II, Buc., 1957, p. 272—273.

Cetele de lotri aveau nevoie să-și asigure baza materială a luptei lor ; aveau nevoie de arme, muniții, provizii pentru iarnă etc. Nu puteau aștepta aceasta de la satele sărăcite de unde ei se desprinseseră, cu atât mai mult cu cât cetele de lotri erau numeroase. Bogățiile Banatului erau concentrate în mina funcționarilor administrației ; la serviciile districtuale unde se aflau sume strinse din sate drept contribuții, la oficii de poștă, vamă, la administrația minelor, sau la diferiți arendași, negustori care speculau nerușinat lipsurile țăranimii, la nobilii care reapar în Banat în ultimele două decenii ale secolului al XVIII-lea. Astfel lotrii recurg la jaf, pe de o parte pentru a asigura condițiile luptei lor îndelungate, pe de altă parte pentru a răzbuna nedreptățile suferite de satele din care se desprinseseră.

În general, haiducii jefuiau pe bogați și dădeau la săraci. Acest aspect al luptei credem că a existat și în cadrul lotriei bănățene ; faptul că rapoartele timpului nu semnalează aceasta, își găsește explicația că lotria se făcea în mare taină, deoarece dispozițiile severe prevedeau pedeapsa cu moartea și pentru complicii și nu era greu ca cineva suspectat că ar fi primit ceva, să fie invinuit de complicitate. Documentele vorbesc de „tăinuitori, în legătură cu lotrii, agenți ascunși” etc, aceasta ar putea indica și oamenii săraci sprijiniți de lotri.

SPRIJINIREA LUPTEI LOTRIILOR DE CĂTRE MASELE POPULARE. Lupta cetelor de lotri a fost sprijinită de către satele de țărani exploatați și de pătura plebeiană a orașelor. Acest sprijin constă în găzduire, procurare de informații, de hrană, îmbrăcăminte, arme, înțelegere tainică între țărani ce erau obligați să participe la urmărire și lotri, sprijinirea familiilor acestora etc.

Un raport din 30 mai 1727¹ aduce la cunoștința administrației că harambașa Adam „a făcut o publicație” în satele circumscripției Zamerului și Carașovei, prin care anunță pe țărani, ca atunci când ei participă alături de aramată și funcționari la urmărirea lotrilor din ceată, să nu impuște în lotri, căci și el a dat dispoziții lotrilor, să nu impuște în țărani, ci numai în funcționari și harsari. Serviciul districtual Lipova² comunică administrației la 3 septembrie 1738 că valahii sprijină cetele de lotri (Räuberhorden). Multe adrese arată că lotrii sînt găzduiți de către locuitorii și chiar de către unii cnezi, care apoi erau arestați. Acest fapt, că lotrii sînt sprijiniți uneori chiar de către cnezii unor sate, este explicabil prin aceea că cnezul era un țăran ales de sat, confirmat de către administrație de care dese ori era pedepsit cu lovituri de bîță ; acesta nu se deosebea prea mult de ceilalți țărani, cu care făcea uneori cauză comună. Sub învinuirea de a fi avut legături cu lotri, de a-i fi ajutat și găzduit, au fost arestați și pedepsiți mulți cnezi printre care : cnezul din Arataz, din Mărul, cnezul satului Vattina³, cnezul Mihai din districtul Ciacova⁴ și alții. Serviciul districtual

¹ Baróti, *op. cit.*, vol. I, p. 505, reg. 370.

² *Ibidem*, vol. II, p. 85, reg. 208.

³ *Ibidem*, vol. I, p. 328, reg. 410, p. 332 reg. 504 și vol. II, p. 190, reg. 308.

⁴ Arh. St. Timișoara, 3/17, f. 61-63.

Orșova-Almăj¹ comunică administrației la 19 octombrie 1748 că urmărirea lotrilor poruncită în district, se pare că va avea rezultat și se va ajunge la scopul dorit, dacă aceștia nu vor fi înștiințați de către „trădători ascunși”.

Administrația habsburgică, dându-și seama de sprijinul pe care cetele de lotri îl au în sate, le impune la răspundere colectivă pentru pagubele pe care lotrii le aduc erariului pe teritoriul lor, sau caută să le constrângă să participe la urmărirea și prinderea lotrilor. Așa în 1745 satele districtului Orșova-Almăj au fost impuse să acopere suma de 8570 florini aparținând erariului, sumă capturată de lotri. Comuna Vraniuța din districtul Palanca Nouă a fost amendată cu 1 000 de florini în 7 iunie 1728; administrația ordonă prin circulare trimise districtelor, să se facă cunoscut satelor că dacă nu alungă cetele de lotri de pe teritoriile lor, sau dacă nu va fi adus cel puțin căpitanul Deák viu sau mort, atunci fără nici o considerație vor trebui să plătească toate pagubele făcute de lotri². Unele sate nu vor să participe la urmărirea lotrilor, altele dacă participă o fac din obligație, așa că urmărirea nu dau rezultatele așteptate de autorități; un raport al serviciului districtual Palanca Nouă³ informează administrația la 21 mai 1729 că a urmărit cetele de lotri, cu 67 milițieni și 400 de țărani, dar nu a prins pe nimeni. O adresă din 10 februarie 1742 a administrației către serviciul districtual Becicherec⁴ dă instrucțiuni cum să se împartă amenda pe satele care au refuzat să participe la prinderea lotrilor. Comuna Arataz, care a refuzat să participe la urmărirea, ba chiar i-a și adăpostit, a fost amendată cu 500 florini, sumă pe care-o achitase la 15 martie 1742; la 3 august același an, este din nou amendată⁵ pentru același fapt.

Administrația habsburgică ia măsuri de supraveghere a țăranilor valahi și sârbi, ca aceștia să nu sprijine cetele de lotri, se dau pedepse aspre pentru cei care sînt dovediți că fac acest lucru: un document⁶ din 30 martie 1774 arată că doi grăniceri valahi, Schurs Vojkan și Petasko Nemuk (ortografia originală), au fost condamnați la moarte prin ștreang, ca să servească de exemplu pentru alții, deoarece aveau legături cu lotrii cărora le dădeau ajutor. Lupta împotriva cetelor de lotri devenise o problemă care se situa în centrul atenției Comandamentului general bănățean. Toate măsurile și puterile de pînă acum nu dăseră rezultatele așteptate de stăpînire; cetele de lotri, sprijinite de masele de țărani, valahi și sârbi, creșteau și ca număr și ca mărime ceea ce îngrijora mult autoritățile.

O notă provenind de la Comandamentul militar bănățean către Comandamentul general din Buda din 21 iulie 1775 arată că cetele de lotri, compuse din 50—60 capete, dau atacuri îndrăznețe, și că armata exis-

¹ Baróti, *op. cit.*, vol. II, p. 264, reg. 1150.

² *Ibidem*, vol. II, p. 257, reg. 999, p. 14, reg. 332 și vol. I., p. 366, reg. 233.

³ *Ibidem*, vol. II, p. 16, reg. 381.

⁴ *Ibidem*, vol. I, p. 328, reg. 410.

⁵ *Ibidem*, vol. I., p. 329, reg. 418 și p. 332, reg. 504.

⁶ Arh. St. Timișoara, 28/66, f. 503/506 și 77/114, f. 817.

tentă în Banat nu le poate face față¹. Efectivele trupelor din Banat — după unele calcule — erau la 1775 de 5 500 infanteriști și 1 500 cavaleriști. Dacă se ia în considerare că în 1788, în timpul războiului, înaintarea turcilor la Orșova s-a lovit de rezistența trupelor austriace care aveau un efectiv de cca. 4 300 ostași², în mod comparativ se poate deduce tăria cetelor de lotri în 1775, dacă trupele existente atunci în Banat erau considerate slabe.

Pentru a face față pericolului pe care îl prezenta lupta cetelor de lotri Comandamentul militar bănățean³ cere celui din Buda la 18 iulie 1775, un ajutor de cel puțin 1 200 oameni, trupe în care să nu se găsească „naționaliști”. Sub „naționaliști” se înțelegea în documentele timpului populația română din Banat, ostilă stăpînirii habsburgice. Aceste trupe de ajutor vor avea misiunea specială să stăvilească incursiunile cetelor de lotri, să le urmărească, să le prindă și să le nimicească „pentru restabilirea securității țării așa de tulburată de numeroșii tîlhari” încheie documentul. Ca urmare a acestei cereri, Consiliul aulic de război din Viena înștiințează la 12 august 1775 Comandamentul general din Timișoara⁴ că în legătură cu „tîlhăriile crescînde din provincia Banatului Timișan” s-au dat Comandamentului general ungar dispoziții ca să se trimită cît mai grabnic în Banat, un al treilea batalion maghiar și anume, unul în care „sau nu se găsesc de fel, sau se găsesc cît mai puțin iliri greco-neuniți”, pentru a participa la nimicirea cetelor de lotri. Prin „iliri greco-neuniți” se înțelege populația ortodoxă din Banat compusă din romîni și sîrbi. O urmărire de mari proporții a avut loc între 4 și 9 august 1775⁵ cuprinzînd toată regiunea muntoasă a Banatului.

Johann Lehmann, în însemnările călătoriei sale, după ce spune că romîni constituie majoritatea populației, descrie înfățișarea și îmbrăcămîntea lor. Lehmann arată ura pe care o nutrea administrația habsburgică împotriva acestei populații ostile care îngreua mult prin lupta ei permanentă, consolidarea stăpînirii habsburgice în această bogată provincie de graniță. Desigur, toate acestea Lehmann le aflase din gura diferiților funcționari provinciali cu care venise într-un contact zilnic, în călătoria lui.

În planul de mutare a 217 comune din comitatul Caraș⁶ întocmit în anul 1796, pentru unele comune se indică drept cauză că „locuitorii sînt răi la fire și s-au asociat cu lotrii”. Astfel satele : Apadia, Cireșul Timișan, Dragomirești, Cavarán, Criciovă, Maciova, Măguri, Măcnic, Peștere, Scăiuș, Tincova, Valea-boului, Zăgujeni, Zgribești și Jupa din plasa Lugoj, Fărcășești, Poverigina și Romînești din plasa Căpîlnaș, Bunea și Dubești din plasa Bulci, Ticvanul mic, Vrani și Litini din plasa Oravița, deci în total 23 de sate considerate a fi avînd legătură cu lotrii.

¹ Arh. Șt. Timișoara, 30/196, f. 1098 și verso.

² Gr. Popiți, *Mișcări de rezistență și răzvrătire în Banat în anii 1774—1775*, în *Arhivele Statului. 125 ani de activitate*, Buc., 1957, p. 244—245.

³ Arh. Șt. Timișoara, 30/196, f. 1099 și verso.

⁴ Ibidem, 30/198, f. 1113—1114.

⁵ Ibidem, 30/197, f. 1102—1112.

⁶ I. Boroș, *Regularea comunelor în județul Caraș*, în *Analele Banatului*, Timișoara, an. III, aprilie-iunie, 1930, p. 32-42.

Și din instrucțiunile¹ trimise de Consiliul Locotenențial în 1785 către comitate se poate vedea că între lotri și sate existau legături strânse. S-a amintit faptul că în anumite orașe și târguri, se cere ca negustorii care vînd pulbere și gloanțe să fie pe cît posibil germani și oameni de încredere. În capitolul „urmărirea generală a lotrilor (de generale praedonum persecutione)”, se interzice sub sancțiune oricărui țăran valah sau sîrb să aibă armă, gloanțe sau pulbere, exceptînd pe cnezii, jurați, și cei însărcinați cu servicii de pază care trebuie să fie oameni ce au dat dovadă că sînt de încredere. Chiar la aceștia, cantitățile de gloanțe și pulbere trebuie să fie trecute în registre speciale și să se justifice întrebunțarea lor împotriva „răufăcătorilor”. Faptul că se iau măsuri speciale împotriva țărănilor valahi și sirbi este elocvent atît în privința legăturilor dintre ei și cetele de lotri, cît și în privința atitudinii populației din Banat față de stăpînirea habsburgică.

Se interzice de asemenea ca morarii să macine făină pentru lotri, cîrciumarii nu au voie să vîndă mîncare și băutură în cantitate mare cuiva, iar dacă apare un necunoscut, să se anunțe cnezul ; păstorilor care merg cu vitele să nu li se dea mai multă hrană decît pentru o zi ; țărăni nu au voie să ia la cîmp mîncare și băutură în cantitate mare. Se recomandă în amintitele instrucțiuni² ca să se interzică oricărui cărbunari valahi să mai ardă cărbuni în pădure, aceștia să fie înlocuiți ca nu cumva „cărbunarii valahi”, fie din cauza legăturilor, fie că sînt de aceeași religie, sau de același sînge, sau din prietenie, să se unească cu lotrii în tovărășii tainice și, sau să-i ascundă, sau să-i înștiințeze cu ocazia poterelor”. Referindu-se la stabilirea centuriilor de miliție în diferite locuri, se dispune, ca acestea să se stabilească „sau în locuri mai potrivite pentru incursiunile și adăposturile lotrilor (praedonum incursionum) sau în locurile și satele mai periculoase, locuite de către țărani suspecti și trădători (a suspectis et praedatoris rusticis)”. În continuare se spune că prezența miliției ar împiedica pe de o parte ca lotrii (praedones) să facă nestingheriți incursiuni în sate, sau ca locuitorii să-i primească și să-i ascundă, pe de altă parte, acolo unde locuiesc „țărăni răi (malitiosi rustici), i-ar reține să conspire tainic între ei cu gînd de pradă, sau să se alieze cu lotrii”.

Din cele de mai sus, se concludă „că cetele de lotri erau sprijinite, în lupta lor împotriva exploatării și stăpînirii habsburgice în Banat, de către masele de țărani care vedeau în această luptă permanentă și generalizată pe întreg teritoriul acestei provincii de coroană, lupta celor asupriți decenii de-a rîndul, de către o administrație abuzivă și hrăpăreață.

MĂSURI LUATE DE CĂTRE ADMINISTRAȚIA HASBURGICĂ ÎMPOTRIVA CETELOR DE LOTRI. Pericolul pe care lupta lotrilor îl prezenta pentru stăpînirea habsburgică în Banat, devenise o problemă de stat. Consolidarea graniței de sud-est a imperiului austriac era amenințată de rezistența continuă a populației, care simțea povara grea a jugului de fier al monar-

¹ Hürmuzaki, *Documente*, vol. XV, partea a II-a, p. 1785.

² *Ibidem*, p. 1790 și 1783.

hie. Toate măsurile luate pentru a o câștiga de partea ei, au fost zadarnice ; scurt timp după instaurarea stăpînirii în Banat, habsburgii și-au dat seama de ostilitatea maselor, care luptau prin diferite forme împotriva administrației. În această luptă, în secolul al XVIII-lea, este mai accentuată fuga din sat, lotria și răscoala. Astfel, populația Banatului este într-o permanentă nesupunere, agitație și frământare, în care lupta lotrilor săpa mereu autoritatea administrației care trebuia să recurgă la un adevărat regim polițienesc și militar, pentru a-și menține dominația asupra acestei provincii, ce trebuia să umple visteria mereu goală.

Îngrijorarea stăpînirii era cu atât mai justificată cu cît răzvrătirile și revoltele din 1719, apoi cele din 1724—1725 — deci chiar în primul lor deceniu de stăpînire — i-a convins că populația din Banat le este ostilă și gata de răscoală la primul prilej. Cetele de lotri întrețineau această stare de luptă, iar habsburgii s-au convins pe propria lor piele de duritatea loviturilor țărănilor bănățeni răsculați în 1737—1739, răscoală care și-a găsit numeroși conducători de grupuri, în harambași de lotri¹.

Între măsurile luate împotriva lotrilor de către administrație, predomină cele de ordin militar, deoarece organele districtuale cu funcționarii și militarii lor, se dovediră în scurt timp incapabile de a putea face față luptei ce creștea paralel cu exploatarea. Corespondența cu serviciile districtuale și cu curtea Vienei abundă în dispoziții și informații relativ la urmărirea, prinderea și nimicirea cetelor de lotri. Din numeroasele și felurile măsurilor care se iau, pentru a stăvili acțiunile lotrilor, vom aminti unele care par mai elocvente în susținerea tezei că lotria în secolul al XVIII-lea, este o formă de luptă împotriva stăpînirii habsburgice în Banat.

Se stabilesc detașamente de pază în regiunea mlăștinoasă în care unele cete de lotri își aveau adăposturile, detașamente formate din luntrași înarmați și sub comandă. Se stabilesc de asemenea posturi și detașamente fixe și de patrulă, pe principalele căi de comunicații și în regiunea muntoasă ca la Alibeg, Dolnia-Lupcova, Bîrzasca (din Clisura Dunării) sau în diferite locuri din estul și nord-estul Banatului. Se instalează posturi puternice de pază la mine, vămi, fabrici poște, depozite, servicii districtuale ; se formează escorte bine înarmate care însoțesc diferite transporturi erariale sau provinciale. Se ordonă ca în fiecare sat să se țină după împrejurări, o pază de noapte de 12—21 oameni înarmați, care să poată respinge pe lotrii ce ar năvăli².

Ca urmare a repetatelor cereri ale serviciilor districtuale, trupele din Banat primesc ordin să participe la urmărirea lotrilor. În 1728 ia ființă un comandament special pentru urmărirea lotrilor sub comanda prințului Ferdinand von Württemberg, iar în 1734 ia ființă un comandament superior³ (Oberkomando) pentru același scop.

¹ Bujor Surdu, *op. cit.*, p. 308—309.

² Baróti, *op. cit.*, vol. II, p. 17, reg. 465.

³ *Ibidem*, vol. I, p. 508, reg. 445.

Satele sînt obligate să participe la urmărirea și prinderea lotrilor, cele care refuză sînt amendate. Se cunosc multe sate amendate după cum s-a arătat anterior. În caz că erariul sau administrația suferă vre-o pagubă din partea lotrilor, satele din districtul respectiv răspund colectiv, deci sînt silite să acopere paguba, ceea ce se și făcea în unele cazuri. Se iau măsuri de supraveghere a țăranilor care participă la prinderea lotrilor, ca aceștia să nu le dea de veste.

Se formează putere puternice, alcătuite de trupe din diferite garnizoane și țărani înarmați care să urmărească pe lotri. În 1728 serviciul districtual Orșova raportează că a dat 150 oameni pentru aceasta, celelalte districte să dea și ele proporțional cu populația; în 1729 districtul Palanca Nouă urmărește pe lotri cu 67 militari și 400 țărani, dar fără rezultat; de la același district se cere pentru potera de țărani sub comanda colonelului de cavalerie Greiner, 200 de țărani¹. Aceste putere nu dau rezultatele așteptate, cu atît mai mult cu cît țăranii, cunoscători ai regiunii și ai adăposturilor lotrilor, participau sub supravegherea autorităților și nu căutau să conducă armata spre locurile știute, ba uneori chiar și îi înștiau pe cei urmăriți.

Administrația provincială, cunoscînd sentimentele țăranimii bănățene în permanentă frămîntare și luptă, considera trupele din garnizoanele bănățene slabe ca să poată face față situației. Se întîlnesc multe adrese către curtea Vieneză prin care se cere ajutor în trupe. La 16 decembrie 1735 inspectorul administrației Neffzer cere printr-o adresă înaintată generalului comandant Hamilton, la Viena, să dispună ca să se lase în Banat, cele patru companii ale regimentului de cuirasieri Hantoi, ce trebuiau să plece în Ungaria, căci aici sînt prea puține trupe². Din text se poate deduce că această cerere, se face pentru a lua măsuri împotriva lotrilor. În 1775 se cer iarăși trupe, cele existente atunci în număr de circa 7 000 oameni, erau considerate insuficiente.

Urmărirea lotrilor se făcea după toate regulile războiului, cu planuri de luptă întocmite anterior și comunicate din timp unităților ce luau parte la acțiune. Așa, pentru urmărirea lotrilor din 4—9 august 1775, planurile au fost comunicate comandamentelor garnizoanelor și a trupelor de urmărire la 26 iulie³, cînd se comunică forțele care vor participa, punctele și ziua de plecare, obiectivele precise, munițiile și hrana pe care trebuie s-o aibă fiecare. Trupele de urmărire au fost împărțite în 11 detașamente plus regimentul romîno-iliric care trebuia să dea detașamente puternice la graniță. Fiecare detașament era Țompos din 5 ofițeri superiori, 10 ofițeri inferiori, cîte 10 ostași din fiecare companie din garnizoana respectivă și cîte 150 de oameni de încredere înarmați, deci circa 250—300 de urmăritori într-un detașament. Plecarea urma să se facă în zorii zilei de 4 august, în mare secret; fiecare detașament va fi împărțit în grupe care vor pleca din satele indicate în planul de luptă. Punctele principale de

¹ Baróti, *op. cit.*, vol. II, p. 240, reg. 565, p. 16, reg. 381 și p. 50, reg. 252.

² *Ibidem*, vol. II, p. 335, reg. 95.

³ Arh. St. Timișoara, 30/197, f. 1102—1112.

plecare și regiunea în care se va face urmărirea este cuprinsă între granița de est a Banatului pînă la linia nordică Hațeg-Marga-Caransebeș-Lugoj, spre vest linia Lugoj-Bocșa-Dognecea-Oravița-Sasca-Dunăre, pînă la granița bănățeană de sud și est. Se indică în plan punctele pe care detașamentele trebuiau să le atingă pînă în ziua de 5 august, punctele pe care le vor atinge după aceea, drumul de întoarcere, cum se va semnaliza și ține legătura între detașamente, cum trebuie să procedeze în caz de luptă, ce obiective să se urmărească etc. Se mai dispune ca în tot timpul acestei urmăriri, toate comunele de la Mehadia la Marga să se afle în stare de alarmă, ca să poată interveni la nevoie. Scopul final al urmăririi era să împingă cetele de lotri din regiunea muntoasă a Banatului pe valea Timișului, unde urmau să fie încercuite de detașamentele din acea parte. Nu cunoaștem rezultatele acestor urmăriri, fapt este însă, că acțiunile lotrilor continuă cu aceeași intensitate, cu toate că Consiliul aulic de război întărește trupele bănățene cu al treilea batalion maghiar.

Johann Lehmann în însemnările călătoriei sale¹ făcute în Banat între 1780—1785 vorbește mult despre cetele de lotri care cutreeră mai ales în regiunea muntoasă. Referitor la urmărirea lotrilor spune că : „agenții lor le dau de veste și ei se ascund repede în ținutul de nepătruns, prin păduri dese, în munți. Cînd pornește împotriva lor o poteră, atunci cel mai des se urcă în pomii înalți și privesc liniștiți cum trec pe dedesuptul lor urmăritorii”. Agenții care dau de veste lotrilor sînt „țărani valahi învinuiți că sprijină tîlhăriile” și după cum a menționat el la începutul memoriului, aceștia formează majoritatea populației.

Paralel cu urmărirea lotrilor cu detașamente militare, administrația acționează și cu alte mijloace. Se iau măsuri represive împotriva familiilor lotrilor, sau se confiscă bunurile lor. Se fac spectaculoase execuții de lotri pentru a înspăimînta populația adusă cu forța să asiste la ele. Execuțiile se făceau prin ștreang, decapitare, prin roată etc. De multe ori sentințele prevăd diferite torturi înainte de a se da lovitura capitală : ciupirea cu cleștele înroșit în foc, zdrobirea membrelor etc. După execuție, capul era înfipt în țeapă iar părți din corp erau atîrnate în spînzurători în diferite locuri, pentru a îngrozi populația. Lehmann consemnează că ieșind din Lugoj și privind spre dreapta a văzut un șir de 8—10 spînzurători. Execuția se făcea în locul natal, în satul în care lotrul își avea familia sau „in loco delicti” adică în regiunea în care se desfășurase acțiunea lui. Se formau detașamente puternice de pază și siguranță, alcătuite din trupe din fiecare garnizoană. După cum se constată din instrucțiunile date de administrație, acestea aveau misiunea de a păstra siguranța în timpul execuției, de a preîntîmpina vre-un atac din partea cetelor de lotri, sau vre-o încercare de eliberare în timpul transportului osînditului spre locul execuției. Aceste execuții spectaculoase nu au dat rezultate ci — după cum notează Lehmann „a dat rezultatul contrar celui așteptat, căci ultima dorință a celui condamnat era să moară în satul lui natal... cel osîndit așteaptă o răsplată morală pentru faptele lui și moare cu convin-

¹ Berkeszi, *op. cit.*, an VI, fasc. 1.

gerea că cei care-i sînt dragi, împreună cu prietenii lui, se vor bucura de o bună stare mai mare... valahii cinstesc foarte mult amintirea rudelor lor, chiar dacă aceștia merg la spînzurătoare". Averile lotrilor executați se luau pe seama erariului, casele lor pustiite și arse, iar dacă lotriile nu încetau în regiunea unde avea loc execuția, se luau pe seama erariului și averile rudelor lor¹.

Se pun premii pe capetele lotrilor, garantîndu-se păstrarea secretă a numelui denunțatorului, se promet recompense bănești celor ce participă la putere. Se plătea în 1724, pentru fiecare lotru viu sau ucis, 2 „species ducati”, 6 ducați în 1737, se pun premii în 1735 cîte 50 ducați pe capul fiecărui lotru din ceata lui Adam Moharu, se pun premii de 100—200 florini pe capetele diferiților harambași etc. Se întîlnesc cazuri cînd unii, în dorința de a primi răsplata promisă, denunță sau luptă alături de funcționari să prindă pe lotri; aceștia își atrag ulterior răzbunarea asupra lor. Lotrii recurg uneori la represalii: arestează cnezi, obercnezi, îi iau ostateci și pretind sume de răscumpărare, amenință cu incendierea (tăciunăria); pentru eliberarea obercnezului Vuc, Harambașa Deák cere 4 000 florini iar pentru eliberarea altor prizonieri, 620 ducați și 1850 florini². În 1724 se cerea unui obercnez din districtul Virșeșului să depună în closterul de la Baziaș suma de 200 florini, despăgubire pentru doi lotri uciși, în caz contrar vor fi uciși doi supuși din Cușița³. Serviciile districtuale întrebă administrația adesea, dacă să se plătească sau nu sumele de răscumpărare cerute de lotri.

Pentru a determina pe lotri să renunțe la luptă, se dau numeroase patente de grațiere (Pardon sau General Pardon), se promite restituirea bunurilor și despăgubiri bănești pentru cei ce vor accepta grațierea. Unii dintre cei ce acceptă sînt ridicăți mai tîrziu sub diferite pretexte și trimiși pe viață la galere. O adresă din 13 oct. 1741 a administrației către serviciul districtual Caransebeș⁴, face cunoscut că harambașa Adam Moharu, a obținut grațiere de la Consiliul aulic de război din Viena, și cere verwalterului să publice acest fapt în district, desigur, pentru a determina și pe alții să ceară sau să accepte grațierea. Unii sînt făcuți ofițeri în armata habsburgică: la 29 august 1739 districtul Lugoj-Făget⁵ înaintează un tabel de cei care în urma iertării, fuseseră făcuți căpitani și odinioară fuseseră „seimeni turci” (e vorba probabil de cei care au participat la răscoală); un alt raport al aceluiași district⁶ din 30 iunie 1753, arată că obercnezul Gavrillo Gurian ar fi fost harambașă în timpul războiului din 1736—1739. Credem că cei amintiți mai sus, au făcut act de supunere și credință față de stăpînire, iar în trecut fuseseră lotri sau răsculați.

Pentru a stăvili acțiunea lotrilor și a menține populația în ascultare, se cere episcopilor ca prin diferite circulare să ordone preoților ca, cu ocazia

¹ Baróti, *op.cit.*, vol. II, p. 347, reg. 160.

² *Ibidem*, vol. I, p. 324, reg. 311, p. 326, reg. 379, p. 327, reg. 380, p. 328, reg. 398.

³ *Ibidem*, vol. I, p. 500, reg. 253.

⁴ *Ibidem*, vol. II, p. 200, reg. 199.

⁵ *Ibidem*, vol. II, p. 146, reg. 21.

⁶ *Ibidem*, vol. II, p. 166, reg. 412.

serviciilor religioase să învețe poporul să păstreze credință împăratului, să se supună și să asculte de „domnii care ne stăpinesc”. Se mai cere să se interzică adunările tainice, „vorbirea de rău”, sau despre „noua ridicare de lotri în Ardeal” fapt de care să înștiințeze imediat stăpînirea¹. Toate aceste măsuri împotriva lotrilor nu au dat rezultate, deoarece cauza luptei acestora, exploatarea și asuprirea, nu putea fi înlăturată de către stăpînirea habsburgică. Acțiunile cetelor de lotri se intensificaseră în așa măsură încît stăpînirea a reușit cu mare greutate, să împiedice ca frămîntările maselor din Banat să nu se transforme într-o răscoală generală, în timp ce la nord de Mureș ardea flacăra răscoalei țărănilor, de sub conducerea lui Horia.

Întrucît lupta cetelor de lotri continua cu intensitate și amenința „stăpînirea”, Consiliul Locotenențial maghiar ia măsuri de mare amploare, împotriva celor ce „conspiră”, a lotrilor (praedonis), măsuri care înseamnă introducerea în satele bănățene a unei severe supravegheri polițienești în care fiecare țăran era urmărit și spionat zi și noapte.

Consiliul Locotenențial maghiar, în instrucțiunile din 1785², arătînd că tulburătorii de liniște se împart în trei categorii, arată că aceasta provine din cauza „înapoierii și a necunoașterii oricărei morale și de nevoie”. Guvernul nu vedea și nici nu putea să vadă regimul de asuprire și exploatare semicolonială introdus de administrația habsburgică în Banat, regim care a sărăcit atît de mult poporul, încît prefera să ia calea codrului să se răzbune și să lupte în felul acesta împotriva exploatarelor, decît să trudească mereu pe o bucată de pămînt ale cărui roade bogate erau luate de către asupritori. Guvernul considera că „necunoașterea oricărei morale” provine din lipsa instrucțiunii iar „nevoia” din trîndăvie și neglijarea muncii cîmpului. Pentru înlăturarea acestora, arată ca unică soluție: „învățătura și îndeletnicire prin muncă”. Cît de mult se oglindește tendința guvernanților de a supune întreg poporul la muncă de rob ascultător, o arată dispozițiunile care se referă la învățămînt³. Se dispune ca toți copiii să meargă la școală pînă la vîrsta de 12 ani „mai ales în timpul iernii cînd nu este de lucru la cîmp”. Între 12 și 20 de ani „cînd sînt de ajutor părinților la muncile cîmpului” să fie obligați ca în zilele de duminică și sărbători să meargă la școală să citească cărți și mai ales să fie siliți să meargă la biserică să asculte învățătura creștină. Oamenii adulți și bătrîni să fie aduși în biserică unde să li se țină predici morale etc . . . predici, care nu puteau însemna decît, îndemn la ascultare, supunere, muncă de rob pentru „domnii care ne stăpinesc”, după cum] spunea episcopul Vichente Popovici în circularele sale.

În capitolul următor instrucțiunile arată măsurile ce urmează a fi luate pentru nimicirea cetelor de lotri. Se hotărăște a se lua măsuri militare și administrative⁴, relativ la care se dau dispoziții amănunțite. Se indică modul în care vor fi înarmate detașamentele de pază din satele

¹ Arh. St. Timișoara, circ. paroh. Răcăjda, p. 45, nr. 14.

² Hurmuzaki, *Documente*, vol. XV, partea a II a, p. 1780—1795.

³ *Ibidem*, p. 1781.

⁴ *Ibidem*, p. 1784—1785.

comitatelor, modul cum vor acționa în caz de atac, se dispune să se fixeze posturi de observație care să dea alarma în caz de năvală a cetei de lotri, populația să fie obligată să sprijine și să acționeze în lupta cu lotri; se recomandă să se dea alarma prin împușcături sau semnale luminoase pentru înștiințarea detașamentelor de pază și siguranță, precum și populația satelor vecine pentru a veni în ajutor, se arată cum să se caute a se încercui ceata de lotri, spre a i se tăia posibilitatea de retragere etc., deci un adevărat plan de luptă. Este elocvent faptul că instrucțiunile dispun ca în fiecare duminică sau sărbătoare, când nu este de lucru la cîmp, populația să fie adunată ca să facă exerciții de luptă împotriva lotrilor. Se dau și dispoziții generale care recomandă ca urmărirea cetelor de lotri să se facă începînd de la granița bănățeană de sud spre comitatul Carașului¹, peste muntele Semenic și locurile învecinate în direcția nord, iar ca lotrii să nu treacă în Transilvania, comitatul Hunedoara să ia măsuri în consecință. Se prevede ca să se fixeze întărituri pe malul Dunării, pe insule și corăbii înarmate pe Dunăre. Se indică apoi ca în timpul iernii, lotrii să fie urmăriți în orașe și centre populate² — unde aveau sprijinul păturii plebeiene a orașelor — deoarece au obiceiul ca să-și caute acolo diferite slujbe, și indică: orașul Timișoara mai ales cartierul Fabrica, praediul Mehala, Vîrșeț Lugoj, Aradul Nou, Becicherecul Mare, Lipova, Sînnicolaul Mare.

Satele au fost puse sub o severă supraveghere polițienească³. Se ordonă că dacă se va afla că a venit cineva străin în sat, cnezul sau alte organe de încredere să-l cerceteze de unde este, de ce a venit, unde a fost pînă acum, la cine a locuit, și să se informeze imediat autoritățile superioare. Cnezul sau jurații vor merge prin case la anumite intervale, și, fără să se observe vor fi atenți dacă locuitorul respectiv nu adăpostește pe vre-un străin, în caz afirmativ, să cerceteze imediat pe acela, și pe membrii de familie, iar dacă nu dovedesc intenții bune să-i aresteze și să se înștiințeze autoritățile superioare. Cnezul și jurații sînt obligați să viziteze cel puțin o dată pe săptămîină în timpul nopții fiecare gospodărie țărănească, să vadă dacă toți sînt acasă; dacă cineva lipsește, să întrebe unde este și, sau să meargă să-l caute sau să-l aștepte să vină, să-l întrebe apoi unde a fost, cu cine s-a întîlnit și să cerceteze dacă aceasta corespunde adevărului, dacă nu, să-l supravegheze permanent sau să-l aresteze. În caz că absența cuiva de acasă pare de la început suspectă, să se fixeze o pază care să pîndească de unde vine acasă, cînd vine, dacă mai e însoțit de cineva, fapt de care să înștiințeze imediat autoritatea superioară.

Dispozițiile guvernului se încheie cu capitolul despre pedepse și premii⁴; se prevăd execuții capitale atît pentru lotri cît și pentru tîinutorii

¹ Hurmuzaki, *Documente*, vol. XV, partea a II-a, p. 1790.

² *Ibidem*, p. 1792.

³ *Ibidem*, p. 1793—1795.

⁴ *Ibidem*, p. 1795.

lor iar pentru cei care contribuie la prinderea și nimicirea lor, se stabilesc recompense hotărâte de împărat : 100 monede aur pentru fiecare lotru viu și 50 monede aur pentru unul ucis.

Toate aceste măsuri severe nu au frinat lupta lotrilor, ea s-a dezvoltat și mai departe, susținută de țărănimea exploataată care aștepta momentul potrivit să se răscoale iarăși împotriva stăpînirii habsburgice ceea ce se și întîmplă în regiunea de sud-est a Banatului în 1788. O circulară a episcopului Iosif Ioanovici șacabent¹ din 8 august 1788 arată că năvălind turcii la Orșova și Jupalnic, țărani lăsîndu-și casele, au trecut de partea turcilor, ceea ce „împărăteasca neplăcere asupra sa au adus-o”. Măsurile luate la începutul secolului XIX pentru urmărirea și nimicirea lotrilor², dovedește că lupta aceasta nu a putut fi înfrîntă pentru că în conținutul ei, era o luptă a maselor asuprite și exploataate de către stăpînitorii habsburgi.

O analiză generală a măsurilor luate împotriva satelor de țărani care susțineau lupta lotrilor, măsuri militaro-polițienești prin care habsburgii căutau cu toată împotrivirea, să stăpînească și să exploateze cu forța această bogată provincie, ne face să vedem cum se proiectează ura care exista în sufletul maselor, împotriva exploataților venali. Pentru masele de țărani, care umpleau erariul prin tot felul de contribuții și dijme, care prin robote secau mlaștini, indignau riuri, ridicau palate, căzărmi, fabrici, fortificații, construcții de tot felul, sau scoteau bogății din măruntaiele pămîntului, autoritățile nu aveau alte epitete decît „tîlhari”. Zicala — respinsă de Lehmann în însemnările sale de călătorie — că „fiecare valah este un tîlhar”, arată felul de a gîndi al autorităților provinciale de care era însoțit sau cu care era în legătură acest memorialist. Ținînd cont că țărănimea era alcătuită din romîni și sirbi și că prima forma marea majoritate a populației Banatului, se poate concluda că ea ducea o luptă permanentă, prin diferite forme — între care lotria ocupa un loc principal — pînă la răscoala pe față, împotriva ocupanților, pe care îi așteptau la trecători, pe geană de pădure, după stînci de munte, ca să-i lovească cu mare sete. Cuvintele „cărăți-vă de aici, fiindcă noi nu ne supunem”, strigate soldaților de către țărani de la Slatina³, ce-și apărau satul fortificat în 1739 împotriva trupelor habsburgice de represiune arată conținutul luptei pe care masele de țărani au purtat-o împotriva monarhiei asupritoare.

Din cele expuse pînă acum, se concluda : a) că lotria este o formă a luptei de clasă în Banat, ce acționează în secolul XVIII împotriva administrației habsburgice care deținea cea mai mare parte a bogățiilor stoarse de pe spinarea maselor de țărani și muncitori, care lucrau în condiții grele de robotă, precum și împotriva nobililor, arendașilor, negustorilor și tuturor bogătașilor care exploatau populația ; b) că lotria are o largă

¹ Petru Olde, *Știri contemporane despre „Răzmerița” romînilor bîdnăfeni de la 1788, în Anulele Banatului*, Timișoara, an IV, 1931, ianuarie-martie, p. 100-101.

² Arh. St. Timișoara, 79/39 f. 170-173.

³ Bujor Surdu, *op.cit.*, p. 320.

bază de masă fiind susținută de satele exploatare și asuprite care vedeau în lupta lotrilor o expresie a luptei lor ; c) că această luptă a întreținut o permanentă stare de frământări și nemulțumire în Banat, ceea ce săpa la temelia șubredă a stăpînirii habsburgice, care lupta să se consolideze în această provincie de graniță ; d) că toate măsurile luate de către administrație și comandamentele militare împotriva cetelor de lotri, s-au dovedit a fi zadarnice și că lupta lotrilor continuă cu intensitate și în secolul următor.

A. ȚINTĂ

„ЛОТРИЯ” — ФОРМА НАРОДНОЙ БОРЬБЫ В БАНАТЕ ПРОТИВ ГАБСБУРГСКОГО ВЛАДЫЧЕСТВА

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

„Лотрия”, подобно гайдучеству в Молдавии и Валахии, проявляется в Банате в особых исторических условиях, будучи направлена, в первую очередь, против габсбургской администрации эксплуатировавшей массы в этой провинции, принадлежащей королевской власти.

„Лотры” — люди, ушедшие из эксплуатируемых банатских сел — направляются в горы, организуются в группы под руководством главаря (гарамбаша) и нападают, в первую очередь, на габсбургские власти, а затем на дворян, арендаторов и купцов, вообще на всех, кто обогащался за счет эксплуатации народа. Эта форма борьбы поддерживается жестоко эксплуатируемым крестьянством и неимущими слоями городского населения путем предоставления „лотрам” убежищ, снабжения их продовольствием, добычей сведений, введением в заблуждение властей и т.д. Во время крестьянских восстаний отряды „лотров” становятся наиболее динамичными элементами, а многие „гарабешци” — руководителями различных восстаний.

Борьба „лотров” сильно подрывает габсбургское владычество в Банате, что заставляет администрацию постоянно разрабатывать мероприятия по прекращению их деятельности. Борьба с группами „лотров” ведется различными средствами, от предоставления „патента” (удостоверения) о помиловании вплоть до вооруженной борьбы. Габсбургская администрация, слишком слабая для того, чтобы справиться с „лотрами” собственными силами, прибегает к военным мерам, организуя преследования их с участием воинских частей, руководимых высшим офицерством. С этой целью создается особое командование. В то же время принимаются меры по полицейскому надзору за селами, на них налагается коллективная ответственность за убытки, нанесенные „лотрами” казне, устраиваются искусственные казни с целью устрашения населения, некоторые деревни переселяются из горной местности в места, более доступные для надзора, и т.д. Все эти мероприятия не привели ни к каким результатам, борьба „лотров” не могла быть подавлена, так как ее поддерживали массы; она продолжалась с возрастающей интенсивностью, ослабляя габсбургское владычество в Банате.

LA « LOTRIA » — L'UNE DES FORMES DE LUTTE DU PEUPLE DU BANAT CONTRE LA DOMINATION DES HABSBOURG

RÉSUMÉ

La « Lotria », mouvement analogue à celui des « haïdouks » de Moldavie et de Valachie, se manifeste dans le Banat dans des conditions historiques différentes, et y est dirigé en premier lieu contre l'administration des Habsbourg qui exploitait les masses de cette province de la Couronne.

Les « lotrii » — paysans évadés des villages opprimés du Banat — prennent le chemin de la montagne, s'y organisent en bandes sous la direction d'un chef (le *harambacha*) et s'attaquent, en premier lieu, aux autorités habsbourgiennes puis, aux nobles, aux fermiers, aux commerçants et, d'une manière générale, à tous ceux qui s'enrichissaient en exploitant le peuple. La paysannerie cruellement opprimée et la couche plébéienne des villes soutiennent cette forme de lutte en donnant asile aux rebelles qu'elles approvisionnent et auxquels elles transmettent des informations, s'appliquant d'autre part à induire en erreur les autorités. Au moment des révoltes paysannes, les « lotrii » en deviennent les éléments les plus actifs et, bien souvent, des *harambachas* se mettent à la tête des émeutiers.

La lutte des « lotrii » ébranle fortement la domination des Habsbourg dans le Banat, ce qui contraint l'administration à être sans cesse à la poursuite de moyens à même d'entraver leur activité. La lutte contre la « lotria » recourt à des méthodes qui vont, de la lettre ou « patente » de grâce, à la répression armée. L'administration impériale, trop faible pour faire face à la situation par ses propres moyens, se voit obligée de recourir à des mesures d'ordre militaire, en organisant des poursuites auxquelles participent des détachements militaires, commandés par des officiers supérieurs. Un commandement militaire spécial est organisé dans ce dessein. En même temps, les villages sont soumis à une surveillance policière, une responsabilité collective leur est imposée pour les dommages causés au patrimoine impérial par les « lotrii », des exécutions spectaculaires sont organisées afin d'intimider la population, certains villages de montagne sont transférés dans des régions plus faciles à surveiller, etc. Toutes ces mesures sont néanmoins restées sans effet ; les « lotrii » ne purent être vaincus car ils avaient pour eux l'appui des masses populaires. Leur lutte se poursuivit avec une vigueur croissante et contribua à ébranler le pouvoir des Habsbourg dans le Banat.

CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA TRATATIVELOR DINTRE U.R.S.S., ANGLIA ȘI FRANȚA DIN ANUL 1939 *

NOTELE LUATE LA ȘEDINȚA MIȘIUNILOR MILITARE ALE U.R.S.S.,
ANGLIEI ȘI FRANȚEI ȚINUTĂ LA 15 AUGUST 1939

Ședința a început la ora 10.07.
S-a terminat la ora 13.20.

Amiralul Drax (prezidează): Declar ședința deschisă.

După ce la ședința de ieri am primit declarația misiunii militare sovietice, am transmis-o guvernelor noastre și acum așteptăm răspunsul. Sintem fericiți că misiunea sovietică a socotit că, în așteptarea răspunsului, consfătuirea noastră își poate continua lucrările. Și noi sintem de acord să continuăm lucrul.

Așteptăm acum expunerea planurilor sovietice pe frontul de est, expunere care va fi, după cum a spus mareșalul, satisfăcătoare pentru misiunile franceză și engleză.

L-aș ruga acum pe mareșal să-și înceapă expunerea.

Mareșalul K. E. Vorosilov: Misiunea militară sovietică ia cunoștință de declarația d-lui președinte amiralul Drax cu privire la faptul că misiunile engleză și franceză au transmis guvernelor lor întrebările noastre și așteaptă la ele răspunsul. Consider că acum se poate proceda la expunerea planurilor noastre și-l rog pe d-l președinte să permită să se dea cuvântul șefului Marelui Stat Major al Armatei Roșii B.M. Șapoșnikov, comandant de armată de rangul I, membru al misiunii noastre.

Amiralul Drax: Vă rog.

Comandantul de armată B. M. Șapoșnikov: Noi am ascultat la ședințele anterioare ale misiunilor militare [planul] de desfășurare al armatei franceze în vest. La rugămintea misiunilor militare ale Angliei și Franței, din însărcinarea misiunii militare a U.R.S.S., eu voi expune planul de desfășurare a forțelor armate ale U.R.S.S. la frontierele sale vestice,

Împotriva agresiunii în Europa, Armata Roșie desfășoară și trimite pe frontul din partea europeană a U.R.S.S. [următoarele forțe]:

120 divizii de infanterie, 16 divizii de cavalerie, 5000 tunuri grele (în care intră tunuri și obuziere), 9—10 mii tancuri, de la 5 pînă la 5,5 mii avioane de luptă (fără aviație auxiliară), adică bombardiere și avioane de vînătoare.

* Din *Международная жизнь* (nr. 3) 1959, p. 139 — 158. Vezi începutul în revista *Studii*, nr. 2/1959.

În acest număr nu intră unitățile zonelor fortificate, unitățile de apărare antiaeriană, unitățile de pază a litoralului, unitățile de rezervă, acelea care lucrează la completări (depou), și unitățile din spatele frontului.

Fără să mă extind în mod amănunțit asupra organizării Armatei Roșii, voi spune pe scurt : o divizie de pușcași de infanterie se compune din 3 regimente de pușcași și 2 regimente de artilerie. Efectivul unei divizii în timp de război este de 19 000 oameni.

Un corp este alcătuit din 3 divizii, și își are artileria sa, compusă din 2 regimente (Amiralul Drax se interesează, în convorbirea ce o are cu generalul Haywood, dacă cineva dintre ofițeri notează cele relatate de comandantul de armată Șapoșnikov și primește răspuns afirmativ).

Armatele, compuse — din 5 până la 8 corpuri — își au artileria, aviația și tancurile lor.

Unitățile din zonele fortificate au nevoie, pentru a fi gata de luptă, de 4—6 ore, de la darea alarmei,

U.R.S.S. are zone fortificate de-a lungul întregii sale frontiere de Vest, de la Oceanul Înghețat până la Marea Neagră.

Concentrarea armatei se face în termen de 8 până la 20 zile. Rețeaua de căi ferate permite nu numai concentrarea armatei la graniță în termenele indicate, ci și efectuarea de manevre de-a lungul frontului. Noi posedăm de-a lungul frontierei de vest de la 3—5 rocade [drumuri strategice și de aprovizionare] pe o adâncime de 300 km.

Disponem acum de un număr suficient de locomotive mari și puternice și de vagoane mari de încărcătură, de două ori mai mari ca înainte. Garniturile trenurilor noastre sînt acum de două ori mai mari ca greutate decît înainte¹. Rapiditatea circulației trenurilor a sporit.

Noi dispunem de mijloace de transport auto în număr considerabil și șoselele—rocade ne permit concentrarea lor de-a lungul frontului.

Noi am ascultat considerentele generale asupra planului de operațiuni, expuse de generalul Doumenc, șeful misiunii franceze, dar n-am auzit nimic concret de la generalul Haywood despre planul de operațiuni al armatei engleze. Nu am auzit de asemenea nimic concret despre planurile de operațiuni ale flotei anglo-franceze pe mare.

Voi expune acum trei variante de operațiuni comune aprobate de misiunea militară a U.R.S.S., ale forțelor armate ale Angliei, Franței și U.R.S.S. care ar fi posibile în caz de agresiune în Europa.

Prima variantă, în cazul cînd blocul agresorilor ar ataca Anglia și Franța. În acest caz, U.R.S.S. va trimite 70% din forțele armate pe care Anglia și Franța le vor îndrepta nemijlocit împotriva agresorului principal — Germania. Mă voi explica. De ex., dacă Franța și Anglia ar opune împotriva Germaniei 90 divizii de infanterie, U.R.S.S. ar urma să trimită 63 divizii de infanterie, 6 divizii de cavalerie, cu un număr corespunzător de piese de artilerie, tancuri, avioane, în total — circa 2 milioane de oameni.

În această variantă este obligatorie participarea la război a Poloniei, cu toate forțele ei, în virtutea tratatului ce-l are cu Anglia și Franța. Polonia trebuie să concentreze în acest caz, de la 40 până la 45 divizii de infanterie, pentru lovitura principală, la frontierele sale, din vest și contra Prusiei Orientale.

Guvernele Angliei și Franței trebuie să obțină de la Polonia consimțămîntul pentru trecerea și operațiunile forțelor armate de uscat și aeriene ale U.R.S.S. prin coridorul de la Vilno și, pe cît este posibil, — prin Lituania — spre frontierele Prusiei Orientale, iar, dacă situația o va cere, și prin Galiția.

Deși nu au fost expuse planuri concrete privind operațiunile flotelor maritime ale Angliei și Franței, socot că este necesar să arăt considerentele Marelui Stat Major al Armatei Roșii, aprobate de misiunea militară a U.R.S.S.

¹ Așa este în original.

Operațiunile flotei unite ale Angliei și Franței trebuie să aibă drept scop :

1. Închiderea canalului Mînceii și pătrunderea unei escadre puternice în Marea Baltică pentru a opera împotriva flotei agresorului principal în Baltica și împotriva litoralului lui.

2. Anglia și Franța trebuie să obțină de la țările Baltice asentimentul pentru ocuparea temporară a insulelor Aland, a arhipelagului Moonsund cu insulele sale (Esel, Dago, Worms), a porturilor Gange, Pernov, Hapsal, Hainaș și Libava, pentru a apăra neutralitatea și independența acestor țări față de un atac din partea Germaniei.

3. Întreruperea¹ transportului în Germania a minereurilor și a altor materii prime din Suedia.

4. Blocada litoralului agresorului principal în Marea Nordului.

5. Dominația în Marea Mediterană și închiderea canalului de Suez și a Dardanelor.

6. Operațiuni efectuate de crucișetoare la țărmurile Norvegiei și Finlandei în afara apelor lor teritoriale, la Murmansk și Arhanghelsk contra submarinelor și crucișetoarelor din flota agresorului.

Flota nordică a U.R.S.S. efectuează operațiuni cu crucișetoare la țărmurile Finlandei și Norvegiei, în afara apelor lor teritoriale, împreună cu escadra anglo-franceză.

În ceea ce privește flota noastră din Marea Baltică, în cazul cînd se va rezolva favorabil problema ocupării provizorii a insulelor și porturilor indicate mai sus, ea își va fixa baza, împreună cu flota unită a Angliei și Franței la Gang, în arhipelagurile Aland și Moonsund, la Hapsal, Pernov, Hainaș și Libava, pentru a apăra independența țărilor baltice.

În aceste condiții, flota U.R.S.S. din Marea Baltică își poate desfășura operațiunile sale cu crucișetoarele, operațiunile submarinelor și poate efectua minarea țărmurilor Prusiei Orientale și ale Pomeraniei. Submarinele flotei U.R.S.S. din marea Baltică vor împiedica transportul materiilor prime industriale din Suedia pentru agresorul principal.

(Pe măsură ce comandantul de armată B.M. Șapoșnikov expune planul de operațiuni, amiralul Drax și generalul Haywood notează situația pe schițele din fața lor).

Varianta a doua de izbucnire a operațiunilor de război, va fi în cazul cînd agresiunea va fi îndreptată asupra Poloniei și Romîniei. În acest caz, Polonia și Romînia vor trimite pe front toate forțele lor armate.

Polonia trebuie să apere Romînia. Polonia și Romînia pot fi atacate nu numai de Germania ci și de Ungaria. Germania poate să trimită contra Poloniei pînă la 90 de divizii.

Franța și Anglia trebuie să acționeze și să declare fără întîrziere război agresorului.

Participarea U.R.S.S. la război — poate [să aibă loc] numai în cazul, cînd Franța și Anglia se vor înțelege cu Polonia și, dacă este posibil, cu Lituania, precum și cu Romînia cu privire la trecerea trupelor noastre și la operațiunile lor — prin coridorul de la Vilno, prin Galiția și prin Romînia.

În acest caz U.R.S.S. va da același număr de forțe armate pe care le vor trimite nemijlocit Franța și Anglia împotriva Germaniei. De ex., dacă Franța și Anglia vor opune Germaniei 90 divizii de infanterie, U.R.S.S. va trimite de asemenea 90 divizii de infanterie, 12 divizii de cavalerie cu artileria, aviația și tancurile respective.

Sarcinile flotelor maritime ale Angliei și Franței rămîn acele indicate în prima variantă. Sarcinile flotelor Nordică și Baltică ale U.R.S.S. rămîn de asemenea aceleași, ca în prima variantă.

În sud, flota din marea Neagră a U.R.S.S. va închide gurile Dunării, ca să nu pătrundă submarinele și alte forțe militare eventuale ale agresorului, va închide Bosforul, ca să nu pătrundă în Marea Neagră escadrelor de la suprafață ale inamicului și submarinele lui.

¹ Așa este în original.

A treia variantă.—Această variantă prevede cazul, cînd agresorul principal, folosind teritoriul Finlandei, Estoniei și Letoniei, își va îndrepta agresiunea contra U.R.S.S. În acest caz Franța și Anglia trebuie să înceapă imediat războiul cu agresorul sau cu blocul agresorilor.

Polonia, legată prin tratate cu Anglia și Franța, trebuie să pornească fără întîrziere împotriva Germaniei și să permită trecerea trupelor noastre în virtutea înțelegerii existente între guvernele Angliei și Franței cu guvernul Poloniei, prin coridorul de la Vilno și prin Galiția.

S-a arătat mai sus că U.R.S.S. desfășoară 120 divizii de infanterie, 16 divizii de cavalerie, 5 mii de tunuri grele, 9—10 mii tancuri, 5—5,5 mii avioane. Franța și Anglia trebuie să dea în acest caz 70% din forțele ce le-au arătat acum U.R.S.S. și să înceapă imediat operațiuni efective împotriva agresorului principal.

Operațiunile flotei maritime de război anglo-franceze trebuie să se efectueze după cum s-a indicat în prima variantă.

Polonia trebuie să opună Germaniei nu mai puțin de 45 divizii de infanterie cu artileria, aviația și tancurile respective.

Dacă România va fi atrasă în război, ea trebuie să participe cu toate forțele sale, și guvernele Angliei și Franței trebuie să obțină asentimentul guvernului României pentru trecerea trupelor noastre prin teritoriul României.

Acestea sînt considerentele generale pentru operațiunile în comun ale forțelor armate ale Angliei, Franței și U.R.S.S. aprobate de misiunea militară a U.R.S.S.

(Vii conversații între toți membrii misiunilor militare engleză și franceză).

Amiralul Drax : Mulțumim mareșalului și șefului Marelui Stat Major pentru expunerea clară și precisă a planului, pe care ne-au făcut-o.

Avem o serie întregă de întrebări pe care am dori să le punem. De aceea ne trebuie un răgaz pentru a le discuta și pentru ca numărul acestor întrebări să nu fie prea mare. De aceea noi socotim că e potrivit să le prezentăm la ședința de mîine. Mai sînt încă o serie de întrebări pe care am dori să le punem astăzi, după pauză.

Mareșalul K. E. Vorosilov : Din partea noastră nu sînt obiecțiuni.

Amiralul Drax : Declar ședința întreruptă.

(După pauză).

Amiralul Drax : Noi am hotărît că va fi mai bine să punem întrebările noastre mîine. Vreau să expun pe scurt planul operațiunilor maritime de război ale flotei franco-engleze.

Una din sarcinile principale care stă în fața flotei maritime este paza căilor de comunicație dintre metropolă și aliați¹ iar pe de altă parte — paralizarea căilor de comunicație ale inamicului.

Am ascultat cu mult interes proiectul planului de operațiuni ale forțelor maritime sovietice în marea Baltică. Aș voi să mă ocup de aceste probleme ceva mai tîrziu, dar mai înainte să expun cîteva probleme care vor lămuri mai bine situația.

Din punctul de vedere al comunicațiilor maritime mondiale, Marea Baltică are o importanță locală, dar socotim că pentru U.R.S.S. are o importanță deosebită.

Dacă dorim să cîștigăm repede războiul, trebuie chiar de la început să tăiem toate căile de comunicație ale inamicului. Voi începe cu expunerea considerentelor privind căile de comunicații externe (oceanele și mările exterioare).

¹ Așa este în original.

Aceasta este o sarcină care cere un mare număr de forțe. Una din sarcinile mai importante din punctul de vedere al greutateilor și al necesității de forțe superioare este aceea de a găsi și zdrobi flota inamicului, pentru ca ea să nu împiedice comunicațiile noastre.

Materia primă necesară pentru ducerea războiului noi o primim mai ales din Australia și din America de sud, dar de asemenea și din alte continente.

Germania a făcut pregătiri care permit crucișetelor și submarinelor ei să opereze la o distanță de 10 mii mile de bazele lor. Germania dispune pentru flotă nu numai de baze terestre, ci și de baze plutitoare.

Aș vrea să amintesc că Oceanul Atlantic are o întindere de trei milioane mile pătrate, iar Oceanul Pacific — de două ori mai mult.

Cred că experiența războiului trecut a arătat atât nouă cît și Uniunii Sovietice, necesitatea de a menține comunicațiile în mările deschise în scopul de a asigura țărilor noastre materia primă necesară, pentru nevoile războiului.

Comunicațiile Uniunii Sovietice trec, fie prin Murmansk (Oceanul Înghețat de Nord), fie prin Marea Neagră (Dardanele). Apărarea exclusiv a acestor intrări nu este suficientă pentru a păstra toate căile de comunicație necesare. Apărarea acestor puncte este o chestiune locală, dar ea nu este suficientă pentru asigurarea comunicațiilor generale. De aceea veți înțelege și veți lua în considerație că și în cazul cînd vom opera în dreptul coastelor sovietice și vom închide canalul Mînceii, va trebuie să efectuăm cu flota noastră și operațiuni maritime pe milioane de mile pătrate.

E necesar ca noi să avem în Marea Nordului o flotă mai mare decît întreaga flotă germană, care poate fi concentrată aici într-un timp foarte scurt.

Noi trebuie să avem în Marea Mediterană o flotă care să depășească flota italiană și care ne-ar da posibilitatea să o distrugem. În prezent Italia are în Marea Mediterană peste 100 de submarine. Pînă în momentul în care aceste submarine vor fi distruse, comunicațiile sovietice maritime în Marea Neagră se vor afla sub o puternică amenințare.

Toate transporturile către Marea Neagră trec prin Marea Egee și prin Dardanele locuri potrivite pentru operațiunile submarinelor și răspîndirea minelor pe căile de comunicație, pentru că aci marea este îngustă și are numeroase insule.

Vom putea discuta mai tîrziu problemele de cooperare a flotelor noastre în Marea Egee pentru înlăturarea acestui pericol. Noi acordăm o mare importanță acțiunilor comune contra țărilor Dodecanez, care pot constitui o bază pentru submarinele italiene.

În Nord vor trebui luate măsuri pentru protejarea transporturilor sovietice pe o mare întindere. În regiunea nordică va trebui, probabil, să delimităm sferile de acțiune ale forțelor noastre maritime, lăsînd ca bază engleză insulele Orkney, și ca bază a flotei sovietice, Murmansk-ul. Vă puteți imagina amploarea muncii ce va trebui efectuată pentru realizarea acestui țel.

Noi avem astăzi o flotă excepțional de puternică și o sporim într-un ritm nemaiîntîlnit în istorie: în ultimul timp flota noastră crește anual cu 100 de unități.

Eficacitatea flotei depinde mai ales de instruirea personalului. În ultimii trei ani toate instituțiile noastre școlare și centrele care pregătesc efective pentru flota engleză au fost completate la limită.

Toate escadrele noastre sînt acum gata de luptă și în patru ore pot să iasă în larg. În prezent escadrele nu se află în porturile lor obișnuite din timp de pace, ci în poziția în care trebuie să fie în timp de război.

În afară de aceasta, noi am mobilizat recent flota noastră de rezervă, compusă, din 130 unități. Aceste vase nu sînt completate încă 100% cu personal, pentru că noi nu am cheinat încă pe toți marinarii de rezervă. În prezent, aceste vase de rezervă sînt completate cu per-

sonal în proporție de 75—90% (nu am la mine date absolut precise) pentru că nu au fost chemați toți rezerviștii. Dar ei pot fi mobilizați în mai puțin de două zile. Vasele, întreaga aprovizionare și tot armamentul sînt gata. E vorba numai de lipsa personalului.

În ceea ce privește flota noastră comercială care îndeplinește sarcina principală de aprovizionare a noastră și a aliaților noștri, precizez că în prezent se află în construcție vase comerciale cu un milion tone mai mult, decît oricînd după război. La aceasta trebuie să adăugăm că avem avantajul că flota actuală de război și comercială a Franței se va găsi la dispoziția comandamentului aliat.

Villaume (căpitan de rangul III în flota franceză) : Flota franceză se află aproximativ în aceeași situație ca și cea engleză fiind plasată nu în locurile din timp de pace¹, ci în locurile de concentrare în timp de război și intrarea în acțiune a acestei flote se poate efectua în urma hotărîrii comandamentului franco-englez, în conformitate cu repartizarea apelor lor. Operațiunile unite și separate vor fi decise în funcție de faptul unde se va afla flota inamicului.

Flota franceză este o flotă cu totul modernă și suficient de rapidă. Crucișetoarele, contratorpiloarele, distrugătoarele și flota submarină sînt pregătite pentru operații la mare distanță. Flota a făcut exerciții în cursul ultimilor ani.

Amiralul Drax : Planul acțiunilor comune ale flotelor Angliei și Franței a fost elaborat pentru scopul principal. Acesta corespunde principiului fundamental al strategiei maritime. Aceasta înseamnă că noi va trebui să ne concentrăm forțele, pentru a distruge flota inamică chiar de la început.

Voi vorbi, ca exemplu, despre operațiunile împotriva submarinelor inamicului. Aici ne putem aminti că în timpul războiului ne-am aflat în situația grea cînd submarinele germane erau aproape gata să întrerupă comunicațiile noastre maritime. Acest lucru s-a produs nu pentru că flota maritimă engleză nu a fost în stare să lupte împotriva acestui pericol, ci pentru că noi nu am prevăzut că Germania va viola toate legile internaționale, scufundînd în larg vasele neutre și aliate fără avertisment și omorînd echipajele.

Îndată ce s-a întîmplat acest lucru, noi am luat măsurile necesare. La sfîrșitul războiului Germania construia submarine în toate docurile ei cu rapiditatea maximă de care ei¹ erau capabili. Noi am scufundat totuși mai multe submarine, decît construia Germania.

În cursul ultimilor 20 de ani nu am stat cu mîinile încrucișate și socotim că astăzi sîntem în stare să luptăm contra acestei amenințări cu mult mai multă eficacitate decît în anul 1918.

Mi se pare că am prezentat o schiță destul de clară a planului operațiunilor noastre navale.

În cazul că Uniunea Sovietică devine aliatul nostru, va trebui să discutăm numeroase probleme relativ la acțiunile comune ale flotelor.

Aceasta e tot ce am voit să spun.

Propun să trecem acum la stabilirea programului de lucru pentru mîine. Propun să începem cu întrebările noastre în legătură cu expunerea planului, făcută astăzi de comandantul de armată Șapoșnikov.

Consider de asemenea că va trebui să primim răspunsul misiunii sovietice la cele trei principii, care au fost transmise misiunii sovietice de generalul Doumenc. Propun să discutăm această problemă, pentru că noi aici putem să ajungem cu mai multă ușurință la o înțelegere cu Uniunea Sovietică. Ar fi foarte important să precizăm cîteva puncte, în privința cărora am putea ajunge la înțelegere.

¹ Așa este în original.

După ce vom discuta aceste două probleme, mareșalul de aviație Bernet și generalul Valène vor fi gata să expună planul de acțiune al forțelor lor aeriene. Dacă nu sînt obiecții, vom încheia cu aceasta ședința noastră.

Mareșalul K. E. Vorosilov : Înainte de a încheia ședința, rog să mi se dea cuvîntul pentru două minute.

Misiunea militară sovietică își exprimă recunoștința față de d-l președinte și șef al misiunii militare engleze, amiralul Drax pentru expunerea amănunțită a schițelor de operațiuni a flotei anglo-franceze.

În ceea ce privește ordinea de zi pentru mîine, mi s-ar părea mai oportun să ascultăm comunicările reprezentanților aviației anglo-franceze, pentru a avea un tablou complet de concluzare a tuturor forțelor armate ale viitorilor aliați.

Cu privire la răspunsul la cele trei principii, care ne-au fost transmise de generalul Doumenc, șeful misiunii franceze, — aceasta se va putea face la ședința de mîine, dacă va fi acceptată propunerea mea, după ce vom fi ascultat comunicările mareșalului de aviație al Angliei și aceea a generalului de aviație al Franței.

Nu avem obiecțiuni cu privire la ridicarea ședinței.

Amiralul Drax : Am ajuns la înțelegere asupra programului de lucru de mîine. Mulțumesc pentru atenția care s-a acordat consfăturii de astăzi.

Declar ședința închisă.

NOTELE LUATE LA ȘEDINȚA MISIUNILOR MILITARE ALE U.R.S.S., ANGLIEI ȘI FRANȚEI

din 16 august 1939.

Ședința a început la ora 10.25.

S-a terminat la ora 13.55.

Generalul Doumene (președinte) : Declar ședința deschisă.

Dau cuvîntul amiralului Drax pentru a face o declarație.

Amiralul Drax : Regret foarte mult că misiunea a întîrziat astăzi la ședință. Aceasta s-a întîmplat din cauză că atunci, cînd noi am sosit la ambasadă, a trebuit să ne ocupăm de precizarea formulărilor unor întrebări, care ne interesau. În afară de aceasta aș vrea să pun după pauză, cîteva întrebări de ordin maritim; dar una aș vrea s-o pun acum, deoarece toate celelalte vor depinde de aceasta. Poate că misiunea sovietică va putea răspunde la această întrebare fie acum, fie după pauză.

Generalul Doumene : Se acordă cuvîntul generalului Haywood.

Generalul Haywood : Noi am vrea să știm, ce forțe din flota maritimă franco-britanică trebuie să participe, după presupunerile dvs., la operațiunile din Baltica și tipul vaselor.

Generalul Doumene : Programul ședinței noastre de astăzi îl constituie observațiile delegației sovietice cu privire la principiile care i-au fost transmise misiunii sovietice. Aș vrea să întreb pe mareșalul Vorosilov, dacă poate să ne prezinte acum observațiile d-sale.

Mareșalul K. E. Vorosilov : La prima întrebare, formulată de generalul Haywood, cer permisiunea să răspund ceva mai tîrziu. În ceea ce privește a doua întrebare, pusă de domnul președinte, mi se pare că ieri ne-am înțeles să ascultăm mai întîi comunicările privind aviația Angliei și Franței, și apoi să trecem la problema principiilor, comunicate de misiunea franceză.

Generalul Doumenc : Poate că s-a produs o nedumerire, nu ne-am auzit [bine] unii pe alții, dar eu nu văd nici un fel de inconvenient pentru a începe acum comunicarea cu privire la forțele aeriene.

Se acordă cuvântul mareșalului Bernet al flotei aeriene a Angliei pentru a face comunicarea privind forțele aeriene britanice.

Mareșalul Bernet : Politica generală de folosire a forțelor aeriene britanice, în afară de acelea care se află la Singapur, Aden, în Marea Mediterană, Canalul de Suez, India și dominiile, constă în colaborarea pe frontul de vest cu aviația franceză.

Care sînt obiectivele militare, care au în momentul de față o importanță vitală ? O parte din aviația de vânătoare va rămîne în Anglia, pentru distrugerea acelor forțe ale inamicului care pot să atace Anglia. Aviația noastră de vânătoare va fi ajutată, în acest caz, de întreaga organizație a apărării antiaeriene : unitățile de proiectoare, aerostatele de baraje, precum și unitățile de radio receptoriști.

S-a convenit ca o parte din aviația noastră să opereze de pe teritoriul francez, unde în acest scop, sînt pregătite din timp aerodromuri. Veți înțelege că acest lucru va prezenta un mare avantaj sub raport strategic, pentru sporirea razei de acțiune a aviației noastre.

Bazele noastre de aviație din Anglia sînt protejate de cele mai bune mijloace din lume, care s-au dezvoltat nefcetat din 1917, așa încît astăzi eficacitatea tuturor mijloacelor de apărare antiaeriană a acestor baze se află la un nivel foarte înalt.

Sîntem în stare să efectuăm operațiuni cu aviația noastră de bombardament, adînc în spatele frontului Germaniei. Aviația de bombardament [pornită] de pe bazele engleze poate să efectueze timp îndelungat și fără întrerupere bombardarea spatelui fronturilor din Germania. Aceasta, pentru că vom dispune de toate resursele industriei engleze. În afară de aceasta, avem un avantaj în plus, pentru că posedăm un mare număr de mecanici de aviație bine antrenați și instruiți. Acest lucru ușurează mult rezolvarea problemei de aprovizionare și exploatare. Problemele de aprovizionare și exploatare a părții materiale se rezolvă mult mai ușor atunci cînd avioanele noastre operează de pe bazele engleze, decît în cazurile cînd operațiunile se efectuează de pe baze înaintate (Franța, litoralul mării Mediterane), care necesită ținerea legăturii cu ele. Din aceste baze, aflate în Anglia și în Franța, noi avem posibilitatea să atingem toate obiectivele importante ale Germaniei.

Cunoașteți, probabil, din presă importantele raiduri efectuate din Anglia pînă la Marea Mediterană, în special pînă la Marsilia și înapoi. Și acest lucru nu s-a efectuat o dată, ci de mai multe ori.

Aviația britanică devine, cu fiecare zi, tot mai puternică. Crește nu numai producția industriei ci cresc și promoțiile de piloți și de personal tehnic de serviciu, necesar pentru aviație. Noi acordăm mare importanță tehnicienilor aviației, care răspund de menținerea avioanelor în bună stare. Problema unei juste exploatare a avioanelor devine tot mai grea pe măsură ce ele se perfecționează.

Noi sîntem împotriva faptului de a se construi mai multe avioane de prima linie, decît putem întreține în timp de război. Noi am adoptat punctul de vedere ca să avem în prima linie un număr de avioane, pe care putem să-l menținem continuu un timp destul de îndelungat pe seama rezervelor de care dispunem. Noi preferăm, în special, să avem 1 000 de avioane de prima linie și în curs de 6 luni de război să menținem numărul lor la același nivel, decît să avem cteva mii de avioane de prima linie, dar care să nu poată fi menținute în același număr.

Pentru aviația sovietică e interesant să afle că aviația de prima linie a depășit în metropolă numărul de 3 000 de avioane. Între acestea nu intră avioanele de instrucție, și nici avioanele care trebuie să fie expediate peste mări. Cifra citată nu poate să dea totuși adevărata idee despre imensele posibilități ale aviației britanice în timp de război. Noi acordăm

o mare importanță faptului ca operațiile aviației de bombardament să aibă un caracter continuu și îndelungat. Starea în care se află industria și instructajul personalului (piloți, tehnicieni) completează tabloul general al situației în care se află aviația noastră de război.

Voi stăruii asupra sistemului de pregătire a cadrelor noastre de aviație. Pentru instruirea și perfecționarea oamenilor, care au terminat cu succes școlile de pilotaj, există la noi circa 15 școli. Din aceste școli de tip superior, piloții sînt trimiși direct la escadrilele de luptă. Selecționarea se face în felul următor. Sînt aleși tinerii potriviți prin datele lor fizice pentru serviciul în aviație. Acești tineri primesc în școli o instrucție inițială. O parte dintre ei, care a trecut cu succes examenele de pilotaj, trece în școlile arătate mai sus, care se împart în două categorii. Școlile de prima categorie sînt acelea, în care se studiază partea materială a unui avion modern. În școlile de-a doua categorie se studiază întrebuintarea avionului în luptă (bombardarea, fotografierea din aer, tragerea). Piloții cei mai potriviți pentru aviația de vînătoare sînt trimiși în escadrilele de vînătoare. Piloții cei mai potriviți pentru recunoaștere sînt trimiși respectiv în escadrilele de recunoaștere și de bombardament. În sfîrșit, piloții cei mai potriviți pentru serviciul în aviația de unități, fac înainte de a fi trimiși la unitățile lor, cursuri de scurtă durată în specialitatea lor.

Numărul acestor școli va fi considerabil sporit în timp de război. Organizarea existentă astăzi permite această sporire. Dacă războiul va izbucni mîine, acest lucru se va putea face imediat.

În afară de aceasta, la noi există de asemenea școli pentru personalul de serviciu nenavigabil. Numărul acestor școli crește și numeroase școli se află de pe acum în stare de formare. Există de asemenea școli civile pe lângă fabricile de avioane. Noi trimitem pe tehnicienii de aviație la fabrici, pentru ca ei să studieze acolo avioanele moderne pe măsură ce ele apar. Acești tehnicieni sînt recrutați și din unitățile de front și din depourile de instrucție. O parte din piloți după cinci ani de serviciu, trece în rezervă, ceea ce ne-a îngăduit să formăm un număr considerabil de piloți de rezervă.

În ceea ce privește producția industrială a fabricilor noastre de avioane pot prezenta aci următoarele cifre: această producție a depășit numărul de 700 avioane lunar. Din acestea nu fac parte avioanele civile și de instrucție. Eu nu cunosc cu precizie cifrele de producție ale avioanelor civile și vorbesc aici numai de avioanele militare. Această producție se efectuează fără sporirea numărului obișnuit de schimburi al muncitorilor la fabrici. Cea mai mare parte dintre fabrici lucrează cu un schimb și o parte din ele — cu două schimburi.

În caz de război, această industrie poate să dea o producție considerabil mai mare. Noi avem rezerve industriale foarte mari, care nu sînt atinse deocamdată de noi, și care vor fi folosite în caz de război. Avem astăzi numeroase uzine care produc automobile, motociclete și alte produse cu destinație pașnică și care pot fi folosite în timp de război pentru industria aviației de război.

Din cele expuse de mine aici, vă puteți face o idee despre puterea aviației britanice. Către sfîrșitul ultimului război noi am avut cea mai puternică aviație din lume. În unitățile și pro-moțiile noastre noi am avut 22 mii de avioane. Aceasta nu înseamnă desigur, că ele puteau fi folosite, pentru zbor toate deodată.

În orice caz, se poate spune cu certitudine că, dacă războiul ar izbucni în curînd, noi l-am începe în condiții mai favorabile decît în războiul trecut. Sînt convins că vom obține rezultate mai bune, decît acelea, pe care le-am avut la sfîrșitul războiului trecut.

În prezent noi dispunem de un sistem de aprovizionare neîntreruptă a aviației noastre de bombardament, precum și a aviației de vînătoare și de recunoaștere, cu toate resursele necesare. Noi de pe acum luăm măsuri pentru sporirea producției tuturor materialelor necesare

(carburanți, uleiuri lubrefiante etc.) și pentru crearea rezervelor necesare, pentru a ușura lărgirea ulterioară a acestei aprovizionări în perioada de război.

Eu am expus acum în linii mari, situația în care se află aviația britanică, și am arătat ce poate ea face. Sper că ceva mai târziu vom putea examina cele mai bune mijloace de folosire a uriașelor forțe de aviație care se vor afla la dispoziția U.R.S.S., Franței și Marii Britanii.

Generalul Doumene mulțumește mareșalului Bernet pentru comunicarea făcută cu privire la aviația britanică. Lui i se alătură mareșalul K. E. Vorosilov și amiralul Drax. După aceasta se anunță o pauză de 15 minute.

(După pauză).

Generalul Doumene : Ședința reîncepe. Se dă cuvântul generalului Valène pentru a prezenta comunicarea despre aviația franceză.

Generalul Valène : Vreau, la rândul meu, să fac o caracterizare a aviației franceze.

Vreau să încep cu organizarea părții materiale, pentru a satisface dorința generalului Loctionov și să răspund la întrebările puse de el, luând drept principiu aceeași prezentare¹, ca a mareșalului Bernet.

Vreau să încep cu partea materială, apoi să trec la personal, la organizarea bazelor și aerodromurilor, la mobilizarea și organizarea diferitelor servicii și să închei comunicarea mea prin a arăta operațiile forțelor aeriene pe frontul de Vest. Dar înainte îmi îngădui două observații. Prima : voi vorbi numai despre avioanele de prima linie, cu alte cuvinte, despre avioanele care pot fi mobilizate imediat și care sînt asigurate în acest scop cu echipaj, armament, provizii și piese de rezervă. Aici trebuie să avem în vedere, că aparatele de prima linie dispun de o rezervă corespunzătoare. Această rezervă e fixată, pentru aviația de vînătoare la 200% și pentru toate celelalte categorii, la 100%. De ex., cînd vorbesc despre 100 avioane de vînătoare de prima linie, aceasta înseamnă că în rezervă se află 200 avioane care pot îndeplini funcțiunile de luptă. A doua observație : vorbind despre aceste forțe aeriene, voi avea în vedere numai forțele aeriene din metropolă și din Africa de Nord și nu voi lua în considerație diferite forțe aeriene situate în colonii. Sarcina lor este apărarea coloniilor ; ele pot fi folosite însă, în caz de nevoie, ca întărituri pentru forțele principale.

Partea materială. Numărul avioanelor de prima linie este în prezent de circa 2 000, din care 2/3 sînt avioane moderne, avioanele de vînătoare avînd o viteză de 450 — 500 km pe oră, cu armament perfecționat, și avioanele de bombardament de 400—450 km pe oră, cu o rază de acțiune de 800—1 000 km și cu un tonaj de bombe, pe care ele îl pot ridica, de la 1 000—2 500 kg.

Această aviație se dezvoltă în ultimul timp, în ritm rapid datorită posibilităților de care dispune industria noastră. S-a prevăzut ca în anul 1940 aviația noastră să aibă 3 000 de avioane de prima linie.

Pentru a încheia cu problema părții materiale, voi spune că mobilizarea industriei franceze pentru partea materială a aviației permite menținerea continuă a numărului de avioane de prima linie la nivelul arătat de mine. La trei luni după începutul războiului, numărul avioanelor fabricate va depăși pierderile existente, și acest număr va crește în proporții, comparabile cu războiul trecut.

Personalul. Ca în toate trupele cu caracter tehnic, asigurarea aviației cu personal constituie problema cea mai greu de rezolvat. Metodele, prin care căutăm să obținem pregătirea personalului pentru aviația noastră, se reduc la următoarele :

¹ Așa este în original.

Pregătirea premergătoare recrutării. Tineretul, care vrea să învețe zborul, o face în cadrul organizațiilor publice de aviație, a căror sarcină este aceea de a-i deprinde să piloteze avioane ușoare.

Tineretul care dorește să studieze diferite specialități ale aviației, poate s-o facă în școli aflate pe lângă aerocluburi.

Această pregătire se face, în sfârșit, în școlile militare de pilotaj, școli al căror număr spo- rește mereu.

Mai departe, are loc pregătirea mecanicilor de avioane, artificierilor, a tehnicienilor pentru amenajări speciale, tehnicienilor electricieni. Aceștia toți sînt instruiți în școli militare specializate. Nu vă dau cifre pentru că în comparație cu ce v-a comunicat mareșalul Bernet nu v-ar impresionata prea mult, deoarece metodele noastre sînt diferite. Noi avem pentru fiecare specialitate școli principale, care sînt completate la limită; ce e drept nu pentru toate specialitățile, ci numai pentru piloți, mecanici de avioane și artificieri. În afară de acestea, există posibilități suplimentare pentru completarea unităților noastre de aviație cu personal tehnic.

Pregătirea rezervei. Toți rezerviștii aparțin fie de unitățile mari de operații, și în acest caz sînt considerați drept personal al aviației active, fie de centre speciale de instruire a rezerviștilor, unde pot să-și facă stagiul în mod obligatoriu, sau benevol.

Organizarea bazelor terestre. În afara bazelor din timp de pace, noi am construit baze pentru timp de război. Pentru aceasta s-a făcut în ultimul timp foarte mari eforturi. Astăzi există pe întregul teritoriu al Franței baze care să deservească întreaga flotă aeriană, franceză și engleză. Aceste baze s-au construit ținîndu-se seama de diferitele variante de purtare a războiului, în conformitate cu presupunerile care au fost expuse. Fiecare bază e calculată pentru a primi cel puțin 20 de avioane și este asigurată cu toate mijloacele necesare de aprovizionare.

Mareșalul K. E. Voroișilov : Asemenea bază asigură continuitatea operațiunilor de luptă ale aviației, sau este o bază unde te poți opri să te odihnești, să te alimentezi (cu carburanți) și să zbori în alt loc ?

Generalul Valène : Voi arăta imediat ce se află pe aceste baze. Acolo există toate mijloacele de aprovizionare care constau din rezervoare subterane de benzină cu toate instalațiile necesare pentru alimentarea rapidă cu carburanți, cu depozite de muniții, mijloace de legătură, ca centrale telefonice subterane, materiale de rezervă pentru camuflaj (vopsele, pinză, plase) și cîteva mii de metri pătrați de grilaj de oțel, care permit repararea rapidă a stricăciunilor pricinuite aerodromului de bombardamente. În afară de aceasta, aici există unitați de trupe de uscat, numite companii de deservire. Aceste companii există pe teritoriul fiecărui aerodrom, indiferent de faptul dacă se află sau nu pe el avioane. Datoria lor este să organizeze apărarea aerodromului, precum și să îndeplinească toate cerințele și nevoile acelor unități, care ocupă sau vor ocupa aerodromul respectiv.

Mobilizarea. Întreaga armată aeriană poate fi pusă în stare de război în patru ore. În ce constă aceasta ? După primirea ordinului, aviația de război se dispersează pentru a nu suferi bombardamente aeriene și pleacă în locuri care nu sînt aerodroame de operațiuni, ci aerodroame speciale pentru dispersare. Se face acest lucru pentru a nu descoperi chiar de la început inamicului aerodroamele noastre operative.

Serviciile. Serviciile flotei aeriene au aproximativ aceeași organizare, ca și serviciile armatei de uscat. Unele servicii, în special serviciul sanitar, funcționează absolut identic.

Organizarea serviciului de aprovizionare cu carburanți și de aprovizionare cu muniții este elaborată foarte amănunțit. Ea include depozite subterane chiar la baze. Cele mai importante depozite din spatele frontului sînt de asemenea subterane. Aceste depozite sînt alimentate cu ajutorul trenurilor sau pe șosele, ce funcționează în timp de pace. Expedierea trenurilor e prevăzută în planurile de transporturi. În afară de aceasta, aprovizionarea lor e prevăzută prin

transporturi auto. Deservirea se face de către subdiviziuni speciale, numite companii. În speță există de ex. o companie pentru aprovizionarea cu carburanți și o alta de aprovizionare cu muniții. Aceste companii dispun de mijloace moderne de locomoție și, în general, de mijloace tehnice necesare, în special, de mijloace de pompare, precum și de autocamioane basculante — pentru transportul și descărcatul munițiilor. Toate aceste companii există deja în momentul de față. Numărul lor va fi dublat chiar în prima perioadă a războiului printr-o rechiziționare specială a mașinilor. În speță, mașinile necesare pot fi luate din industria de combustibil.

Trec acum la problema generală, aceea folosirii aviației. Comandamentul flotei aeriene franceze proiectează să folosească la maximum posibilitățile aviației, pentru a obține, în termenul cel mai scurt posibil, concentrarea aviației acolo, unde o va cere situația.

Pentru aceasta, aviația dispune pe teritoriul Franței și al Africii de Nord de bazele despre care am vorbit — numărul acestor baze fiind nu mai puțin de trei pentru fiecare unitate alcătuită din 20 de avioane. Toate aceste baze și aprovizionarea lor sînt prevăzute pentru toate cazurile de operațiuni de război. Așezarea acestor baze față de linia frontului depinde de teatrul de operațiuni: una se va afla în Alpi și alta în Nordul Franței.

Datorită unei astfel de organizări, nu va fi necesar să se transporte la nevoie instalațiile terestre și personalul de serviciu. Aceasta permite aviației să manevreze foarte rapid și să se concentreze în punctele existente.

Prin urmare, dacă va fi nevoie de personal tehnic, el poate fi transportat cu avionul deoarece în punctele unde va sosi există tot ce e necesar pentru a sta câteva zile.

Există astfel posibilitatea de a transfera, în funcție de situație, centrul de acțiune a aviației acolo, unde va fi mai necesar la un moment dat.

Această organizare ușurează apărarea față de atacul aerian al inamicului, în special de atacul bombardierelor. Companiile de deservire, existente la aceste baze, permit avioanelor însăși schimbarea rapidă a aerodromelor, în cazul distrugerii lor sau a unui atac probabil, ceea ce de asemenea prezintă un mare avantaj.

Lucrările pentru construirea menționatei baze au costat foarte mult; au fost însă necesare. În urma acestor lucrări, fiecare unitate mare de avioane dispune de trei baze bine utilizate.

În prezent s-a construit un număr suficient de baze pentru aviația franceză, precum și pentru aviația engleză, care va trebui să opereze pe teritoriul Franței. S-au prevăzut toate măsurile pentru ca, pe măsură ce aviația franceză se va dezvolta să se păstreze acest principiu de trei baze pentru fiecare unitate mare de avioane.

Astfel, ceea ce s-a spus despre aviația franceză, nu diferă aproape de loc de ceea ce fusese relatat de către mareșalul Bernet cu privire la aviația engleză. Ambele noastre aviații sînt antrenate pentru operațiuni în comun și un număr considerabil de bombardiere din flota aeriană franceză a făcut deja zboruri asupra Angliei.

Aviația de vînătoare, operînd împreună cu artileria antiaeriană, apără centrele cele mai vitale împotriva atacurilor aeriene ale dușmanului. În special, ea acoperă toate obiectivele mai importante, a căror distrugere ar putea influența operațiile de război: nodurile de cale ferată, șoselele principale, podurile și concentrările forțelor de uscat și de aer, precum și întreprinderile industriale, necesare pentru nevoile apărării.

Generalul Doumène: Pot să mulțumesc generalului Valène, în numele nostru al tuturor pentru comunicarea făcută de el? (Mareșalul K. E. Vorșilov și amiralul Drax mulțumesc generalului Valène pentru comunicare).

Se poate primi răspunsul acum la întrebarea pusă de amiral?

Mareșalul K. E. Vorșilov: Rog pe d-l amiral și înalta consfătuire să ne îngăduie să prezentăm răspunsul la ședința următoare.

NOTELE LUATE LA ȘEDINȚA MISIUNILOR MILITARE ALE U.R.S.S.,
ANGLIEI ȘI FRANȚEI

din 16 august 1939 (continuare)

Generalul Doumene : În programul nostru sînt prevăzute acum observațiile delegației sovietice privind cele trei principii. Îl putem ruga pe d-l mareșal să ne prezinte acum aceste observații?

Mareșalul K. E. Vorosîlov : Misiunea militară sovietică a studiat în chip temeinic cele trei principii, care i-au fost înmîinate de d-l general Doumenc, șeful misiunii militare franceze.

Aceste trei principii privind organizarea apărării părților contractante sînt prea universale, abstracte, incorporale și nu obligă pe nimeni la nimic. Eu le împărtășesc bineînțeles, deoarece e greu să obiectezi împotriva lor. Însă ele, neprezentînd nimic concret, ar putea servi doar pentru vreo declarație abstractă. Noi ne-am adunat aici nu pentru a adopta o declarație generală, ci pentru elaborarea unei convenții militare concrete, care trebuie să precizeze numărul diviziilor, tunurilor de artilerie, a tancurilor, avioanelor, escadrelor maritime etc., a părților contractante, care participă în comun la cauza apărării.

Acesta este răspunsul nostru la cele trei principii prezentate.

Generalul Doumene : Vreau să spun mareșalului că e foarte sever față de principiile mele.

Mareșalul K. E. Vorosîlov : Asprimea mea e determinată de asprimea situației militare și politice actuale. Abia acum două zile amiralul Drax a anunțat că Germania a mobilizat 2 milioane de oameni și e gata să înceapă războiul la 15 august, adică ieri, contra uneia din țările iubitoare de pace. Deși pronosticul amiralului Drax nu s-a adevărit, din fericire, cu toate acestea încordarea situației politice în Europa nu a scăzut, ci dimpotrivă, a sporit. De aci rezultă că consfătuirea misiunilor militare ale Marii Britanii, Franței și Uniunii Sovietice, dacă ele vor serios să ajungă la rezolvarea concretă a problemei operațiunilor comune contra agresiunii, trebuie să rezolve mai rapid această problemă fundamentală, fără a pierde timpul cu declarații, care nu înseamnă nimic.

Generalul Doumene : Vreau să urmez sfaturile ce mi le-a dat mareșalul Vorosîlov, și propun corectarea acestor puncte pe baza celor prezentate ieri de către comandantul de armată Șapoșnikov, șeful Marelui Stat Major. Trebuie însărcinat cineva să redacteze proiectul și să aducă în discuție o nouă propunere.

Mareșalul K. E. Vorosîlov : Consider că n-a sosit încă momentul pentru redactarea vreunui document. Noi nu am rezolvat problema capitală pentru partea sovietică, și anume — problema trecerii forțelor armate ale Uniunii Sovietice pe teritoriul Poloniei și României pentru operațiunile în comun ale forțelor armate aparținînd părților contractante contra inamicului comun.

Numai după rezolvarea pozitivă a problemei menționate am putea trece la discutarea planurilor ascultate aici într-o șchiță generală a reprezentanților celor trei misiuni militare.

Pînă acum noi n-am făcut decît un schimb de comunicări. Eu personal consider că aceasta nu este decît începutul conversațiilor noastre concrete privind precizarea numărului forțelor armate ale fiecărei părți și folosirea lor contra agresiunii din Europa.

Generalul Doumene : Nu găsește oare d-l mareșal că s-ar putea fără a pierde timp, preciza aceste cifre, ca un proiect prealabil al paragrafelor (articolelor) convenției?

Mareșalul K. E. Vorosîlov : Eu consider că atîta timp, cît misiunea sovietică nu va avea răspunsul la întrebarea noastră, acum cunoscută de toți, cu privire la care misiunile Marii Britanii și Franței au interpelat guvernele lor, orice lucrare prealabilă este, pînă la un anumit punct, inutilă.

Generalul Doumenc : Iau act de cele spuse de d-l mareșal și propun să trecem la problema — ce vom face la ședința următoare. Putem asculta comunicarea generalului Loktionov, șeful forțelor aeriene, cu privire la flota aeriană a Armatei Roșii, pe care încă nu am auzit-o ?

Pe lângă întrebările pe care le-am transmis mareșalului în forma unei serii de întrebări, mai avem o serie pe care am voi să le punem. cu încredința mareșalului, misiunii sovietice și la care am asculta cu plăcere răspunsurile. Aceste întrebări sînt scrise în limba engleză și le dau să fie citite, vecinului meu (le dă generalului Haywood).

Mareșalul K. E. Vorosilov : E mai bine să se transmită aceste întrebări în formă scrisă. Cer permisiunea să dăm răspunsul misiunii noastre în timpul uneia din ședințele viitoare. Dorința d-lui președinte relativ la audierea referatului privind forțele aviației Uniunii Sovietice va fi îndeplinită, deoarece misiunea sovietică nu vrea să rămână datoare misiunilor franceză și engleză.

Generalul Doumenc : Propun, dacă din partea mareșalului și amiralului nu vor fi obiecțiuni, ca ședința următoare s-o ținem mîine.

Mareșalul K. E. Vorosilov : Aș vrea să rog pe d-l general Doumenc și pe d-l amiral Drax să ne comunice cu aproximație pe cînd așteaptă răspunsul la întrebarea noastră de la guvernele lor ?

Generalul Doumenc : Cît mai curînd posibil.

Mareșalul K. E. Vorosilov : Dacă răspunsul pe care îl așteaptă misiunile engleză și franceză poate să întîrzie mult, cred că va trebui, după ce se va ține comunicarea noastră privind forțele aviatice ale U.R.S.S. să întrerupem ședințele pînă la primirea răspunsului.

Generalul Doumenc : Aș dori ca pe lângă audierea comunicării generalului Loktionov să primim răspunsurile la întrebările care au fost transmise mareșalului, pentru că ele sînt foarte importante.

Mareșalul K. E. Vorosilov : Poate că sînt foarte importante, dar noi încă nu am luat cunoștință de ele. Trebuie să le cunoaștem întîi și abia după aceasta vom fi în stare să spunem dacă vom răspunde la aceste întrebări înainte de primirea răspunsului de la guvernele Angliei și Franței, sau abia după ce vom primi acest răspuns la întrebarea noastră.

Amiralul Drax : Nu pot să vă spun, cînd se va primi răspunsul guvernului, deoarece aceasta depinde de guvernul însuși.

Generalul Doumenc : Eu vă rog să ne spuneți la ședința de mîine : cînd va putea misiunea sovietică să răspundă la întrebările puse de noi — îndată sau mai tîrziu. Eu cred că noi am putea continua lucrul, socotind că se va primi un răspuns pozitiv la întrebarea pusă de misiunea militară sovietică.

Mareșalul K. E. Vorosilov : Din păcate, misiunea noastră nu va putea conlucra pînă în momentul cînd vom ști nu ipotetic, ci în mod real cum consideră guvernele Marii Britanii și Franței participarea noastră la operațiunile comune contra agresorului.

Generalul Doumenc : Cred că consfătuirea de astăzi se poate socoti închisă și o vom deschide mîine la ora 10 dimineața.

Propunerea este primită.

Traducere din limba engleză

ÎNTREBĂRI DE ORDIN MILITAR PUSE MISIUNII MILITARE SOVIETICE

1. Care este părerea misiunii militare sovietice cu privire la posibilitatea intrării Italiei în război :

- a) în cazul cînd Uniunea Sovietică va semna pactul cu Franța și Anglia ;
- b) dacă Uniunea Sovietică nu va semna pactul cu noi ? Dacă părerea misiunii militare sovietice este că e posibil ca Italia să intre în război, în acest caz, care e părerea sa cu privire la operațiunile posibile ale Italiei, în cazul cînd ea va începe operațiunile din Albania ?

2. Din cele trei variante diferite ale operațiunilor, schițate de misiunea militară sovietică, ce variantă, după părerea sa, va fi cel mai probabil, adoptată de Germania?

3. Poate misiunea militară sovietică să dea mai multe date precise privind acele regiuni din teritoriul României în care este necesar, după părerea sa, să obțină dreptul de acces și în care ea consideră că ar fi de dorit să ducă operațiunile?

4. Ce are de gând să facă Uniunea Sovietică în cazul variantei a doua, dacă Bulgaria se va uni cu Ungaria împotriva României? Ce ajutor poate să acorde ea în acest caz Turciei?

5. Ce cantitate de încărcături poate fi transportată regulat pe căile ferate în Polonia :

a) din Murmansk,

b) de la Marea Neagră?

Pe ce căi ferate poate fi îndreptat cursul transporturilor, pentru a împiedica cât se poate mai puțin aprovizionarea armatei ruse?

6. Ce port (porturi) sovietic putem folosi la Marea Neagră pentru efectuarea aprovizionării pe frontul ruso-polono-român?

7. a) Dacă problema trecerii trupelor sovietice prin Polonia va fi rezolvată corespunzător cu dorințele exprimate de misiunea militară sovietică, ar fi de acord Uniunea Sovietică să participe la asigurarea Poloniei cu alimente, armament, materii prime și alte materiale industriale?

b) Aceeași întrebare cu referire la România.

8. Ce cantitate de produse petrolifere rafinate, poate să furnizeze Uniunea Sovietică în caz de război? Va avea ea un număr suficient de tancuri petroliere pentru transportul lor?

Declarația ce trebuie făcută după aceste întrebări

Noi am pregătit o serie de întrebări relativ la politica sovietică în domeniul aviației; dar, fiindcă planurile aviației sovietice vor fi curând expuse și fiindcă această expunere poate să cuprindă răspunsul la unele din aceste întrebări, ne gândim să amănăm toate întrebările, privind aviația, până ce vom cunoaște planurile aviației sovietice.

Traducere din limba engleză

ÎNTREBARE DE ORDIN MARITIM MILITAR

Ce tipuri de vase de război franco-engleze și ce număr trebuie să opereze, după părerea Dvs., în Marea Baltică?

NOTELE LUATE LA ȘEDINȚA MISIUNILOR MILITARE ALE U.R.S.S.,
ANGLIEI ȘI FRANȚEI

din 17 august 1939

Ședința a început la ora 10.07.

S-a terminat la ora 13.43 minute.

Mareșalul K. E. Vorosilov (prezidează): Declar deschisă ședința misiunilor militare.

În ședința de astăzi vom asculta comunicarea privind forțele aviației ale Uniunii Sovietice. Dacă nu sînt întrebări, îmi voi îngădui să acord cuvîntul comandantului de armată de rangul al doilea, șeful forțelor aeriene de război (R.K.K.A.) Loktionov.

Comandantul de armată A. D. Loktionov : Șeful Marelui Stat Major al Armatei Roșii, comandantul de armată de rangul I Șapoșnikov în referatul său ținut aici a spus că pe câmpul de operațiuni din vestul Europei, Armata Roșie va trimite de la 5—5,5 mii de avioane de luptă. Acest număr constituie aviația de prima linie, în afară de rezervă.

Din cifra indicată, aviația modernă formează 80% cu următoarele viteze : avioanele de vânătoare — de la 465—575 km pe oră și mai mult ; bombardierele — de la 460—550 km pe oră. Raza de acțiune a aviației de bombardament — de la 1 800—4 000 km. Încărcătura de bombe — de la 600 kg pe avioane de tipuri vechi și pînă la 2 500 kg.

D-l mareșal de aviație Bernet a declarat că e mai bine să avem mai puține avioane de prima linie, preferînd înlocuirea lor reală în timp de război. Aceasta este just în sensul că forțele de producție ale industriei de avioane trebuie să fie de așa natură, ca să asigure pe deplin acoperirea pierderii avioanelor în timp de război, ceea ce este deosebit de important. Nu strică, totuși de loc, să le avem și în prima linie într-un număr care, în orice caz să nu fie mai mic decît numărul acestora la eventualii inamici. Acela care va intra în război cu aviația superioară, va avea, incontestabil, o mare superioritate față de inamic.

Raportul dintre aviația de bombardament, de vânătoare și de trupă este : cea de bombardament — 55%, de vânătoare — 40% și de trupe — 5%.

Fabricile de avioane ale Uniunii Sovietice lucrează în momentul de față cu un schimb și numai cîteva lucrează cu două schimburi fabricînd pentru nevoile armatei, în medie cîte 900—950 de avioane de război pe lună, în afară de aparatele civile și cele pentru instrucție.

În legătură cu întinderea agresiunii în Europa și în Est, industria noastră de avioane a luat măsurile necesare pentru sporirea producției în limitele acoperirii necesităților de război.

Personalul. Pregătirea personalului navigant și tehnic al forțelor aeriene se face după următorul sistem : tineretul considerat apt sub raport fizic pentru serviciul în aviație, își face instrucția inițială pe avioane-școală, în aerocluburi ; după aceasta își continuă învățătura de zbor în școlile de aviație și la cursurile scurte de unul pînă la doi ani. Aviatorii piloți și aviatorii observatori studiază în cele 19 școli de aviație ; personalul tehnic de toate specialitățile studiază în cele 8 școli tehnice de aviație. În afară de acestea, există patru școli pentru perfecționarea pregătirii tehnice și de zbor, adică în total 33 de școli. Pe lîngă școlile tehnice existente mai sînt cursuri de pregătire suplimentară a personalului tehnic și ingineresc. În toate școlile locurile sînt completate, ceea ce asigură completarea forțelor aeriene și a rezervelor.

Pentru pregătirea superioară de comandanți ai personalului navigant și de ingineri există la noi Academia Aeronautică. În afară de aceasta, flota civilă aeriană își are școlile sale separate pentru pregătirea personalului navigant și tehnic nu numai pentru completarea cadrelor, dar și pentru asigurarea rezervelor. Perfecționarea rezervelor instruite ale personalului tehnic și navigant se face în mod sistematic în centrele de instrucție și la unitățile de rezervă.

Folosirea aviației. Unitățile principale de aviație sînt gate de luptă într-un interval de 1—4 ore de la darea alarmei. Unitățile de serviciu sînt în permanență gata de luptă.

În perioada inițială a războiului, operațiunile forțelor aeriene vor corespunde planurilor elaborate de Marele Stat Major. Principiul general de operațiune al forțelor aeriene e determinat de cerința de a concentra eforturile tuturor mijloacelor, atît a celor de uscat cît și a celor din aer, în direcția loviturii principale. În consecință, operațiunile aviației se efectuează în strînsă legătură cu trupele de uscat de pe câmpul de bătălie în legătură cu acțiunea în curs de efectuare.

Telurile aviației de bombardament vor fi : forța vie a inamicului și o serie din importanțele lui obiective militare. În afară de aceasta, aviația de bombardament va primi sarcini de a opera asupra obiectivelor militare și adînc în spatele frontului inamicului. Aviația sovietică nu-și propune sarcina de a bombarda populația pașnică.

Aviația de vânătoare are sarcina, pe lângă cea de a apăra o serie de importante obiective militare, căi ferate și șosele, acoperirea concentrărilor de trupe, de uscat și de aviație, apărarea marilor orașe în strînsă legătură cu celelalte mijloace ale apărării — artileria antiaeriană și alte mijloace — lupta contra aviației inamicului și asigurarea operațiunilor de luptă ale aviației de bombardament și de asalt pe timpul de luptă, în strînsă colaborare cu acestea.

Faptul că bazele aviației se află pe aerodroamele operative, și activitatea unităților de aviație aflate în spatele frontului permit folosirea elastică a aviației pe front și în adîncime, evitîndu-se deplasarea inutilă a parcurilor de aviație.

Am terminat.

Mareșalul K. E. Vorosilov : Are cuvîntul mareșalul Bernel.

Mareșalul Bernel : Aș vrea, în numele misiunii franceze și engleze, să exprim generalului Loktionov recunoștința noastră pentru expunerea precisă a comunicării sale. M-a impresionat mult energia și spiritul de organizare cu care Uniunea Sovietică a știut să obțină rezultate atât de remarcabile în crearea aviației sale.

Cer permisiunea ca mai tîrziu să pun o întrebare sau două pentru precizarea unor momente care nu au fost pentru mine prea clare în comunicarea generalului Loktionov.

Generalul Valène : Aș putea pune câteva întrebări deoarece nu am înțeles bine unele pasaje din expunerea generalului Loktionov, în special cu privire la utilizarea bazelor.

Comandantul de armată A. D. Loktionov : De pe bazele din timp de pace aviația trece în urma alarmei pe aerodromurile de rezervă și se dispersează. Potrivit cu planurile comandamentului, aviația își ocupă aerodromurile sale de luptă, operative, cum le numim noi, unde de pe acum există rezerve necesare de benzină și muniții. Rețeaua de aerodromuri permite manevrarea aviației și pe front și în adîncime.

Mareșalul K. E. Vorosilov : Îngăduiți-ne să trecem mai departe la examinarea problemelor. Deocamdată, ne-au rămas de examinat întrebările puse misiunii noastre sovietice de către misiunile engleză și franceză. Aceste întrebări în număr de opt plus o alta de ordin maritim, decl în total nouă, sînt pe de o parte întrebări generale cu caracter politic abstract ; pe de altă parte, aceste întrebări cuprind elemente ale unor detalii și concretizări din relațiile viitorilor aliați și răspunsurile vor rezulta din faptul încheierii posibile a convenției militare dintre țările noastre. După această rezervă consider că e necesar să răspund pe scurt punct cu punct la aceste întrebări¹.

Prima întrebare : Care este părerea misiunii militare sovietice cu privire la posibilitatea intrării Italiei în război : a) în cazul cînd Uniunea Sovietică va semna pactul cu Anglia și Franța și b) în cazul cînd Uniunea Sovietică nu va semna pactul cu ele.

Părerea misiunii sovietice este următoarea : Italia nu poate rămîne deoparte în cazul unei agresiuni militare în Europa. Italia are cu Germania o alianță militară, obligînd ambele părți să opereze împotriva unei a treia. În afară de aceasta, șeful actual al Italiei d-l Mussolini, a declarat nu o dată și cu destulă precizie în auzul tuturor, că el și armata sa vor fi în toate împrejurările cu Germania. Cred că aceste fapte sînt cu totul suficiente pentru a ne face în această privință, o părere precisă.

Sfîrșitul acestei prime întrebări este următorul : dacă părerea misiunii militare sovietice este că e cu puțință ca Italia să intre în război, în acest caz care sînt operațiunile posibile ale Italiei dacă ea va începe aceste operațiuni din Albania.

Misiunea militară a Uniunii Sovietice regretă dar nu poate să-și concretizeze părerea sa în această problemă specială, pornind de la teza că Italia avînd mîinile libere poate, și

¹ Vezi textul complet al „Întrebărilor de ordin milita puse misiunii militare sov.” la p. 112—113.

evident, va opera din direcții diferite nu numai din direcția Albaniei, ci și direct la frontiera Franței, și de asemenea, e foarte probabil, și de pe teritoriul Spaniei. Nu mai vorbesc de Tunis și de insulele din Marea Mediterană. De aceea, pentru misiunea sovietică e greu și poate nici nu e nevoie să tragă concluzii concrete din această întrebare.

A doua întrebare ; Din cele trei variante deosebite de operațiuni schițate de misiunea sovietică, care e mai probabil că va fi adoptată de Germania și care este părerea misiunii militare sovietice cu privire la această problemă ?

Este foarte greu să prevezi intențiile Germaniei și cele ale conducătorilor ei. Drept dovadă poate servi și faptul următor : acum trei zile stimatul amiral Drax ne-a comunicat că Germania a mobilizat două milioane de oameni și se pregătește să înceapă războiul la 15 august.

Amiralul Drax : Nu, nu.

Mareșalul Vorosilov : Eu nu văd nimic rău în acest pronostic și atunci am fost de acord cu Dvs. Acest lucru putea să se întâmple, dar nu s-a întâmplat. Nici d-l amiral, nici d-nii mareșali și generali prezenți aici, nici întreaga noastră consfătuire nu pot din păcate prevedea cîtuși de puțin evenimentele, pentru că persoanele care pregătesc aceste evenimente sînt oameni care înțeleg bine importanța acțiunilor prin surprindere. Iată de ce îmi este greu să răspund cîtuși de puțin detaliat la a doua întrebare.

Amiralul Drax : Poate că observația mea a fost tradusă mai puțin precis. Vreau să lămuresc. Eu am spus că Germania a mobilizat două milioane de oameni și e gata de război, dar nu am spus că ea va începe războiul numai de la 15 august, ci am afirmat numai că începînd de la 15 august ea ar fi gata să-l înceapă în orice moment. Niciodată nu mi-am exprimat părerea cu privire la data precisă cînd Germania ar începe acțiunea.

Mareșalul K. E. Vorosilov : Îmi cer scuze față de d-l amiral dacă lucrurile se prezintă astfel ; translatorii au tradus însă atunci întocmai așa cum am spus eu aici că Germania a mobilizat două milioane de oameni și că există informații că la 15 va începe acțiunea. Iau și citesc însemnarea : Germania are deja mobilizate două milioane de oameni și începerea războiului din partea ei este desemnată pentru 15 august.

Amiralul Drax : nu, nu. Eu nu am spus așa.

Mareșalul K. E. Vorosilov : L-aș ruga atunci pe amiral să dea formularea sa exactă. Aceasta se poate face pe urmă. Dvs. plecați de la faptul că atunci s-a strecurat o neînțelegere. Cu toate acestea toate cele spuse de mine cu excepția referirii la vorbele d-lui amiral rămîn perfect valabile. Dacă va izbucni un mare război european și acest lucru este aproape indiscutabil, el va începe și pe neașteptate și în limite și proporții greu de prevăzut. De aceea eu nu pot răspunde nimic exact la cea de-a doua întrebare.

A treia întrebare : Dacă misiunea militară sovietică poate să dea date mai precise privind regiunile din teritoriul Romîniei unde ea consideră că e necesar să capete dreptul de acces și unde ea dorește să opereze.

Îmi este greu să răspund și la această întrebare, întrucît Romînia poate deveni obiect de atac în puncte diferite ale teritoriului ei. Și dacă Uniunea Sovietică ar fi pusă în situațiunea să-i acorde Romîniei ajutor, noi ar trebui să ținem seama de situația obiectivă existentă. Această situație ar determina și regiunile unde noi ar trebui să trimitem trupe.

A patra întrebare : Ce are de gînd să facă Uniunea Sovietică în cazul variantei a doua, dacă Bulgaria va face alianță cu Ungaria împotriva Romîniei. Ce ajutor poate să acorde ea în acest caz Turciei ?

La această întrebare îmi este foarte ușor să dau răspunsul. Franța și Anglia au cu Turcia pacte de ajutor reciproc. Aceste pacte obligă Anglia și Franța să apere Turcia. Dacă am încheia convenția militară a celor trei state, bineînțeles că în acest caz am participa la această

apărare a Turciei. Forțele Uniunii Sovietice sînt suficiente pentru a participa la acțiunea comună de apărare a Turciei.

A cincea întrebare : Ce tonaj de transport regulat poate fi trimis pe căile ferate în Polonia : a) de la Murmansk, b) de la Marea Neagră. Pe ce căi ferate poate fi îndreptat pentru a stînjiți cît mai puțin aprovizionarea armatei ruse ?

Această întrebare face parte din categoria acelor detalii despre care am vorbit la început. Dacă se va încheia convenția între țările noastre, din partea Uniunii Sovietice, se va găsi și tonaj suficient și destule posibilități pentru a ne îndeplini obligațiile față de aliați.

A șasea întrebare : Această întrebare face de asemenea parte din întrebările care deta- liază relațiile noastre viitoare. La Marea Neagră avem un număr suficient de porturi cu totul moderne care vor putea asigura toate nevoile de apărare ale statului nostru și ale aliaților dacă fi vom avea. Dacă d-l amiral și d-l general nu obiectează, am putea anunța acum pauza (nu sînt obiectîni).

Anunț o întrerupere de 15 minute.

(După pauză)

Mareșalul K. E. Vorosîlov : Ședința reîncepe. Eu vreau să răspund la întrebările ur- mătoare :

A șaptea întrebare : Această problemă se referă în întregime sau aproape în întregime la comisariatele noastre de economie națională și în primul rînd la comisariatul poporului al comerțului nostru exterior. Eu personal pot spune numai un lucru : Uniunea Sovietică va în- treține diferite relații comerciale cu țările prietene sau neutre nu numai în momentul războiului ci și acum în condiții de pace. Uniunea Sovietică are, după cum se știe, vii relații comerciale cu multe țări din Europa, America și Asia.

A opta întrebare : Uniunea Sovietică are o industrie petroliferă puternică în continuă dezvoltare. În legătură cu aceasta dispunem de un bun transport petrolier maritim, fluvial și feroviar care satisface pe deplin nevoile noastre și care e de asemenea în continuă dezvoltare. Și, se înțelege dacă convenția va fi încheiată, această problemă va fi rezolvată prin hotărîrile concrete ce se vor lua ca o consecință a pactului nostru.

Rămîne ultima întrebare de ordin maritim care sună în felul următor : care sînt tipurile și numărul forțelor maritime franco-britanice care trebuie să opereze, după părerea Dvs., în Baltica ?

Pentru a răspunde la această întrebare dau cuvîntul comisarului poporului al flotei mari- time de război, Kuznețov, amiral al flotei de rangul II.

Amiralul flotei N. G. Kuznețov : Numărul și tipurile vaselor din flota anglo-franceză pe care le-am socotit necesare să fie trimise în Marea Baltică vor fi definite și precizate definitiv după stabilirea amănuntelor cu privire la problemele puse mai sus (are loc o destul de îndelungată conversație între amiralul Drax și generalul Haywood). Trebuie numai să se țină seamă de faptul că netrimîndu-se în Marea Baltică un număr suficient de vase, va fi greu de rezolvat și sarcina principală a flotelor unite, adică distrugerea flotei inamicului. Nouă ne este mai greu să precizăm, propunerile concrete privind numărul și tipul vaselor decît d-lui amiral Drax. Iar sarcinile așa cum le înțelegem noi au fost expuse aici (din nou o lungă convorbire între amiralul Drax și generalul Doumenc).

Amiralul Drax : Mulțumesc comisarului poporului al flotei maritime de război a U.R.S.S. pentru răspuns. Aș vrea la ședința viitoare să mai pun cîteva întrebări.

Mareșalul K. E. Vorosîlov : Cine mai dorește să ia cuvîntul ? Ordinea de zi a fost epuizată. Trebuie să fixăm ziua pentru ședința următoare și programul ei de lucru. Am convenit deja să continuăm lucrările pînă la epuizarea problemelor ce se află pe ordinea de zi a consfătuirii noastre. Continuarea ședințelor noastre depinde acum în totul de primirea răspunsurilor la între-

bările puse de către misiunea militară sovietică, misiunilor militare ale Angliei și Franței. Am lucrat destul de temeinic și mie mi se pare că dacă în cursul zilei de astăzi și de mâine nu va sosi răspunsul de la guvernele Angliei și Franței, regretăm dar, în așteptarea acestui răspuns va trebui să întrerupem ședințele noastre pentru câțiva timp.

Generalul Doumenc : Vreau să mulțumesc în numele delegațiilor engleză și franceză pentru răspunsurile date astăzi de mareșalul Vorosilov la întrebările puse de noi. Unele din aceste întrebări necesită o studiere amănunțită și atentă. Sintem gata să punem întrebări suplimentare necesare pentru această studiere concretă. În ceea ce privește ședințele noastre viitoare, vom fixa ședința următoare pentru rezolvarea problemelor menționate. Aceasta nu ne va împiedica să așteptăm răspunsul la întrebarea principală.

Mareșalul Bernet : Mareșalul își amintește, fără îndoială, că astăzi dimineață eu am voit să pun câteva întrebări cu privire la aviație, pentru a lămurii unele puncte din planul expus de generalul Loktionov.

Generalul Haywood : Propun ca aceste întrebări privind aviația să se pună concomitent cu întrebările de ordin militar despre care a vorbit generalul Doumenc.

Mareșalul K. E. Vorosilov : Rămâne să rezolvăm problema : când va avea loc ședința următoare ? Misiunea sovietică consideră că va trebui să încetăm lucrările consfătuirii noastre până la primirea răspunsului. (Convorbire îndelungată între amiralul Drax, generalul Doumenc și generalul Haywood.)

Amiralul Drax : Mai avem încă mult de lucru și aceasta nu o putem face fără a primi răspunsurile la întrebările pe care am vrea să le punem.

Am întârziat cu lucrările dacă nu am primi răspunsurile. După părerea mea asemenea amânare nu e necesară, nu e de dorit și nu este în interesul celor trei misiuni. De aceea, eu propun să fixăm ședința următoare la 20 sau 21 august, cum va dori mareșalul.

Mareșalul K. E. Vorosilov : Ca și amiralul Drax misiunea sovietică consideră drept chestiunea cea mai importantă accelerarea lucrărilor consfătuirii noastre. Misiunea sovietică e gata în acest scop, nu numai să țină ședințe în fiecare zi, ci să și cheltuiască mai mult timp pentru aceste ședințe. Nu din vina misiunii sovietice însă, sintem nevoiți să încetăm lucrările.

Misiunea sovietică a anunțat deja că fără rezolvarea întrebărilor puse de ea, este lipsită de posibilitatea de a recomanda guvernului său diferite propuneri cu privire la problemele discutate aici. De aceea, regret, dar sint nevoiți să rog încă o dată și pe d-l amiral Drax și pe d-l general Doumenc să consimtă la întreruperea ședințelor noastre până în momentul când vor primi răspunsul de la guvernele lor. (Amiralul Drax, generalul Doumenc se consfătuiesc timp îndelungat).

Generalul Doumenc : Îmi permit să obiectez d-lui mareșal, că nu din vina noastră nu putem satisface dorința sa, deoarece ne-ați pus întrebări care sînt de competența guvernului și aceasta cere timp. Eu consider totuși că e util să fixăm ziua care poate fi ulterior remisă pentru mai târziu, dacă nu se va primi răspunsul. Eu propun să fixăm ședința pentru 20 august la ora 10 dim.

Mareșalul K. E. Vorosilov : Nu văd nevoia de a fixa ziua când nu sintem siguri că această ședință va avea loc. În numele misiunii noastre, declar că sintem în orice moment gata să convocăm ședința îndată ce răspunsul va fi primit de la ambele guverne sau de la unul din ele. Până la primirea acestui răspuns, eu recomand scumpilor noștri oaspeți să se odihnească, să vadă Moscova, să se ducă la expoziții și să se simtă ca acasă. Astfel, va fi mai bine și pentru problema noastră și pentru lumea din afară : anunțarea unei scurte întreruperi, e o chestiune firească.

Amiralul Drax : Noi am convenit că orice comunicare făcută presei trebuie să constituie rezultatul acordului comun al celor trei misiuni, și deoarece e vorba să amînăm lucră-

rile conferinței pe un termen nedefinit, presa va pune întrebări cu privire la acest lucru. De aceea, aș vrea să-l întreb pe d-l. mareșal dacă nu are vreo propunere cu privire la textul declarației pentru presă pe care va trebui poate s-o facem.

Mareșalul K. E. Vorosilov : Lucrul cel mai bun este acela de a nu face nici un fel de declarații. Misiunile noastre sînt misiuni militare reprezentînd Marele State Majore ale celor trei mari state. Lucrările consfătuirii noastre nu-i privesc de loc pe corespondenți, avizi de senzațional, atîta timp cît ea nu a luat vreo hotărîre sau alta. Întreruperea ședințelor noastre nu însemnează o ruptură ; iar reluarea cît mai grabnică a lucrărilor va depinde în întregime de misiunile militare ale Angliei și Franței și de guvernele lor (Consfătuire îndelungă între amiralul Drax și generalul Doumenc).

Amiralul Drax : Sînt de acord că nu e necesar să facem vreo declarație corespondenților ziarelor din Moscova. Consider totuși că trebuie să atrag atenția d-lui mareșal asupra faptului că atunci cînd noi vom comunica guvernelor noastre că conferința a fost amînată pentru un termen nedefinit, presa mondială va aprecia după toate probabilitățile, acest act ca o ruptură parțială sau provizorie , în special dacă nu se va face în presă nici o declarație cu privire la aceasta. De aceea eu cred că în aceste condițiuni, guvernele noastre ar prefera să facă o declarație presei. Dar aceasta este o problemă pe care o vor rezolva ele înșile. Dacă s-ar fixa totuși data ședinței noastre viitoare, ele nu ar socoti, după toate probabilitățile, necesar să facă declarații presei. Eu cred că mareșalul va lua acest lucru în considerație.

Mareșalul K. E. Vorosilov : Eu aș cere îngăduirea să facem o mică pauză, după care ne vom aduna și vom hotărî ce vom face mai departe (Nu sînt obiecțiuni împotriva întreruperii). Se anunță o întrerupere de 15 minute.

(După pauză)

Mareșalul K. E. Vorosilov : Misiunea militară sovietică primește propunerea de a fixa ședința viitoare într-una din zilele proxime — la 20 sau 21 și întreabă ce zi e mai acceptabilă pentru Dvs. — 20 sau 21 august.

Amiralul Drax : Noi am prefera 21 august Aceasta în cazul cînd răspunsul de la Paris și Londra nu va sosi înainte. În caz contrariu, noi vom cere să se fixeze ziua ședinței mai devreme.

Mareșalul K. E. Vorosilov : Din partea noastră nu sînt obiecțiuni. Permiteți-ne să declarăm ședința închisă.

Traducere din limba engleză
17.VIII.1939

ÎNTREBĂRI DE ORDIN MILITAR-MARITIM

1. Ce tipuri de vase de război franco-engleze și în ce număr trebuie să opereze în Marea Baltică, după proiectul Dvs. ?

Cum se presupune pătrunderea acestor vase în Marea Baltică, ținînd seama de faptul că trecerea prin Belt și Sund poate fi ușor închisă de nemți ?

2. Cum proiectați să asigurați aprovizionarea acestor forțe cu muniții, torpile și echipament maritim de război ?

3. Dacă, așa cum e probabil, singura intrare în Marea Baltică o constituie canalul Belomorskiî, care este capacitatea maximă a unui vas de război pe care l-am putea trece pe acolo ?

4. Dacă forțele maritime germane vor părăsi cu totul Baltica pentru a opera un atac concentrat contra vaselor aliate în Oceanul Atlantic, cât timp ar necesita deplasarea tuturor forțelor franco-engleze din Baltica prin acest canal în apele lor, pentru a se opune acestui atac?

Este necesar să notăm că distanțele prin Marea Albă pînă la bazele noastre maritime din Marea Nordului sînt următoarele: Rosyth — 2 630; Chatham — 3 000.

Aceste distanțe sînt mai mari decît distanța dintre Anglia și America peste Oceanul Atlantic.

5. Ce posibilități, în privința bazelor maritime de război, ne-ar putea oferi U. R. S. S. în Marea Baltică și pe litoralul Murmansk-ului.

Cît de repede vasele franco-engleze de suprafață ce-ar opera în aceste ape, pot fi conduse în docuri sau reparate efectiv la Kronstadt sau Leningrad, după căpătarea unor serioase avarii în luptă? Aceste lucrări ar avea în timpul iernii un ritm mai lent?

6. Are U. R. S. S. spărgătoare de gheață pentru a ține portul Kronstadt deschis în timpul iernii?

7. În ce măsură pot să dea ajutor forțele sovietice forțelor aliate maritime-militare la apărarea vaselor de escortă în partea de răsărit a Mării Mediterane? Cîte vase poate trimite U.R.S.S. din Marea Neagră pentru operațiunile comune cu aliații contra submarinelor italiene, contra insulelor Dodecanez și pentru menținerea comunicațiilor sovietice în Marea Mediterană?

8. Dacă Anglia a consimțit să trimită forțe maritime în Marea Baltică sau în Marea Neagră pentru a opera împotriva forțelor inamicului, concentrate în mod provizoriu în aceste regiuni, ar consimți oare U.R.S.S. să trimită forțe echivalente în Marea Nordului și în Marea Mediterană, dacă acolo vor opera forțe similare ale inamicului?

9. Este U.R.S.S. de acord ca, în cazul cînd un vas comercial ar fi reținut de către un submarin mai înainte ca vasul să fie scufundat trebuie să fie vizitat și să i se facă percheziție iar echipajul să fie trimis într-un loc, unde să se afle în siguranță?

Traducere din limba franceză
17.VIII.1939.

ÎNTREBĂRI DE ORDIN MILITAR

Prima întrebare: Între frontiera Dvns. și Prusia orientală sînt vreo 20 de zile de marș. Între Dvina și Neman se pot stabili pînă la șase itinerarii diferite. Pentru formarea unui front cu puternice poziții de plecare contra liniei întărite a Prusiei orientale trebuie să fie ocupați circa 200 km, ceea ce va necesita pînă la 20 divizii. Pentru pregătirea ofensivei trebuie să dispună de asemenea de rezerve de infanterie, artilerie și tancuri.

Pentru efectuarea tuturor acestor pregătiri, va trebui, evident, nu mai puțin de o lună, avînd în vedere măsurile prealabile de mobilizare.

E posibil ca în cursul acestei luni agresorul, îndată ce va stabili legătura pe uscat cu Prusia orientală, să pregătească chiar el operația în direcția orașului Riga și să încerce să angajeze lupta cu Armata Roșie pe frontul Riga — Grodno.

Crede oare delegația rusă că Armata Roșie va fi în stare să accepte această luptă cu forțe, cel puțin egale cu acele pe care le va putea concentra acolo inamicul?

Crede ea oare că va fi cu putință să ducă lupta pe acest front avînd, în vedere mai ales aprovizionarea cu muniții?

A doua întrebare: Am adresat delegației sovietice rugămîntea să indice regiunile din teritoriul Romîniei, în care Armata Roșie ar dori să obțină dreptul să-și introducă trupele, îndată ce situația va impune acest lucru.

În răspunsul primit se arată că va fi nevoie să se țină seamă de împrejurările concrete și că situația va preciza zonele de operație.

Cerem următoarea precizare :

Ce operații prevede delegația sovietică în caz de agresiune din partea Ungariei contra României ?

Prevede ea posibilitatea luptelor la sud de Carpați ?

Intrebarea a treia : Se vede că varianta nr. 3 interesează cel mai mult Uniunea Sovietică, deoarece în condițiile acestei variante ea desfășoară cele mai multe forțe.

Poziția pe care s-a situat delegația sovietică în prezent pune chiar pregătirea pactului în legătură cu problema politică privind țere state, ceea ce determină amânarea încheierii pactului.

Atâta timp cât pactul nu există situația în care ne-am afla, ar fi următoarea : armatele franco-engleze s-ar afla evident, în stare de război cu armatele germane, pentru că Germania ar comite în prealabil agresiunea contra Poloniei, pentru a ajunge în Letonia. Noi nu am avea însă nici un fel de operații coordonate în Marea Baltică sau pentru sprijinirea comunicațiilor Dvs. maritime atât în Oceanul Înghețat de Nord, cât și în Marea Mediterană.

Delegația franco-engleză socotește că aceste probleme ar putea fi examinate și discutate independent de starea în care se află problema principală, evitându-se astfel pierderea de timp.

NOTELE LUATE LA ȘEDINȚA ȚINUTĂ DE MISIUNILE MILITARE ALE U.R.S.S., ANGLIEI ȘI FRANȚEI

din 21 August 1939

Ședința a început la orele 11,03.
S-a terminat la orele 17,25.

Amiralul Drax (prezidează) : Declar ședința deschisă. Înainte de toate trebuie să declar mareșalului că ar trebui, în conformitate cu dorința sa, să amânăm ședința încă cu 3-4 zile. Noi am vrea să profităm însă de ședința de astăzi pentru a discuta trei sau patru probleme importante.

Trebuie să vă informez că s-au primit imputernicirile misiunii britanice și acum vor fi comunicate (Se citește textul imputernicirilor în limba engleză. Se va prezenta traducerea în limba rusă după ce se va primi textul original).

Trec acum la punctul al doilea. Deoarece mareșalul a dorit ca această ședință să aibă loc, aș vrea să-l rog să-și expună părerea cu privire la activitatea noastră viitoare.

Mareșalul K. E. Vorosilov : În numele misiunii Uniunii Sovietice vin cu propunerea de a întrerupe consfătuirea nu pentru 3-4 zile, așa cum cer misiunile engleză și franceză, ci pentru un termen mai lung și aceasta cu atât mai mult, cu cât membrii misiunii noastre sînt ocupați în aceste zile la manevrele de toamnă și în speranța că între timp se vor lămurii toate problemele care ne interesează pe noi toți într-o egală măsură. Mă refer la primirea răspunsurilor de la guvernele Marii Britanii și Franței la întrebările puse de misiunea sovietică (conversație între amiralul Drax și generalul Doumenc).

Amiralul Drax : L-aș ruga pe mareșal să indice mai precis termenul întreruperii.

Mareșalul K. E. Vorosilov : Regret, dar nu am posibilitatea să precizez mai mult acest termen, deoarece pentru noi, evident, nu e necesar în mod practic să ne întrunim pînă cînd misiunile engleză și franceză nu vor primi răspunsurile de la guvernele lor. Cred că dacă răspunsurile la întrebările noastre vor fi pozitive, atunci consfătuirea noastră va trebui să aibă loc cât mai repede. Iar dacă răspunsurile vor fi negative, eu nu văd, în general, posibilitatea continuării lucrărilor consfătuirii noastre, pentru că întrebările puse de noi, așa cum am adus în pre-

alabil la cunoștința înaltei noastre consfătuirii, sînt pentru noi hotărîtoare, fundamentale. Dacă nu se vor primi răspunsuri pozitive, atunci cred că va fi de prisos să ne întrunim.

Amiralul Drax : Înțelegem că membrii misiunii sovietice sînt foarte ocupați. Am fi bucuroși să dăm la întrebările marelui mareșalului un răspuns exact ; eu aș cere însă să facem o pauză, pentru a examina propunerea mareșalului, cu privire la termenul întreruperii consfătuirii. (Misiunea sovietică își dă asentimentul pentru a întrerupe ședința.) Se anunță întreruperea.

(După pauză)

Amiralul Drax : Noi cu generalul primim cu regret propunerea mareșalului privind amnarea consfătuirii.

Înainte de a ne despărți astăzi aș vrea să remarc, în numele misiunilor engleză și franceză, că am fost invitați aici pentru a elabora o convenție militară. De aceea ne vine greu să înțelegem acțiunile misiunii sovietice, a cărei intenție a fost, evident, să ridice chiar de la început complicate și importante probleme politice.

Conducătorii sovietici ar fi trebuit să-și închipuie că pentru primirea răspunsurilor la aceste întrebări a fost nevoie să luăm contact cu guvernele noastre, iar acestea la rîndul lor au trebuit să se pună în legătură cu alte guverne. Tocmai de aici rezultă întârzierea care este indezirabilă din orice punct de vedere. De aceea misiunile franceză și engleză nu-și pot asuma răspunderea pentru amînarea ce are loc. Deoarece noi putem primi răspunsurile de la guvernele noastre în orice moment, am ruga ca membrii misiunii sovietice să găsească timp pentru a participa în continuare la lucrări.

În încheiere expunem părerea noastră: sîntem oricînd gata să continuăm lucrările consfătuirii și considerăm că acest timp va fi întrebuițat cu folos. Asta este tot ce am avut să spun.

Repet încă o dată că sîntem gata să continuăm lucrările consfătuirii în orice moment, cînd veți dori. (Amiralul Drax a citit declarația sa după un text dactilografiat pe care se aflau diferite însemnări și corectări făcute cu creionul.)

Mareșalul K. E. Vorosilov : Rog pe d-l președinte să facem o pauză ca să ne putem sfătui pentru a da răspunsul.

Amiralul Drax : Înainte de a face aceasta aș vrea să supun cercetării mareșalului încă o problemă.

Mareșalul K. E. Vorosilov : Vă rugăm.

Amiralul Drax : Noi credem că nu trebuie să facem presei nici un fel de declarații care să indice că lucrările conferinței au fost amînate pe un termen nedefinit. Considerăm că o atare declarație în presă ar avea rezultate indezirabile, deoarece credem că conferința își va relua în curînd lucrările (ultima declarație a fost transmisă de către generalul Doumenc amiralului Drax. Generalul Haywood o traduce și amiralul Drax o citește. Declarația a fost scrisă de mîna). Se anunță o întrerupere pînă la ora 16.

(După întrerupere)

Amiralul Drax : Ședința reîncepe.

Comandantul de Armată B. M. Șapoșnikov : Comisarul poporului la departamentul flotei maritime militare, membru al misiunii noastre, este acum foarte ocupat și de aceea nu poate participa la această ședință.

Amiralul Drax : Luăm act de această comunicare și regretăm lipsa lui.

Mareșalul K. E. Vorosilov : Voi citi declarația noastră ca răspuns la declarația ce ni s-a făcut : „În declarația sa, amiralul Drax șeful misiunii militare engleze, în numele misiunilor militare engleză și franceză, a pus cîteva probleme la care misiunea sovietică consideră că este necesar să dea lămuririle sale.

1. În declarație se subliniază faptul că misiunile militare franceză și engleză au fost invitate în U.R.S.S. pentru a elabora o convenție militară.

Misiunea militară sovietică explică cum stau de fapt lucrurile.

Prezenta consfătuire a misiunilor militare ale Angliei și Franței și U. R. S. S. a constituit continuarea firească a tratativelor politice care au avut loc între reprezentanții Angliei, Franței și U.R.S.S., al căror țel a fost după cum se știe, elaborarea în comun al unui plan de împotrivire agresiunii în Europa.

În legătură cu aceasta, guvernul sovietic a declarat în repetate rânduri că el nu poate separa pactul politic de convenția militară care trebuie să constituie rezultatul tratativelor politice și militare dintre țările noastre. Consimțind la părerea guvernului sovietic, guvernele Angliei, și Franței și-au delegat misiunile lor militare în U. R. S. S.

2. În conformitate cu declarația sa, misiunii anglo-franceze îi vine greu să înțeleagă acțiunile misiunii sovietice a cărei intenție constă, după părerea lor, în ridicarea chiar de la început a unor complicate și importante probleme politice.

Intenția misiunii militare sovietice a fost și rămâne să se înțeleagă cu misiunile militare engleză și franceză cu privire la organizarea practică a colaborării militare a forțelor armate ale celor trei părți contractante.

Misiunea sovietică consideră că U.R.S.S. neavând frontieră comună cu Germania, poate să acorde ajutor Franței, Angliei, Poloniei și României numai în condiția trecerii trupelor sale prin teritoriul Poloniei și României, pentru că nu există alte căi de a lua contact cu trupele agresorului.

Așa după cum trupele engleze și americane în războiul mondial trecut nu ar fi putut lua parte la colaborarea militară cu forțele armate ale Franței dacă nu ar fi avut posibilitatea să opereze pe teritoriul Franței, tot astfel și forțele armate sovietice nu pot participa la colaborarea militară cu forțele armate ale Franței și Angliei, dacă nu vor fi lăsate pe teritoriul Poloniei și României. Aceasta este o axiomă militară. Aceasta este convingerea fermă a misiunii militare sovietice.

Spre mirarea noastră, misiunile engleză și franceză nu sînt de acord în această privință cu misiunea sovietică. Aceasta este divergența dintre noi.

Misiunea militară sovietică nu-și poate închipui cum au putut guvernele și Marele State Majore ale Angliei și Franței trimițînd în U.R.S.S. misiunile lor pentru tratative cu privire la încheierea unei convenții militare, să nu dea indicații precise și pozitive într-o chestiune atât de elementară ca trecerea și operațiunile forțelor armate sovietice contra trupelor agresorului, pe teritoriul Poloniei și României cu care Anglia și Franța au relații militare și politice corespunzătoare.

Dacă însă francezii și englezii transformă această problemă axiomatică într-o mare problemă necesitînd o studiere îndelungată, înseamnă că există toate temeiurile de a ne îndoi de năzuința lor pentru o serioasă și efectivă colaborare militară cu U.R.S.S.

Avînd în vedere cele expuse, răspunderea pentru tărăgănarea tratativelor militare, cît și pentru întreruperea acestor tratative cade, firește, asupra părților franceză și engleză”.

(Lungă deliberare între amiralul Drax și generalul Doumenc).

Amiralul Drax : Dorim să avem o mică pauză.

Se anunță pauza.

(După pauză)

Amiralul Drax : Ca răspuns la declarația mareșalului vreau să spun că dacă ar fi existat cea mai mică îndoială cu privire la seriozitatea intenției noastre de a încheia o convenție militară, noi am fi declarat deschis și imediat acest lucru.

Mi se pare că în prezentarea misiunii sovietice există unele neînțelegeri relativ la părerea noastră cu privire la planurile sovietice. Sînt departe de a fi în divergență cu privire la cele

trei variante ale planului care au fost expuse de către șeful Marelui Stat Major — Șapoșnikov. Problemele politice ce s-au ridicat sînt examinate (în momentul de față) de către guvernele noastre.

Evenimentele se desfășoară însă cu o mare rapiditate.

De aceea, pentru a nu pierde timp dorim să punem cîteva întrebări importante elaborate în limitele celor trei variante expuse. Vă rugăm să studiați aceste întrebări pentru a fi în stare să ne dați răspunsurile la ședința noastră următoare. Sîntem gata să examinăm aceste probleme oricînd ați dori.

În ceea ce privește chestiunea pusă de mine azi de dimineață, aș vrea să întreb : sînteți dispuși să vă întruniți cînd vom primi răspunsurile de la Londra și Paris ?

Mareșalul K. E. Voroișlov : Avînd în vedere incertitudinea situației relativ la primirea răspunsurilor, cred că e cel mai bine să nu decidem dinainte asupra zilei în care vom ține ședința consfătuirii noastre. Dacă misiunile engleză și franceză vor primi răspunsurile respective pozitive la întrebările puse de noi, misiunea militară sovietică va fi gata să se întilnească pentru a examina problemele schițate acum de noi și care trebuie să fie examinate în detaliu.

Amiralul Drax : Vă remitem în scris o serie de întrebări și v-am ruga să le studiați. Vă remitem de asemenea, o serie de întrebări de ordin maritim.

L-aș ruga încă pe mareșal să ne spună dacă are vreo propunere în legătură cu declarația de făcut presei. Întreb aceasta în legătură cu faptul că s-a făcut deja o declarație oficială care nu a fost coordonată mai dinainte cu celelalte misiuni.

Mareșalul K. E. Voroișlov : Cred că acum nu e necesar să ne luăm obligații reciproce privind comunicatele către presă. Misiunea sovietică nu se pregătește să dea nici un fel de comunicat cu privire la lucrările consfătuirii noastre. Dar ea nu poate garanta că diferite informații pot să ajungă în presă.

În ceea ce privește declarația d-lui amiral cu privire la faptul că în presă au pătruns în formații cu privire la lucrările consfătuirii noastre, lucrurile stau astfel :

Întreaga presă mondială, inclusiv cea engleză și franceză, au discutat în repetate rînduri și în mod detaliat problema că dificultățile în lucrările consfătuirii noastre provin de acolo că misiunea militară sovietică sau guvernul sovietic au pus în discuție problema garantării de către Anglia și Franța a frontierelor noastre din Extremul Orient. Cred că nu e necesar să vorbesc aici despre caracterul nefiresc și fals al acestei zarve a gazetelor. Numai astfel se explică declarația oficială a [agenției] TASS cu privire la faptul că problema frontierelor din Extremul Orient și de colaborare militară dintre Uniunea Sovietică, Anglia și Franța în Extremul Orient nu s-a pus și nu s-a discutat la consfătuirea noastră, iar divergențele există pe alte planuri.

Eu nu văd în aceasta încălcarea hotărîrii luate de noi de a nu da în presă comunicări despre [mersul] lucrărilor. Despre lucrări nu s-a comunicat nimic.

(Amiralul Drax deliberează cu generalul Doumenc)

Amiralul Drax : Luăm act de declarația mareșalului cu privire la comunicatul [agenției] TASS și mulțumim pentru explicația amănunțită.

Se poate oare trage de aici concluzia că înțelegerea noastră de a nu da nici un fel de comunicat în presă fără consultarea prealabilă a tuturor părților rămîne în vigoare ?

Mareșalul K. E. Voroișlov : Eu cred că consfătuirea noastră sistează lucrările pentru o perioadă mai mult sau mai puțin lungă ; de aceea nu e necesar să ne luăm acum angajamente. Eu repet totuși că misiunea noastră militară nu are de gînd să dea nici un fel de informație în presă.

Amiralul Drax : Luăm act de aceasta și declarăm că din partea noastră misiunile engleză și franceză nu se pregătesc nici ele să facă vreo declarație presei.

Comandantul de armată B. M. Șapoșnikov : Noi am primit din partea misiunilor militare engleză și franceză o serie de întrebări. Din partea sa, misiunea militară sovietică a pus puține întrebări suplimentare. Misiunea militară sovietică își rezervă dreptul să pună la continuarea lucrărilor o serie de întrebări pe care le va găsi necesare.

Amiralul Drax : Aceasta se înțelege de la sine. Iar acum, fiindcă programul consfătuirii noastre este epuizat, cer permisiunea să remit încă cinci întrebări privind forțele militare aeriene. Sînt de acord cu propunerea mareșalului de a amîna ședințele noastre, dar mai înainte țin să declar următoarele : aș considera că ar fi uimitor dacă răspunsul la problema politică ar întîrzia. Declar ședința închisă.

Traducere din limba engleză

ÎNTREBĂRILE MISIUNILOR MILITARE FRANCEZĂ ȘI ENGLEZĂ PRIVIND FORȚELE AERIENE

1. În cît timp pot fi mobilizate forțele aeriene sovietice pe fronturile Poloniei și Romîniei ?
2. Proiectează U.R.S.S. să opereze de pe bazele lor de aviație proprii sau de pe bazele avansate din Polonia și Romînia ?
3. Ar putea U.R.S.S. să aprovizioneze Romînia și Polonia cu avioane sau cu materiale necesare pentru construirea lor ?
4. Intenționează oare U.R.S.S., în caz de război să ajute Turcia cu avioane și utilaj ?
5. Dacă aerodromurile și terenurile de aterizare care în caz de război ar fi ocupate de forțele aeriene sovietice la frontiera de vest a U.R.S.S. sînt utile pentru operațiunile aviației în tot timpul anului, inclusiv toamna, iarna și primăvara ?

Limitarea operațiunilor aviației în anumite perioade ale anului se referă la toate sau numai la o parte din aceste aerodromuri ?

21 august 1939

PROBLEMELE TRATATULUI DE ISTORIA ROMÂNIEI

DEZBATERI ASUPRA PROBLEMELOR REVOLUȚIEI DIN 1848*

În ziua de 6 februarie a. c., a avut loc în aula Academiei R. P. R. prima dezbateri organizată de comitetul de redacție al volumului III al *Tratatului de istorie a României* în jurul problemelor celor mai controversate din istoria patriei noastre. Ședința prezidată de acad. P. Constantinescu-Iași — a fost consacrată discutării diferitelor chestiuni pe care le ridică revoluția de la 1848 în țările române.

Deschizând ședința, acad. P. Constantinescu-Iași a subliniat însemnătatea sarcinii dată istoricilor de cel de-al doilea congres al Partidului Muncitoresc Român, definind-o cu următoarele cuvinte: „A elabora cu forțele unui larg colectiv de cercetători științifici o istorie a României, care să sintetizeze de pe pozițiile învățurii marxist-leniniste, tot ce s-a realizat la noi pe tărîmul științei istorice, și care să însemne un pas înainte în dezvoltarea acestei științe, îndeosebi în soluționarea unor probleme de bază ale istoriei noastre”. Scoțînd în relief caracterul constructiv al metodei dezbaterilor, acad. P. Constantinescu-Iași a arătat însemnătatea problemelor supuse analizei.

La discuții au participat — prin intervenții substanțiale — numeroși specialiști din Capitală și provincie, reprezentînd institutele și facultățile de istorie din București, Cluj și Iași, Institutul de istorie a partidului, Școala „Ștefan Gheorghiu”, specialiști din cadrul Arhivelor Statului și ai Societății de istorie și filologie.

Curentele din conducerea revoluției de la 1848 din Țara Românească a fost cel dintîi referat supus dezbaterii. Autorul acestui studiu — Gh. Georgescu-Buzău — pune în discuție problema paternității proclamației de la Islaz. Arătînd că Ion Ghica, Grigore Tocilescu și C. Colescu-Vartic au atribuit lui Nicolae Bălcescu textul proclamației citată la Islaz în ziua de 9/21 iunie 1848, autorul referatului prezintă și opinia susținătorului lui Eliade, N. B. Locusteanu, care a acuzat pe Ghica de a fi frustrat pe Eliade de „opera” sa. În continuare, referentul înfățișează punctul de vedere al lui S. Albini, care a susținut că actul „în liniamentele sale generale a fost stabilit de toți împreună (de conducătorii revoluției) în discuțiile ce le-au avut”, dar care a opinat pentru „redactarea finală” a proclamației de către Eliade. Gh. Georgescu-Buzău acceptă concluzia lui Albini, adăugînd însă că „nu numai Eliade este acuzabil pentru partea negativă a proclamației”, ci și „marea majoritate a conducătorilor revoluției, care s-au aflat, cu deosebiri de nuanțe, mai mult sau mai puțin mărturisite, la unison cu Eliade”. Referatul înfățișează apoi părerile în această chestiune ale lui A. D. Xenopol și ale lui N. Iorga, susținători ai paternității lui Eliade, pentru a se opri mai mult asupra opiniei lui G. Zane că redactarea celor 21 puncte ale programei constituționale reprezintă rezultatul unei „opere colective”, în timp ce preambulul

* Text întocmit de Secretariatul general al Tratatului de Istorie a României.

și încheierea aparțin lui Eliade, Referentul nu acceptă acest punct de vedere și este împotriva atribuirii lui Bălcescu a „constituției”, „în ordinea în care cele 21 de articole au apărut în proclamația tipărită”, Nicolae Bălcescu neputând accepta ca articolul referitor la emanciparea și împroprietărirea clăcașilor să fie așezat abia la punctul 13 al „constituției”.

Autorul referatului supune analizei opiniile noii istoriografii marxiste față de problema paternității proclamației. Referentul arată că *Manualul Unic de Istorie a R. P. R.* a atribuit paternitatea lui Bălcescu, iar acad. P. Constantinescu-Iași și acad. Mihail Roller s-au pronunțat pentru redactarea proclamației de către Bălcescu și „diluarea” ei de către Eliade. Referatul nu-și însușește opinia lui N. Popescu-Doreanu, care atribuie lui Bălcescu rolul „precumpănitor în alcătuirea documentului”, căci — opinează referentul — „dacă ideile lui Bălcescu au rămas în proclamație, ele au fost cu totul învăluite de Eliade”. De asemenea, referatul critică pe autorul studiului *Nicolae Bălcescu și revoluția de la 1848*, deoarece — susține referentul — „nu observă că proclamația nu oglindește numai pozițiile celor doi frunțași ai revoluției, ci pe acelea ale celor două curente pe care le reprezentau”.

Prezentând propriile sale opinii, Gh. Georgescu-Buzău arată că în lucrarea *Aspectul agrar al revoluției din 1848 în Muntenia*, „a neglijat cu totul paternitatea proclamației”, pentru a se ocupa apoi cu prilejul publicării notelor dictate de Bălcescu lui Ghica, de programul revoluționar redactat în martie 1848 la Paris din inițiativa lui Bălcescu. În sfârșit, în lucrarea *N. Bălcescu*, Gh. Georgescu-Buzău a emis ipoteza denaturării textului proclamației de către Eliade. Încheind această parte a referatului, autorul conchide: „problema paternității proclamației de la Islaz cere noi eforturi de cercetare și de interpretare pentru a se ajunge la o concluzie mai conformă cu adevărul istoric, mai convingătoare și care să poată fi adoptată în cadrul *Tratatului de istoria României*”.

Trecând la o nouă analiză a problemei, referentul contestă veracitatea relatării lui Ion Ghica din una din scrisorile sale către Alecsandri privind paternitatea documentului luat în discuție și susține că proclamația amintită de Ghica nu este cea de la Islaz, ci versiunea întocmită la Paris — „un program într-adevăr revoluționar și lapidar” — pe care Tell într-o convorbire cu N. Rucăreanu o definea ca fiind „scurtă” și ca având drept articole: „1. Rădicarea gloatelor; 2. Împărțirea pământului”. Referentul susține că această proclamație redactată la Paris din inițiativa lui Bălcescu „avea să cadă, din cauza opoziției nu numai a lui Eliade, ci și a fraților Golești și probabil și a unora dintre membrii comitetului revoluționar, care s-au situat pe aceeași poziție, mai mult sau mai puțin fățiș”. În încheierea acestei părți a lucrării, autorul referatului afirmă că Bălcescu „n-a revendicat niciodată paternitatea” proclamației, ci „a atribuit-o comitetului revoluționar” și că „asupra acestui program se resimte... din plin intervenția lui Eliade, ceea ce explică de ce contemporanii au considerat-o ca operă a sa”.

Referatul cercetează apoi ipoteza „proclamația de la Islaz opera lui Eliade”. Se expune, în detaliu, argumentația lui N. B. Locusteanu din 1891 în favoarea paternității lui Eliade și se conchide: „Concluzia ce se desprinde din aceste amănunte este că Eliade redactase proclamația conform poziției sale, dar că această poziție a coincis și cu dorințele amicilor săi, care apoi au susținut-o în comitetul revoluționar pentru a fi votată... Programa, cu toate obiecțiunile pe care le-a stîrnit, «fu primită în unanimitate», de unde deducem că adversarii programei lui Eliade aflându-se în minoritate, au admis-o și ei. Nu integral, ci cu unele propuneri de modificări”. Referentul mai adaugă că „pînă la urmă, proclamația a apărut tot așa cum a conceput-o Eliade”, deși ea „nu trebuie însă considerată ca un reflex al poziției singulare a lui Eliade, ci al întregii aripi drepte din conducerea revoluției”.

În favoarea opiniei sale, autorul invocă mărturia lui Gr. Zossima și aceea a lui Al. G. Goleșcu, ultimul denumind documentul luat în dezbateri „proclamația lui Iliad”. Eufrosin Poteca, colonelul Ion Voinescu, C. D. Aricescu și fostul domnitor Gh. Bibescu sînt folosiți

de asemenea, pentru a se susține paternitatea lui Eliade. Propriile argumente ale acestuia din urmă sînt invocate, însfîșit de referent în susținerea tezei sale. Cu acest prilej, referatul amintește „apelul” adresat de Eliade domnitorului Bibescu pentru a-l invita să se pună în fruntea mișcării, apreciind acest document edificator „pentru a ne arăta începutul trădării cauzei revoluționare de către primul guvern provizoriu de la Islaz, alcătuit în marea lui majoritate din elemente capitulare ca I. Eliade Rădulescu, Christian Tell, Ștefan Golescu, N. Pleșoianu”. Autorul apreciază scrisoarea drept „începutul tranzacției cu vechea clasă dominantă” și susține că „la această tranzacție, Eliade a avut alături de sine și pe C. A. Rosetti și I. C. Brătianu”.

Referatul prezintă mai multe afirmații ale lui Eliade privind caracterul „anesteziant”, pe care acest fruntaș al revoluției din 1848 a vrut să-l dea proclamației de la Islaz, ca și intențiile sale de a da revoluției un caracter împăciuitoare. Între altele, se citează scrisoarea pe care Eliade o adresează domnitorului Știrbei și în care susține că „în trei luni ale regenerației române, nici o picătură de sînge nu s-a vărsat, nici o bonetă de cucoană nu s-a pierdut, nici un fir de barbă fanariotă nu s-a rătăcit”.

În concluzie, referentul afirmă că proclamația trebuie atribuită lui Eliade și „curentului de dreapta al cărui exponent era” și că ea „nu păstrează din primul program revoluționar prezentat de Bălcescu decît reformele preconizate de el și acestea în altă ordine decît aceea concepută de el”. Autorul referatului susține că cele dintîi reforme „enunțate în fruntea celor 21 articole ale constituției. . . privesc direct interesele burgheziei”, în timp ce articolele referitoare la emanciparea și împrumutarea clăcășilor ori la eliberarea țiganilor sînt așezate abia la punctele 13 și 14”. Referatul semnalează „indiciile” pactizării dintre burghezie și boierime (propunerea făcută lui Gh. Bibescu de a nu părăsi domnia, menținerea elementelor vechi în aparatul de stat, mușamalizarea procesului coloneilor trădători Odobescu și Solomon, modul de alcătuire a viitoarei adunări constituante propusă de Eliade, Cîmpineanu, C. A. Rosetti, Nicolae Golescu și alți conducători ai mișcării). „Întreaga această desfășurare a revoluției — conchide autorul — reflectează spiritul proclamației de la Islaz și deci al lui Eliade și al colaboratorilor săi din aripa dreaptă a conducerii. Împotriva acestui spirit a luptat neconținut poporul în frunte cu democratul revoluționar N. Bălcescu, în tot decursul celor trei luni de biruință”.

★

În referatul *Teze pentru istoria mișcării revoluționare din Moldova de la 1848*, Valerian Popovici subliniază de la început caracterul restrîns — în ceea ce privește „amploarea” și „intensitatea” — al luptei revoluționare moldovene, „în comparație cu revoluțiile din Țara Românească și Transilvania”. Autorul referatului critică însă limitarea mișcării revoluționare din Moldova de către istoricii din trecut „numai la evenimentele din martie 1848”.

După ce discută problema revoluției în lumina gândirii marxist-leniniste, referatul analizează situația economică a Moldovei în preajma anului 1848. „Agricultura — scrie autorul — se afla în acea vreme într-o stare înapoiată, se foloseau unelte de muncă rudimentare și se baza pe mîna de lucru iobagă”; munca salariată se utiliza „doar pentru puținele forme de cultură noi care cereau o specializare”. Cu toate încercările sporadice de a se utiliza unelte noi, agricultura „se dezvoltă numai extensiv, prin continuarea defrișărilor”. Industria „nu ieșise din faza manufacturieră”, se extrăgeau cărbuni la Comănești și se extrăgea păcură, dar „nu se putea vorbi de o industrie în adevăratul înțeles al cuvîntului”. Referentul — după ce enumeră cele cîteva întreprinderi industriale ale Moldovei — conchide că „aceasta nu ne poate duce la concluzia că la mijlocul secolului al XIX-lea exista un capital industrial în Moldova”. În privința exportului de cereale, referatul arată că „economiiștii și istoricii burghezi au exagerat mult însemnătatea exportului de cereale a Țărilor Romîne în prima jumătate a secolului al XIX-lea”.

Atribuind relațiilor feudale și jugului otoman cauza dezvoltării lente a economiei Moldovei, referentul afirmă că „în aceste condiții nu se putea dezvolta o burghezie industrială puternică, care să ducă în mod revoluționar lupta pentru înlăturarea regimului feudal”. „Ținra burghezie din Țările Române — continuă referentul — era în cea mai mare parte expresia capitalului comercial și cămătăresc”, care „legat de circulația mărfurilor” n-are „o bază proprie de producție” și „se bazează pe forme de producție precapitaliste”. Arătând că „exponenții acestui capital nu aveau interes și nici puterea să schimbe radical vechile relații de producție”, autorul referatului susține teza colaborării burgheziei cu feudalismul. „Acest fapt — scrie referentul — a contribuit la ruinarea clasei dominante chiar în lăuntru ei, pe de o parte, iar pe de altă parte a limitat caracterul revoluționar al acestei burghezii înobilate”. Referentul susține existența unui proces de „îmburghezire a boierimii”, arătând că „o parte” din boierime, interesată în „marea producție de mărfuri agricole”, „se apropie de ținra burghezie, care lua ființă” și urmărește „să fie beneficiară relațiilor noi de producție”. „Dar această boierime — arată referentul — nu voia să renunțe decât la acele legi și practici feudale, care-o împiedicau să devină beneficiară formelor noi de viață economică... Ea nu urmărea abolirea completă a regimului feudal”.

Sintetizându-și teza autorul referatului arată că „pe drumul dezvoltării capitaliste în Țările Române, în condițiile arătate, s-au întîlnit burghezia în formare, slabă încă, cu acea parte a boierimii interesată în schimbările social-economice ale epocii noi care se anunța — fiecare din aceste două clase avînd limitele lor în acțiunile ce urmărea să le întreprindă”. Această „întîlnire” a făcut să se urmeze „calea reformelor” și să se ocolească „calea exploziei revoluționare”. „La noi — mai afirmă referentul — lipsea un « tiers état » puternic, cu poziții dominante în producție, care să atace și să înfrîngă, în fruntea maselor de țărani, cetatea învechită a feudalismului”.

În continuare, referentul analizează contradicția fundamentală de clasă „dintre boieri și țărani iobagi”, subliniind apăsarea țărănimii, forța revoluționară a acestei clase și faptul că în Moldova aceasta „a fost ignorată complet, cel puțin în faza inițială a mișcării revoluționare”. „Dacă țărănimia ar fi fost atrasă în lupta antifeudală — arată referentul — și s-ar fi realizat un acord cu revoluția maghiară — idee pentru care a militat N. Bălcescu — anul 1848 în sud-estul Europei ar fi avut o altă istorie”.

Trecînd la studierea formelor de organizare ale mișcării revoluționare moldovene din 1848, autorul prezintă în linii mari informații privind societatea revoluționară secretă „Asociația Patriotică”. După ce semnaleză legăturile dintre revoluționarii moldoveni cu cei munteni, autorul conchide că „arestările din Moldova din 1846 au dus la dezorganizarea « Asociației Patriotice », lipsindu-se astfel revoluția moldoveană, care va izbucni doi ani mai tîrziu, de nucleul revoluționar cel mai înaintat și capabil să organizeze lupta”. Referatul amintește manifestarea opoziționistă a corporațiilor din martie 1846, planul comun de acțiune moldo-muntean de la Paris, criza din Moldova din anii 1847—1848, pentru a stărui apoi asupra desfășurării evenimentelor revoluționare din 1848.

Referentul susține existența a două faze în mișcarea din Moldova. „În prima fază — arată autorul referatului — se desfășoară evenimentele din luna martie 1848, urmate de înăbușirea mișcării prin măsurile luate de Mihail Sturdza, iar în a doua fază se dezvoltă adevărata ideologie revoluționară moldoveană și se iau măsurile de organizare a unei noi lupte revoluționare, care de data aceasta să aibă strînsă legătură cu revoluția munteană”. Analizînd petiția-proclamație din 28 martie 1848, referentul o compară cu petiția-adresă din Galiția, de la 18 martie 1848, ale cărei cereri „erau expresia alianței dintre burghezia liberală polonă și moșierimea liberală”, arătînd că fruntașii pașoptiști moldoveni — D. Rallet, M. Kogălniceanu și V. Alecsandri — au susținut în prima fază „necesitatea de a se folosi calea legală”, mișcarea păstrînd „un caracter protestatar-legalist”.

În cea de-a doua fază, mișcarea din Moldova „capătă un caracter revoluționar” și militează pentru înlocuirea Regulamentului Organic printr-o constituție burgheză. Referatul caracterizează „Prințipiile noastre pentru reforma patriei” de la Brașov, din 12/24 mai 1848, drept un text „cu adevărat revoluționar”, amintind că prin acestea se cerea „desființarea boierescului și improprietărea țăranilor fără nici un fel de răscumpărare din partea lor”, ca și „Unirea Moldovei și a Valahiei într-un singur stat neatrnat românesc”. Autorul apreciază „Prințipiile” ca „cel mai înaintat program al revoluției de la 1848 în Țările Române”, dar relevă faptul că „acest program revoluționar înaintat... n-a fost adus în fața maselor” și că „prin această atitudine pașoptiștii moldoveni au stat în mod evident mult în urma conducătorilor revoluțiilor munteană și transilvană”. Mai târziu, Kogălniceanu a redactat, din însărcinarea fruntașilor pașoptiști, „Dorințele partidei naționale din Moldova” și un proiect de constituție. Potrivit referatului, de data aceasta „ideile cele mai înaintate din programele ce le-a avut în față, trecute prin filtrul gândirii progresiste a lui M. Kogălniceanu, dar de un progresism moderat, își pierd din strălucirea lor, topindu-se într-un program de reforme burgheze”.

Referentul arată că în „Dorințele partidei naționale” se renunță la improprietărea fără răscumpărare, dar se consideră Unirea celor două țări românești drept „cheia de boltă fără de care s-ar prăbuși tot edificiul național”. „Dacă la Kogălniceanu — conchide însă autorul — nu găsim avântul luptei revoluționare; calcul, logică și argumentare științifică stau la baza programului de reforme redactat de el; meritul lui constă în faptul că pe linia reformelor social-politice pentru binele poporului, a țăranilor în special, a stat toată viața, spre deosebire de mulți fruntași ai revoluției de la 1848, care au avut atunci idei mai radicale, dar după înăbușirea revoluției, au trădat ideile ei, s-au aliat cu marea boierime, îngroșând rîndurile monstruoasei coaliții, netezind calea spre regimul burghezo-moșieresc în România”.

Referatul analizează apoi activitatea emigrației revoluționare moldovene. Se dau detalii privind modul de lucru al comitetului revoluționar din exil, ca și asupra legăturilor sale cu revoluționarii din Iași și cu cei munteni. Se înfățișează acțiunea dusă de revoluționarii moldoveni — în cea de-a doua fază a mișcării — în sînul țărănimii, ca și activitatea lor în emigrația europeană, dincolo de hotarele Bucovinei.

În continuare, autorul subliniază că „în Moldova, ca și în Țara Românească, una din cele mai importante probleme ale revoluției de la 1848 a fost cea țărănească”, arătînd că „în funcție de felul cum această problemă se reflectă în programul revoluționar și cum se lupta pentru rezolvarea ei, revoluția se poate sprijini sau nu pe adevărata masă revoluționară din țările agrare, țărănimea”. Referentul susține că petiția-proclamație din martie 1848 „aproape a ignorat problema țărănească”, aceasta fiind însă prezentă la emigrați. Referentul emite apoi teza că „poziția șovăielnică a revoluționarilor moldoveni față de problema țărănească, poate fi explicată prin aceea că funcțiunea liberalilor burghezi a fost îndeplinită de boierime, de păturile de mijloc îmburghezite ale acesteia”. El mai opinează că „lipsită de forța revoluționară a țărănimii, o revoluție în condițiile istorice de la noi, nu putea fi victorioasă”. Referentul susține apoi că cea de-a doua problemă a revoluției — „problema națională, unirea Țărilor Române” — s-a bucurat de „adeziunea completă” a tuturor revoluționarilor, moderați sau mai înaintați.

Analizînd rolul factorilor externi „în evoluția mișcării revoluționare moldovene” autorul relevă înfrurirea exercitată de ideile revoluției franceze din 1789 și de acelea ale mișcărilor revoluționare polone, „influența programului și tacticii de luptă revoluționară munteană și transilvană”, ca și faptul cunoașterii situației revoluționare din Ungaria. Referentul dă o explicație „bunăvoinței” austriace față de emigrații moldoveni, amintind scopurile Austriei și silințele ei de „a contracara influența Rusiei țariste de partea căreia se afla marea boierime conservatoare în frunte cu Mihai Sturdza”.

„În condițiile istorice date — conchide în referatul său Valerian Popovici — mișcarea moldoveană de la 1848, protestatară și legalistă în forma ei inițială, revoluționară în a doua formă, nu a putut rezolva problemele pe care le ridică o revoluție burgheză, rezultat la care pînă la urmă n-a putut ajunge nici revoluția munteană, care reușise la un moment dat să cucerască puterea și să înlocuiască temporar vechiul regim. Dar această mișcare revoluționară cit și revoluțiile din Țara Românească și Transilvania au totuși o deosebită importanță. Anul 1848 a dat o însemnată contribuție la cristalizarea ideilor sociale și naționale, la dezvoltarea spiritului revoluționar în masele populare, pregătind astfel condițiile pentru dezvoltarea istorică viitoare a Țărilor Române”.

★

Ultimul referat supus discuțiilor a fost studiul prof. Victor Chereșteșu, *Întelegerile mișcărilor sociale și naționale române după adunarea de la Blaj (iunie-august 1848)*. Referentul analizează rezultatele imediate ale revendicărilor marii manifestații de la Blaj. Se subliniază că revendicările naționale și în primul rînd împiedicarea unirii Ardealului cu Ungaria — „ceea ce Bărnuz a considerat ca obiectiv principal al adunării de la Blaj” — n-au fost împlinite de curtea de la Viena, care nu voia „să rupă în mod deschis cu guvernul ungar și cu cercurile liberale din Ardeal”. În privința revendicărilor țărănimii, hotărîrea dietei de la Cluj, privind unirea cu Ungaria și introducerea legilor ungurești, „de fapt a desființat robotele și dijmele iobagilor”. În schimb, proprietarii — sprijiniți de administrația veche — se opun desființării practice a relațiilor feudale în agricultură. Țăranii se pregătesc și ei de luptă.

Referatul prezintă revendicările naționale ale românilor din Banat, formulate la Lugoj (15—22 iunie 1848) și semnaleză participarea românilor la alegerile pentru adunarea Ungariei. Autorul referatului distinge patru grupări în sînul conducătorilor românilor ardeleni. În centrul celei dintîi se situează — potrivit referatului — Gh. Bariț, luptător „împotriva asupririi naționale a poporului român”, dar, totodată, partizan al colaborării cu poporul maghiar. Cea de-a doua grupare este reprezentată de Avram Iancu. Acesta se afla „pe o poziție de luptă pentru lichidarea jugului feudal” și membrii grupării sale „se considerau purtătorii de cuvînt ai revendicărilor sociale ale țărănimii” și „militau și pentru postulatele naționale, pentru recunoașterea independenței națiunii române”.

Simion Bărnuz era în fruntea celei de-a treia grupări, care reprezenta interesele burgheziei române și care — lăsînd „pe al doilea plan desființarea iobăgiei” — dădea prioritate luptei naționale. „Pătruns de spiritul naționalist — îl caracterizează referentul pe Bărnuz — el n-avea încredere în legile elaborate de revoluția ungară și nici în revoluționarii unguri” și pretindea înainte de toate desființarea „iobăgiei naționale”. În centrul celei de-a patra grupări, care se găsea „pe o poziție antinațională, retrogradă”, era episcopul Șaguna, „care căuta să slujească interesele curții imperiale de la Viena”, dar care, totodată, încerca să nu piardă „nici încrederea guvernului din Pesta”. Pe o poziție similară — de data aceasta mai apropiată de nobilimea maghiară — se găsea și episcopul greco-catolic Lemeni. În sfîrșit, în partea de vest și nord a Transilvaniei, conducătorii românilor „șineau la limba și cultura națională, cereau respectarea deplinei egalități în drepturi pentru toate naționalitățile” și „puneau pe primul plan lupta împotriva sistemului absolutist, împotriva privilegiilor feudale, pentru eliberarea iobagilor”. Ei „căutau să îmbine mișcarea revoluționară română cu cea maghiară și a altor popoare din imperiul austriac pentru înscăunarea unor rînduiri democratice, care să asigure libertatea și dezvoltarea tuturor popoarelor de pe teritoriul Ungariei”.

Referentul descrie ruptura ce se produce în toamna anului 1848 între curtea de la Viena și guvernul maghiar, arătînd că aceasta „a dat semnalul pentru războiul civil”. Analizînd situația din Ardeal, autorul referatului explică alăturarea miilor de țărani de „intelectualii români, gru-

pați în jurul lui Bărnau”, în cea de-a treia adunare de la Blaj, prin sabotarea de către proprietari a drepturilor ce le fuseseră acordate. Conflictul social degenerază într-o luptă națională între români și unguri, iar țărani români se împotrivesc recrutării lor în armata maghiară. „Astfel, notează referentul, în toamna anului 1848, ca urmare a poziției lor greșite pe care s-au situat atât unii conducători români, cât și unii conducători maghiari, datorită agitației naționaliste din ambele părți, acolo unde aproape toți iobagii erau români și aproape toți proprietarii de moșii unguri, conflictul social între iobagi și nemeși proprietari a apărut ca o luptă națională între români și unguri”. Această situație este caracterizată în referat drept „o grea lovitură pentru cauza revoluției”.

Înfrângerea forțelor maghiare și secuiești de către armata lui Puchner, urmată de contraacțiunea generalului Bem în armata căruia se găseau și 3000 de români, încheie în Ardeal anul 1848. În martie 1849, „toată Transilvania era în mâinile trupelor lui Bem”, singura excepție fiind regiunea munților Apuseni stăpînită de moșii lui Avram Iancu, care — potrivit referatului — „prin lupta lor izolată pentru pămînt au ajutat, de fapt, contrarevoluția”. La 14 aprilie 1849, Ungaria se declară o republică independentă, dar, totodată, „conducătorii revoluției n-au avut însă tăria să elimine elementele șovăielnice și trădătoare din guvern, parlament și armată”, ceea ce a dus pînă la urmă la capitularea de la Világos (Șiria).

Referatul arată că în partea de vest și nord a Transilvaniei românilor „au mers, în mare parte cu revoluția ungară”, dar că deputații români, partizani ai acestei revoluții, „și-au ridicat glasul în repetate rînduri, atât pentru drepturile limbii naționale, cât și pentru revendicările țărănești”. Autorul referatului susține că un grup de deputați români s-a încadrat „în grupul radical al Camerei, alături de acei deputați maghiari care și în problema națională aveau o poziție mai înaintată”; în fruntea acestor frunțași români s-a găsit Murgu, care „era ferm convins că, prin dobîndirea și asigurarea drepturilor cetățenești, poporul român va găsi o soluție justă și în problema națională”.

Victor Chereșeșu acordă un loc de seamă concepțiilor lui Bălcescu în „problema revoluției burgheze din Ardeal și Ungaria” și în aceea „a relațiilor dintre diferitele popoare în cadrul acestei revoluții”. Referentul afirmă că Bălcescu „a cumpănit bine ce se putea realiza în problema românilor din Transilvania în 1848, fără a primejdui cauza unității luptei popoarelor, cauza revoluției generale, de a cărei victorie depindea și libertatea, eliberarea de despotism a românilor, atât a celor din Țara Românească și Moldova, cât și a românilor din Transilvania”. Marele democrat revoluționar urmărea realizarea într-o primă etapă a unității Țării Românești cu Moldova, „chiar și în cazul, dacă în Transilvania românilor ar trebui să facă unele concesii vremelnice”. Totodată, Bălcescu — susține referatul — „era convins că națiunile nu se pot dezvolta decât numai sub un regim de libertate” și că „ideea democrației nu se împacă cu cea a supremației naționale”. Autorul referatului mai susține că Bălcescu „n-a uitat nici o clipă că, în acel moment istoric, Ungaria era singura țară care lupta cu armele împotriva despotismului, țară care mergea cu curaj și demnitate națională sub steagul revoluției”.

Referatul prezintă etapele acțiunii de împăcuire din 1849 — „proiectul de pacificare”, semnat de Bălcescu și Kossuth și legea naționalităților — relevînd planul lui Bălcescu de a realiza conviețuirea pașnică a popoarelor și de a transforma lupta revoluției ungare „în lupta pentru liberarea popoarelor din estul Europei”. Se semnalează planul lui Bem de a răscula poporul român din Moldova și Țara Românească, acționînd în concurență cu Avram Iancu.

Referentul susține teza înclinațiilor lui Avram Iancu spre o înțelegere cu guvernul revoluționar maghiar, arătînd că Iancu „n-a urt nicicînd poporul maghiar, ci a urt trufia nobililor” și că „era gata să trateze o înțelegere romîno-maghiară”. Totuși — potrivit referatului — „așteptînd de la Viena împlinirea revendicărilor naționale și sociale, înduși în eroare de promisiunile

„Inșelătoare ale Curții imperiale”, Iancu și ai săi „au făcut jocul reacțiunii habsburgice”, care „a folosit arma otrăvită a dezbinării naționale pentru a slăbi forțele revoluției în Transilvania”.

În partea finală, referatul analizează urmările revoluției: refacerea vechiului absolutism, pedepsirea a mii de luptători din rândul revoluționarilor — inclusiv români ce urmaseră cauza revoluției ungare — dezamăgirea conducătorilor români din Transilvania, în frunte cu Avram Iancu. Discutând cauzele înfringerii revoluției, referentul semnalează — în afara cauzei externe a intervenției țariste — cauzele interne: „mentalitatea nemeșimii proprietare” — care n-a mers pînă la capăt „în curățirea gunoaiului feudal” — și „nerezolvarea problemei naționale”.

Dacă „guvernul ungar n-a înțeles problema națională într-un stat multinațional”, nici burghesia diferitelor popoare ale Austriei — potrivit tezei profesorului sovietic Kan — n-a înțeles să-și subordoneze interesele naționale și de clasă „intereselor luptei popoarelor europene împotriva feudalismului și absolutismului”. De aceea, arată referentul, „nu se poate trece ușor peste vina unor conducători români, în frunte cu Bărnuț, care, în speranța că vor dobîndi drepturi naționale, au ajutat pe habsburgi împotriva revoluției și au contribuit astfel la menținerea imperiului habsburgic, acestui stat polițist, reacționar, care a fost și înainte de 1848 și a rămas pînă la prăbușirea lui, o închisoare a popoarelor”.

Referentul critică pozițiile istoriografiilor naționaliste română și maghiară în problema revoluției de la 1848, ca și încercarea de a se atribui evoluția evenimentelor din 1848 „unei situații fatale”, căci „față de această concepție — scrie el — care încearcă să nege vina conducătorilor naționaliști din 1848 stă realitatea, că o mare parte a conducătorilor și populației române slovace și sârbe, din Ungaria, a mers cu revoluția și nu cu împăratul austriac și țarul Rusiei”.

Conchizînd, autorul arată că „revoluția din 1848 a schimbat, cu toate că a fost înfrîntă, raporturile feudale ce existau între proprietarii nemeși și iobagi”. La această înlăturare au contribuit „din plin” luptele țărănimii române, care „au fost, în esență, lupte antifeudale, chiar și atunci cînd ele au luat sub înfrîntarea conducătorilor intelectuali, un aspect național”. Totuși chiar și după 1848 „problemele fundamentale sociale ale maselor muncitoare au rămas nerezolvate”, probleme care nu și-au găsit împlinirea definitivă decît în urma Marii Revoluții Socialiste din Octombrie și a victoriei Uniunii Sovietice asupra fascismului, cînd s-au lichidat în Ungaria și România „ultimile rămășițe feudale” și „s-a putut păși și la lichidarea naționalismului burghez, învrăjbitor de popoare, și la înlocuirea lui cu patriotismul socialist și internaționalismul proletar”.

★

Dezbaterea în jurul celor trei referate a fost deosebit de vie. Intervențiile s-au situat — în general — la un înalt nivel științific și criticile au fost constructive. S-au adus sugestii pentru dezbateri viitoare. Astfel, chiar de la începutul discuțiilor, s-a propus ca în viitor referatele să ia în discuție un număr mai mare de chestiuni și nu să se limiteze la un singur aspect. Trebuie de reținut o observație a lui L. Boicu privind cel de-al treilea referat: „Ne întrebăm dacă nu era mai indicat să ni se prezinte un referat în care să găsim principalele probleme, insuficient de bine lămurite sau controversate, din revoluția din Transilvania și nu o comunicare în care se tratează numai o anumită perioadă a revoluției”.

Într-o intervenție (P. P. Panaitescu) s-a cerut integrarea revoluției transilvane din 1848 în ansamblul revoluției generale românești. În același sens Gh. Ungureanu a recomandat în intervenția sa să se facă „o legătură mai strînsă între evenimentele social-politice, care se desfășurau în Țara Românească, Transilvania și Moldova, în același timp, începînd chiar cu 1840”. În același sens a intervenit și Cornelia Bodea, aducînd ca argumente concrete: „planul de luptă pentru sincronizarea revoluției moldo-române, care s-a elaborat la Paris, în discuțiile, care au avut loc în luna martie între revoluționari”, formularea în bună parte identică și simultană a

„Prințipilor” de la Brașov ale revoluționarilor exilați moldoveni și a proclamației de la Blaj și „participarea românilor din Moldova și Țara Românească la Adunarea de la 3/15 mai”, care „nu poate fi privită ca un fapt izolat și întâmplător”. De asemenea, în această intervenție s-a semnalat „instrucțiunile” pe care le cer Axente, Laurian și Roman, înainte de a pleca din București spre Ardeal, ca și detaliul inedit cuprins într-un memoriu al lui Pleșoianu că „ziua revoluției /în Țara Românească/ s-a mai prelungit din pricina celor duși în Transilvania”.

★

Referatul privind revoluția de la 1848 din Țara Românească a stîrnit discuții animate. „Ne întrebăm — a spus L. Boicu — dacă subiectul referatului ales pentru revoluția de la 1848 în Țara Românească a fost cel mai indicat. Problema paternității proclamației de la Islaz este o chestiune controversată, care merită să fie supusă unei largi dezbateri și care trebuie rezolvată. Dar nu e nici singura chestiune controversată a temei și nici cea mai importantă”.

În același sens s-a pronunțat și V. Rață, pentru care această chestiune „nu este una dintre problemele esențiale, principale”; iar V. Maciu a arătat că „determinarea paternității proclamației de la Islaz ajută la clarificarea problemei genezei curenților în revoluția de la 1848 în Țara Românească, dar nu poate arăta care au fost aceste curente, cum s-au manifestat ele și în ce fel s-au produs divergențele între ele”. În sfîrșit, Dan Berindei a afirmat în intervenția sa că „proclamația de la Islaz reprezintă baza ideologică a revoluției muntene de la 1848”, dar că există „destule probleme importante și suficiente de controversate, care puteau fi puse în discuție”. Între acestea a enumerat: atitudinea claselor și păturilor sociale față de revoluție, rolul maselor, organizarea luptei maselor, curentele din sinul conducerii revoluției, problema rezistenței armate și atitudinea acestor curente față de ea, ca și față de problema agrară, problema unității naționale etc...

L. Boicu a dezbătut — legat de intervenția pe care a făcut-o în această chestiune — problema caracterului revoluției de la 1848 în Țara Românească, declarîndu-se pentru caracterul ei burghez și nu burghezo-democratic, deoarece „programul revoluției are un caracter prin excelență burghez”. A existat și „o tendință de a da revoluției burgheze un caracter democratic revoluționar”, aceasta aparținînd aripei radicale condusă de Bălcescu, dar ea a rămas „în cea mai mare parte nerealizată”, prevalînd „punctul de vedere al curentului moderat, ceea ce corespondea raportului de forțe sociale, determinat de structura societății din Țara Românească în această epocă”.

Intervențiile au criticat sensul pe care l-a dat referatul proclamației de la Islaz, subevaluîndu-i caracterul revoluționar. „În ansamblu — a spus D. Berindei — proclamația — însuși actul de naștere al revoluției — conține în cele 21 de articole ale sale, deci în fondul său, căci acesta este fondul și nu frazeologia lui Eliade, înseși principiile de bază, principii juste, ale revoluției din Țara Românească”. Același vorbitor a mai adăugat: „Cred că în ansamblu proclamația de la Islaz nu trebuie considerată prin frazele pompoase și religioase în care a îmbrăcat-o Eliade, ci în fondul ei, care rămîne și unde trebuie să recunoaștem mintea, voința și chiar pana lui Bălcescu și a celorlalți conducători cu adevărat situați pe pozițiile progresului în acea vreme”. În intervenția sa, Șt. Pascu a susținut, de asemenea, că cele 21 puncte ale proclamației „cuprind în esență programul revoluției de la 1848 din iunie în Țara Românească”, iar Gh. Zane a caracterizat documentul luat în discuție drept „un elaborat de ordin esențial, care constituie expresia sintetică a ideologiei mișcării revoluționare” și ale cărui 21 de puncte, raportate „la situația de moment”, „au caracter net revoluționar”. „Ele tind — a mai spus același vorbitor — să lichideze vechea societate feudală și să instaureze o nouă societate...”.

În intervențiile lor Gh. Zane și V. Rață au subliniat implicațiile pe care le-ar atrage acceptarea tezei paternității susținută în referat. Prin aceasta a arătat cel dintîi, nu s-ar recu-

noaște grupului de „intelectuali democrați și revoluționari”, condus de Bălcescu, rolul „hotărâtor”, pe care l-a avut în „elaborarea ideologiei-revoluționare”, în anii 1840–1848. V. Rață a susținut, de asemenea că „dacă am lăsa concluzia trasă de tov. Georgescu-Buzău, am greși, nu numai prin aceea că am minimaliza rolul curentului revoluționar în evenimentele din 1848, dar am păcătui foarte mult prin faptul că am minimaliza evenimentele din 1848”.

Atribuirea paternității proclamației lui Eliade și aripei de dreapta din conducerea revoluției nu a fost acceptată în cursul discuțiilor. Gh. Zane a arătat că proclamația — în sensul introducerii și a concluziei la programul revoluționar — se datorează lui Eliade, dar că referențul a greșit atribuind lui Eliade „principiile constituante” — adică cele 21 articole — cuprinse în proclamație. „Aceste puncte — s-a mai spus în această intervenție — trebuiau aruncate în masă sub forma unor explicații mai ample, a unor motivări, a unor expuneri de motive, cum are fiecare constituție și un apel pentru a se susține această constituție. Această lucrare a făcut-o Eliade”. L. Boicu a acceptat acest punct de vedere, ca și V. Maciu și V. Rață. D. Berindei, a arătat, de asemenea, că a subscrie concluziilor referatului ar fi să se dea lui Eliade „un caracter cu mult mai progresist decât el l-a avut” și a atras atenția asupra faptului că Bălcescu însuși nu a condamnat vreodată programul revoluției, atitudine ce n-ar fi avut-o dacă aceasta „ar fi fost opera exclusivă a lui Eliade și a celorlalți dreptăși”. V. Liveanu s-a declarat de acord cu antevorbitorii săi că „cele 21 de puncte ale constituției nu pot fi atribuite lui Eliade”.

În cursul discuțiilor, s-a clarificat faptul că în proclamația de la Islaz sînt cuprinse două acte, pe deoparte expunerea de motive și apelul, iar, pe de alta, programul propriu-zis al revoluției. Această teză — susținută argumentat de Gh. Zane — a fost confirmată printr-o scurtă intervenție a lui M. Regleanu, care a atras atenția asupra existenței la Arhivele Statului a constituției, citită de C.A. Rosetti pe cîmpia Libertății, document în care lipsesc expunerea de motive și apelul. În intervenția sa, Gh. Zane a subliniat caracterul „net revoluționar” al celor 21 de puncte și a arătat că, în schimb, „motivarea” este „îmbibată de spirit reacționar”. Merită să fie semnalată, într-o ordine de idei apropiată, teza lui V. Liveanu privind existența în luna martie 1848 a unor programe diferite, programul revoluționar formulat de Bălcescu, și adoptat într-o adunare la Paris și programul reformist al grupului din jurul lui C. A. Rosetti care încerca încă să realizeze reforme moderate (ca de pildă desființarea clăcii fără înproprietărire) sub conducerea domnitorului Bibescu.

Intervențiile privind referatul tov. Georgescu-Buzău s-au centrat în jurul problemei paternității. Vorbitorii s-au pronunțat pentru redactarea colectivă a programului revoluționar. Șt. Pascu luînd cuvîntul în această chestiune, a spus următoarele: „Părerea mea este că ceea ce spune C. A. Rosetti se apropie mult de adevăr în legătură cu paternitatea proclamației. Rosetti spunea că atunci — și se adresează lui Eliade — «cînd ne aduseși acea proclamațiune, deși tema o aveai de la noi, adu-ți aminte cîte disensiuni, cîte ștersături și cîte corectări furăm siliți să facem și tot ieși plină de defecte». Deci proclamațiunea a fost dezbătută în comitetul revoluționar, corectată, deci impuse ideii ale grupului Bălcescu... așa încît din această afirmație se desprinde faptul că tema, deci ideile, punctele proclamației le avea Eliade de la grupul radical al lui Bălcescu”. Gh. Zane a arătat că redactarea programului revoluției „este operă colectivă a cărei elaborare s-a făcut în timp și a cărei finisare a fost făcută în preajma revoluției”. În aceeași intervenție s-a subliniat faptul că în afara punctului privind eliberarea și înproprietărirea țărănilor — adoptat în 1846 — restul articolelor programului sînt „o operă colectivă realizată... Începînd cu anul 1840 și ajungînd pînă la 1848” și că în consecință, „ceea ce numim proiectul de constituție sau constituție este un elaborat colectiv, care este opera comitetului revoluționar din care Eliade făcea parte și că introducerea acestor articole care dădeau revoluției muntene un caracter special, pronunțat democratic, se datorește acestei echipe restrînse de intelectuali democrați printre care era Bălcescu”.

Aceeași teză este susținută și de V. Maciu, care socotește programul revoluționar o „operă colectivă, în care elementele cele mai înaintate au aparținut lui N. Bălcescu” și care „au fost adoptate de toți ceilalți membri ai comitetului revoluționar, inclusiv de Eliade, care la început se pronunțase împotriva împroprietăririi țăranilor”. D. Berindei s-a exprimat, de asemenea, în același sens, acceptând chiar unele intervenții — străine lui Eliade — în expunerea de motive și în apel. „Proclamația de la 1848 este — s-a afirmat în această intervenție — rezultatul unei munci colective mai ales în ceea ce privește cele 21 de puncte — care constituiau de altfel esențialul — și forma în care i-a îmbrăcat Eliade parte din introducerea și încheierea nu trebuie să înșele”.

V. Liveanu, în privința redactării colective a documentului luat în discuție, a susținut părerea că formula de „operă colectivă” nu este cea mai fericită, deoarece „cele 21 de puncte ale constituției revoluționare au fost elaborate în cadrul unor discuții colective, dar aceste discuții nu s-au desfășurat în mod armonios, ci au fost expresia unor divergențe de opinii, au fost expresia unei lupte politice destul de ascutite, care oglindea de fapt tendințele deosebite ale diferitelor pături sociale participante la revoluție”. Același vorbitor a mai arătat că „constituția revoluționară și însăși proclamația reflectă raportul forțelor de clasă existente în sînul conducerii revoluționare la începutul revoluției”.

Diferitele intervenții au pus în discuție cauzele caracterului limitat al proclamației și chiar și a programului revoluționar propriu-zis. V. Rață a susținut că acest program „reprezenta interesele claselor sociale, categoriilor, păturilor sociale interesate în schimbarea orînduirii sociale” și că el reflecta, deci, interese deosebite. În aceeași problemă a vorbit și V. Liveanu. Cauzele externe ale „limitării” revoluției au fost semnalate de D. Berindei și L. Boicu. Cel dintîi a susținut că frazele împăciuitoare din proclamație „reflectau însăși pozițiile anumitor pături sociale și chiar ale burgheziei în ansamblu”; dar că, totodată, ele „exprimau o situație de fapt, o tragică situație în care s-a găsit revoluția din 1848; este vorba de faptul că totul se desfășura în condițiile unei încercări de puteri reactionare, opuse revoluției”. L. Boicu a arătat că „atunci cînd se prezintă mișcărilor revoluționare din Țările Romîne, nu se ține cont de faptul că țările noastre erau situate între trei mari imperii cu regimurile cele mai conservatoare, reactionare din Europa, cum arăta și Marx și nu se ține cont de influența pe care o exercitau ele asupra Țărilor Romîne”.

Tot în cursul discuțiilor, s-a mai atins problema adoptării articolului 13 din proiectul de constituție. V. Liveanu a afirmat că „în timp ce programul elaborat de Bălcescu prevedea de mult împroprietăriră țăranilor, majoritatea participanților la pregătirea revoluției din Țara Romînească s-a împotrivit acestei revendicări; iar Gh. Zane a adus în această privință câteva detalii inedite, subliniind poziția cea mai înaintată adoptată în această problemă-cheie a revoluției de N. Bălcescu, I. Ghica și A. G. Golescu.

În cursul discuțiilor, s-a pus și problema atitudinii lui Bălcescu față de programul cuprins în proclamația de la Islaz. D. Berindei a susținut că „Bălcescu nu condamnă acest program al revoluției, ci îl acceptă”, motivînd această teză prin propria formulă a marelui gînditor democrat-revoluționar privind comitetul revoluționar, care — scrie Bălcescu — „a formulat într-un program sentimentul poporului și îi dădu ideea revoluționară”. Șt. Pascu a adăugat la aceasta, argumentația că știind „firea lui Bălcescu, convingerile sale și mai ales dîrzenia cu care-și apăra aceste convingeri, cu greu cred că s-ar putea socoti că Bălcescu și grupul său acceptă toate ideile lui Eliade și a renunțat la ideile grupului său de dragul unei împăcări cu grupul lui Eliade”. De altfel, Șt. Pascu a propus chiar să se atribuie paternității sigure a lui Bălcescu patru dintre punctele programului revoluționar (art. 1, 5, 9 și 13) propunere criticată de V. Rață.

S-au făcut unele sugestii privind metoda de cercetare a problemei luată în discuție. V. Rață a cerut să se pornească în atribuirea paternității de la „caracterul” programului revoluțio-

nar; iar Șt. Pascu a observat că referentul a folosit în special „mărturii ale contemporanilor, în primul rând, ale celor interesați direct” și a cerut „o analiză a proclamației însăși”. D. Berindei a propus să se pornească în studierea revoluției muntene de la 1848 „de la Bălcescu, de la opiniile lui din anii 1849—1852, aprecieri negative și pozitive”, de la Bălcescu și de la izvoarele „în ansamblu” și nu de la informațiile lui Locusteanu și ale lui Eliade, „cunoscuți rău voitori și intriganți”.

Gh. Zane a cerut să nu fie lăsate deoparte izvoare „principale” iar C. Bodea a susținut necesitatea unei critici interne mai adâncită a izvoarelor, aducând și un exemplu concret privind caracterul relativ al diferitelor izvoare: două știri contradictorii despre încercarea fraților Golești de a rezolva pe moșiile lor problema agrară.

Mai mulți dintre cei înscrși la cuvânt au subliniat ca o lipsă a referatului neadîncirea problemei curentelor revoluției muntene. „Nu cred — a spus în această chestiune C. Bodea — că ne putem mîrgini a împărți lumea revoluționară din Muntenia, la 1848, în două părți atît de inegale: de o parte Bălcescu și poporul, de cealaltă parte Eliade și toți ceilalți frunțași revoluționari”, mai ales că „Bălcescu însuși a distins în sfînul revoluției muntene trei grupări”. În aceeași intervenție s-a cerut dezbateră separată, într-o nouă ședință, a problemei curentelor din revoluție.

V. Maciu a pus problema curentelor pe un plan mai general, legînd curentele de clasele și păturile sociale, care le-au dat naștere. Vorbitorul a semnalat ca participante la revoluție boierimea liberală, burghezia, mica burghezie și muncitorimea în formare și țărănimea. „Legate împreună — a arătat V. Maciu — prin voința de a răsturna orînduirea feudală și de a obține unirea și independența națională, aceste clase și pături sociale au ajuns la divergențe în privința ritmului și tacticii de urmat”. Burghezia — ca și boierimea liberală — se temea de mase și „considera că apărarea proprietății trebuia să constituie preocuparea cea mai importantă a ei”, în schimb „reprezentanții maselor rurale” — în frunte cu Bălcescu — „vroiau emanciparea imediată a țărănimii de sarcinile feudale și împrăștierea ei”. În acest timp, „reprezentanții micii burghezii de la orașe (C. A. Rosetti), puneau pe primul plan înfăptuirea conducerii burghezodemocratice, a unirii și a independenței, împrăștierea țăranilor fiind pentru ei o problemă secundară, ce urma a se rezolva în funcțiune de consolidarea revoluției”. V. Maciu a arătat că atît reprezentanții maselor rurale — curentul lor fiind „cel mai realist” — cît și cei ai micii burghezii, formau grupări radicale, care „au colaborat în timpul revoluției și al exilului”.

Dezbaterile ample în jurul revoluției din Țara Romînească au contribuit neîndoieinic la clarificarea problemelor controversate.

★

Participanții la dezbateră au luat în discuție și cel de-al doilea referat privind mișcarea revoluționară de la 1848 din Moldova. Cu toții au acceptat felul de prezentare a acestui material, superior în această privință celorlalte două referate. Unul dintre criticii referatului — V. Diculescu — a observat că acesta „corespunde ca structură întru tîtul cerințelor unei discuții ca cea de astăzi” și că „în el se ating toate problemele legate de situația Moldovei în 1848”. „Referatul tov. Valerian Popovici — a arătat Gh. Ungureanu — are meritul că a deschis cu îndrăzneală poarta discuțiilor și a arătat în linii generale punctele principale ale problemelor atît de controversate ale anului 1848 în Moldova”. Aceste observații favorabile au fost însoțite și de o propunere a lui V. Diculescu privind bifurcarea titlului viitorului capitol al tratatului în *Mișcarea de protest împotriva abuzurilor lui Mihail Sturza și Activitatea și ideologia exilaților moldoveni*.

Discuțiile în jurul caracterului și fazelor mișcării de la 1848 în Moldova au fost vii. Șt. Pascu a susținut că „programele alcătuite de moldoveni în emigrație, în Transilvania” nu constituie

o a doua fază a mișcării, ci „o dezvoltare firească a ceea ce se întâmplase în martie în Moldova”. În aceeași intervenție, s-a sugerat pregătirea terenului în vara anului 1848 „pentru izbucnirea unei mișcări de masă”. Șt. Pascu a semnalat detaliul necunoscut că „s-a păstrat și un proiect de organizare unitară a mișcării întocmit de Răducanu Rosetti . . . și în care se fixează și persoanele, începând de la Galați pînă sus în nordul Moldovei, la Dorohoi, cu care trebuia să se ia legătura și care aveau să pregătească pe moșiile lor sau în unitățile administrative unde locuiau, oameni pentru asemenea insurecție”.

V. Diculescu a adus critici referatului în legătură cu denumirea de mișcare revoluționară dată, uneori, în referat, primei faze a mișcării, punând la îndoială și caracterul revoluționar al evenimentelor desfășurate în Moldova după martie 1848. „Se vorbește despre pregătirea comitetelor revoluționare în Moldova — se spune în legătură cu aceasta în intervenție — și a unor unități militare. Rezultatul acestei mai temeinice organizări îl aflăm peste două pagini, unde se spune că « au avut loc mișcări țărănești de o mică amploare » în unele județe, iar cele « două steaguri de oaste, călăreți și pedestrași », prevăzute cu steaguri tricolore, au fost repede lichidate prin intervenția armatei”. Calificînd mișcarea din martie drept o mișcare protestatară, V. Diculescu contestă posibilitatea generării în Moldova a unei mișcări revoluționare interne („în Moldova, la 1848, n-a existat un capitalism destul de dezvoltat, care să genereze o burghezii interesată să ajungă la o revoluție”, iar „programele revoluționare au fost rezultatul elaborărilor unui cerc restrîns de intelectuali cu o răspîndire limitată”), dar acceptă să se dea programelor exilaților moldoveni — „privite în ansamblu” — un conținut revoluționar”.

Și în alte intervenții s-a discutat caracterul mișcării din Moldova. V. Maciu a calificat-o în întregime drept mișcare revoluționară, „pentru că — a spus vorbitorul — eu cred că a fost o mișcare revoluționară, toate evenimentele avînd legătură între ele”. În aceeași intervenție s-a arătat că lipsa din Moldova „a elementelor avansate” a impus limite mișcării din martie „organizată în grabă prin colaborarea boierimii și a burgheziei” și care „a fost determinată de voința boierimii de a face reorganizarea societății sub conducerea ei, fără intervenția elementelor radicale și a maselor”. Vorbitorul a explicat prin această situație specifică, rezerva lui Kogălniceanu, care „aștepta un moment mai prielnic, cînd putea împinge mișcarea mai înainte”. L. Boicu a subliniat că referatul este prima lucrare în care se precizează caracterul mișcării din Moldova, problemă ocolită în alte lucrări și a acceptat calificativul de „protestatară” atribuit de referent primei faze a mișcării din Moldova. „Într-adevăr — s-a spus în această intervenție — caracterul protestatar la care s-a limitat mișcarea din primăvara anului 1848 în Moldova ne apare pe deplin explicabil dacă ținem seama de forța pe care o reprezentau categoriile sociale interesate în declanșarea revoluției”.

Problemele economice și sociale ridicate de referat au prilejuit unele observații și comentarii. Șt. Pascu a susținut existența unei contradicții între teza privind starea înapoiată a agriculturii din Moldova și între aceea referitoare la dezvoltarea marii producții de mărfuri pe moșiile boierești, teze care apar amîndouă în referat. V. Maciu a reproșat referatului de a nu fi adîncit suficient „extinderea relațiilor capitaliste și de tip capitalist” în agricultură și a subliniat existența industriei de tip capitalist în amîndouă țările, în preajma revoluției. Totodată, același vorbitor a susținut că „nu se poate contesta existența burgheziei în ambele țări, mai slabă în Moldova, mai puternică în Țara Românească”, precizînd că era vorba mai ales de „burghezia mijlocie”. În sfîrșit V. Diculescu a afirmat că nu se poate socoti chestiunea țărănească „una din cele mai importante probleme ale revoluției de la 1848”, dată fiind „importanța pe care mișcarea moldoveană a dat-o problemei țărănești”.

La rîndul său — în aceeași ordine de idei — L. Boicu a prezentat clasele și categoriile sociale din Moldova de la mijlocul secolului XIX. Vorbitorul a arătat că „de muncitorime, ca

clasă, nu poate fi vorba; ea se află încă în perioada preistorică a formării sale” și a relevat utilizarea în întreprinderile industriale a muncitorilor străini, „aduși mai ales din Austria și Germania”. După L. Boicu „singurele elemente ale proletariatului în formație” erau calfele, care „puteau juca un oarecare rol în mișcările revoluționare din orașe”. Însă „principala forță a revoluției o constituia țărâniea”, de care însă se temeau „conducătorii mișcării protestatare”. În continuare, L. Boicu a combătut teza idealistă, a inexistenței unei burghezii indigene în Moldova, dar a susținut că eterogenitatea burgheziei moldovene a contribuit la slăbiciunea ei. În 1849, față de 10 695 familii de negustori și meseriași moldoveni contribuabili existau 10 000 de familii de negustori și meseriași supuși străini, care se bucurau „de privilegii cu totul excepționale”. Acești sudiți — a arătat vorbitorul — erau „executori ai intereselor guvernelor ai căror supuși se declaraseră și erau în mare măsură interesați ca în țară să nu se instaureze o nouă ordine de lucruri”. În sfârșit, L. Boicu a afirmat în intervenția sa că partea din boierime „interesată activ în schimbul de mărfuri” — care a jucat potrivit referatului rolul activ în evenimentele de la 1848 din Moldova — „era nu numai purtătoarea noii ideologii burgheze, mai mult sau mai puțin limitată, ci și exponenta nevoilor de progres industrial în Moldova”. „Primele privilegii de navigabilizare a râurilor moldovene — s-a mai arătat în intervenție — de introducere a transportului fluvial cu vapoare, de construcție de căi ferate, de fondare a băncilor de credit, aparțin unor elemente din rândurile acestei boierimi. Primele fabrici capitaliste au fost întemeiate de M. Kogălniceanu, Lascăr Bogdan etc.”. Vorbitorul a mai precizat: „Dar, după cum este știut, această parte a boierimii moldovene a militat pentru progres nu prin revoluție, ci pe calea reformelor”.

Relevind prezentarea interesantă în referat a tezei privind procesul de îmburghezire a boierimii, D. Berindei a susținut în intervenția sa că referentul — acordând întreaga atenție contradicției dintre boieri și țărani — „a lăsat de o parte o altă contradicție, aceea dintre boierimea reacționară și burghezie, la care se alipse boierimea îmburghezită, renunțând la o mare parte a propriilor ei poziții de clasă, pentru a și le însuși pe cele ale clasei în ascensiune spre putere”, contradicție calificată de vorbitor drept „o realitate esențială”. Aducând referatului aceeași critică, V. Maciu a afirmat că „în realitate, burghezia, oricât de slabă era, comparată cu cea din Apus, constituie clasa menită a prelua conducerea economiei societății românești...”, în timp ce „boierimea, în măsura în care era producătoare de mărfuri, devenea burgheză și tindea a se contopi cu burghezia”.

Șt. Pascu a cerut să se revizuiască teza referentului privind ignorarea țărânimii de către mișcarea din Moldova și totodată a propus să se includă în explicarea desfășurării mișcării din Moldova „evenimentele internaționale”. „Între timp — s-a remarcat în această intervenție — s-au petrecut la Paris evenimentele din iunie, urmarea cărora a fost o întărire a reacțiunii europene și acest fapt s-a resimțit și în programul moldovenilor și în felul acesta ei nu mai merg pe linia celor de la Brașov, ci cedează în unele puncte și mai ales în punctele esențiale, cum era împroprietărirea fără despăgubiri, care în programul de la Cernăuți este hotărâtă cu despăgubiri”. Același vorbitor a mai atras atenția asupra conținutului identic al „Printipiilor” emigraților moldoveni de la Brașov cu programul de la Blaj din 3/15 mai 1848.

În cursul discuțiilor, V. Diculescu a cerut ca să se urmărească cu atenție „rolul lui Kogălniceanu și influența pe care a lăsat-o asupra gândirii sale politice anii de ucenicie petrecuți la Berlin”, iar D. Berindei a susținut că „în ceea ce privește chestiunea unirii Țărilor Române”, este „prea mult” ca aceasta să fie calificată — cum se face în referat — „a doua problemă a revoluției”. Această problemă „trece pe planul întâi — potrivit vorbitorului — doar în timpul emigrației”, deși latent, în perspectivă, se poate admite că era într-adevăr „cheia de boltă” a revoluției, lucru de care însă revoluționarii din cele două țări „nu-și dau seama decât în exil”.

În ansamblu, discuțiile în jurul referatului tov. V. Popovici au pus o serie de probleme, care fără îndoială vor ajuta la justa elaborare a acestui capitol din Tratatul de Istorie a României.

★

Referatul tov. V. Chereșteșu s-a bucurat de o dezbateră largă. Eugen Glück a relevat activitatea referentului legată de istoria evenimentelor revoluționare transilvane din 1848, apreciind-o în ansamblu ca pe o „sinteză marxistă”; iar Edgar Balogh a arătat că „autorul se orientează după aprecierile singur valabile pentru noi, ale materialismului istoric”. În schimb, Teodor Bugnariu a reproșat referentului de a nu fi lămurit în deajuns „conflictul tragic dintre poporul român și poporul maghiar în revoluția din 1848 — 1849” și de a nu fi urmărit „strîns” intercondiționarea fenomenelor.

S-au purtat discuții în jurul unor formulări. V. Rață a criticat folosirea noțiunii de „război civil” în caracterizarea situației din Transilvania, deoarece această noțiune ar implica participarea *generală* a românilor la acțiunea împotriva forțelor revoluționare maghiare. De asemenea, E. Glück a propus să se utilizeze formula „revoluție din Transilvania”, căci termenul de „revoluție a românilor din Transilvania este un termen nu numai nejust, dar și din punct de vedere ideologic greșit”, căci „revoluțiile nu se fac după naționalități”, revoluția fiind „un tot indisolubil pentru schimbarea ordinii sociale, pentru smulgerea puterii politice din mâinile unei clase reacționare de către o clasă progresistă”. Același vorbitor a cerut să se facă o deosebire de nomenclatură între Transilvania — fostul mare principat — și Transilvania de vest.

Fr. Killyen a ridicat problema legării mai strîns în referat a evenimentelor din Transilvania „de evenimentele internaționale petrecute în Franța, Germania, Austria, Cehia și Italia, evenimente care au repercusiuni importante asupra desfășurării revoluției în Transilvania”. Același vorbitor a criticat lucrarea pentru neadîncirea momentului de criză din septembrie 1848.

Unii vorbitori — E. Glück și E. Balogh — au apreciat că referentul „păcădă fără echivoc de la singurul criteriu just de orientare marxistă, anume faptul că o acțiune este justă, dacă a ajutat, a folosit cauzei revoluției, sau este dăunătoare pentru că nu a sprijinit cauza revoluției”. E. Balogh, reflectînd acest punct de vedere, a susținut că „faptul că revoluția maghiară a constituit punctul de greutate pe aceste teritorii împotriva absolutismului habsburgic atrage după sine concluzia că au fost pozitive acele acțiuni, care au sprijinit această luptă”. Vorbitorul a mai adăugat că „sub denumirea de revoluția maghiară nu pot fi înțelese toate aspirațiile naționale maghiare, ci numai acele mișcări radicale, care au luptat consecvent împotriva absolutismului habsburgic, înlăturînd feudalismul și descătușînd elanul revoluționar al maselor populare”. E. Balogh a afirmat, în continuare, că revoluționare nu pot fi socotite, decît acele forțe românești, care au sprijinit revoluția „așa zis maghiară”; în timp ce mișcările anti-feudale ale țărănimii române, „precum și mișcarea națională, care deși luptă pentru drepturi sociale și naționale juste, nu le leagă cu lupta împotriva absolutismului habsburgic” dau „în mod obiectiv ajutor pentru susținerea sistemului reacționar”.

Alți vorbitori s-au opus punctului de vedere adoptat de referent. T. Bugnariu a criticat referatul pentru o prezentare unilaterală a evenimentelor. „Referatul — s-a spus în această intervenție — nu vede decît aspectele negative ale adunării de la Blaj, cînd analizează programul adunării de la Blaj din 3/15 mai. Lasă impresia că întreaga semnificație a acestei adunări, în care s-au cerut libertăți democratice, libertatea națională și ștergerea iobăgiei este redusă la faptul că s-a cîntat *Gott erhalte!* În schimb, nu se face nici o apreciere asupra faptului că după unirea cu Ungaria legiuirile din Martie nu au fost aplicate în Transilvania”. Același vorbitor a susținut că referentul n-a subliniat indostul „limitele revoluției maghiare”, „căci — a adăugat el — este clar pentru orice cercetător că numai șoaptele Vienei, adică numai acțiunea propagandistică în

legătură cu revoluția din 1848, nu pot constitui mobilul unei acțiuni de o anvergură atât de mare ca aceea care s-a desfășurat între forțele revoluționare ungare și române”.

În sprijinul tezei sale, T. Bugnariu a citat un număr de lucrări ale istoricilor maghiari marxiști, în care se relevă poziția hegemonă în revoluția maghiară a nobilimii mijlocii și incapacitatea acesteia de a rezolva problema pământului și problema națională. Conchizind, vorbitorul a afirmat că „referatul trece cu ușurință peste această condiționare, care de fapt explică mobilurile care au determinat apariția acestui conflict” — adică conflictul dintre români și maghiari — și că „referatul nu trage concluziile cu privire la felul în care limitele revoluției din Ungaria au devenit mai mari atunci când revoluția din Ungaria a fost transpusă pe teritoriul transilvănean”, ceea ce „explică participarea masivă a țărănimii române la acțiunea condusă de Avram Iancu și de Bărnuțiu”.

În aceeași intervenție s-a mai imputat referatului faptul că nu a menționat declarația făcută de Kossuth la 26 august 1848 privind dobândirea libertății naționale prin sabie — în timp ce „curtea — bine înțeles constrinsă de împrejurări și evenimente — promite lărgirea drepturilor naționale, prin manifestul împăratului din 22 septembrie 1848”. În sfârșit, T. Bugnariu a criticat aprecierea „globală” a revoluției maghiare, fără a se ține seama că au existat în Ungaria — pe lângă forțele radicale — forțe „care s-au contrapus chiar în curentul revoluționar”. Această critică apare și în intervenția lui E. Balogh, care a apreciat că referatul „nu a adâncit încă problema contradicțiilor interne ale lagărului revoluției maghiare”.

Cercetând problema relațiilor dintre revoluția română și cea ungară, P.P. Panaitescu a susținut că n-a fost vorba numai de „căutarea unui acord a aspirațiilor sociale și naționale ale românilor din statul unguresc în cîrmuirea nouă, revoluționară”, ci „a fost vorba de colaborarea celor două revoluții în întregimea lor”, avînd ca scop final „federalizarea tuturor românilor cu Ungaria”. De asemenea, același vorbitor a afirmat că românii au dorit înțelegerea cu revoluția ungară și a citat cuvintele lui Avram Iancu: „frați maghiari, în aceste două patrii surori, maghiarul de existență și de viitor nu poate vorbi, fără român și românul fără maghiar”.

Alți vorbitori au scos în relief momentele de efectivă colaborare dintre români și maghiari. E. Gluck a susținut că „în ciuda greșelilor politice comise de conducătorii români, maghiari și germani, mase largi ale acestor popoare au găsit calea luptei comune pentru dezvoltarea revoluției, pentru apărarea ei împotriva reacțiunii babsburgice”. Vorbitorul a mai arătat că „unități românești — compuse din români în parte sau în întregime — au luptat pe toate fronturile revoluției”, în unele lupte ele avînd „un rol hotărîtor”. E. Balogh a imputat referentului că nu a expus „legăturile grupării populare a lui Avram Iancu cu tinerimea radicală maghiară din Tirgu Mureș”, ca și faptul că „mișcarea țărănească română și maghiară” s-a declanșat „mai ales în comunele mixte romîno-maghiare”. În aceeași intervenție, s-a afirmat că numai politica greșită a guvernului Batthyany în problema națională a dus la separarea elementelor radicale române și maghiare și a provocat situația ca „ofițerimea română” și „elementele constituționale liberale ale burgheziei române” să poată prelua conducerea mișcării naționale românești „în anumite părți ale Ardealului”.

Problema cauzelor conflictului dintre români și unguri a preocupat pe mai mulți vorbitori. L. Boicu a susținut că această problemă nu poate fi elucidată „dacă nu se supune unei adînci analize situația burgheziei române pe piața economică a Transilvaniei, în comparație cu cea a burgheziei maghiare, locul și rolul pe care îl va avea ea în viața politică”. Același vorbitor a arătat că „în lupta pentru a obține un loc în viața economică și politică și în conducerea țării, burghezia română s-a lovit, înainte de toate de opoziția nobilimii și a burgheziei maghiare și abea în al doilea rînd de aristocrația și burghezia austriacă” și că „revoluția de la 1848 a apărut burgheziei române ca un prilej favorabil pentru a-și împlini năzuințele”. Ațîrările Vienei, „tradițiile de luptă politică și culturală” ale burgheziei române din Ardeal și mai ales faptul că

guvernul maghiar a refuzat să acorde drepturi naționale naționalităților conlocuitoare, au fost celelalte elemente care au stat la baza conflictului. L. Boicu a arătat că atitudinea guvernului maghiar a dăunat „cauzei revoluției”, deoarece — potrivit tezei lui Marx — „un popor care asuprește alte popoare nu poate fi liber”.

T. Bugnariu a susținut în intervenția sa că „numai urmărirea strânsă a intercondiționării fenomenelor, a contradicțiilor multiple și a modului în care se împletesc aceste contradicții, poate da o reflectare corespunzătoare, justă a realității istorice de atunci”. Vorbitorul a prezentat caracterul complex al problemei cauzelor conflictului. „Fără îndoială că mișcarea revoluționară din Transilvania își are izvorul în contradicțiile interne ale societății feudale din această perioadă. Dar aceste contradicții se complică în nenumărate fațete prin faptul că, de pildă, contradicția dintre nobili și iobagi apare și ca o contradicție între nobili în majoritate maghiari și iobăgimea în majoritate română. În cazul conflictului dintre români și unguri în 1848, pe lângă contradicția internă joacă un rol mare contradicțiile externe. Dacă problema conflictului social, aceea dintre nobilul feudal și iobăg este ușor de explicat, problema care apare în legătură cu revendicările naționale, problema conflictelor care se ivesc între români și unguri este complexă”. În orice caz, „este clar că în privința conflictului nu se poate ajunge la o soluționare justă a problemei, decât pornind de la intercondiționarea dintre revoluția din Ungaria și cea din Transilvania”.

Împletirea dintre problema socială și cea națională a fost susținută în mai multe intervenții. „Referatul — a susținut T. Bugnariu — nu explică destul de clar împletirea mișcării social-agrară cu cea națională. Dimpotrivă, lasă impresia că aceste două aspecte ale revoluției din 1848 ar fi separate. Or, clasicii marxism-leninismului au arătat că, în țările în care burghezia se dezvoltă în condițiile aspririi naționale, ea antrenează la lupta națională, pe lângă lupta pentru doborârea feudalismului și țărănimia interesată în rezolvarea ambelor aspecte ale problemei”.

Una dintre cele mai de seamă teme luate în discuție a fost problema curenților din sînul mișcării revoluționare românești. Șt. Pascu a propus ca pentru o justă rezolvare a acestei probleme să se facă apel și să se aplice în mod creator tezele lui Lenin referitoare la curențele din sînul societății ruse de la mijlocul secolului XIX (*curentul reformiștilor nobiliari*, care vrea să schimbe doar forma de exploatare a țărănimii și acceptă reforme treptate; *curentul liberalilor burghezi*, care voiau înlocuirea puterii nobililor prin puterea lor proprie, printr-o revoluție „restrînsă” și voiau desființarea iobăgiei, dar de sus în jos; și, în sfîrșit, *curentul revoluționarilor democrați*, care considera revoluția „singura forță reală” și voia împropietărirea țărănilor pe cale revoluționară, punînd emanciparea națională pe același plan cu cea socială). Șaguna ar fi reprezentantul primului curent — al reformiștilor nobiliari — Bariț, Cipariu, Bărnuț al celui de-al doilea și Avram Iancu, Papiu Ilarian, Axente Sever și Butianu al celui de-al treilea. V. Rață s-a asociat la această părere, cerînd să nu se facă o clasificare a curenților pe bază de „individualități”. Fr. Killyen a ridicat problema curenților din sînul conducătorilor populației săsești — în special la Brașov — căutîndu-le izvorul în poziția diferitelor clase și în dezbinările dintre „generații”.

„Referatul — a observat în aceeași chestiune a curenților T. Bugnariu — prezintă cîteva grupări, dar ce grupe sociale stau în dosul lor, ce interese economice, ce mobiluri le pun în acțiune, acest lucru nu se precizează în suficientă măsură”. Același vorbitor a calificat pe Iancu de revoluționar democrat, iar pe Bărnuț de democrat liberal și a susținut că „amîndoi stau pe aceeași poziție în ce privește unirea cu Ungaria, condiționînd-o de recunoașterea autonomiei naționale”. În aceeași intervenție se critică poziția adoptată de referent față de Bărnuț, arătîndu-se că acesta era un hotărît partizan al ștergerii iobăgiei. Un alt vorbitor — P. P. Panaitescu a propus să se cerceteze curențele revoluționare românești din Transilvania nu din punctul de vedere al atitudinii față de revoluția ungară, ci „în funcție de ideile și nevoile românești, de legăturile mai mult sau mai puțin strînse cu revoluția din Moldova și Muntenia, cu problema independenței și mai ales cu aceea a dezrobirii sociale”.

Unele intervenții au adus în discuție desfășurarea evenimentelor din Banat și „părțile ungurene” în timpul revoluției. Șt. Pascu a cerut ca și aci — ca și în Transilvania istorică — frunțașii mișcării românești să nu fie „socotiți pe același plan” și „cu aceleași idei”. Vorbitorul a cerut ca Eftimie Murgu, Sigismund Pop și Ion Dragoș să nu fie considerați în același fel cu Iosif Manu sau Alexandru Buda, „care au condus reprimarea mișcărilor țărănești,” sau au prezidat tribunale de reprimare a țărănimii. T. Bugnariu a atras atenția asupra deosebirii principale dintre situația românilor din Banat și „părțile ungurene” față de cei din fostul principat transilvan, deoarece „este clar că altfel pun problema unirii româniei din Banat, Crișana, care aparțineau Ungariei și înainte de unire și altfel româniei din Transilvania istorică”.

Atenția cea mai mare a dat-o problemelor bănățene și „ungurene” E. Glück. Vorbitorul a arătat că în aceste regiuni s-a ajuns la alcătuirea unui front de luptă comun antihabsburgic, ceea ce a fost „rezultatul cristalizării unei experiențe istorice a luptei din prima jumătate a veacului al XIX-lea”. E. Glück a susținut chiar existența unei diferențe între nobilimea ardeleană și cea din aceste regiuni, cea dintâi fiind „în majoritatea ei conservatoare” și având „o atitudine nefastă și cît se poate de reacționară”, în timp ce în nobilimea bănățeană sau „ungureană” ponderea au avut-o „elementele liberale”, care „au sprijinit o serie de revendicări românești”. Vorbitorul a afirmat că „intelectualitatea și burghezia română, maghiară și germană” din Banat și Transilvania de vest au colaborat, frunțașii români sprijinind revoluția și îndemnând pe țărani să se înroleze în armata revoluționară maghiară. În același timp, această „intelectualitate” — care avea o aripă radicală la Lugoj și alta liberală la Arad — „a dus o luptă activă pentru cauza drepturilor naționale românești” și a luptat pentru „reprezentarea proporțională în administrație”. Contradicțiile dintre burghezia română și nobilimea maghiară, au fost doar „interne” — potrivit aceleiași intervenții — „și nu au fost contradicții a două lagăre cu concepții distincte, diametral opuse”. Desființarea reală a iobăgiei în aceste regiuni a făcut țărănimea română — a susținut, mai departe, E. Glück — să susțină revoluția și să se înroleze în armata revoluționară și în orice caz răscoalele împotriva recrutărilor din toamna anului 1848 n-au avut un caracter național.

Fr. Killyen, I. Săndulescu și E. Glück au cerut să se dea mai multă atenție problemei atitudinii sașilor față de revoluția din 1848. Cel din urmă a semnalat un număr de figuri progresiste din rîndul populației săsești, între care Elias Roth — deputat revoluționar — ca și cuprinderea unor grupuri săsești în armata lui Bem. Șt. Pascu a cerut includerea mai multor probleme în respectivul capitol din tratat. Între acestea, a amintit mișcările țărănești din vara anului 1848, lupta moșilor de sub conducerea lui Avram Iancu, „cînd se cristalizează și organizarea lor militară, dar și programul revoluționar de a impune reforme democratice pe calea armelor”, activitatea comitetului național român, acțiunile reacțiunii nemește etc. . . . În sfîrșit E. Glück a cerut să se dea o deosebită atenție chestiunii trădării de la Világos (Șiria).

Dezbaterile în jurul problemelor ridicate de istoria revoluției transilvane din 1848 — 1849 s-au dovedit utile. Ele vor folosi la redactarea capitolului din *Tratatul de Istoria României* referitor la acest eveniment.

★

În răspunsul său, V. Popovici a arătat că în toate intervențiile — cu o singură excepție — s-a acceptat caracterul revoluționar al mișcării de la 1848 din Moldova, ba chiar s-a dat această accepție și primei părți a mișcării calificată în referat de *protestatară*. Referentul a respins ca nefundată critica ce i s-a adus privind inconsecvența ce-ar fi arătat-o în legătură cu „folosirea termenilor de mișcare protestatară și mișcarea revoluționară”. V. Popovici nu a admis întitularea celei de-a doua faze a mișcării *activitatea și ideologia exilaților moldoveni*, întrucît în această fază „se cristalizează adevărata ideologie revoluționară moldoveană, dar se pun și

bazele organizatorice ale mișcării și apar mișcările țărănești”. Acceptarea acestei noi titulaturi ar însemna „o minimalizare a luptei revoluționare”.

Referentul a explicat „contradicția” ce i s-a imputat deoarece a caracterizat agricultura ca înapoiată și totodată a vorbit de continua creștere a producției cerealiere. V. Popovici a arătat că „se constată indiscutabila creștere a producției de cereale pe piață, dar producția se bazează pe accentuarea exploatării, nu pe o perfecționare a mijloacelor de producție”, ea continuând să aibă la bază unelte rudimentare, munca iobagă și sporirea producției datorându-se caracterului extensiv al agriculturii.

„În ce privește relațiile capitaliste în agricultură — a continuat răspunsul său V. Popovici — nu trebuie subestimate, dar nu trebuie nici să le exagerăm”. Referentul a susținut că învoielile—caracterizate într-o intervenție de tip capitalist— „se constată și în așezămintele domnești din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea” și că „despre o folosire a muncii sezoniere în Moldova” nu se poate vorbi decât „mai târziu, după desființarea iobăgiei din imperiul austriac”.

V. Popovici a caracterizat din nou „Prințișii” de la Brașov ca fiind programul cel mai avansat, deoarece cuprinde „problema unității naționale”, ca și o „radicală rezolvare” a problemei agrare, dar a recunoscut iarăși că „acest program nu a fost adus în fața maselor”.

Referentul a acceptat ca „pline de interes” observațiile privind contradicțiile din sinul boierimii moldovene, transformarea breslelor și categoriile boierimii. Totodată, a susținut că vorbind de contradicția fundamentală dintre boierime și țărănime, n-a negat existența altor contradicții, ca și „existența burgheziei și necesitatea rezolvării revendicărilor burgheziei”. Răspunzând, cu acest prilej, unei alte observații, referentul a afirmat că „nu poate fi negat faptul că în Moldova problema țărănească era prima problemă, care se cerea rezolvată ca o necesitate istorică, indiferent de felul cum a fost pusă de conducătorii mișcării moldovenești”.

V. Popovici a apreciat ca „interesantă” observația privind „contradicția dintre elementele burgheze străine, sudiiții . . . și elementele autohtone”, dar a subliniat faptul că „la această contradicție s-a ajuns datorită stării de dependență a Țărilor Române față de Turcia”. Referentul a făcut precizarea importantă că „mulți dintre acești sudiiți erau autohtoni” și că ceruseră supușenia străină doar „pentru a avea drepturi mai multe”.

În încheiere, V. Popovici s-a declarat de acord cu observația privind influența moderatoare pe care a avut-o asupra conducătorilor mișcării revoluționare moldovene înfrângerea muncitorimii pariziene.

Gh. Georgescu-Buzău a răspuns criticilor ce i s-au adus în legătură cu alegerea subiectului, persistând să considere proclamația ca o chestiune de „importanță primordială”. Referentul a precizat că a considerat „expunerea de motive și încheierea proclamației” ca operă a lui Eliade și curentului de dreapta. După aceea, a trecut la o nouă analiză a acestor părți ale proclamației pentru a demonstra teza sa.

Referentul a afirmat că în lozincă „Respect către proprietate, respect către persoane”, „nu este vorba de respectarea proprietății burgheze prin expropriere, ci este vorba de respectarea proprietății în totalitatea ei, fără nicio expropriere”. În sprijinul acestei afirmații, Gh. Georgescu-Buzău a adus mărturia unui articol din 1864 a lui Cezar Bolliac. Continuând, referentul a semnalat că preambulul proclamației se situează pe poziția armoniei dintre clase; iar, în încheiere, se cere menținerea lui Gh. Bibescu în fruntea țării. „Prin urmare — a conchis Gh. Georgescu-Buzău — eu surprind în preambulul proclamației și în constituție, începutul de pactizare dintre burghezie și moșierime, dintre aripa dreaptă a burgheziei și moșierime”.

Trecând la analiza articolelor constituției, referentul a acceptat că „toate reformele înscrise în constituție reprezintă un progres”. Totodată, a susținut că cele dintâi articole ale cons-

tituției reflectă poziția burgheziei și că în orice caz, altfel le înțelegea Nicolae Bălcescu și altfel burghezia. Continuuând, Gh. Georgescu-Buzău a semnalat acceptarea în guvernul revoluționar a exponenților feudalității „pe linia pactizării”, „evidenta complicitate” dintre I. C. Brătianu și C. A. Rosetti și Odobescu ca și menținere în aparatul de stat a elementelor reacționare, fiind ca exemplu pe căpitanul Costache, zbirul agiei.

Referentul n-a acceptat critica ce i s-a adus că expunerea ar fi fost unilaterală și a precizat că — după părerea sa — curentele revoluției se limitează la două: curentul de stînga, democrat revoluționar și cel de dreapta; în cel dintîi se aliniază pe lângă Bălcescu și alte elemente „care au luptat sincer pentru revoluție”, ca Marin Serghiescu sau Telegescu; iar în cel de-al doilea „toți aceia”, care „s-au aliniat poziției lui Eliade”. „Nu am adoptat soluția unui curent de centru — și-a continuat răspunsul referentul — pentru că acest curent ar fi fost menit să atenueze într-un fel zig-zagul acesta al conducătorilor revoluției care au trădat interesele revoluției; aceștia toți ajung la dreapta; chiar dacă nu ajung acum, vor ajunge în viitorul apropiat”.

În legătură cu propunerea lui Șt. Pascu de a se atribui în mod cert patru dintre articolele lui Bălcescu, referentul a propus să se adauge la acestea articolul privitor la adunarea reprezentativă.

Reluînd chestiunea paternității proclamației de la Islaz, Gh. Georgescu-Buzău a arătat că pe această cale și-a „îndreptat atenția asupra tuturor bolilor revoluției” și a repetat că „nu este vorba despre un text formal, care nu ar fi avut nici un fel de influență asupra desfășurării revoluției”. Referentul a acceptat să considere documentul luat în discuție ca „o operă de colaborare”, dar cu precizarea că „n-a fost o colaborare armonioasă”.

În ceea ce privește caracterul revoluției, referentul a declarat că revoluția a avut un caracter burghez, deoarece „sforțările, eforturile eroice ale maselor de a salva revoluția, acestea desigur trebuie elogiate, dar aceste eforturi nu au dus la obiectivele pe care masele le urmăreau”.

Răspunzînd unei critici referitoare la fraza din referat „întreaga această desfășurare a revoluției reflectează spiritul proclamației de la Islaz și deci al lui Eliade și al colaboratorilor săi, din aripa dreaptă a conducerii”, Gh. Georgescu-Buzău a precizat că „nu este vorba de desfășurarea revoluției de către mase, care luptă împotriva spiritului împăciuitoarist”, ci „este vorba de desfășurarea în sens capitular al revoluției, așa cum a preconizat-o aripa dreaptă a conducerii”.

În încheiere, referentul a arătat că uneori a putut fi „furat” de material și că în referatul succint n-a putut folosi decât o parte din acesta, făgăduind valorificarea întregului material la redactarea finală a capitoului. În privința paternității proclamației, Gh. Georgescu-Buzău a acceptat necesitatea de a se găsi o formulă, care să corecteze teza sa inițială, dar în așa fel încît „să nu i se impute lui Bălcescu frăția între clase, capitularea, tranzacționism, etc...”

În răspunsul său, V. Chereșteșiu a subliniat faptul că „aproape toate intervențiile” s-au situat „pe o linie justă”, punînd accentul „pe lupta antifeudală”. De asemenea, referentul a atras atenția de la început asupra faptului că multe dintre problemele ridicate în cursul discuțiilor au fost elucidate într-o versiune mai largă a referatului, ce nu s-a putut litografia fiind prea voluminoasă.

Referentul a arătat că în această versiune mai largă a atras atenția asupra „antagonismului de bază al societății din Ardeal între clasa proprietară nemeșească, în covârșitoare parte maghiară și masele de țărani fără pămînt sau cu pămînt puțin, în majoritate romîni”. Continuînd, referentul a acceptat observația privind necesitatea de a sublinia legăturile între revoluția din Transilvania și celelalte țări romîne, dar a respins afirmația că guvernul revoluționar ungar nu ar fi fost antifeudal.

V. Chereșteșiu a mai arătat că în lucrările sale a subliniat „limitele” revoluției din Ungaria, „adică limitele clasei stăpînitoare”, mai ales „în privința țărănilor fără pămînt și în privința problemei naționale”. Referentul a atras însă atenția asupra faptului că ștergerea iobăgiei, a fost în bună măsură tradusă în viață, în Ardealul istoric revenind țărănilor circa 1 600 000 jugăre.

În legătură cu chestiunea curentelor din sînul mișcării romînești, referentul a precizat că el apreciease această problemă numai „în preajma adunării de la Blaj, numai în vederea programului, care se va face la Blaj”. Totodată, V. Chereșteșiu a respins teza privind limitarea mișcării revoluționare a romînilor numai la munții Apuseni, observînd că „mii de romîni au luptat în armata revoluționară ungară” și a semnalat opinia istoricului sovietic Narocințki, privind participarea celor mai înaintate elemente romînești la lupta antihabsburgică.

Referentul a găsit justă observația privind necesitatea de a se face o distincție în ce privește curentele din Banat, ca și aceea referitoare la utilitatea de a se analiza în viitorul capitol din tratat activitatea Comitetului național — „bine înțeles pe larg analizînd părțile pozitive și părțile negative ale acțiunilor comitetului național și lupta justă și îngrădirile acestui comitet”. Folosirea termenului de „război civil”, a fost caracterizată de V. Chereșteșiu drept „o scăpare”. De asemenea, referentul a considerat justă formula „revoluția din Transilvania” și nu „revoluția romînilor din Transilvania”.

În răspunsul său, referentul a respins critica ce i s-a adus privind o tratare unilaterală a problemelor, ca și aceea că nu ar fi scos „destul în evidență rolul maselor”. V. Chereșteșiu a arătat că-l consideră pe Avram Iancu un „purtător de cuvînt al maselor”, că moșii au dus o luptă antifeudală” și că masele au fost acelea care în adunarea de la Blaj „au silit conducerea de intelectuali burghezi să pună în programul de la Blaj revendicările lor”.

Făcînd o comparație între Avram Iancu și Simeon Bărnuț, referentul a precizat că cel dintîi „a îmbrățișat cauza revoluției” încă din martie 1848 și că pentru el problema țărănească se situa „pe primul plan”, în timp ce Bărnuț considera pe primul plan lupta națională, socotînd ștergerea iobăgiei din partea guvernului ungar drept „o firmă în undița a tot înghițitorului ungarism” și așteptînd totul — chiar și deziobăgirea — de la împărat și de la „spiritul vremii”.

În încheierea răspunsului său, V. Chereșteșiu a arătat că în redactarea definitivă a capitolului va ține în seamă un număr din observațiile ce i s-au făcut și anume: tratarea evenimentului țînînd seama de trăsăturile comune și legăturile cu revoluționarii din Țara Romînească și Moldova, accentuarea tendințelor de uuire, tratarea mai științifică a grupărilor din mișcarea revoluționară romînă, așezarea evenimentelor în cadrul internațional, expunerea cu mai multă atenție a mișcărilor maghiare, săsești și șvăbești și sublinierea contradicțiilor din sînul revoluției din Ungaria, ca și „influența acestor contradicții asupra mișcării romînilor din Transilvania”.

★

Concluziile ședinței au fost trase de acad. P. Constantinescu-Iași. Intervențiile au fost apreciate ca fiind „clare”, țînute „într-un spirit cît mai obiectiv științific” și alcătuit în ansamblu „o contribuție valoroasă la clarificarea problemei revoluției la romîni”. Totodată, a remarcat că „răspunsurile referenților înseamnă în mare majoritate o acceptare a observațiilor care au fost făcute”.

Președintele subsecției de științe istorice a Academiei R.P.R. a constatat că prin intervenții „s-au adus contribuții noi”. În privința referatului privind Țara Romînească, a apreciat că referentul „a alunecat prea mult” asupra problemei paternității, în timp ce obiectivul principal al referatului trebuia să fie „stabilirea curentelor de idei”. Totuși, „din discuțiile purtate s-a lărgit această tratare în mod just”.

Acad. P. Constantinescu-Iași a scos în evidență un număr de contribuții însemnate aduse în cursul dezbaterilor. În primul rând, a arătat utilitatea tezei privind unitatea celor trei mișcări revoluționare, subliniind faptul că „mișcările din Transilvania, din Țara Românească, din Ardeal, constituie prin scopurile comune, o unitate”. Propunerea referitoare la „integrarea mișcărilor revoluționare din Țările Române în mișcarea internațională, legăturile acestora cu revoluția europeană”, a fost calificată de președintele subsecției de științe istorice a Academiei R.P.R. drept „un mare câștig”. Totodată însă a atras atenția asupra faptului că „în introducerea la volumul III această integrare există într-un paragraf, care vorbește despre revoluție în general în Europa, în cadrul căreia intră și mișcarea revoluționară la români”.

În ceea ce privește controversa în jurul formulei „revoluția din Transilvania” ori „revoluția românilor din Transilvania” acad. P. Constantinescu-Iași a subliniat că „nimănui nu i-a trecut prin cap să facă un *distingo*, mai ales în Transilvania, de elemente etnice în revoluție”, deoarece „mișcarea din 1848 nu este o mișcare națională, ci o mișcare largă, revoluționară”.

De asemenea, a atras atenția asupra informațiilor inedite date în unele intervenții și a scos în evidență tendința intervențiilor de a se sublinia „lupta comună a forțelor revoluționare din Transilvania”. „Deosebirile, sigur — a observat președintele dezbaterii — noi trebuie să le arătăm... dar le estompăm, pentru că revoluția de la 1848 în provinciile românești, la poporul român și la celelalte popoare, a fost un câștig al istoriei, un pas înainte, un mare progres”. „Noi trebuie, ca istorici de azi — a conchis d-sa — să subliniem, să insistăm asupra ceea ce este comun. Aceasta a fost efortul, aceasta a fost jertfa cea mare pe care le-a adus revoluția, pe care le-au adus acești înaintași ai noștri, pentru binele poporului, care a luptat și s-a jertfit atunci. Și este bine că s-a subliniat acest lucru. Și aceasta trebuie să fie preocuparea celor care vor redacta aceste trei capitole ale tratatului nostru”.

În încheiere, acad. P. Constantinescu-Iași a scos în evidență „participarea destul de masivă” la dezbateri a „numeroaselor forțe lucrătoare în domeniul științific al istoriei”, subliniind faptul că „aproape toate intervențiile au fost folositoare” și că dintre cele 17 intervenții, 8 aparțin celor veniți din provincie. „Acest interes — a spus președintele subsecției de științe istorice — corespunde și intenției pe care am avut-o când am convocat pe istoricii de la diferite instituții”. Totodată, a atras atenția asupra nivelului ridicat al discuțiilor, în care s-a insistat „în special asupra fondului, fără să se neglijeze însă nici forma”.

Semnificativ propunerile făcute în cursul dezbaterilor, președintele subsecției de științe istorice a subliniat importanța practică a ședinței: „Noi credem că prin dezbaterile de astăzi aducem un ajutor redactorilor acestor capitole. Practic, vor avea la timp dezbaterile, sub forma intervențiilor și a rapoartelor, precum și stenogramele respective. Toate acestea vor fi o normă obligatorie, științifică, pentru redactori”.

După aceea, acad. P. Constantinescu-Iași a înfățișat următoarele concluzii pe marginea dezbaterilor.

— Una din concluziile cele mai importante ale ședinței, noastre a fost că mișcarea revoluționară din Țările Române trebuie văzută ca un tot, scoțându-se în evidență întrepătrunderile ideologice ale acestei mișcări revoluționare.

Cu privire la Moldova :

— Trebuie precizat cadrul internațional în care s-a desfășurat mișcarea revoluționară din Moldova și influența situației internaționale asupra acesteia.

— Trebuie aprofundată situația economică din Moldova, de arătat în mod concret în ce măsură pătrunderea capitalismului în economia Moldovei a dus la șubrezirea pozițiilor feudale. Va trebui subliniat mai mult rolul burgheziei și contradicțiile din ce în ce mai acute ivite între ea și moșierimea conservatoare.

— Va trebui arătat mai precis rolul țărănimii în evenimentele revoluționare de la 1848 în lumina documentelor publicate în ultima vreme.

— Se recomandă, de asemenea, o formulare mai explicită și mai atentă a diferitelor evenimente analizate. Este absolut necesar să se adopte un stil descriptiv și nu să se procedeze în descrierea unor evenimente prin aluzii. Publicul mare care va citi tratatul nu este la curent cu toate amănunțele cunoscute de specialiști. Este de asemenea necesar să se formuleze exact și explicit fiecare fenomen analizat.

— Va trebui de asemenea să se arate caracterul mișcării revoluționare de la 1848 din Moldova.

Cu privire la Țara Românească :

— Trebuie subliniate legăturile existente între revoluțiile din Țara Românească, Transilvania și Moldova, întrepătrunderile revoluționare dintre aceste țări românești.

— Trebuie arătate puternicele legături dintre revoluționarii din aceste țări, precum și ideea unității naționale. Revoluția de la 1848 trebuie tratată ca un tot.

— Trebuie arătat, în mod clar, locul revoluției de la 1848 în Țara Românească în evenimentele internaționale care au zguduit Europa în acel an. Trebuie menționate legăturile pe care conducătorii revoluției le-au avut cu ceilalți revoluționari din Europa.

— Din discuții a reieșit că trebuie formulat în mod explicit și mai larg caracterul revoluției de la 1848, precum și necesitatea de a prezenta în modul cel mai argumentat curentele existente în stmul mișcării, arătând în mod exact păturile sociale și interesele pe care acestea le reprezentau. Este de exemplu util să se precizeze mai bine rolul lui C.A. Rosetti.

— În legătură cu proclamația de la Islaz și cu proiectul de constituție, este necesar să se precizeze într-un mod și mai explicit că sînt două acte și că ele au fost redactate în momente deosebite.

— Trebuie stabilit cu exactitate cînd a fost redactat proiectul de constituție și de cine.

— Toate intervențiile care s-au referit la revoluția din Țara Românească au arătat că acest act de important act este produsul unei munci colective, dar va trebui precizat — așa cum au arătat unii dintre vorbitori, ca de altfel și referentul — că aceste discuții n-au decurs în mod armonios, iar acest document este expresia unei lupte politice care reflectau interesele divergente ale păturilor sociale interesate în revoluție.

Cu privire la Transilvania :

— O primă concluzie reținută și de referat în încheiere este ideea că revoluția de la 1848 trebuie studiată în strînsele sale legături ideologice și de persoane, care au existat între Moldova, Țara Românească și Transilvania.

— Va trebui subliniată ideea integrității revoluției românești, arătîndu-se, totodată tendințele de unire care au existat în această perioadă.

— Este de asemenea de dorit să se precizeze în capitolele respective din tratat cadrul internațional în care s-a plasat revoluția din Ardeal.

— Credem că este absolut necesar să se acorde un spațiu mai larg analizei marxiste a contradicțiilor din cadrul revoluției ungare. Precizînd cu acest prilej conținutul puterii revoluționare maghiare și limitele acestei revoluții, se va face totodată demarcarea pozițiilor nobilimii liberale de grupurile radicale. Aceste contradicții vor trebui analizate potrivit situației concrete din Transilvania, arătînd cum ele au influențat mersul revoluției.

— În analiza pozițiilor de clasă din cadrul revoluției de la 1848 în Transilvania, va trebui să se precizeze care sînt forțele participante la revoluție.

— Totodată, este — credem — cazul să se prezinte într-un paragraf luptele comune duse de romîni, unguri și germani în Banat, Crișana și Maramureș în cadrul revoluției de la 1848 și

succesele pe care le-au repurtat, arătând cu acest prilej condițiile obiective ale acestei regiuni, diferite de cele din Transilvania propriu-zisă.

În sfârșit, este desigur indicat să se reexamineze problema curenților revoluționare din 1848 în Transilvania, care erau aceste curenți, ce interese de clasă reprezentau ele și cine au fost principalii purtători de cuvânt a acestor curenți.

★

Dezbaterile în legătură cu problemele controversate ale anului revoluționar 1848 s-au ținut în dimineața și după amiaza zilei de 6 februarie 1959, încheindu-se în seara aceleiași zile. Discuțiile s-au dovedit deosebit de rodnice, justificând întru totul această metodă de lucru inițiată de conducerea *Tratatului de Istorie a României*. Dezbateri de acest fel vor contribui nelîndoielnic la îmbunătățirea calitativă a acestei importante lucrări dată în sarcina istoricilor din patria noastră de cel de-al doilea Congres al Partidului Muncitoresc Român.

DEZVOLTAREA ŞTIINŢEI ISTORICE DIN R. P. CHINEZĂ ÎN ULTIMII ANI *

În Republica Populară Chineză, ca urmare a revoluţiei populare victorioase, s-au creat condiţiile necesare în vederea desfăşurării unei munci rodnice şi în domeniul ştiinţei istorice. De la victoria revoluţiei populare chineze, ştiinţa istorică, pe baza metodologiei marxiste a înregistrat succese remarcabile, în ciuda nenumăratelor greutăţi întâmpinate printre care şi lipsa de cadre cu orientare marxistă. În prezent, în bună parte, această dificultate a fost înlăturată, numărul specialiştilor în domeniul ştiinţei istorice trecând de 2 500.

Munca de cercetare ştiinţifică în domeniul istoriei se desfăşoară atât în cele trei institute de istorie veche, modernă şi contemporană, cât şi în cadrul institutului de arheologie şi institutului de cercetări al universităţilor naţionale. Institute de istorie există şi în diferite provincii ale Chinei, ca Henan, Hunan şi Anhoi. În Şanghai au fost puse bazele unui institut de istorie care funcţionează pe lângă Academia de ştiinţe a Chinei.

Savanţii chinezi acordă o deosebită atenţie istoriei moderne şi mai ales istoriei contemporane a Chinei. În acest sens în institutele de învăţământ superior se ţin cursuri speciale de istorie contemporană, în sprijinul cărora au fost publicate materiale ajutătoare ca de pildă: *Istoria revoluţiei în China în epoca contemporană*, *Influenţa revoluţiei din Octombrie asupra revoluţiei în China* şi altele. Au fost de asemenea reeditate o seamă de izvoare importante. S-au publicat şi se continuă publicarea culegerilor de materiale tematice de istorie contemporană a Chinei, ca *Mişcarea muncitorească în perioada primului război revoluţionar civil*, *Mişcarea ţărănească în perioada primului război revoluţionar civil*, *Mişcarea din 9 decembrie*, *Studii asupra mişcării de eliberare în perioada războiului anti-japonez*, *Materiale despre mişcarea de cooperativizare a agriculturii în China* şi altele.

În domeniul istoriei moderne au fost realizate succese importante în cercetarea războiului opiului, mişcării taipine, mişcării pentru reforme, războiului chino-japonez din 1894—1895. Istoria taipinilor s-a aflat şi se află în centrul preocupărilor istoricilor chinezi.

Până în prezent efortul a fost canalizat în direcţia sistematizării materialelor legate de mişcarea taipinilor. Lo Er-gan a editat *Culegeri de materiale legate de istoria statului taipin*, unde au fost incluse atât cercetările lui din trecut, revăzute, cât şi noile cercetări scrise în ultimii ani. Cercetătorii acordă atenţie muncii de editare a materialelor de istorie modernă. O lucrare

* Publicăm, pentru informarea cititorilor noştri în ce priveşte dezvoltarea ştiinţei istorice din R.P.Chineză un rezumat al materialului predat de revista chineză *Cercetări de istorie* revistei sovietice *Voprost Istorii*, şi publicat de aceasta în nr. 1/1959.

de proporții în acest sens este *Culegerea de materiale de istorie modernă a Chinei*, sub redacția societății pentru studierea istoriei Chinei. Până în momentul de față au fost publicate următoarele culegeri: *Războaiele opiumului, Statul taipin, Răscoalele musulmane, Războiul franco-chinez, Războiul chino-japonez, Mișcarea pentru reforme* ș.a.

În afară de acestea, se pregătesc pentru tipar *Materiale despre istoria industriei meșteșugărești chineze din epoca modernă și Materiale despre istoria agriculturii în epoca modernă incluzând și epoca contemporană*.

Cercetările de istorie veche se axează pe câteva probleme în jurul cărora s-au emis diferite ipoteze și care în momentul de față se află în stadiul discuțiilor. Au fost editate culegeri *Despre periodizarea istoriei vechi a Chinei, Cu privire la sistemul agrar în China* ș.a. Majoritatea participanților la discuție în problema periodizării istoriei vechi a Chinei se străduiesc — ca pe baza învățăturii marxiste — să stabilească caracterul societății din perioada sec. XI î.e.n. — sec. III e.n.

În ultimii ani s-au publicat o serie de lucrări noi de istorie generală și de istorie generală veche. O contribuție serioasă la studierea istoriei vechi a fost adusă de lucrarea lui Țo-Mo-jo, *Epoca orânduirii sclavagiste și lucrarea Sistematizarea inscripțiilor de pe metalele epocii Țijou*. Fan Ven-lan prelucrează, pentru o nouă ediție, *Scurtă istorie generală a Chinei*, publicând de altfel prima și a doua parte. Sînt publicate de asemenea *Scurtă istorie a Chinei, Probleme din istoria veche a societății chineze și lucrarea lui Hou Vai-lu, Istoria gîndirii politice în China*.

În trecut, s-a acordat foarte puțină importanță studierii istoriei minorităților naționale din China. Pentru a se pune capăt acestei stări de lucruri, în ultimii ani s-a procedat la întocmirea unui bogat program de cercetări științifice în acest domeniu. În 1956, de pildă, un grup de istorici sub conducerea comitetului pentru problemele naționalităților s-a deplasat în provinciile Sician, Iunan, Guandun, Guansi, Guicion, Sinsian, Tibet, Mongolia interioară și alte locuri, cu scopul de a proceda la studierea istoriei sociale a minorităților naționale. La expediție au luat parte colaboratori ai Academiei de științe chineze și ai institutului central al minorităților naționale. Nenumărate date au fost sistematizate, alcătuiindu-se referate privitoare la rezultatul cercetărilor. Sub tipar se află *Culegerea de articole despre originea și formarea naționalității bai în provincia Iunan și O scurtă prezentare de materiale despre istoria uigurilor*, sub redacția secției institutului central al minorităților naționale.

Munca arheologică de cîtiva ani se desfășoară în raioanele unde se efectuează mari lucrări de construcții, fapt care a permis să se realizeze cercetări și săpături pe scară foarte largă. În diferite locuri sînt descoperite așezări și morminte începînd din paleolitic pînă în epoca Min. În ultimii 8—9 ani în diferitele raioane în timpul săpăturilor s-au descoperit mai mult de 30 000 de măturii ale culturii materiale. Materialul găsit permite să se adîncească o seamă de probleme din istoria societății primitive și din istoria veche a Chinei. În ultima vreme s-au editat următoarele lucrări: Go-Mo-jo și alții, *Materiale antropologice și paleontologice în China și studierea lor; Referate despre săpăturile în județul Huesian (provincia Henan); Referate despre săpăturile din Ciansa; Referate despre cercetările arheologice în împrejurimile Nankinului și altele*.

Redacția revistei chineze „Cercetări de istorie” remarcă faptul că munca de cercetare în domeniul istoriei universale și istoriei Asiei este punctul cel mai slab al actualelor cercetări științifice în domeniul istoriei din China.

Totuși și aici în ultima vreme s-au înregistrat unele progrese concretizate în apariția de manuale și culegeri: Ciol I-lian, *Istoria veche a țărilor Asiei*; Ți Si-he, *Cursuri de istorie generală a evului mediu*; Tzi Cian-lin, *Studii despre istoria legăturilor culturale dintre China și India* ș.a.

Pentru munca de cercetare științifică cît și pentru munca pedagogică se editează prima culegere de traduceri *Materiale de istorie universală* (cîteva numere au și fost publicate). Pe

Îngă acestea, în China se editează nenumărate traduceri și lucrări de istorie universală ale istoricilor sovietici, din istoria U.R.S.S. și istoria țărilor din Orient.

În Republica Populară Chineză a crescut simțitor numărul periodicelor de specialitate. Dintre cele mai principale reținem : *Cercetări de istorie*, *Revista lunară de istorie*, *Predarea istoriei*, *Anale de istorie ale provinciei Anhai*, *Materiale despre istoria provinciei Hunan* etc. Periodicele de arheologie sînt : *Buletin de arheologie* și *Monumente ale culturii materiale*.

Articolele istoricilor se publică de asemenea și în alte periodice și reviste ale institutelor de învățămînt superior. În prezent asemenea periodice întrec numărul de patruzeci. Ele joacă un rol determinant în organizarea discuțiilor și desfășurarea muncii de cercetare științifică. Printre învățații chinezi au avut loc aprinse discuții în jurul diferitelor probleme, ceea ce a avut ca urmare directă crearea unei situații favorabile dezvoltării științei istorice chineze.

Discuțiile s-au purtat mai ales în jurul temelor ca : periodizarea istoriei contemporane chineze, apariția capitalismului, relațiile agrare din epoca feudalismului în China, periodizarea istoriei vechi a Chinei ș.a.

Elementele burgheze de dreapta, pline de ură față de realizările și succesul regimului popular din China, se străduiesc să strecoare în știință și deci în știința istorică, ideologia burgheză reacționară. Această străduință a elementelor burgheze de a propaga ideologia burgheză s-a manifestat în cele mai diferite și variate forme. Astfel la adăpostul frazeologiei marxiste, ei au strecurat în știința istorică teze antimarxiste, revizioniste. Cele mai înrăite elemente de dreapta au lansat în mod deschis teoria așa-numitei „îmbătrîniri” a marxismului. Deducîndu-se la atacuri furibunde la adresa marxismului, proslăvind concepțiile burgheze ale istoricilor din Apus, ei propovăduiau în mod deschis restaurația capitalismului. În această perioadă de ofensivă a ideologiei burgheze, mulți cercetători devotați P. C. Chinez au paralizat aceste încercări publicînd în paginile diferitelor reviste articole prin care au criticat și demascat fondul dușmănos, antipopular al concepțiilor burgheze reacționare. În cadrul acestei lupte ideologice au fost zdrobite curentele burgheze reacționare, moment care a însemnat întărirea și lărgirea pozițiilor științei istorice marxiste.

În prezent, după aprecierea redacției revistei istorice chineze, sarcina muncii de cercetare științifică este studierea concretă a istoriei Chinei, însușirea teoriei marxiste, lupta cu ideologia burgheză. În primăvara anului 1958 în economia Republicii Populare Chineze a avut loc o radicală cotitură. Producția industrială și agricolă a cunoscut un salt deosebit. În domeniul construcției socialiste au fost obținute mari succese. Toate acestea au determinat noi schimbări în munca de cercetare științifică în domeniul istoriei.

În adunarea generală a cercetătorilor științifici din domeniul istoriei din martie 1958, Gen Bo-da releva că în munca de cercetare științifică trebuie urmată cu strictețe linia „mai multă contemporaneitate și mai puțin antichitate”.

Majoritatea istoricilor chinezi au înțeles că a da prioritate problemelor de istorie contemporană, înseamnă a da prioritate ideologiei proletare chemată să lupte împotriva ideologiei burgheze reacționare. A susține prioritatea antifichității în dauna contemporaneității înseamnă a susține stilul burghez în muncă, — orientarea greșită a muncii de cercetare științifică. Pentru ca cercetările istorice să slujească efectiv și să răspundă sarcinilor construcției socialiste se impune cu necesitate ca preocupările în domeniul științei istorice să fie mai mult pe linia contemporaneității și mai puțin pe linia antichității.

În conformitate cu această linie din știința istorică chineză, diferitele institute de cercetări științifice și de învățămînt superior au revizuit planurile de cercetare și de predare. De exemplu, în planul celui de-al treilea institut de pe lângă Academia de științe a R. P. Chineze, majoritatea temelor tratează probleme referitoare la perioada de după mișcarea din 4 mai

1919. Pentru activizarea studierii istoriei Republicii Populare Chineze s-a procedat la alcătuirea unei grupe speciale de cercetători. La Universitatea din Pekin s-a introdus cursul de istoria Republicii Populare Chineze, afectându-se pentru acesta un număr apreciabil de ore.

Pe baza principiului enunțat mai sus, au fost planificate principalele direcții ale muncii institutului în cursul următorilor cinci ani :

1) Elaborarea de lucrări generale, incluzând : Istoria Republicii Populare Chineze, Istoria contemporană a Chinei, Istoria modernă a Chinei, Istoria agresiunii imperialiste împotriva Chinei etc.

2) Cercetarea problemelor-cheie și a evenimentelor istorice importante, inclusiv războaiele revoluționare civile, războaiele naționale de eliberare împotriva imperialismului japonez, mișcările din „4 mai”, revoluțiile anului 1911, mișcările reformatoare din 1898, răscoalele taipinilor și altele.

3) Scrierea de articole critice îndreptate împotriva ideologiei burgheze, o revistă critică a lucrărilor legate de lupta politică contemporană, articole despre știință și artă etc.

4) Pregătirea lucrărilor de popularizare, respectiv publicarea a 20 de cărți din seria de popularizare legate de istoria modernă și contemporană.

5) Cercetarea unor probleme puțin studiate ca spre pildă : relațiile externe ale Republicii Populare Chineze, relațiile culturale ruso-chineze, istoria Honcongului, Tibetului ș.a.

În al doilea rând, linia „mai multă contemporaneitate și mai puțin antichitate” este strâns legată cu lupta împotriva teoriei „științei pure”, și de aici necesitatea ca planurile muncii științifice să răspundă prin conținutul lor unor scopuri precise. Așa de exemplu, primul institut de istorie al Academiei de științe a inclus în planul său de cinci ani o serie de teme spre cercetare cu scopul ca pe baza metodologiei marxiste să explice procesele apariției, dezvoltării și descompunerii societății primitive ; studierea problemelor apariției, dezvoltării și decăderii orînduirii sclavagiste și apariția primelor elemente ale societății feudale. În anii ce vor urma, institutul se va strădui să realizeze următoarele scopuri principale :

1) Critica consecventă a istoriografiei burgheze și interpretarea în lumina marxistă a problemelor de istorie veche chineză ;

2) Formarea și pregătirea de specialiști în domeniul istoriei cu o temeinică pregătire marxistă ;

3) Elaborarea de lucrări de istorie veche pe baza principiului îmbinării unui înalt nivel științifico-teoretic cu nevoile practice ;

4) Adunarea și sistematizarea materialelor legate de istoria veche a Chinei.

Planul primului institut preconizează desăvârșirea unor însemnate cercetări și continuarea muncii de cercetare a unor importante probleme ca, *Istoria societății sclavagiste în China, Descompunerea societății sclavagiste și formarea societății feudale în China* și altele. Tot în cadrul acestui institut vor fi luate în discuție în mod special periodizarea celor trei formațiuni social-economice (primitivă, sclavagistă și feudală), în centrul atenției fiind problema periodizării societății sclavagiste și feudale.

În planul de cinci ani al celui de al doilea institut de pe lângă Academia de științe a R.P.C., există preocupări pentru următoarele probleme științifice : periodizarea proprietății feudale agrare și formele dearendă în China ; îmbinarea meseriilor cu agricultura și constrîngerea extraeconomică în societatea feudală chineză ; statul și dreptul feudal în China ; formarea și dezvoltarea absolutismului centralizat ; lupta de clasă și războaiele țărănești în evul mediu ș.a.

Din cele relatate cu privire la viața științifică în domeniul istoriei, nu s-a putut cuprinde decât o mică parte din uriașa muncă pe care o desfășoară colectivele de specialiști în cercetarea și rezolvarea diferitelor probleme din istoria Chinei.

Marea majoritate a istoricilor chinezi, subliniază redacția revistei chineze, sînt convinși de faptul că sub conducerea Partidului Comunist Chinez, sub steagul marxism-leninismului vor rezolva cu succes noile sarcini ce le stau în față. Aplicînd cu consecvență linia „mai mult pentru contemporaneitate”, istoricii chinezi își vor aduce contribuția lor la cauza eonstruirii socialismului în China.

N. Nicolescu

CĂLĂTORIE DE STUDII ÎN R. P. BULGARIA

(nov.-dec. 1958)

Călătoria de studii în R. P. Bulgaria a fost un prilej minunat de investigații istorice mai ales în domeniul turcologiei. Timp de 35 de zile din această călătorie am fost concentrat asupra materialelor istorice de la Secția orientală a Bibliotecii de stat „V. Kolarov” din Sofia; de aceea voi insita mai mult asupra lor.

Secția orientală a Bibliotecii populare, înființată în 1879, la cererea lui Petre Vladimirovici Alabin, guvernatorul rus al Sofiei, mai bine de două decenii și-a limitat activitatea la achiziționarea de materiale istorice: *manuscrite, cărți rare și documente turco-orientale*. Se spune că baza acestei Secții a fost Biblioteca lui Husrev pașa din Samacov la care s-a adăugat mai târziu (1888) aceea a lui Pazvantoglu din Vidin și diverse arhive din orașele bulgărești, care au fost părăsite, fie de autoritățile turcești fie de turcii care emigrau.

Din rapoartele primilor directori ai Bibliotecii populare în frunte cu Constantin Jirecec (1880), V. Manciov (1881), și V. D. Stoianov (1887) se observă o deosebită grijă nu numai pentru depozitarea acestor materiale în diverse lăzi, ci și pentru încercarea inventarierii lor. Cu toate acestea materialele de mai sus au rămas mult timp un tezaur arhivistic îngropat, din lipsă de specialiști.

Abia cu anul 1900, o dată cu angajarea fostului dragoman — Diamandi Iheciev ca arhivar-bibliotecar al Secției orientale, manuscrisele orientale și documentele turcești au început să fie cercetate. Neobositul D. Iheciev a început inventarierea materialelor și totodată a publicat un număr considerabil de documente turcești valoroase, privind istoria Bulgariei.

Meritul lui Vladimir Todorov Hındalov care a stat destul de mult la conducerea Secției orientale (1913 — 1935), constă în faptul că a contribuit la îmbogățirea acestei secții cu numeroase documente, provenite din Inseși arhivele turcești (*hazine-i evrak*) cu ocazia unor delegații științifice în Turcia.

Munca lui Vl. Hındalov și a predecesorilor săi a fost continuată pînă în 1942 de Petăr Miatev, absolvent al Secției de turcologie de pe lângă Universitatea din Budapesta.

Astăzi la conducerea Secției orientale a Bibliotecii de stat „V. Kolarov” se găsește dr. Boris Nedkov, ajutat de două cadre tinere: Russe și Ismet. Activitatea științifică a lui B. Nedkov este demult cunoscută peste graniță, fiind autor a numeroase lucrări și cîteva colecții de documente turcești privind istoria Bulgariei. Are în curs de pregătire pentru tipar un *catalog al manuscriselor orientale* din susnumita bibliotecă.

Îmbogățită treptat cu noi materiale, după 80 ani de existență, Biblioteca, și mai ales arhiva Secției orientale, este una dintre cele mai bogate din sud-estul Europei. După arhivele turcești mai puțin accesibile, și după cele din Egipt, arhiva Secției se consideră a treia sau chiar a doua din lume. De aceea nu este de mirare că turcologii străini au căutat demult să cunoască și chiar să publice unele documente turcești din arhiva acestei secții. Din

acest punct de vedere este cunoscut numele și contribuția unor savanți ca : Jan Grzegorzewski (Lwow) (1912), J. Kabrda (Brno) (1936 — 1940), L. Fekete G. Hozai (Budapesta) (1953—1954) și J. Reychman (Varșovia) (1956).

După această schiță istorică a Secției orientale revenim la arhiva ei și documentele turcești care interesează istoria țării noastre. Cea mai mare parte din manuscrisele orientale și documentele turcești existente în R. P. Bulgaria se găsesc depozitate la Secția de mai sus a Bibliotecii „V. Kolarov” din Sofia. Sub raport numeric manuscrisele ating cifra de 5 000 de volume, iar documentele, care ne interesează mai mult, depășesc numărul de 600 000 piese arhivistice.

Sub raportul cronologic, vechimea unora se ridică pînă în veacul al XV-lea, cele mai multe însă sînt din secolele XVII, XVIII și XIX.

Această arhivă turcească se găsește în trei fonduri distincte și anume : 1. OAK (abr. din „Orientalna Arhivna Kasa”), 2. Registrele cadice, cca 300 la număr și în fine, 3. Arhiva fostului sandjac otoman Tulcea, constînd din vreo 10 000 de acte și documente istorice.

O operație de selecționare impuneau numai primele două fonduri, deoarece atît în OAK cît și în registrele cadice piesele istorice sînt amestecate. Lipsa unui inventar sau a unui indice cronologic, în special pentru registrele cadice a îngreunat munca de triere a pieselor privind istoria Romîniei.

Am parcurs mii de piese arhivistice și am făcut numeroase însemnări pe marginea lor, unele mai importante chiar le-am rezumat. Numărul pieselor care ne interesează direct se ridică laolaltă la cca 30 000 de documente istorice, cele mai vechi fiind de pe la începutul veacului al XVII-lea. Aceasta nu înseamnă că nu s-ar găsi și documente mult mai vechi pentru noi. În special cele din registrele cadicilor dunăreni ai Vidinului, Rusciucului și Silistrei prezintă un interes deosebit pentru cercetările noastre istorice. Chiar o lectură fugară a acestor piese istorice, privind trecutul țărilor romînești, ne arată că sînt pline de *date economice*. Cu o frecvență izbitoare se observă furnizarea de *zahere* (grîu, orz, mei, cucuruz etc.) *cherestea* și alte produse lemnoase, precum și diverse animale (*haivanat*) către Poartă. Mai ales în registrele cadice s-au păstrat liste întregi (*defter*) reprezentînd cantități mari de unt, grăsimi, seu, cirviș, brînză, miere ș.a. produse romînești destinate pentru aprovizionarea Porții și cetăților sud-dunărene.

Numeroase documente ne arată că printre produsele subsolului un loc de frunte îl ocupă exportul de „sare valahă” (*Eflak tuzu*). Concomitent se observă numeroase acte care reflectă o întreagă serie de probleme vamale.

Alte piese reflectă tributul Țărilor Romîne către Poartă, numit *haraci* și *gizie*.

Nu trebuie lăsate deoparte actele în care este vorba de interese negustorești (*fermanlti*, *tezkerelti*, *capantli* etc.) și diverse probleme monetare.

Călătoria în R. P. Bulgaria ne-a dovedit că nu se poate concepe o istorie economică a Țărilor Romîne și a Peninsulei Balcanice, sau relațiile dintre acestea, fără utilizarea valoroasei arhive turcești din Biblioteca „V. Kolarov”.

Nu numai prin caracterul lor economic ci și prin latura lor social-politică, aceste documente prezintă un mare interes pentru noi. Astfel, în unele este vorba de numirea sau mazi-lirea Domnilor romîni, în altele de diverse răscoale și răzvrătiri împotriva dominației feudale otomane. Așa de pildă sînt numeroase piesele în care este vorba de acțiunii ca cea a lui Pazvantoglu din Vidin, Ali pașa din Ianina, răscoala lui Tudor Vladimirescu, Alexandru Ipsilante, evenimentele de la 1848 etc.

O altă serie o constituie piesele în care este vorba de regimul supușilor otomani în Țările Romîne, situația țăranilor (*raiele*) mereu fugăriți dintr-o parte și alta a Dunării, acțiunea haiducilor etc.

Arhiva sandjacularii Tulcea, printre multe alte probleme, reflectă și situația emigranților refugiaților politici ca : cerchezi, lipoveni, cazaci, arabi etc.

Multe piese, în special, din registrele cadiice tratează problema granițelor românești (*serhat*), mereu încălcate de turci. Actele mărunte au deasemenea o importantă valoare pentru cercetarea toponimiei istorice, sistemul impunerii la impozite și diverse operațiuni financiare.

În fine, documentele din această arhivă mai cuprind un noian de informații interesante privind relațiile internaționale dintre diverse popoare : ruși, poloni, români, bulgari, unguri, greci, francezi, italieni, suedezi etc.

Cît am lucrat în această bibliotecă am avut sprijinul neprecupețit a lui Boris Nedkov, Bistra Tvetcova, Vera Mutafchieva și a altor colaboratori.

Timp de două zile am cercetat și colecția de documente turcești de la Arhivele statului din Sofia, unde am fost primit cu aceeași căldură și amabilitate. Aici m-a frapat o bogată colecție de documente turcești și tătărăști privind pe unii Ghirai, o dinastie tătară din Bulgaria.

★

În vederea unei informații generale, am vizitat călăuzit de Kemal Pınargiev și cîteva centre mai importante din provincie ca : Varna, Tolbuchin, Silistra, Rusciuc, Sevar, Kolarovgrad și Mănăstirea Rila. În arhivele, bibliotecile și în muzeele din aceste orașe am găsit informații sporadice cu privire la țările românești. În schimb, la Varna am cules unele date importante privind problema găgăuzilor. La Silistra și Tolbuchin am dat de unele monumente epigrafice ale artei musulmane, iar la Sevar m-am informat despre problema turcilor șiiți, numiți *ktzilbași*, adică „bonetele roșii” pe care le purtau perșii. Am cercetat aici un interesant manuscris despre mănăstirea (*teke*) de derviși numită Demirbaba din inima Dellormanului. Într-o bibliotecă din Kolarovgrad am găsit cronica turcească a lui Șamadanzade Suleiman efendi din care am făcut extrase de fragmente care privesc Țările Române. În Muzeul Rila, așezat într-o regiune pitorească de munte, s-au conservat cîteva danii interesante provenind de la domnia români Bogdan al III-lea și Petru Rareș. Regiunea vizitată din nord-estul Bulgariei ne-a arătat că prezintă un deosebit interes pentru cercetări de dialectologie și folklor turco-oriental. Din acest punct de vedere sînt cunoscute cercetătorilor poloni (T. Kowalski, Wł. Zajackowski) și unguri (J. Nemeth etc.) care ani de-a rîndul vizitează regiunea respectivă.

Din călătoria ce am făcut în R. P. Bulgaria se desprinde o concluzie și anume : în arhivele și bibliotecile bulgărești, în frunte cu „V. Kolarov” din Sofia, se găsesc zeci de mii de documente istorice care aduc multă lumină asupra istoriei noastre medievale și moderne. Obținerea acestor piese, fie pe cale de microfilmare, fie pe cale de schimb, o considerăm ca o necesitate de prim ordin a științei noastre istorice. Pe baza unor astfel de materiale se pot scoate la lumină cu timpul, cel puțin cîteva volume de documente turcești privind istoria României. O astfel de lucrare, desigur, va contribui la lărgirea și adîncirea cercetărilor istorice din R.P.R.

M. Guboglu

ADUNAREA GENERALĂ A FILIALEI BUCUREȘTI A SOCIETĂȚII DE ȘTIINȚE ISTORICE ȘI FILOLOGICE DIN R.P.R.

În ziua de 15 martie a avut loc Adunarea generală a filialei București a Societății de științe istorice și filologice, în care s-a prezentat darea de seamă asupra activității filialei pe ultimii ani, cu realizările și greutățile întâmpinate, precum și cu perspectivele pentru viitor.

În ultimii doi ani filiala București a Societății de științe istorice și filologice a lucrat cu trei secții : Secția de istorie, de istorie literară și filologie. Activitatea secțiilor s-a desfășurat pe două planuri : în colective, la care a participat un număr restrâns de persoane și comunicările publice pentru toți membrii filialei de aceeași specialitate.

În cadrul colectivelor s-au discutat comunicări publice ce urmau să se țină, care prin critica făcută și-au îmbogățit conținutul atât din punct de vedere ideologic, cât și științific.

Tot în cadrul colectivelor au fost discutate și manualele școlare. Propuneri pentru îmbunătățirea lor au fost înaintate Ministerului Învățământului și Culturii, și Editurii didactice și pedagogice, ca o contribuție la redactarea viitoarelor ediții. În cadrul colectivului de istorie s-au discutat manualele de cl. V și VIII. În cadrul colectivului de filologie s-au discutat Dicționarul limbii române și Gramatica editată de Acad. R.P.R.

În secția de istorie au fost ținute comunicări în legătură cu luptele revoluționare ale maselor asuprite (1848, 1907), cu Unirea Țărilor Române, referate informative în legătură cu știința istorică de peste hotare, precum și comunicări privind legăturile economice, politice și culturale cu marea noastră prietenă, U.R.S.S.

În cadrul secției de literatură s-au ținut comunicări în legătură cu marile aniversări ca : „Ajutorul științific sovietic în dezvoltarea lingvisticii românești” sau „Date noi despre orașul București în arhivele de la Moscova și Leningrad”, și unele legate de curentele literare și de orientare în literatură, ex. : „Discuții în jurul simbolismului”, „Literatură mijloc de educație patriotică” etc.

Secția de filologie și-a încheiat un colectiv din cei mai buni specialiști din învățământul mediu, atrăgând o serie de elemente dornice să contribuie la munca de cercetare științifică ce se desfășoară astăzi în patria noastră.

Făcând o situație statistică a muncii filialei, constatăm că în ultimii doi ani s-au ținut 52 de comunicări publice, dintre care 23 au fost de istorie, 16 de istorie literară și 13 de filologie. Din cele 52 comunicări, 25 au fost susținute de profesori din învățământul mediu, 21 de cadre didactice din învățământul superior și 6 de cercetători de la Institutul Academiei R.P.R.

Numărul cadrelor didactice din învățământul mediu care au ținut conferințe publice este mic, dar constituie un progres față de anii de început ai activității filialei, când comunicările publice erau susținute în mod exclusiv de cadre din învățământul superior sau de cercetători de la institutele Academiei.

Darea de seamă a scos în evidență și greutatea și lipsurile în muncă. Astfel desfășurarea muncii filialei a suferit din cauza inactivității unor membri ai comitetului de conducere, nedându-se atenția cuvenită în desfășurarea unor activități legate de scopul urmărit de Societate.

Altă lipsă în muncă este insuficienta popularizare a comunicărilor organizate de filială. De asemenea, comitetul de conducere al filialei n-a ținut legătură cu cercurile pedagogice pentru a atrage pe profesori în munca Societății și a le cere sugestii asupra temelor care interesează. În ceea ce privește ținerea legăturii cu membrii Societății și stringerea cotizațiilor, filiala are lipsuri pe care și propune să le lichideze în anul ce va urma.

În darea de seamă s-au jalonat și perspectivele muncii filialei arătând că pe viitor va trebui să cuprindă, în afară de subiectele alese de cercetători după preferințele lor personale și cercetări axate pe teme care să fie urmărite pe un timp mai îndelungat de mai mulți cercetători, așa cum a procedat secția de istorie care a lucrat tema : „Unirea Țărilor Române” sau secția de filologie care a analizat Gramatica și Ortografia limbii române editate de Academia R.P.R. Secțiile vor urmări teme cu un caracter mai general, cu un plan tematic cu oarecare continuitate, ca de exemplu : „Curente în literatura română”, „Dezvoltarea realis-

mului critic și a realismului socialist”, „Aspecte ale luptei de clasă în țara noastră” Într-o perioadă dată și teme legate de marile aniversări, tratate sub formă de simpozioane care s-au dovedit că prezintă interes. (Ex. simpozionul organizat cu ocazia bimilenarului Ovidiu, simpozionul Vlahuță și Delavrancea).

Pentru alcătuirea planului tematic al filialei, comitetul își propune să facă o anchetă spre a stabili ce anume probleme ar interesa pe profesorii din învățământul mediu și elementar. Este de dorit ca Ministerul și organele administrative școlare pînă la directorii de școli, să dea mai mult concurs Societății. Pentru îmbunătățirea muncii, filiala București, și-a propus un schimb de experiență cu filialele fruntașe. În cadrul discuțiilor s-au concretizat perspectivele muncii filialei și anume, orientarea mai precisă a muncii filialei spre problemele de istorie modernă și contemporană, spre cercetarea materialelor locale și spre analiza programelor și manualelor școlare.

După expunerea dării de seamă s-a trecut la discutarea muncii filialei, ridicându-se următoarele probleme :

- continuarea publicațiilor Societății care stimulează activitatea membrilor filialei ;
- să se continue organizarea de excursii științifice care sînt instructive și completează cunoștințele legate de teren în legătură cu unele probleme de istoria patriei noastre ;
- pe viitor toate comunicările publice să fie urmate de întrebări și discuții ;
- consiliul de conducere să dea un ajutor științific mai consistent în alcătuirea comunicărilor publice și a articolelor pentru publicațiile Societății. S-a trecut apoi la alegerea unui nou comitet de conducere al filialei București, compus din 15 membri.

S. Chircă

SESIUNEA DE COMUNICĂRI DE ISTORIE LOCALĂ LA TIMIȘOARA

Recenta sesiune științifică a Societății de științe istorice și filologice—filiala Timișoara a cuprins un număr de 24 de comunicări, dezbătînd cu precădere probleme referitoare la istoria și literatura Banatului.

Astfel, în cadrul secției de istorie au avut loc conferințe ca „Stratificarea socială în Banat oglindită în cîmpul de urne funerare de la Crucei” — Marius Moga, directorul Muzeului Regional ; „Mărturii contemporane timișorene cu privire la dubla alegere a domnitorului Al. I. Cuza” — Aurel Țintă ; „Contribuții la istoricul revoluției industriale și construirii primelor căi ferate în regiunea Reșița-Anina — Silviu Bordan și Gheorghe Bogdan ; „Contribuții privitoare la starea țărănimii bănățene în prima jumătate a secolului al XIX-lea” — Alexandru Rusu — ș.a.

În cadrul aceleiași secții s-au distins prin comunicările lor numeroase cadre tinere, atît ca vîrstă, cît și în privința activității lor în domeniul muncii de cercetare.

Astfel, comunicarea : „Oglindirea caracterului de clasă în conținutul și aplicarea legii conversiunii datorțiilor agricole” — temeinic documentată, — interpretată prin prisma materialismului dialectic și istoric, de către tînăra Ileana Herberescu, directoarea Școlii medii serale nr. 1 din Timișoara, ca și comunicarea : „Greva din 1929 de la fabrica Muschong din Lugoj”

în care Iuliu Gerö a evocat lupta eroică a comuniștilor și uteciștilor din orașul de pe malul Timișului — au fost apreciate în mod deosebit.

În cadrul sesiunii științifice a secției de filologie s-au¹ relevat comunicările „Poezia contemporană în Banat” — Gh. Tohăneanu, „Considerații asupra umorului și actualității literaturii dialectale bănățene” — Nicolae Țirioiu, „Teatrul românesc în Banat după eliberare” — Gabriel Manolescu, „Unele aspecte ale reflectării omului nou în creația prozatorilor bănățeni” — Sergiu Lavin etc.

În felul acesta, succesul sesiunii de comunicări a Societății de științe istorice și filologice — filiala Timișoara — se încadrează armonios în revoluția noastră culturală în plină desfășurare.

L. Dunajecz

C R O N I C Ă

La sfârșitul lunii mai a.c. a avut loc la Academia R. P. Romîne ședința de constituire a Comitetului Național de Sociologie, din care fac parte reprezentanți din diferite domenii ale științelor sociale.

În ședința de constituire s-a adoptat Statutul de funcționare și s-a ales conducerea comitetului, formată din: acad. A. Joja, președinte; academicieni: M. Ralea, V. Malinschi și P. Constantinescu-Iași — vicepreședinți; M. Mănescu, membru corespondent al Academiei R. P. R. — secretar general; academicieni: C. Ionescu-Gulian A. Oțetea și T. Bugnariu, membru corespondent al Academiei R. P. R. — membri.

Comitetul Național de Sociologie are sarcina de a contribui la dezvoltarea colaborării internaționale în domeniul sociologiei, de a intensifica relațiile științifice dintre sociologii romni și sociologii din alte țări, urmînd să se afilieze la Asociația Internațională de Sociologie.

★

Între 1—10 iunie 1959 ne-au vizitat țara, în cadrul acordului cultural dintre Academia R.P.R. și Academia R. P. Bulgaria, prof. Todor Borov — director al Institutului bibliografic Elin Pelin din Sofia și prof. Al. K. Burmov — membru corespondent al Academiei bulgare de Științe și redactor șef adjunct al revistei „Istoriceski Pregled”.

Prof. T. Borov a avut consfătuiri cu direcția Bibliotecii Academiei R.P.R. și a Bibliotecii Centrale de Stat. D-sa s-a interesat de munca de informare științifică a cercetătorilor din diverse ramuri, de munca bibliografică, de organizarea schimbului de cărți și publicații al marilor biblioteci din țara noastră. În ziua de 5 iunie, la Institutul de istorie al Academiei R.P.R., prof. T. Borov a participat la o ședință comună de lucru cu acad. prof. P. Constantinescu Iași, Direcția Institutului și colectivul Bibliografiei relațiilor romîno-bulgare. Prof. T. Borov a făcut o expunere a stadiului în care se află munca desfășurată la Institutul Bibliografic Elin Pelin de colectivul bulgar care lucrează la Bibliografia relațiilor romîno-bulgare. Apoi s-au stabilit etapele de pregătire pentru tipar a Bibliografiei și lucrările legate de aceasta.

Prof. Al. K. Burmov a vizitat casele și locurile din București legate de viața și activitatea emigranților revoluționari bulgari din secolul XIX. Prof. T. Borov și Al. K. Burmov au discutat de asemenea cu acad. prof. A. Oțetea și colectivul istoricilor romni care studiază problemele relațiilor romîno-bulgare de-a lungul veacurilor, planul de lucrări în colaborare — pe 1960 — în lumina prevederilor convenției culturale romîno-bulgare.

★

La 17 iunie a.c., la Academia R. P. Române, în cadrul unei solemnități, ambasadorul R. P. Bulgaria la București, Stoian Pavlov, a înmănat academicianului prof. Petre Constantinescu-Iași o scrisoare de mulțumire din partea Academiei Bulgare de Științe, cu prilejul împlinirii a 45 de ani de la apariția primei sale lucrări consacrate rolului României în epoca de renaștere a Bulgariei.

La solemnitate au asistat academicienii Iorgu Iordan, vicepreședinte al Academiei R. P. Române, Vasile Malinski, membru în Prezidiul Academiei R. P. Române, academicieni, reprezentanți ai Ministerului Afacerilor Externe și alții.

În cuvântul său, ambasadorul Stoian Pavlov a subliniat tradițiile vechi și puternice ale legăturilor de prietenie dintre popoarele română și bulgară.

A răspuns acad. prof. P. Constantinescu-Iași, care a mulțumit pentru atenția înaltului for de știință bulgară.

RĂSCOALA ZELOȚILOR DIN THESSALONIC ÎN LUMINA ULTIMELOR CERCETĂRI

Răscoala zeloților din Thessalonic este una dintre cele mai interesante mișcări populare urbane din Europa în sec. al XIV-lea. Timp de 7 ani (1342—1349), cu mici întreruperi, al doilea oraș ca mărime din imperiul bizantin a fost guvernat de partidul antifeudal al zeloților. Aceștia s-au rupt de autoritatea centrală, au înfruntat cu succes repetatele atacuri ale lui Cantacuzino, ajutat de forțe străine și au înfăptuit o serie de reforme în oraș.

Istoricii burghezi din veacul trecut au acceptat fără nici o rezervă informațiile interesate ale scriitorilor bizantini contemporani, Ioan Cantacuzino și Nicephor Gregoras, exponenți ai clasei feudale, care au prezentat pe zeloți drept o bandă de jefuitori și de asasini ¹.

Cel dintâi, istoricul grec C. Sathas, deși are o idee confuză despre zeloți, considerați drept o fracțiune „misterioasă“, privește totuși cu mult interes această mișcare ².

După aceea, istoricul nostru O. Tafrali are meritul de a fi atras atenția asupra caracterului politic al mișcării zelote și asupra tendințelor ei democratice. El reușește să risipească cu mărturia izvoarelor în parte inedite, acuzațiile calomnioase aduse mișcării ³. Tafrali nu a fost însă un istoric marxist, el nu a sesizat caracterul de clasă al mișcării îndreptate împotriva elementului feudal. Pentru Tafrali, una din cauzele mișcării este atașamentul populației orașului Thessalonic față de împăratul Ioan V Paleologul, în luptă cu uzurpatorul Cantacuzino. Despre zeloți are și el o idee destul de puțin precisă; îi consideră un partid pe deasupra claselor, adversarii elementelor aristocratice, privit cu bunăvoință de „clasa de mijloc“ și susținut de masele populare. Acordă de asemenea o mare importanță în dezlănțuirea răscoalei, influenței exercitate de mișcarea populară din Genova din anul 1339. Tafrali socotește că un rol în izbucnirea mișcării l-ar fi avut și episcopii, adversarii lui Cantacuzino.

Cincisprezece ani mai târziu, un istoric progresist grec, I. Kordatos a subliniat importanța acestui episod al luptei maselor populare din evul mediu împotriva jugului exploatareii feudale ⁴. Cum de curând I. Kordatos a reluat cercetarea istoriei comune din Thessalonic într-o prezentare a istoriei generale a Bizanțului, vom analiza aportul său în noua sa operă, care de altfel reproduce în mare parte punctul său de vedere inițial.

¹ V. Parisot, *Cantacuzène, homme d'état et historien*, Paris, 1845, p. 191, 195.

² C. Sathas, *Documents inédits relatifs à l'histoire de la Grèce au moyen-âge*. IV, Paris, 1883, p. XV—XVI și XXV—XXIX.

³ O. Tafrali, *Théssalonique au quatorzième siècle*, Paris, 1913, p. 225—272.

⁴ I. Kordatos, *Η κομμούνια της Θεσσαλονίκης* Atena 1928.

Bizantinologii sovietici au fost însă primii care au supus unei analize profunde întreaga mișcare zelotă.

Astfel A. K. Bergher a relevat substratul de clasă al mișcării zelote și a considerat-o drept acțiunea revoluționară a păturilor comerciale și meșteșugărești din Thessalonic. După părerea sa, Thessalonicul era în acel timp orașul cel mai dezvoltat economiceste din întreg bazinul mării Mediterane și prosperității economice a păturilor mijlocii îi corespundea o maturitate politică¹.

Astfel pusă problema, mișcarea zelotă este izolată de tot complexul social-economic al Bizanțului din secolul al XIV-lea și considerată drept un fenomen specific unor condiții cu totul aparte ale orașului Thessalonic.

Problema este reluată și discutată câțiva ani mai târziu de B. T. Goreanov². De astă dată, mișcarea zelotă nu mai este privită izolat, ci încadrată în istoria societății bizantine și socotită ca o continuare a bogomilismului. Cu această răscoală culminează lupta revoluționară din Bizanț în prima jumătate a secolului al XIV-lea. În luptă au fost antrenate atât forțele țărănimii, cît și păturile plebeiene de la orașe, Thessalonicul fiind centrul unde acțiunile revoluționare s-au manifestat mai intens și mai îndelungat. Din punct de vedere ideologic, mișcarea zelotă își găsea fundamentul în concepțiile progresiste din gândirea bizantină al căror principal reprezentant a fost în acel veac, Barlaam. Un rol important în promovarea mișcărilor revoluționare din această perioadă îl vede autorul în existența marilor centre urbane cu puternice corporații meșteșugărești, care au avut un rol important în viața economică și social-politică a orașelor. După ce expune programul zeloților, B. T. Goreanov examinează cauzele, care au dus la înfrîngerea mișcării. Principala cauză o vede, pe bună dreptate, în insuficiența dezvoltare politică a plebei orășenești, apoi în lipsa unor forțe militare capabile să ajute diferitele focare revoluționare risipite pe întreg teritoriul bizantin. Aceste forțe militare au adoptat o atitudine defensivă, retrase la adăpostul zidurilor. Greșeala zeloților de a nu stringe în jurul lor masele țărănimii și plebei din toate orașele cuprinse de mișcarea antifeudală, a fost o altă cauză a înfrîngerii. În aceste condițiuni, focarele revoluționare izolate au putut fi treptat și fără mare dificultate lichidate de trupele lui Cantacuzino. Alte cauze ale înfrîngerii arătate de Goreanov sînt: faptul că unul din cei doi conducători ai orașului a continuat să fie numit de autoritățile din Constantinopol și a complotat în voie împotriva zeloților, păturile mijlocii orășenești s-au arătat ca întotdeauna, șovăielnice și în cele din urmă au fost cîștigate de aristocrația laică și de călugări; în sfîrșit, intervenția forțelor străine, mai ales Turcii chemați de Cantacuzino. Toate acestea au dus la lichidarea, în cele din urmă, a mișcării zeloților.

Astfel B. T. Goreanov aduce o contribuție substanțială la înțelegerea mișcării și la explicarea cauzelor înfrîngerii. Totuși sînt unele probleme care suscită discuție. Nu putem fi de acord cu punctul său de vedere, exprimat de altfel și prea sumar, în ce privește alianța aristocrației feudale, laice și clericale, cu păturile avute orășenești. Situația în societatea bizantină se prezenta mult mai complicat și necesită explicații mai ample. De asemenea, autorul crede că masele populare îl susțineau pe împăratul Ioan V în lupta sa împotriva lui Cantacuzino. În aceste condițiuni, conflictul pierde caracterul unei rivalități pur dinastice, devenind lupta între două forțe, una în frunte cu partizanii lui Ioan V, care tinde la înlăturarea privilegiilor feudale și cealaltă, care luptă pentru menținerea și întărirea lor. Astfel formulate datele problemei pot da naștere la grave confuzii. Era absolut necesar să se analizeze cauzele alianței vremelnice între partidul așa-zis legitimist din Constantinopol și zeloții din Thessalonic.

¹ A. K. Бергер. Демократическая Революция в Византии в XIV в. Архив Маркса и Энгельса, V (1930) p. 147—156.

² B. T. Торьянов. Восстание Зилотов в Византии (1342—1349), Известия АН СССР ист.—фил., 1946, 3, p. 92—96.

A. P. Kajdan este al treilea istoric sovietic, care s-a ocupat de mișcarea zelotă în volumul său „Relațiile agrare din Bizanț în veacurile XIII—XIV”¹. A. P. Kajdan, ca și predecesorul său subliniază caracterul antifeudal al răscoalei. În plus, face o analiză mai adâncă și ajunge la o formulare mai clară în ce privește păturile participante la răscoală și relațiile dintre ele. Conducerea mișcării aparține vîrfurilor comerciale și meșteșugărești, care au deținut în timpul comunei și funcțiile importante în oraș. Acestora li s-au alăturat elemente din mica feudalitate, dornice să profite în interes personal de confiscarea averilor mănăstirești. Conducerea zelotă a găsit însă un sprijin puternic în masele largi plebeiene din oraș și în țărănimea din împrejurimi, și de aceea programul zelot reflectă cerințele radicale ale acestor pături. Un element nou pe care-l constată autorul, este contradicția tot mai ascuțită, atât la orașe cît și la sate, între debitori și creditori. Din păcate, nu insistă în suficientă măsură asupra rolului capitalului cămătăresc în economia bizantină din sec. XIV. În continuare, A. P. Kajdan observă cu multă justiție că și în răscoala zelotă, ca în toate mișcările antifeudale din evul mediu, lupta s-a dus și împotriva bisericii oficiale. Zeloții militau pentru o biserică săracă — concepțiile lor în materie religioasă, crede autorul, se apropiau de cele anabaptiste. Zeloții au avut legături cu anumite cercuri de călugări de la Athos — evident nu dintre acei de la mănăstirile bogate. Dovada legăturilor ar rezulta din faptul că Andrei Paleologul, conducătorul zeloților, nevoit să fugă din Thessalonic își găsește un refugiu la o mănăstire de la Athos. Am putea adăuga în plus că zeloții aleg ca arhiepiscop al Thessalonicului pe Macarie, higumenul mănăstirii Lavra². Neînțelegerile dintre cele două grupări în care era atunci divizată clasa feudalilor (partidul „legitimist” al lui Ioan V și partidul lui Cantacuzino) a fost numai pretextul imediat al izbucnirii răscoalei. Din păcate, autorul nu a aprofundat problema divizării intervenite în interiorul clasei feudale bizantine la începutul sec. XIV. Sînt aspecte interesante legate de această problemă, care ajută la înțelegerea situației politice și mai ales a unor fenomene petrecute în orașele bizantine. În schimb, în explicarea cauzelor înfrîngerii mișcării zelote, A. P. Kajdan aduce unele elemente noi. Principalele cauze ale înfrîngerii sînt lipsa unui proletariat care să conducă masele țărănești și trădarea vîrfurilor orășenești și ale aristocrației. Acestea tindeau numai spre reforme politice; înspăimîntate de radicalismul plebei și țărânimii, au căutat ca să ajungă la un compromis cu Cantacuzino. În schimbul unor vași promisiuni că se va respecta autonomia orașului, au pactizat cu marea feudalitate. Lipsa unei coeziuni a maselor populare, diferențierea țărânimii după avere, izolarea ei în obștii, lipsa de legături între țărănimea diferitelor regiuni, nu au făcut posibilă o ridicare în masă, concomitent și urmărind aceleași țeluri.

Mișcarea zelotă a trezit interesul și altor istorici progresiști. Istoricul englez R. Browning consacră un studiu special acestei probleme³. Concluziile la care a ajuns sînt rezumate și într-o altă lucrare mai recentă⁴. Autorul prezintă situația specială din Thessalonic, urmînd îndeaproape pe Tafrafi⁵. Aristocrația era deținătoarea funcțiilor publice și a capitalului cămătăresc; pătura de mijloc, formată din negustori, meseriași înstăriți, mici proprietari de pămînt, liberi profesioniști și clerul mărunt și în sfîrșit, pătura săracă, compusă din țărani, mici meseriași, muncitori și marinari. R. Browning, pe bună dreptate nu menționează existența unui patricianat în orașul bizantin, unde nu au existat bariere între vîrfurile orășenești și aristocrația,

¹ А. П. Каждан. Аграрные отношения в Византии, XIII—XIV вв. Москва, 1952, p. 184—197.

² Cantacuzino, *Bonn*, III, p. 213.

³ Р. Браднинг. Комуната на вилотите в Солуни. Исторический Преглед, VI (1950) 4—5, p. 509—526.

⁴ R. Browning, *David Dishypatos' Poem on Akindynos*, in *Byzantion*, XXV—XXVII (1955—1957), p. 713.

⁵ O. Tafrafi, *op. cit.*, p. 20—39.

ultima absorbind funcțiile social-economice ale patricianatului. De aceea nu putem fi de acord cu părerea autorului că numărul aristocraților ar fi fost mai redus în orașul Thessalonice decât îl dau mărturiile contemporane. Aristocrația bizantină nu a constituit niciodată un corp social închis¹. În consecință, în rândul îndeletnicirilor aristocrației din orașe, trebuie trecut și marele comerț și proprietatea marilor ateliere meșteșugărești. Existența în orașe a unei populații care se ocupa cu agricultura nu trebuie să surprindă, fiindcă agricultura nu era încă bine separată de meșteșuguri. În perioada muncilor agricole, constată Palamas, o mare parte din populația Thessaloniceului era plecată din oraș pentru muncile agricole². Nu putem fi însă de acord cu părerea autorului că populația săracă participa la adunările poporului. Cred îndoielnică existența unor adunări populare permanente în orașele bizantine târzii³. Nu putem accepta nici părerea autorului că întreaga populație de mici meseriași era organizată în corporații socotite drept niște organisme democratice independente. Întotdeauna au existat în Bizanț îndeletniciri desconsiderate⁴. Și cei ce munceau în aceste sectoare erau indiscutabil lipsiți de orice drepturi de organizare. Interesantă este contribuția autorului la explicarea ideologiei zelote. Pe de o parte, îi consideră continuatorii partidului religios ai zeloților — element opoziționist în biserica bizantină — ostil clerului superior și tendințelor sale de a subordona biserica puterii laice. Pe de altă parte, leagă în mod just mișcarea zelotă de antihesiaști, grupare care aduce un spirit înnoitor, de renaștere în cultura bizantină. Credem totuși că R. Browning exagerază rolul influenței filozofiei și istoriei clasice grecești în mișcarea zelotă și în organizarea comunei din Thessalonice. Nu putem împărtăși opinia autorului că în mișcarea din Thessalonice trebuie să admitem influența tradițiilor democratice ale vechiului oraș — polis. Deosebirea între formațiunile statale din antichitate și comuna din Thessalonice au fost observate și de istoricii contemporani evenimentului, care au subliniat acest lucru⁵. Pe bună dreptate observă Kordatos, statul antic era un stat sclavagist, deci cu o structură cu totul diferită de a comunei din Thessalonice⁶. În ce privește influențele externe, pe cînd Tafrafi acordă o mare importanță în explicarea evenimentelor din Thessalonice, răscoalei din Genova, R. Browning îi atribuie un rol secundar. Autorul observă cu justețe că mișcările populare din Italia, care au precedat mișcarea din Thessalonice, nu au avut programul radical al zeloților. Adăugăm că în orașele bizantine, procesul social-economic a fost diferit de ceea ce se petrecea în Italia și ar fi greșit să se mai slăruie pe rolul determinant al unor influențe externe. În schimb, nu putem accepta unele din explicațiile autorului pentru înfrîngerea în cele din urmă a răscoalei zelote și anume slaba separație dintre oraș și sat. Consecvent acestei idei, consideră că forța motrică în răscoala din Thessalonice au fost țărani, exasperați de prădăciunile Turcilor, aliații lui Cantacuzino, în timp ce pătura mijlocie s-a arătat la început neutră. Autorul explică izbînda de scurtă durată a aristocrației conduse de Ioan Apokaukos în anul 1345 prin faptul că atunci țărani se aflau la muncile agricole. Mai mult, admite chiar că masele populare orașenești sătule de teroarea zelotă, ar fi acceptat trădarea lui Ioan Apokaukos. În ce privește rolul țărănimii, nu trebuie uitat un amănunt istoric, răscoala din Thessalonice s-a produs înaintea intervenției turcești în favoarea lui Cantacuzino. Nimeni nu poate contesta aportul elementului țărănesc în susținerea răscoalei zelote și A. P. Kajdan a pus în valoare în suficientă măsură contribuția țărănimii totuși răscoala din Thes-

¹ *The Cambridge Economic History of Europe*, II, 1952. S. Runciman, *Byzantine Trade and Industry*, p. 115; I. Kordatos, *Ἀρχὴ καὶ παρακμὴ τοῦ Βυζαντινοῦ* Athena, 1952, p. 274.

² G. Palamas, *Homilia XXVI*, P. G., CLI, col. 333.

³ Б. Т. Торьянов, *Византийский город XIII—XIV вв.*, *Византийский Временник*, XIII (1958), p. 178.

⁴ Ph. Koukoulès, *Βυζαντινοὶν βίος καὶ πολιτισμὸς*, Athena, 1948, II (1), p. 221—222.

⁵ Gregoras, *Вопн*, II, p. 796.

⁶ I. Kordatos, *op. cit.*, p. 289.

salonic rămâne o mișcare specific urbană, condusa de elemente ale preburgheziei și susținută de masele largi ale plebei orașenești și țărănimii.

Despre răscoala zelotă se ocupă și istoricul bulgar, D. Anghelov într-un studiu privind mișcările antif feudale din Tracia și Macedonia la mijlocul sec. al XIV-lea.¹ Concluziile sale nu diferă prea mult de ale celorlalți istorici marxiști. „Studiul are însă o perspectivă mai largă, fiindcă se ocupă de situația din întreg imperiul bizantin, deci analizează procesul istoric în complexul său, poziția fiecărei clase și păături sociale și raporturile dintre ele. Procesul de pauperizare a țărănimii, care a dus la izbucnirea răscoalelor țărănești din Bizanț în aceasta perioadă, își are cauza în generalizarea rentei în bani. Rolul economic al feudalității în orașul bizantin este bine precizat — deținerea marelui comerț, cămătăria și închirieri de imobile. Pătura mijlocie este arătată ca fiind divizată, cu scopuri diferite și neconținut șovăielnică. Caracterul vremelnice al alianței dintre masele populare și partizanii lui Ioan V este explicat prin interesul comun de a înfrânge pe Cantacuzino. Forța motrică a răscoalelor de la mijlocul sec. al XIV-lea sînt masele sărăcimii orașelor și țărănimia. Autorul merge mai departe și susține chiar că partidul zelot era alcătuit din cei mai săraci locuitorii ai orașului. Nu sîntem de acord cu afirmația că plebea orașelor era alimentată în prim rînd din țărani fugiți de pe ogoare. În realitate, exodul spre orașe, care în Bizanț nu erau libere ci tot sub dependența feudalilor, a fost din această cauză mult îngreuiat, condițiunile de formarea plebei orașenești au fost altele decît în occident. De-abia după proclamarea comunei din Thessalonice înregistrăm o masivă imigrație a țărănimii înspre oraș.² La aceasta au contribuit și prădăciunile turcești. D. Anghelov pare să prezinte în culori mult prea simpatice acțiunea aventurierului bulgar Momcilo și a bandei sale de mercenari, considerați ca un fel de răzvrătiți sociali. În realitate, ei luptă cînd în serviciul lui Cantacuzino, cînd în serviciul Anei de Savoia, susținînd pe rînd pe acel care-i plătea mai bine. În sfîrșit, D. Anghelov, urmînd pe Tafrali, este de parere ca răscoala din Thessalonice a fost influențată de evenimentele politice din Italia.

Ultimul studiu despre istoria mișcării zelote scris de un istoric progresist aparține lui I. Kordatos. În recenta sa istorie „Măreția și decăderea Bizanțului”, consacră doua capitole ale acestei probleme.³ Din păcate, I. Kordatos nu a procedat la o revizuire temeinică a punctului său de vedere expus în lucrarea sa anterioară, scrisă cu treizeci de ani în urmă. Se pare că nu cunoaște literatura sovietică în această problemă, probabil din cauza măsurilor represive pe care guvernul grec înțelege să le ia împiedicînd accesul oamenilor de știință la operele istorice progresiste. În afară de aceasta, autorul adeseori părăsește linia unei argumentări științifice și alunecă înspre literaturizare. Astfel, problema care îl preocupă în prim rînd, este să respingă acuzațiile calomnioase aduse de istoricii burghezi, mișcării zelote. Pentru a descrie situația social-economică a Thessaloniceului, reproduce mărturiile unor contemporani, printr-un material valorificat anterior și de O. Tafrali. În prezentarea structurii societății din Thessalonice, procedează prea schematic, face o primă separație care în aceste veacuri nu-și mai are rostul, și anume între oameni liberi și sclavi. Numărul sclavilor era extrem de redus și fara importanță pentru viața economică a orașului; îndeletnicirile lor erau mai mult de natură domestică. Apoi trece la o împărțire a păturilor libere în trei categorii, ca și Tafrali. Consideră că influența călugărilor din Thessalonice era mai puternică de cît în alte orașe bizantine, deși caracterul laic al mișcării zelote nu ne îndreptățește să acceptăm această părere. Atribuie un rol important păturii mijlocii în comerț și marele artizanat, nu aristocrației, deși recunoaște o strînsă colaborare între aceste două categorii sociale, fără să precizeze pe ce linie.

¹ Д. Ангелов. Антифеодални движения в Тракия и Македония през средата на XIV век. Историческия, Преглед, VIII (1952), 1—5, p. 439—456.

² Gregoras, II, p. 673.

³ I. Kordatos, *op. cit.*, p. 273—301.

În ce privește organizarea internă a orașului Thessalonic, este greu de afirmat că mai înainte de răscoala zeloților el se bucura de o autonomie, cu legi speciale și cu o adunare a poporului la care participau toți locuitorii liberi. Mai interesante sînt observațiile în legătură cu activitatea locală comercială și maritimă vie, care în Thessalonic era în prima jumătate a sec. al XIV-lea, mai puțin dominată de italieni¹. Autorul subliniază influența deosebită a corporației marinarilor în masele populare, datorită orizontului lor mult lărgit prin călătoriile în alte țări. Această influență este de altfel subliniată și de Cantacuzino². Marinarii reprezentau o forță apreciabilă, fiindcă erau înarmați, armele folosindu-le pe mare împotriva piraților. Spiritul combativ — revoluționar al marinarilor bizantini a fost menționat cu alt prilej și de semnatarul acestor rînduri³. Nu sîntem de acord cu afirmația autorului că toată populația muncitoare era înscrisă în corporații și că avea dreptul să poarte arme. În secolul al X-lea existau corporații privilegiate de negustori și meseriași, care alcătuiau în Constantinopol și o miliție orășenească⁴. Se pare că astfel de miliții existau și în orașele provinciale. În orice caz, prezența lor poate fi semnalată cu ocazia atacului condus de corsarul arab Leon din Tripolis în anul 904 împotriva Thessalonicului⁵. În veacurile următoare, aceste miliții dispar. Cînd în anul 1185, normanzii cuceresc Thessalonicul, locuitorii orașului, bărbați și femei, opun o rezistență îndrîjită, dar dezorganizată⁶. I. Kordatos, care vede în zeloți partidul maselor populare, consideră că elementul conducător era recrutat din rîndul marinarilor. Autorul încearcă să concilieze părerea lui Tafrali cu părerea sa și ajunge la formulări lipsite de consecvență, fiindcă mai departe, admite că în partidul zelot existau și elemente din pătura mijlocie, care mai tîrziu au trădat mișcarea, iar apoi susține că în afara partidului zelot și a partidului aristocrat, exista un al treilea partid — împăciuitorist, alcătuit din aceeași pătură mijlocie, cărturarilor și juriștilor.

După evenimentele sîngeroase din anul 1345, autorul remarcă în mod judicios că s-a ajuns la o încordare cu partidul legitimist și legăturile cu Constantinopolul au devenit tot mai slabe, însă nu explică cauza acestei schimbări. Lipsa unei sigure orientări marxiste, este evidentă la autor atunci cînd analizează cauzele înfrîngerii. Pentru Kordatos, acestea se limitează la slăbirea moralului masei din cauza mizeriei și molimelor, subminarea regimului popular de călugări, trădarea lui Metochites și intervenția turcească. Concluzia cu care-și încheie acest capitol din istoria Bizanțului, este că în situația de decădere a statului, nu putea exista multă vreme un Thessalonic liber.

Cu totul opusă poziției adoptate de istoricii menționați mai sus, este lucrarea bizantinologului stabilit în America, I. Șevcenko⁷. Chiar de la început, autorul fără să-i tăgăduiască importanța, caută să prezinte mișcarea ca rezultatul descompunerii societății bizantine în urma războaielor civile și controverselor religioase. Această introducere este în realitate o încercare subtilă de a crea impresia de obiectivitate și de a deplasa explicația mișcării zelote pe cu totul alte fundamente.

Într-adevăr, ceva mai departe, socotește că este de primordială importanță pentru cercetarea mișcării, cunoașterea programului ei, așa cum apare în discursul antizelot al lui

¹ Explicarea cauzelor la B. T. Goreanov, *op. cit.*, p. 168.

² Cantacuzino, II, p. 575.

³ *Byzantinostavica*, XIX (1958), 2, p. 300.

⁴ *De ceremoniis*, în *Bonn*, I, p. 449. *Liudprandi relatio re legatione Constantinopolitana*, M.G.H.S.S., III, p. 349.

⁵ I. Kameniates, *Bonn*, p. 524.

⁶ Eustathios, *De Thessalonica a Latinis capta*, în *Bonn*, p. 446—447.

⁷ Ihor' Șevcenko, *Nicolas Cabasilas' „Antizelot” Discourse*, în *Dumbarton Oaks papers*, XI (1957), p. 81—171.

Cabasilas. Analiza programului zelot nu este însă pentru autor, decât un pretext ca să susțină că el nu cuprinde nimic nou, că nu este un program revoluționar și nu se deosebește de practicile curente ale autorităților bizantine. Mai mult, susține că în realitate Cabasilas și-a îndreptat discursul său nu împotriva zeloților, ci a atacat conducerea „legitimistă” din Constantinopol. Concluzia care se impune pentru întregul eșafodaj de argumente furnizate de autor ar fi că evenimentele din Thessalonic dintre anii 1342—1349 nu au însemnat în realitate lupta revoluționară a maselor populare împotriva exploatării feudale, ci cel mult o modificare în ce privește persoanele aflate la conducerea orașului Thessalonic, acestea continuând să folosească în guvernare vechile metode.

Urmărirea întregii argumentări a lui Șevcenko arată poziția falsă pe care el s-a situat. Pentru a dovedi că discursul lui Cabasilas a fost îndreptat împotriva guvernului din Constantinopol al împăratului Ioan V și nu împotriva zeloților, Șevcenko susține că un document contemporan, a doua cuvîntare a lui Cydones¹, denunță confiscările făcute în același timp la Constantinopol de guvernul lui Apokaukos și deci la ele se referă și Cabasilas. Cine citește cu atenție întreaga cuvîntare a lui Cydones vede că acesta în realitate face tabloul sumbru al tuturor calamităților abătute asupra imperiului în timpul războiului civil din cauza adversarilor politici ai lui Cantacuzino. Nimeni nu poate contesta că zeloții au fost printre cei mai îndrîjiți dușmani ai lui Cantacuzino și thessalonicianul Cydones care a avut de suferit de pe urma lor, nu putea să-i treacă cu vederea. Avem însă mărturii care se referă indiscutabil la Thessalonic. Istoricul Gregoras subliniază că zeloții au desființat vechile legiuri², iar Cantacuzino vorbește despre confiscările averii nobililor la Thessalonic³ și despre atitudinea lor lipsită de respect față de legile religioase. Viața Sfîntului Sabbas vorbește și ea de confiscări de proprietăți și atitudine antireligioasă la zeloți⁴. În schimb nici Gregoras și nici Cantacuzino nu pomenesc de secularizarea averilor mănăstirești făcută de Apokaukos la Constantinople, deși, mai ales Cantacuzino, nu avea niciun motiv să cruțe pe neîmpăcatul său adversar politic.

Pe de altă parte, examinarea unor date istorice din biografia lui Cabasilas elimină ipoteza lui Șevcenko. Într-adevăr, nici Șevcenko nu susține că discursul a fost un simplu divertisment literar adresat unor adversari imaginari, ci o răfuială cu conducerea laică și religioasă prezentă la dezbateri. Între anii 1342—1347, Cabasilas a locuit la Thessalonic. În 1345 după momentana înlăturare a zeloților, noua conducere trimite din Thessalonic la Manuel Cantacuzino, o delegație formată din Nicolae Cabasilas și Pharmakis, pentru a-l aduce în oraș⁵. Cabasilas a revenit la Thessalonic fiindcă în vremea evenimentelor sîngeroase din același an cînd partizanii lui Cantacuzino sînt înlăturați, el se afla în oraș, așa cum rezultă dintr-o scrisoare ce-i adresează doi ani mai tîrziu concetățeanul și prietenul său, Cydones⁶. De-abia în anul 1347 se pare că a părăsit orașul la îndemnul lui Cydones și s-a stabilit la Constantinopol, ocupat cu puțin mai înainte de Cantacuzino⁷. În această situație, Cabasilas nu-și putea ține discursul decât la Thessalonic și numai împotriva zeloților.

Chiar textul discursului dă unele indicații vagi că el a fost ținut la Thessalonic. Faptul că nu apare cu claritate timpul și locul unde l-a rostit este explicabil. Cabasilas nu avea nevoie

¹ *Demetrii Cydonis ad Ioanem Cantacuzenum oratie altera*. Ed. Cammelli, *Byzantinische neugriechische Jahrbücher*, IV (1923), p. 77—83.

² *Gregoras*, II, p. 674.

³ *Cantacuzino*, II, p. 234—235.

⁴ Patriarhul Philotheos, *Viața Sf. Sabbas*, apud Șevcenko, *op. cit.*, p. 84.

⁵ *Cantacuzino*, II, p. 573—574.

⁶ R. J. Loenertz, *Chronologie de Nicolas Cabasilas*. In *Orientalia Christiana Periodica*, XXI (1955), 1—2, p. 207.

⁷ R. J. Loenertz, *loc. cit.*

de vreo precizare față de cei cărora li se adresa. Spațiul nu ne îngăduie să stăruim prea mult asupra analizei unor date din textul discursului care ne îndreptățesc să susținem că el a fost rostit la Thessalonic. Totuși atunci când vorbește de senat, el se referă la un senat local, pe care îl numește *γροῦσία* dacă ar fi fost vorba de senatul din Constantinopol, fără îndoială că ar fi folosit termenul *σὺγκλητος*.

În argumentele adversarilor lui Cabasilas pentru a justifica secularizările, se arată și împrejurarea că din aceste fonduri se întrețin „cei care luptă pentru libertate”¹. Niciodată partizanii împăratului Ioan V nu ar fi putut invoca o astfel de apărare.

Principalul obiectiv al atacurilor sale este căpetenia bisericească care, pretinde Cabasilas, ar fi comis o serie de nereguli canonice. Dacă cuvîntarea s-ar fi adresat autorităților civile și religioase din Constantinopol, fără îndoială că ținta atacurilor lui Cabasilas ar fi trebuit să fie în primul rînd patriarhul. El însă se adresează episcopului unei metropole a cărei autoritate se întinde și asupra unor colonii (*ἀποικίαι*). Cum ar putea fi acest celeziasat care în eparhia sa a luat măsuri neobișnuite și acestea nu mai sînt menționate în altă parte, însuși patriarhul din Constantinopol? Clericul — adversar al lui Cabasilas — nu putea fi altul decît arhiepiscopul zelot din Thessalonic².

Principalele reforme atribuite zeloților în discursul lui Cabasilas și contestate de Șevcenko că ar avea acest caracter, unele sînt de natură laică și altele de natură celeziasatică. Secularizarea averilor mănăstirești pentru plata soldaților, cumpărări de arme, organizarea unei flote și repararea zidurilor cetății, nu constituie o reformă în concepția lui Șevcenko. Autorul citează cazuri destul de frecvente de împărați bizantini care au folosit averile mănăstirești pentru nevoi militare și pe marginea acestor constatări adaugă cu ironie, dacă cel care secularizează averi mănăstirești pentru apărare este un revoluționar, atunci mulți împărați bizantini și miniștrii lor ar trebui considerați ca distrugători ai ordinii publice.

În realitate problema confiscării averilor mănăstirești este prezentată voit fals. Împărații bizantini, foarte adescori, au distribuit sub formă de pronic o parte din averile mănăstirești. Aceste donații aveau cu totul un alt scop — întărirea feudalității laice, a armatei feudale, adică a aparatului de represiune a statului feudal bizantin.

În Thessalonic, zeloții au secularizat averile mănăstirești pentru a întreține cu fondurile realizate din această secularizare, o armată a poporului, formată din plebea orașului și din țărani³. Cece ce este esențial și apare limpede printre argumentele reproduse de Cabasilas, este înalta lor concepție despre funcția socială a proprietății — aceasta îi situează pe zeloți în postura de adevărați revoluționari. Niciodată o astfel de concepție nu putea aparține guvernului lui Ioan V Paleologul din Constantinopol. Printre beneficiarii secularizărilor erau de asemenea mici cultivatori de pămînt și sărăciimea orașului. Șevcenko obiectează că nici această măsură nu este ceva nou în istoria bizanțului. Încă Justinian, în novella LXV a permis înstrăinarea proprietăților bisericești pentru ajutorarea săracilor. Novella la care se referă Șevcenko, își are însă explicația sa. Această novellă a fost dată pentru Mocsia în anul 538, adică corespunde perioadei următoare victoriei slavilor împotriva armatelor bizantine conduse de Chilbudios, cînd Peninsula Balcanică a fost supusă unei grele încercări. Novella permite vînzarea de bunuri bisericești, care nu aduceau venituri, pentru a fi ajutați cei sărăciți de pe urma invaziilor și pentru răscumpărarea captivilor. De altfel, Justinian a aplicat cu consecvență principiul ca

¹ Șevcenko, *op. cit.*, p. 93

² Alte argumente la Tafrahi, *op. cit.*, p. 261, nota 2.

³ Cydones, *Monodia occisorum Thessalonicae*, P. G. CIX, col. 648; Gregoras, II, p. 669, 674—675.

să permită vânzarea bunurilor bisericesti neproductive¹ dintr-o rațiune de bună gospodîrire a proprietăților bisericesti. Comparația lui Șevcenko deci nu-și are nici o rațiune.

Măsurile pe care le ia acel enigmatic conducător al bisericii (în realitate arhiepiscopul Thessalonicului) și care fac obiectul atacurilor lui Cabasilas, sînt următoarele: simonia, confisacarea proprietăților private ale episcopilor morți și averile dioceselelor vacante, dreptul de jurisdicție al „mitropolitului” asupra episcopilor și impunere de taxe asupra credincioșilor. Nici Șevcenko nu pretinde că toate aceste măsuri își găsesc precedent în istoria bizantină. Explicația trebuie căutată în ostilitatea clericilor față de conducerea zelotă. Era normal ca zeloții să cante să diminueze prin toate mijloacele forța economică a bisericii și să subordoneze cit mai mult pe călugări și episcopi, aceste elemente ostile lor, autorității arhiepiscopului zelot din Thessalonic.

Ne-am oprit mai mult la articolul lui I. Șevcenko pentru a învedera falsitatea tezei sale, conformă de altfel metodelor folosite de unii istorici americani, care încearcă să minimalizeze acele momente din viața omenirii, cînd masele populare își iau soarta în mîini și înscriu pagini glorioase în istorie.

Am parcurs astfel principalele studii privind istoria comunei din Thessalonic, apărute în ultimii ani². Mai sînt încă multe lucruri nelămurite în ce privește perioada atît de frămîntată a sec. al XIV-lea din istoria Bizanțului și legată de aceasta, explicarea evenimentelor din Thessalonic. Marea dificultate constă în lipsa de izvoare, iar puțînul ce-l avem sînt informații ce provin din lagărul adversarilor. Totuși, credem că pe datele cunoscute, nu s-a insistat încă în suficientă măsură asupra tuturor condițiilor care fac posibilă înțelegerea împrejurărilor izbucnirii răscoalei și succesul ei vremelnic. Astfel, trebuie să reținem că în Bizanț, la începutul sec. al XIV-lea s-a produs o adevărată „criză a vîrfurilor”. Luptele civile între Andronic II și Andronic III, între Ioan V și Cantacuzino nu au semnificația unor simple rivalități dinastice. Ele reprezintă sciziunea clasei feudale în două partide; unul partidul marilor feudali proniari, celălalt partidul aristocrației grupată în jurul Paleologilor, care trăia din pensuni distribuite de curtea imperială, neconținut diminuate în urma reducerii treptate a teritoriului supus autorității centrale, prin constituiri de pronii și cuceriri. Partidul marii feudalități are tendințe centrifuge, ideologie se leagă de curentul cel mai reacționar din biserică ortodoxă, hesychasmul susținut de călugării mănăstirilor de la Athos, mari proprietari de pămînt. În politica externă, acest partid se apropie de statele cele mai înapoiate din punct de vedere al dezvoltării sociale, din vecinătatea Bizanțului, emiratele turcești. Proniarii sînt în sub dependența lor politică și economică orașele, împiedicînd procesul de formare a unei burghezii. Elementele preburgheze din orașele bizantine, care tind la o emancipare³, la înlăturarea monarhiei centralizate, și se apropie de partidul „legitimist”. Nu întîmplător principalii conducători zeloți făceau parte din familia Paleologilor, mai întîi Mihai Paleologul și apoi Andrei Paleologul. Preburghezia a avut rolul principal în conducerea mișcării zelote. Caracterul anticlerical al mișcării se explică prin aceasta.

Răscoala nu putea însă izbuti dacă n-ar fi fost susținută de masele largi ale plebei orașenești și țărănimii. Un document apărut ceva mai tîrziu, cuvîntarea lui Cabasilas „despre cantăta”, deși publicat în bune condiții⁴, nu a fost în suficientă măsură folosit pentru explicarea paupe-

¹ Nov. CXX. *Corpus juris civilis III*, ed. Kroll, Berlin, 1904, p. 578-591.

² La congresul de bizantinologie ținut la Thessalonic în anul 1953, bizantinologul francez R. Guiland a făcut o comunicare despre aceeași problemă. R. Guiland e un bun cunoscător al istoriei bizantine din sec. XIV și regretăm că în actele congresului nu apare decît un rezumat al comunicării.

³ E. Frances, *La féodalité et les villes byzantines au XIIIe et au XIVe siècles* în *Byzantinoslavica*, XVI (1955), 1, p. 94.

⁴ R. Guiland, *Le traité inédit „sur l'usure” de Nicolas Cabasilas*, Εὐς μνημὴν Σπ. Λαμπροῦ, Athina, 1935, p. 269-277.

rizării maselor largi din orașe. În nici un caz, cuvântarea lui Cabasilas nu deplîngea „soarta nenorocită a membrilor aristocrației thessaloniciene”, cum crede R. J. Loenertz¹.

Pe de altă parte, se pare că răscoala din Thessalonic a cunoscut două etape distincte : prima este cuprinsă între anii 1342—1345, cînd preburghezia deține puterea politică. În urma trădării acesteia, are loc reacția violentă a maselor țărănești și plebei din anul 1345, cînd ele trec pe primul plan, ceea ce duce la o radicalizare a vieții politice în Thessalonic. La această perioadă se referă Palamas în homilia sa².

O altă problemă încă insuficient cercetată este aceea a urmărilor răscoalei. Într-un studiu recent s-a afirmat că înfrîngerea zeloților a însemnat începutul reacțiunii fără să se dea și alte explicații³. P. Charanis consideră activitatea zeloților printre cauzele căderii Bizanțului⁴ — credem că se exagerează. În orice caz, răscoala zelotă a fost un avertisment serios pentru clasa feudală, care sub imperiul acestei amenințări și-a unit forțele, ajungîndu-se la o momentană împăcare între cele două partide feudale.

Fără îndoială, se vor consacra încă multe pagini în viitor studiului mișcărilor din statul bizantin și în special răscoalei zelote, care prin programul aplicat, prin durata ei și prin urmări, merită un interes special. Acestea vor avea darul să lămurească încă multe probleme astăzi neclare.

E. Frances

¹ R. J. Loenertz, *op. cit.*, p. 223.

² Б. Т. Горянов, Первая гомилия Григория паламы, как источник к истории восстания зилотов. Византийский Временник I (1947), p. 265.

³ З. В. Удальцова, А. П. Каждан. Некоторые нерешенные проблемы социально-экономической истории Византии. Вопросы истории 1958, 10, p. 96.

⁴ P. Charanis, *Internal Strife in Bizantium during the Fourteenth Century*, in *Byzantion*, XX (1940—1941), p. 230.

Documente privitoare la economia Țării Românești. 1800—1850

Culese de I. Cojocaru, Editura științifică, București, 1958, vol. I—II, 1057 p.

Erin cele două volume de *Documente privitoare la economia Țării Românești* în prima jumătate a secolului al XIX-lea, publicate de Editura științifică în anul trecut, se aduce o contribuție însemnată la cunoașterea situației social-economice din trecut a Țării Românești, a cauzelor și formelor luptei de clasă în perioada amintită.

O astfel de culegere de material documentar selecționat, umple în bună măsură golul resimțit în știința noastră istorică. Cunoașterea dezvoltării social-economice a Țării Românești într-o perioadă pentru care existau puține materiale documentare, publicate la întmplare și dispersate, sau se găseau numai unele știri externe, este înlesnită prin publicarea celor două volume de material inedit cules din Arhivele Statului din București.

Frumos îngrijite din punct de vedere tehnic, volumele cuprind 779 de documente, numerotate și paginate în continuare pe ambele volume. Plasate într-o ordine strict cronologică, documentele sînt precedate de o listă a regestelor lor, reproduse și în fruntea fiecărui document. Întocmite mai larg, redînd cu fidelitate conținutul documentelor, regeștele dau cercetătorului posibilitatea să se orienteze imediat în mulțimea problemelor cuprinse în materialele volumelor. Indicele analitic, întocmit separat pe nume de persoane și de locuri, precum și pe materii, vine să ușureze cercetătorului urmărirea unei anumite probleme sau a unui aspect al ei, care-l interesează. Glosarul de la sfîrșitul volumului al II-lea cu lămuriri asupra terminologiei și instituțiilor vechi, face colecția accesibilă și unor cercuri mai largi de cititori.

Documentele au fost incluse în volum prin selecția făcută în funcție de valoarea și impor-

tanța conținutului lor. De aceea, numărul documentelor este inegal de la un an la altul. Cele mai multe sînt din anul 1837 (48 documente) și din 1846 (41 documente); cele mai puține sînt din anii 1801—1805 și 1807 (cite un document).

I. Cojocaru, care a depistat și a cules aceste materiale depunînd o muncă perseverentă de cîțiva ani, a cercetat majoritatea fondurilor mai importante de la Arhivele Statului din București. Cele mai multe documente sînt transcrise din condicile domnești (23 condici cercetate și folosite) și din condicile depozitelor departamentale (19 condici). O cantitate mai însemnată de material a fost scos din dosarele visteriei, vorniciei din lăuntru, agiei București și ale fondului numit „administrative vechi”. Alte cîteva fonduri au dat cîte 1—6, cel mult 10 dosare. Cel mai puțin este reprezentat în volume materialul din fondurile mănăstirești, deși de la acestea ar fi fost de așteptat mai mult.

În paginile volumelor, cel mai bogat este materialul privitor la dezvoltarea manufacturilor și atelierelor. Începînd cu privilegiul acordat în 1811 lui Carl de la Porta și Giorgi Bourguignon de a exploata cărbunele de piatră, prin aplicarea metodelor rusești „pentru acest fel de fabrică”, și terminînd, în ordine cronologică, cu „fabrica de tabac” din Cîndeștii de Jos (Buzău), întîlnim de-a lungul celor patru decenii tot mai multe manufacturi, unele mai vechi, majoritatea însă noi, pentru: băuturi (bere, limonadă, rom), textile (postav, mătăsuri, testemeluri, ciorapi), alimente (zahăr, paste făinoase, untdelemn, ciocolată, cafea), diferite feluri de lăminări și diverse alte produse industriale (sticlă, porțelan, hîrtie, cuțite, tutun etc.). Dintre manufacturile mai vechi

Întîlnim acum în continuare pe aceea de la Mărcuța care mai funcționează pînă în 1829 cînd clădirea fabricii este „dărăpînată” și este renovată pentru a se instala aci un spital¹. La fel, întîlnim în deceniul 3 date și despre fabrica de bere — înființată în 1815 — a lui Kube și Krebs, la care se referă și unele rapoarte consulare prusiene². Dintre „fabricile” vechi funcționează în continuare cea de luminări înființată în 1764 și cea de ghermesituri înființată în 1803. În decursul primei jumătăți a secolului al XIX-lea, mai ales după introducerea Regulamentului Organic, apar ateliere și manufacturi de biscuiți, chifle, ceară, frînghii, hîrtie, medicamente, săpun, sirop etc. Angajarea meșteșugarilor din bresle la muncă în manufacturi, procurarea capitalului pentru organizarea lor, înlesnirile acordate, concurența dintre manufacturi, materia primă, plasarea produselor — toate aceste probleme legate de procesul de dezvoltare a manufacturilor își găsesc oglindirea, mai mult sau mai puțin, în bogatul material publicat în volumele de care ne ocupăm aici. Tot mai des se subliniază faptul că banii rămîn în țară, de pe urma dezvoltării „industriei” autohtone, țara ajungînd la „o eră regenerată a industriei”. Legat de înființarea unor manufacturi, se introduce în Țara Românească plante industriale (sfecla, susanul). Se introduce munca mecanizată, apoi apar mașini cu aburi precum și mașini în agricultură. Acestea sînt cîteva din constatările pe care cititorul le face la o sumară lectură a documentelor privitoare la manufacturi.

Problema exploatării sării și a ocnelor de sare se plasează, după cantitatea materialului documentar inclus în volume, imediat după dezvoltarea manufacturilor. Darea în arendă a exploatării ocnelor de sare (1811), măsuri luate în vederea asigurării veniturilor, numărul lucrătorilor (statisticile din 1814, 1830 ș. a.), obligațiile oamenilor dați în slujba ocnelor și condițiile de muncă, sînt probleme care se lămuresc acum în bună măsură. O atenție mare s-a acordat culegerii unor materiale care oglindesc lupta de clasă la ocne (în anii 1824, 1832, 1835—1837, 1840 și 1848). Pînă acum aceste fapte nu au fost cunoscute. Ar fi fost bine dacă s-ar fi inclus unele documente despre exploatarea sării și din perioada dinaintea de 1814. Nu se prea știe, de pildă, că Manuc bey a ținut salinele în arendă în 1810³.

¹ Cele mai multe dintre aceste date au fost relatate încă de V. A. Urechia, *Ist. Rom.*, XII, p. 399 și urm.

² *Hurmuzaki*. X, 389—390.

³ Documentele despre aceasta se găsesc însă la Muzeul de istorie a orașului București.

Din materialul documentar în legătură cu sarea, reiese și situația cărăușilor și a cărăușici, problemă care pînă în prezent a atras prea puțin atenția cercetătorilor. Ar fi fost de dorit, credem, să se dea în volume cel puțin cîteva documente privind direct cărăușia, existente în fondurile Arhivelor Statului.

Problemele monetare și ale circulației monedei, ocupă un spațiu important în materialele volumelor. Problema reținerii banilor în țară și a combaterii falsificărilor este acută după ocupația turcească din 1821—1822, apoi în 1828—1829, 1837 și în 1843—1844. În acești din urmă ani survine o lipsă acută de monedă (măruntă care se aduce de peste hotare (grîșițe, firfirici) în valoare de zeci de mii de galbeni).

Cercetarea subsolului în vederea descoperirii zăcămintelor de minereuri și ape minerale este din ce în ce mai intensă. Se descoperă zăcăminte de cărbuni de piatră, fier, aramă, plumb, argint, aur (1811 și 1835), argint viu (1828), „cărbune al pămîntului” (1834), chinoviar și argint viu (1835); se întocmește și o hartă „mineralogică” a țării (1833). Începe exploatarea de minereuri în jud. Slam-Rîmnice (1811), în munții Poienii Mărului-Buzău (1832), la Baia de Aramă (1836). În 1838, baronul Schiller, consilier de mine al marelui Ducat de Sachsa-Weimar, cercetează „după metoda mineralogică” județul Slam-Rîmnice, Buzău, Dîmbovița, Argeș, Olt, unde au apărut numeroase izvoare minerale în urma cutremurului. În 1844 începe exploatarea de minereuri la Teșila, Țintea, Moreni, moșii ale mănăstirii Mărgineni.

Din actele privind pricinile pentru scoaterea păcurii, dreptul de folosință a puțurilor de păcură și vama ei, reiese importanța crescîndă a acestei bogății a subsolului nostru.

Cercetarea tot mai extinsă a subsolului dă naștere ideii de a se organiza și o instituție cu preocupări corespunzătoare. În 1845, K. Stoeckler, un specialist în chimie de la Viena, propune să se înființeze un „birou tehnologic”, cu înenirea de a studia metalele, pietrele și minele, să ajute agricultura și să facă „să se ivească fabrici și alte întreprinderi industriale”.

În problema importului, culegătorul a avut grija să includă în publicație documente ilustrînd ceea ce este nou și specific în această perioadă: importul de cereale speciale pentru sîmînță, importul de alte soiuri de vite pentru înbunătățirea rasei (porci, hoi, vaci), apoi importul de unelte și de mașini.

Exportul de sare, cerș, cereale și vite se vede că are un volum mare, deși în această privință nu au fost culese totdeauna documentele cele mai caracteristice.

În volume sînt bogate informațiile despre bresle și corporații, înființarea și organizarea sau reorganizarea lor. O simplă înșirare a denumirilor lor va arăta aproape tot atîtea documente consacrate fiecareia din ele: lumînări, potcovari, surecii, tabaci, povarnagii, țelali, fierari, curelari, boiangii, hasmagii, abagii, croitori, măcelari, bragagii, pescari, morari, circiumari, cofetari, rachieri, bum-băcari, brutari, săpunari etc. Desigur că în urma trierii materialului au rămas la o parte multe documente tot atît de interesante, privind corporațiile. De pildă, despre „corporația lăutarilor” menționată o singură dată, în cadrul statisticii patentarilor din 1835 (doc. 446 d), există un dosar special din 1831, intitulat „Închipuirea corporației de lăutari”. Iar unele date despre încasarea banilor vătășiei de lăutari se găsesc în ms. 905.

Sînt prețioase statisticele incluse în materialele volumelor. În timp ce toate celelalte documente sînt publicate integral, majoritatea documentelor cuprinzînd date statistice sînt date, din cauza lungimii lor, în rezumate, fragmente și totalizări de date¹.

Statisticile cuprind date prețioase asupra categoriilor sociale existente în țară. Ținînd seama de faptul că datele statistice fac parte din categoria informațiilor celor mai concludente, credem că elementul statistic ar fi putut să fie reprezentat în proporții mai mari. Din dosarul 2216 a/1820 sînt reproduse în rezumat datele despre birnici obținute la „alegerea îndreptărilor”, doar pentru plaiul Prahovei și plasa Scăieni, deși în acest dosar voluminos sînt astfel de statistici pentru majoritatea județelor.

*

Importanța și utilitatea majorității documentelor publicate în culegerea de care ne ocupăm, prima de acest fel la noi, rămîne incontestabilă.

Aceste documente ne arată procesul de dezvoltare tot mai intensă a modului de producție capitalist, ne dezvăluie schimbările care se produc atît în bază cit și în suprastructură.

Sînt de făcut însă mai multe observații critice asupra modului cum au fost întocmite volumele, cum a fost selecționat și organizat materialul.

Înainte de toate, ni se pare că nu este

¹ Așa sînt prezentate: catagrafia birnicilor din județele Prahova (doc. 96), Argeș și Muscel din 1814 (doc. 100); catagrafia birnicilor din toate județele pe anul 1819 (doc. 142); statistica lucrătorilor de la Ocnele Mari din 1830 (doc. 326); statistica din 1835 a patentarilor (doc. 446) și altele.

cea mai nimerită fixarea perioadei între anii 1800—1850, ca limite cronologice ale volu- melor. Stabilirea ca început a anului 180) și a anului 1850 ca încheiere nu are la baza nici un criteriu de periodizare, ci este pur formală. În cazul culegerii de față în care s-a acordat atenție documentelor ce oglindesc procesul de dezvoltare a bazei economice și a instituțiilor corespunzătoare, pare destul de surprinzătoare o asemenea cronologizare. Nu mai pentru motivul că a trebuit formal să se umple cu ceva materiale perioada unor ani de la începutul secolului, s-a dat un număr mic de documente care de altfel nu aduc nimic nou față de materialele privind acești ani, publicate în trecut. Pentru anii 1806, 1808 și 1816 nu s-a putut găsi nici măcar cite un document caracteristic care să fie introdus în culegere. Volumele se încheie cu niște documente nu tocmai caracteristice din 1850. Credem că ar fi fost mult mai nimerit să se fi luat ca limite cronologice ale volumelor anii 1813 și 1859. Ar fi fost poate discutabil și materialul privind perioada 1812—1820, cunoscută din documentele publicate de V. A. Urechia și de alții. De aceea, anul 1822, primul de după răscoala lui Tudor Vladimirescu, ar fi constituit delimitarea cronologică cea mai acceptabilă, atît prin ineditul materialului din anii care urmează, cit și prin însemnătatea evenimentului luat ca hotăr în timp. În acest caz, în schimbul materialelor fără însemnătate din primul deceniu al secolului, în volum și-ar fi găsit loc materialele mult mai importante dintre 1850—1859 și ar fi întregit informațiile despre dezvoltarea social-economică a Țării Românești pîna la acel moment de cotitură pe care-l reprezintă Unirea Țărilor Romîne, cînd se intra într-o nouă fază de dezvoltare în cadrul statului național. În felul acesta cercetătorului i-ar fi fost înlesnită urmărirea problemelor în continuare pînă la un moment care, prin sine, constituie o delimitare în timp. Așa cum s-a procedat, perioada 1851—1859 rămîne deocamdată puțin cercetată pe bază de material inedit.

În culegere nu s-a dat nici un document din anul 1821, probabil din cauza că un colec-tiv de la Institutul de Istorie a cules documentele privind răscoala din 1821. Or, în acele volume s-au inclus numai documentele legate de problema răscoalei. Există însă, mai ales în a doua jumătate a anului 1821, documente tot atît de caracteristice pentru problemele economice ca și cele din anii urmatori, cu-prinse în volumele ce constituie obiectul recenziei de față. O serie de acte din 1821 privind situația comerțului, circulația banilor, darea polițelor, și-ar fi meritat locul în cule-

gere. În privința anului 1821 era de adoptat aceeași poziție luată în privința anului revoluționar 1848, pentru care s-au dat 28 de documente.

Considerăm iarăși o lipsă că depistarea fondurilor s-a limitat doar la Arhivele Statului din București. Dacă cercetarea principalelor fonduri arhivistice din provincie a fost peste puțină, atunci măcar celelalte depozite din București ar fi trebuit cercetate. La secția de manuscrise a Bibliotecii Academiei R.P.R. se găsec o serie de documente importante, pentru problemele urmărite, unele chiar mai caracteristice decât cele găsite în Arhivele Statului. Marea arhivă a casei comerciale Hagii Pop depozitată la Academie, folosită foarte puțin în trecut, conține material important privind îndeosebi comerțul și circulația monedei căreia în volumele de față i s-a acordat un spațiu însemnat.

O scurtă incursiune în arhiva Ministerului de Externe s-ar fi soldat cu culegerea de informații documentare importante privind dezvoltarea navigației pe Dunăre și mărirea traficului de mărfuri în porturile noastre. Nu ar fi fost lipsită de rezultate și depistarea de fonduri de la Muzeul de istorie a orașului București.

Ni se pare oarecum surprinzător că chiar nici din Arhivele Statului din București nu au fost folosite unele fonduri mai importante. Astfel, marele fond al „Obștescului control” a fost ignorat cu totul, deși cuprinde date foarte importante pentru toată perioada 1830—1850. Printre altele, acolo se găsec informații de cele mai multe ori complete privind: exportul tuturor produselor și taxele vamale încasate; sumele vărsate către Poartă; statistica pe mai mulți ani a vitelor existente în țară pe suhaturi, tăiate la zahanale și exportate; veniturile încasate de la oierii transilvăneni; cele încasate de pe domeniul Giurgului, intrat în stăpînirea țării cu începerea din 1831; exportul cervișului și al seului, socoteli defalcate și globale pentru producția și vânzarea sării, pentru arendarea ocnelor în diverși ani, facerea drumurilor și a podurilor etc. Datele din materialele acestui fond sînt mult mai concludente decât celea cu caracter sporadic, date în volum pentru aceleași probleme¹.

Arhiva necercetată pînă acum a casei comerciale a lui Hagii Ianuș din Craiova,

¹ Otcupul de saline (doc. 324, 330 și 455), exportul de sare în 1846 (doc. 447, 458), exportul de vite, în 1831 (doc. 346, 348) și în 1833 (doc. 397), exportul de cerviș în 1833 și 1844 (doc. 387 și 642) facerea podvezilor în 1826, 1827 și 1833 (doc. 250, 266 și 639).

care luase în arendă mai multe moșii, conține documente privind negoțul, producția realizată pe moșii, valorificarea produselor agricole etc. Nu s-a folosit pentru volume nici un document din acest fond alături tot la Arhivele Statului din București.

Fondurile mănăstirești pare că au fost cercetate numai la suprafață. În documentele zise „netrebnice” ale mitropoliei din București se găsec diverse informații interesante ca de pildă: descrierea din 1823 a morii de hîrtie a lui Udrizky, descrierea tipografiei de la cișmeaua lui Mavrogheni etc. La grefele tribunalelor, de asemenea nefolosite, se găsec iarăși informații inedite, precum sînt listele de mărfuri în prăvălii și prețurile lor.

Desigur că selecția din mulțimea materialelor a documentelor celor mai reprezentative nu a fost ușoară. Nu știm dacă a fost decisivă trierea făcută cu prilejul depistării și transcrierii materialului, sau aceea făcută după transcriere și la pregătirea publicației. Judecînd după unele observații făcute în note, materialul transcris a fost foarte numeros. În orice caz, s-a produs ceea ce este aproape inevitabil la organizarea unei culegeri ca aceasta în care sînt urmărite concomitent mai multe probleme, pe o perioadă de jumătate de secol: pe de o parte, în culegere au fost introduse unele documente lipsite de importanță, iar pe de altă parte au fost eliminate la triere documente importante, unele de mîna întîi. Nu ne spun nimic documentele privind diverse procese pentru datorii de bani particulare (doc. 112, 118, 302), sau acelea referitoare la obținerea de pașapoarte (doc. 136, 137, 344)² și nici acelea referitoare la morți întîmplătoare (doc. 355) sau însemnarea cuprinzînd doar numele schelelor (doc. 337). Documentul nr. 248 referitor la berarul G. Krebs, iarăși nu lămurește nimic și ar fi fost foarte indicat să se menționeze ca notă la doc. 240, după cum o serie de alte documente incluse în volume ar fi fost plasate mai bine la note. Se dă un document (nr. 105), lipsit de importanță de altfel, cu pricina lui N. Mustacov pentru o tovărășie negustorească. Or, pricina de acestea ale Mustacovilor (care sînt trei frați) sînt numeroase și merg pînă în 1830 și chiar mai tîrziu³.

Prin eliminarea documentelor lipsite de

² Ce însemnătate are pentru economie faptul că M. Văcăreasca pleacă peste graniță cu două slugi? (doc. 344).

³ De altfel N. Mustacov și St. Jivcovic au numai supușenie rusă, unul fiind bulgar, iar celălalt srb. Despre acesta din urmă sînt documente mai importante în fondul Hagii Ianuș.

importanță și a celor de mică însemnătate s-ar fi câștigat spațiu pentru alte documente, mai importante și mai caracteristice, ridicându-se prin aceasta și valoarea documentară a volumelor. Astfel, documente mult mai caracteristice pentru pricinile tovărășiilor negustorești se găsesc la desființata curte comercială din București și la Logofeția dreptății ale căror fonduri nu au fost folosite. Față de unele informații de mai mică importanță privitoare la păcură, ar fi fost de preferat documentul din condica 103 (pe 7 file) în care se descrie modul de săpare a puțurilor de păcură, volumul și producția realizată în aceste puțuri, precum și metodele de scoatere a păcurei cu vedrele. În privința untului, ar fi fost nimerit să se dea documentul din 1823 (Condica domnească 102, f. 294—295) referitor la darea untului pentru cetatea Vidinului, după categoriile sociale.

Aceste câteva exemple vor să sugereze numai cam ce fel de acte ar fi putut fi preferate în locul aceluia care nu și-ar avea locul în culegere.

Există însă unele documente de bază care, după părerea noastră, în nici un caz nu ar fi trebuit să lipsească din volume. Să luăm, de pildă, problema lucrătorilor de la ocne. S-a făcut bine că s-au dat mai multe acte din 1832 despre luptele lucrătorilor împotriva exploatării. Ar fi fost foarte bine dacă s-ar fi dat documente și despre nesupunerea lor în 1831 și a doua mare răzvrățire a lor din ianuarie 1833, precum și jalbele lor din 1834. Din aceste documente reiese în mod și mai concret situația grea a lucrătorilor de la ocne. Nesupunerea din 1831 începe în urma unei vizite la ocne a lui Kiselev care a rămas profund impresionat de starea grea a lucrătorilor. Prin lupta lor din 1831—1832 lucrătorii au determinat elaborarea unui așezământ special prin care se reglementa situația lor. Cum din textul definitiv al așezământului pus în aplicare începând din ianuarie 1833, a fost omisă prevederea unor drepturi care au figurat în proiect, după cererea lor, lucrătorii de la Telega și de la Slănic au organizat o adevărată grevă comună. Din actele întocmite în legătură cu elaborarea așezământului se constată situația lucrătorilor, a obligațiilor și a retribuției lor în anii 1826, 1832 și după punerea în aplicare a prevederilor așezământului. Aceste acte, cum și textul însuși al așezământului, oglindesc intensificarea exploatării lucrătorilor în urma mării producției de sare. Se propuneau măsuri pentru adoptarea unui sistem de extracție a sării mai avansat și se căuta „iscodirea vreunei mașini” de folosit la tăierea bolovanilor de sare. Sînt trecuți acum la munca de tăiere a sării și deținuții, fapt care

trebuia semnalat prin introducerea în volum a documentului respectiv, de vreme ce se semnaleză faptul minor că arestații obișnuiți sînt puși să facă „tizic” (doc. 372). Din așezământul la care ne referim în rîndurile de mai sus se cunoaște numai capitolul privind retribuirea lucrătorilor după 1833, publicat în *Analele parlamentare*. Restul nu este cunoscut. Textul așezământului și actele anexe lui, alcătuind un dosar aparte, ar fi trebuit neapărat să fie date în colecția de față, deoarece ele arată baza frământărilor atît de puternice ale lucrătorilor. Fără cunoașterea așezământului, ele rămîn neînțelese pentru cititor. Astfel colecția a fost lipsită de un document de primă importanță care corespunde întocmai titlului volumelor și care lămurește în fond ceea ce se întîmplă la suprafață și se vede în cele câteva documente din 1832 referitoare la răzvrătirea lucrătorilor. În lumina prevederilor așezământului, cititorul ar fi înțeles mai bine sensul documentului nr. 464 privind folosirea deținuților la tăierea sării precum și doc. nr. 598 din 1843 în care este vorba de două zile de odihnă pe săptămînă, la care se cerea acum să se adauge a treia¹. Așadar fenomenul ar fi putut fi înțeles mai bine în desfășurarea lui.

Un alt exemplu de documente care ar fi trebuit incluse necondiționat în volum se referă la strămutarea locuitorilor peste Dunăre. În această privință se dau două documente (145 și 210) lipsite de orice semnificație. Într-unul din ele este vorba doar de intenția unui sat de a se strămuta. În loc de documente lapidare care semnaleză doar intenții se impune fără doar și poate să dăm documente care relatează fapte și acțiuni concrete. În ce privește strămutarea peste Dunăre a locuitorilor care fug de exploatare, există tot la Arhivele Statului destul de numeroase documente edificatoare, cu date concrete, din anii 1831—1835. Nici unul dintre aceste documente, inedite, nu apare în culegerea de care este vorba.

Unele greșeli comise la depistarea sau trierea materialului pot avea drept consecință falsificarea de-a dreptul a realității. Este cazul, de pildă, cu documentul nr. 173 din anul 1823, referitor la cele trei ponturi pentru obligațiile clăcașilor stabilite de Grig. Ghica și adăugate la pravilă. Documentul fiind dat ca atare în volum, fără a fi coroborat cu alte documente în cauză, lasă să se înțeleagă că prevederile dispoziției lui Ghica au rămas pentru totdeauna în vigoare. În realitate însă, aceste ponturi au

¹ Cele două zile de odihnă pe săptămînă în vigoare fuseseră obținute prin luptele din 1833.

fost abrogată în octombrie 1824 (Condica domnească 105, p. 351—352). Trebuia deci neapărat să se dea în volum și porunca de abrogare a dispoziției în cauză, după cum de asemenea au trebuit să fie date și actele din care se vede ce anume a determinat introducerea ponturilor respective în 1823¹. (Condica domnească 105, p. 26, 79; condica veliților boieri 1122, p. 105—106). Dacă nu se dădeau integral, aceste acte trebuiau cel puțin menționate în note.

În general, aparatul critic este foarte redus. Folosirea sistemului de note și comentarii într-o măsură mult mai largă, ar fi dat puțința să se valorifice o serie de materiale lasate la o parte în urma selecționării; totodată colecția s-ar fi îmbogățit prin sistemul notelor și ar fi fost înlăturate multe dintre neajunsurile arătate.

În mică măsură asemenea note au fost întocmite doar la volumul II (doc. 364, 366, 368, 370 371, 376, 389 și 446). Apare ca întâmplătoare mențiunea la doc. 314 a unui alt document adiacent; asemenea trimiteri la alte surse ar fi trebuit făcute mai multe. În volumul I, s-au făcut în note doar unele precizări lapidare, uneori utile (doc. 114, referitor la socotirea a 120 bani într-un leu).

Diferitele formulări folosite pentru a arăta în note că o anafora a fost aprobată de domn ar fi putut fi evitate printr-o singură formulă plasată la sfârșitul documentului, în paranteze. Textul rezoluției domnești nu se reproduce jos (cum s-a făcut la doc. 183 și 189), ci după document, cum s-a făcut la alte documente îndeosebi în volumul II. Nu are rost să se facă în notă o precizare de genul acesteia: „În document întărirea se află plasată deasupra zapisului” (doc. 185).

În note ar fi putut fi menționate sau redată fragmentar alte documente legate de o problemă sau de o persoană. Astfel la cererea lui N. Băleanu (doc. 559) pentru înființarea „fabricii” de hîrtie (dosarul 4146/1839), ar fi fost locul nimerit de a menționa în nota de la subsol că același boier s-a pregătit să mai facă o „fabrică” de postav (dosarul 4147 1839) și alta de săpun (dosarul 2455/1840). În același fel ar fi putut fi semnalate și „fabricile” de făclii (1640/1837), de macaroane (1211/1843), de săpun din grîu (3642/1837) etc.

La fel se putea proceda și cu documentele privind alte probleme specifice. De exemplu, cititorul ar fi fost mai bine informat și lămurit

cît de apăsătoare pentru țară erau datoriile publice, dacă la documentul 192 s-ar fi menționat în notă socoteala datoriilor întocmită în martie 1825 (Condica domnească 125, p. 289—293, 300—310) din care se constata că țara mai rămînea datoare cu aproape jumătate din suma inițială a datoriilor rămase din răscoala din 1821 și de pe urma ocupației turcești.

Prin sistemul de note publicația ar fi cîștigat foarte mult.

Comasarea trimeritelor la diverse dosare pentru aceleași acte nu ar fi mărit spațiul tipografic și nu ar fi încărcat textele, deoarece s-ar fi eliminat nesfîrșita repetare a abrevierii „Arh. St. Buc.”, fiind de prisos într-o colecție care nu cuprinde materiale din vreun alt depozit decît Arhivele Statului din București. O simplă precizare în introducere ar fi rezolvat această chestiune de amănunt. Nu este necesară reproducerea în întregime a titlului de dosar, făcută la o serie de documente (286, 276, 316, 342, 363). Este bine, în schimb, că la manuscrisele cu două serii de numerotare a fișelor sau paginilor s-au indicat ambele numerotări.

Regelile au fost bine întocmite. Doar în cîteva cazuri, ele nu corespund întocmai conținutului documentelor. Astfel, la doc. 35, formularea din regist denaturează puțin sensul documentului, nefiind vorba de întărirea unor privilegii, ci de introducerea pentru prima dată în Țara Romînească a unui sistem de extragere a cărbunelui. La documentele 315—316 putea fi de ajuns un singur regist în loc de trei, subiectul fiind la toate identic; la doc. 274 este inexact că se plîng săpunarii, cum se afirmă în regist, ci jalba este introdusă de lumînării de seau.

Probleme de datare nu au existat, documentele fiind de obicei datate în original. În puținele cazuri, cînd data totuși a fost identificată sau completată de editor, ea trebuia pusă în paranteze drepte, ceea ce nu s-a făcut.

În această ordine de idei, credem că principiul organizării cronologice a materialelor, dus pînă la extrem, a fost rău înțeles și prea rigid. Înțelegîndu-se mecanic problema ordinii cronologice, de multe ori a fost rupt în mod forțat unitatea fondului de proveniență a materialului ajungîndu-se la o silîită fărîmițare a lui. Astfel, numai pentru că poartă data unei alte zile, rezoluția domnească la anafora înaintată în problema fabricii de la Mărcuța (doc. 186) a fost socotită ca document aparte și plasată după alte patru documente (fila 191). De fapt ea constituie împreună cu anafora un singur document și trebuia să-i urmeze imediat, sub același număr de ordine al ei. La fel la doc. 420 și 422 referitoare la înființarea societății de agricultură, ca și la

¹ Este inexact că darea găinii și a puului constituie o înlesnire, cum s-a formulat în registul documentului despre ponturi. Aceasta este doar o afirmație formală făcută în textul documentului.

doc. 508 și 510, unul constituind răspunsul imediat la întrebarea pusă în celălalt. Aceeași e situația la documentele perechi: 512 și 514; 662 și 664; 676 și 685; 667, 675 și 686; 724 și 726, 732 și 734, 756 și 758; 763 și 765 între care s-au intercalat documente privind cu totul alte probleme. În problema unei mori este introdusă, de pildă, problema unor boi (doc. 724—726). Altă dată această intercalare este dublă. De exemplu la nr. 732—735 alternează documente privitoare la „Globul” — Otetelișanu — „Globul” — Otetelișanu, în loc ca documentele referitoare la aceeași chestiune să fie în mod firesc alăturate. Așadar, numai din întâmplare au rămas laolaltă, învecinate, documentele din același fond de la numerele: 618—619; 576—577, 753—754 etc. Aplicarea mecanică și uneori fără discernământ a criteriului ordinii cronologice a făcut să fie plasate în urmă unele documente care de fapt trebuiau să stea înaintea altora. La clasare nu s-a ținut seamă și de conținutul documentelor. Documentul 432 trebuia pus înaintea lui 431, căci, deși sînt din aceeași zi, acesta din urmă constituie un răspuns la primul și ca atare trebuie să-i urmeze aceluia, iar nu invers. Documentul 563, datat numai cu anul (1839) trebuia plasat înaintea lui 560, datat în 2 octombrie același an, deoarece în acesta din urmă se arată măsura luată în urma jabei obștei din mahalaua Radu Vodă, care trebuia datată de editor la 1 sau 2 octombrie, în paranteze. Aceeași e situația cu doc. 591 care trebuia plasat înaintea lui 589; cu doc. 655 care trebuia să urmeze imediat documentului 653; doc. 499 trebuia să precedă pe 497; doc. 659 trebuia pus în urmă 674, iar 779 în urmă 769.

În aceste cazuri, și în altele similare, problema s-ar fi rezolvat foarte bine prin

adoptarea sistemului de punere în anexă a documentelor ulterioare ca datare la documentul de bază, sau prin redarea fragmentară în note a unora dintre ele.

Problema fixării unor delimitări cronologice, mai juste pentru culegerea de documente dată în volumele recenzate, problema selecționării mai atentă și mai justă a documentelor, a valorificării prin note a documentelor eliminate dar totuși importante și a aplicării mai creatoare a principiului cronologizării, ar fi trebuit să stea mai mult în atenția lui I. Cojocaru.

Editura științifică care a publicat aceste volume, ar fi trebuit să asigure publicației un nivel mai ridicat din punctul de vedere al conținutului precum și al tehnoredactării.

★

Cu toate lipsurile arătate, a căror înlăturare ar fi ridicat și mai mult valoarea acestor volume de documente, ele sînt totuși, și vor rămîne, un instrument prețios pentru cunoașterea situației social-economice a Țării Românești în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Culegerea este valoroasă și ca mijloc de informare accesibilă unui cerc mai larg de cititori și oameni de cultură.

Specialiștii își pot ușura munca de cercetare recurghind la materialul documentar publicat în volumele recenzate. Prevenim însă că pentru aprofundarea diferitelor aspecte ale problemelor cuprinse în aceste materiale, ele nu sînt niciodată suficiente, și completarea și precizarea informațiilor direct din fondurile arhivistice rămîne obligatorie.

S. Iancovici

WILLIAM Z. FOSTER, *Istoria celor trei Internaționale*

București, Ed. politică, 1958, 675 p.

Calea parcursă de mișcarea muncitorească internațională de la începuturi pînă în zilele noastre, constituie obiectul lucrării „Istoria celor trei Internaționale” de W. Z. Foster, președintele de onoare al Partidului Comunist din S.U.A., remarcabil activist al mișcării comuniste contemporane.

Cu o profunzime caracteristică militanțului comunist, autorul analizează de pe pozițiile marxism-leninismului luptele de clasă pe care proletariatul le duce pentru înlăturarea exploatării omului de către om și instaurarea unei orînduiri sociale noi.

Prezentarea istoriei celei mai revoluționare și cuprinzătoare mișcări sociale din cei peste o sută de ani care au trecut de cînd proletariatul s-a afirmat ca o forță politică pe arena mondială, a permis autorului să tragă concluzia, singură justă, pe baza legilor obiective ale dezvoltării sociale că în timp ce capitalismul este în mod iremediabil condamnat la pierire, „socialismul se îndreaptă cu pași rezeți către o victorie deplină pe întregul glob”¹

¹ W. Foster, *Istoria celor trei Internaționale*. Ed. politică, Buc., 1958, p. 675.

Istoria celor trei Internaționale reprezintă o contribuție valoroasă la istoriografia marxistă, la tezaurul ideologic al partidelor comuniste și muncitorești, având un rol deosebit în educarea tinerei generații de comuniști. În această carte, experiența de conducător comunist, acumulată timp de peste jumătate de secol, se îmbină cu cunoașterea profundă a marxism-leninismului, a literaturii și izvoarelor cercetate, ceea ce conferă lucrării o înaltă ținută științifică.

Această operă este rolul unei îndelungate preocupări și incursiuni, atât în istoria Americii, după cum dovedesc lucrările: *Schiță a istoriei politice a celor două Americi*, *Istoria Partidului Comunist din Statele Unite ale Americii*, *Istoria și lupta poporului negru din S.U.A.*, cît și a mișcării muncitorești.

Ultima carte a lui W. Foster este în același timp un omagiu adus luptei duse de proletariat și victoriilor obținute de acesta în decursul unui secol.

Istoria celor trei Internaționale constituie pentru istoricul marxist un model de analiză de pe pozițiile materialismului istoric a mișcării muncitorești. O poziție combativă, de intransigență revoluționară împotriva tuturor curentelor antimarxiste, de luptă contra revizionistilor de orice nuanță, propagarea unui internaționalism proletar consecvent, — străbat ca un fir roșu întreaga lucrare.

Deși sintetizează un imens material faptic, într-o perioadă în care procesul istoric cunoaște un ritm accelerat, cînd masele populare luminate de o teorie revoluționară nouă își făuresc cu adevărat propria lor istorie, lucrarea, scrisă într-un stil curgător și vioi, se citește cu ușurință și plăcere.

Cuvîntul introductiv al Editurii politice care prefațează această traducere din limba engleză, pe lîngă meritul de a prezenta succint problemele principale ale lucrării, atrage atenția cititorului asupra unor lacune și scăpări, inerente unei lucrări de asemenea proporții în unele chestiuni de detaliu, ca de exemplu: asupra caracterului războaielor balcanice, în legătură cu data formării partidului bolșevic, cît și problema atitudinii partidelor social-democrate din Internaționala a II-a față de primul război mondial.

Pentru a înțelege procesul de formare al proletariatului și începuturile mișcării muncitorești, autorul prezintă situația economică și politică generală de la mijlocul secolului trecut, caracterizată prin revoluția industrială care avea să confirme consolidarea politică deplină a capitalismului. Acest proces era indisolubil legat de apariția unei clase noi cu interese deosebite, menită să desăvîrșească procesul istoric. Încă de la începutul formării

proletariatului apar și primele tendințe anti-capitaliste manifestate prin mișcarea char-tistă din Anglia și opera socialiștilor utopici.

Elaborarea socialismului științific de către Marx și Engels a constituit principala cucerire revoluționară a clasei muncitoare în această etapă, teoria revoluționară care avea să se transforme, cuprinzînd masele, într-o forță materială. Acest lucru a fost marcat prin apariția primului program revoluționar al mișcării muncitorești — Manifestul Partidului Comunist.

Dacă înainte de 1848, mișcarea socialistă se caracteriza printr-o totală confuzie atât în domeniul organizatoric, cît și în cel al metodelor de luptă și al scopului politic pe care îl urmărea, Manifestul Partidului Comunist a constituit o piatră de hotar. După cum relevă autorul, Manifestul „a măturat dintr-o singură lovitură tot idealismul, ignoranța și eclecticismul care domneau aici (în mișcarea muncitorească, n.n.) și a așezat pentru prima oară mișcarea socialistă pe o bază științifică”¹.

Sînt explicate cauzele și urmările revoluției de la 1848 în Europa și rolul pe care proletariatul în formare l-a avut în aceste revoluții. Marx și Engels au tras învățămintele necesare din desfășurarea anului revoluționar 1848. Ei au înțeles că revoluția burgheză nu constituie decît un prim pas spre o revoluție proletară. Dar cea mai importantă concluzie pe care au tras-o, a fost aceea a necesității organizării și unirii noii clase pe plan internațional. Asociația Internațională a Muncitorilor a fost întemeiată la 28 septembrie 1864, la Londra. W. Foster menționează încă de la început caracterul profund internaționalist al mișcării proletare. Acest principiu a stat la baza primei organizații muncitorești mondiale și a constituit piatra de încercare a tuturor partidelor comuniste și muncitorești. „Maturitatea politică a unei mișcări muncitorești date — arată autorul — poate fi apreciată după măsura în care ea este pătrunsă de spiritul internaționalist”². În condițiile actuale nerespectarea acestui principiu fundamental trebuie cu atât mai mult condamnat cu cît el a fost verificat de istorie. Diferitele „teorii” naționaliste ale revizionismului contemporan, despre așa zisa independență a partidelor comuniste au suferit un eșec total, iar în lupta cu ele unitatea și solidaritatea mișcării comuniste s-a consolidat.

W. Foster face analiza Manifestului Constitutiv al Asociației Internaționale a Muncitorilor, prima ei declarație programatică și a statutului relevînd meritele lui Marx în elabo-

¹ W. Foster, *op. cit.*, p. 17.

² *Ibidem*, p. 39.

rarea acestor documente de mare importanță politică. Programul Internaționalei menționa ca o condiție esențială pentru eliberarea proletariatului necesitatea cuceririi puterii politice cu scopul de a obține drepturi și datorii egale pentru masele populare, pentru desființarea oricărei dominații de clasă. Manifestul Constitutiv se declara de asemenea pentru o politică externă democratică și iubitoare de pace, problemă asupra căreia s-a revenit la diferite congrese ale Internaționalei I, ceea ce dovedește îndelungate tradiții în lupta împotriva războiului, pe care clasa muncitoare le are încă de la primii ei pași pe arena politică.

W. Foster subliniază faptul că istoria Internaționalei I este istoria unei dispute continue cu diferitele curente mic burgheze ca: blanquism, proudhonism, lassallianism, bakuninism etc. Marx și Engels au dus o luptă neîntreruptă împotriva trade-unionismului pur, adică a economismului de mai târziu. Diferitele congrese au confirmat justetea punctului de vedere marxist în lupta cu diferitele curente de dreapta sau de stînga.

Congresul de la Geneva (1866) a dat o justă apreciere activității sindicatelor, arătînd că pe lângă revendicările de natură economică, sindicatele ca organizații de clasă ale proletariatului trebuie să acorde o atenție mai mare activității politice, pentru desființarea sistemului muncii salariate.

Proudhonismul, curent de dreapta care nega lupta de clasă, declarîndu-se împotriva sindicatelor, a grevelor, a măririi salariilor, a fost înfrînt la Congresul de la Lausanne (1867) și Bruxelles (1868). Autorul arată lupta energetică dusă de Marx împotriva teoriei mic-burgheze a lui Lassalle. Marx a supus unei critici ascuțite așa numita „lege de aramă a salariului”.

Victoria asupra bakuninismului a fost obținută de marxiști abia la Congresul de la Haga în 1872. Curent „de stînga” de natură anarhistă, bakuninismul nu înțelegea rolul revoluționar al clasei muncitoare și necesitatea fundamentală a făuririi unui partid încheiat care să instaureze o dictatură a proletariatului.

Principalele probleme ale timpului au atras atenția congreselor Internaționalei. Lupta de eliberare a poporului polonez, războiul civil din S.U.A., problema irlandeză, au preocupat îndeaproape pe conducătorii muncitorimii. Diferitele rezoluții au pus bazele unor rezolvări juste, de pe poziții înaintate, a problemei naționale și a luptei pe care clasa muncitoare trebuie permanent să o ducă împotriva războaielor.

William Foster analizează pe larg desfășurarea primei revoluții proletare din lume și sprijinul pe care Asociația Internațională a Muncitorilor l-a acordat Comunei din Paris. Din inițiativa și sub conducerea directă a lui Marx și Engels, diferitele secții ale Internaționalei au ajutat prin toate mijloacele Comuna care lupta pe baricade. Într-un timp scurt în condițiile deosebit de grele ale războiului civil, Comuna a înfăptuit lucruri mărețe. Slăbiciunea ei fundamentală a constat în aceea că comunarii nu aveau un partid și un program de acțiune. Se impunea mai multă hotărâre în rezolvarea unor probleme de care depindea soarta ei.

Marx a acordat o atenție deosebită acti vității Comunei, trăgînd importante concluzii teoretice și practice pentru viitorul mișcării muncitorești. Experiența istorică a Comunei — relevă autorul — arată necesitatea absolută pentru muncitorii din toate țările de a-și avea un partid comunist „puternic călăuzitor și disciplinat”; că muncitorii după cucerirea puterii trebuie să-și creeze un stat propriu de tip nou; că ei trebuie să înfăptuiască dictatura proletariatului. Cu toată înfrîngerea ei, Comuna din Paris a fost primul mare succes revoluționar al clasei muncitoare internaționale, dovedind practic justetea teoretică a învățăturii marxiste.

După Comuna din Paris cînd apar germeii imperialismului, în condițiile persecutării membrilor Internaționalei I de către burghezie, în împrejurările unei lupte interne ascuțite — după Congresul de la Haga din 1872, la propunerea lui Engels, sediul Internaționalei I se mută în America. W. Foster aduce date noi în legătură cu activitatea Internaționalei în S.U.A. Congresul Internaționalei întrunit la 15 iulie 1876 la Filadelfia adoptă măsura cu privire la dizolvarea Consiliului general al A.I.M. Cauza principală pentru care Internaționala I s-a autodizolvat a fost faptul că în vremea aceea capitalismul intra într-o nouă fază de dezvoltare, impunînd noi sarcini și metode de luptă clasei muncitoare, pe care ea nu mai era în stare să le îndeplinească. Sarcinile noi care se puneau în fața clasei muncitoare trebuiau să revină în primul rînd noilor mișcări muncitorești naționale în creștere din diferite țări cu un caracter mult mai larg.

Sarcinile principale din țările industriale de a construi sindicate de masă, de a organiza pe plan internațional partide socialiste și muncitorești care să desfășoare o muncă de educație marxistă fuseseră îndeplinite de prima organizație mondială a muncitorilor.

Foster precizează că în mod concret Internaționala I a formulat politica clasei

muncitoare față de Țtatul capitalist, a definit funcțiile principale ale partidului politic muncitoresc, a stabilit atitudinea proletariatului față de Țărănime, față de problema națională și față de problema războiului și a paiei. A.I.M. a lămurit de asemenea raportul dintre revendicările imediate și revoluția proletară, precum și perspectivele dictaturii proletariatului.

„Internaționala I a pus baze trainice pentru triumful marxismului, al socialismului științific în gindirea, organizarea și politica mișcării muncitorești mondiale” — conchide autorul.

În partea a doua a cărții se trece la analiza inunții desfășurate de Internaționala a II-a, apreciind ca pozitivă prima perioadă a activității ei. În perioada dintre dizolvarea Internaționalii I și înființarea Internaționalii a II-a, Marx și Engels au continuat să conducă direct mișcarea muncitorească în plină dezvoltare. Sintem în epoca cînd iau naștere majoritatea partidelor socialiste din Europa și America. Întemeietorii socialismului științific au acordat o atenție deosebită partidului socialist din Germania, ca cel mai puternic partid politic al proletariatului. Concepțiile economice nejuste, atitudinea greșită față de rolul statului burghez, capitularea în fața tezelor lui Lassalle și alte principii ale programului de la Gotha, au fost supuse unei critici ascuțite din partea lui Marx și Engels. Cu ocazia aniversării unui veac de la Căderea Bastiliei, au fost puse la 14 iulie 1889 bazele celei de a doua Internaționale într-un congres ținut la Paris. Acest congres, după cum apreciază autorul, „dovedise că marxismul devenise curentul dominant în mișcarea muncitorească mondială în special în organizația sa politică”¹. Dar, Internaționala a II-a din 1889, ducîndu-și activitatea într-o perioadă de dezvoltare relativ pașnică a capitalismului, nu putea să înțeleagă că revoluția proletară se cocea. De aceea, problemele revoluției au fost mai puțin discutate, congresele Internaționalii a II-a ocupîndu-se mai cu seamă de rezolvarea unor sarcini imediate ale luptei de clasă, ca lupta împotriva militarismului, lupta pentru ziua de muncă de opt ore, lărgirea drepturilor electorale ale muncitorilor, pentru o legislație a muncii, pentru partide muncitorești socialiste, constituirea de sindicate, cooperative etc. Capitalismul din marile țări industriale și îndeosebi coloniale, cu ajutorul profiturilor obținute, trece la o politică de corupere a unei părți din muncitori, creînd o aristocrație muncitorească care să beneficieze de unele avantagii cu scopul de

a lavi în solidaritatea de clasă a muncitorimii. Oportunismul care cucerea treptat teren, paraliza inițiativa de luptă a muncitorilor, urmărea să reducă mișcarea muncitorească la o simplă anexă a partidelor burgheze. După ce explică originea oportunismului de dreapta, W. Foster trece la combaterea diferitelor teze reformiste și revizioniste din stînul Internaționalii a II-a. În ultimii ani ai vieții, Engels a dus o luptă susținută împotriva oportunismului de dreapta care se dezvoltă în P.S.D. German — care, fiind cel mai puternic partid politic, își punea pecetea concepțiilor sale și asupra unei părți din conducerea Internaționalii a II-a. Congresele de la Bruxelles, Zürich și Londra înregistrau o creștere a oportunismului de dreapta a Internaționalii. Revizionismul lui E. Bernstein, iar mai tîrziu tezele reformiste ale lui K. Kautski au făcut să alunece pe o pantă greșită nu numai P.S.D. German, dar ele au influențat negativ cursul întregii dezvoltări a mișcării muncitorești. Toate acestea, remarcă Foster, au dus partidele Internaționalii a II-a la renunțarea treptată a principiilor marxismului revoluționar și la uitarea scopului final al mișcării muncitorești.

După moartea lui Engels, oportunismul de dreapta a luat amploare. Congresul al V-lea al Internaționalii a II-a, care s-a Țntrunit la Paris în 1900, a fost arena unor aprige dispute între curentele din mișcarea muncitorească care se conturau tot mai precis. Participarea „socialistului” Millerand în guvernul burghez a fost problema în jurul căreia s-au purtat discuțiile.

Rezoluția lui Guesde condamna în principiu acțiunea lui Millerand, interzicînd participarea socialistilor la guvernele burgheze față de care trebuie adoptată o atitudine de opoziție dîrză. Dreapta, care era în principiu pentru coalițiile partidului socialist cu partidele burgheze, a aprobat Țntarea lui Millerand în cabinetul francez, cînsiderînd că participarea unui socialist într-un guvern burghez înseamnă începutul revoluției socialiste. Cea mai funestă poziție a fost aceea a centrului reprezentat de Kautski care susținea că problema în discuție nu era o problemă de principiu, ci una de tactică, și în consecință susținea că congresul nu e dator să adopte vreo hotărîre în această problemă. Adoptarea rezoluției centriste cu care a fost de acord în cele din urmă și dreapta, a constituit o înfrîngere pentru aripa stîngă prevestind încă de pe acum, încolro se află Internaționala.

W. Foster trece apoi la analiza cauzelor care au favorizat apariția și dezvoltarea revizionismului, Pornînd de la unele trăsături

¹ W. Foster, *op. cit.*, p. 144.

² *Ibidem*, p. 163.

ale perioadei timpurii a imperialismului ca: expansiunea rapidă și relativa stabilitate a sistemului capitalist, dezvoltarea marilor trusturi, o oarecare creștere a salariului real al muncitorilor, mai ales al celor calificați, dezvoltarea luată de organizațiile economice și politice ale clasei muncitoare, cucerirea de către muncitori a unor drepturi democratice etc. Bernstein a tras concluzii greșite, căutând să revizuiască tezele fundamentale ale lui Marx. W. Foster arată că: „Această varietate a oportunistului, înrudit în mod organic cu acela al lui Millerand, era un produs direct al apariției imperialismului în general și al imperialismului german în special”¹. Bernstein și-a propus să revizuiască marxismul atât în domeniul teoriei, cât și al practicei. El se ridică împotriva tezelor de bază ale lui Marx ca: teoria plusvalorii, legea concentrării capitalului, concepției materialiste a istoriei, împotriva revoluției socialiste și dictaturii proletariatului. Programul antimarxist al social-democrației de dreapta expus de Bernstein a rămas mult timp programul socialismului oportunist.

În carte sînt analizate concluziile ce se degajă din concesiile pe care le fac revizionismului, acei conducători din rîndurile social-democrației germane în frunte cu Kautski care, abandonînd pozițiile marxismului revoluționar, capitulează în cele din urmă în fața ideologiei burgheze.

Un interes deosebit prezintă analiza făcută de autor apariției leninismului, ca un curent nou în mișcarea muncitorească și opoziția pe care el o reprezenta împotriva revizionismului înăbușitor al Internaționalei a II-a. V. I. Lenin a apărut și dezvoltat întreaga teorie marxistă pe care revizionismul o abandonase de mult. El a pornit la elaborarea unui nou program revoluționar și a „dezvoltat marxismul astfel încît să cuprindă numeroasele probleme ridicate de epoca imperialismului în toate țările”². Pe baza principiilor marxiste, Lenin a dezvoltat noi teze de o stringentă actualitate pentru mișcarea muncitorească internațională care avea să ducă proletariatul la victoria Revoluției Socialiste din Octombrie. Foster urmărește pas cu pas dezvoltarea pe care o ia bolșevismul după 1903. Începuturile dezvoltării partidului în Rusia, prima revoluție burgheză democratică din 1905—1907, lupta ascuțită pe care leniniștii o duc împotriva menșevicilor, activitatea bolșevicilor la ultimele congrese ale Internaționalei a II-a, sînt probleme cărora autorul le rezervă un spațiu larg în lucrare.

Lupta împotriva militarismului și a războiului, care revenea pe ordinea de zi a fărîmării congres, a fost tema principală asupra căreia se purtau cele mai ample discuții. Sub presiunea opiniei publice muncitorești tot mai puternice și a intervențiilor tot mai insistente ale aripei de stînga, la congresele Internaționalei a II-a s-au adoptat rezoluții care condamnă războiul și militarismul. Internaționala se angaja în mod solemn ca în cazul izbucnirii războiului, partidele socialiste să voteze împotriva trimiterii de trupe și a furnii zărilor mijloacelor materiale pentru război și de asemenea că vor „folosi criza economică și politică provocată de război pentru a ridica popoarele la luptă și a grăbi astfel înlăturarea dominației capitaliste de clasă”³. În 1914, cînd a izbucnit primul război mondial, majoritatea partidelor Internaționalei a II-a au ignorat complet aceste angajamente și au trădat interesele clasei muncitoare, împingîndu-si popoarele în războiul imperialist, proclamînd lozincă „apărării patriei”. Principala cauză a marii trădări — relevă autorul — a fost „social-șovinismul”, adică aderarea la nationalismul burghez al clasei capitaliste. „Stînga de care s-a zdrobot în cele din urmă Internaționala a II-a a fost șovinismul”⁴.

Critica ascuțită făcută de Lenin „social-șovinismului”, a alunecării principalelor partide din Internaționala a II-a în mocirla naționalismului își păstrează plin în zilele noastre actualitatea. Votînd credite de război, acționînd sub lozincă burgheză a „apărării patriei”, partidele social-democrate au dus Internaționala a II-a la faliment politic și ideologic.

„Din momentul izbucnirii primului război mondial, arată Foster, Internaționala a II-a a rămas o forță contrarevoluționară, o piedică în calea muncitorimii internaționale spre socialism”⁵. Cu toate acestea, Internaționala a II-a a avut și numeroase realizări în lupta pentru revendicările de zi cu zi, ducînd o muncă pregătitoare, de educare, utilă pentru organizarea ulterioară a maselor proletare, făurînd în același timp o vastă organizație economică și politică.

Un rol deosebit în istoria mișcării muncitorești și comuniste internaționale l-a constituit Internaționala a III-a, căreia autorul îi rezervă un spațiu foarte larg. Leniniștii erau aceia cărora istoria le impunea sarcina de a prelua tradițiile revoluționare ale primei Internaționale, elementele pozitive din activitatea Internaționalei a II-a și de a duce proletariatul la asaltul lumii capitaliste, creînd tot-

³ *Ibidem*, p. 267.

⁴ *Ibidem*, p. 199.

⁵ *Ibidem*, p. 277.

¹ W. Foster, *op. cit.*, p. 201.

² *Ibidem*, p. 213.

odată o nouă organizație de clasă a muncitorimii cu adevărat mondială. Deși primele începuturi ale Internaționalei a III-a datează încă de la înființarea grupării bolșevice din Rusia, leninismul a devenit cu adevărat o mișcare revoluționară ceva mai târziu, mai ales după trădarea intereselor clasei muncitoare de către conducătorii oportuniști ai social-democrației. Singurul partid politic care a luat atitudine împotriva războiului imperialist a fost Partidul Comunist (bolșevic) din Rusia, condus de Lenin, demascând în același timp politica naționalistă trădătoare a liderilor oportuniști. Partidul Comunist nu s-a oprit la jumătatea drumului, ci a dus proletariatul rus la victoria Revoluției Socialiste, transformând războiul imperialist în război civil. S-au verificat practic tezele lui Marx referitoare la necesitatea cuceririi puterii și ducerea luptei de clasă până la instaurarea dictaturii proletariatului pe care Lenin, cu sprijinul maselor muncitoare din Rusia, le-a pus în practică.

Cele două conferințe de la Zimmerwald și Kienthal aveau să pregătească terenul pentru crearea unei noi Internaționale. Desfășurarea revoluției burghezo-democratice din martie 1917 și transformarea ei în revoluție socialistă în octombrie au scos în evidență mai pregnant necesitatea reorganizării clasei muncitoare pe o nouă platformă revoluționară, concretizată prin înființarea Internaționalei a III-a.

În lucrare sînt tratate cauzele, desfășurarea, strategia și tactica pe care bolșevicii conduși de Lenin au urmat-o în diferitele etape ale revoluției din martie pînă în octombrie 1917. Victoria Marii Revoluții Socialiste din Octombrie a constituit un triumf al teoriei leniniste despre revoluția socialistă. Cititorul găsește în carte primele măsuri luate de guvernul sovietic, adoptarea de către congresul al II-lea al Sovietelor, *Decretul asupra păcii și Deoretul asupra pămîntului*, documente de importanță primordială pentru consolidarea cuceririlor revoluției. Lupta împotriva deviatorilor, rezolvarea problemei naționale, pregătirea pentru apărarea tinerei republici muncitorești-tărănești, sînt analizate pe larg. W. Foster insistă în lucrarea sa asupra importanței internaționale pe care o are revoluția proletară din Rusia și uriașă influență pe care a exercitat-o asupra mișcării muncitorești mondiale. Amploarea mișcării de mase care a cuprins lumea în perioada avîntului revoluționar, puternice mișcări greve, de sprijinire a Revoluției ruse cît și izbucnirea revoluțiilor din Ungaria, Germania, dovedesc caracterul profund internațional al Revoluției Socialiste. Foster se oprește asupra desfășurării revoluției proletare din Ungaria și a celei din Germania, arătînd că dacă social-democrația n-ar fi

trădat, canalizînd masele revoluționare pe un drum convenabil burgheziei, victoria revoluției din Germania ar fi însemnat o lovitură mortală pentru capitalismul mondial și ar fi schimbat raportul de forțe dintre socialism și capitalism, salvînd omenirea de calamitățile celui de-al doilea război mondial. Referindu-se la puternicul val de revoluții de după 1917, autorul relevă că: „Revoluția nu a trecut prin aceleași faze în toate țările și nici conținutul ei politic nu a fost prețutindeni identic, dar omogenitatea fundamentală a întregii mișcări a fost ușor de recunoscut și nu se putea tăgădui că era de esență leninistă”¹.

În aceste condiții de înaintare victorioasă a Revoluției Socialiste, de vastă răsturnare revoluționară, cînd milioane de oameni au fost chemați la o viață politică activă, are loc la Moscova în martie 1919 Congresul de constituire al celei de-a treia Internaționale. Istoria Internaționalei Comuniste, care are o valoare deosebit de mare, cu atît mai mult cu cît W. Foster a făcut timp îndelungat parte din conducerea ei, este prezentată în cadrul larg al întregii istorii contemporane. Este evidențiat rolul Partidului Comunist condus de Lenin și uriașa experiență acumulată în cursul Revoluției Socialiste, cît și în construirea socialismului. Rolul de conducător al P.C.U.S. în mișcarea comunistă internațională decurge din dezvoltarea firească a mișcării muncitorești. P.C.U.S. și Internaționalea Comunistă au rezolvat problemele vitale ridicate de procesul construirii noii orînduirii și de mișcarea muncitorească internațională. Foster relevă uriașă operă teoretică a lui Lenin pusă în slujba construirii socialismului și a îndrumării mișcării muncitorești în ansamblu. Lucrarea lui Lenin „Stîngismul, boala copilăriei comunismului” constituie un îndreptar prețios pentru tinerele partide comuniste în probleme principale ca: atitudinea față de partidele politice, față de sindicatul oportuniste, activitatea parlamentară etc. Congresul al II-lea al Internaționalei a III-a este apreciat de autor ca fiind unul din cele mai importante congrese. Cele 21 de condiții pentru afiliere la Internaționala a III-a reprezentau concepția leninistă despre noua organizare și orientare a partidului de tip nou, despre organizarea pe baza centralismului democratic a întregii mișcări comuniste, care avea să instruiască avangărzile proletare în spiritul unității rîndurilor clasei muncitoare.

Lichidarea sciziei clasei muncitoare generată de oportunismul social-democrației „reorganizată” în Internaționala a II-a și a II-a și 1/2 după război, a constituit una din

¹ W. Foster, *op. cit.*, p. 328.

sarcinile principale ale Internaționalei a III-a. Internaționala Comunistă, arată autorul, a dat o atenție mare organizării mișcării de masă a tineretului, a femeilor, a rezolvat pe baza principiilor marxist-leniniste, mișcarea național-colonială. În noiembrie 1919 se constituie la Berlin Internaționala Comunistă, a Tineretului, iar în iulie 1921 la Moscova are loc înființarea Internaționalei Sindicale Roșii. W. Foster arată importanța istorică pe care a avut-o al treilea congres al Internaționalei Comuniste care, lansând lozinca „În mijlocul maselor”, a fundamentat ideea frontului unic ca principal mijloc de luptă pentru cucerirea și activizarea maselor.

Ideea frontului unic a fost discutată și la congresele următoare ale Internaționalei, căpătând forme concrete și aducând victorii practice pe linia unității mișcării muncitorești în lupta împotriva sciziunii întreținute de social-democrație. Problema centrală a congresului al IV-lea ținut în 1922 la Moscova, a fost frontul unic muncitoresc. În carte se subliniază aportul uriaș adus de Lenin în această privință: „Pătruns de spiritul concepției marxiste și de răspunderea sa, Lenin a avut întotdeauna viziunea clară a necesității imperioase a solidarității proletare”¹.

Frontul Unic Muncitoresc era necesar acum când ofensiva revoluționară postbelică a muncitorimii fusese oarecum oprită, iar clasa muncitoare în noile condiții ale stabilizării relative urma să-și consolideze pozițiile pentru a se pregăti de noi bătălii. Lucrarea lui Foster aduce un bogat material în legătură cu poziția și activitatea Internaționalei Comuniste și a partidelor comuniste în perioada stabilizării relative a capitalismului, în timpul marii crize economice din 1929—1933, cât și luptei duse pe toate fronturile împotriva fascismului. Documentele și rezoluțiile elaborate de congresele și plenarele Internaționalei a III-a în perioada dintre cele două războaie mondiale de adncire continuă a crizei generale a capitalismului, constituie un model de tratare științifică a celei mai mari organizații muncitorești pe care a cunoscut-o vreodată istoria. Meritul autorului constă însă în faptul că el nu reduce istoria Internaționalei Comuniste la rezoluțiile plenarelor și congreselor C.E. al I.C., ci le prezintă în cadrul întregii mișcări muncitorești în strinsă interdependență de marile evenimente ale contemporaneității. Autorul se ocupă în deaproape de însemnătatea pe care o are zdrobirea opoziției troțkiste a lui Buharin și a devierilor naționaliste de către P.C.U.S., subliniind că acest lucru a hotărât nu numai victoria construirii socia-

lismului în U.R.S.S., dar a hotărât în aceeași măsură viitorul mișcării comuniste mondiale. Cu ajutorul Comitetului Executiv al Internaționalei Comuniste, și celelalte partide comuniste, după exemplul P.C.U.S., și-au curățat rindurile de diferiți dezertori și renegați, oportuniști de dreapta și troțkiști, făcând pași hotărâtori în direcția bolșevizării lor.

Congresele V și VI ale Internaționalei Comuniste au rezolvat în mod just aceste probleme de mare importanță pentru călirea ideologică și politică a partidelor comuniste. Datorită unității sale ideologice și organizatorice, Internaționala Comunistă și partidele afiliate ei au putut organiza campanii și lupte pe plan mondial încă înaintea crizei economice din 1929—1933. „Internaționala Comunistă a devenit astfel o puternică forță politică mondială”².

Internaționala Comunistă a reacționat imediat la noua situație creată de criza economică, intensificându-și pretutindeni activitatea. După venirea la putere a lui Hitler în Germania cu sprijinul marilor capitaliști din S.U.A., Anglia și Franța și al social-democrației, Internaționala Comunistă duce o luptă susținută pentru închegarea frontului antifascist. Întrucât Internaționala a II-a s-a dovedit neputincioasă în fața fascismului, rolul de conducător în lupta antifascistă revenea în întregime comunistilor.

În aceste condiții are loc în vara anului 1935 Congresul al VII-lea al Internaționalei Comuniste care definește fascismul ca fiind dictatura fățișă, teroristă a celor mai reacționare, mai șovine și mai imperialiste elemente ale capitalului financiar. Acest punct culminant al activității Internaționalei Comuniste, după cum îl apreciază Foster, a avut o importanță deosebită pentru desfășurarea ulterioară a evenimentelor. Analizând noua situație creată, congresul lansează lozinca frontului popular antifascist, care consta în atragerea majorității populației — muncitori, țărani, pături mijlocii de la orașe — sub conducerea Partidului Comunist într-o puternică coaliție antifascistă. Frontul popular antifascist realizase deja unele victorii și progrese vertiginos în ce privește antrenarea unor mase uriașe în marile torent al mișcării antifasciste. Foster relevă succesele dobândite de frontul popular antifascist condus de partidele comuniste din Franța în bararea fascismului, în China, de glorioasele lupte din Spania etc. Noua linie politică a Internaționalei Comuniste, care dovedise „adevărată suplețe leninistă”³, urma să aibă importante consecințe politice. Foster

² *Ibidem*, p. 427.

³ *Ibidem*, p. 475.

¹ W. Foster, *op. cit.*, p. 390.

menționează că: „Pe plan internațional se preconiza organizarea unei mari alianțe pentru apărarea păcii, între U.R.S.S. și numeroase state capitaliste”¹.

Numeroasele propuneri de front unic făcute de Internaționala Comunistă Internațională Socialiste au fost respinse. Acest lucru cît și încurajarea fascismului de către „democrațiile” occidentale prin politica Munchenului, de concesiile treptate făcute hitlerismului, în scopul îndreptării agresiunii împotriva U.R.S.S., au adus omenirea în pragul celui de-al doilea război mondial. Trezind la analiza cauzelor și caracterului celui de-al doilea război mondial, Foster arată că el a fost o consecință a crizei generale a sistemului capitalist, o explozie a contradicțiilor acestui sistem, precipitată de legea dezvoltării inegale a puterilor capitaliste. Oprindu-se asupra caracterului celui de-al doilea război mondial, autorul arată că intrarea Uniunii Sovietice în război a întărit și mai mult caracterul antifascist eliberator și popular al celui de-al doilea război mondial. W. Foster scoate în relief marele aport adus la victoria în al doilea război mondial de mișcarea de partizani.

Ea a fost de un real folos nu numai în Uniunea Sovietică dar și în China împotriva lui Cian-Kai-și și a armatelor regulate japoneze, în apusul Europei, în Franța, Belgia, Norvegia etc. și mai cu seamă în țările din sud-estul și centrul Europei. W. Foster relevă rolul hotărâtor al Uniunii Sovietice, al Armatei Roșii de sub conducerea P.C.U.S. în zdrobirea fascismului și demasacă politica puterilor occidentale de amănare a deschiderii celui de-al doilea front care a costat în plus milioane de vieți omenști.

Încă înainte de război devenise limpede că pe măsură ce situația internă și cea internațională a fiecărei țări devenea tot mai complicată, soluționarea mișcării muncitorești din fiecare țară de la un singur centru devenise foarte greoaie. De aceea, în mai 1943 s-a adoptat hotărârea cu privire la autodizolvarea Internaționalei Comuniste primită fără nici o obiecțiune din partea tuturor secțiilor Internaționalei, necesară din punct de vedere istoric.

Ocupîndu-se de rolul istoric al Internaționalei a III-a, W. Foster menționează că din activitatea ei se impun trei mari realizări: „Prima este că ea a reînarmat clasa muncitoare cu teoria revoluționară... A doua realizare fundamentală a Internaționalei Comuniste a fost întărirea partidelor comuniste în principalele țări ale lumii, partide chemate la viață de condițiile de nesuportat ale capitalismului... A treia realizare fundamentală a Internațio-

nalei Comuniste a fost lunga serie de lupte revoluționare duse sub steagul său”².

Și mai departe arată Foster: „Cel care dorește să măsoare realizările Internaționalei Comuniste în lumina țelurilor ei leniniste, trebuie să aibă în vedere faptul că peste o treime a omenirii pășește astăzi pe calea socialismului”³.

Ultima parte a lucrării, „Progresul istoric al socialismului”, prezintă ansamblul lumii contemporane după cel de-al doilea război mondial, cu tendința imperialismului american de dominație și lupta popoarelor, mai ales sub conducerea comuniștilor, pentru menținerea și consolidarea păcii. Sînt analizate fenomenele noi și progresele înregistrate de mișcarea comunistă și muncitorească ca: apariția democrațiilor populare ca nouă formă a dictaturii proletariatului, participarea comuniștilor la unele din guvernele occidentale, mișcarea revoluționară din colonii, decăderea ideologică a social-democrației mondiale etc. Autorul subliniază tendința spre organizare a unor mase din ce în ce mai numeroase de oameni, crearea și dezvoltarea unor organizații sindicale de tineret și de femei etc. ca: F.S.M., F.M.T.D., F.D.I.F., care exercită o mare influență în viața politică internațională. W. Foster acordă o importanță deosebită victoriei revoluției chineze, creării și dezvoltării R. P. Chineze care a constituit o cotitură istorică și a schimbat raportul de forțe în favoarea comunității țărilor socialiste în frunte cu U.R.S.S. al cărui prestigiu politic a crescut considerabil.

Mișcarea muncitorească și comunistă contemporană se dezvoltă pe baza experienței cuceririlor și principiilor Internaționalei Comuniste în cadrul noilor condiții existente. Noile obiective care au stat în fața mișcării comuniste după al doilea război mondial au făcut necesară apariția unor noi forme de legătură și coordonare a activității numeroaselor partide comuniste și muncitorești. O astfel de formă a fost Biroul Informativ al partidelor comuniste și muncitorești, iar după dizolvarea acestuia în 1956, — tratative bilaterale —, conferințe convocate de partide comuniste din diferite regiuni ale lumii, sau consfățuiri foarte largi dintre care cea mai importantă a fost cea din toamna anului 1957 de la Moscova.

Imaginea grandioasă prezentată de W. Foster a mărețelor succese obținute de sistemul socialist în primul deceniu de după al doilea război mondial, poate fi completată cu tezele teoretice elaborate de congresul al XX-lea și de trecerea la construirea desfășurată a comu-

¹ W. Foster, *op. cit.*, p. 476.

² *Ibidem*, p. 530, 531.

³ *Ibidem*, p. 531.

nismului prin înfăptuirea planului septenal, discutat și aprobat la cel de-al XXI-lea Congres extraordinar al P.C.U.S.

Lucrarea lui William Foster de mare valoare istorică, îmbogățește tezaurul ideologic și politic al marxism-leninismului, consti-

tuind prețios ajutor pentru partidele comuniste și muncitorești din lumea întreagă. Pe baza analizei fenomenului social din ultima sută de ani, autorul demonstrează inevitabilitatea picirii sistemului capitalist și victoria incontestabilă a socialismului.

I. Apostol

F. BRAUDEL, *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*

Paris, Librairie Armand Colin, 1949, XV + 1160 p.

Cartea lui F. Braudel are o însemnătate deosebită pentru istoria medie a țării noastre, deoarece este una din puținele lucrări de istorie universală scrise în occident care se ocupă într-un mod mai larg de istoria celor trei state feudale existente în evul mediu, pe teritoriul actual al R.P.R.: Principatul Transilvaniei, Moldova și Țara Românească.

F. Braudel și-a întemeiat lucrarea sa pe cercetarea unui vast material păstrat în arhivele franceze, italiene, spanole, germane, raguzane. Materia a fost împărțită în trei părți în care se tratează pe rând cadrul geografic, istoria social-economică și istoria politică a lumii mediteraneene în anii 1550—1600.

Ca orientare generală, cartea lui Braudel se încadrează în curentul promovat de revista *Annales*. *Annales* și istoricii grupați în jurul ei pun accentul pe istoria economică și socială, ceea ce însă nu înseamnă că această istorie e tratată de pe poziția materialismului istoric, după cum s-au grăbit unii să afirme. Istoricul materialist italian Gastone Manacorda într-un articol publicat în *Rinascita* imediat după congresul al X-lea al științelor istorice de la Roma (1955)¹, arată că nu trebuie confundat materialismul istoric cu istoria social-economică. Astfel, preponderența temelor de istorie economică și socială la Congresul din 1955, — observă Manacorda — dovedește influența, dar nu adeziunea la materialismul istoric, deoarece metoda de cercetare și interpretare folosită la tratarea acestor teme e mai degrabă sociologică. Din istoria tratată cu metoda sociologică nu lipsesc clasele, care sînt supuse unei laborioase și atente cercetări întemeiată pe statistici

și tot felul de alte date, dar lipsește în schimb lupta de clasă și mai ales lupta politică a claselor. Diferiții factori care stau la baza fenomenului istoric sînt așezați pe același plan și nu ierarhizați, iar în tratarea lor se neglijează complet raportul dialectic existent în mod necesar între ei². Sinteza istorică încercată de adepții curentului sociologic nu e construită după criterii rigurose științifice și din această cauză procesul istoric fundamental bazat pe constante ale istoriei universale, ce capătă valoare de legi, nu poate fi sesizat³.

E interesant că în comentariul din care am încercat să desprindem considerentele de mai sus, Manacorda dă ca exemplu, alături de *La société féodale* a lui Marc Bloch, tocmai cartea lui Braudel: *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*⁴. În cartea amintită găsim într-adevăr rezultatele unor cercetări laborioase și îndelungate, întemeiate pe multiple și variate izvoare privind condițiile social-economice și politice în care s-a desfășurat istoria lumii mediteraneene în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Sînt prezentate tot felul de date privind sursele de bogății naturale, economia urbană, circulația metalelor prețioase, comerțul cu drumurile sale terestre, maritime și fluviale, mijloacele de transport, economia rurală, clasele sociale, situația politică internă și externă a diferitelor state mediteraneene sau adiacente. Dar, după cum arătam mai înainte în tratarea acestui imens — am putea spune material, lipsește concepția dialectică a istoriei, singura care ajută pe istoric să sesizeze și să desprindă faptul istoric fundamental: lupta de clasă și consecințele ei. Acutele crize din orașele italiene — exemple caracteristice ale luptei de clasă în evul mediu —

¹ G. Manacorda, *Curentele istoriografiei contemporane la Congresul al X-lea al științelor istorice*, în *Rinascita*, nr. 9/1955. [Reprodus în traducere în *Studii* (IX), 1956, nr. 4, p. 166—173].

² Vezi *Studii* (IX), 1956, nr. 4, p. 169.

³ *Ibidem*, p. 171.

⁴ *Ibidem*.

nu sînt pomenite decît în fugă, fără analiza condițiilor social-economice care le determinau (p. 285 — 288). Fenomenul emigrațiilor a cărui importanță e recunoscută de autor, e tratat sau mai de grabă semnalat, în ceva mai mult de o pagină, fără a se vorbi de factorii economici și sociali profunzi care-l determinau (p. 357 — 358). Răscoala Țărilor de Jos ocupă un loc destul de mare, dat fiind influența acesteia asupra politicii generale a Spaniei, care la un moment dat trebuie să facă față atît evenimentelor din orașele flamande cît și considerabilei presiuni otomane din Mediterana (p. 870 — 887). Aspectele economice și sociale ale răscoalei, considerăm însă că sînt prea sumar tratate, tocmai pentru că avem de-a face cu un studiu istoric în care, deși privite din punct de vedere sociologic, asemenea aspecte au fost totuși amplu tratate în celelalte capitole. Nu mai vorbim de lupta de clasă, care nu apare decît într-o singură mențiune, privind începutul răscoalei populare în a doua jumătate a lunii august 1566, cu prilejul mișcării iconoclaste. Totuși, la acest capitol, trebuie menționat, ca un element pozitiv, modul mai apropiat de realitatea socială, în care autorul interpretează largă răspîndire a brigandajului (vezi subcapitolul intitulat: „Misère et banditisme” (p. 643 — 660). Brigandajul e privit de Braudel ca o mișcare de revoltă împotriva organizării statale stabilită în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Acțiunile cetelor de briganzi exprimă „opozitia împotriva guvernelor atroce care au urmat republicilor din evul mediu” (p. 651). Aici e interesant faptul că autorul nu trece cu vederea nici haiducia din țările române, semnalînd că: „tot folclorului iugoslav și român e de asemenea plin de istoria haiducilor și a celor scoși în afara legii...”, care trec la acte de răzbuire împotriva stăpînilor și a justiției lor pîrtinitoare, avînd drept scop repararea nedreptăților. Nimic mai exact decît a vedea în acțiunea cetelor de răzvrătiți protestul vehement împotriva clasei dominante și a formei de guvernămînt centralizat la care trecuse statul feudal. Dar, pe de altă parte, nimic mai inexact, decît de a sugera ideea că republicile sau sistemele de guvernămînt quasirepublicane din orașul medieval anterior secolului al XVI-lea au exclus formele violente de protest social. În bine-cunoscuta carte a lui Henri Pirenne, *Les anciennes démocraties des Pays-Bas*, găsim suficiente date privind lupta de clasă înverșunată din orașele flamande, dezmințind cu prisosință impresia că în orașul-republică feudal domnea o armonie socială ce nu mai putea dăinui în statul centralizat feudal. Cît privește lumea Mediteranei, nu putem decît

aminti luptele dirze și îndelungate ale „ciompiilor” din Florența împotriva patriciatului local¹, sau cele patrusprezece „revoluții”, menționate de însuși Braudel că au avut loc la Genova între 1413 și 1453 la Genova (p. 285).

Cartea lui Braudel se ocupă nu numai de regiunea propriu-zisă a Mediteranei, ci și de regiunile adiacente sau chiar mai îndepărtate, dar a căror dezvoltare istorică a influențat sau a fost în legătură cu viața societății de pe țărmurile mediteraneene. Astfel autorul și-a extins investigațiile și asupra regiunii Atlanticului atît apusean, cît mai ales răsăritean, asupra M. Adriatice, asupra M. Negre, asupra căii comerciale a Dunării, asupra M. Baltice, asupra M. Nordului. Această lărgire a sectorului cercetat a determinat pe autor să însereze în paginile cărții sale numeroase mențiuni și considerații privind istoria social-economică și politică a țărilor române din a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Izvoarele folosite pentru țările române sînt însă inegale ca valoare. Alături de documente de arhivă de o încredere testabilă valoare, ca cele de la Archives Nationales din Paris, seria K, stau de pildă lucrări editate ca cea de mult depășită a lui I. N. Angelescu, *Histoire économique des Roumains*, vol. I, Paris, 1919. Autorul folosește apoi din lucrările lui N. Iorga, *Points de vue sur l'histoire de commerce de l'Orient au Moyen Age*, Paris, 1924; *Storia dei Romeni e della loro civiltà*, Milano, 1928; *Ospiti romeni in Venezia, 1570—1610*, București, 1932; lucrarea lui I. Nistor: *Handel und Wandel in der Moldau bis zu Ende des 16. Jahrhunderts*, Czernowitz, 1912. Apar apoi în subsolul paginilor tratînd despre istoria Romniei și clasicele tratate ale lui Hammer, *Geschichte des osmanischen Reiches*... și ale lui Zinkeisen, *Geschichte des osmanischen Reiches in Europa*. În sfîrșit, au mai fost folosite relațiile de călătorie ale lui Hakluyt, *The principal navigations voyages, traffiques and discoveries of the english Nation*, London, 1598, 1599, 1600 și informații din culegerea de documente a lui G. Turba, *Venetianischen Depeschen vom Kaiserhofe*. Referirile despre țările române apar încă de la începutul cărții.

Într-una din paginile care se ocupă de rolul terenurilor agricole în viața lumii mediteraneene, Braudel observă că creșterea producției de grîne din țările române în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, a

¹ Vezi cartea lui Nicolo Rodolico, *Ciompi. Una pagina di storia del proletariato operaio*, Firenze, 1945.

determinat în același timp și înăsprirea regiunii senioriale ai cărui reprezentanți devin tot mai interesați în comerțul cu cereale din M. Neagră (p. 71). Reluând tema mai pe larg, în altă parte, autorul atrage atenția că peste tot în răsăritul Europei, în perioada tratată de el, se dezvoltă o mare cultură de grâu, făcută pentru export, pentru marele comerț în direcția Constantinopolului. Faptele se repetă aproape identic în provinciile dunărene, în Polonia sau în Rusia. Peste tot pe imensele domenii iobăgia se agravează în condiții necunoscute încă. În această vreme Boris Gudunov a dat cunoscutul său ucaz din 1597, iar în Țara Românească, Mihai Viteazul, decretul denumit și „legătura lui Mihai Viteazul”. Mai departe, Braudel lasă să se întrevadă, deși ar fi trebuit s-o afirme categoric, că înăsprirea soartei țăranilor prin măsuri legislative sancționate de stat, s-a făcut cu complicitatea proprietarilor funciari care, pentru a produce mai mult, trebuiau să-și asigure mina de lucru. Braudel crede că avem de-a face cu un fel de fenomen „colonial”: între producția de grâu și iobăgia din răsăritul Europei existând aceeași legătură ca între producția de bumbac sau zahăr și sclavia de pe plantațiile Americii (p. 642).

Tot în legătură cu producția de grâu a țărilor române, Braudel subliniază interesul crescând arătat de imperiul otoman, începând din secolul al XVI-lea, pentru această producție (p. 461). Documente de la Archives Nationales arată că în 1600, ca urmare a unor recolte deficitare în Țările Române, Constantinopolul a rămas fără pline. În afară de pline a mai lipsit și carnea, iar lemnul atât de necesar flotei otomane a ajuns la prețuri fabuloase. Toate aceste neajunsuri aveau o singură cauză: defecțiunea intervenită în transporturile și în legăturile cu cele două state românești de la gurile Dunării (p. 464).

Autorul relevă apoi și alte aspecte ale participării Țărilor Române la viața comercială a Europei. Întărirea dominației otomane în M. Neagră prin cucerirea Gafel, a Chilieii și Cetății Albe a adus o mare schimbare în drumurile care duceau la mare. În Moldova drumul care mergea la Chilia și Cetatea Albă a fost înlocuit cu drumul comercial spre Galați, port care va drenea comerțul dunărean și cel din Polonia (p. 80). Braudel atrage atenția și asupra interesului pe care îl arăta imperiul otoman pentru produsele manufacturate din Transilvania și pentru plantele textile cultivate în această provincie. La sfârșitul secolului al XVI-lea, cu toată starea de război, Constantinopolul continua să se aprovizioneze cu arme fabricate în orașele Transilvaniei și chiar cu produse farmaceu-

tice (p. 599). Un raport din 15 aprilie 1591 către Filip al II-lea, păstrat la Archives Nationales din Paris, semnala că în cadrul pregătirilor pentru războiul pe mare, turcii au făcut mari comenzi de in și cîneapă în Transilvania (p. 1076). Importanța asigurării dominației Transilvaniei pentru imperiul habsburgic și imperiul otoman nu a scăpat lui Braudel; el revine adesea asupra acestei probleme (p. 676, 740, 742, 795, 867). Braudel nu uită să menționeze nici interesul arătat de unii negustori din state mai îndepărtate, ca Franța și Anglia, pentru Țările Române (p. 259, 488).

În legătură cu rolul bancherilor la cetera statului feudal din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, Braudel se ocupă și de interesantul personaj care a fost Mihai Cantacuzino-Șeitanoglu, creditor important al sultanului, arendaș a numeroase venituri ale imperiului și la un moment dat stăpîn de fapt al Țărilor Române, unde avea importante venituri și moșii și unde comanda schimbarea domnilor după cum îi dictau interesele (p. 536—537).

Războiul de eliberare de sub dominația otomană de la sfârșitul veacului al XVI-lea și începutul celui de-al XVII-lea, își găsește un loc important în cartea lui Braudel (p. 1050—1054). Autorul remarcă gravele consecințe economice ce le-ar fi avut de suferit imperiul otoman dacă „aceste provincii, hambare bogate de grâu și rezerve de animale”, s-ar fi eliberat de sub dominația sa (p. 1051). Braudel apreciază că intervenția celor trei state în războiul antiotoman a avut o mare importanță deoarece a decis soarta campaniei din Ungaria. Din marea criză militară din 1594—1595, cînd s-a produs intervenția Țărilor Române de partea imperialilor, imperiul otoman nu s-a salvat decît datorită victoriei de la Keresztes. Tripla răscoală a constituit astfel o diversiune puternică la războiul turco-imperial.

„Ar trebui — scrie Braudel pentru a seiza suita logică a evenimentelor, să se studieze bine rolul acestui bloc balcanic între Polonia, Rusia și Dunăre, dar istoria tradițională nu ne oferă o dată mai mult decît comentarii asupra persoanelor, asupra marilor actori ai jocului, mai curînd decît sensul jocului însuși. „Mihai Viteazul e văzut de autor ca „o mare figură care, împotriva tuturor datelor, e dificil de zesisat și mai mult încă de judecat...” (p. 1051). Ambele considerente sînt inexacte. Lucrări apărute în istoriografia românească înainte de 1949¹—

N. Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes*, vol. II, Gotta, 1905, p. 90—110;

anul editării cărții lui Braudel — i-ar fi arătat autorului mai pe larg decât *Storia dei Romeni* a lui Iorga, folosită de el, rolul blocului de state pe care a încercat Mihai să-l realizeze. De asemenea, i-ar mai fi arătat că figura lui Mihai Viteazul — înțelegem prin aceasta politica și acțiunile domnului român — poate fi și sezisată și judecată. De altfel, obiectivul primordial al politicii lui Mihai Viteazul se desprinde chiar din principalele momente ale luptei antiotomane evocate de Braudel în paginile dedicate domnului muntean. Autorul prezintă pe rând: începutul luptei prin masacrarea creditorilor turci în capitala țării, ciocnirea cu Sinan pașa, luptele de hărțuială duse de cavaleria munteană împotriva trupelor turcești, contra-ofensiva pornită din Transilvania, dezastrul suferit de Sinan când a trecut Dunărea înapoi în Bulgaria, incursiunile lui Mihai împinse pînă departe în inima Balcanilor. Mai departe, Braudel arată că cu toată victoria repurtată asupra imperiilor la Keresztes prin care s-a restabilit în parte situația zdruncinată a imperiului, totuși în opinia publică europeană începuse să-și facă loc ideea iremediabilei căderi a imperiului otoman. El citează un raport, păstrat la Archives Nationales, din 5 mai 1601 al ambasadorului Spaniei la Veneția, către Filip al III-lea, în care raportorul comunică suveranului său că imperiul începe „să se desfacă bucată cu bucată” (p.1052). Bineînțeles că raportul exagera o stare de lucruri care era gravă, dar nu dezastruoasă. Braudel citează apoi un alt izvor anterior celui de mai sus, unde se văd contra-măsurile luate de turci împotriva redutabilului lor adversar. E vorba tot de un document de la Archives Nationales semnând acțiunea polonă din Țara Românească pornită la cererea Porții. Existența actului o considerăm totodată ca o dovadă a interesului crescînd arătat de cancelariile europene evenimentelor de la Dunărea de jos. Tot în această ordine de idei, raportul unui alt ambasador spaniol, Don Inigo de Mendoza, din 26 februarie 1600, aduce la cunoștința regelui Spaniei, că cu toate încercările lor de neutralizare,

Istoria lui Mihai Viteazul, vol. I, II, București, 1931; *Histoire des roumains*, vol. V, Bucarest, 1940, p. 289—450 și P. P. Panaitescu, *Documente privilegiate la istoria lui Mihai Viteazul*, Buc., 1936; *Mihai Viteazul*, București, 1936. Dintre acestea, cele două sinteze ample ale istoriei Romnilor scrise de Iorga în limbi străine, dintre care una în propria limbă a autorului, i-ar fi lărgit informația asupra lui Mihai Viteazul mai mult decât *Storia dei romeni*.

turcii n-au putut încă împiedica definitiv pe Mihai să-i lovească aproape de Timișoara (p. 1052).

În sfîrșit, ultimele momente ale războiului din 1593—1606 sînt marcate de defecțiunea principelui Transilvaniei, Bocskai, care se despărțea de imperiali în urma promisiunii înșelătoare făcută de Poartă de a-i da coroana Ungariei (p. 1053—1054).

În aceste pagini dedicate luptei duse de Mihai Viteazul nu putem să nu observăm absența totală a evocării marelui act politic realizat de domnul român prin unirea sub un singur domn a principatului Transilvaniei, Țării Românești și Moldovei. Într-adevăr, Braudel amintește de răscoala comună a celor trei state împotriva dominației otomane. El însă nu urmărește și încercarea domnului muntean de a constitui o forță politică și militară la Dunărea de jos, capabilă să reziste imperiului otoman. Tot în legătură cu omisiunile momentelor mai importante ale luptei antiotomane la care a participat și poporul român, remarcăm absența totală a luptei epice dusă cu două decenii mai înainte de precursorul moldovean al lui Mihai Viteazul. E vorba, bineînțeles, de fulgerătoarea apariție a lui Ion Vodă, care a încercat pe o scară mai mică să ducă aceeași luptă de eliberare ca și Mihai. Și izvoare asupra acțiunii antiotomane întreprinsă de Ioan Vodă să găsim chiar în arhivele franceze, genoveze, venețiene, vieneze, germane cercetate de autor¹. Războiul împotriva Porții dus de „Sfînta Ligă” (Spania, Statul papal și Veneția) între 1571—1574 în Mediterana (p. 924—982 la Braudel) s-a complicat și cu răscoala antiotomană condusă de domnul moldovean la Dunărea de jos. Or, cum a fost cazul cu luptele lui Mihai Viteazul, F. Braudel s-a arătat preocupat nu numai de desfășurarea evenimentelor politice și militare din regiunea propriu-zisă a Mediteranei, ci și din regiunile adiacente. De aceea găsim că s-ar fi obținut un tablou mai complet al războiului împotriva expansiunii otomane între anii 1570—1580, dacă s-ar fi vorbit și de acțiunea domnului moldovean din anul 1574. Aceasta cu atît mai mult, cu cît răscoala lui Ioan Vodă a pre-ocupat în gradul cel mai înalt guvernul sultanului, mărturie în această privință fiind numeroasele rapoarte diplomatice rămase în

¹ Hurmuzaki, Supl. I, vol. I, p. 35—38 (Izvoare franceze); vol. II, partea a II-a, p. 702—712 (Izvoare austriace); vol. VIII, p. 178—179 (Izvoare venețiene); vol. XI, p. 87—90 (Izvoare genoveze, milaneze, munceneze).

arhivele unora din principalele cancelarii europene ale vremii ca cele franceze, austriace, genoveze sau venețiene.

În general, cartea lui F. Braudel poate fi considerată ca o contribuție valoroasă la cunoașterea dezvoltării economice, sociale și politice a lumii mediteraneene în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Rămân însă lipsurile semnalate în cursul recenziei, care afectează valoarea științifică a lucrărilor ce

nu tratează temele puse de ele de pe poziția materialismului istoric. Pe de altă parte, nu putem decât să subliniem ca un fapt pozitiv multiplele mențiuni privitoare la Istoria Țărilor Române, a căror participare la istoria universală a fost în unele cazuri determinantă, cum de altfel a și remarcat F. Braudel în paginile dedicate luptei antiotomane condusă de Mihai Viteazul.

S. Columbeanu

Вопросы истории

nr. 7—12/1958

În cea de-a doua jumătate a anului 1958 revista sovietică *Voprosi Istoriei* a continuat să publice studii și comunicări în legătură cu istoria mișcării muncitorești din diferite țări (inclusiv Rusia prerevoluționară), cu istoria universală, cu istoria Marii Revoluții Socialiste din Octombrie, a Marului Război de Apărare a Patriei, ca și materiale cu privire la diferite aspecte din istoria regională a U.R.S.S. În nr. 12 revista a publicat editorialul *Unitatea de ne-zdruncinat dintre partid și popor*¹. În editorial sînt trecute în revistă marile succese obținute de poporul sovietic sub conducerea înțeleaptă a partidului comunist al Uniunii Sovietice, după Congresul XX și este făcută o analiză sumară a cifrelor de control din tezele raportului tov. N. S. Hrușciov cu privire la planul septenal.

Articolul lui S. R. Gherșberg², intitulat *V. I. Lenin și crearea Consiliului superior al economiei naționale* arată cum, chiar din primele zile ale existenței statului sovietic, Lenin a acordat o deosebită atenție creării unui aparat economic al puterii sovietice în locul vechiului aparat, pe care revoluția socialistă avea sarcina să-l dărîme. Folosind unele materiale de arhivă, ca și amintirile colaboratorilor lui Lenin, autorul demonstrează că încă de la 26 octombrie 1917, adică a doua zi după revoluție, cînd a început elaborarea decretului cu privire la controlul muncitoresc, a apărut necesitatea creării unei organizații centrale de reglementare a activității economice. Acest Consiliu a fost creat în luna decembrie 1917 prin participarea nemijlocită a muncitorilor din Petrograd și după indicațiile lui V. I. Lenin. În continuare, autorul descrie lupta pe care

a dus-o Consiliul superior, pentru naționalizarea băncilor și a marilor întreprinderi industriale, a transportului maritim ș.a. În toate aceste acțiuni Consiliul a primit un ajutor efectiv de la V. I. Lenin care urmărea îndeaproape procesul consolidării noului aparat economic. În ultima parte a articolului, S. R. Gherșberg se ocupă de perioada după pacea de la Brest-Litovsk, cînd se punea problema refacerii forțelor productive ale țării, subliniind în concluzie, contribuția pe care a adus-o, prin activitatea sa, Consiliul superior al economiei naționale la întărirea puterii sovietice și la creșterea noilor cadre din economia națională.

Două articole publicate în nr. 8 și 9 sînt consacrate unor probleme privind istoria Marii Revoluții Socialiste din Octombrie. Unul dintre acestea, *Misiunea lui Root în Rusia*², semnat de A. E. Joffe, înfățișează un aspect al relațiilor dintre guvernul provizoriu și S.U.A. Root și anturajul său au sosit la Petrograd în luna iunie 1917 în scopul de a promite ajutor pentru întărirea poziției burgheziei ruse în lupta pe care aceasta o ducea împotriva revoluției. În istoriografia burgheză însă acest scop nu se reflectă și de aceea autorul își propune să dovedească că, și de data aceasta, cînd o misiune americană venea la un aliat, ea urmărea înainte de toate scopuri expansioniste și contrarevoluționare. A. E. Joffe scoate la iveală, chiar din unele lucrări americane, fapte care dovedesc acest lucru. Root cerea, de pildă, ca guvernul provizoriu să ia măsuri drastice împotriva manifestărilor muncitorilor, să-l aresteze pe Lenin și să-l condamne la moarte, să salveze familia țarului, ș.a. Membrii misiunii Root au vizitat fronturile, au întărit

¹ Вопросы истории, nr. 12, p. 3—26.

² *Ibidem*, nr. 7, p. 3—24.

² *Ibidem*, nr. 9, p. 87—100.

propaganda în favoarea continuării războiului, iar la înapoierea în S.U.A., au prezentat Secretarului de Stat un raport intitulat semnificativ: „Planul american de activitate pentru păstrarea și întărirea stării morale a armatei și a populației civile din Rusia”¹. La rîndul său, guvernul provizoriu a cerut prin intermediul misiunii Root un ajutor financiar și economic substanțial de la americani. Adevăratele scopuri ale misiunii Root nu au putut trece neobservate de masele populare din Rusia, care au organizat manifestații de protest la sosirea acesteia la Vladivostok și în alte localități. Misiunea Root, cu toate acțiunile concrete contrarevoluționare pe care le-a întreprins pe teritoriul rus, a suferit o înfrîngere totală prin victoria Marii Revoluții Socialiste din Octombrie.

Cel de-al doilea articol privitor la istoria anilor Revoluției din Octombrie se referă la problema întăririi sovietelor locale în vara și toamna anului 1918². Autorul, F. V. Cebaevski, socotind că pînă acum nu a fost acordată suficientă atenție prezentării unui tablou atotcuprinzător al sovietelor locale (guberniale, județene, de plasă și sătești), în special al celor din regiunile periferice ale țării, întreprinde o încercare în acest sens, folosindu-se de numeroase documente inedite. În articol se arată că îndeplinirea sarcinilor care stăteau în fața tinărului stat sovietic a întâmpinat rezistența îndrîjită a forțelor contrarevoluționare, pe care acesta nu putea s-o înfrîngă decât prin întărirea dictaturii proletariatului și a forței sale de stat — Sovietele. Cu toate că în vara anului 1918 Sovietele guberniale și județene erau formate în majoritatea cazurilor din bolșevici și simpatizanți de ai lor, din cauza intervenției militare străine care a creat mari greutăți statului sovietic s-a pus problema curățirii Sovietelor de eseri și menșevici. Procesul întăririi Sovietelor locale a decurs mai greu în cele de plasă și sătești, subminate într-o serie de localități de elemente dușmănoase, chiaburești. Un rol important în rezolvarea acestor sarcini l-au avut comitetele sârăcimii, adevărate puncte de sprijin ale dictaturii proletariatului la sate.

Contribuții noi la istoria înșăririi muncitorilor din diferite țări (inclusiv Rusia pre-revoluționară) se găsesc într-o serie de articole scrise atît de istoricii sovietici cît și de istoricii străini. Menționăm în primul rînd articolul semnat de F. T. Constantinov și L. N. Veli-covici, „Avîntul mișcărilor revoluționare în

țările slave în primii ani după victoria Revoluției din Octombrie”³. Autorul pornește de la premisa că, deși în ultimii ani au apărut numeroase lucrări cu privire la uriașa influență a Marii Revoluții din Octombrie asupra lumii întregi, ele tratează de cele mai multe ori această influență pe țări, nu pe grupe de țări. În articolul lor, autorii își propun să cerceteze cauzele interne care au dus la creșterea avîntului revoluționar în țările slave (Bulgaria, Cehoslovacia, Polonia). Autorii ajung la concluzia că în lupta pentru formarea partidelor comuniste în țările slave s-au manifestat „trăsături comune”⁴ ale influenței Revoluției din Octombrie.

Un interesant articol semnează Emilio Cereni, membru în conducerea Partidului Comunist Italian, despre „Formarea conștiinței socialiste și a organizației de clasă a maselor celor ce nunces din satele italiene”⁵. Autorul, cunoscut dealfel prin lucrările scrise în anii trecuți în problema agrară din Italia, face o analiză, pe baza unor tabele statistice, a felului cum au început să se organizeze, sub influența Partidului Comunist Italian, țărani din Italia încă după primul război mondial.

De o stringentă actualitate este articolul lui I. I. Cerkasov „Lupta Partidului Comunist din S.U.A. împotriva revizionismului contemporan”⁶. Se știe că în Partidul Comunist din S.U.A. tendințele revizioniste s-au manifestat foarte puternic. pînă la a distruge însăși partidul. Rădăcinile acestui revizionism trebuie căutate în avîntul imperialismului american, în campaniile de calomnie împotriva U.R.S.S. și a țărilor socialiste, prin exagerarea greșelilor săvîrșite de acestea în opera de construire a socialismului, ca și prin teroarea polițistă care a dus la arestarea multor fruntași comuniști în S.U.A. Pentru a prezenta trăsăturile revizionismului american, autorul se folosește de articolele lui W. Foster (*Political Affairs*, octombrie 1956), Eugen Dennis (*Political Affairs*, dec. 1957) ș.a.

Cerkasov arată că, sub influența revizionismului, partidul comunist din S.U.A. a săvîrșit greșeli în aprecierea unor evenimente internaționale (a contrarevoluției din Ungaria, în special). Cu toate acestea partidul, prin acțiunile săi de frunte, a știut să îndrepte aceste greșeli. Congresul XVI al Partidului Comunist din S.U.A. (februarie 1957) a dat o lovitură serioasă revizionistilor, pronunțîndu-se prin vocea majorității delegaților pentru menți-

¹ Вопросы истории, nr. 9, p. 96.

² F. V. Cebaevski, *În legătură cu problema întăririi Sovietelor locale în vara și doamna anului 1918*, nr. 8, p. 22—39.

³ Nr. 7, p. 15—61.

⁴ *Ibidem*, p. 60.

⁵ Nr. 11, p. 90—106.

⁶ Nr. 10, p. 61—78.

nera și întărirea Partidului Comunist, pentru apărarea teoriei marxist-leniniste. După congresul XVI lupta împotriva revizioniştilor s-a intensificat și mai mult. Din ce în ce mai des au apărut în presa de partid articole consacrate criticii revizionismului. O luptă serioasă între revizionişti și marxişti-leninişti s-a dat în jurul Declaraţiei de la Moscova, pe care revizioniştii, folosindu-se de o mică majoritate în Comitetul Național, au respins-o, susținând că americanii trebuie să-și elaboreze singuri punctul lor de vedere¹. La sfârșitul lunii decembrie 1957 Daily Worker și-a încetat apariția din lipsă de fonduri, rămânând numai săptămânalul „The Worker”, ca organ al comunistilor.

Situația din Partidul Comunist din S.U.A. s-a îmbunătățit simțitor în urma plenarei Comitetului Național din februarie 1958. Plenara, după ce a ascultat raportul lui Eugen Dennis, a aprobat Declarația Partidelor Comuniste și Muncitorești și Manifestul Păcii, a exclus pe revizionişti din Comitetul Național și a condamnat revizionismul jugoslav, ale cărei influențe s-au manifestat în Partidul Comunist din S.U.A.

Sub semnătura lui John Gollan, secretarul general al partidului Comunist din Marea Britanie, a fost publicat în nr. 12 un articol cu privire la așa-numitul „plan al progresului”, plan elaborat de comitetul executiv al Partidului laburist în 1958². Supunând unei analize adânci realitățile economice contemporane ale imperiului britanic, autorul demonstrează că toate măsurile preconizate de conducerea laburistă, în cazul cel mai bun, pot să influențeze numai în mod limitat asupra vieții economice, dar nicidecum să preîntâmpine criza. În ce privește ambiția laburiștilor de a institui o „planificare” în condițiile existenței a 291 000 de societăți particulare, ea este deadreptul absurdă.

Istoria mișcării muncitorești din Rusia se reflectă în două articole: „Despre problema formării concepției revoluționare a primilor revoluționari ruși” (B. S. Itenberg)³, și „Lupta clasei muncitoare din Rusia pentru asigurări sociale de stat (1900—1914)” (R. S. Rotenberg)⁴.

Articolul lui B. S. Itenberg, interesant în felul cum e conceput, descrie căile și mijloacele care au dus la formarea unei concepții înain-

tate la primii muncitori revoluționari ruși (P. A. Alexeev, P. A. Moisenko ș.a.). Situația economică grea a clasei muncitoare din Rusia și lipsa de drepturi politice au creat fără îndoială terenul pentru lupta împotriva exploatării capitaliste și a țarismului. La acești factori s-au mai adăugat însă și alții, ca literatura științifică, sau literatura beletristică înaintată, agitația orală făcută de unii propagandiști activi (de pildă S. Halturin), luptele greviste ș.a. Autorul subliniază în încheiere faptul că muncitorii revoluționari au devenit întemeietorii primelor organizații politice ale proletariatului rus.

În articolul său, R. S. Rotenberg, după ce arată importanța asigurărilor sociale de stat pentru muncitori în condițiile capitalismului și felul cum au privit clasicii marxism-leninismului această problemă, descrie manifestările clasei muncitoare din Rusia pentru satisfacerea acestei revendicări și cum prin luptele de zi cu zi muncitorii au reușit să smulgă de la capitaliști legea asigurărilor sociale din 23 iunie 1912. Partidul și-a spus cuvântul său în aceasta problemă în rezoluția Conferinței de la Praga și pe baza acesteia a desfășurat o largă agitație în rândul muncitorilor între anii 1912—1914. În această campanie un rol important l-a avut ziarul Pravda.

O contribuție importantă la istoria luptei țărânimii ruse și a începutului narodnicismului aduce articolul lui I. I. Lincov⁵, despre „Etapile principale ale istoriei asociației revoluționare „Pământ și Libertate” din deceniul al VII-lea al secolului trecut”. Articolul, după cum îl indica și titlul, urmărește să stabilească o periodizare precisă a activității acestei organizații revoluționare lucru care în bogata istoriografie a problemei nu s-a făcut pînă acum.

Organizația „Pământ și Libertate” își avea originea în asociațiile și cercurile secrete care existau în special în universitățile rusești între anii 1853—1861. Pregătirea ideologică a acestor cercuri a fost făcută de revoluționarii democrați ruși. Revista „Kolokol” a avut un rol important în această privință. I. I. Lincov stabilește trei perioade de dezvoltare a asociației „Pământ și Libertate”. Prima etapă (vara anului 1861—nov. 1862) a marcat procesul unificării cercurilor și asociațiilor secrete într-o organizație unică pe întreaga Rusie. A doua etapă (nov. 1861—vara anului 1863) a reprezentat perioada de pregătire și organizare a rascoalei populare generale. În sfârșit, etapa a treia (1863

¹ Вопросы истории, nr. 10, p. 76.

² John Gollan, Așa-numitul „plan al progresului” al partidului laburist, nr. 12, p. 86—95.

³ Nr. 10, p. 46—60.

⁴ Nr. 11, p. 126—141.

⁵ Nr. 9, p. 33—57.

martie 1864) s-a caracterizat printr-o dare înapoi în ce privește trecerea la aplicarea programului, sub loviturile reacțiunii. Autorul descrie pe larg și cu amănunte fiecare etapă, folosindu-se în acest scop de bogata literatură existentă. În concluzie se arată că asociația „Pământ și Libertate”, a marcat începutul narodnicismului în Rusia. Cernișevski, Herzen și Ogariov, conducătorii ei, au lărgit cercul luptătorilor revoluționari, apropiindu-se în felul acesta de masele populare.

Istoria construirii socialismului în Uniunea Sovietică este oglindită în mai multe articole și comunicări care se referă atât la dezvoltarea în ansamblu a economiei primului stat socialist din lume, cât și la transformările economice, specifice unor regiuni sau republici. Din prima categorie fac parte articolele lui V. S. Lecluc¹ *Dezvoltarea industriei chimice a U.R.S.S în perioada primului cincinal* și M. A. Vișan² *Avntul producției colhoznice în cel de-al doilea cincinal (1933—1937)*.

În articolul său, Lecluc își propune să prezinte pe scurt dezvoltarea industriei chimice în anii primului plan cincinal, când au fost puse bazele acestei ramuri a economiei naționale. Autorul își concentrează atenția în special asupra producției de îngrășăminte minerale, de acizi și alcaline, ceea ce constituia atunci obiectivul principal propus. Rusia țaristă a lăsat în această privință o moștenire grea, în sensul că industria chimică era slab dezvoltată până la Marea Revoluție Socialistă din Octombrie. Cea mai mare parte de materii prime se importau din străinătate iar mai mult de 50% din capitalurile investite în acest sector aparțineau capitaliștilor străini. Într-o expunere sugestivă, dar abundentă din punctul de vedere al datelor istorice, autorul înfățișează lupta dusă de poporul sovietic, sub conducerea Partidului, în anii primului cincinal pentru a pune bazele unei industrii chimice puternice. Autorul subliniază totodată rolul important pe care l-au avut V. V. Kuibșev și alți frunțași ai Partidului în îndeplinirea acestei sarcini.

M. A. Vișan, o dată cu împropătarea în mintea cititorilor a unor date cunoscute privind dezvoltarea agriculturii sovietice pe calea socialistă, aduce informații suplimentare concrete în legătură cu evenimentele petrecute pe frontul agricol în 1933—1937, când se punea problema lichidării lipsurilor în munca de partid la sate și a asigurării unui avânt

puternic al agriculturii, prin desăvârșirea transformărilor ei pe cale socialistă.

Aspecte cu privire la colectivizarea agriculturii mai sunt tratate și în studiul lui O. B. Geamalov³, (*Taşkent*), *Din istoria colectivizării agriculturii în Uzbekistan*, care însă se limitează numai la Uzbekistan.

Revista Voprosi Istorii a continuat să publice studii și articole cu privire la diferite aspecte din istoria Marelui Război pentru Apărarea Patriei. Astfel, într-un articol sînt descrise momente din lupta partizanilor din regiunea Leningradului⁴, în altul problema restructurării industriei Uniunii Sovietice în prima perioadă a războiului⁵.

Un interesant articol semnează V. B. Telpuhovski⁶ despre asigurarea industriei cu cadre în anii războiului. Orînduirea socialistă prin caracterul ei, a creat premisele materiale și moral-politice pentru asigurarea temeinică a spatelui frontului. Numai într-un stat socialist muncitorile din diferite uzine puteau să scrie cu însuflețire bărbatilor care plecau pe front că „vor depune toate eforturile pentru a-i înlocui pe ei în producție”. În afară de aceasta, în producție au cerut să intre și muncitorii în vîrstă, femeile casnice, tineretul. Astfel, numai în cea de a doua jumătate a anului 1941, au intrat în producție 580 000 de femei casnice și 360 000 de elevi. Patriotismul înflăcărat a însuflețit poporul sovietic în lupta sa dreaptă împotriva agresorului hitlerist în așa măsură, încît, deși în prima parte a războiului, — când ocuparea de către dușman a unei părți a teritoriului țării, unde se găseau numeroase întreprinderi, a creat dificultăți uriașe industriei și cadrelor — aceste dificultăți au fost totuși învinse.

Aspecte ale luptei poporului sovietic din timpul Marelui Război pentru Apărarea Patriei mai sînt prezentate în articolul lui I. V. Stavițchi⁸ „întărirea organizațiilor de partid din armată în anii Marelui Război pentru Apărarea Patriei” și în comunicarea lui I. V. Arutiunian⁹ „Din istoria S.M.T. în perioada Marelui Război pentru Apărarea Patriei”.

Istoricii sovietici nu se mulțumesc numai să cerceteze pe baza concepției marxist-leniniste fenomenul istoric; ei iau atitudine critică și răspund criticilor formulate de istoricii

³ Nr. 11, p. 45—61.

⁴ Nr. 7, p. 25—44.

⁵ Nr. 12, p. 27—49.

⁶ Nr. 11, p. 24—44.

⁷ *Ibidem*, p. 27.

⁸ Nr. 8, p. 3—21.

⁹ Nr. 8, p. 84—96.

¹ Nr. 10, p. 3—21.

² Nr. 9, p. 3—18.

burghezi occidentali în diferite probleme. Printre articolele cu acest caracter se numără cel semnat de V. T. Pașuto¹, „Împotriva unor concepții burgheze cu privire la formarea statului Lituanian“, unde autorul combate tezele istoricului vest-german M. Hellmann cu privire la formarea statului lituanian, ca și pe cele ale lui H. Paszkiewicz, care în lucrarea sa „The origin of Russia“ (Londra 1954), a transformat problema lituaniană într-un argument politic în sprijinul teoriei normaniste².

La rîndul său, V. T. Fomin ia atitudine împotriva încercărilor care se fac în literatura istorică din Occident de a reabilita pe diplomații Germaniei fasciste³. Legenda opoziției diplomaților germani împotriva planurilor agresive ale lui Hitler este susținută în momentul de față nu numai de memoriile foștilor demnitari ai Germaniei hitleriste (E. Kordt, Weiszäcker, H. Dirksen, ș.a.) dar și în lucrările unor istorici vest-germani ca H. Rothfels, G. Ritter, sau în lucrarea istoricului american P. Saebury. Aceste încercări au ca scop să fundamenteze o teză la modă în istoriografia vestgermană a celui de-al doilea război mondial: aceea că înfrîngerea Germaniei s-a datorat faptului că aceasta n-a știut să-și asigure, dacă nu alianța, cel puțin neutralitatea Statelor Unite ale Americii. Concluzia practică a acestei teze duce în mod evident la justificarea politicii proamericane promovată în ultimii ani de guvernul de la Bonn, la necesitatea folosirii foștilor diplomați hitleriști în slujba cercurilor revanșarde din Germania Occidentală. Autorul sovietic, făcînd o expunere largă a recrutării și activității diplomaților hitleriști, subliniază faptul că, deși în cercurile conducătoare din Germania au existat divergențe între diferite grupuri, aceste divergențe erau în legătură cu problemele secundare ale agresiunii, dar nu a agresiunii însăși. V. T. Fomin arată, printre altele, că diplomații Germaniei hitleriste au participat efectiv la toate crimele puse la cale de Hitler, încalcînd pînă și normele elementare ale dreptului internațional privind pe colegii lor, diplomați ai altor țări. Astfel la cererea Ministerului de Externe german, 200 de funcționari ai Ambasadei iugoslave din Berlin, în loc să se bucure de imunitate diplomatică, au fost închiși în lagăre de concentrare.

O serie de articole din numerele prezentate ale revistei Voprosi Istorii privesc

¹ Nr. 8, p. 41—62.

² Nr. 8, p. 58.

³ V. T. Fomin, *Împotriva încercării de reabilitare a diplomaților Germaniei fasciste*, nr. 9, p. 58—71.

istoria Republicilor Sovietice Socialiste Estonă, Letonă și Lituaniană⁴.

În articolul lui A. S. Strajas, despre „Regimul colonial al imperialiștilor germani în Lituania din timpul primului război mondial“⁵, după ce arată că în literatura istorică sovietică problemele politicii Germaniei în Lituania ocupată în anii primului război mondial, au fost atinse numai într-un mod adiacent și că în istoriografia burgheză abundă denaturări, pornindu-se în general de la memoriile lui Ludendorff, sînt prezentate cîteva aspecte ale regimului stabilit în Lituania între 1915—1918. Se analizează astfel simulacrul de constituție denumit „Statutul de administrație“, intrat în vigoare la 7 iulie 1916, sistemul de impozite, corvezile la care era supusă populația, pravila despre judecări și toate celelalte înșurii, specifice politicii coloniale a imperialiștilor germani.

Dintre studiile care înfățișează momente importante din istoria altor țări, menționăm în primul rînd pe cel scris de V. P. Ilin, despre mișcarea populară de la 4 mai 1919 din China⁶. V. P. Ilin pornește de la teza că mișcarea populară de la 4 mai 1919 a marcat punctul de trecere de la faza revoluției burghezo-democratice de tip vechi, revoluție condusă de burghezie în direcția formării statului burghiez, către revoluția democratică care a avut loc sub conducerea clasei muncitoare, fază încheiată o dată cu proclamarea Republicii Populare Chineze. Mișcarea de la 4 mai a avut loc pe fondul realităților social-politice din China, ca urmare a influenței Marelui Revoluții Socialiste din Octombrie, în condițiile învechirii programului lui Sun-Ian-Sen și a descompunerii partidului gomin-danist. O premisă importantă a mișcării de la 4 mai a fost reprezentată de apariția unor forțe patriotice democratice noi în viața socială a Chinei, grupate la început în jurul ziarului „Tineretul nou“. În 1917—1919, au mai aparut și alte publicații progresiste în care se propagau idei democratice și se milita pentru independența națională a țării. Manifestările politice erau îndreptate împotriva cizicii trădătoare din fruntea țării, și a imperialismului agresiv japonez.

Hotărîrile Conferinței de pace de la Versailles, prin care dorința de independență națională a Chinei era nesocotită, au fost motivul imediat al mișcării populare de la 4 mai 1919. Cu toate că revendicările formulate de mișcare se refereau numai la înlăturarea

⁴ Nr. 8, p. 114—125; nr. 10, p. 113—122.

⁵ Nr. 12, p. 67—80.

⁶ Nr. 10, p. 123—138.

unor persoane din guvern — ceea ce se explică prin nivelul scăzut al conștiinței politice a maselor mișcarea populară de la 4 mai, continuată cu manifestațiile studențești din luna iulie, cărora li s-au alăturat și muncitorii greviști, a avut un caracter nu numai imperialist, ci și antifeudal, ea fiind îndreptată împotriva rămășițelor feudale în domeniul ideologic și culturii, pentru cucerirea libertăților democratice¹.

Istoria Albaniei în perioada ei de transformări revoluționare este oglindită în articolul lui Geafer Baglamaia² despre Frontul Național de Eliberare. În ajunul celui de-al doilea război mondial Albania era un stat înapoiat, înfeudat marilor puteri imperialiste, în special Italiei fasciste, fapt care a dus în cele din urmă la pierderea totală a independenței naționale. La aceasta a contribuit și politica trădătoare a guvernului Zogu. La 7 aprilie 1939 armatele fasciste italiene au ocupat Albania, cu toată rezistența opusă de patrioții albanezi. Ocupația străină a însemnat totodată jefuirea economică a țării, ceea ce a provocat o stare de nemulțumire generală în rândurile populației. Introducerea limbii italiene în școli a provocat de asemenea demonstrații de protest din partea intelectualității. Regimul de persecuții și de umiliri a culminat cu introducerea stării de asediu la 11 iunie 1940. Dar clasa muncitoare, care suferea cel mai mult din cauza regimului fascist, a trecut la organizare. Grupurile comuniste, care existau mai înainte, s-au unificat la 8 noiembrie 1941, luând naștere astfel Partidul Comunist Albanez. În urma creării partidului de avangardă, mișcarea de eliberare națională s-a intensificat. Conferința dela Pesa din 16 septembrie 1942, la care au participat în afara delegațiilor comuniști și diferite elemente democratice, a hotărât crearea Frontului Național de Eliberare, care a coordonat întreaga luptă de eliberare a poporului albanez.

Istoricul albanez prezintă și prima conferință a Partidului Comunist Albanez care a avut loc în martie 1943 la Labinot, unde s-a hotărât, printre altele formarea de detașamente de partizani — nucleul armatei naționale de eliberare, înființată la 10 iulie 1943. Alte momente importante din lupta poporului albanez pentru libertate națională, înfățișate de autor, sînt lupta pentru demascarea lui Abaza Kupi, care a încercat în 1943 să restabilească monarhia, primul congres al Frontului Național de Eliberare (24 mai 1944),

Conferința Sovietului Național de la Berata (20 octombrie 1944), formarea guvernului în frunte cu Enver Hodja și, în sfîrșit, eliberarea completă a Albaniei, la 29 nov. 1944.

Un important articol de sinteză semnează în nr. 11 istoricul ceh Jindřich Veselý „Despre cauzele formării și pieirii statului burghez cehoslovac”³. Din capul locului, autorul precizează că bazele pe care s-a constituit statul burghez cehoslovac era subred, marea burghezie cehă care a luat puterea în 1918 fiind reacționară și conservatoare. Ea s-a folosit de lupta revoluționară a maselor, cînd a văzut că monarhia austro-ungară nu mai putea fi salvată, numai pentru a-și atinge scopurile sale, înlăturînd din revendicările maselor tot ceea ce nu-i convenea. Deși crearea Republicii Cehoslovace din 1918 a marcat un progres istoric, acest rezultat nu corespundea posibilităților obiective existente. Revoluția național-democratică nu a înlăturat speranțele pe care și le pusese masele populare; ea ascundea în sine, după cum spune autorul, germele pieirii Republicii. Burghezia cehă, ca și burghezia din celelalte țări care și-au desăvîrșit unitatea națională în urma destrămării monarhiei Austro-Ungare, printre care și cea din România, a căutat să prezinte acest proces, drept o urmare a politicii conducătorilor Antantei, în cazul Cehoslovaciei al lui Wilson, și nu a influenței ideilor eliberatoare a Marelui Revoluții Socialiste din Octombrie. În realitate, după cum se știe, Antanta a sprijinit menținerea monarhiei Austro-Ungare pînă în momentul cînd popoarele subjugate au început lupta revoluționară pentru eliberarea lor.

Autorul ceh afirmă fără echivoc că timp de doi ani caracterul noii Republici nu era determinat, fiecare din cele două clase — burghezia și proletariatul — avînd posibilitatea să folosească evenimentele în scopurile ei. Momentul în care s-a hotărît soarta Republicii a fost greva generală din decembrie 1920, reprimată în mod sîngeros de guvernul lui Masarik.

Istoria anilor următori ai Republicii Cehoslovace s-a caracterizat printr-un război de poziție între burghezie și proletariat. În ce privește politica externă a Cehoslovaciei, ea a fost orientată în speca spre Franța. În Mica Antantă, grupare fățișă antisovietică, Republica Cehoslovacă a avut un rol conducător. În ultima parte a articolului său, autorul ceh insistă asupra trădării de către burghezia cehă a intereselor naționale în ajunul Münchenului, cînd guvernul cehoslovac a respins ajutorul sovietic,

¹ Вопросы истории, nr. 10, p. 136.

² Nr. 8, p. 139—153.

³ Nr. 11, p. 107—125.

în lupta pe care urma s-o ducă împotriva agresiunii hitleriste, fiindu-i teamă că prin prezența trupelor sovietice să nu se prăbușească stăpînirea de clasă a burgheziei.

Aniversarea a 200 de ani de la nașterea lui Robespierre a fost marcată în revista Voprosi Istorii prin publicarea articolului „Discuții despre Robespierre”, scris de cunoscutul istoric al revoluției franceze A. Z. Manfred¹.

După ce face un scurt portret al personalității marelui revoluționar francez, autorul trece în revistă atitudinea ostilă acestuia a istoriografiei burgheze — începînd cu cea liberală din secolul XIX și sfîrșind cu cea din zilele noastre. Burghezia, care l-a privit cu admirație pe Danton, nu a putut — și nu poate încă în țările capitaliste — să-i ierte lui Robespierre activitatea revoluționară, legătura lui cu masele populare. Se știe că Lamartine, care l-a lăudat în tinerețe pe Robespierre, a revenit mai tîrziu asupra opiniilor sale favorabile, după ce văzuse, cum spunea el, umbra acestuia pe străzile Parisului în 1848. A. Z. Manfred face un tablou succint al istoricilor revoluției franceze, arătînd poziția acestora față de cel care „împreună cu ea și în fruntea ei, a parcurs întregul drum pînă la sfîrșit”². Sînt arătate astfel pozițiile lui Mignet, Thiers, Quinet, Louis Blanc ș.a., care într-o formă sau alta, l-au privit negativ pe Robespierre. Autorul sovietic asigură că cel care a făcut foarte mult pentru reabilitarea „Incoruptibilului” — în afară bineînțeles de clasicii marxism-leninismului — a fost istoricul francez A. Mathiez, întemeietorul asociației pentru studierea lui Robespierre. În încheiere autorul subliniază faptul că personalitatea de revoluționar a lui Robespierre a fost pusă în adevărata sa lumină de istoriografia marxistă, de conducătorii proletariatului francez, în deosebi cu prilejul aniversării a 150 de ani de la revoluția franceză, în 1939, și cu prilejul aniversării a 200 de ani de la nașterea lui Maximilian Robespierre, care s-a sărbătorit anul trecut.

Discuțiile cu privire la caracterul revoluției din noiembrie din Germania, care s-au purtat timp îndelungat în revista Voprosi Istorii, au luat sfîrșit o dată cu sărbătorirea celei de a 40-a aniversări a acestui eveniment remarcabil din viața poporului german. Revista a publicat cu acest prilej articolul primului secretar al Partidului Socialist Unit din Germania, Walter Ulbricht³, „Despre

caracterul revoluției din noiembrie”, Tezele C. C. al P.C.U.S.⁴ și concluziile revistei pe marginea discuțiilor purtate în legătură cu caracterul și particularitățile revoluției din Germania⁵.

În articolul său, Walter Ulbricht critică pe acei istorici care în cursul discuțiilor au negat unele teze de bază ale materialismului istoric, apreciind revoluția din noiembrie ca o revoluție socialistă. El arată că, deși la ordinea zilei în Germania se gasca revoluția socialistă pentru care existau premise obiective, clasa muncitoare nu a putut cuceri puterea politică din cauza lipsei unui partid marxist⁶. În continuarea articolului, primul secretar al P.C.U.G. vorbește despre rolul și particularitățile imperialismului german și despre criteriile după care se pot determina caracterul unei revoluții, pentru ca în încheiere să arate că revoluția din noiembrie a fost o revoluție burghezo-democratică „...înfăptuită într-o anumită măsură cu mijloace și metode proletare”⁷.

În tezele Comisiei Biroului Politic al C. C. al P.S.U.G. sînt prezentate de pe pozițiile metodologiei marxist-leniniste, problemele de bază ale mișcării muncitorești și comuniste din Germania: imperialismul german și dezvoltarea social-democrației în perioada pînă la primul război mondial, criza social-democrației în timpul războiului, Marea Revoluție Socialistă din Octombrie și influența ei asupra Germaniei, rezultatele și învățămintele revoluției din noiembrie, folosirea experienței ei de către poporul german și mișcarea muncitorească din Germania după cel de al doilea război mondial.

În nr. 12 revista Voprosi Istorii a publicat concluziile la discuțiile care au avut loc. În articol se arată că în coloanele revistei Voprosi Istorii au fost expuse trei puncte de vedere: 1) majoritatea autorilor au atribuit revoluției din noiembrie un caracter burghezo-democratic cu tendința de a se transforma în revoluție socialistă; 2) un singur participant a apreciat revoluția din noiembrie ca o revoluție burgheză; 3) unii istorici, în special germani, au socotit revoluția din noiembrie drept o revoluție socialistă. În continuarea articolului, se face o analiză amplă a acestor puncte de vedere, arătîndu-se și combătîndu-se greșelile acelor istorici care nu au pornit la analiza acestui eveniment de la aprecierea de clasă a problemelor de bază

⁴ Nr. 11, p. 3 23.

⁵ Nr. 12, p. 96 125.

⁶ Walter Ulbricht, art. cit., nr. 8, p. 65.

⁷ *Ibidem*, p. 71.

¹ Nr. 7, p. 62—85.

² *Ibidem*, p. 62.

³ Nr. 8, p. 67—71.

ale revoluției. Redacția consideră în încheiere că discuțiile au reprezentat un exemplu viu al colaborării istoricilor dintre cele două țări, U.R.S.S. și R.D.G., în problemele mișcării comuniste și muncitorești internaționale.

Problema pe care și-o propune s-o examineze acad. M. V. Necikina în articolul „Despre stadiul „ascendent” și „descendent” al formației feudale¹”, e următoarea: Care este criteriul marxist-leninist de apreciere a faptului că o formație se află în faza ascendentă, de dezvoltare organică sau în cea descendentă, de decădere. Pornind de la învățătura clasicilor marxism-leninismului, acad. M. V. Necikina arată că la baza acestui criteriu trebuie să stea dialectica raporturilor dintre relațiile de producție și caracterul forțelor de producție. Atita timp cât relațiile de producție se află în concordanță cu caracterul forțelor de producție formația social-economică se găsește în faza ascendentă; când dimpotrivă relațiile de producție devin o frână pentru noile forțe de producție, formația economică intră în stadiul de evoluție descendentă. Aplicând această teză generală la epoca feudalismului în Rusia, acad. M. V. Necikina determină trăsăturile calității noi survenite în sfera forțelor de producție din economia Rusiei care le imprimă un nou caracter și le fac să intre în conflict cu vechile forme sociale, ca vechile relații de producție reflectând faptul că formația social-economică dată se află în stadiul său descendent.

Un exponent tipic al noului, născut în sfera forțelor de producție în epoca feudalismului îl constituie, după M. V. Necikina, manufacturile. Indiferent de faptul că în manufacturi se folosea mîna de lucru salariată sau lucrau țărani dependenți, „din punct de vedere al caracterului forțelor de producție manufactura... aparține modului de producție capitalist și constituie un pas însemnat înainte către ridicarea productivității muncii omenești”². De aceea, în măsura în care în manufacturi se foloseau țărani iobagi și relațiile de producție rămîneau de tip feudal, noile forțe de producție veneau în conflict cu vechile relații, nemai vorbind de faptul că noul caracter al forțelor de producție atît din manufactura bazată pe munca forțată, cît și cea bazată pe muncă salariată, venea în conflict cu formele sociale feudale care dominau perioada respectivă.

În ceea ce privește domeniul economiei, M. V. Necikina consideră că indiciul cel mai caracteristic al conflictului dintre rela-

țiile de producție și noile forțe de producție și prin urmare al faptului că modul de producție feudal a intrat în stadiul său descendent este imposibilitatea reproducerii simple a gospodăriei țărănești³. Atît timp cît exploatarea feudală permitea reproducția simplă a gospodăriei țărănești se crea posibilitatea unei oarecare dezvoltări a forțelor de producție. Cînd însă economia feudală a fost atrasă în circuitul producției de mărfuri și moșierii vîrsau pe piață din ce în ce mai multe produse agrare, exploatarea muncii țărănești s-a intensificat într-un ritm așa de vertiginos încît țărănul nu putea nici măcar să-și asigure reproducția simplă a gospodăriei sale. Economia feudală intrase într-o perioadă de criză, fenomenul degradării gospodăriilor țărănești al restrîngerii suprafețelor de pămînt cultivat pentru nevoile producătorului direct, a distrugerii inventarului viu și mort ilustrează criza economiei feudale în stadiul sau decendent.

La rubrica „Discuții” a mai fost publicat articolul lui I. I. Smîrnov⁴, în care autorul combate opiniile exprimate de A. A. Zimin⁵ cu privire la răscoala lui Bolotnikov, și articolul semnat de Z. V. Udaltova și A. P. Cajdan⁶ în legătură cu unele probleme nerezolvate din istoria social-economică a Bizanțului, ca problema trecerii de la orînduirea sclavagistă la cea feudală, a existenței obștei în imperiul bizantin, ș. a.

Remarcăm în nr. 12 două materiale cu privire la România. Unul cuprinde o prezentare succintă a poziției presei din România față de manifestările revizionismului contemporan pe plan internațional, unde autorul înfățișează articolele și studiile cu această temă apărute în Lupta de clasă, Știința, Analele Institutului de Istorie a Partidului și în alte publicații centrale din România⁷. Cel de-al doilea⁸, (M. M. Zalișkin, „Materiale noi de arhive despre legăturile revoluționare romîno-ruse în anii 1875—1878”), reprezintă o contribuție serioasă la adîncirea studierii relațiilor romîno-ruse în anii 1875—1878. Deși în această problemă istoricii romîni și-au spus cuvîntul pe larg, autorul sovietic aduce date noi culese din arhivele sovietice. Astfel într-o serie de rapoarte trimise ministrului de interne al Rusiei țariste, funcționarii din județele de pe granița cu România semnalau trecerea prin contrabandă a unei bogate literaturi revoluționare, cu ajutorul membrilor cercurilor revo-

³ *Ibidem*, p. 106.

⁴ Nr. 12, p. 116—131.

⁵ Nr. 3, 1958, p. 97—113.

⁶ Nr. 10, p. 79—96.

⁷ Nr. 12, p. 177—184.

⁸ Nr. 12, p. 170—176.

¹ Nr. 7, p. 86—108.

² *Ibidem*, p. 98.

luționare din România. În timpul războiului ruso-turc din 1877—1878 în librăriile din București se desfășoară aceeași literatură rusă conspirativă tipărită în străinătate, printre care și ziarul „Cauza comună”. Abia în ianuarie 1878 autoritățile rusești au fost sezizate de acest lucru și agenții ruși au început să cumpere din magazinele Bucureștiului această literatură „periculoasă” pentru soldații ruși. Cu toate acestea, mulți participanți în războiul din 1877—1878 au reușit să transporte și ei din România în Rusia diferite publicații revoluționare, venite din Apus¹.

La studiile și comunicările semnalate mai sus mai pot fi amintite următoarele comunicări, interesante fără îndoială, dar asupra cărora spațiul nu ne îngăduie să ne oprim mai mult: „Acumularea primitivă a capitalului în Ucraina” (A. A. Nesterenko)², „Cu privire la apariția și formarea organizației marxist-leniniste în Bacu” (I. I. Isaiev)³, „Sindicatul Prodamet în anii primului război mondial, 1914—1917” (A. P. Pogrebinski)⁴, „Rolul lui A. M. Gorki în organizarea editării istoriei războiului civil din U.R.S.S.” (S. F. Naida și M. V. Ribacov)⁵, „Cu privire la istoria industriei de mătase din Rusia în deceniile 3—5 ale secolului XIX” (P. I. Bucșpan)⁶, „Comsomolul în construcțiile noi ale cincinelor dinainte de război” (L. S. Ozerov)⁷,

„Feroviarul Rusiei — participanți activi la grevele din octombrie 1905” (I. M. Pușkareva)⁸, „Căzăcimea de pe Iaik, în ajunul războiului țărănesc din 1773 1774” (I. G. Rosner)⁹, „Participarea coreenilor din Orientul Îndepărtat rus în lupta de eliberare națională împotriva Japoniei” (S. S. Grigorievici)¹⁰, „Problemele istoriei contemporanității” (Walter Bartel)¹¹.

O comunicare publicată în nr. 9 privește o interesantă problema de istorie veche¹² (V. A. Ustnikov, „În legătură cu problema cercetării scrierii cretane liniară A”).

Menționăm de asemenea că la rubrica de istoriografie și critică, revista sovietică a publicat mai multe materiale interesante ca „Falsificarea de către istoricii burghezi din S.U.A. a istoriei intervenției americane împotriva Rusiei Sovietice în anii 1817 1820” (V. V. Alahverdov)¹³, „Unele probleme ale metodologiei istoriei științelor politice” (S. F. Checechian)¹⁴, „Evoluția istoriografiei burgheze americane a războiului civil 1861 1865” (I. P. Dementiev)¹⁵ ș. a.

Toate acestea se adaugă conținutului valoros al revistei *Voprosi Istorii*, ceea ce justifică interesul pe care cercurile de cititori din ce în ce mai largi din diferite țări, îl manifesta pentru principala revista sovietică de istorie.

N. Copou

Československý časopis historický (Revista cehoslovacă de istorie)

Praga, V, 1957, 4, 200 p.; VI, 1958, 1 4, 819 p.

Ultimul număr pe 1957 din *Revista cehoslovacă de istorie* cuprinde câteva studii interesante prin varietatea și valoarea lor științifică. Vom aminti, în primul rând, articolul comemorativ al lui Jaroslav Čezár despre ecourile pe care le-a avut Marcea Revoluție Socialistă din Octombrie asupra satelor din Cehoslovacia între 1917—1920 (*Ohlas velké říjnové socialistické revoluce na českém venkově v letech 1917—1920*, nr. 4, p. 616—632). Autorul analizează mai ales situația

economică a satelor cehe de după primul război mondial, caracterizată prin încetinirea procesului de reproducție agricolă, prin lipsa mâinii de lucru, prin rechiziționarea produselor agricole. Din cauza lipsurilor și a raporturilor de inegalitate socială, din snul păturilor țărănești în perioada dintre 1917—1920, și sub influența ideilor revoluționare din Rusia, se desfășoară în satele cehe o îndrăjită luptă de clasă, în forme din cele mai active. Articolul lui J. Čezár constituie o completare

¹ Вопросы истории, nr. 12, p. 176.

² Nr. 11, p. 142—152.

³ Nr. 8, p. 97—113.

⁴ Nr. 10, p. 22—34.

⁵ Nr. 8, p. 72—83.

⁶ Nr. 9, p. 72—86.

⁷ Nr. 12, p. 132—151.

⁸ Nr. 12, p. 152—169.

⁹ Nr. 10, p. 97—112.

¹⁰ Nr. 10, p. 139—151.

¹¹ Nr. 10, p. 152—165.

¹² Nr. 9, p. 101—106.

¹³ Nr. 11, p. 177—189.

¹⁴ Nr. 7, p. 109—119.

¹⁵ Nr. 11, p. 135—151.

binevenită la studiul de proporții mai mari al lui O. Řiha (*Oblas řijnové revoluce v Československu*, Praga, 1957).

După cercetări mai cuprinzătoare asupra începuturilor mișcării muncitorești din Cehia¹, Zdeněk Šolle, specializat în astfel de probleme, urmărește acum procesul formării acestei mișcări în Praga (*K počátkům dělnického hnutí v Praze*, 4/1957, p. 664—688 și 2/1958, p. 266—310). Autorul caută să precizeze rolul politic jucat de lucrătorii praghezi în ansamblul mișcărilor muncitorești din Cehia de la început și pînă pe la 1876. Înăuntrul acestei epoci, Šolle distinge două perioade: prima cuprinde începuturile mișcării și culminează cu apariția revoluțiilor burghize din jurul anului 1840, iar a doua pornește de la sfîrșitul mișcărilor revoluționare burghize și se caracterizează prin răspîndirea ideilor socialismului științific în mișcarea muncitorească. În timp ce purtătorii ideilor din prima perioadă au fost lucrătorii de la cartonaaje, în perioada următoare elementele fruntașe, dinamice sînt recrutate din rîndurile proletariatului mării industrii pragheze. În cadrul acestor perioade, autorul precizează măsura participării fiecărei categorii de lucrători la frămîntările muncitorești, subliniază prefacerile care au loc ca un ecou al transformărilor tehnice din economia industrială, dă la iveală nemulțumirile și grevele lucrătorilor, urmărește programele de luptă, adunările și consfăturile organizatorice, notează alcătuirea primului comitet central de luptă, — la 27 martie 1870 — care să conducă întreaga muncitorime pragheză și cercetează penetrația ideilor revoluționare din afară asupra acestor mișcări ca, de pildă, influența Comunii din Paris etc.

O lungă contribuție la problematîca mișcărilor naționale și democratice din țările cehe, între anii 1868—1871, publică Jaroslav Purš (*Tábory v českých zemích 1868—1871*, 2/1958, p. 234—266; 3/1958, p. 446—470; 4/1958, p. 661—690). E vorba de o serie de mari adunări populare, la care erau atrase masele de țărani și lucrători, în această perioadă de timp, pentru înfăptuirea unor revendicări naționale și democratice.

Un studiu de importanță locală, în legătură cu istoria raporturilor agrare, semnează Bohumil Černý (*Vývoj lihovarství v českých zemích*, 4/1957, p. 688—727). E vorba de fabricarea spiritului în țările cehe, — industrie care începe încă din sec. al XVI-lea, cînd nobilimea, pe lîngă bere, mai trece și la

producția spiritului. Prezentînd evoluția raporturilor economice din viața satelor, autorul face în permanență legătura cu interesele diferitelor organizații politice, care își disputau hegemonia economică a satului cel.

Din sectorul istoriei moderne, amintim articolul lui J. Křížek despre politica burgheziei cehe și „problema cehă” între 1900—1914 (*Česká buržoasní politika a „česká otázka” v letech 1900—1914*, 4, 1958, p. 621—661), în care caută să stabilească poziția burgheziei cehe față de aspectul internațional al luptelor pentru eliberarea națională a Cehoslovaciei. În ceea ce privește istoria contemporană, revista publică și o colaborare slovacă, datorită lui Juraj Kramer, care se ocupă de dezvoltarea industriei slovace în prima Republică cehoslovacă (*Niektoré otázky vývinu priemyslu na Slovensku v predmnichovskej republike*, 4/1958, p. 690—722). Studiind deocamdată numai fabricarea hîrtiei și celulozei, Kramer conchide că trecerea întreprinderilor și băncilor maghiare în mîinile capitaliștilor cehi s-a făcut, după primul război mondial, în deplin acord cu interesele burgheziei slovace. N-a fost la mijloc nici o concurență, deoarece volumul capitalului slovac era nefîndestulător, la data aceea, pentru a întreprinde o astfel de acțiune.

Cu o problemă legată de criza economică din 1930—1931 se ocupă K. Kofalková. Autoarea stăruie asupra ecoului pe care l-a avut șomajul în politica internă din Cehoslovacia la începutul acestei crize (*Oblas hnutt nezáměstnaných ve vnitropolitickém životě Československá na počátku hospodářské krize 1930—1931*, 3/1958, p. 470—500). Kofalková găsește că e vorba de o adevărată mișcare a șomerilor care, sub conducerea și îndrumarea Partidului Comunist, a exercitat o anumită influență asupra politicii interne a Cehoslovaciei din acel timp. De altfel, anul următor, în 1932, s-a produs cunoscuta grevă din orașul Most care, împreună cu mișcarea amintită mai sus, constituie două acțiuni politice foarte importante, organizate de Partidul Comunist împotriva partidelor burghize și reformiste din Cehoslovacia.

Věra Olivová publică un articol în legătură cu manevrele diplomației cehoslovace în problema Ruhrului din 1923 (*Československá diplomacie v době rurské krize roku 1923*, 1/1958, p. 59—70).

Un interesant capitol de istorie medie, din istoria războiului țărănesc din Tirol și ținutul Salzburg, publică Josef Macek (*Petr Pászter v tyrolské a salzburské válce*, 1/1958, p. 3—32). Autorul dă la iveală o serie întreagă de evenimente și detalii din lupta de rezistență a populației din aceste regiuni, din

¹ Zd. Šolle, *Dělnické hnutt v českých zemích za imperialistické světové války*, Praga, 1952 și *Ke vzniku prvnt dělnické strany v naší zemi*, Praga, 1953.

timbul războiului țărănesc german. Articolul de față pledează în mod hotărât pentru includerea haiduciei în formele active ale luptei de clasă, în feudalism.

În cadrul lucrărilor comemorative în legătură cu împlinirea a 20 de ani de la dictatul de la München, R. Kvaček se ocupă cu pregătirile diplomatice, care au premers actului din sept. 1938 (*K bezprostřední diplomatické přípravě Mnichova*, 3 1958, p. 409—446). Întrucât autorul a publicat în anul trecut o lucrare mai mare asupra acestor probleme, vom reveni într-o recenzie mai cuprinzătoare asupra tuturor chestiunilor legate de acest eveniment politic.

Un articol de istorie contemporană publică Miloš Klimeš și Marcel Zachoval privind la desfășurarea evenimentelor din februarie 1948 (*Přítzpěvek k problematice únorových událostí v Československu v únoru 1948*, 2/1958 p. 186—233), care au însemnat înlăturarea partidelor burheze de la conducerea statului și victoria clasei muncitoare. Jurij Křížek publică, în continuare, studiul său foarte bogat în date și situații statistice, în legătură cu criza fabricelor de zahăr din țările cehe din 1880 și importanța ei pentru creșterea mișcărilor țărănești (*Krise cukrovarnictví v českých zemích v 80. letech minulého století a její význam pro vzrůst rolnického hnutí*, 1/1958, p. 46—59)¹.

În sfârșit, prof. Henryk Batowski de la Cracovia prezintă într-un articol interesant, poziția politică a marelui poet polonez, Adam Mickiewicz, față de rolul pe care l-au jucat cehii atât în sfera lumii slave, cât și în frământările revoluționare din anii 1848—1849 (*Adam Mickiewicz a čechové v revolučních letech 1848—1849*, 1/1958, p. 32—46).

★

O parte vie și interesantă a acestei reviste o formează fără îndoială „discuțiile” purtate în jurul unor probleme de importanță mai largă, care interesează desigur și istoriografia noastră. Astfel, Alois Mika caută să fundamenteze istoric procesul acumulării primitive a capitalului în țările cehe (*K otázce počátku původní akumulace kapitálu v českých zemích*, 4/597, p. 632—664). Pentru a situa în timp genaza modului de producție capitalist, Mika admite ca trăsătură fundamentală a acestui proces, exproprierea în masă a țărănimii în sec. XV și XVI. Autorul mai condiționează începuturile acumulării primitive a capitalului și de alte fenomene social-economice ca, cotoipirea pă-

mintului stăpnit de iobagi, fuga de pe moșiile panilor, diferențierea socială și pauperizarea populației sătești, existența producției de mărfuri, ș.a.

Considerațiile lui Mika au provocat o intervenție din partea lui Josef Válka, care răspunde atât la problema celei de-a doua iobăgii², aflată și ea în discuție, cât și la chestiunea acumulării primitive a capitalului (*Druhé nevolnictví a původní akumulace v 16. století*, 2/1958, p. 316—324).

În ceea ce privește iobăgia, Mika o socoate un sistem social-economic complex, care s-a dezvoltat într-o parte a lumii în faza finală a orndurii feudale. Caracterul esențial al iobăgiei îl constituie predominarea robotei ca rentă feudală. Or, lucrul acesta s-a întâmplat în țările cehe în prima jumătate a sec. XVII, în timpul războiului de 30 de ani. La rândul său, Válka distinge în această problemă două aspecte: 1. starea de iobăgie ca raport de dependență a populației sătești față de stăpînul pămîntului și, într-un sens mai larg, situația socială a iobagilor, și 2. iobăgia ca o caracterizare a întregii epoci în care predomină relațiile de iobăgie. În timp ce Mika propune însă folosirea unei singure denumiri, aceia de iobăgie, Válka argumentează în favoarea celui alt termen de „a doua iobăgie”.

În legătură cu acumularea primitivă a capitalului, nici Válka nu aduce argumente hotărtoare. El leagă acest fenomen de „exproprierea micului producător în perioada cînd în societate se dezvoltă toate celelalte condiții favorabile modului de producție capitalist” (p. 323). Se pare că în Cehia nu s-a ajuns niciodată la o expropriere în masă, mai ales în legătură cu evoluția marelui proprietăți, deoarece nici mai tirziu n-au fost astfel de condiții, înct feudalul sa prefere îndepărtarea iobagului de pe moșia lui, în loc sa-l lase să mucească ogoarele.

Válka se întreabă dacă exista cumva în sec. al XVI-lea anumite trasaturi pe care le-am putea caracteriza drept capitaliste și dacă ansamblul acestor elemente ar putea forma procesul acumulării primitive a capitalului. În consecință, autorul crede ca preponderența robotei nu constituie trăsătura esențială a iobăgiei, după cum nici exproprierea în masă nu formează trăsătura de capetenie a acumulării primitive. Așa dar, discuția rămîne deschisă.

² Contribuția lui Alois Mika se întitulează *Problém počátku nevolnictví v Čechách*, în *Československý čas. historický*, 2 1957, p. 226—248. Vezi și darea de seamă *Studii revistă de istorie*, 1 1958, p. 149—151.

¹ Vezi: Începutul în *Československý časopis historický*, 1956, p. 270—298.

În afară de aceste probleme, istoriografia cehă mai pune în discuție și noțiuni din domeniul metodologiei istorice. Așa de pildă, prof. Václav Husa caută să definească conținutul a trei termeni din sfera cercetărilor de istorie. E vorba de *metodá, metodická* și *metodologie*, (*Metoda-metodika-metodologie*, 2 1958, p. 311—315), noțiuni pe care autorul le definește în comparație cu poziția lui Fr. Graus (*K otázám metodiky středověkých dějin, Československý čas. historický*, 1956, 1. p. 99 115) și cu definițiile formulate de J. Polišenský și L. Hrabová în lucrarea lor despre „Unele probleme de metodică în cercetările istorice” (*K některým otázkám metodiky historické práce*, idem, 1957, 1, p. 139 144).

Legată de aceste probleme, amintim și contribuția lui Vladimír Kašík, care analizează câteva aspecte cu caracter metodologic

din sfera istoriografiei (*Několik poznámek k metodologickým problémům v historiografii*, 3/1958, p. 507—520). Ridicându-se împotriva schematismului, obiectivismului și lipsei de cunoaștere a metodologiei marxiste, autorul constată că lipsurile din istoriografie se datoresc, în primul rînd, felului îngust în care e aplicat și interpretat materialismul istoric.

În sfîrșit, A. Dobrý se ocupă de periodizarea economiei cehe între anii 1918—1945 (*Některé metodické a obsahové otázky periodisace dějin československého hospodářství v letech 1918 1945*, 4, p. 723—735).

Urmează un capitol închinat recenziilor și numeroase însemnări bibliografice grupate pe ortinduri sociale. Diferite știri privitoare la viața științifică din țară și de peste hotare, mai ales din țările de democrație populară, întregesc conținutul bogat și variat al revistei.

Tr. Ionescu-Nișcov

История СССР

Moscova, I/1958, nr. 1—6

Revista *Istoria U.R.S.S.* — organul Institutului de istorie al Academiei de Științe a U.R.S.S. — a ocupat, de la primele numere apărute în anul 1957, un loc de seamă pe frontul istoriografiei sovietice. Alături de problemele istoriei social-economice, politice și culturale ale popoarelor U.R.S.S., revista își îndreaptă atenția și asupra disciplinelor istorice auxiliare și problemelor de istoriografie. Interesul major este acordat istoriei societății socialiste, istoriei activității conștiente a maselor muncitoare, călăuzite de partidul comunist, pentru transformarea revoluționară a societății.

Spațiul ce-l avem la dispoziție nu ne îngăduie decât o prezentare succintă a studiilor ce ni s-au părut mai ilustrative.

Articolul lui O. P. Makarova „Despre originea așa-numitului proiect grecesc (4)¹ atacă o problemă care a servit istoriografiei burgheze, decenii de-a rîndul, ca armă comodă pentru speculații politice antiruse. Ca și falsul „testament a lui Petru I”, „proiectul grecesc” devenise formula care sintetiza uneltirile diplomației ruse pentru cucerirea Constantinopolului și apoi a lumii întregi.

Și în istoriografia burgheză din țara noastră proiectul Ecaterinei II pentru alun-

garea turcilor din Europa, constituirea unui imperiu grecesc, cu capitala la Constantinopol, sub conducerea marelui duce Constantin și a unui stat Dacia, ce urma să cuprindă Moldova, Țara Românească și Basarabia, a fost acceptat „tale quale” servind propagandei antiruse, dusă de cercurile oficiale.

Într-un articol publicat nu de mult, ne-am permis să punem sub semnul îndoielii rosturile proiectului grecesc și înclinăm să credem că „proiectul constituie o manevră dibace a diplomației țariste, prin care urmărirea doar să obțină prin cointeresarea Austriei libertatea de acțiune în Crimeea”².

O. P. Makarova, face o analiză profundă și multilaterală remarcabilă ca metodă și scrupulozitate a unui imens material (cred că nu mă înșel afirmînd că nu i-a scăpat vreun izvor cît de cît important) aducînd deplină lumină în această problemă. O. P. Makarova dovedește că scrisoarea din 10 septembrie 1782 a Ecaterinei a II-a către Iosif II care cuprinde planul de împărțire a Turciei și restabilirii imperiului grecesc, reprezintă un document de politică „machiavelică”, o plasă țesută din ficțiuni, în care Ecaterina

² A. Vianu, *Note privitoare la participarea voluntarilor români la războiul ruso-austro-turc (1787—1792)* în *Analele romîno-sovietice*, nr. 3/1956, p. 98.

¹ Cifrele din paranteză indică n-rele în care au apărut articolele respective.

a II-a a prins nu numai pe Iosif II, ci toate cabinetele europene. Alipirea Crimei la Rusia a apărut — în complicatele condiții internaționale din acea vreme — ca o soluție salvatoare în furtuna artificială, creată de Ecaterina II.

Pretențiile Rusiei asupra Crimei păreau moderate și înlăturau, cel puțin pentru moment, problema Constantinopolului.

Astfel, „proiectul grecesc” și-a atins țelul; planul fantezist, lipsit de orice bază reală și care n-a reprezentat niciun moment programul politicii orientale a guvernului rus, a servit ca instrument pentru înfăptuirea unui obiectiv concret în care Rusia era vital interesată.

E. I. Rubinstein consacră un studiu „Forțele de muncă în manufactura posesională Gonciarov în a doua jumătate a sec. XVIII” (nr.1). Esența social-economică a manufacturii posesionale este una din problemele actuale ale științei sovietice. Discuția din ultimii ani, în coloanele revistelor sovietice de specialitate, n-a dus pînă în prezent la o unitate de vederi în rezolvarea acestei probleme.

Unii din participanții la discuție: acad. S. G. Strumilin, K. N. Novîțki, F. I. Polianski consideră că modul de producție în manufactura posesională este în esență capitalist, alții ca: E. S. Vilenskaia, N. I. Pavlenko, I. V. Kuznețov, A. M. Karpacev — feudal, iar un al treilea grup de istorici: V. N. Vasiliev și alții, drept ceva deosebit, specific.

Autorul — conducîndu-se după indicația lui V. I. Lenin — consideră că elementul hotărîtor pentru determinarea modului de producție este caracterul forței de muncă.

În acest scop, E. I. Rubinstein supune unei analize atente fondul de arhivă al domeniilor Gonciarov, respectiv dosarele privitoare la manufactura de pînzeturi a Gonciarovilor — cea mai mare întreprindere posesională din Rusia în a doua jumătate a sec. XVIII.

Autorul stabilește curba forței de muncă pentru perioada 1739—1799 din punct de vedere al componenței sociale: lucrători liber angajați, posesionali, lefegii, cumpărați.

Majoritatea covârșitoare a constituit-o lucrătorii posesionali — oameni rupți de pămînturile lor și legați de fabrică, unde învățau diverse meserii și lucrau întreaga viață. Autorul subliniază pe baza datelor, că diviziunea muncii ce exista în manufactura Gonciarov era departe de a fi dusă pînă la capăt, munca lucrătorului posesional nelimitîndu-se la o operație parțială de îngustă specializare.

Deși plata bănească constituia mijlocul de bază pentru întreținerea lucrătorilor posesionali, folosindu-se totodată și elemente capitaliste de stimulare a muncii, formele de exploatare erau feudale. Trăsăturile noi ale întreprinderii, trecînd prin filtrul relațiilor feudale, pierdeau caracterul lor specific, capitalist, menținînd manufacturii posesionale un caracter feudal.

Datele noi ale studiului lui E. Rubinstein dau sugestii prețioase și pentru metoda de analiză în stabilirea caracterului întreprinderilor manufacturiere din țara noastră de la sfîrșitul veacului XVIII și începutul celui de al XIX-lea.

În studiul „Etapale de bază ale genezei capitalismului în Rusia” (5) cunoscutul savant V. K. Iașunski îmbrățișează problemele nodale ale acestei teme care a prilejuit în ultimul deceniu o discuție vie și pasionantă în publicistica istorică sovietică. Pentru V. K. Iașunski, geneza capitalismului nu este numai apariția primelor germeuri ai capitalismului, ci și formarea lui ca sistem de relații sociale.

Autorul urmărește și stabilește concret modul și formele apariției și dezvoltării relațiilor capitaliste, în condițiile intensificării iobăgiei, ceea ce a dat acestui proces particularități pe care nu le întîlnim, spre exemplu, în țările Europei Occidentale.

Concluziile autorului pot fi pe scurt formulate astfel:

1) Munca salariată, producția de marfă și inegalitate de avere în sinul țărănimii fenomene prezente în Rusia sec. XVI XVII nu reprezintă în sine simptome ale capitalismului, rolul lor în formația economică feudală fiind foarte redus.

Creșterea producției de marfă și folosirea muncii salariate au constituit terenul de alimentare din care vor apare germeurile relațiilor capitaliste.

2) Mlădițele capitalismului au apărut în Rusia pentru prima oară în sec. XVII în sfera producției industriale.

Introducerea muncii silite în întreprinderile de tip manufacturier care, în primul timp, avea rolul de a completa munca salariată, a îngreuiat însă nașterea relațiilor capitaliste.

3) În primele trei sferturi ale secolului XVIII, germeurile capitalismului s-au întărit, a sporit și folosirea muncii silite în întreprinderile manufacturiere — mai ales în urma măsurilor guvernamentale din anii 1730—1740. Bună parte din cadrele de lucrători liberi a fost aserviți. S-a menținut însă și manufactura capitalistă și mica producție de marfă capitalistă, care a constituit terenul

de alimentare a acestei manufacturi. Greutatea specifică a întreprinderilor de tip capitalist în economie era încă neînsemnată.

4) Începînd din ultimul pătrar al sec. XVIII, pe baza dezvoltării micii producții de marfă capitaliste în industrie și a manufacturii capitaliste, a început să se formeze felul de viață capitalist (капиталистический уклад). Rolul întreprinderilor care foloseau munca silită a scăzut brusc în al doilea pătrar al secolului XIX; greutatea specifică a felului de viață capitalist în economia Rusiei a sporit într-o măsură însemnată. Această perioadă are o însemnătate hotărîtoare în geneza capitalismului. Felul de viață capitalist și condițiile create de lichidarea iobăgiei în anul 1861 au servit ca bază de plecare pentru dezvoltarea capitalismului în Rusia.

5) Dezvoltarea felului de viață capitalist a atras după sine descompunerea orînduirii feudale în agricultură. Dezvoltarea capitalismului în agricultură înainte de anul 1861 a fost însă foarte redusă; ea a avut loc abia după desființarea iobăgiei.

6) Formarea relațiilor capitaliste a avut loc, în principal, pe un teritoriu relativ limitat: raionul central industrial, Petersburg și țările baltice... În restul Rusiei acest proces era puțin accentuat, cu toate că în agricultura unor raioane din Ucraina erau prezenți germeni capitalismului într-o măsură mult mai însemnată decît în întreaga Rusie.

V. P. Leikina-Svirskaja tratează o temă încă insuficient lămurită în istoriografia sovietică: „Formarea intelectualității raznocinte în Rusia în anii 1830—1840” (1).

Procesul formării intelectualității raznocinte își are începuturile într-o perioadă mai îndepărtată, dar el a luat forme distincte în anii 1830—1840. Criza formației feudale în al doilea sfert al secolului XIX a accelerat ritmul de formare a intelectualității necesare în orice societate capitalistă, și fără de care este de neconceput producția capitalistă modernă. După cum arată V. I. Lenin, raznocinții au fost „reprezentanții cultii ai burgheziei liberale și democratice care nu aparțineau nobilimii, ci funcționărilor, micilor burghezii, negustorimii și țărănimii” (V. I. Lenin, *Opere*, vol. 20, Ed. P.M.R., p. 240).

Necesitatea obiectivă a lichidării relațiilor iobăgiste a constituit baza apariției ideologiei burghezo-democratice. Purtătorii acestei iobăgii au fost reprezentanții intelectualității raznocinte, care s-au plasat alături de masele populare exploatate, ridicîndu-se în apărarea drepturilor lor și sprijinind lupta de eliberare socială. Autoarea se ocupă pe larg de diferitele aspecte ale procesului de formare a intelectualității raznocinte, precum

și de factorii care au contribuit la pătrunderea ideilor democratice în conștiința tineretului studios, în ciuda orientării conservatoare dată de statul iobăgist sistemului de învățămînt și de educație.

Studiul lui V. N. Rosenthal: „Primele manifestări deschise ale liberalilor ruși în anii 1855—1856” (2) reprezintă o pagină interesantă din istoria liberalismului rus — a apariției platformei politice a liberalilor în anii premergători situației revoluționare. Autorul face o profundă analiză programului și activității liberalilor din acea perioadă și dovedește că ei erau incapabili de a lupta consecvent pentru prefaceri burgheze. Strîns legați de țarism și de moșierime, liberalii ruși s-au plasat, încă din anii 1855—1856 pe poziții dușmănoase față de popor și de democrația revoluționară care exprima interesele maselor populare. Unele concluzii ale autorului sînt deopotrivă utile și pentru cei ce studiază istoria mișcării liberale în țara noastră.

Bună parte din studiile publicate în nr. 3 al revistei sînt închinată prezentării vastei literaturi consacrate Rusiei de către fondatorii marxismului, K. Marx și F. Engels „Din manuscrisele nepublicate ale lui Karl Marx”, „Cu privire la studierea lucrărilor Comisiei Capitației de către K. Marx”, „Învățătura limbii ruse de către K. Marx” și un vast studiu de sinteză aparținînd lui R. K. Konișuaia „K. Marx și Engels despre dezvoltarea istorică a Rusiei”.

K. Marx și F. Engels au acordat Rusiei o atenție deosebită de-a lungul întregii lor activități social-politice și științifice. Ei au studiat cele mai diverse laturi și probleme ale vieții ruse: dezvoltarea industriei, a agriculturii și transportului, starea finanțelor și a capacității militare, a științei și artei, a politicii interne și externe a guvernului, a mișcării revoluționare și liberale. Lucrările fondatorilor marxismului despre Rusia ocupă un loc important în moștenirea lor științifică.

Pentru a putea studia problemele rusești pe baza materialelor de primă mînă, K. Marx a început la sfîrșitul anului 1869, la vîrsta de 50 de ani, aproape 20 ani mai tîrziu decît Engels, să învețe limba rusă. După trei luni de zile de muncă, K. Marx a stăpînit în așa măsură limba rusă, încît a reușit să citească cartea lui Herțen „Închisoare și deportare” și pe cea a lui Flerovschi „Situația clasei muncitoare din Rusia”. În anul 1872, K. Marx stăpînea deja la perfecție limba rusă și a citit traducerea rusă a primului volum din „Capitalul” pe care a apreciat-o foarte mult.

Interesul profund al lui Marx și Engels în lămurirea adevăratei stări de lucru în Rusia era determinat de rolul important pe

care ea îl juca în evenimentele vremii și în dezvoltarea și creșterea mișcării muncitorești internaționale. În afară de interesele politice, studierea situației Rusiei răspundea și unor probleme științifice; astfel, K. Marx a studiat — pentru redactarea vol. II și III din „Capitalul” — un imens material statistic și descriptiv cu privire la producția agricolă și situația țărănimii ruse, spre a putea ilustra în „Capitalul” problema proprietății agrare, a rentei funciare și a relațiilor agrare în genere.

Studiul atent al manuscriselor nepublicate ale lui K. Marx, arată că în foarte multe cazuri el trage concluzii la care mai târziu a ajuns V. I. Lenin în lucrările asupra capitalismului rus.

Aportul adus de Marx și Engels în istoriografia Rusiei (ca și în a oricărei alte țări a cărei istorie au studiat-o) consta în primul rând în faptul că a înarmat-o cu o concepție revoluționară, cu o metodă de cunoaștere a adevărului științific — metoda materialismului istoric.

Studiile consacrate istoriei societății sovietice îmbrățișează o tematică de largă respirație: probleme privitoare la instaurarea puterii sovietice în republicile naționale, primele măsuri revoluționare pentru consolidarea puterii sovietice, lupta cu intervenția armată străină, refacerea economiei naționale, lupta pentru alfabetizare, împotriva secetei din 1926, apariția consfățuirilor de producție și rolul lor, formarea cadrelor de mecanizatori ai producției colhoznice în perioada de după război (1946—1957) etc.

E. I. Gorodțev consacră un studiu substanțial „Demobilizării armatei în anii 1917—1918” (1).

Deși procesul care a avut loc în vechea armată rusă după revoluția din octombrie 1917 și pînă în februarie 1918 face parte integrantă din istoria Marii Revoluții Socialiste din Octombrie, el rămăsese în afara câmpului cercetărilor.

Istoria dispariției vechii armate ruse era expediată de obicei într-o frază, două, care nu reușeau să contureze nici măcar liniile directe ale procesului. Se părea că sub loviturile ofensivei germane din 18 februarie 1918 această armată a încetat să mai existe — un fel de miracol istoric — o armată de milioane de oameni care s-ar fi topit brusc, într-o bună zi, la primul suflu.

Autorul prezintă și analizează lupta uriașă, desfășurată sub conducerea partidului comunist, pentru demobilizarea organizată a armatei, pentru detașarea elementelor înaintate, capabile de a constitui noua armată revoluționară. Astfel procesul demobili-

zării vechii armate, al luptei conștiente împotriva stihiei mic burgeze în armată a reprezentat unul din mijloacele creării Armatei Roșii.

Demobilizarea vechii armate a avut o enormă influență asupra mersului evenimentelor revoluționare. Milioanele de soldați îndreptați în spatele frontului s-au încadrat în mersul luptei politice, luptând pentru instaurarea și consolidarea puterii sovietice.

Demobilizarea vechii armate a avut loc în trei etape: prima etapă de la 10-23 noiembrie (data decretului dat de V. I. Lenin pentru reducerea treptată a efectivelor armatei) ce coincide în timp cu începutul creării Armatei Roșii și ține pînă la 15 decembrie 1918, cînd s-au deschis lucrările Congresului pentru demobilizarea întregii armate.

Cu acest congres, la ale cărui lucrări a participat și V. I. Lenin, începe cea de a doua etapă care va dăinui pînă la 18 februarie 1918 — data ofensivei germane. În această etapă s-a intensificat lupta pentru menținerea armamentului, echipamentului, muniției, depozitelor etc. ce urmau să constituie baza materială a Armatei Roșii.

În linia mari, procesul demobilizării armatei s-a terminat înainte de ofensiva germană din 18 februarie 1918.

Tocmai această împrejurare a permis de a se crea astfel de puncte de rezistență ca Pskov, Narva, Harkov, Donbass etc. și de a opri ofensiva germană.

Etapă finală a demobilizării ultimelor rămășițe ale vechii armate s-a încheiat spre mijlocul lunii aprilie 1918.

N. F. Kuzmin luminează în studiul „Cu privire la zdrobirea celei de a treia campanii a Antantei” (2) unele laturi puțin cunoscute ale luptei Republicii Sovietice în anul 1920 în ultima etapă a războiului civil și a intervenției armate.

Zdrobirea acestei campanii a asigurat Țării Sovietice posibilitatea de a trece la rezolvarea sarcinilor de bază ale construcției socialismului. Autorul trece succint în revistă rolul pe care l-au avut marile puteri imperialiste în pregătirea acestei campanii. Franța a fost aceea care a organizat, cu sprijinul Angliei și S.U.A., campania Poloniei burghezomșierești împotriva Puterii Sovietice, iar Anglia și S.U.A. a armatelor lui Vranghel; totodată puterile imperialiste au sprijinit intensificarea intervenției japoneze în Extremul Orient.

Toate încercările guvernului sovietic de a stabili relații pașnice cu Polonia, de a rezolva problemele în litigiu pe calea tratativelor și nu a armelor au fost zadarnice. La 25 aprilie 1920 Polonia burghezomșierească a început o largă ofensivă în spre Ucraina. Alături de

armata poloneză au intrat în acțiune și naționaliștii burghezi ucraineni — cei mai înrațiți dușmani ai maselor muncitoare ucrainene. Partidul Comunist a chemat din nou poporul sovietic la luptă împotriva invaziei dușmane. În țară s-a declarat situația de război. Comuniștii au fost mobilizați pe front. Organizația de partid din Ucraina pe teritoriul căreia se duceau lupte înversunate a desfășurat o muncă uriașă pentru mobilizarea forțelor în vederea respingerii inamicului. Elaborarea planurilor de operații a fronturilor de sud-vest și vest s-a făcut sub îndrumarea Comitetului Central al Partidului Comunist.

Strategia sovietică a pornit de la ideea că cel mai bun mijloc pentru respingerea agresorului este ofensiva Armatei Roșii. Armata Roșie a eliberat de intervenționiști teritoriul Belorusiei Sovietice și Ucrainei Sovietice; operațiile militare au fost transferate pe teritoriul Poloniei burghezo-moșierești. În același timp Armata Roșie a avut de dus lupta și împotriva baronului P. N. Vranghel care dezlănțuie, în iulie 1920, o ofensivă în Crimeea. Înaintarea trupelor roșii în Polonia continua cu o forță din ce în ce mai mare. La sfârșitul lui iulie 1920 reprezentanții muncitorilor revoluționari polonezi și ai țărânimii sărace au constituit Comitetul revoluționar provizoriu polonez — organul puterii poporului polonez. În fruntea Comitetului revoluționar se aflau comuniștii polonezi ca I. I. Marchlewski (președinte), F. E. Dzerjinski, F. I. Kon, E. Pruhniac și alții. Masele muncitoare din întreaga Polonia au salutat cu entuziasm declarația Comitetului revoluționar prin care se proclama eliberarea oamenilor muncii din Polonia de sub jugul capitaliștilor și moșierilor. În snul Comitetului revoluționar polonez n-a existat însă o unitate de vederi în problema pământului. Măsurile ciuntite care n-au satisfăcut țărânimii și greșelile comise în rezolvarea acestei probleme vitale au determinat ca cea mai mare parte a țărânimii poloneze să adopte o atitudine de expectativă. Desfășurarea rapidă a evenimentelor de pe front n-a dat timp pentru îndreptarea greșelilor. Puterile imperialiste au sosit în ajutorul Poloniei burghezo-moșierești.

În toamna anului 1920, Polonia a fost silită să încheie pacea cu Rusia Sovietică. Aceasta a dat posibilitatea poporului sovietic să-și încordeze forțele pentru lichidarea trupelor albgardiste ale lui Vranghel.

Victoria împotriva intervenționiștilor și a albgardiștilor în războiul civil a constituit cea mai mare înfrângere militaro-politică a imperialismului mondial, demonstrația evidentă a forței vitale și a invincibilității Statului Sovietic.

E. B. Genkina consacră un studiu „Apariției consfătuirilor de producție în anii perioadei de refacere (1921—1925)”.

Istoria consfătuirilor de producție a fost pînă acum tratată numai în lucrări generale, ca o etapă în dezvoltarea întrecerii socialiste; de la subotnicile comuniste prin consfătuirile de producție la întrecerea socialistă de masă și la mișcarea stahanovistă.

Autoarea — arată pe bună dreptate — că limitarea numai la stabilirea acestei legături ar fi nejustă. Istoria apariției și rolului consfătuirilor de producție trebuie tratată sub orizontul ei real. Consfătuirile de producție constituie o formă permanentă a activității productive a clasei muncitoare sovietice legată de problema generală a principiilor conducerii industriei și a rolului clasei muncitoare în organizarea producției socialiste. Astfel s-a pus problema în hotărârile de partid încă de la apariția consfătuirilor de producție și tot astfel s-a pus și astăzi în hotărârile Plenarei C.C. al P.C. al U.R.S.S. din decembrie 1957, care a subliniat însemnătatea consfătuirilor de producție ca una din formele de bază pentru atragerea muncitorilor în conducerea producției, formă ce permite împletirea principiului conducerii unice cu înfăptuirea controlului de jos — din partea maselor largi.

Tratînd din acest punct de vedere istoria consfătuirilor de producție, autoarea subliniază că la baza consfătuirilor de producție stau principiile leniniste de conducere a industriei socialiste — principiile centralismului democratic. O dată cu trecerea la construcția socialistă pașnică, încă la începutul anului 1921 în fabrici și uzine au apărut diverse forme de organizare a clasei muncitoare: cercuri de producție, celule de producție, comisii de producție, colective de producție, toate acestea au constituit germeii viitoarelor consfătuiri de producție. În anii 1921—1923 poporul sovietic a obținut succese însemnate în refacerea economiei naționale.

Recolta din 1922/1923 a asigurat o îmbunătățire sensibilă a situației alimentare, industria se refăcea într-un ritm rapid; salariile au fost sporite; masa de bază a muncitorilor s-a reîntors în întreprinderi; toate acestea au determinat un nivel mai înalt și noi forme de activitate productivă a clasei muncitoare. O dată cu succesele obținute au apărut în anul 1923 și mari greutăți legate de criza de desfacere — ca urmare directă a „foarfecii” dintre prețurile produselor agricole și cele industriale. Pentru a se obține reducerea prețurilor produselor industriale era necesară ridicarea productivității muncii. Partidul Comunist a chemat clasa muncitoare la îndeplinirea

acestei sarcini. În aceste noi condiții eroismul perioadei de refacere a economiei trebuia completat cu o organizare fermă a procesului de producție în fiecare fabrică și uzină. Un rol hotărâtor în traducerea în viață a acestei sarcini l-au constituit consfățuirile de producție.

Inițiativa creării consfătuirii de producție aparține metalurgistilor din Leningrad. Din primele luni ale anului 1924 numărul întreprinderilor în care se țineau consfățuirile de producție a început să sporească vertiginos. Viața a confirmat această formă calitativ nouă de participare a maselor la organizarea industriei socialiste. Autoarea analizează pe bază de date, componența și activitatea consfătuirilor de producție.

Cu sprijinul partidului și al sindicatelor sovietice numărul muncitorilor atras în consfățuirii de producție și însemnătatea lor ca organizație de masă a clasei muncitoare a sporit nelncetat. În anii cincinalelor, activitatea consfătuirilor de producție a atins proporții care nici nu puteau fi concepute la apariția lor. Hotărârea Plenarei C.C. din decembrie 1957 a deschis o nouă etapă în istoria consfătuirilor de producție, etapă corespunzătoare sarcinilor mărețe de trecere spre comunism a societății sovietice.

O. I. Mitiaeva și V. A. Kumanev se ocupă în articolele „Campania de masă pentru lichidarea analfabetismului în satul sovietic (1928—1932)” și „Munca culturală și instructivă în sat în anii primului cincinal (1928—1932)” de diversele laturi ale activității Partidului Comunist și Guvernului sovietic pentru lichidarea analfabetismului, îngrozitoare moștenire lăsată de țarism. Orînduirea sovietică a deschis, pentru prima oară în istoria omenirii, masele populare drumul spre știință. În vechea Rusie nivelul cultural al poporului era foarte scăzut. Naționalitățile din regiunile periferice erau aproape în întregime analfabete. Munca de lichidare a analfabetismului a început imediat după victoria Revoluției din Octombrie.

Asociația culturală de masă „Să lichidăm analfabetismul” a cărui președinte a fost M. I. Kalinin, a antrenat în această operă care a luat repede o amploare necunoscută în istorie, toate forțele culturale ale țării. În orașe și sate s-au înființat școli de alfabetizare, cercuri, grupe, puncte de lichidare a analfabetismului.

Anii primului cincinal au constituit o etapă de cotitură în viața satului sovietic; problema „care pe care” în domeniul agriculturii s-a rezolvat definitiv în favoarea socialismului.

Profundele transformări revoluționare ce s-au petrecut în satul sovietic au fost legate

de uriașa ofensivă culturală desfășurată în acea vreme. Creșterea nivelului cultural al țărânimii a contribuit la rezolvarea problemelor economice și politice legate de colectivizarea satului. Autorii dau un tablou viu și colorat al campaniei de masă pentru alfabetizarea maselor țărănești, analizând conținutul și metodele folosite în munca cultural-instructivă din anii primului cincinal. Comsomolul a fost în primele rînduri ale militanților pentru ridicarea nivelului cultural al satului.

Congresul al VIII-lea al Comsomolului, care a avut loc în mai 1928, a deschis campania culturală împotriva analfabetismului și ignoranței, motivînd că fiecare comsomolist este obligat să găsească și să învețe carte pe un analfabet.

Comitetele regionale de partid au condus direct campania de alfabetizare din primele zile ale apariției ei, mobilizînd în acest scop toate organizațiile de partid.

Culăcimea și-a dat seama de întreaga însemnătate a lichidării analfabetismului și s-a străduit în fel și chip s-o împiedice. Lupta de clasă s-a intensificat. Puterea sovietică și masele muncitoare au demascat și au pedepsit toate uneltirile dușmanului de clasă.

În decurs de patru ani și trei luni au învățat carte în U.R.S.S. 29 milioane de analfabeți. Spre sfîrșitul anului 1932 numărul populației știutoare de carte a sporit în R.S.S. Tadjică de la 4% (cît era în 1928) la 52% ; în R.S.S. Uzbekă, de la 12% la 72% ; în Transcaucazia de la 36% la 86% etc.

Rezultatele obținute în domeniul alfabetizării au constituit o bază temeinică pentru rezolvarea celei mai importante probleme a primului plan cincinal — problema cadrelor socialiste. Campania de masă cultural-instructivă a arătat încă o dată întregii omeniri că forțele creatoare ale unui popor liber, condus de Partidul Comunist, sînt de nesecat.

I. V. Antipova și M. I. Șkolnic în articolul „Din istoria creării combinatului metalurgic Magnitogorsk (1929—1931)” reușesc să prezinte o frescă a unei epopei contemporane de o măreție ce-ți taie răsufierea. La 10 martie 1929, o mîna de oameni de 35 muncitori a poposit la poalele munților Magnit, într-un loc pustiu — cea mai apropiată stație de cale ferată era la o distanță de 150 km — să ia cu asalt fierul ascuns în inima munților. În martie 1931, lucrau deja 150 mii de oameni. Condițiile erau deosebit de aspre. Nu existau locuințe, oamenii locuiau în bordeci și în corturi, adesea în căruțele în care veniseră, și foarte puțini aveau un culcuș în barăci. Prima cantină s-a organizat sub cerul liber. Apa era insuficientă și vara toridă. Planul

inițial din 1929, care prevedea construirea unui combinat cu o capacitate de 650 mii tone fontă, a fost modificat, nu 650 000 tone, ci 2 500 000 tone fontă. Proiectele comandate la firma americană Mac Kay, sosite cu mare întârziere, au trebuit să fie radical revizuite de proiectanții sovietici. C.C. al P. Comunist al U.R.S.S. a analizat în câteva rânduri munca ce se desfășura la Magnitogorsk, trasnd măsurile necesare pentru canalizarea tuturor forțelor înspre obiectivele de bază ale gigantului ce lua viață.

Elementele contrarevoluționare au încercat să submineze construcția combinatului. Grupul de sabotori care s-a strecurat în conducerea unor sectoare ale construcției a fost demascat și vinovații și-au primit pedeapsa. Autorii scot în relief activitatea uriașă desfășurată de organizația de partid pentru organizarea și conducerea întrecerii socialiste a campaniei de însușire a tehnicii, a organizării raționale a procesului muncii. În muncă, în lupta cu dușmanii s-a călăt colectivelor constructorilor. Fostii țărani și meșteșugari au devenit lucrători cu înaltă calificare care realizau recorduri mondiale. Mulți dintre aceștia continuă în zilele noastre să se bucure de glorie datorită muncii lor. Astfel, fostul lucrător necalificat de la construcția „furnalului tineretului” I. V. Komzin, a devenit conducătorul construcției hidrocentralei Kuibîșev.

Colectivul de constructori învingnd toate greutățile a îndeplinit cu cinsto sarcinile ce i s-au încredințat; el a construit combinatul și a transformat Magnitogorskul într-o școală de forme noi, de metode socialiste de organizare a muncii și de pregătire a cadrelor pentru industrializarea mai departe a U.R.S.S.

Articolul aduce sugestii interesante constituind o sinteză utilă nu numai pentru istorici.

I. E. Zelenin tratează în studiul său „Sovhozurile de cereale din regiunea Donului și a Caucazului de Nord în anii celui de-al doilea cincinal (1933—1937)” o temă insuficient cercetată.

Sovhozurile de cereale create în anii primului plan cincinal erau — cu toate succesele obținute — încă departe de a fi gospodării de înaltă rentabilitate. În genere erau întreprinderi slab organizate datorită lipsei de experiență și greutăților obiective în înzestrarea lor cu tractoare și mașini perfecționate.

Autorul este de părere că lipsa de experiență și-a găsit reflectarea și în următoarele

direcții: crearea de gospodării de proporții uriașe (60—100 mii ha), specializarea îngustă de „fabrici de pline”, folosirea simplistă a agrotehnicii, aplicarea nerațională a formelor de organizare a muncii.

La toate acestea și-a pus amprenta și înverșunata luptă de clasă cu culăcimea din acei ani. Recolta medie la hectar a scăzut îngrijorător în anii 1931—1932, obligațiile față de stat n-au fost îndeplinite. Plenara C.C. și a Comisiei Centrale de Control a Partidului Comunist al U.R.S.S. din luna ianuarie 1933 a făcut o analiză profundă și multilaterală a muncii ce se ducea în sovhozuri. Hotărârea Plenei despre organizarea secțiilor politice în sovhozuri a constituit măsura esențială luată de partid pentru întărirea politico-organizatorică și economică a sovhozurilor.

Autorul analizează măsurile aplicate în acest scop: micșorarea suprafeței sovhozurilor, lărgirea specializării, sporirea șeptelului de vite, mecanizarea muncii în sovhozuri, întărirea bazei lor tehnice și a creșterii calificării cadrelor. Tabelele statistice comparative întocmite de I. E. Zelenin sînt grăitoare. Un capitol aparte este consacrat formelor de întrecere socialistă, introducerii celor mai raționale forme de organizare a muncii și a agrotehnicii înaintate.

În 1934 sovhozurile au strîns cea mai mare parte din recoltă cu ajutorul combainelor (84,6%). Spre sfîrșitul anului 1935 s-a terminat procesul de reînnoire calitativă a parcului de mașini în sovhozuri, s-a lichidat fluctuația de cadre. Noua tehnică și oamenii care o stăpîneau au determinat o cotitură bruscă în producția sovhozurilor. În anul 1935 acestea și-au îndeplinit pentru prima oară obligațiile față de stat. Sarcina pusă de Partid a fost realizată. La sfîrșitul celui de-al doilea plan cincinal sovhozurile au lichidat deficiențele din perioada de început transformîndu-se în întreprinderi socialiste model, centre de cultură și de viață îmbelșugată pentru oamenii muncii.

În afară de articolele semnalate în rîndurile de mai sus, revista publică numeroase studii, note, comunicări cu o tematică largă, bogată, privind probleme din perioada medie-vală, modernă și contemporană a istoriei U.R.S.S., însemnări bibliografice despre lucrările apărute în străinătate, ce tratează probleme de istorie a U.R.S.S., recenzii, precum și ample relatări despre viața științifică din Institutele de cercetări și de învățămînt din U.R.S.S.

A. Vianu

ISTORIA ROMINIEI

ȘTEFAN BÎRSĂNESCU, „*Schola latina*” de la Cotnari, Biblioteca de curte și Proiectul de Academie al lui Despot Vodă. Lit. și tip. învățămîntului, București, 1957, 197 p.

Reluînd „lucrurile din nou și de la început”, autorul dezbate în mod exhaustiv, pe baza tuturor informațiilor documentare, procesul învățămîntului și culturii din Moldova sub domnia lui Despot Vodă. Aranjarea materialelor și documentarea problemelor sînt făcute sistematic pe părți și capitole.

Partea I cuprinde trei capitole. În capitolul I se arată greșelile comise cu privire la Școala de la Cotnari, de istoricii romîni și străini. În capitolul II sînt enumerate, alături de izvoarele folosite de istoricii anteriori, documentele și lucrările cercetate numai de autorul acestei monografii. Verificarea tuturor datelor este făcută prin coroborare cu informațiile culese din lucrări străine și cu cele din corespondența primită de la diferite universități germane. În primele două capitole se aduc noi contribuții la viața, relațiile și intențiile lui Despot Vodă ca domn al Moldovei.

Partea a II-a cuprinde patru capitole. În capitolul I se studiază programul școlar, înființarea unui „collegium” (liceu teoretic), a unei biblioteci de curte și organizarea unei societăți de învățați. În capitolul II se dezbate pe larg unde și cînd a fost înființată „*Schola latina*” de la Cotnari, în care aveau să învețe elevii din toată țara. Pentru Iohannes Sommer, profesorul care și-a legat numele de Școala de la Cotnari, sînt arătate originea, studiile, viața și activitatea lui. Sînt scoase în evidență informațiile, necunoscute de istoricii romîni, din lucrările lui Sommer („*Vita Iacobi Despotae*” și „*Elegiae XV De clade Moldavica*”) cu privire la istoria Moldovei. În capitolul III se descrie biblioteca de curte, natura, locul, mărimea și importanța, operele și soarta ei. E demnă de reținut lista cărților care ar fi putut face parte din această instituție, mai ales că unele din aceste cărți se află și astăzi

la Biblioteca de Stat din Iași. În capitolul IV în „Proiectul de Academie” se precizează sfera noțiunii, subliniindu-se că în acea vreme instituția respectivă era o societate de învățați, un cerc, o reuniune de oameni de știință.

Partea a III-a cuprinde două capitole. În capitolul I se analizează cauzele care au dus la căderea lui Despot Vodă, menționîndu-se că reacțiunea feudală împotriva acestei școli umaniste a oprit procesul „de apariție și înflorire a culturii naționale și culte la noi, cu cîteva veacuri”. În capitolul II se arată influența pe care a avut-o totuși Școala de la Cotnari asupra vieții culturale din Moldova.

Partea „Înceiere” cuprinde tot două capitole. În capitolul I se observă concepția asupra acestei școli „un început de viață școlară nouă, ca o încercare de progres ... încercare de eliberare de sub tirania culturii feudale reacționare și de dezvoltare în lumina umanismului”. În capitolul II se fac observații, generalizări și se scot învățăminte.

În partea „Anexe” sînt publicate însemnări despre Cotnari, documente privind viața lui Despot Vodă și corespondența primită de autor de la diferite universități germane în legătura cu problemele dezbătute.

★

Dar dacă informațiile noi aduse și contribuția reală pentru lămurirea problemelor dezbătute lasă pe cititor satisfăcut în ce privește fondul și forma, lucrarea are unele scaderi privind aranjarea materialului documentar și alcătuirea aparatului critic. Observațiile date mai jos au drept scop să remarce greșeli de ordin tehnic, de care autorul este scuzat, ca nefiînd istoric, — dar va trebui să țină seama neapărat în viitoarele capitole din istoria Școalelor la romîni.

1) Capitolul II din partea I, „Izvoarele documentare” nu este necesar, pentru că toate documentele sînt reproduse încă o dată la locul lor în capitolele următoare.

Afară de aceasta, toate sînt scoase din alte publicații cunoscute, nici unul inedit, și chiar dacă ar fi necunoscute locul lor este la „Anexe”.

2) Din citarea documentelor din cap. II, partea I, la celelalte capitole se face o repetare a aceluiași text și nu se mai dau trimiteri la publicațiile din care au fost scoase, ceea ce produce o dezorientare a cititorului și îngreuiază lectura lucrării.

3) Trimiterile la I. Sommer, A. M. Graziani și E. Legrand nu se fac consecvent. O dată se fac la I. Sommer, altădată la Legrand, alteodată la Graziani, altele pentru același la Legrand.

4) Trimiterile nu trebuie făcute și în text și în note, ci numai în note pentru descongestionarea textului.

5) Textul din *Hurmuzaki* II, 1, p. 407, citat la p. 25 n-a fost reproduș corect, el fiind „Collegium post conflagrationem in Horolouua Katnar ubi nuper solacij cauza erat leucam mediam... și nu „*Solvy casa*”. Documentul citat la p. 105, „Pămîntul Moldovei este fertil”... nu are trimitere la note, iar la p. 49, nota 50 nu ne duce la lucrarea lui Reicherstorf, citat în text, ci la o scrisoare a lui Alex. Lăpușeanu, *Hurm.*, XV, p. 1, p. 569.

În ceea ce privește trimiterile, ele corespund cu izvoarele la care s-a trimis în note.

Toate aceste greșeli nu scad valoarea lucrării. Monografia are meritul că în afară de o reală contribuție adusă pe tărîm istoric la domnia lui Despot Vodă, a rezolvat fericit trei probleme principale: 1) Ce a fost Școala latină de la Cotnari; 2) Ce este cu biblioteca de curte înființată la Suceava; și 3) Ce era Academia pe care urmărea Despot Vodă să o înființeze la curtea sa.

Al. G.

V. BOGZA — I. PUIA, *Economia Romniei în perioada avîntului revoluționar care a urmat Marii Revoluții Socialiste din Octombrie*, București, 1958, 74 p.

Analizînd criza generală a capitalismului care a început în perioada primului război mondial, autorii arată că trăsătura caracteristică a acesteia o constituie scindarea lumii în două sisteme sociale: sistemul capitalist și sistemul socialist.

Insemnătatea istorică a Marii Revoluții Socialiste din Octombrie constă nu numai în faptul că a ridicat proletariatul din Rusia la situația de clasă stăpînitoare, ci și prin aceea că a deschis epoca revoluțiilor proletare. Și într-adevăr, perioada 1917—1923 se caracterizează prin ascutite lupte de clasă ale proletariatului.

V. Bogza și I. Puia folosind cu pricepere însăși statisticile burgheze demonstrează că primul război mondial a înăsprit mizeria ce stăpînea masele populare din țara noastră în timp ce reprezentanții regimului burghezo-moșieresc au acumulat averi mari exploatănd suferințele celor mulți.

Deși România a făcut parte din tabăra „victorioasă” autorii arată că la încheierea păcii independența ei a fost recunoscută „sub anumite condițiuni”, adică după plata așa-ziselor datorii de „eliberare”, fapt ce a adîncit starea ei de dependență economică față de statele capitaliste.

Tratatul de pace de la Versailles, prin prevederile sale, — reliefează autorii — a deschis un drum lung aservirii țării noastre de către capitaliștii străini în scopul obținerii unor profituri maxime.

Examînd mai întîi jaful trupelor germane și distrugerile provocate de război, autorii prezintă apoi totala dezorganizare a economiei romînești care sporea mizeria păturilor muncitoare.

După încheierea păcii, burghezia romînească dobîndise în timpul războiului pofta marilor profituri, a inaugurat cu mare zgomot politica redresării economice. În procesul redresării economice care s-a încheiat în 1923 un însemnat aport a fost adus de Transilvania care fusese ferită de distrugerile războiului și de jaful german. De asemenea, autorii arată și pe bună dreptate că, un cuvînt greu de redresare economică a Romniei l-au avut capitalurile străine ale căror interese de profit și interese politico-strategice cereau aceasta.

În analiza situației economice a Romniei postbelice, autorii ajung la următoarele două concluzii juste: 1. că și după primul război mondial predomina industria ușoară, în ultima speță, industria alimentară; 2. că în această perioadă procesul de concentrare și centralizare a capitalului s-a dezvoltat mult în economia romînească.

Autorii demască „naționalizarea” partidului liberal și sprijinul acordat de statul burghez pentru formarea unor syndicate monopoliste prin „legea pentru instituirea syndicatelor de fabricanți și industriași” din 31 iulie 1918. Autorii demască întreaga gamă de mașinațiuni a moșierimii pentru a tergiversa și a sabota aplicarea legii rurale din 1921, precum și pe economiștii burhezi care afirmau că decăderea agriculturii romînești din această perioadă se datorește reformei agrare.

Un merit deosebit al lucrării recenzate este acela că reliefează lupta dusă de Partidul Comunist din România, împotriva măsurilor antipopulare ale regimului burghezo-moșieresc.

Cu excepția abuzului de date statistice și a unor lipsuri de stil și de metodă unitară, lucrarea constituie o contribuție de seamă,

din punct de vedere economic, la lămurirea perioadei avântului revoluționar din România.

D.P.I.

ISTORIA U.R.S.S.

P. I. LEAȘCENKO, *Istoria economiei naționale a U.R.S.S.* Vol. III (*Socialismul*). Traducere românească. Editura științifică, București, 1958.

Apariția în limba română a vol. III a lucrării „Istoria economiei naționale a U.R.S.S.” întregeste publicarea anterioară a primelor două volume a valoroasei opere a regretatului P. I. Leașcenko, membru corespondent al Academiei de Științe a U.R.S.S. După ce în primele două volume, autorul studiază dezvoltarea economiei naționale a Rusiei în formațiunile presocialiste, volumul III este dedicat perioadei socialiste (între anii 1917—1950), începând cu Marea Revoluție Socialistă din Octombrie și încheind cu cel de-al patrulea cincinal; în acest volum autorul studiază experiența și practica construcției socialiste a primului stat socialist din lume, ale cărei trăsături fundamentale sînt astăzi puse în aplicare în țările de democrație populară.

Lucrarea conține — în afară de introducere și încheiere — trei secțiuni (precum și un indice cronologic al principalelor evenimente economice din U.R.S.S. între anii 1917—1950).

Secțiunea I cuprinde perioada 1917—1925, de la Marea Revoluție Socialistă din Octombrie pînă la refacerea economiei naționale. Răsturnarea puterii burgheziei și instaurarea dictaturii proletariatului deschide perioada „atacului Gărzilor Roșii împotriva capitalului” (noiembrie 1917—februarie 1918) în care perioadă pe primul plan stăteau sarcinile expropriării directe a expropriatorilor. Partidul Comunist — sub conducerea lui Lenin — începe elaborarea căilor de transformare socialistă a primului stat al muncitorilor și țăranilor din lume. Se introduce controlul muncitoresc asupra producției sociale și repartiției produselor, se creează Consiliul superior al economiei naționale, se naționalizează întreprinderile industriale, băncile, transporturile și comerțul exterior, precum și pămîntul. Situația grea alimentară a țării a impus dictatura în domeniul aprovizionării cu alimente, creîndu-se comitetele sărăcimii satelor.

Intervenția imperialistă a pus capăt răgazului de scurtă durată în care timp s-au creat bazele economice necesare desfășurării

ulterioare a construcției socialiste. În perioada războiului civil, economia sovietică a fost subordonată în întregime sarcinii obținerii victoriei; condițiile grele ale războiului, încordarea extremă a vieții economice și lipsa acută a resurselor de producție a determinat ca în perioada războiului civil și a intervenției (1918—1920) să se aplice politica comunismului de război.

Zdrobirea intervenționiștilor și a contra-revoluției interne a făcut posibilă reînceperea muncii pașnice de construcție a economiei socialiste; începe perioada de refacere a economiei naționale (1921—1925). Politica comunismului de război este înlocuită prin noua politică economică elaborată de Lenin a cărei esență consta în faptul că statul sovietic folosea pentru construirea socialismului piața, relațiile de schimb. Construcția economică desfășurată în cei cinci ani ai perioadei de refacere a reperțat succese mari în toate ramurile economiei naționale și au avut totodată loc mari schimbări în structura socială a economiei sovietice.

Secțiunea a II-a a lucrării se ocupă de perioada de la începutul industrializării socialiste pînă la terminarea reconstrucției socialiste a economiei naționale.

Pentru începutul industrializării socialiste (1926—1929) — proclamate la Congresul al XIV-lea al Partidului care a avut loc în condițiile luptei împotriva blocului anti-partinic troțkist-zinovievist, a fost necesar să se fundamenteze esența metodei și izvoarele industrializării socialiste; Partidul Comunist și Guvernul sovietic a pus pe primul plan dezvoltarea cu precădere a industriei grele pentru a se asigura dezvoltarea cu succes a întregii economii naționale, creșterea continuă a nivelului de trai al poporului sovietic și consolidarea independenței statului sovietic.

Acțiunea legilor economice obiective ale socialismului a determinat elaborarea planurilor cincinale de dezvoltare a economiei naționale. Primul plan cincinal sovietic a însemnat transformarea Uniunii Sovietice dintr-o țară agrară într-una industrială, creîndu-se o industrie socialistă de prim rang și o agricultură socialistă mecanizată. Ca rezultat al celui de-al doilea plan cincinal, sectorul socialist devine predominant în mod absolut în întreaga

economia a U.R.S.S., lichidându-se astfel exploatarea omului de către om. Succesele mari obținute în primii trei ani ai celui de-al treilea plan cincinal pe calea dezvoltării continue a economiei socialiste, au fost întrerupte brusc de agresiunea fascistă asupra popoarelor sovietice.

Dat fiind că Uniunea Sovietică este un stat socialist multinațional, în capitolul IX al lucrării se analizează politica națională a Uniunii Sovietice și organizarea unui sistem economic complex unic în U.R.S.S., prin care republicile naționale mai puțin dezvoltate au fost ridicate pînă la nivelul celor înaintate.

Secțiunea a III-a a lucrării studiază economia sovietică în perioada Războiului pentru Apărarea Patriei și a planului cincinal postbelic de refacere și dezvoltare a economiei naționale.

Construirea societății socialiste în U.R.S.S. a creat premisele materiale și moral-politice pentru apărarea cu succes a Uniunii Sovietice. Pe baza programului elaborat de Partidul Comunist, întreaga economie națională a U.R.S.S. a fost reorganizată potrivit nevoilor războiului. Capacitățile de producție ale industriei și cadrele de muncitori și tehnicieni au fost mobilizate pentru nevoile războiului, trecându-le de la industria civilă la cea de război; au fost atrase noi cadre în activitatea industrială și s-au mobilizat toate resursele materiale ale agriculturii și transporturilor pentru construirea întreprinderilor de război; rezervele de produse alimentare au fost de asemenea mobilizate; au fost deplasate forțele de producție în regiunile răsăritene și s-a dezvoltat în ritm accelerat producția și tehnica de război în aceste regiuni. Victoria U.R.S.S. împotriva fasciștilor a demonstrat trănicia orînduirii sovietice și superioritatea socialismului asupra capitalismului.

Ultimul capitol al lucrării analizează planul cincinal de refacere și dezvoltare a economiei sovietice pe anii 1946—1950, ale cărui sarcini principale au constat în refacerea regiunilor care au avut de suferit de pe urma războiului, restabilirea nivelului antebelic al industriei și agriculturii și apoi depășirea acestui nivel într-o proporție însemnată. Reorganizarea postbelică a economiei naționale sovietice a fost încheiată prin înfăptuirea reformei bănești și desființarea sistemului de aprovizionare pe bază de cartele la mărfurile alimentare și industriale (la sfîrșitul anului 1947).

Istoria economiei naționale a U.R.S.S. scrisă de P. I. Leașcenko se oprește la anul 1950; anii următori au însemnat noi succese ale economiei sovietice, care astăzi se află în perioada construcției desfășurate a societății comuniste.

Apariția integrală în limba română a lucrării lui P. I. Leașcenko „Istoria economiei naționale a U.R.S.S.” reprezintă un ajutor prețios în aplicarea creatoare a experienței sovietice la construirea socialismului în Republica Populară Română și totodată trebuie să constituie un imbold pentru istoricii și economiștii din țara noastră de a elabora o istorie a economiei naționale a R.P. Române.

M. H.

V. D. OTAMANOVSKI, *Развитие городского строя на Украине в XIV—XVIII вв. и Магдебургское право.* „Voprosi Istorii”, 3, 1958, p. 122—135.

Acest important studiu se referă la rolul așa-zisului drept de Magdeburg în viața orașului medieval ucrainean, rol care a fost, fără îndoială, mult exagerat în trecut. Studiul apare, astfel, ca o replică la cele anterioare, pe care le citează, referitoare la „vasta” răspîndire și aplicare a acestui drept. Autorul scoate în relief existența unui drept cutumiar orășenesc ucrainean, derivat din cel vechi rusesc, în luptă cu cel polonez de tipul Magdeburg, impus de regii poloni. Expunerea redă o serie de particularități ale orașului ucrainean.

V. D. Otamanovski își propune astfel —cum însuși o subliniază— să clarifice problemele de bază ale istoriei orașelor feudale ucrainene în sec. XIV—XVIII.

În ce privește originea și formarea acestora, V. D. Otamanovski arată ca există două teorii, a evoluției din sate și a colonizării și se pronunță pentru dezvoltarea orașelor ucrainene, ca și a celor occidentale, din așezările sătești, în cursul secolelor XIV—XVIII, cu unele excepții, acestea rămînînd în perioada feudalismului, în mare măsură, obștii agrare (ca și la noi).

Orașul ucrainean a fost legat genetic de cel vechi rus și a parcurs o evoluție proprie. Regii poloni au introdus treptat dreptul de Magdeburg într-o serie de orașe: Kamenet-Podolsk (1374), Luțk (1491), Kiev (1514), Ostrog (1528), Korsum (1585), Kanev (1661) etc.

O situație particulară a avut orașul Kamenet-Podolsk și autorul insistă în mod deosebit asupra acesteia. În sec. XV se aflau acolo trei comunități autonome: ucraineană cu „voit” propriu, după dreptul ucrainean („rus”), polonă după dreptul de Magdeburg și una armeană cu drept armenesc. În 1491 regele polon Cazimir III a acordat ucrainenilor din Kamenet-Podolsk dreptul la un voit „rus” electiv. Orașenii erau eliberați de

jurisdicția voievodului, castelanilor și staroștilor. În 1496 armenii din Kamenet-Podolsk obțineau și privilegiul alegerii voitului lor propriu.

Din cauza împotrivirii față de coroană și aristocrația Poloniei feudale în 1570 ucrainenii din Kamenet-Podolsk au fost lipsiți de dreptul conducerii autonome, spre deosebire de locuitorii din Vinnița, cărora, în 1650, regele polon Ioan Cazimir le întărea vechile drepturi, ca recompensă pentru neparticiparea la răscoale. Între 1672-1699, datorită incapacității militare a panilor poloni Kamenet-Podolsk a căzut sub dominația efectivă turcească. După eliberarea orașului de sub dominația otomană se suprimă, din nou în 1703, autonomia populației ucrainene a acestuia.

Kamenet-Podolsk a fost un important centru economic ucrainean, cum o arată și turnurile orașului, din sec. XV—XVII, construite și apărate — după vechiul obicei medieval și antic — de meseriași (olari, blănari, postăvări, lăcătuși, fierari etc.).

Alături de orașele „privilegiate” ucrainene, s-au dezvoltat și altele cu populație dependentă, total sau parțial. Între acestea, Cernobil, al cărui locuitori n-au avut niciodată autoconducere pe baza dreptului de Magdeburg și au rămas pînă la 1793 iobași ai stăpînului orașului. Meseriași erau, totuși, grupați în „țehuri” în ultimul sfert al secolului XVII. Stăpînul orașului, panul Sapieha, întărea în 1792, privilegiile „țehurilor” de meseriași de acolo. În sec. XVIII, „țehurile” existau la Berdicev, Medvedovca și alte orașe și țirguri ucrainene, care, niciodată, n-au avut privilegii cu dreptul de Magdeburg. Un rol important aveau breslele de ciobotari în secolul XVIII, care lucrau pentru satisfacerea pieței orașelor. Astfel de bresle au existat și la noi în acest secol, cu catastife (întarît la Huși de episcop, în 1790) și peceți.

O altă particularitate — comună și evoluției orașelor — a fost pierderea autonomiei și aservirea populației unor centre urbane ucrainene, ca rezultat al degradării lor în a doua jumătate a sec. XVIII pînă la nivelul obștii agrare (cum a fost cazul la noi cu Baia). Se produce pe o scară largă, ca și în Moldova, exproprierea pămînturilor orașenești și iobăgirea populației de seniori feudali.

Astfel, subliniază V. D. Otamanovski, nu „privilegiile” după dreptul de Magdeburg au determinat, în fond, poziția juridică a orașelor feudale ucrainene și forma conducerii orașenești ci dezvoltarea lor economică însăși. Concluzia aceasta este pe deplin valabilă și pentru orașele noastre. Studiul lui V. D. Ot-

manovski deschide un orizont larg în studiul problemei orașelor Europei estice. În ce privește vechimea și evoluția celor din Moldova el ne oferă termeni de comparație care lipseau pînă acum.

Nu se va mai putea vorbi de rolul preponderent al elementului „colonizator” german, venit fie din Ardeal, fie din Polonia. Orașul din Moldova este rezultatul unei transformări calitative, unei evoluții lăuntrice a obștii sătești, cu concursul unor factori economici „externi”. Ne referim aici la transformarea în orașe a unor vechi localități agrare-pastorale, în secolul XVI—XVII (Galați, Botoșani etc.). Nu poate fi însă ignorată și poziția geografică favorabilă. Pe baza datelor studiului lui Otamanovski nu se poate atribui o vechime mai mare decît secolul XIV orașelor Siret, Suceava¹, Baia, Neamț.

Nota particulară în evoluția orașelor Moldovei a fost lipsa privilegiului cu mențiunea expresă a reginului juridic; actele lui Ștefan cel Mare, emise, în serie, pentru orașe și pierdute în majoritate, nu se refera la o autonomie propriu zisă după dreptul de Magdeburg, ci la unele scutiri și la satele anexe incluse în „hotar” și apoi „ocol”. Numai terminologia și numărul membrilor conducerii orașenești, mențiunea „sașilor din Baia” în documentele domnești au dus la concluzia ca ar fi existat și la noi o autonomie juridică de tipul Magdeburg.

Dar ingerința statului feudal, prin vorniciei de țirg și ocol, devine tot mai accentuată din punct de vedere juridic și fiscal. Orașenii sînt numiți de domnie „oameni sîraci”, ca și țărani, și se califică ei înșiși „robi și haraciari” ai domnului (sec. XVII, Țirgu Neamț).

Populația armeană s-a bucurat de o conducere proprie la Suceava (și Roman) se pare numai în sec. XVII. În sec. XV a existat probabil, alternanța de un an, ca în alte orașe pentru populația săsească și maghiară, precum și pentru populația românească.

În Moldova orașul particular nu s-a putut dezvolta, Domnia nu acordă privilegiile particularilor și bisericii pînă în sec. XVIII pentru înființarea de țirguri. Orașul sau țirgul dezvoltat într-o așezare rurală obține recunoașterea juridică de fapt înca în sec. XVII, simultan cu detașarea din proprietatea particulară.

D. C.

¹ Cf. *Materiale și cerceturi arheologice*, vol. IV, 1957, p. 240.

ISTORIA UNIVERSALĂ

D. ROZENZWEIG, „Comuna din Paris”, Editura tineretului, 1958, 447 p.

Necesitatea apariției în țara noastră a unei lucrări despre Comuna din Paris, tratată de pe pozițiile științei marxist-leniniste, era cu atât mai imperioasă cu cât istoricii reacționari burghezi au încercat și încearcă, prin toate mijloacele, să falsifice și să denigreze acest mare eveniment din istoria proletariatului francez, care, în 1871, a dat cea dintâi lovitură capitalismului, a sfârșit mașina de stat exploatoare a burgheziei și a instaurat, pentru prima dată în lume, în Parisul revoluționar, puterea oamenilor muncii.

Comuna din Paris a fost, din punct de vedere istoric, prima formă a dictaturii proletariatului; ea a dovedit lumii întregi forța pe care o reprezintă clasa muncitoare în lupta ei împotriva orînduirii burgheze, constituind astfel un strălucit exemplu de internaționalism proletar.

Așa cum arăta V. I. Lenin, Comuna „... a luptat nu pentru rezolvarea unei probleme locale sau îngust-naționale, ci pentru eliberarea întregii omeniri muncitoare, a tuturor celor obidiți și umiliți”¹.

În analiza evenimentelor, autorul pornește de la aprecierile făcute de clasicii marxism-leninismului asupra Comunei, acordînd un loc important atitudinii lui Karl Marx față de acțiunile eroice ale muncitorilor francezi, în lupta lor pentru apărarea Republicii împotriva dușmanului intern — guvernul de la Versailles — cît și împotriva armatelor prusace care invadaseră Franța. Autorul cercetează evenimentele nu dintr-un punct de vedere static, ci în procesul dezvoltării lor, dovedind cu date concludente că instaurarea Comunei a fost în mod obiectiv rezultatul luptelor îndelungate duse de proletariatul francez împotriva monarhiei și a reacțiunii.

Capitolul „De la răscoala țesătorilor lyonezi din 1831 la Revoluția din 4 septembrie 1870”, trece în revistă momentele principale ale luptei anterioare a maselor populare franceze. Autorul dezvăluie mizeria de nedescris în care se zbătea poporul, exploatarea lui nemiloasă de către cei avuți, corupția, abuzul, și afacerismul unei clici de aventurieri politici, în vîrfurile căreia se afla Napoleon „cel mic”, „eroul” banchetelor și al intrigilor de culise.

Împrejurările în care a izbucnit războiul franco-prusac, desfășurarea lui pînă la eveni-

mentele din 17—18 martie 1871, demascarea șubredului regim bonapartist, analizarea condițiilor politice din această perioadă, precum și cauzele care au dus la precipitarea evenimentelor revoluționare și la proclamarea Comunei din Paris, sînt rediate în mod clar, avînd o legătură organică între ele și o explicație științifică adecvată.

În capitolul intitulat semnificativ: „Revoluția se îmbracă în haine de muncitor”, autorul înfățișează acțiunile maselor ieșite în stradă, lupta lor eroică pentru luarea puterii din minile burgheziei trădătoare, care acum se zvircolise neputincioasă în fața tumultului mulțimii.

Perioada aceasta plină de lupte și frământări, bogată în evenimente, este descrisă de autor cu patos revoluționar, care te captivează și te face părtaș activ la lupta însuflețită a comunarilor.

Contribuția maselor la făurirea istoriei, eroismul muncitorilor în lupta pentru apărarea patriei și a cuceririlor revoluționare sînt descrise cu multă sensibilitate, făcînd pe cititor să aplaude din inimă victoriile proletariatului sau să sufere alături de el, înfrîngerile.

Deși Comuna și-a desfășurat activitatea în condiții foarte grele, încercuită de pretutindeni de dușmani, ea a avut o serie de realizări importante, ocupînd un loc de seamă în istoria revoluționară a clasei muncitoare.

Dar asupra ei sînt aruncate toate forțele burgheziei. La 10 mai 1871, istoricul reacționar burghez Thiers semnează pacea cu invadatorii prin care Franța pierdea Alsacia și Lorena, plătea cinci miliarde franci aur, în schimb Thiers obținea de la Bismarck soldații prizonieri francezi pentru a-i trimite împotriva Parisului proletar.

Puternicile lupte dintre proletari și burghezie se accentuează. E o luptă pe viață și pe moarte. Muncitorii se apără; pretutindeni sînt ridicate baricade. Muncitorii se bat cu îndrăjire pentru fiecare cartier, pentru fiecare stradă. La 27 mai a avut loc eroica luptă din cunoscutul cimitir Père-Lachaise.

La 28 mai cad ultimele puncte de rezistență proletară. Comuna este înfrîntă. Desmățul și ferocitatea burgheziei sînt în plină acțiune. Peste tot teroare și asasinat în masă.

În ultimul capitol al cărții intitulat „Bătălia Parisului”, istoricul D. Rozenzweig face un rechizitoriu aspru burgheziei franceze, condamnînd actele sale barbare de represii

¹ V. I. Lenin, *Opere*, vol. 17, E.S.P.L.P., 1957, p. 124.

În masă efectuate asupra muncitorilor, femeilor și copiilor. El scoate în evidență, în același timp, eroismul comunarilor care s-au apărat pînă la ultima picătură de sînge împotriva unui inamic superior numeric.

Cu multă înțelegere și dragoste sînt făcute portretele luptătorilor comunari și ale conducătorilor Comunei. Muncitorul Theisz, dulgherul Deboque, legătorul Varlin, revoluționarul Charles Delescluze, ziaristul Raul Rigault, intelectualul Vaillant, institutoarea Louise Michel și alți eroi ai Comunei sînt prezentați în paginile cărții, alături de faptele lor pline de eroism.

Autorul relevă că, Comuna din Paris a fost în același timp o strălucită manifestare a internaționalismului proletar. Pentru ea au luptat italianul Amilcar Cipriani, generalul Dombrowski, polonez, maghiarul Frankel, Elisabeta Dimitrievna, de origine rusă și mulți alți luptători străini care au apărat cauza Parisului revoluționar ca pe propria lor cauză.

De asemenea, el amintește că pe baricadele Comunei au fost prezenți și luptători romîni ca, Constantin Haralambie, Ion Cernătescu, dr. Rojniță, Dimitrie Dobrescu, Gioroc, comandantul fortului de la Issy și alte elemente înaintate, care au reprezentat acolo solidaritatea poporului romîn cu cauza comunarilor.

Privită în ansamblu, lucrarea este alcătuită din capitole bine încheiate, cu caracter monografic, precedate fiecare de cîte un citat caracterizator din clasiicii marxism-leninismului, ceea ce orientează de la început cititorul și-i facilitează înțelegerea materialului.

De asemenea, cartea este înzestrată cu o serie de ilustrații adecvate, relieftînd atmosfera politică din acea vreme, dintre care în mod deosebit se remarcă desenele celebrului H. Daumier.

De un deosebit folos sînt și anexele de la sfîrșitul cărții — (cronologie sumară a Comunei din Paris, un mic dicționar istoric, traducerea documentelor a căror facsimile sînt reproduse în prezenta lucrare și indicații bibliografice) care ușurează înțelegerea faptelor expuse de autor.

Cartea se bucură, de asemenea, de prefața semnată de conf. univ. D. Almaș.

În ansamblul ei, lucrarea are multe calități, ceea ce face ca de la sine să se impună cititorului — totuși, nu pot fi trecute cu vederea unele scăderi care se pot remedia la o viitoare ediție.

Deși în principiu materialul este bine organizat, considerăm că primul capitol (Drumul spre imperiu) i s-a acordat o extensiune prea mare, punîndu-se accentul prea mult pe ascensiunea lui Napoleon al III-lea.

Subcapitolul „Președinte” nu numai că este inutil, dar abundă în extrase mari din discursul lui Napoleon, care nefiind suficient comentate dau impresia unei tratări obiectiviste.

De altfel, lucrarea putea începe cu capitolul „De la răscoala țesătorilor lyonezi din 1831 la revoluția din 4 septembrie 1870”, în care autorul ar fi putut prezenta și subcapitolul „18 Brumar al lui Ludovic Bonaparte”.

Capitolele sînt axate mai mult pe elementul descriptiv și ar fi fost necesar la unele, să reiasă cu mai multa claritate concluziile autorului.

Participarea luptătorilor romîni pe baricadele Parisului revoluționar este doar amintită, deși autorul s-a preocupat în cercetările sale de această problemă, iar despre ecoul Comunei în presa din România nu pomenește nimic¹.

Cartea se termină cu evenimentele din mai 1871. Cred că ar fi fost necesar și foarte util ca autorul să trateze și perioada reprimunilor burgheze care au urmat după săptămîna sîngeroasă.

Una din lipsurile lucrării este și aceea că autorul a neglijat însemnata evenimentelor din 1871, pentru luptele ulterioare, purtate de proletariatul francez. Era necesar un capitol special în care autorul să sublinieze cu toată tăria faptul că Partidul Comunist Francez a preluat tradițiile de luptă revoluționară a poporului, conducînd cu fermitate lupta clasei muncitoare și a elementelor democratice, pentru a apăra Franța de uneltirile reacțiunii.

Comuna din Paris a marcat un moment de cotitură în evoluția ulterioară și în creșterea luptei politice a clasei muncitoare franceze, în lupta ei pentru o Franță liberă și democratică, pentru apărarea onoarei și demnității ei.

Cartea, în ansamblul ei, reprezintă o contribuție deosebită la cunoașterea științifică a evenimentelor legate de Comuna din Paris, fiind prima lucrare apărută în țara noastră, care tratează această problemă de pe pozițiile înaintate ale științei marxist-leniniste. Meritul autorului este acela că a reușit să dea publicului o lucrare bine documentată, într-o formă plăcută și accesibilă unor cercuri largi de cititori.

G. M.

¹ Acad. prof. P. Constantinescu Iași, *Comuna din Paris și ecoul ei în presa contemporană din România (1871-1880)*, apărut în revista *Studii*, nr. 4/1951.

E. A. JELUBOVSKAIA, *Крушение второй империи и возникновение третьей республики во Франции*. Ed. Acad. de Științe a U.R.S.S., M., 1956, 504 p.

Istoricii sovietici au manifestat și manifestă un deosebit interes pentru trecutul istoric al poporului francez. Acest interes se explică prin aceea că în Franța, începând din evul mediu până în ultimii zece ani ai secolului al XIX-lea, „luptele istorice dintre clase au fost duse de fiecare dată până la capăt”¹.

Muncitorii francezi au jucat un rol de frunte nu numai în istoria țării lor, dar și în istoria mișcării revoluționare internaționale. În revoluțiile burgheze din Franța anilor 1789, 1830, 1848, 1870 ei au fost forța hotărâtoare. Muncitorii francezi, primii în istoria omenirii, au realizat în parte sfărșimarea mașinii de stat burgheze, înlocuind-o cu o putere adevărat democratică, proletara — Comuna din Paris. De altfel, nu numai etapele revoluționare în care a fost atît de bogată istoria Franței veacului XVIII XIX, merită un studiu aprofundat ci și celelalte perioade ale dezvoltării istorice a acestei țări. Una din aceste etape este cuprinsă între anii 1848 și 1871. Aceștia au fost anii existenței celui de-al doilea imperiu, anii prăbușirii lui și ai nașterii celei de-a treia republici. De remarcat este faptul — subliniază autorul — că atît din partea istoricilor sovietici, cît și din partea istoricilor progresiști, acestei perioade nu i s-a acordat încă toată atenția cuvenită.

În 1936, istoricul englez R. Schnerb în lucrarea sa *Napoleon III and the second French empire*, arată că după editarea în șapte volume a *Istoriei celui de al doilea imperiu* a lui P. de La Gorce, timp de aproape 30 de ani și mai bine nu s-au întreprins nici un fel de cercetări mai serioase legate de această perioadă. Dar și în ultimii 20 de ani — constată autorul — situația nu s-a schimbat: lucrările republicanului burghez I. Delord și ale monarhistului clerical P. de la Gorce rămîn ca și mai înainte lucrările cele mai complete. Trebuie de adăugat că nici una din aceste lucrări nu răspund exigențelor impuse de cercetarea științifică.

T. Delord nu a fost capabil să dea o caracterizare științifică a vieții social-politice din perioada existenței celui de-al doilea imperiu. Mai mult decît atît, P. de la Gorce s-a străduit să reabiliteze regimul bonapartist, regim care a împins Franța în pragul falimentului economic și al decăderii naționale. Prezentînd fals istoria politică a Franței în anii celui de-

al doilea imperiu, de La Gorce ignorează cu desăvîrșire problemele social-economice.

Istoriografia reacționară, în timpul și după cel de-al doilea război mondial, manifestă un deosebit zel pentru imperiul bonapartist și pentru cel ce a fost Napoleon al III-lea. Falsificînd realitatea istorică, istoricii reacționari apără în lucrările lor interesele de clasă ale burgheziei imperialiste, înfățișînd pe Napoleon al III-lea ca „împărat democrat” și chiar „socialist”, care chipurile a rezolvat cu succes problemele sociale, în interesul tuturor claselor societății franceze contemporane lui. Ei se străduiesc sa impună poporului francez cît și celorlalte țări capitaliste „ideea” despre rolul salvator al „forței personale” care să stea deasupra claselor sociale.

În lumina acestor fapte, devine clară importanța rezolvării pe baza metodologiei marxist-leniniste a problemelor social-economice caracteristice Franței din perioada regimului bonapartist. De altfel, cheia pentru înțelegere cu adevărat științifică a evenimentelor legate de regimul bonapartist, cît și de istoria anilor următori ai celui de-al doilea imperiu, o dă lucrările lui Marx: *Lupta de clasă în Franța din 1848—1850, 18 Brumar al lui Ludovic Bonaparte și Războiul civil din Franța*.

În afara operelor clasice ale marxism-leninismului, autorul a folosit numeroase materiale de arhivă și publicații ale vremii. El și-a propus să trateze în lucrarea sa ultimii ani din istoria politică a celui de-al doilea imperiu și începutul existenței celei de-a treia republici. Cadrul cronologic al lucrării îl formează anii 1867—1870. Aceasta a fost perioada creșterii indiscutabile a crizei revoluționare care a culminat cu căderea celui de-al doilea imperiu și proclamarea republicii burgheze. În mod deosebit în anii crizei regimului bonapartist se dezvoltă adevărata sa esență, adîncile sale contradicții care au zguduit din temelii întregul sistem social-politic al celui de-al doilea imperiu.

„Orice criză — scrie Lenin — scoate la iveală esența fenomenelor sau a proceselor, dă la o parte tot ce e superficial, mărunț, de suprafață, dezvoltă temeiurile mai adînci ale celor ce se petrec”¹.

De aceea, nu în mod întimplător, apologetii celui de-al doilea imperiu au trecut sub tăcere esența regimului bonapartist, neacordînd mai ales nici o importanță ultimilor ani ai acestei perioade.

Perioada anilor 1867—1870, în Franța — după aprecierea autorului — se caracterizează printr-un avînt al mișcării muncitorești. Stu-

¹ Fr. Engels, Prefață la ediția a treia germană a cărții lui K. Marx, *18 Brumar al lui Ludovic Bonaparte*.

¹ V. I. Lenin, *Regret și Rușine, Opere*, vol. 17, p. 171. E.S.P.L.P, Buc., 1957.

direa acestei perioade dă posibilitatea să se înțeleagă atât rădăcinile istorice ale revoluției din 18 martie, cât și a măsurilor luate de Comuna din Paris.

Întrucât în istoriografia burgheză, inclusiv în istoriografia burghezo-liberală lupta maselor populare din Franța împotriva dușmanilor interni și externi este falsificată, autorul dă o deosebită atenție studierii istoriei, maselor muncitoare, în special a istoriei clasei muncitoare.

Astfel, își găsește explicație străduința autorului de a sublinia rolul însemnat pe care l-au jucat masele populare în anii care au precedat Comuna din Paris. Autorul analizează lupta de clasă a proletariatului în anii celui de-al doilea imperiu și după proclamarea republicii, în strânsă legătură cu lupta celorlalte forțe sociale, fie că au fost alături de proletariat, fie că au luptat împotriva lui.

În lucrare, este tratată, de asemenea, situația țărănimii muncitoare în anii celui de-al doilea imperiu, evidențiindu-se cu acest prilej cauzele care au provocat pauperizarea în masă a țărănimii franceze.

Jeluboskaia tratează de pe o poziție profund științifică evenimentele care au avut loc la Paris la începutul lui august 1870 după primirea știrilor în legătură cu succesele avute de armata franceză pe front.

Demn de remarcat este faptul că autorul reușește să pună în lumină dezbaterile și disensiunile din sânul deputaților din cadrul corpului legislativ, dar, mai ales, reproduce tabloul atitudinii maselor populare care au reacționat furtunos la trădarea guvernului și la manevrele deputaților de stînga. Jeluboskaia descrie, în mod amănunțit, împrejurările în care a avut loc, crearea gărzii naționale, explicînd în același timp poziția republicanilor burghezi față de această problemă.

În paginile lucrării, autorul demonstrează pe baza datelor furnizate de documente faptul că numai din inițiativa muncitorilor și nu a republicanilor burghezi, la 4 septembrie 1870 a fost proclamată republica. Muncitorii au fost aceia care au răsturnat imperiul în ciuda sprijinului acordat lui Napoleon al III-lea de către burghezia republicii. Muncitorii au fost aceia care au silit pe deputații de stînga, împotriva voinței lor, să proclame republica.

Republicanii burghezi, luînd puterea în republica cucerită de muncitori, au format guvernul de coaliție al „apărării naționale”.

Încă din primele zile de existență a celei de-a treia republici s-a putut constata caracterul antipopular și antinațional al politicii interne și externe promovată de guvernul național de apărare. Proclamarea republicii la 4 septembrie 1870 n-a însemnat nici pe de-

parte o eră nouă în istoria poporului francez, așa după cum afirmau istoricii burghezi republicani. Practica evenimentelor desfășurate ulterior a demonstrat cu totul altceva.

N. N.

RENÉ GROUSSET, *Figures de proue*. Paris, Librairie Plon, 1957, 339 p.

Defunctul academician francez René Grousset, deși orientalist ca specialitate, a încercat spre sfîrșitul activității sale în *Figures de proue* să abordeze și alte domenii ale istoriei. *Figures de proue* nu e însă o lucrare de erudiție, ci mai mult o culegere de esuri istorice în care sînt evocate cîteva din personalitățile mai importante perindate pe scena istoriei. Din punct de vedere cronologic, cartea lui Grousset cuprinde o foarte vastă perioadă, începînd cu secolul al V-lea în e.n. și sfîrșind cu ultimii ani ai secolului al XIX-lea. În cartea sa apar figurile lui Pericle, Alexandru cel Mare, Cezar, Carol cel Mare, I-rederic al II-lea, împăratul Germaniei și regele Siciliei, Carol Quintul, Ludovic al XIV-lea, Napoleon, Bismarck și Akbar unul din marii împărați ai imperiului mogol care a domnît între 1565-1605. La prezentarea unora din personalitățile amintite, Grousset a fost ajutat și de lucrările sale de specialitate. Ne referim la I-rederic al II-lea ¹ și la Akbar ².

Cît privește concepția în care Grousset înțelege să analizeze activitatea persoanelor alăturate enumerate mai sus, chiar din prima frază a prefeței, el lasă să se vada că e apropiat de punctul de vedere marxist asupra rolului personalității în istorie. Tot în aceeași prefață, Grousset mai observa că oricît de geniala s-ar dovedi o personalitate istorică, dacă acționează, „împotriva curentului” istoria îl recuză. Cel care mat să joace un rol în istorie, dacă nu mai răsună punde dezideratelor epocii în care trăiește, a june „știntuit de revolta faptelor pe o Sfînta Elenă oarecare, deportat de propriul său anahronism departe de lume și de evenimentele în curs de desfășurare”.

Ocupîndu-se de Pericle, cu toate elogiile aduse politicii sale interne, pe plan extern, Grousset îl face răspunzător de dezastrul Atenei în războiul peloponezic, ca unul ce n-a înțeles că pretențiile de hegemonie fără rezerve asupra lumii grecești nu erau conforme cu

¹ *Histoire des croisades et du royaume franc de Jérusalem*, vol. II, Paris, Librairie Plon, 1935.

² *Les civilisations de l'Orient*, tome II, L'Inde, Paris, 1930.

realitățile secolului al V-lea în e.n. Alexandru cel Mare, de asemenea, a ajuns la rezultate cu totul contrarii celor urmărite de el : în loc de elenizarea orientului a pus bazele orientalizării elenismului. Cezar e răspunzător că a orientat statul roman spre monarhia de tip oriental ce va fi definitiv consacrată trei secole mai târziu de Dioclețian. Carol cel Mare cu toată aparența strălucitoare a acțiunii sale de restabilire a unui organism politic de mult anacronic, n-a izbutit să ajungă la un rezultat durabil, deoarece n-a ținut seamă de „forțele profunde”, care „sub dictatura transformărilor economice”, duc societatea înainte. Grousset subliniază caracterul contradictoriu al domniei împăratului franc : pe de o parte era dominat de concepția imperială romană, iar pe de altă parte, fără să-și dea seama de urmări, pe care în nici un caz nu le-ar fi dorit, a favorizat evoluția legăturilor de vasalitate, ce vor submina și vor fărâmița statul. Înainte de a prezenta interesanta figură a lui Frederic al II-lea, regele Siciliei, Grousset se oprește un moment asupra lui Frederic Barbă-Roșie și încercărilor sale nereușite de a împiedica mișcarea de emancipare municipală a orașelor italiene. La Frederic al II-lea, în schimb, autorul subliniază spiritul cu totul modern în care acesta a condus politica sa orientală, izbutind să dobândească Ierusalimul fără vărsările de sânge ale cruciadelor precedente. Eșecul răsunător al lui Carol Quintul e pus pe seama faptului că acesta nu a fost în stare să înțeleagă și deci să domine problemele puse de complexul său imperiu nici în ansamblu și nici în particular. Figura lui Ludovic al XIV-lea a captivat oarecum pe Grousset, care a minimalizat urmările grave ale politicii de prestigiu și anexiuni dusă de cel care se intitula „Regele Soare”. Credem că Ludovic al XIV-lea s-a arătat moderat la sfârșitul domniei din cauza slăbiciunii și epuizării statului său și nu dintr-un înăscut simț al măsurii. Trecând la Napoleon, Grousset observă că încercarea de a institui un imperiu asemănător celui roman nu a putut avea succes deoarece nu reprezenta decât o întoarcere spre un trecut abolit de patrusprezece secole. Relativ la Bismarck, deși apreciază clar viziunea și abilitatea cu care cancelarul prusac a știut să răspundă aspirațiilor de unificare ale poporului german, Grousset atrage atenția că în același timp „Cancelarul de fier”, prin dezvoltarea la maximum a statului militarist a pus premisele politicii lui Wilhelm al II-lea și „demenței hitleriste” din secolul nostru. De asemenea, un alt element pozitiv în judecarea politicii bismarckiene e însușirea de către autor a tezei lui Marx că anexiunea Alsaciei și Lorenci de către Bismarck au făcut din

Franța și Germania doi dușmani de moarte, creșd un permanent pericol de război. În sfârșit, ocupându-se de Akbar, Grousset arăta că marele imperiu mogol creat de acesta nu s-a dovedit viabil decât pentru scurt timp, deoarece nu se întemeia pe realitățile istorice ale lumii indiene.

Grousset se lasă însă adesea cucerit de unele trăsături de caracter ale personalităților evocate și astfel tinde să supraevalueze rolul jucat de ele. O altă lacună e și tratarea prea sumară a condițiilor economice și sociale în care au acționat aceste personalități, precum și omisiunea rolului maselor care le-au determinat și influențat acțiunile. În general Grousset se ocupă mai mult de latura politică a evenimentelor și a activității oamenilor care, la un moment dat, au fost chemați să conducă aceste evenimente.

S. C.

G. FEHÉR, *Beiträge zum Problem des ungarisch-slawischen Zusammenlebens*. Acta Archaeologica, VIII (1958, p. 269—318).

Arheologia ungară a acordat în trecut o atenție unilaterală și exagerată culturii materiale a diferitelor populații nomade, a hunilor, avarilor și ungarilor străvechi, neglijând prezența slavilor în Cîmpia panonică și contribuția lor la formarea poporului ungar și a culturii lui materiale. Studiul valoros al lui Fehér constituie o încercare curajoasă și bine documentată de a lămurii unele din variatele aspecte ce rezultă din conviețuirea ungaro-slavă. Concluziile merită să fie semnalate și în acest loc, deoarece se discută materialele arheologice răspândite la fel și pe teritoriul intercarpatic al Republicii Populare Române și se tratează probleme care interesează în mod direct și istoria Transilvaniei.

O problemă centrală o constituie abandonarea modului de viață nomad-păstoresc al ungarilor și adoptarea unui trai mai pronunțat agricol. Această transformare nu se datorește unor factori externi, înfrîngerilor suferite în sec. al X-lea în timpul expedițiilor de pradă, ci a fost pregătită încă în timpul conviețuirii ungarilor cu hazarii care dispuneau de unele agricole chiar mai evoluat în unele privințe decât cele slave. Sub influența slavilor, în noua lor patrie, ungarii au trecut la practicarea mai intensivă a agriculturii cu plugul și la creșterea vitelor completată cu furajarea și ținerea lor în grajduri. Termenii agricoli din limba maghiară și cei privitori la creșterea vitelor arată două straturi de cuvinte de împrumut din

turco-bulgară și de origine slavă, oglindind fiecare o anumită fază de dezvoltare în cele două domenii.

Trecând la analiza materialelor arheologice, din întinderea cimitirelor slave și ungare și din numărul mormintelor rezultă că slavii trăiau în așezări mai mari, iar ungurii în grupe mai mici, deosebire care se explică prin modul diferit al vieții lor economice.

Dintre obiectele întâlnite în inventarele funerare, inele de buclă terminate la un capăt în formă de S și brățările cu capete de animale sînt considerate ca elemente caracteristice ale mormintelor slave. Pe baza lor se poate determina caracterul slav al mormintelor, spre deosebire de cele ungare care conțin piese de harnașament, aplici și pandantive de o factură specific răsăriteană. Ținînd seamă de aceste criterii, autorul menționează că „de ex. în Transilvania sînt cunoscute alături de cimitire pur maghiare (Cluj, Gîmbaș, Lopadea) și necropole slave (de ex. cele de la Moldovenești, Hunedoara etc.)”. Această atribuire reprezintă un progres față de unele păreri mai vechi după care și grupul cimitirelor slave amintite a fost considerat ca ungar. În secolul XI însă procesul de asimilare a slavilor, în Transilvania, era în plină desfășurare. De aceea aceste cimitire, la care se mai poate adăuga între altele și cel de la Alba Iulia, aparțineau populației slavo-romîne locuind în jurul unor centre din care se vor dezvolta apoi reședințele organizației administrative a comitatelor.

Analizînd cimitirele din Ungaria autorul deosebește patru etape, care oglindesc fazele în care a evoluat conviețuirea slavilor cu ungurii. În prima fază cele două elemente etnice se înmormîntează în cimitire separate. În cea de-a doua etapă se menține separarea cimitirelor, dar în amîndouă grupele apar morminte izolate care aparțin celui alt element etnic. Această perioadă durează de la sfîrșitul secolului al X-lea pînă la mijlocul secolului al XI-lea. A treia etapă se caracterizează prin cimitire unice în care ungurii și slavii sînt înmormîntați în porțiuni de teren deosebite, separate între ele printr-o zonă lipsită de morminte. În această situație ungurii și slavii locuiau chiar împreună în aceeași așezare, dar în grupe separate. În faza a patra ungurii și slavii sînt înmormîntați amestecați în aceleași cimitire. Începînd cu secolul al XII-lea puterea bisericii a crescut în așa măsură încît putea să oblige populația să folosească cimitirele situate în jurul bisericilor. Această observație interesantă este valabilă și pentru Transilvania, unde cele mai vechi cimitire din jurul bisericilor nu apar decît începînd cu secolul al XII-lea (Alba Iulia, Chidea, Cluj, Moldovenești, Morești).

Autorul accentuează importanța contribuției pe care ar putea s-o aducă antropologia la verificarea și fundamentarea concluziilor deduse din materialele arheologice, dar arată totodată că s-a neglijat în trecut să se acorde materialelor antropologice atenția necesară corespunzătoare celor arheologice.

Studiul regretatului G. Fehér tratează unele probleme importante pentru formarea poporului ungar. Soluțiile propuse au uneori un caracter prea tranșant și schematic dar merită să se țină de ele, deoarece nu sînt lipsite de importanță nici pentru raporturile populației băștinașe, slavo-romîne din Transilvania cu ungurii.

K. H.

Из истории русско-болгарских отношений (Culegere de articole), Moscova, 1958, 291 p.

Volumul cuprinde trei articole care se referă la istoria relațiilor ruso-bulgare din secolul XIX XX.

Primul articol aparține lui A. K. Martincenco și se intitulează „Poziția Rusiei în legătură cu proclamarea independenței Bulgariei din 1908”. Autorul, folosind un bogat material de arhivă, insistă asupra relațiilor de politică externă din 1908 1909 și arată concret cum guvernul rus a sprijinit Bulgaria în problema independenței și a căutat să rezolve în favoarea ei și pe cale pașnică litigiul bulgaro-turc.

În iulie 1908, izbucnind revoluția junilor turci, sultanul Abdul-Hamid a fost nevoit să reintroducă constituția din 1876. Atenția întregii Europe se concentrase asupra Turciei, mai ales datorită faptului că Austro-Ungaria profitînd de această împrejurare căuta să-și alipească definitiv Bosnia și Herțegovina, Rusia să-și treacă navele militare prin strîmtori, iar Bulgaria să se declare independentă. Turcia pretindea pentru recunoașterea independenței Bulgariei 650 milioane de franci, incluzînd în această sumă și ramășițele tributului datorat de Rumelia orientală începînd de la 1879.

Deși guvernul rus socotea ilegale pretențiile Turciei, totuși în scopul de a preîntîmpina un conflict armat în Balcani, s-a oferit să scadă această sumă din datoria de război pe care Turcia trebuia s-o achite pe baza acordului ruso-turc din 1879, urmînd ca ulterior Bulgaria s-o plătească treptat Rusiei. Aceasta pierdea în tranzacția amintită suma „de 43 000 000 franci care era jertfa recunoașterii Bulgariei ca stat independent” (p. 104 105). Dacă guvernul țarist, arată autorul, a făcut aceste sacrificii cu scopul de a slăbi influența

Turcii şi a Austro-Ungariei în Balcani, poporul rus a simpatizat în mod sincer cu lupta de eliberare a poporului bulgar, cu care luptase cot la cot în trecut, pentru înlăturarea dominaţiei otomane din Peninsula Balcanică.

Articolul lui D. T. Pescianli este intitulat „Relaţiile culturale ruso-bulgare în deceniul patru şi cinci al secolului XIX”. Autorul arată în introducerea articolului situaţia grea pe care o avea poporul bulgar la începutul sec. al XIX-lea sub dominaţia otomană, insistând asupra faptului că clerul grec încerca să distrugă cultura bulgară. Rusia a contribuit pentru deschiderea de şcoli în Bulgaria cu fonduri, a înlesnit pregătirea cadrelor în domeniul pedagogiei, literaturii, ştiinţelor umaniste etc. A donat cărţi, transmise în special prin ţările române (p. 181). „Cînd în Bulgaria au apărut şcoli arată autorul — aproape toate manualele au fost traduse în limba bulgară din limba rusă” (p. 188). Datorită întăririi relaţiilor culturale ruso-bulgare în deceniul cinci al sec. al XIX-lea, majoritatea bulgarilor care îşi făceau studiile în Grecia, au plecat în Rusia. Acest lucru reiese dintr-o scrisoare a lui Ivan Seleminski trimisă din Atena în 1844: „La Atena aproape n-au mai rămas bulgari care să urmeze şcolile greceşti. Vasile Popov a plecat în Rusia. Alţii doi din Samocovo pleacă la Odesa. Toţi din Odesa pleacă la Moscova” (p. 192).

Ultimul material din volum aparţine lui V. T. Konobeev şi este intitulat „Relaţiile ruso-bulgare (1806—1812)”. Autorul se referă în special la participarea voluntarilor bulgari în cadrul armatei ruse la războiul împotriva turcilor din 1806—1812. Autorul arată că şi Kazacov are un studiu cu aceeaşi temă (publicat în *Voprosi Istoriei*, nr. 6 955), dar necercetînd întregul material de arhivă, n-a descris acţiunile bulgarilor şi ruşilor pe teritoriul ţărilor române şi a Serbiei.

Materialul lui Konobeev este important şi pentru istoria patriei noastre, deoarece dă informaţii preţioase şi despre voluntarii români pe baza materialului existent în arhivele ruseşti. Încă în noiembrie 1806, arată Konobeev, au început să apară în mod spontan detaşamente formate de bulgari şi moldoveni cunoscute sub denumirea de „comanda arnăuţilor” (p. 218—219). Asemenea detaşamente de voluntari în care erau bulgari, români, şi alte naţionalităţi, au acţionat în cadrul armatei ruse în raioanele Călăraşi, Brăila, Galaţi, Giurgiu, Negoieşti etc. Konobeev se referă în mai multe locuri la Tudor Vladimirescu şi la detaşamentul format din valahi, bulgari şi sârbi de sub conducerea lui Nicolae Vucici care a dus lupte puternice pe străzile Bucureştilor, cu trupele turceşti (p. 220) pînă la

venirea avangărzii ruseşti, în decembrie 1806. În februarie 1807 s-au format două regimente de cavalerie şi două de infanterie din voluntari (p. 222), apoi s-a format regimentul de husari „cernoserbschii” format din valahi şi bulgari organizat de Miloradovici care a acţionat în raionul Bucureşti. O parte din valahii şi bulgarii care au participat la răscoala din Bucureşti (1806) împotriva turcilor, arată Konobeev, au format aşă-numita „comanda croată” din 320 oameni care au acţionat în Oltenia împreună cu pandurii lui Tudor Vladimirescu (p. 235). O parte din voluntarii participanţi la războiul ruso-turc din 1806—1812 au intrat în regimentul de ulani din Volinia, participînd la războiul împotriva lui Napoleon şi distingîndu-se la bătăliile de la Berezina şi Leipzig.

Materialele publicate în volum aduc informaţii noi preţioase, cu privire la relaţiile ruso-bulgare şi prezintă un mare interes şi pentru istoricii români.

N. C.

V. M. LAVROVSKI şi M. A. BARG. *Английская буржуазная революция. Некоторые проблемы английской буржуазной революции 40-х годов XVII века*, Moscova, 1958, 365 p.

Apariţia în 1954 a unei importante lucrări în două volume consacrată „Istoriei revoluţiei engleze” (în limba rusă), nu a epuizat problemele pe care le ridică acest important eveniment din istoria poporului englez. Aşa se explică apariţia în 1958 a lucrării de faţă. Autorii şi-au axat monografia în jurul citorva probleme de bază şi anume: istoriografia revoluţiei burgheze engleze în decursul vremurilor, rolul maselor populare în revoluţia engleză, lupta ideologică în Anglia în sec. XVII etc.

În Introducere sînt prezentate tezele fundamentale marxist-leniniste despre revoluţia burgheză din Anglia din secolul XVII (p. 7—19). Apoi, se trece la primul capitol pentru a se studia istoriografia revoluţiei burgheze din Anglia din sec. XVII (p. 20—56). Înarmaţi cu un puternic spirit de analiză, V. M. Lavrovski şi M. A. Barg cercetează liniile fundamentale ale dezvoltării istoriografiei burgheze a revoluţiei din deceniul cinci al secolului XVII pînă la 1848 (p. 20—30) oprindu-se mai mult

asupra lucrărilor istoricilor: J. Harrington, Clarendon Hx de Edward, John Locke, David Hume, W. Godwin, H. Hallam, E. P. I. Guizot și Th. B. Macaulay.

După revoluția din 1848, autorii constată că se produce o puternică criză în istoriografia burgheză cu privire la revoluția din Anglia, datorită pe de o parte, dezorientării ideologice a istoricilor burghezi, și pe de altă afirmării ideilor lui Marx și Engels în această problemă (p. 31—35). Relativ la perioada celei de-a doua jumătăți a sec. XIX și începutul sec. XX, autorii analizează lucrările istoricilor burghezi L. Ranke, S. R. Gardiner și C. H. Firth, precum și a istoricilor ruși N. Kovalovski și A. N. Savin (p. 35—41). Încheind acest capitol, V. M. Lavrovski și M. A. Barg constată că în secolul XX s-a adâncit criza istoriografiei burgheze referitoare la revoluția burgheză din Anglia și că singurele lucrări valabile care fac o justă apreciere asupra acestui important eveniment din istoria Angliei, sînt lucrările istoricilor sovietici E. A. Kosminski și V. M. Lavrovski, precum și ale istoricilor englezi marxiști C. Hill, A. James, A. Morton (p. 35—56).

Condițiile istorice interne sînt studiate în cap. II, unde autorii se opresc în primul rînd asupra particularităților dezvoltării socio-economice a Angliei în prima jumătate a secolului XVII (p. 57—99) și anume: industria engleză (p. 61—70), comerțul englez (p. 70—75), satul englez (p. 75—95), precum și natura socială a noii nobilimi (p. 95—99) care era o clasă avansată în acea vreme.

O interesantă analiză istorică se face în capitolul III păturilor de jos ale poporului și coacerii crizei revoluționare în anii 40 ai secolului XVII (p. 102—132). Prezentarea acestei probleme în mod critic este foarte importantă, avînd în vedere că masele populare din Anglia au constituit forța principală și cea mai puternică cu ajutorul căreia noua nobilime și burghezia au răsturnat absolutismul. În acest scop, autorii s-au folosit în largă măsură de observațiile lui Marx și Engels referitoare la situația muncitorilor salariați din Anglia, în prima jumătate a secolului XVII, precum și de datele statistice procurate de H. Hamilton (p. 102—120). Tot astfel este studiată problema pauperizării maselor populare în vremea primilor stuarzi și esența sistemului ajutorării săracilor (p. 120—133). În concluzie, autorii constată o creștere a nemulțumirilor maselor populare din Anglia și ura împotriva absolutismului, fapt care a favorizat apariția primelor premise ale revoluției (p. 133—143).

Despre puritanismul englez se pot afla date interesante în cap. IV, unde se face o

analiză critică a acestui curent religios care a constituit haina religioasă sub care s-a desfășurat revoluția burgheză din Anglia. Aici, sînt combătute ideile reacționare ale istoricilor I. B. Kraus și M. M. Knapen, referitoare la rolul pe care l-a avut puritanismul în revoluție. Pe de altă parte, sînt analizate revendicările maselor populare din preajma revoluției, care au contribuit la realizarea unora din reformele populare din timpul revoluției (p. 156—175).

Capitolul V prezintă tot situația dinaintea de revoluție, dar în legătură cu armata. Problema principală ridicată de autori este problema crizei absolutismului englez sub primii stuarzi, numit de K. Marx „Prologul revoluției engleze”, de a cărei rezolvare depinde înțelegerea unuia din cauzele fundamentale ale revoluției (p. 177—182). În acest sens sînt prezentate conflictul între coroana și parlament în vremea lui Iacob I Stuart (p. 182—191), criza politică din deceniul al III-lea al secolului XVII (p. 191—198) și perioada cîrmuirii lui Carol I Stuart fără parlament, și începutul revoluției engleze (p. 198—206).

O ampla expunere a luptei de clasă în perioada războiului civil din anii 1642—1646 se face în capitolul VI. În acest scop se analizează programul noii nobilimi și a burgheziei în primii ani ai revoluției (p. 208—220), poziția presbiterienilor și a independenților (p. 221—235) și a armatei care a pornit, apoi a trecut în rîndurile independenților centriști (p. 236—237) după bătălia de la Nesby (1645). Mișcarea țărănească este urmărită de la începutul războiului civil atît în ceea ce privește revendicările și colaborarea ei cu armata parlamentului (p. 236—242), cît și după primele acte legislative agrare ale parlamentului (p. 242—251).

Capitolul VII se ocupă cu lupta maselor populare pentru conținutul burghezo-democrat al revoluției în anii 1647—1648. Autorii au urmărit aici să stabilească momentul și cauzele fundamentale care au dus la trădarea idealurilor revoluției de către noua nobilime și burghezie, cînd inițiativa revoluției a fost trecută „la spate” (p. 255—265), cînd s-a renunțat la continuarea alcatuirii reformelor în favoarea maselor. În acest moment al revoluției, observa autorii, un rol de seama l-au avut hotărîrile Sfaturii armatei și activitatea ei în 1647 (p. 265—299). Urmeară apoi expunerea celui de al doilea război civil din mai-august 1648 (p. 299—303) și studiul activității levellerilor și independenților în aceeași perioadă (p. 304—313).

Ultimul capitol (VIII) este consacrat Republicii (Commonwealth) din 1649 și cauzelor căderii ei. Cercetările autorilor se concentrează asupra celor două probleme de baza.

Prima este mișcarea diggerilor din 1649, care reprezintă punctul culminant al revoluției cînd s-a încercat să se lichideze ultimele rămășițe feudale în agricultură (p. 325-339). A doua, este poziția republicii engleze față de problema națională. În acest sens se știe că burghezia engleză victorioasă „a rezolvat” problema națională dezlănțuind un război pustiitor în Irlanda (p. 339-348) și un altul în Scoția (p. 348-352). În concluzie, autorii subliniază

că revoluția burgheză din Anglia a fost cea mai însemnată schimbare socială din istoria Angliei și că rezultatele ei au influențat puternic dezvoltarea Angliei în secolele următoare. Lucrarea posedă la sfîrșitul fiecărui capitol o listă a izvoarelor și a literaturii de bază folosite în expunere (p. 99, 176, 206, 251, 313, 353).

C. Ș.

BIZANTINOLOGIE

ZORAS GHEORGHE, Χρονικὸν περὶ τῶν τούρκων σουλτάνων (κατὰ τὸν Βαρβερινὸν Ἑλληνικὸν κώδικα 114). [Cronică despre sultanii turci (după Codex Barberinus grec 111)]. Atena, 1958, 385 p. 7 planșe.

Manuscrisul grecesc 111 din Biblioteca Barberina din Vatican cuprinde o istorie a sultanilor de la început pînă în primele decade ale secolului al XVI-lea. Despre acest manuscris, care este o copie din sec. al XVI-lea s-au ocupat cîțiva istorici ca Spiridon Lambros, Gy. Moravcsik, Gh. Zoras, Șerif Baştav, Fr. Vicchio, arătînd importanța lui și relevînd anumite părți din cronică, precum și izvoarele utilizate de autor.

Gheorghe Zoras, profesor la Universitatea din Atena și din Roma, publică pentru prima dată în întregime, într-o ediție critică această interesantă cronică. Munca prof. Zoras n-a fost ușoară, atît la descifrarea textului, cît și la stabilirea izvoarelor utilizate, paragraf cu paragraf. Textul cronicii este scris în greaca populară, fără punctuație, cu unele accente, cu cuvintele unite uneori și cu greșeli de ortografie. Începutul și sfîrșitul manuscrisului lipsesc, de aceea nu se știe care a fost titlul exact al originalului și de la ce an începea istorisirea evenimentelor. Manuscrisul începe cu domnia sultanului Murat (1413-1421), fiul al doilea al lui Orhan, și se termină cu sultanul Selim (1512-1520).

Volumul publicat de Zoras cuprinde trei părți: I. Textul cronicii (p. 17-141). II. Comentarii la textul cronicii (p. 147-298). III. Știri despre autor și opera sa (p. 307-319). La sfîrșit se află un tabel al paragrafelor comune de la cronică și prototipurile sale, un indice de persoane și de locuri, precum și un glosar.

Din știrile date de Zoras vedem că numele autorului cronicii nu este cunoscut și nici locul unde a fost scrisă opera. Este evident că autorul n-a fost un intelectual, precum

rezultă din limba populară utilizată, și nici nu făcea parte din clasa dominantă, deoarece critică cu multă vehemență poziția celor bogăți față de împărăție, cînd aceasta a trecut prin momente grele. Cronicarul condamnă, ori de cîte ori găsește prilej, politica vicleană a sultanilor și a demnitarilor turci.

Autorul cronicii a utilizat mai ales pe Laonicos Halcocodil, precum și pe alți cîțiva autori. Cronicarul ne dă însă și un material original, care completează pe înaintașii săi, mai ales după 1463, epocă pe care se vede a cunoscut-o direct, sau a reușit să culeagă știri de la contemporanii săi.

Istoricii care s-au ocupat de această cronică, au căutat să releve mai ales paragrafele referitoare la istoria patriei lor. Cronică cuprinde și material referitor la istoria țărilor romine, care, după cît știm, n-a fost pînă astăzi utilizat. De exemplu, cronicarul vorbind de domnia lui Baiazid Ildırım, amintește de luptele acestuia cu Mircea (Μύρσα) cel Bătrîn (p. 34), precum și de ajutorul dat de domnitorul român lui Musa în lupta cu frațele său, sultanul Musulman (p. 43-44).

La istorisirea domniei sultanului Mahomed II (1451-1481), care cuprinde o mare parte a cronicii, cronicarul vorbește pe larg de luptele domnitorului Țării Romînești Vlad Țepeș cu turcii (p. 109-112), despre care însă spune din greșală că a fost domn al Moldovei, precum și de luptele date de Ștefan cel Mare (numit în Cronică Στέφανος Πακίνος) împotriva turcilor și de victoriile obținute de domnitorul moldovean (p. 119).

Cronicarul amintește și de un domn „al Valahiei și al Moldovei” Marcos Fontis (?!) care a cucerit cetățile Chilia și Cetatea Albă (p. 127).

Încheind scurta noastră prezentare nu avem dect cuvinte de laudă pentru profesorul de literatură bizantină și neogreacă de la Universitatea din Atena, care a reușit, după o muncă îndelungată, să dea o ediție critică a cronicii sultanilor. Manuscrisul grecesc 111

din Biblioteca Barberina interesează nu numai pe greci, ci și pe români, unguri, sârbi și bulgari care au fost nevoiți în acea epocă să ducă lupte grele împotriva invadatorilor turci.

Ediția prof. Zoras, cu bogatele comentarii și comparații făcute cu celelalte texte, va fi de folos și istoricilor medievști români, care vor avea astfel posibilitatea s-o pună la contribuție.

N.C.

J. de MALAFOSSE, *Le droit agraire au Bas-Empire et dans l'Empire d'Orient*. Rivista di Diritto Agrario, 1955, 1, p. 35—73.

Autorul, care a adus o contribuție importantă la stabilirea textului original al Codului rural bizantin (*Les lois agraires à l'époque byzantine*. Recueil de l'Académie de Legislation. Toulouse XIX, p. 1—75), prezintă în studiul de față o expunere sumară a legislației agrare bizantine. Concluziile sale sînt că legislația agrară tîrzie și cea bizantină a urmărit scopuri imediate; încasarea regulată a impozitelor și asigurarea unei recrutări permanente de trupe. În realitate aceste constatări pot fi în parte valabile numai pînă în sec. XI, adică atîta timp cît ele coincideau cu interesele clasei dominante, — ulterior se observă un fenomen contrar. Acesta constă în cedarea veniturilor din impozite clasei feudale pe calea pronoiei și folosirea unei armate de mercenari în locul recrutării din rîndurile populației țărănești. Statul bizantin, cum era și normal, a dus o politică consecventă de clasă, variînd doar sistemele pentru atingerea scopului. În prima perioadă a ajutat la crearea marilor domenii prin epibolă, nu pentru a asigura plata impozitului, așa cum afirmă autorul (p. 42), ci fiindcă așa dictau interesele de clasă ale marilor proprietari de pămînt.

Autorul constată pe bună dreptate, că în codul rural se reflectă situația unei epoci de relativă securitate și de abundență a mîinii de lucru în mediul rural și explică aceasta prin colonizarea slavă în Peninsula Balcanică. În schimb contestă influența dreptului cutumiar slav asupra codului rural (Acest punct de vedere a fost reluat de P. Lemerle în „Esquisse pour une histoire agraire de Byzance”. *Revue historique* 1958, 1, p. 63).

Lipsa unei preocupări de legiferare în domeniul agrar a primilor macedoneni este explicată de autor prin adaptarea codului rural în sec. XI la noile condițiuni social-economice. Recunoaște că măsurile luate de Roman Lekapen și succesorii săi nu au dat

nici un rezultat, fiindcă nu au fost urmate de acordări de împrumuturi și de distribuire de pămînturi, — autorul omite însă să examineze rolul activ al clasei feudale în acapararea pămînturilor micilor proprietari.

În sfîrșit, este de reținut constatarea autorului că versiunile codului rural din sec. XII cînd proprietatea pronoiară este în plină dezvoltare cuprind și edictul din anul 512 care împiedica gîzduirea colonilor, ceea ce ar învedera legarea de pămînt a maselor țărănești în acea perioadă.

E. F.

Ἰάκωβος Τριβόλης. Ποιήματα [Iacob Trivolis, Poeme], *Herausgegeben, übersetzt und erkl rt von Johannes Irmscher*, Berlin, 1956, 121 p.

Academia de Științe din Berlin are o remarcabilă tradiție în domeniul editării izvoarelor istorice și literare bizantine. Valoroasa colecție *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, începută de Niebuhr în anul 1828, a fost continuată și dusă la bun sfîrșit. O altă prețioasă colecție a fost cea intitulată *Texte și cercetări privitoare la istoria vechii literaturi creștine*. În 1956, Institutul de arheologie greco-romană al Academiei de Științe din Berlin a întreprins publicarea unor cercetări și texte privitoare la literatura și istoria bizantină, în colecția intitulată *Berliner Byzantinische Arbeiten*.

Primul volum apărut în această nouă colecție este intitulat *Iacob Trivolis. Poeme*. Lucrarea reprezintă în același timp o ediție științifică a poemelor lui Trivolis și o cercetare savantă, mai cu seamă filologică, a acestor poeme. Autorul, Johannes Irmscher, a prezentat acest studiu în vara anului 1951 ca lucrare de docență la Facultatea de Filosofie a Universității Humboldt din Berlin. Lucrarea cuprinde: o bibliografie critică a edițiilor anterioare ale operelor lui Trivolis (p. 1—10), date despre viața și activitatea lui Trivolis (p. 11—25), explicații privitoare la tehnica ediției (p. 26—32), textul grecesc al poemelor lui Trivolis însoțit de traducerea în limba germană și de comentarii (p. 33—95), observații asupra metricii versurilor și gramații poemelor (p. 97—112) și glosarul cuvintelor cu semnificații particulare (p. 113—121).

Iacob Trivolis s-a născut pe la sfîrșitul secolului al XV-lea în insula Corfu dintr-o familie nobilă cu vechi tradiții bizantine. El a ocupat mai întîi demnități în patria sa. În 1540 el se afla la Veneția, pe care a soco-

tit-o ca pe a doua patrie a sa. Acolo și-a însușit bine limba și a cunoscut îndeaproape literatura italiană. Trivolis este autorul a două opere în versuri, care s-au bucurat de o mare răspândire în lumea greacă și care constituie monumente ale literaturii grecești din epoca în care vorbirea populară începuse să-și facă loc alături de limba cultă folosită de bizantini.

Prima operă a lui Trivolis se intitulază „Ιστορία τοῦ Ταγιαπιέρα” [Istoria lui Tagiapiera]. Este o operă poetică panegirică, bazată pe un fapt istoric. În noaptea de 25 spre 26 ianuarie 1520, comandantul flotei venețiene Giovanni Antonio Tagiapiera a atacat la Durazzo galerele corsarului musulman Moro. În redarea poetică a acestui fapt, Trivolis, a ținut seama de povestirile venețienilor care au participat la această bătălie navală. Poetul exprimă admirația sa pentru italicii care luptau împotriva pirateriei turcilor. Sub influența acestui poem, poezia neogreacă a folosit apoi și alte asemenea teme istorice.

Textul acestei opere a fost redactat în limba neogreacă timpurie și a circulat sub forma cărților populare pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. Irmischer analizează vechile ediții venețiene din 1521, 1523, 1528, 1544, 1626, 1643 și 1742, ediția ateniană din 1869 și edițiile parisiene din 1872 și 1875. Pentru ediția sa, Irmischer a folosit textul edițiilor din 1626, 1643 și 1782.

Cea de-a doua operă a lui Trivolis este intitulată „Ιστορία τοῦ πρὸ τῆς Σκότζιας μετὴν ρήγισσα τῆς Ἑγγλτρρας.” [= Istoria regelui Scoției și a reginei Angliei]. Poetul

se inspiră dintr-o nuvelă din Decameronul lui Boccaccio. Și acest subiect se referă la un fapt istoric. Îngrădirile sociale privitoare la condiția și libertate a femeii din evul mediu sînt puternic stigmatizate în această operă.

Textul grecesc al acestei opere a fost editat de multe ori. Irmischer analizează următoarele vechi tipăriri: ediția anonimă din 1523, edițiile venețiene din 1528, 1543, 1577, 1624, 1628, 1643, 1683, 1772, 1774, 1779, 1782, 1795, 1806 și 1813, precum și ediția parisană din 1871. Pentru întocmirea ediției sale, Irmischer a folosit edițiile din 1577, 1624, 1643, 1683, 1774, 1795 și 1806.

Cu privire la tehnica editării textului grecesc al acestor opere, editorul arată că a urmărit să întocmească o ediție științifică potrivit actualelor exigențe filologice. Au fost notate variantele și semnălate erorile și particularitățile ortografice.

Operele lui Trivolis au o deosebită valoare prin limba lor, care reprezintă împletirea elementelor populare cu elementele limbii folosite de bizantinii cultivați. Aceste opere sînt documente ale luptei, nelincheiate nici pînă în prezent, dintre limba populară și limba cultă a poporului grec; ele oglindesc totodată năzuințele spre libertate ale poporului grec aflat sub dominația otomană.

Meritul lui Irmischer constă în erudițiile sale cercetări privitoare la textul grecesc al operelor lui Trivolis și în lărgirea timpului de informații istorico-literare referitoare la activitatea acestui scriitor din perioada post-bizantină.

Gh. Cr.

BIBLIOTECONOMIE, MUZEOGRAFIE, ARHIVISTICĂ

A második világháború története. Válogatott művek bibliográfiája (Istoria a celui de-al doilea război mondial. O bibliografie a operelor mai de seamă), întocmită de Kővec Erzsébet, Budapesta, Fővárosi Szabó Ervin könyvtár, 1955.

Este o sumară bibliografie a scrierilor publicate în limba maghiară cu privire la ecd de al doilea război mondial, întregită cu o bună cronologie a războiului.

Bibliografia propriu-zisă, întocmită pentru o categorie mai largă de cititori, este împărțită în două. În partea întâi sînt prezentate lucrările cu caracter general: acorduri internaționale, declarații ale șefilor de state, teoria și istoricul războiului etc. În partea a doua, materialul este repartizat pe țări, grupe în trei capitole: Puterile Aliate, Pute-

riile Axei, Celelalte state beligerante și neutre. În interiorul capitolelor diferite state sînt așezate în ordine alfabetică, orientarea lectorului fiind astfel mult ușurată.

Pe lângă opere de teorie și istorie politică, autoarea a mai introdus în bibliografie și literatură beletristică, romane și povestiri, care tratează momente caracteristice din timpul războiului.

În general, lucrările, fie istorice sau literare, sînt însoțite de adnotațiuni mai scurte sau mai lungi, în raport cu importanța lor, sau după pliciatca problemelor tratate.

O valoare deosebită a lucrării de față *Cronologia* de la sfîrșit, care cuprinde un spațiu aproape tot atît de întins cît și bibliografia. Este cea de-ntîi cronologie completă a celui de-al doilea război mondial, în limba maghiară. Autoarea i-a dat o largă dezvoltare, folo-

sindu-se la întocmirea ei, de cronologiile mai importante în limbile : rusă, engleză, franceză, germană, încît să poată fi utilizată cu folos și de specialiști.

Un indice pe țări al cronologiei și un indice de autori care figurează în lucrare, dau chiar și cititorilor mai puțin inițiați, posibilitatea unei rapide orientări în materie.

I. T.

Documente istorice. Mănăstirile Sf. Ioan-Focșani, Jgheabu, Jitia și Roaba, Măgureanu-București, Manu, Mărcuța și Margineni, București, 1958, 247 p. Direcția generală a Arhivelor statului. Indice cronologic nr. 15.

Lucrarea cuprinde o prezentare cronologică a actelor diplomatice ale mănăstirilor Sf. Ioan din Focșani, Jgheabu (Vilcea), Jitia sau Jitianu și Roaba sau Zdrelea (Dolj), Măgureanu, din București, Mărcuța sau Mănăstirea de la Colentina (Ilfov), Margineni sau Mănăstirea de la Cricov (Prahova) precum și acte ale altor mănăstiri, schituri și biserici cu care acestea au avut relații de lungă durată.

În fondul m-rii Sf. Ioan-Focșani sînt acte relative la mori, moșii, vii și țigani ai mănăstirii; relațiile bisericești romno-ruse (1644); vama de la Focșani (1664), scutelnici și poslujnici (1664), minele de sare de la Ocnele din Moldova (1686); meșteșugarii din Focșani (abageri, blănari, măcelari, brutari, bărbieri etc.) (1706-1791) topografia orașului Focșani (sec. XVIII).

În fondul m-rii Jitia sînt acte despre înființarea de slobozii cu sîrbi (1640); mori (1642—1644) ocnele de sare de la Telega și Ocnele Mari (1655—1800), fuga rumînilor de pe moșii (1613), meșteșugarii din Craiova și din sate (1795—1837), obligațiile fiscale ale călășilor (1849), linia telegrafică Craiova-Călafat (1860), agenția de vapoare austriace pe Dunăre (1782—1873) etc.

În fondul schitului Măgureanu — București sînt acte referitoare la dezvoltarea comerțului pe ulițele din București (1777), construcția de locuințe (1780) etc.

În fondul schitului Mamul sînt acte despre Ocna de sare din Ocnele Mari (1716), holera din 1829, zurbalucii din 1836.

În fondul m-rii Mărcuța aflăm date despre morile de pe Colentina, eliberări de rumni, administrația orașului București (sec. XVII), manufactura de basmale de lîngă București, pive, prăvălii în București, meșteșugari (dogari, potcovari, cizmari, argintari, simigii)

În București, despre spitalul oslasesc (sec. XIX).

În fondul m-rii Margineni sînt acte despre vama de la Telega și Cîmpina, ocna de sare de la Telega și ocna de piatră de la Pietran (sec. XVII—XVIII) pive și mori, exploatarea păcurii (1835—1856).

Lucrarea se încheie cu indice toponimic. Ca instrument de lucru indicele cronologic este foarte util cercetătorilor prin varietatea problemelor ridicate.

C. Ș.

Straty archiwów i bibliotek warszawskich w zakrestie jekopisimiennych źródel historycznych (Pierderile suferite de arhivele și bibliotecile din Varșovia în domeniul izvoarelor istorice manuscrise). Tom. I. *Archiwum Główne Akt Dawnych*. Varșovia, 1957, Wydawnictwo Naukowe, 395 p.

Publicația, care este editată de Direcția Generală a Arhivelor Statului, și care va cuprinde, pe lîngă volumul de mai sus, încă două și anume tomul II (arhivele de după dezmembrarea Poloniei și arhivele cele mai noi) și tomul III (bibliotecile), are de cop sa concretizeze și sa arate pagubele suferite de arhivele și bibliotecile din Varșovia în timpul celui de-al doilea razboi mondial. Ea mai are ca scop să demaște metodele crude de distrugere a tezaurului istoric al poporului polonez de către năvălitorul fascist. Ea urmează să descopere, în același timp, realitatea responsabilității acelor, care, prin participarea lor la actele de distrugere, sau prin pasivitatea lor, au permis aceste distrugeri, alții de des repetate în Polonia.

Amploarea distrugerilor în diferite arhive și biblioteci din capitala R. P. Polone, o citează între 75%. (*Archiwum Główne Akt Dawnych*) și 100%. (Arhivele Ministerului Învățămîntului Public, Arhiva orașului, Biblioteca Krasiniski, și colecțiile bibliotecilor de la Rapperswil și Balignon, depuse în Biblioteca Centrală a Armatei).

O dată cu depozitele de acte și documente din arhivele și bibliotecile din Varșovia a fost distrus sau luat de hitleriști aproape întregul aparat manuscris de evidență și informație din ele ca: inventare, cataloage, sumare, indici, chei, liste etc. Pe lîngă aceasta, au fost nimicite și propriile cancelarii ale arhivelor din Varșovia, între care cea a „*Archiwum Główne Akt Dawnych*” data din anul 1807. Numai „*Biblioteka Narodowa*” (Biblioteca Națională) și Biblioteca Universității

din Varșovia și-au salvat actele cancelariilor și care cuprind multe informații despre colecțiile lor de manuscrise pierdute.

S-au pierdut apoi documentele din timpul primului război mondial și din perioada celor două decenii următoare, care formau „Arhivum Akt Nowych” (Arhivele actelor noi).

Nu toate colecțiile de mai sus trebuie însă considerate iremediabil pierdute. Unele acte au fost luate de ocupanții hitleriști, nefiind restituite încă pînă acum, cu toate demersurile făcute în 1947–1950. Despre unele din aceste acte se știe cu singuranță că au fost salvate. Ele au fost luate din „Archiwum Głównie Akt Dawnych” și din „Archiwum Akt Nowych”. Potrivit hotărîrilor acordului de la Postdam, aceste colecții trebuie restituite arhivelor polone.

Iremediabil pierdute rămîn, firește, documentele care au fost distruse. Numeric, ele constituie grosul colecțiilor de documente și manuscrise din arhivele și bibliotecile din Varșovia. În ceea ce privește conținutul, ele constituie, în larga lor majoritate, moștenirea lăsată de diferite instituții, care datorită, fie ierarhiei lor în viața statului, fie rolului social, sau funcțiilor publice exercitate, au adunat în cancelariile sau colecțiile lor un material de mare valoare documentară, de multe ori de o importanță decisivă. De această documentare, istoriografia polonă este acum lipsită.

Pe lângă acestea, iremediabil pierdute rămîn și colecțiile de cărți ale bibliotecilor Zamyski, Krasinski și Prezdzieceki. În general, în toate arhivele din Varșovia au fost distruse și bibliotecile lor uzuale.

În primul volum al publicației de mai sus se analizează pierderile suferite de „Archiwum Głównie Akt Dawnych” (Arhivele centrale de acte vechi), cea mai veche și mai bogată dintre arhivele poloneze. În ea se păstrau actele principalelor cancelarii și ale organelor centrale ale vechii Republici feudale polone, actele tribunalelor și orașelor din provinciile Mazovia și Podlasie, mare parte din cele din provinciile Wielkopolska și Malopolska din același timp, actele juridice ale Principatului Varșoviei și ale Regatului Polon pînă în anul 1876, o mare parte din actele cancelariilor, organelor centrale prusace și ale organelor interne austriace și toate actele tribunalelor din părțile Poloniei ocupate de Prusia și Austria, din sec. XVIII și XIX, rapoartele rezidenților vienezi în Polonia din prima jumătate a secolului XVIII, unele arhive particulare de ale nobililor, actele proprii cancelarii a Arhivelor Centrale de acte vechi etc. Din acest tezaur, Arhivele

Centrale au pierdut în timpul ultimului război mondial cel puțin 95% documente.

În anul 1939, în ajunul izbucnirii celui de-al doilea război mondial, „Archiwum Głównie Akt Dawnych” posedea cea mai mare colecție de acte din întreaga Polonie, care se compunea la rîndul ei, din 1500 colecții de acte, începînd cu secolul XIII (documente) sau cu sfîrșitul secolului XIV (registre și acte) și ducînd pînă în ultimul sfert al secolului XIX, deci timp de șapte secole.

În anul 1926, cu ocazia aprecierii conținutului acestor arhive, s-au găsit aproximativ 1 750 000 registre, dosare legate și plicuri, 5 000 pergamente și 10 000 planuri și hărți. În anul 1937, arhivele au mai primit peste 300 pergamente, recuperate de la Viena, în anul 1939 (aprilie), o parte din colecțiile de acte a fost adăpostită în fortul Sonolnicki de la Zoliborz de lângă Varșovia. Restul a rămas în depozitele arhivelor de pe str. Długa 24. În larna anului 1939–1940, documentele au fost aduse, la ordinul ocupanților hitleriști, din fort înapoi în depozitele arhivelor. De acolo, nemții au luat în repetate rînduri colecții de documente. La 11 august 1944, aviația hitleristă a aprins edificiul cu depozitele arhivelor de pe str. Długa. La 1 septembrie același an, edificiului i s-a pus foc de o echipă de soldați hitleriști.

În volum se arată ce documente s-au distrus cu această ocazie, precum și cele luate de hitleriști.

I. C.

EDGAR LEHMAN, *Die Bibliotheksräume der deutschen Klöster im Mittelalter*. Akademie-Verlag, Berlin, 1957, 50 p. + 20 planșe.

În evul mediu, datorită puterii pe care o avea biserica catolică în Apus și influenței pe care o exercita asupra vieții sociale și politice a vremii, mănăstirile erau puternice focare de cultură cu caracter religios. Evoluția vieții culturale în general și a bibliotecilor în special se desfășoară în legătură cu evenimentele istorice.

Paralel cu această cultură religioasă dogmatică și în opoziție cu ea, s-a dezvoltat cultura orășenească, laică.

Ținînd seamă de cele două stiluri arhitectonice ale epocii, romanic și gotic, care sînt reflectarea a două culturi diferite, autorul lucrării de față, Edgar Lehman, împarte bibliotecile în două mari categorii: a) Die romanische Schatzkammerbibliothek (sec. VIII–XIII), b) Die gotische Studienbibliothek (sec. XIII–XVI).

Dintre toate obiectele de artă pe care le posedau mănăstirile, manuscrisele erau socotite printre cele mai de preț, ele constituind o parte din comorile bisericii. Depozitele de obiecte prețioase, printre care și manuscrisele, — deosebit de valoroase prin frumusețe și raritate — au necesitat o anumită grijă în păstrarea lor în depozite special amenajate. Întrucât materialul documentar referitor la amplasarea cărților în evul mediu timpuriu este destul de sărac, problema situării primelor biblioteci a fost larg dezbătută de specialiști. După părerea autorului, bibliotecile din mănăstirile germane erau situate în una din încăperile de la etaj, în imediata apropiere a corului. Scopul acestei amplasări era de a asigura păstrarea lor la adăpost de hoți și de umezeală. Biblioteca epocii romanice (sec. VIII—XIII), alcătuită la început din cărți cu conținut exclusiv religios, se îmbogățește apoi treptat cu cărți didactice.

Dar, cărțile care pînă acum erau păstrate în siguranță, numai ca obiecte de valoare, încep să fie studiate de ordinele monahale, singurele care aveau acces la aceste depozite. Datorită nevoii crescînde de studiu, cărțile sînt mutate din depozitele zăvorcite în așa numitele „armarium”, dulapurile cu cărți (termenul „bibliotheca” și „libreria” apar cu mult mai tîrziu). Interesul pentru problemele culturii depășise însă, în această epocă, zidurile mănăstirilor; se afla în plină dezvoltare cultura laică. În această atmosferă se formează noul tip de bibliotecă germană, biblio-

teca de studiu a epocii gotice (sec. XIII—XVI). În Germania, trecerea spre această formă evoluată, se face mai tîrziu decît în celelalte țări din Occident, deoarece abia cu sec. XV—XVI, ca urmare a revirimentului produs în biserică, catolică după declinul culturii religioase din a doua jumătate a secolului al XIII-lea, bibliotecile mănăstirești și laice germane iau un mare avînt. Dezvoltarea spiritului de cercetare cere acum noi condiții de lucru; se impune necesitatea unor spații mai largi pentru studiu, necesitatea sălilor de lectură. Forma care satisface noile cerințe culturale, este biblioteca de pupitru. Apar primele biblioteci în colegii și universități; principii și învățații colecționează cărți, se formează bibliotecile particulare. Încă de la sfîrșitul secolului XIII (1289) universitatea Sorbona amenajează studenților o sala specială pentru lectură. Noile biblioteci de studiu vor fi transformate și marite după descoperirea tiparului.

Autorul lucrării, Edgar Lehman, dezbate pe larg parerile diverșilor specialiști cu privire la forma arhitectonică, distribuirea mobilierului (pupitre simple și duble) și decorațiunea interioară a primelor biblioteci.

Depozitele de obiecte prețioase, dulapurile cu cărți, bibliotecile de studiu și salile de lectură ilustrează în deșfașurarea lor, însăși evoluția culturii europene. Bibliotecile evului mediu au contribuit în chip deosebit la împlinirea idealului umanistic al Renașterii.

A. I.

Rubrica „Însemnări bibliografice” a fost alcătuită de : Al. Gonța, D. P. Ionescu, M. Horovitz, D. Ciurea, G. Maxudovici, N. Nicolescu, S. Columbeanu, K. Horedt, N. Ciachir, C. Șerban, N. Camariano, E. Frances, Gh. Cronț, I. Totoiu, I. Corfus, Ana Ioachim.

СО Д Е Р Ж А Н И Е

СТАТЬИ	<u>Стр.</u>
М. ИОСА и М. РУСЕНЕСКУ, О выступлениях трудящихся в защиту руководителей февральских боев 1933 года (К 25-летию крайовского процесса)	5
В. А. ВАРГА, К вопросу об истории рабочих движений в Трансильвании в конце XIX века	25
Д. ХУРЕЗЯНУ, Влияние первой русской революции 1905—1907 годов на румынских крестьян и пути его проникновения в деревню (II)	53
Ф. КОНСТАНТИНИУ, Положение барщинных крестьян в Валахии в 1746—1774 годах	71
ЗАМЕТКИ И СООБЩЕНИЯ	
А. ОЦЕТЯ, Фанариотское соглашение об эксплуатации Румынских княжества	111
И. ТОТЮЮ, О самом древнем „описании Молдавии”	123
Н. А. МОХОВ и сотрудники (Кишинев) Документы советских архивов, касающиеся истории средневековой Молдавии и Валахии	135
ВОПРОСЫ МЕСТНОЙ ИСТОРИИ	
Крестьянское движение в Смеени-Бузау (сент. - окт. 1873) (Д. Г. И.) . .	163
„Лотрия” — форма народной борьбы в Банате против габсбургского владычества (А. Цинтэ)	169
★	
К вопросу о переговорах между СССР, Англией и Францией в 1939 году [Международная жизнь, 3/1959]	193
ВОПРОСЫ, СВЯЗАННЫЕ С ПОДГОТОВКОЙ ТРАКТАТА ПО ИСТОРИИ РУМЫНИИ	
Дискуссии по вопросам революции 1848 года	221
НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ	
Развитие исторической науки в Китайской Народной Республике за последние годы (Н. Николеску); Научная поездка в Болгарскую Народную Республику (ноябрь-декабрь, 1958) (М. Губоглу); Общее собрание Бухарестского филиала Общества исторических и филологических наук Румынской Народной Республики (С. Кирка); Научная сессия по местной истории в Тимишоаре (Л. Дунажееа); Хроника	245

S O M M A I R E

ÉTUDES	<u>Page</u>
M. IOSA et M. RUSENESCU, Actions entreprises par les masses travailleuses à la défense des dirigeants des luttes de février 1933 (A 25 ans du procès de Craiova)	5

V. A. VARGA, Contribution à l'histoire du mouvement ouvrier en Transylvanie, à la fin du XIX ^e siècle	25
D. HUREZEANU, L'influence de la première révolution russe (1905—1907) sur la paysannerie roumaine et ses voies de pénétration dans les campagnes (II)	53
FL. CONSTANTINIU, La situation des paysans corvéables de Valachie dans la période 1746—1774	71

NOTES ET COMMUNICATIONS

A. OȚETEA, Un cartel phanariote pour l'exploitation des Principautés Roumaines	111
I. TOTOIU, A propos de la plus ancienne «description de la Moldavie»	123
N. A. MOHOV et collaborateurs, (Kirhinev), Documents des archives soviétiques relatifs à l'histoire de la Moldavie et de la Valachie à l'époque médiévale	135

CONTRIBUTIONS D'HISTOIRE LOCALE

Le soulèvement des paysans de Smeeni-Buzău (sept.-oct. 1873) (<i>D.G.I.</i>)	163
La «Iotria» — l'une des formes de lutte du peuple du Banat contre la domination des Habsbourgs (<i>A. Țintă</i>)	169

Contribution à l'historique des pourparlers menés en 1939 entre l'U.R.S.S., relatifs à la Grande-Bretagne et la France [<i>Mejdounarodna žizni</i> , 3/1959]	193
---	-----

PROBLÈMES AYANT TRAIT À LA PRÉPARATION DU TRAITÉ D'HISTOIRE DE LA ROUMANIE

Débats autour des problèmes de la révolution de 1848	221
--	-----

LA VIE SCIENTIFIQUE

L'essor des sciences historiques dans la R.P. Chinoise au cours de ces dernières années (<i>N. Nicolescu</i>); Voyage d'études dans la R.P. de Bulgarie (nov.-déc. 1958) (<i>M. Guboglu</i>); L'Assemblée générale de la filiale de Bucarest de la Société des Sciences historiques et philologiques de la R.P. Roumaine (<i>S. Chircă</i>); La Session de communications d'histoire locale à Timișoara (<i>L. Dunajecz</i>); Chronique	245
---	-----

